T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

KIYİV METROPOLİTLİĞİ'NİN MOSKOVA PATRİKHANESİ'NE BAĞLANMASI SÜRECİ (XVII. yy.)

Oles KULCHYNSKYY
2502130455

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Ömer KUL

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

Adı ve Soyadı	:	OLES KULCHYNSKYY	**Numarası**	:	2502130455
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	:	TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI	**Danışmanı**	:	DOÇ.DR. ÖĞR.ÜYESİ ÖMER KUL
Tez Savunma Tarihi	:	27.06.2019	**Saati**	:	15:00
TEZ BAŞLIĞI	:	KIYIV METROPOLİTLİĞİNİN MOSKOVA PATRİKHANESİNE BAĞLANMASI SÜRECİ (XVII.YY.)"			

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MUALLA UYDU YÜCEL		Kabul
2-PROF. DR. OKAN YEŞİLOT		Kabul
3-DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖMER KUL		Kabul
4-DR. ÖĞR. ÜYESİ AYNA ASKEROĞLU		Kabul
5- DR.ÖĞR. ÜYESİ CENGİZ FEDAKAR		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-DOÇ.DR. BÜLENT YILDIRIM		
2.DR.ÖĞR. ÜYESİ MUHAMMED EMİN YILDIZLI		

ÖZ

KIYİV METROPOLİTLİĞİ'NİN MOSKOVA PATRİKHANESİNE BAĞLANMASI SÜRECİ (XVII. yy.)

OLES KULCHYNSKYY

Çalışmamız 988 senesinden beri yüzyıllarca Konstantinopolis Patrikhanesi'ne ait olan Kıyiv Metropolitliği'nin XVII. yüzyılın 1648–1700 yılları arasında vuku bulan Moskova Patrikhanesi'ne bağlanması süreçlerini tefferuatlı bir şekilde ele almaktadır. Bu vesile ile Osmanlı-Kosak Devleti münasebetlerindeki Kilise etkisi, Ukrayna ruhban sınıfının istiklal mücadeleleri ve Moskova Çarlığı'nın Konstantinopolis Patrikhanesi arazilerini zulüm ve aldatma yöntemleriyle ellerine geçirmesi çalışmada tetkik edilmiştir.

Araştırmalarımız sırasında Osmanlı-Kosak Devleti münasebetleri ve Ukrayna Kilisesi tarihiyle ilgili olan farklı dillerdeki eser ve belgelerden yararlanılmıştır. Çalışma ile ayrıca daha önce Kilise tarihçileri ve araştırmacıları tarafından dikkate alınmayan Moskova diplomatik faaliyetlerine dair Osmanlı belgeleri sayesinde Ukrayna Kilisesi tarihinin en önemli döneminin yeni bakış açısından değerlendirilmesi imkânı bulunmuştur.

Çalışma neticesinde ortaya çıkan sonuç, 1686 yılında Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne Ortodoks Kilisesi kanunları hilafına bağlanmış olduğu gerçeğidir. 1686–1700 yılları arasında süren Osmanlı-Moskova Çarlığı savaşı ise Moskova'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirdiği diplomatik faaliyetleri sayesinde mümkün olan bu kilisel zaptı tamamlamıştır. Kıyiv Metropolitliği'nin işgalinin en belirgin özelliği de Moskova Patrikhanesi ve idari makamlarının Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius'un 1686 yılında imzaladığı Ukrayna Kilisesi'nin statüsüyle ilgili namelerini bilinçli olarak yanlış bir şekilde çevirtmesi ve yorumlamasıdır.

Bununla birlikte çalışmada Kıyiv Metropolitliği'nin işgali Moskova Çarlığı'nın "Üçüncü Roma" siyaseti ve Osmanlı coğrafyasında nüfuz elde etme mücadelesi kapsamında teferruatlı bir şekilde incelenmiştir. Ulaşılan sonuçlar hem Türkiye-Ukrayna münasebetleri hem de Ortodoks Kilisesi araştırmalarında geniş bir şekilde istifade edilebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlılar, Konstantinopolis Patrikhanesi, Moskova Patrikhanesi, Kıyiv Metropolitliği, Ortodoks Kilisesi, Ukrayna, Moskova, Kosaklar.

ABSTRACT

THE PROCESS OF SUBJUGATION OF THE KYIV METROPOLIA TO THE PATRIARCHATE OF MOSCOW (XVII c.)

OLES KULCHYNSKYY

This study depicts in detail the processes of subjection of the Kyiv Metropolia to the Patriarchate of Moscow that lasted between 1648 and 1700 though it for centuries belonged to the Ecumenical Patriarchate of Istanbul from 988. Herewith the factor of the Church in the Ottoman-Cossack State relations, the struggle of the Ukrainian clergy for independence and the occupation of the territories of the Constantinople Patriarchate by the Tsardom of Muscovy realized in the forms of oppression and delusion were analyzed.

During the research, we benefited from the documents and works written in different languages and appertaining to the history of the Ukrainian Church and the Ottoman-Cossack State relations. By virtue of the Ottoman documents concerning Moscow diplomacy, which historians did not take into account before, we obtained the opportunity to evaluate from the new point of view the most important period of the history of the Ukrainian Church.

As a result of our study we rich a conclusion that in 1686 the Patriarchate of Moscow subjugated the Kyiv Metropolia acting contrary to the canons of the Orthodox Church. Meanwhile the war that lasted between the Ottomans and the Tsardom of Muscovy in 1686-1700 completed the occupation of the metropolia, realized due to the diplomacy, conducted by Moscow in the Ottoman Empire. The most obvious feature of the occupation of the Kyiv Metropolia became the fact that the patriarchate and the authorities of Moscow consciously commented and translated in the false form the charters of the Istanbul Patriarch Dionysius IV concerning the status of the Ukrainian Church, which he assigned in 1686.

Simultaneously this study reveals the occupation of the Kyiv Metropolia in the context of the “Third Rome” policy, conducted by the Tsardom of Muscovy, and its struggle for the dominance over the Ottoman lands. From this point of view the conclusions, which we reached, could be widely used in the studies on Turkish-Ukrainian relations and history of the Orthodox Church.

Keywords: Ottomans, Patriarchate of Constantinople, Patriarchate of Moscow, Kyiv Metropolia, Ortodox Church, Ukraine, Moscow, Cossaks.

ÖNSÖZ

XVII. yüzyılın sonunda Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Kuzey arazilerinde vuku bulan süreçler şiddetli bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu tarihini etkilemiştir. Fakat bugüne kadar onlarla ilgili olaylar Türkiye tarihinde az bilinen ve Hıristiyan dünyasında yeterince incelenmemiş hadiselerdir. Bu olaylar sayesinde Karadeniz'in kuzeyinde hızla gelişen, Osmanlı İmparatorluğu'nun ikbaline de ciddi bir tehdit oluşturan yeni ve güçlü bir kuvvet dünya sahnesine Ortodoks bir imparatorluk olarak çıkmıştır. Eski Moskova Çarlığı'nın Konstantinopolis Patrikhanesi'ne ait Kıyiv Metropolitliği'ni ellerine geçirmesi hem bu kuvvetinin ideolojik temelini sağlamlaştırıyor, hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ortodoks halklar için cazibe merkezi haline getiriyordu. Ayrıca mustakbel Rusya İmparatorluğu'nda bulunan Türk halklarının vaftiz edilmesi imkânlarını kuvvetlendiriyordu.

Bu bakış açısından Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanması süreçleri sırf Ukrayna için değil Osmanlı tarihi kapsamında da özel bir ehemmiyet kesbetmektedir. Çalışmanın ana gayesi de bu süreçleri Osmanlıların Karadeniz'in kuzeyinde takip ettiği siyasetine, Kosak Devleti ile kurduğu münasebetlerinde Kilise etkisine verdiği öneme ve Moskova Çarlığı'nın Ortodoks Dünyası himayecisi olmak maksadıyla gerçekleştirdiği diplomatik ve askeri faaliyetleri bağlamında araştırmaktır.

Bununla beraber bu alanda önceki araştırmaların çoğunlukla Rus kaynaklarına dayandıkları göz önüne alındığında çalışmanın objektif olabilmesi amacıyla Osmanlı vesika ve kronikleri en başta olmak üzere çeşitli lisanlardaki kaynaklara müracaat edilmiştir. Bunun neticesinde araştırılan konuda daha önce hiç kullanmayan önemli ana kaynaklardan istifade edilmiştir.

Çalışma bir giriş, üç bölüm ve konu ile ilgili Osmanlı vesikalarının yerleştirildiği eklerden meydana gelmektedir. Giriş kısmında kaynak değerlendirmesi ve Ukrayna'nın 21. yüzyılın çağlarına kadar coğrafi durumu ve siyasî tarihi, özellikle Türk Dünyası ile ilişkileri, bağımsızlığı için birkaç yüzyıl boyunca süren mücadelesi ve onun kapsamında Ortodoks Kilisesi'nin rolü üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın I. Bölümü'nde Kıyiv Metropolitliği'nin Konstantinopolis Patrikhanesi'nden ayrılması meselesinin temelini ortaya koymak ve anlamak gayesiyle onun süreçleriyle ilgili XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı-Kosak Devleti münasebetleri tarihi etraflı bir biçimde analiz edilmiştir. Bunu yaparken hem eski Osmanlı kroniklerinden hem de Leh, Ukrayna ve Rus kaynaklarından istifade edilmiş, elde edilen malumat, tasvir ve anlatılanların mukayesesi sayesinde bu münasebetlerin genel hatları en mühim meseleler ve çelişkiler günyüzüne çıkarılma imkanı bulunulmuştur.

II. Bölümde X-XVII. yüzyıllar arasında Kıyiv Metropolitliği tarihini Konstantinopolis Patrikhanesi'nin bir parçası olarak ve Ortodoks Kilisesi'nin Osmanlı-Kosak Devleti ilişkilerinde oynadığı rol ele alınmıştır. Osmanlıların Ukrayna'ya karşı takip ettiği siyasetde kilise etkisini ihmal etmelerini kanıtlayan gerçekler tahlil edilip, Konstantinopolis Patrikhanesi'nin sadece Ukrayna ruhban sınıfı değil hatmanlık makamı ve iktidarı üzerinde kuvvetli bir etkiye sahip olduğu, İstanbul'un de bu etkisinden aktif bir biçimde faydalandığı neticesine ulaşılmıştır. Ayrıca bu bölümde Rusya İmparatorluğu'nun ideolojik temelini oluşturan "III. Roma Nazariyesi"ni ve Moskova Çarlığı'nın Osmanlı İmparatorluğu aleyhine beslediği planları Kıyiv Metropolitliği'nin tarihsel durumu ve konumunu değerlendirilmiştir.

Çalışmanın III. Bölümünde ise gerek Osmanlı gerekse Rus kaynaklarına dayanarak Moskova Patikhanesi'nin 1686 yılında Kıyiv Metropolitliği'ni kendisine bağlamak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirdiği faaliyetleri ve Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius'un Ukrayna Kilisesi'ne dair namelerinin tarihi ve anlamları üzerinde durulmuştur. Ayrıca Ukrayna ruhban sınıfının Moskova istilasına direnmeleri, Moskova Patrikhanesi'nin işgal yöntemleri ve Konstantinopolis Patrikhanesi namelerinin manasını yıllar boyunca değiştirmesi analiz edilmiştir. Kıyiv Metropolitliği'nin Kilise kanunlarına göre günümüze kadar resmi olarak Konstantinopolis Patrikhanesi'ne ait olduğunu Kosak yıllıklarının bölümleri, Moskova hükümeti ve Kilise belgeleriyle ortaya konulmuştur.

Çalışmanın Sonuç kısmında Moskova Patrikhanesi'nin son 300 yıl boyunca Ortodoks Kilisesi kanunlarına mugayir olarak Kıyiv Metropolitliği'ne sahip olduğunu,

Hıristiyan ve evrensel din prensiplerinin ihmal edildiğini, Kıyiv Metropolitliği arazilerini Osmanlılara karşı Rusların gerçekleştirdiği 1686-1700 yılları arasındaki savaştan faydalanıp zulüm ve desiseler ile istila ettiği ana fikrine ulaşılmıştır.

Sonuç kısmından sonra ise ekler kısmında ilk olarak Kıyiv Metropolitliği'nin Karadeniz'in kuzeyinde sahip olduğu siyasal etkisini örneklerle açıklamak gayesiyle haritalar konulmuştur. Bununla birlikte Moskova'nın 1686 yılındaki diplomatik faaliyetleri hakkında bilgi veren **1686-1687 Tarihli Atik Şikâyet Defteri**'nin 16-17. sayfalarının ve Sadrazam Sarı Süleyman Paşa'nın 1686 yılında Moskova'ya gönderdiği iki mektubunun kopyaları konulmuştur. Her belgenin hemen akabinde Latinleştirilmiş metnine de yer verilmiştir.

Doktora öğrenciliğimiz ve çalışmalarımız sırasında yardım ve desteklerini gördüğüm Tez Düzleme Komitesi'nde bulunan Prof. Dr. Mualla Uydu YÜCEl, Dr. Öğr. Üyesi Ayna ASKEROĞLU ile çalışmalarım sırasında çokça desteğini gördüğüm Prof. Dr. Abid Nazar MAHDUM, Doç. Dr. Gözde SAZAK ve Arş. Gör. Dr. Filiz FERHATOĞLU'na teşekkürü borç bilirim. Çalışmamız sırasında Osmanlı Türkçesini bize öğreten Doç. Dr. Cemal AKSU'yu ve araştırmamız için Eski İtalyanca'dan çevirlerimize yardımcı olan Viktor ŞOVKUN'u rahmet ve minnetle anıyorum. Araştırmalarımız müddetince ilmî katkıları ve ilgilerinden dolayı dolayı Prof. Dr. Basil LOURİE, Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL, Doç. Dr. Oleksandr HALENKO, Doç. Dr. İrına DRIHA, Doç. Dr. Yevheniy ÇERNUHİN, Doç. Dr. Tetiana GRYGORİEVA, Dr. Konstantin VETOŞNİKOV'ye teşekkür ediyorum. Osmanlı Sadrazamı Sarı Süleyman Paşa'nın iki mektubunu Moskova arşivlerinde bulup kopyalarını tarafımıza ileten Dr. Vera ÇENTSOVA'ya teşekkürü borç bilirim. Osmanlı kaynaklarının çevirisinde ve Latinize edilmesine yardımlarını esirgemeyen ve çalışmamızı özenle okuyup fikileriyle destek verip düzeltilmesine katkılar yapan Dr. Öğr. Üyesi Eyüp KUL'a şükranlarımı sunarım. Doktora öğrenimi ve tez hazırlama dönemleri boyunca "Türkiye Bursları" programı kapsamında vermiş oldukları burs ile çalışmalarımızın desteklenmesini sağlayan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ve çalışanlarına teşekkür ediyorum. Özellikle Türkiye'deki Doktora öğrenciliğimiz ve çalışmalarımız sırasında göstermiş oldukları her türlü destek, yardım, en yakın alaka,

samimi güven, yönlendirme ve teşviklerinden dolayı Danışman Hocam Doç. Dr. Ömer KUL'a şükranlarımı arz ederim.

Oles KULÇINSKIY
İSTANBUL 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **II**
ÖNSÖZ ..... **VII**
İÇİNDEKİLER ..... **XI**
KISALTMALAR LİSTESİ **1**
GİRİŞ **3**

BİRİNCİ BÖLÜM

1648-1700 ARASINDA OSMANLI-KOSAK DEVLETİ İLİŞKİLERİ

1.1. 1648-1700 Arasındaki Osmanlı-Kosak İlişkilerinin Tarihi Temeli 30
1.2. Kosak Devleti Hatmanı Bohdan Hmelnıtskıy'ın Osmanlı Himayesine Girme Teşebbüsleri 39
1.2.1. Hatman Hmelnıtskıy'ın Osmanlılara Karşı İlk Dönem Siyaseti 39
1.2.2. Osmanlı-Kosak Devleti Müzakerelerinin Yoğunlaşması (1651-1653) 43
1.2.3. Kosak Devleti'nin Moskova ile Yakınlaşmasında Osmanlı Faktörü 52
1.3. Kosak Devleti ile Osmanlı Arasındaki Siyasal Yakınlaşma (1654'ten Sonra) ... 59
1.3.1. Hatman Hmelnıtskıy'ın Osmanlılar ile Müzakeresinde Zirve Noktası 59
1.3.2. Hatman Vıhovskıy'ın Dersaadet'le İlişkileri (1657–1659) ve Kırım-Kosak Kuvetlerinin Moskova Üzerindeki Zaferi 69
1.3.3. Hatman Vıhovskıy Sonrası Osmanlı-Kosak Münasebetleri (1669'a Kadar) 75
1.4. Hatman Petro Doroşenko'nun Osmanlı Himayesine Girmesi ve Sonuçları (1669-1675) 86
1.4.1. Hatman Doroşenko'nun Osmanlı Himayesi Altına Girmesi 86
1.4.2. Osmanlıların Lehistan Krallığına Karşı Kamaniçe Seferi ve Doroşenko'nun İktidarına Yönelik Tehditleri 89
1.4.3. 1674'te Osmanlıların Kuzey Durumuna Müdahalesi ve Hatman Doroşenko'nun Çaresizliği 98
1.5. Osmanlı-Kosak Devleti Münasebetlerinin Zayıflaması 104

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-KOSAK MÜNASEBETLERİNDE KİLİSE ETKİSİ

2.1. Ukrayna Kilisesi'nin Konstantinopolis Patrikhanesi'ne Tâbiyeti (XI-XVII. yy.) 112

2.1.1. 988'ten XVI. Yüzyıla Kadar Ukrayna Tarihinde Kilise Gelişimi..... 112
2.1.2. Ukrayna'da Ortodoksluk ve Konstantinopolis Patrikhanesinin Tesiri (1596'daki Unia'ya Kadar) 119
2.1.3. Ukrayna Kilisesi'nde Unia Süreçleri ve Ortodoks Mezhebi Savunması.... 129
2.1.4. Ukrayna Kilisesi'nde Petro Mohıla Metropoliti Dönemi (1632-1648)..... 137
2.2. Kıyiv Metropolitliği ve Kosak-Osmanlı Münasebetlerinde Kilise'nin Rolü 140
2.2.1. XVI. Yüzyıldan İtibaren Ukrayna Siyasetinde Konstantinopolis Patrikhanesi Etkisinin Kuvvetlenmesi 140
2.2.2. Osmanlı İmparatorluğunda Rum Kilisesi Üst Hiyerarşi Konumu 146
2.2.3. XVII. Yüzyılın Ortasında Rum Kilisesi Hiyerarşinin Moskova'ya Karşı Davranışları ve Kosaklarla İlişkilerinde Takip Ettiği Siyaseti 151
2.2.4. XVII. Yüzyılın Ortasında Kosak Devleti Siyasetinde Konstantinopolis Patriği 157
2.2.5. Osmanlı-Kosak İlişkilerinin Zirvesi Sırasında Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Kosak Siyasetine Müdahalesi 160
2.3. Moskova'nın III. Roma Fikri ve Kosak Devleti İle Kıyiv Metropolitliği'nin İstanbul'a Bağlanması Meselesi..... 168
2.3.1. XV-XVI. Yüzyıllarda III. Roma Nazariyesinin Doğuşu..... 168
2.3.2. XVII-XVIII. Yüzyıllarda III. Roma Doktrini'nin Gelişimi ve Moskova'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Takip Ettiği Siyaseti..... 175
2.3.3. III. Roma Nazariyesi Kapsamında Kıyiv Metropolitliği Meselesi..... 182

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIYİV METROPOLİTLİĞİ'NİN MOSKOVA PATRİKHANESİ'NE BAĞLANMASI SÜRECİ

3.1. Ukrayna Ruhban Sınıfının Moskova'ya Karşı Direnmesi 187
3.1.1. 1654-1657 Yıllarında Moskova Çarlığının Ukrayna Kilisesi Üzerine İlk Şiddetli Hücumları 187
3.1.2. Ukrayna Kilisesinin Son Konstantinopolis Patrikhanesi Metropolitleri Zamanında Moskova'ya Karşı Mücadelesi 194
3.1.3. 1676'den Sonra Ukrayna Ruhban Sınıfının Zayıflaması 201
3.2. Moskova'nın Kıyiv Metropolitliğini İstilasının Nihai Etapları 205

3.2.1. 1675'den Sonra Ukrayna Kilisesinde Hiyerarşi Krizi 205
3.2.2. Batı Ukrayna'da Unia Tehditi ve Piskopos Hedeon Svyatopolk-Çetvertınskıy'ın Sol Yaka Ukrayna'da Zuhuru 209
3.2.3. 1684-1685 Yıllarında Moskova Çarlığı'nın Kıyiv Metropoplitliği Hususuyla İlgili İstanbul'daki Faaliyetleri 211
3.2.4. Piskopos Çetvertınskıy'ın Kıyiv Metropoliti Makamına Seçilmesi 219
3.2.5. 1685'te Ukrayna Ruhban Sınıfının Son Büyük İsyanı ve Hedeon Çetvertınskıy'ın Kuzey Piskoposları Arasına Girmesi 222
3.3. Moskova Çarlığı'nın Kıyiv Metropolitliği Sorununu Çözme Gayretleri 227
3.3.1. Moskova'nın Ukrayna Kilisesi Hususunda Edirne'ye Nameresanını Göndermesi ve Onun Faaliyetleri 227
3.3.2. Moskova'nın Kıyiv Metropolitliği'ni Elde Edebilmek İçin Diplomatik Faaliyetleri 232
3.3.3. 1686'da Moskova'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda Gerçekleştirdiği Müzakereler 237
3.3.4. 1686 Yılı Diplomatik Faaliyetinin Osmanlı Kaynaklarında Yansıması 243
3.3.5. Kilise Misyonu Hakkında İtalyan Anlatıları ve Sadrazam Sarı Süleyman Paşa'nın Mektupları 250
3.3.6. Kıyiv Metropolitliği Hususunda Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius ve Osmanlı Sadrazamı Sarı Süleyman Paşa'nın Etkisi 255
3.4. Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne Bağlanması Özellikleri 261
3.4.1. Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius'un Namelerinin Gerçek Manası 261
3.4.2. 1686-1700 Osmanlı-Moskova Savaşı Kapsamında Kıyiv Metropolitliği Meselesi 267
3.4.3. Moskova Patrikhanesi'nin Kıyiv Metropolitliği'ni İstilası 271
3.4.4. 1690 Sonrası Kıyiv Metropolitliği Tarihinde Moskova İstilası Devamını Kanıtlayan Bilgiler 277
3.4.5. XVIII-XX. Yüzyıllarda Ukrayna Kilisesinin Moskova'ya Bağlanması Özellikleri 283
SONUÇ 290
BİBLİYOGRAFYA 300

EKLER..... 339
ÖZGEÇMİŞ..... 351

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.:	aynı eser
a.g.e.:	adı geçen eser
a.g.m.:	adı geçen makale
a.g.t.:	adı geçen tez
a. mlf.:	aynı müellif
bkz.:	bakınız
BOA:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.:	cilt
Çev.:	çeviren
D.PSK:	Piskoposluk Kalemi Belgeleri
DİA:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
GBRA:	Güney-Batı Rusya Arşivi
Krş.:	karşılama
NTŞ:	Ukrayna Taras Şevçenko Bilim Derneği
RGADA:	Rusya Devleti Kadîm Evrak Arşivi
s.:	sayfa
SGGD:	Devlet Nameleri ve Antlaşmaları Koleksiyonu
TDV:	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK:	Türk Tarih Kurumu
TTK Yay.:	Türk Tarih Kurumu Yayınları
vd.:	ve devamı
Yay.:	Yayınları
Yay. Haz.:	yayına hazırlayan

EKLER LİSTESİ

Ek 1: XVI-XVII. Yüzyıldaki Kıyiv Metropolitliği Haritası 339
Ek 2: BELGELER 340
Ek 2, Belge I: "1686–1687 Tarihli Atik Şikâyet Defteri". 1686 Tarihli Moskova Elçiliğinin Faaliyetine Dair 16 ve 17 Sayfaları. 340
Ek 2, Belge I, Latinize Edilmiş Metni: 341
Ek 2, Belge II: Sadrazam Süleyman Paşa'nın Moskova Knyazı Golitsın'a 1686 Tarihli Mektubu 344
Ek 2, Belge II, Latinize Edilmiş Metni: 345
Ek 2, Belge III: Sadrazam Süleyman Paşa'nın Moskova Çarlarına Yönelik 1686 Tarihli Mektubu 348
Ek 2, Belge III, Latinize Edilmiş Metni 349

GİRİŞ

Eski Kıyiv[1] Metropolitliği'nin Moskova Patrikliği'ne bağlanması sürecini analiz ettiğimiz bu çalışma, geniş ölçüde Ortodoks Kilisesi sorunlarıyla ilgilidir. Aynı zamanda Osmanlı-Ukrayna münasebetlerindeki Kilise etkisinin oynadığı rol ile de alakalıdır. Bu sebeple değerlendirdiğimiz kaynaklar arasında tarihçilerin çoğunun Kilise araştırmalarında ara sıra kullandığı ana kaynaklar ile arşiv malzemesi ve tarihi kronikler önem kazanmıştır.

Bugüne kadar Ukrayna Kilisesi'nin 1686 yılında Moskova Patrikhanesi'ne bağlanması süreci genellikle Rus kaynaklarından öğrenilirdi. Fakat konuyla ilgili kaynakları incelerken gerçek bilgileri aktarıp aktarmadıkları hususunu araştırdığımızda bilgilerinin siyasi bakış açısı ile yorumlanan eserlere tesadüf ettik. Osmanlı-Ukrayna münasebetlerindeki kilise etkisinin bugünlere kadar ihmal edilen tarihi meselelerinden biri olması dolayısıyla konuyu kilise tarihine dair malzemelere dayanarak araştırdık. Sırf bu etkinin incelenmesiyle, Kıyiv Metropolitliği'nin Konstantinopolis Patrikhanesi'nden ayrılmasının, Moskova Çarlığı'nı Osmanlılar aleyhine düşmanca hareketlere nasıl teşvik ettiğini, dahası Ukrayna Kilisesiyle ilgili Rus kaynaklarının bu süreci ne kadar taraflı tasvir ettiğini tespit etmek mümkün olmaktadır.

Bununla birlikte Kilise etkisini tetkik etmek üzere XVII. yüzyıldaki Osmanlı-Ukrayna münasebetlerinin de dikkatle incelenmesi gerekmektedir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla gerek bu konuya gerek kilise meselelerine dair çok

[1] Çalışmamızda modern Türkçede kullanılan *Kiev* yer ismi yerine *Kıyiv* sözcüğünden istifade etmekteyiz. Bu kullanılışla ilk önce Rusça'da kullanılan "Kiev" adı gerek Avrupa dillerine gerek Türkçe'ye Rusya İmparatorluğu ve Sovyet Birliği zamanında Moskova emperyalist politikası etkisiyle girdiğine, şehrin gerçek adının ise eskiden beri Ukraynaca'da "Kıyiv" olduğuna vurgulamak niyetindeyiz. Henüz eski Rus yıllıklarda Kıyiv şehri *Кыевъ* olarak hatırlanmaktadır. Eski Ukraynaca ve Slavca okunuşu kurallarına göre bu sözcük hem *Kıyev* hem de *Kıyiv* olarak okunabilmektedir. Bununla birlikte Kıyiv adı şehrin kurucusu sanılan efsanevi önder/knyaz Kıy isminden türemektedir, şehrin sakinleri ise Eski Rus-Ukrayna yıllıklarında *kıyane* olarak isimlenmektedir. Bkz. Maks Fasmer, **Etimologiçeskiy Slovar Russkogo Yazıka**, C. II, Moskva, Progress, 1986, s. 230; Norman Golb, Omelyan Pritsak, **Hozaro-Yevreyskiye Dokumentı X V.,** Moskva-İyerusalim, Geşarim, 1997, s. 76, 83. Ayrıca 2014'te onaylanan Ukrayna kanunlarına uyarınca uluslararası düzeyinde *Kiev* yerine *Kyiv* adı kullanılmalıdır. Bu kanunlar artık dünyadaki birçok ülkelerde etkili bir biçimde desteklenmiştir. Bkz. **Pro Zatverdjennya Pravyl Napısannya Ukrayinskıh Heohrafiçnıh Nazv Na Kartah Ta V İnşıh Vıdannyah**, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-14#n13, (ET: 01.07.2018). Aynı zamanda teklif ettiğimiz, hem *Kyiv* şekline yakın olan hem de Türkçe alfabesi sayesinde şehrin orijinal adını yansıtan *Kıyiv* şeklini Türkçe için en uygun olarak görmekteyiz.

sayıda yeni çalışma ortaya çıkmıştır. Ancak Ukrayna ve Rusya tarihçilerinin çoğu, Osmanlı-Ukrayna münasebetlerini analiz ederken Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan ana kaynakların orijinallerinden değil ekseriya Rusça çevirilerinden istifade etmeye mecbur kalmıştır. Ayrıca Osmanlı-Ukrayna ilişkilerinin XVII. yüzyılda zirveye çıkmasına rağmen bu döneme ait Osmanlı kroniklerinin çoğu Rusya ve Ukrayna tarihçileri tarafından yeterince etüt edilmemiştir. Bunun karşılığında Ukraynalıların XVII. asırda Osmanlılar hakkında yazdıkları, Türk bilim adamları için keşfedilmemiş bir sahadır. Bu bakış açısı ile tezimizde bir taraftan Ukrayna'nın geçmişiyle alakalı modern ve klasik çalışmalardan faydalanmakta diğer taraftan da Ukrayna ve Osmanlı arşivlerindeki ana kaynakları karşılaştırmaya çalıştık.

Bu suretle **Tarih-i Naima** (Ankara 2007), XVII. yüzyılda Kosak[2] Devleti'nin Osmanlı himayesine girme teşebbüsleri hakkında geniş bir malumat vermekte ve modern çalışmalarda bir temel olarak kullanılmaktadır. Çalışmamızda 1648–1654 yıllarında Ukrayna'da yer alan olaylarla ilgili kullandığımız diğer mühim kronikler ise Kâtib Çelebi'nin **Fezleke** (C. I-II, Istanbul 1869) ve Abdurrahman Abdi Paşa'nın **Vekayiname** (Fahri Çetin Derin, Abdurrahman Abdi Paşa "Vekayinamesi", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1993) adlı eserleridir. Bu üç kronik hem Bohdan Hmelnıtskıy'ın 1651-1653 yıllarında Osmanlılara karşı sürdürdüğü politikası hem de ona destek veren Kırım Hanlığı'nın Lehistan ve Moskova Çarlığı ile savaşlarını anlatılan bölümlerini ihtiva etmektedir.

İlaveten **Tarih-i Naima**, Osmanlıların, bazı bölümlerinde "kardeş" olarak adlandırılan Kosakların nasıl algılandıklarını ayrıntılandırmaktadır. Omelyan Pritsak, bu kroniğe binaen yazdığı "Soyuz Hmelnıtskogo Z Tureççınoyu 1648 Roku" (**Zapıskı Naukovoho Tovarıstva İm. Şevçenka**, Vol.156, Münhen 1948, s.143-164) ve "Şçe Raz pro Soyuz Hmelnıtskogo Z Turechchynoyu 1648 Roku" (**Ukrayinskıy Arheografıçnıy Şçorichnyk**, Vol.2, Kıyiv 1993, s.177-192) adlı makalelerinde Kosak

[2] Çalışmamızda Osmanlı yıllıklarında ve modern Türk tarihi çalışmalarında yazılan "Kazak" terimi yerine Prof. Dr. Mualla Uydu Yücel'in tavsiyesiyle "Kosak" tabirini kullandık. Ukraynaca'da orijinal terim ise "Kozak" sözcüğüdür. Lakin Ukrayna Kosaklarından gayrı Moskova Çarlığı'nda da onlara bazı özellikleriyle benzer fakat zaten çok farklı olan, Kazaklar ismini taşıyan bir askeri teşkilat mevcuttu. Ayrıca malum olduğu üzere Kazaklar, Kazakistan'da yaşayan Türk halkının da adıdır. Bu sebeple üç terimi birbirinden ayırtmak maksadıyla Ukrayna "Kazakları" için yazılışta hem orijinal terime çok daha benzer hem de İngilizce'de eskiden beri mevcut olan "Cossack" sözcüğüne yakın olan "Kosaklar" şeklini kullandık.

Devleti'nin henüz 1648 yılında Osmanlı himayesine girmesi düşüncesini savunurken, Karadeniz'in kuzeyi faktörünün Osmanlıların dış siyasetinde ne kadar ehemmiyetli bir yer tuttuğunu açıklamaktadır. Bu kapsamda Osmanlıların Karadeniz'in kuzeyinde sürdürdüğü siyaseti konusunda Viktor Ostapchuk'un "Cossack Ukraine In and Out of Ottoman Orbit, 1648-1681" (**The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries**, Leiden and Boston: Brill, 2013, s. 123-152) adlı çalışması, Kosakların Karadeniz coğrafyasında Osmanlı egemenliğinden nasıl faydalanmak istediklerine dair açıklamalarıyla kayda değerdir. Bu makale, Ukrayna'nın Batı-Osmanlı Devleti-Moskova Çarlığı olarak nitelendirilebilen tarihsel üçgende siyasi seçeneklerini açıklamaktadır. Ayrıca Osmanlıların Karadeniz'in kuzeyinde takip ettiği siyasetini, Kosaklar ile Osmanlıların birbirlerini nasıl algıladığını anlamak için Yücel Öztürk'ün **Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1** (İstanbul 2004) adlı eserinden faydalandık.

Bununla beraber Kosak-Osmanlı ilişkileri XVII. yüzyılın ortasında mevcut olan jeopolitik vaziyeti açısından tahlil edilmek için Larısa Gvozdık-Pritsak'ın **Ekonomiçna İ Politiçna Viziya Bohdana Hmelnıtskogo Ta Yiyi Realizarsiya V Derjavi Viysko Zaporozke** (Kıyiv 1999) ve Brian L. Davies'in **Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe, 1500–1700** (London and New-York 2007) adlı eserlerini kullanmak mümkündür. Yaroslav Daşkevıç'ın "Ukrayina Na Meji mij Shodom İ Zahodom (XIV-XVIII St.)" (**Zapıskı Naukovoho Tovarıstva İmeni Şevçenka**, C. CCXXII, 1991, s.28-44) adlı makalesi ise eski Ukraynalıların Türklerle etkileşimini açıklamaktadır. Aynı zamanda 1650-1690 yıllarını kapsayan dönemdeki Osmanlı-Ukrayna münasebetlerinin meseleleri, muvaffakiyetleri ve neticeleri de Jan Rypka'nın "Dalši přispěvek ke korespondenci Vysoké Porty S Bohdanem Chmelnickym" **(Časopis Narodniho Musea,** C.105, Praha 1931, s.209-231), Dmıtro Doroşenko'nun geniş ölçüde Leh ve Rus kaynakları kullandığı **Hetman Petro Doroşenko** (New York 1985), **Hetman Petro Dorosenko a Jeho Turecka Politika** (Praha 1933), İvan Krıpyakevıç'ın "Turetskaya Politika Bohdana Hmelnitskogo" (**Ukrayinskıy Arheografiçnıy Şçoriçnık**, N.10/11, Kıyiv 2006), Mıkola Petrovskıy'ın "Z Materialiv Do İstoriyi Ukrayinsko-Turetskıh Vzayemın' (**Shidnıy Svit**, N.1-2, Kıyiv 1997, s.206-215), Mehmet İnbaşı'nın **Ukrayna'da Osmanlılar.**

Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672) (İstanbul 2004), Yaroslav Daşkevıç'ın "Proturetska Oriyentatsiya V Ukrayini Ta Mijnarodni Vidnosını' (**Hronika 2000: Ukrayinskıy Kultorologiçnıy Almanah**, N.1 (95), Kıyiv 2013, s.4-15), Vasıl Dubrovskıy'ın "Bohdan Hmelnıtskıy İ Tureççına" (**V.V. Dubrovskıy yak Shodoznavets**, Kıyiv 2007, s.260-268) adlı çalışmalarında izlenebilmektedir. Genel olarak sıralanmış çalışmalar geniş ölçüde orijinal Leh, Rus, Ukrayna ve Osmanlı kronik ve belgelerine dayandığından bilgilerinden istifade edilebilmektedir.

Yukarıda zikredilen çalışmalarla birlikte Osmanlı tarihi ile ilgili klasik çalışmalar, ana kaynaklara dayandırılan tahlilleriyle Kosak-Osmanlı münasebetleri konusunda güncelliklerini kaybetmemektedir denilebilir. Bunlardan İ. H. Uzunçarşılı'nın **Osmanlı Tarihi** (Ankara: Türk Tarih Kurumu 2011) adlı kitabı, son zamanlarda Halil İnalcık'ın **Devlet-i Aliyye. Osmanlı İmparatorluğu Üzerlerine Araştırmaları - III** (Halil İnalcık Seçme Eserleri, C. III, İstanbul 2016) adlı eseriyle beraber tarihi teferruatları sayesinde aktüalitesini muhafaza etmektedir. Özellikle Joseph Freiherr von Hammer Purgstal'ın **Geschichte des osmanischen Reiches** (Pest 1830) adlı çalışması da Ukrayna Kilise topraklarıyla alakalı olan 1686 tarihli olaylara dair malumat ve bilgilerin kaynağını ihtiva etmektedir. Nicolea Jorga'nın **Geschichte des Osmanischen Reiches (**Gotha 1911) adlı ünlü eseri ise incelediğimiz Kilise meseleleriyle ilgili bilgileri ihtiva etmektedir. Diğer taraftan Kosak-Osmanlı ilişkileri ve Kilise meseleleri tetkik edildiğinde Batı, Rus ve Ukrayna kaynakları temeline dayanan klasik ve en popüler modern Ukrayna tarihi çalışmaları da ihmal edilmemiştir. Bunlardan Mıhaylo Hruşevskıy'ın **İstoriya Ukrayinı** (C.IX/Vol.1-2-C.X, New-York 1957-1958), Orest Subtelnıy'ın **Ukrayina. İstoriya** (Kıyiv 1991), Nataliya Polonska-Vasılenko'nun **İstoriya Ukrayinı** (Kıyiv 1995), Nataliya Yakovenko'nun **Narıs İstoriyi Serednyoviçnoyi Ta Rannyomodernoyi Ukrayinı** (Kıyiv 2006) adlı eserleri, ihtiva ettikleri kaynak bilgileri, tarihi teferruatları ve analizleriyle hem Osmanlı-Ukrayna ilişkilerinin tarihi kapsamı hem Ukraynalıların Osmanlı Devletine karşı tavırları, hem de Ortodoks Kilisesi'nin Kosak Devleti politikası üzerine yaptığı etkisine dair teferruatlı bilgiler sunmaktadır.

Araştırlan konu Ukrayna ana kaynaklarıyla da ilgili olması dolayısıyla Kosak döneminin kroniklerinin yeniden okunması ve Türk ana kaynaklarıyla

karşılaştırılmasını gerektirmekteydi. Ancak Ukrayna ana kaynaklarından bahsedilirken 1736 yılında Bahçesaray'da bulunan eski Kırım Tatar Türkleri eserleri Rusya İmparatorluğu ordusu tarafından mahvedildiği gibi 1709 yılında Ukrayna arşivleri de eski Kosak başkenti olan Baturın'da Rus askerleri tarafından ateşe verildiği unutulmamalıdır. Böylece tarihçilerin arşiv kalıntılarıyla uğraştığı halde onlardan en mühimleri, örneğin XVII. yüzyıla ait olan **Litopıs Samovıdtsya** (Kıyiv 1971), Samiylo Velıçko'nun XVIII. yüzyılın başlangıcında yazdığı **Letopis Sobıtiy V Yugo-Zapadnoy Rossii V XVII. Veke** (Kıyiv 1848) ya da **Letopis Gadyatskogo Polkovnika Grigoriya Grabyankı** (Kıyiv 1853) adlı eserler, Kosak Devleti'nin Osmanlılar ile ve özellikle Kırım Hanlığı ile kurduğu münasebetleri, Ukraynalıların Türk bozkır kültür unsurlarını benimsemeleri ve Osmanlı-Kosak münasebetlerindeki Kilise etkisi ile alakalı değerli bilgileri ihtiva etmektedir. Adları geçen kronikler hem XVII. yüzyıldaki Kilise olaylarına dair bilgileri vermekte hem de Ukrayna tarihinin Osmanlı-Kosak Devleti münasebetleri açısından zengin olan, 1648–1681 yılları arasında süren siyasal döneminin özelliklerini açıklamaktadır. Ukrayna aydınlarının XVII. yüzyıldaki siyaset olaylarına ve Kilise sorusuna dair tefekkürlerini de kaleme aldıkları eserlerinde bulmak mümkündür.

Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanması ile ilgili bilgilerini aradığımız Osmanlı kroniklerini şu şekilde sıralamak mümkündür: İsa-zade'nin **İsa-zade Tarihi** (Istanbul 1996), Behceti Seyyid İbrahim Efendi'nin **Tarih-i Sülale-i Köprülü** (Mehmet Fatih Gökçek, Behceti Seyyid İbrahim Efendi "Tarih-i Sülale-i Köprülü" (Transkripsiyon ve Tahlil), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2006), Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi'nin **Mür'i't-Tevarih** (İstanbul 1922); **Târîh-i Mehmed Giray Değerlendirme-Çeviri-Metin**, (Uğur Demir, Târîh-i Mehmed Giray. Değerlendirme-Çeviri-Metin, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2006); Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın **Zübde-i Vekayi'at** (Ankara, 1995), **Anonim Osman Tarihi (1099-1116/1688-1704)** (Ankara 2000), Kefeli İbrahim Efendi'nin **Tevarih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerinindir** (Eskişehir 2005), Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın **Zeyl-i Fezleke** (Nazire Karaçay Türkal, Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa. Zeyl-i Fezleke (Tahlil ve Metin), Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul

2012) ve Silahdar Mehmed Ağa'nın **Silahdar Tarihi** (C. I-II, İstanbul 1928), Râşid Mehmed Efendi'nin **Târîh-i Râşid ve Zeyli (1071-1114/1660-1703)** (İstanbul 2013), Hacı Ali Efendi'nin **Tarih-i Kamaniçe** (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 2007) adlı eserleri. Onlardan sadece **Silahdar Tarihi,** Moskova Çarlığı'nın 1686 yılında Ukrayna Kilise topraklarını zapt etmek amacıyla Edirne'de uyguladığı elçilik faaliyetini anlatmaktadır. Fakat kroniğin verdiği bilgiler araştırdığımız konu için bugünlere kadar hiç kullanılmamış olan yeni bir kaynak sayılabilir. Eserin kısa bir bölümü sayesinde 1686'de Moskova Çarlığı'nın Kilise hususunda Edirne'ye gönderdiği elçisinin hangi tür faaliyetlerde bulunduğu görülebilmektedir.

Bununla birlikte araştırdığımız konunun Moskova Çarlığı'nın 1686 yılında Dersaadet'te gerçekleştirdiği diplomatik faaliyetlerle alakalı olmasıyla, konumuza dair en önemli yeni bilgiler muhtemelen o dönemde Osmanlı diplomasisini yansıtan 1686-1687 (H.1097-1098), Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nde (Mesut Demir, 1686-1687 (H.1097-1098) **Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin Transkripsyon ve Değerlendirmesi**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010) bulunmaktadır. Ayrıca T.C. Osmanlı Arşivi'ndeki **D.PSK/Yedek 1** kataloğundaki belgeler hem 1686 yılında Rum Kilisesi'nde meydana gelen tebeddüllere hem de Kıyiv Metropolitliği ile ilgili nameleri Moskova Çarlığı'na gönderen Konstantinopolis Patriği'nin maliye faaliyetine ışık tutmaktadır.

Fakat Kosak Devleti-Osmanlı münasebetlerinde kilise rolü incelendiğinde Moskova Çarlığı-Osmanlı tarihi mücadelesine geniş bir şekilde etkilediğine dikkat edilmeli, onun için mesele de Osmanlı-Moskova Çarlığı tarihi rekabeti bakış açısından tetkik edilmelidir. Bu bakış açısından gerek Osmanlı-Moskova Çarlığı savaşları gerekse Osmanlı-Ukrayna münasebetlerindeki Ortodoks Kilisesi ve Kıyiv Metropolitliği etkisiyle alakalı değerli malumat Ukrayna tarihine dair arşiv belgelerinden oluşturulan **Aktı Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii** (Sankt-Peterburg 1861-1892) adlı kitapta bulmak mümkündür. İncelediğimiz dönemle alakalı bu arşiv belgeleri, Moskova Çarlığı'nın istihbarat raporları, Ukrayna ve Moskova üst tabakaları ve Kilise temsilcilerinin mektupları ve namelerini de içermektedir. Bunlarla birlikte S. M. Ternovskiy'in Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova'ya bağlanması sürecini tasvir eden "İssledovaniye O Podçinenii Kiyevskoy

Metropolii Moskovskomu Patriarhatu" (**Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii,** C.V, Kiyev 1872) çalışması XIX. yüzyılda yayımlanmıştır. Bu eser, araştırdığımız kilise olaylarıyla ilgili anlatımlarında Ukrayna ve Rusya tarihine ait ana kaynaklara dayanmaktadır. Ana kaynakları ise **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii** (C.V, Kiyev 1872) adlı arşiv mecmuasında toplanmıştır. Ternovskiy'in çalışmasıyla beraber S. M. Solovyov'un **İstoriya Rossiyi S Drevneyşih Vremen** (C.XIV, Sankt Peterburg 1896) adlı eseri Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova'ya bağlanması hakkında Rus arşivlerine dayandırılmış olan bilgileri de vermektedir. Bu çalışmalardan başka F. N. Kapterev'in **Snoşeniya İyerusalimskogo Patriarha Dosifeya S Russkim Pravitelstvom (1669-1707)** (Moskva 1891) adlı eseri, 1686 yılında Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova'ya bağlanmasını gerçekleştiren Moskova elçiliğinin faaliyetleri hakkında Rus arşiv belgelerine dayandırılmış olan önemli teferruatları ihtiva etmektedir.

İncelediğimiz konu Moskova Çarlığı-Osmanlı-Ukrayna münasebetlerindeki Kilise etkisi ile ilgili olduğu için çeşitli kilise tarihlerinden de faydalanılmıştır. Böylece XVII. yüzyılda bu üçgendeki Kıyiv Metropolitliği sorusu ile alakalı değerli bilgiler Makariy Bulgakov'un **İstoriya Russkoy Tserkvi** (Sankt Peterburg 1883), İlarion Çistoviç'in **Oçerk İstorii Zapadno-Russkoy Tserkvi** (C. II, Sankt-Peterburg 1884), Vitaliy Eyngorn'un **O Snoşeniyah Malorosiyskogo Duhovenstva S Moskovskim Pravitelstvom V Tsarsvovaniye Alekseya Mihayloviça** (Moskva 1890), K. V. Harlampoviç'in **Malorosiyskoye Vliyaniye Na Velikoruskuyu Tserkovnuyu Jizn** (C.I Kazan 1914), Nikolay Kapterev'in **Harakter Otnoşeniya Rossii K Pravoslavnomu Vostoku V XVI. İ XVII. Stoletiyah** (Sergiyev Posad 1914) adlı eserlerinde bulmak mümkündür. Lakin sıralanmış çalışmalar, XIX. yüzyılda ya da XX. yüzyılın başlangıcında yazıldığından, Ukrayna Kilisesi tarihini Rus İmparatorluğu ideolojisi açısından yansıttıklarını, tamamen propaganda amaçlı eserler olduklarını dikkate almak ve ona göre değerlendirmek gerekmektedir. Bu çalışmalarla beraber B. M. Florya'nın "Mitropolit İosif Tukalskiy İ Sudbı Pravoslaviya V Vostoçnoy Yevrope V XVII. Veke" (**Vestnik Tserkovnoy İstorii**, Moskva 2009, N.1-2 (134), s. 123-147), N. Talberg'in **İstoriya Russkoy Tserkvi** (Moskva 1997), A. Stradomskiy, "Lazar Baranoviç, Arhiyepiskop Çernigovskiy İ Novgorodseverskiy (okonçaniye)" (**Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşçeniya**, C. LXXV (Avgust),

1852, s. 37-104), P. Nikolayevskiy'in "İz İstorii Snoşeniy Rossii S Vostokom V Polovine XVII St.", **Hristianskoye Çteniye**, S. 1-2, 1882, s.245-267), "Patriarşaya Oblast İ Russkaya Eparhiya V XVII V., (**Hristianskoye Çteniye**, S.1-2, Sankt-Peterburg 1888, s.150-189), N. F. Kapterev'in **Tsar İ Tserkovnıye Soborı XVI İ XVII Stoletiy** (Moskva, Sergiyev Posad, 1906) adlı çalışmalar, incelediğimiz olayların dinsel çerçevesini belli etmektedir.

Zaten Rus Kilisesi tarihi çerçevesinde Ukrayna meselesi araştırılırken Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikliği'ne bağlanmasının Rus İmparatorluk ideolojisini kuvvetlendirmesine ve bu yenilenmiş ideolojinin XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlılar aleyhine gerçekleştirilen düşmanca faaliyetleri tahrik etmek amacıyla kullanılmasına dikkat etmek gerekir. Andrey Zorin'in **Kormya Dvuglavogo Orla** (Moskva 2001), O. Ogloblın'ın **Moskovska Teoriya III Rımu V XVI-XVII St.** (Münhen 1951), Nataliya Polonska-Vasılenko'nun **Teoriya III Rımu V Rosiyi Protyagom XVIII Ta XIX Storiç** (Münhen 1952) adlı çalışmaları, Moskova Çarlığı'nın tahlil ettiğimiz dönemde uluslararası siyasetini "*Moskova III. Roma'dır"* fikrine göre uyguladığını ifade etmektedir. Genel olarak Kıyiv Metropolitliği sorusu bu nazariye ile sıkı bir bağlamda bulunması dolayısıyla konuyu araştırırken bir çok farklı çalışmadan faydalanma zarureti hasıl olmaktadır. Bunlardan en mühimlerini şu şekilde sıralanmak mümkündür: V. Malinin'in **Starets Eleazarova Monastırya Filotey İ Ego Poslaniya** (Kıyiv 1901), M. V. Zızıkin'in **Patriarh Nikon: Eygo Gosudarstvennıye İ Kanoniçeskiye İdei** (C.III, Varşava 1939), M. Dyakonov'un **Vlast Moskovskih Gosudarey. Oçerki iz İstorii Politiçeskih İdey Drevney Rusi, Do Kontsa XVI Veka** (Sankt-Peterburg 1889), H. Schreder'in **Moskau das Dritte Rom** (Darmstadt 1957), W. Medlin'in **Moskow and East Rome** (Genève 1952), Alar Laats'ın "The Concept of the Third Rome and its Political Implications" (**ENDS Proceedings**, S.12, s. 98-113), D. Stremouhov'un "Moskva-Tretiy Rim: istoçnik doktrını" (**İz İstorii Russkoy Kulturı. Kıyivskaya İ Moskovskaya Rus**, C.II/I, s.425-441), Y. M. Lotman-B. A. Uspenskiy, "Otzvuki Kontseptsii "Moskva-Tretiy Rim" V İdeologii Petra Pervoho" (**Hudojestvennıy Yazık Srednevekovya**, Moskva 1982, s.236-249), V. Kantor'un "Moskva-Tretiy Rim": Realii İ Jizn Mifa", **Vestnik Yevropı**, S. 36, s.150-151).

Aynı zamanda Rus Kilisesi tarihlerinin karşıtı olarak Hrıgor Lujnıtskıy'ın **Ukrayinska Tserkva mij Shodom İ Zahodom** (Philadelphia 1954), İvan Ohiyenko'nun **Ukrayinska Tserkva Za Ças Ruyinı** (Winnipeg 1956), **Ukrayinska Tserkva. Narısı Z İstoriyi Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvı** (C.II, Praha 1942), İvan Vlasovskıy'ın **Narıs İstoriyi Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvı** (C.II, New-York-Kıyiv 1990), Yuriy Mulık-Lutsık'ın **Narıs İstoriyi Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvı** (C.II, Winnipeg 1979) adlı çalışmaları Ukrayna Kilisesi tarihini halkının kültürel ve devlet hayatının bir unsuru olarak açıklamaktadır. Ayrıca Ukrayna Kilisesi tarihçileri tarafından incelediğimiz konu üzerine bazı klasik çalışmalar da yazılmıştır. Bu çalışmaları ise şu şekilde sıralamak mümkündür: O. Şevçenko'nun "Pro pidporyadkuvannya Kıyivskoyi mıtropoliyi Moskovskomu patriarhatovi naprıkintsi XVII St." (**Ukrayinskıy istorıçnıy jurnal**, S.1, (394), Kıyiv 1994). Mıtropolıt İlarion'un **Prıyednannya Tserkvı Ukrayinskoyi Do Tserkvı Moskovskoyi V 1686 R.** (Vinnipeg 1948), R. Yerınyuk'un "Pidporyadkuvannya Kıyivskoyi Mıtropoliyi Moskovskiy Patriarhiyi 1685-1686" (**Yuvileynıy Zbirnık Prats Naukovoho Kongresu U 1000-littya Hreşçennya Rusi-Ukrayinı**, Münhen 1988/1989, s. 732-750), G. Udod'un **Prıyednannya Ukrayinskoyi Tserkvı Do Moskovskogo Patriarhatu** (1686) (Vinnipeg 1972), Z. Kohut'un "The Problem of Ukrainian Orthodox Church Autonorny in the Hetmanate (1654-1780s)" (**Harvard Ukrainian Studies**, C.XIV, S.3/4, Harvard 1990, s.364-376). Yazarlar, Rusya'nın Ukrayna arazilerini istila etmek maksatları çerçevesinde Kıyiv Metropolitliği meselesini Ukrayna halkının bağımsız devlet kurma gayretleri açısından ele almaktadır.

Gerek Rus gerekse Ukrayna bilim adamları, XIX. ve XX. yüzyıllarda Kilise tarihine dair çalışmalarında Osmanlı kaynaklarından hiç istifade etmemişlerdir. Bu yüzden araştırdığımız Kilise olaylarını Osmanlı bakış açısından analize etmek üzere ilk önce Elif Bayrak-Tellan'ın **The Patriarch and The Sultan: The Struggle for The for Authority and the Quest for Order in the Eighteenth-Century Ottoman Empire** (PhD. Dissertation, Ankara 2011) ve Hasan Çolak'ın **The Orthodox Church in the Early Modern Middle East: Relations Between the Ottoman Central Administration and the Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria**

(Ankara 2015) adlı çalışmalarından faydalanılmıştır. Osmanlı ve Doğu Ortodoks Kiliseleri arasındaki münasebetleri yansıtan bu eserler, yazarlarının Kilise tarihinde ilk kez olarak teferruatlı bir şekilde açıklayıp yayımladığı Osmanlı arşiv vesikalarına dayanmaktadır.

Bu çevrede Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim hayatına dair Halil İnalcık'ın "The Status of The Greek Orthodox Patriarch under The Ottomans" (**Turcica**, S.21-23, 1991, s.407-435), Dariush Kolodziejczyk'ın "The 'Turkish Yoke' Revisited: The Ottoman Non-Muslim Subjects Between Loyalty, Alienation and Riot" (**Acta Poloniae Historica**, N.93, Warshava 2006, s.177-195), Sezai Balcı'nın **Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası** (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara 2006) adlı çalışmaları da Osmanlıların Rum milleti ve Konstantinopolis Patriklerine karşı sürdürdüğü politikalarını anlamamıza yardım etmektedir. Stiven Ransimen'in **Velikaya Tserkov V Plenenii. İstoriya Greçeskoy Tserkvi ot Padeniya Konstantinopolya V 1453 G. Do 1821 G.** (Moskva 2006) adlı eseri ise Rum Patrikhanesi'nin Osmanlı döneminde yaşadığı sorunları ve Konstantinopolis Patriklerinin Osmanlılara verdiği hizmetleri ile alakalı malumat ihtiva etmektedir. Bunlarla beraber orijinali Arapça yazılmış olan Aleppolu Paulos'un **The Travels of Macarius, Patriarch of Antioch: Written by His Attendant Archdeacon, Paul of Aleppo** (London 1836) adlı eseri muhtemelen en bariz şekilde Rum milletinin Ukrayna arazilerindeki faaliyetlerini ve Ukrayna Kosaklarıyla kurduğu münasebetleri anlatmaktadır.

Sonuçta itibariyle dikkat edilmelidir ki, 1686 yılındaki Kıyiv Metropolitliği meselesi üzerine çalışmalar XIX. yüzyıldan itibaren ancak XX. yüzyılın sonunda ve XXI. yüzyılın başlangıcında yenilenmiştir. XXI. yüzyıldaki orijinal ve yeni çalışmalardann meseleyi ilk önce kilise hukuku açısından araştıran Vasiliy Lurye'nin **Russkoye Pravoslaviye Mejdu Kiyevom İ Moskvoy** (Moskva 2009) ve Konstantin Vetochnikov'un "La 'concession' de la métropole de Kyiv au patriarche de Moscou en 1686: Analyse canonique" (**Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies, Belgrade, 22-27 August 2016: Round Tables, Edited by Bojana Krsmanović, Ljubomir Milanović**, Belgrade 2016, s.780-784.) adlı çalışmalarını

olmuştur. İki teolog söz konusu çalışmalarında Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius'un 1686'da Moskova'ya gönderdiği Kıyiv Metropolitliği'ne dair namelerinin Rus mütercimlerini tetkik etmekte, manalarına göre Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Kıyiv Metropolitliği'ni Moskova Patrikhanesi'ne hiçbir zaman devretmediğini, sırf Moskova'ya Kıyiv Metropoliti'ni takdis etme hakkını geçici süreliğine verdiğini ileri sürmektedirler. Bu çalışmalarla birlikte Vera Çentsova'nın "Sinodalnoye Reşeniye 1686 G. O Kıyivskoy Mitropolii" (**Drevnyaya Rus. Voprosı Mediyevistiki**, № 2 (68), Moskova 2017, s.89-92) adlı makalesi Kıyiv Metropolitliği meselesiyle ilgili en önemli çalışmalardan birisidir. Rus araştırmacı bu makalesinde Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius'un 1686'da Moskova'ya gönderdiği Kıyiv Metropolitliği'ne dair iki orijinal Yunanca namenin kopyasını yayımlamıştır. Bugünlere kadar sırf Rusça çevirileri bilinen bu namelerin orijinallerinin kayıp olduğu sanılmaktaydı. Hatta üç asır boyunca karışık Rusça çeviriler, Moskova Patrikhanesi ve teologlarına Rusya İmparatorluğu ideolojisi bakış açısından manalarını yorumlamak imkânını sağlamıştı. Böylelikle Çentsova'nın keşfetmesi ile Lurye ve Vetochnikov'un iddiaları ve delilleri ciddi bir şekilde doğrulanmış oldu.

Mamafih bahsettiğimiz Lurye, Vetochnikov ve Çentsova'nın çalışmaları genellikle Kilise kanunlarına ve Konstantinopolis Patriği'nin namelerinin ihtivasını içerdiğinden, ilk önce Ortodoks ilahiyatında kullanılabilmektedir. 2018 yılında Konstantinopolis Patrikahenesi, Ukrayna Ortodoks Kilisesi'ne bağımsızlığını tanımaya niyet ettiğinde bu meseleleri kendi halklarının çalışmalarındaki delillere dayandırmışlardı. Ancak meseleyi tarihi bakış açısından araştıran Ömer Kul ve Oles Kulçınskıy'ın "Kiev Metropolitliği'nin 1686 Yılında Moskova Patrikliği'ne Bağlanmasına Dair Yeni Kaynaklar ve Tarihi Çelişkiler Üzerine bir Tetkik" (**Türkiyat Mecmuası**, S. 26/1, 2016, s.169-196) adlı makalesi tezimizde Lurye, Vetoçnikov ve Çentsova'nın iddialarını inkâr edilmez şekilde bir esas olarak alınmıştır. Ayrıca makalede kullanılan **Tarih-i Silahdar**'ın bölümü ve **1686-1687 (h. 1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri**'nin 16-17. sayfalarından başka ana kaynaklardan faydalandık. Sadrazam Sarı Süleyman Paşa'nın hem Moskova Çarları İoann ve Petro, hem de o dönem içinde **Posolskiy Prikaz** başkanı olan Knyaz Vasiliy Golitsin'e Osmanlı Türkçesi ile yazdığı 1686 tarihli iki mektubu da Kıyiv Metropolitliği

meselesiyle dolaylı olarak ilgilidir. Rusya Devleti Kadîm Evrak Arşivinde (RGADA) bulunan bu mektuplar (**RGADA**, F.89, Op.2, № 60. ve **RGADA**, F.89, Op.2, № 61) kullandığımız diğer Osmanlı arşiv vesikalarıyla beraber Moskova çarlarının 1686'da Osmanlılarla Kilise sorunlarına dair belirleyici müzakerelerde bulunmadığını, Osmanlı kaynaklarının Rus tarihçilerin iddialarıyla ciddi şekilde çeliştiğini doğrulamaktadır. Dahası bahsettiğimiz T.C. Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivinde bulunan, 1606-1792 (H.1015-1207) yıllarını kapsayan "Piskoposluk Kalemi Belgeleri" fonunun XVII. yüzyıldaki Kilise hayatına dair **D. PSK/Yedek 1** dosyasındaki belgeler dikkate alındığında Kıyiv Metropolitliği meselesinin daha geniş bir kapsamda analiz etmek mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Bu dosyanın 8 Mart 1686-11 Kasım 1688 tarihlerini kapsayan 74 vesikasından 44'ü Kıyiv Metropolitliği ile ilgili mektuplarını içeren Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius'un dördüncü patrikliğine (Mart 1686-12 Ekim 1687) ait olup, araştırdığımız olayları tamamen kapsamaktadır. Belgelerin genellikle kilise vergileriyle ilgili olmasına rağmen sayısı Osmanlıların bu yıllarda Ortodoks Kilisesi ile ilgili vesikalarına özel bir değer verdiğine işaret etmektedir. Bu bakış açısından **D. PSK / Yedek 1'**de Kıyiv Metropolitliği ile ilgili belgelerin mevcut olmaması yine de Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Ukrayna bölgesini Moskova'ya devretmediğini doğrulamaktadır. Nihayet aynı kapsamda Osmanlı kaynakları dışında J. Hammer-Purgstal'ın **Büyük Osmanlı Tarihi** adlı eserinde yayımladığı, 1686 yılındaki Moskova'nın diplomatik faaliyetlerine dair İtalyan dilinde yazılmış **Relazione di Costantinopoli** adlı eserinin bölümünden geniş bir şekilde faydalanılmıştır. Osmanlı arşiv melzemeleri gibi bu eser de Rusya kaynaklarıyla çelişmekte, Moskova'nın 1686 yılındaki diplomatik faaliyetlerininin Kilise sorunlarıyla değil, ancak 1681 yılı Bahçesaray Antlaşması ile ilgili olduğunu göstermektedir.

Genel olarak çalışmamızda kullandığımız Osmanlı vesikaları ve **Relazione di Costantinopoli**'nin metnine bakıldığında, Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanmasını araştırmak için bu meseleyle ilgili bir çok yeni ana kaynaklar ilk olarak gerek kilise gerekse Osmanlı-Ukrayna ilişkileri tarihinde bu kapsamda incelenmiştir. Savunduğumuz tarihi teori – Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Kıyiv Metropoliti'ni Moskova'ya devretmemesi husuus – 1686'dan

sonra gelişen kilise olaylarıyla ilgili delillerini de sunmayı icap ettirmektedir. Bu amaçla gerek Ukrayna Kosakları yıllıklarından gerekse kilise belgelerini ihtiva eden eserlerden faydalandık. Böylelikle T. G. Tairova-Yakovleva-V. V. Muşçinskaya-A. V. Bagro'nun düzenlediği **Malorossiyskiye Dela: Opisi Fonda № 124 Rosiyskogo Gosudarstvennogı Arhiva Drevnih Aktov** adlı RGADA katalogusu Kıyiv Metropoliti'nin Konstantinopolis Patriği Eksarhı unvanını 1686'dan sonra dahi taşıdığını belirten Moskova arşiv vesikasına işaret etmektedir. S. T. Golubev'in "Gedeon Odorskiy (Bıvşiy Rektor Kıyivskoy Akademii V Naçale XVIII stol.)" (**Trudı Kıyivskoy Akademii**, C. III/N 10, s.147-190) adlı makalesi, Samiylo Velıçko'nun **Letopis Sobıtiy V Yugo-Zapadnoy Rossii V XVII. Veke** adlı Kosak yıllığı (C. III, Kıyiv 1855), arşiv belgelerini ihtiva eden **Arheografiçeskiy Sbornik Dokumentov, Otnosyaşçihsya K İstorii Severozapadnoy Rusi, İzdavayemıy Pri Upravlenii Vilenskago Uçebnago Okruga** adlı vesika mecmuası (C. II, Vilnius 1867), K. V. Harlampoviç'in **Malorosiyskoye Vliyaniye Na Velikoruskuyu Tserkovnuyu Jizn** (C. I, Kazan 1914) adlı eseri, Kıyiv Metropolitliği ile ilgili arşiv melzemeleri içeren **Pribavleniye K Opisaniyu Kiyevosofiyskaho Sobora İ Kıyivskoy İyerarhii. Opisaniye Kiyevosofiyskaho Sobora** (Kıyiv 1825) adlı vesika mecmuası da Kıyiv Metropoliti'nin 1686'dan sonra gerek Konstantinopolis Patriği Eksarhı unvanını taşıdığını gerekse resmen ona itaat ettiğini belirten bazı arşiv vesikalarını barındırmaktadır. Ayrıca Kıyiv Metropolitliği'nin Konstantinopolis Patrikhanesi ile koruduğu bu manevi ve kanuni bağlantı, XVII. yüzyıldan sonraki asırlarda yaratılan kaynaklarda bile izlenebilmektedir. Böylelikle Aleksandr Rigelman'ın **Letopisnoye Povestvovaniye O Maloy Rossii İ Eya Narode İ Kosakah Voobşçe** (C. II/IV, Moskva 1847) eserinde Konstantinopolis Patrikhanesi'nin 1686 tarihli namelerinden en önemlisi sonraki Rusça çevirisinden farklı olan, orijinalinin diğer bir manasını taşıdığını ifade eden sonucuyla yayımlanmıştır. Buna ilaveten Konstantinopolis Patrikhanesi'nin 1924'te Polonya Kilisesi'ne bağımsızlığını bağışladığı "Patriarşiy İ Sinodalno-Kanoniçeskiy Tomos" (**Vestnik Pravoslavnoy Mitropolii V Polşçe**, S. 8, Varşava, 30 Aprelya (Nisan) 1925, s.1) adlı kilise belgesi özellikle araştırdığımız konuda ciddi bir delil olarak durmaktadır.

Ayrıca tezimizin başlangıcında tarihte Ukrayna'nın genel durumunu değerlendirmek uygun görmekteyiz. Topraklarının tamamı Avrupa'da olan devletler arasında Ukrayna, 603.500 km^2 yüz ölçümüyle kıtanın en geniş ülkesidir. Ukrayna'nın kuzeybatısında Beyaz Rusya, kuzeydoğusunda ve doğusunda Rusya, batısında Polonya, Slovakya ve Macaristan, güneybatısında Romanya ve Moldova yer almaktadır.[3] Ukrayna'nın ayrıca Karadeniz'de Romanya ve Azak Denizi'nde de Rusya ile deniz sınırı vardır[4].

Kuzeydeki orman ve güneydoğusundaki bozkır düzlük bölgelerine bölünen Ukrayna'nın yaklaşık 30.000 km^2'si ise güneybatısında ve güneydeki Kırım yarımadasında dağlık alanlara sahiptir.[5] Orta Ukrayna arazileri de bir geçiş olarak orman-bozkır bölgesini oluşturmaktadır.[6] Genel olarak dağlar ülke topraklarının % 5'ini ve orman alanları yaklaşık % 16'sını kapsamaktadır.[7] Ormanlar dışında ülkenin geriye kalan kısımları ise büyük çoğunluğu ziraata elverişli arazilerden meydana gelmektedir. Yaklaşık 420.000 km^2'si tarımda kullanılan[8] Ukrayna arazilerinin % 67,7'si veya bozkır ve orman-step bölgelerine ait büyük bir kısmı dünyada en verimli tarım alanlarını ihtiva etmektedir.[9]

Ukrayna aynı zamanda iri ufaklı çok sayıda akarsuya sahiptir. Bunların en uzunu olan, Eski Türkçe *Özi/Özü,* Eski Yunanca Βορυσθένης ve Latince *Danapris* denilen Dnipro Nehri 2.201 km. ile kuzeyden güneye doğru akarak Karadeniz'e dökülmekte ve Ukrayna'yı ortadan ikiye bölmektedir. Dnipro'dan başka Tuna, Turla,

---

[3] "Ukraine-United Nations Statistics Division", United Nations, (Çevrimiçi) http://data.un.org/CountryProfile.aspx?crname=Ukraine, 6 Temmuz 2018; "Basic Facts About Ukraine", Ukrainian consul in New-York, (Çevrimiçi) http://www.ukrconsul.org/BASIC_FACTS.htm, 6 Temmuz 2018.

[4] G. G. Yefimenko-S. V. Kulçıtskıy, "Kordonı Derjavni Ukrayinı", **Entsıklopediya İstoriyi Ukrayinı**, C.V, Kıyiv, Naukova Dumka, 2008, s.137-148.

[5] O. M. Marınıç, "Relyef", **Ukrayinska Radyanska Entsyklopediya**, C.XI, Kıyiv, Poligrafknıha, 1984, s. 32-33.

[6] Y. R. Şelyag-Sosonko-B. V. Zaveryuha-S. V. Syabray, "Roslınnıy Svit", **Ukrayinska Radyanska Entsyklopediya**, C.XI, Kıyiv, Poligrafknıha, 1984, s. 49-53.

[7] **Lisove Hospodarstvo Ukrayinı**, Kıyiv, Derjagenstvo Lisresursiv, 2015, s. 2.

[8] Nina Solov'yanenko, "Vıkorıstannya Zemelnıh Resursiv Ukrayinı Na Suçasnomu Etapi Rozvıtku Produktıvnıh Sıl", **Zemlevporyadnıy Visnık**, S. 7, Kıyiv, 2012, s. 41-44.

[9] S. P. Poznyak, "Çornozemı Ukrayinı: Geografiya, Geneza İ Suçasnıy Stan", **Ukrayinskıy Geografiçnıy Jurnal**, S. 1, Kıyiv, 2016, s. 9-13.

Prut, Tisa, Bug, Desna ve Siverskıy Dinets nehirleri de en büyük akarsular arasındadır. Bununla birlikte ülkedeki nehir ve çaylar yaklaşık 20.000 gölü beslemektedir.[10]

Ukrayna coğrafyasının genelinde ılıman-kara iklimi hüküm sürer. Ancak güneyinde, Kırım civarında Türkiye'deki gibi alt tropik iklim görülür. Böylece hava sıcaklığı yazın başlangıcında ülkenin kuzeyinde ve batısında +18˚C iken, Kırım yarımadasında +24˚C'ye çıkabilmektedir. Gerek kış gerekse yaz mevsiminde sıcaklık Karadeniz kıyıları ile iç kesimleri arasında farklılık göstererek güneyde iyice artar. Bununla beraber yağmur oranı ülke'nin batı ve kuzeyinde yüksek görülürken doğu ve güneydoğuda daha az olmaktadır.[11]

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Ukrayna'nın coğrafi ve iklim özellikleri farklılıklar arz etmektedir. Fakat bunun gibi özel coğrafi ve iklim konumu sayesinde ülke tarıma elverişli zengin topraklara sahip olmakta ve Avrupa'nın 'ekmek sepeti' olarak adlandırılmaktadır.[12] Çoğu güneydoğusunda yoğunlaştırılmış olan tarım arazilerinde her türlü ürün yetiştirilmektedir. Bu ürünler arasında buğday, mısır, arpa ve ayçiçeği ülke ekonomisinde ehemmiyetli bir yere sahiptir. Söz konusu ürünler ile Ülke altı dünya ihracatcısı arasında bulunurken[13] küresel et ve süt piyasalarında da büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. [14]

Ukrayna'nın güneydoğusundaki Donetsk bölgesinde çok zengin kömür madenleri, kuzeydeki Polissya yöresinde torf, batı ve merkez Ukrayna bölgelerinde de

---

[10] S. S. Levkivskıy- O. O. Rusınov, "Vnutrişni vodı", **Ukrayinska Radyanska Entsyklopediya**, Poligrafknıha, C. XI, Kıyiv, 1984, s. 43-46. Bu göllerden en büyükleri; eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarında veya Ukrayna'nın güneybatısında bulunan 149 km^2 genişliğindeki Yalpuh ile 82 km^2 büyüklüğünde Kugurluy göllerdir. Kuzeybatısında ise onlardan en derin olan 27,5 km^2 genişliğindeki Svityaz yer almaktadır. Bkz. V. G. Klımenko, **Gidrologiya Ukrayını**, Harkiv, HNU İm. Kazarina, 2010, s. 76-77.

[11] G. D. Dovgan, O. G. Stadnık, **Geografiya. Pidruçnık Dlya 8 Klasu**, Harkiv, Ranok, 2016, s. 97-108.

[12] Orest Subtelnıy, **Ukrayina. İstoriya**, Kıyiv, Lıbid, 1991, s. 233, 235, 242.

[13] Y. R. Lıskovets, N. S. Naumenko, "Uçast Ukrayinskıh Tovarovırobnıkiv V Realizatsiyi Silskogosopdarskoyi Produktsiyi Na Rınku ES", **Materialı III Mijnarodnoyi Naukovo-Praktıçnoyi Konferentsiyi "Aktualni pıtannya ekonomiçnıh nauk" (13-14 Travnya 2016)"**, Kıyiv, 2016, s.13-16.

[14] V. Yemtsev, "Rozvıtok Svitovogo Rınku Moloka V İsnuyuçomu Konkurentnomu Seredovışçi", **Prodovolça İndustriya APK**, No:6, Kıyiv, 2014, s. 7-11; İ. Y. Salman, M. İ. İbatullin, "Rol İ Mistse Ukrayinskıh Tovarovırobnıkiv Na Svitovomu Rınku M'yasa İ M'yasoproduktiv", **İnvestıtsiyi: Praktıka Ta Dosvid**, No:20, Kıyiv, 2015, s. 43-46.

bitümlü şist[15] mevcuttur.[16] Bunun yanında Krıvorijja, Kremençuk ve Kerç maden sahalarında demir; güneydoğu mıntıkalarında da Güney Afrika Cumhuriyeti'nden sonra dünyadaki en zengin mangan yatakları vardır.[17] Dnipro ve Pivdennıy Bug arasındaki alanı kapsayan Ukrayna kalkanında, Karpat Dağlarında ve Donetsk bölgesinde de altın madenleri mevcuttur. Bunlara ilaveten Ukrayna'nın merkez ve güneydoğusundaki 26 yerde titanyum, batısındaki Zakarpattya ve Donetsk yörelerinde cıva, Ukrayna kalkanında bulunan 46 yatakta uranyum ve çoğu Ukrayna kalkanında yoğunlaştırılmış yaklaşık 100 yerde ise grafit madenleri bulunmaktadır.[18]

Ukrayna'nın doğal madenleri sayesinde ağır sanayisi gelişmiş olmasına rağmen büyük kısmı tarımla da uğraşan nüfusunun % 30,81'i köylerde yaşamaktadır (Kırım yarımadası nüfusu bu rakama dâhil değildir). Çağdaş Ukrayna'nın en büyük şehirleri başkent Kıyiv, Donetsk, Dnipro, Harkiv, Odessa ve Lviv'dir. Ukrayna devleti istatistik kurumuna göre 2014 yılında Rusya Federasyonu tarafından istila edilen Kırım Yarımadası dâhil olmayarak ülkenin nüfusu 2016 yılında 42.760.516 kişiden ibarettir. Lakin 2001 yılında son olarak devlet tarafından yapılan nüfus sayımına göre ülkenin nüfusu 48.457.100'dür. Bunlardan 37,5 milyonu Ukraynalı ve 8.3 milyonu Rus,[19] geri kalan azınlıklar arasında çoğunlukla Kırım Yarımadası'nda oturan Kırım Tatar Türkleri 248,002 ile Beyaz Ruslar ve Moldovalılardan sonra en büyük nüfusu teşkil etmişlerdi.[20]

---

[15] Bitümlü şist, genellikle ince taneli yapıda olan, ısıtıldığında sentetik petrol ve gaz üretilebilen organik kayaçlara verilen isimdir. Bkz. Ö. Toraman, M. Uçurum, "Alternatif Fosil Enerji Kaynağı: Bitümlü Şeyl", **TÜBAV Bilim Dergisi**, C. 2, S. 1, Niğde, 2009, s. 38.

[16] **Goryuçi Korısni Kopalını Ukrayini**, Kıyiv, KNT, 2009, s. 218, 298-316.

[17] **Mineralni Resursı Ukrayini**, Kıyiv, Geoinform Ukrayını, 2014, s. 38-46.

[18] **Mineralni Resursı Ukrayini**,, s. 60, 65, 75, 83, 137. Anlatılan minerallerden başka petrol ve gaz en büyük ekonomik ehemmiyete haizdir. Genel olarak Ukrayna'da 117 mineral türü bulunurken yaklaşık 11.742 maden yatağı (bu rakama 1.538 içilen, teknik ve maden su alanı da dâhil) sanayide kullanılmaktadır. Bkz.: **Energetıçna Haluz Ukrayini: Pidsumkı 2015 Roku**, Kıyiv, Tsentr Razumkova, 2016, s. 3-6, 14, 23. Ukrayna'nın kömür, demir, mangan, titanyum, zirkonyum, grafit, kaolin, potas ve kükürt maden rezervleri dünyadaki en zenginlerindendir. Ülke kömür rezervleri dünyadakilerinin % 7,5'i, demir madenleri % 15'i, mangan % 42,8'i oluşturmaktadır. XXI. yüzyılda Ukrayna kömür (dünya üretiminin % 1,5'i) , demir (%4,5) , mangan (%9) ve kaolin (%18) çıkarılmasında dünya ölçüsünde önde gelen ülkelerden biri olmuştur. Bkz. V. Y. Pestuşko-G. Ş. Uvarova, **Geografiya. Pidruçnık dla 8 klasu**, Kıyiv, Heneza, 2016, s. 76-79.

[19] **Derjavna Slujba Statıstıkı Ukrayini, Çıselnist Nayavnogo Naselennya Ukrayini Na 1 Siçnya 2016 Roku**, Kıyiv, Konsultant, 2016, s. 5, 81, 99.

[20] "Pro Kilkist Ta Sklad Naselennya Ukrayini Za Pidsumkamı Vseukrayinskogo Perepısu Naselennya 2001 Roku", **Derjavnıy Komitet Statıstıkı Ukrayini**, (Çevrimiçi) http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/, 6 Temmuz 2018.

Modern Ukraynalılar ise ülkelerinin Batı ve Doğu arasındaki yollar üzerinde özel bir coğrafi konuma sahip olmaları dolayısıyla bir millet olarak "etnik bir kazanda" oluşmuşlardır.[21] Böylece kadim çağlarda Ukrayna arazilerinde kuzeyindeki ormanlık alanlardan güneydeki kırlara kadar uzanan, bugünlerde ancak arkeolojik kazılar sayesinde bilinen Trıpillya kültürü, M.Ö. 3500–2700 yılları arasında zirve dönemine ulaşmıştı. Trıpillyalılar, tarımla uğraşarak Dnipro ve Dnister nehirleri arasında büyük köylerde 600-700 kişi ile oturup arkalarında gerek arkaik sihir ayinlerinde gerek sıradan hayatta sık sık kullanılan çok sayıda bezekli seramik ürünler bırakmışlardı.[22]

M.Ö. XV. asırdan itibaren izlerine rastlanan, kadim İranlı göçebe kabilelerden birisi olan Kimmerler, Karadeniz'in kuzeyinde göçebe hayatı sürdürüyorlardı. Homeros'un "Odissea" adlı eserinde bu kabilelerin bugünkü Ukrayna'da Don ve Dnister nehirleri arasında yerleşme alanlarını "Kimmer arazileri" olarak adlandırma ve nitelendirmesi Ukrayna toprakları hakkında dünya tarihinde ilk yazılı bilgidir.[23] Fakat M. Ö. VII. yüzyılda Herodotos'un M. Ö. V. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyindeki toprakları ziyaret edip tasvir ettiği Türk göçebe kavmi İskitler, Kimmerleri topraklarından kovmuş ve M.Ö. III. yüzyıla kadar Ukrayna'nın güneydoğusunda "İskit Çarlığı" denilen geniş sahaya hâkim olmuşlardı.[24]

İskitlerden sonra M.Ö. II. asırdan itibaren yeniden İran menşeli olan Sarmatlar farklı kavimlere bölünmüş olup, M.S. IV. asra kadar Ukrayna bozkırlarında göçebe hayatı sürmüşlerdi.[25] Yunan coğrafyacı Klaudyos Batlamyus'a (M.S. II. yy.) göre Don Nehri Sarmat topraklarını ikiye bölmekte ve bu nehrin batısı "Avrupalı" doğusu ise "Asyalı" olarak anılmaktaydı.[26] M.S. I. yüzyılda Sarmatlar, en kuvvetli olan Roksolan adlı bir aşiretin hâkimiyeti altında birleşip Tuna Nehri'ne kadar göç ederek Roma İmparatorluğu'nun hudutlarına akınlar yapmışlardı.[27]

---

[21] Natalya Yakovenko, **Narıs İstoriyi Serednyoviçnoyi Ta Rannyomodernoyi Ukrayını**, Kıyiv, Krıtıka, 2006, s. 42.
[22] Subtelnıy, **a.g.e**., s. 20; Mıhaylo Hruşevskıy, **İstoriya Ukrayını-Rusi**, C.I, New-York, Knıhospilka, 1954, s. 35-46.
[23] Subtelnıy, **a.g.e.**, s. 24.
[24] Subtelnıy, **a.g.e.**, s. 25; Natalya Yakovenko, **Narıs İstoriyi Ukrayını**, Kıyiv, Geneza, 1997, s. 19-20.
[25] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.I, s. 120-126.
[26] P. M. Sas, "Sarmatızm", **Entsıklopediya İstoriyi Ukrayını**, C.IX, Kıyiv, Naukova Dumka, 2012, s. 459-460.
[27] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C I, s. 124-126.

Bununla beraber kadim çağlarda Ukrayna topraklarında yayılmış olan göç kültürleri hakkında Karadeniz'in kuzeyinde de M.Ö. VII.-M.S. III. yüzyıllarda Yunan kolonileri hâkim olmuştur. Kırım'daki Feodosya, Pantikapey, Germonassa, Hersones, Dnister Nehri üzerindeki Tıra ve Pivdennıy Bug ağzındaki Olviya gibi Yunan şehirleri, İskitler ve Sarmatlar ile yoğun ticari ilişkiler kurduklarından onların temsilcileri bu kavimlerin uzak bölgelerinin içlerine kadar girip siyasi ve iktisadi hayatlarını geniş ölçüde etkilemişlerdi. Ancak 270 yılında Ukrayna güneydoğusunda kadim Yunan şehirleri Hot kabileleri tarafından mahvedici baskıya uğradıktan bir asır sonra Hun ordularının hücumları altında tamamıyla son bulmuşlardı.[28]

Söz konusu devirden itibaren Ukrayna arazileri, IV-VI. yüzyıllarda süren Kavimler Göçü döneminin en önemli arenalarından birisi olmuştu. 375 yılında, doğudan gelen Hunlar, II-IV. yüzyıllarda Karadeniz ve Azak denizinin kuzeyinde geniş sahaya hüküm süren Hot Devletini bozguna uğratmıştı.[29] Hotlar ise 376 yılında Hunlardan kaçarak Roma İmparatorluğu'na dahil olunca diğer Cermen ve Türk kavimleri ve büyük ihtimalle de ilk Slavlar için Roma arazilerine giden yol açılmıştır. Bu göç süreçleri neticesinde Batı Roma İmparatorluğu'nu istila eden Batı Hun İmparatorluğu, 453 yılında hükümdarı olan Attila'nın ölümüyle dağıtıldıktan sonra Hun ordusunun kalıntıları bozkır ittifakçılarıyla birlikte Karadeniz ve Azak Denizi kuzeyindeki arazilere dönmüşlerdi.[30]

Fakat Hunların yerine V. yüzyılın sonunda oradaki bozkırlarda Bulgarlar tarafından birleştirilen yeni kavimler birliği ortaya çıkmıştır. VI. asrın ikinci yarısında ise Bulgarlar da Orta Asya'dan gelen Avarlar tarafından bölgeden kovulmuştur.[31]

Aynı yüzyılda Bizans kaynakları dünya tarihinde ilk olarak modern Ukraynalıların kendilerini özdeşleştirdiği Slavları hatırlarken onları ara sıra Avarlarla karıştırmaktadır. Demek ki yazılı kaynaklarda tarih sahnesine ilk defa çıkan Slavlar, Avar Kağanlığı'na vergi ödemeleri veya seferlerine sık sık katılmaları[32] dolayısıyla Bizans yazarları gözünde bir Türk kabilesi olarak görünmelerine neden olmuşlardı. Bununla birlikte VI. yüzyılda Ukrayna toprakları hakkında bilgi veren Prokopius,

[28] Subtelnıy, **a.g.e**.,s. 26-28; Yakovenko, **a.g.e.**, s. 20-21.
[29] N. Polonska-Vasılenko, **İstoriya Ukrayını**, C.I, Kıyiv, Lıbid, 1995, s. 61-62.
[30] Yakovenko, **a.g.e.**, s. 23; Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.I, s. 155-157.
[31] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.I, s. 158-161.
[32] Yakovenko, **a.g.e.**, s. 23.

Mauricius, Menander Protektor, Efesli Yuhanna ve Teofilaktos Simokates gibi tarihçiler Slavları iki kola bölmektedirler. Eserlerinde ilk kolun esasen Tuna ve Dnister nehirleri arasında veya çağdaş Ukrayna'nın güneybatısındaki topraklarda yerleşip zamanla Moesiya'ya göç eden Slav/Sclaveni, diğer kolu ise Dnipro ve Dnister nehirleri arasındaki arazilere veya çağdaş merkez Ukrayna'ya sahip oldukça Antlar olarak adlandırılır. 602 yılında Teofilaktos'un çalışmalarında son defa hatırlanmış Antlar sonraki dönemlerde tarihî kaynaklarda namevcuttur. Zaten VII. asrın başlangıcından itibaren Bizans kaynakları, gerek Roma İmparatorluğu'nun dış siyasi durumundan gerekse Bizans tarih yazımının zayıflanmasından ötürü, Antlar ile özdeşleştirilen Doğu Slavlar hakkında ekseriyetle fikir ileri sürmezken, XI-XII. yüzyılda yazılmış olan en eski Ukrayna ana kaynağı sayılan **Povest Vremennıh Let** (**Geçmiş Yılların Hikâyesi**) adlı eserde VIII-IX. yüzyıllardaki Ukrayna topraklarında oturan nüfus ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.[33]

Fakat söz konusu kroniğin karışık bir şekilde çağdaş Ukrayna başkenti olan Kıyiv hakkındaki malumatından tarihte Kıyiv'in ve Ukrayna topraklarında IX. yüzyılda meydana gelen Kıyiv Rus adlı bir devletin doğuşu arasında bugüne kadar devam eden sürekli tartışmalar ortaya çıkmıştı.[34] Bu tartışmalarla alakalı tarihi teorilerden birisine göre Kıyiv kalesi, Türk kavmi olan Hazarlar tarafından IX. asırda inşa edilmişken şehrin adı ise Hazar vezirinin taşıdığı eski Harezmî "Kūya" isminden türetilmiştir. Şehir, tarihçilerin Slavlarla karıştırdığı "polanı" adı ile Ukrayna yıllığında geçen Hazarlar tarafından yönetilmiştir.[35]

Hazar Kağanlığı ise, VII-X. yüzyıllar arasında Kıyiv'e kadar uzanan geniş sahada, Kafkaslar'da, Karadeniz'in kuzeyinde, İtil'de ve Dnipro'da hâkimiyetini sürdürmüştü.[36] Hazar teorisinden başka Norman teorisine göre IX. yüzyılda İskandinavlar tarafından kurulmuş olan Kıyiv Rus Devleti,[37] X. yüzyılda Hazar

[33] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.I, s. 172-177, 183-184.
[34] Yakovenko, **Narıs İstoriyi Serednyoviçnoyi**, s. 29 vd..
[35] Golb, **a.g.e.**, s. 75-77.
[36] Mualla Uydu Yücel, **İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler**, Ankara, TTK Yay., 2007, s. 20-32; a. mlf., "Hazar Kağanlığı", Türkler, C. II, Ankara, Yeni Türkiye, 2002 s. 448-452.
[37] Norman teorisi pekçok Rus-sever ve Ukrayna-sever tarihçileri tarafından katiyen reddedilmektedir. Zira onları Slav teorisi olarak adlandırılmış, bugünkü Rusya da Ukrayna'nın atalarının Kıyiv Rus'u kurdukları iddialarını savunmalarına rağmen Norman teorisi tarih ilminde daha ikna edici şekilde kanıtlanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Dmıtro Doroşenko, **Narıs İstoriyi Ukrayını**, C.I, Muenchen, "Dniprowa Chwyla", 1966, s. 37-43; Roman Zakharii, "**A Review of Modern Historiography and**

Kağanlığı hâkimiyetinden kurtulmasına rağmen henüz Hazar tesirinden tam olarak kurtulamamıştı.[38] Ancak Kıyiv Rus da, yaklaşık 940 yıllarından itibaren İskandinav menşeli Rürik hanedanına ait Knyazlarıyla idare edilirken,[39] Büyük Knyazı Svyatoslav Horobrıy'ın (Cesur) önderliğindeki ordularının takriben 965-967 yıllarında Hazar toprakları ve en büyük şehirlerini tahrip etmeleriyle Kağanlığın sonunu getirmişti.[40]

Hazar Devleti'nin çöküşünden sonra Kıyiv Rus, X-XI. yüzyıllarda, zirve döneminde Baltık Denizi'nden Karadeniz'e, bugünkü Rusya Federasyonu'nda bulunan Oka Nehrinden Karpat dağlarına kadar uzanıp yeterince kuvvetlenmişken hâkimiyetini gerek Batı'da komşu Slavlara gerekse bugünkü Rusya'nın kuzey doğusundaki Fin-Ugor Kavimlerine kadar genişletirmiştir.[41]

Hazarların ortadan kalkmasıyla da Kıyiv Rus'un Türk kavimleriyle sentezi süreçleri bitmemiştir. İlk defa 915 yılı tarihiyle **Povist Vremennıh Let** eserinde hatırlanmış olan Türk menşeli Peçenekler, Ukrayna'nın güneyindeki bozkırlarda XI. yüzyılın ortasına kadar oturduktan sonra yerlerine Eski Ukrayna-Rus kronikleri tarafından "Polovtsi" olarak adlandırılan, bir Kıpçak kavmi olan Kumanlar gelmiştir.[42] "Polovtsi" de, 943–944 yıllarında Rus ordularıyla birlikte Bizanslılara karşı ortak seferlere çıkan ve kalıntıları Kıyiv civarında bile yerleşen Peçenekler gibi,[43] sadece Kıyiv Rus halkı ve knyazlarıyla savaşmakta değil aynı zamanda dış ve iç siyasetlerine katkıda bulunmaktaydı.[44] Eski Ukrayna halkı Kumanlarla sık sık ticarî ilişkilerde bulunurken, knyazları da "Polovets" hanlarıyla barış antlaşmaları yaptığı zaman oğullarını prensesleriyle evlendirmişlerdi.[45] Zaten X-XIII. yüzyıllarda Kıyiv Rus

---

Major Sources on Varangian Controversy and Other Scandinavian Concepts of The Origins of Rus", The University of Oslo, **Basılmamış Doktora Tezi**, Oslo, 2002; O. P. Toloçko, "Normanska Problema", **Entsıkpolediya İstoriyi Ukrayinı**, C.VII, Kıyiv, Naukova Dumka, 2010, s. 491-493.

[38] Yücel, **İlk Rus.**, s. 2, 29; Golb, **a.g.e.**, s. 86-96.

[39] Golb, **a.g.e.**, s. 94-96; Polonska-Vasılenko, **a.g.e.**, C. I, s. 98-99.

[40] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.I, s. 461-464; Yücel, a.g.m., s. 453; a. mlf., "Kıpçaklar", **DİA**, C. 25, İstanbul, TDV Yay., 2002, s. 420.

[41] Polonska-Vasılenko, **a.g.e.**, C.I, s. 95, 111; Subtelnıy, **a.g.e.**, s. 43.

[42] Akdes Nimet Kurat, **Peçenek Tarihi**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937, s. 85-105; Yücel, **a.g.e.**, s. 56-59.

[43] Yakovenko, **a.g.e.**, s. 88.

[44] Omelyan Pritsak, "Polovtsi", **Ukrayinskıy İstorık**, No:1-2, New-York, 1973, s. 114-117.

[45] L. S. Geraskova, "Peçenigı, Torkı, Polovtsi Na Kordonah Kıyivskoyi Rusi. Koçivnıkı İ Kıyivska Rus", **İstoriya Ukrayinskoyi Kulturı**, C.I, Kıyiv, Lıbid, 2001, s. 1008-1014.

Devleti'nin Türkler ile kurduğu bu sıkı münasebetleri[46] Ukrayna halkının Yeniçağlarda Osmanlılar ve Kırım Tatar Türkleriyle yaptığı müttefiklik ve ittifaklarına bir temel hazırlamıştır.

X-XII. yüzyıllar dönemi Kıyiv Rus'un vaftiz edilmesiyle alakalıdır. 988 yılında Svyatoslav'ın cesur oğlu olan Kıyiv Rus Knyazı Volodımır Büyük (hâkimiyeti 979-1015) Bizanslılar ile temaslarda bulunurken, kendisi vaftiz olduktan sonra Bizans papaz ve rahipleri ülkesine getirip halen putperest olan halkını da vaftiz ettirdi.[47] Volodımır'ın ölümünden sonra oğlu Knaz Yaroslav Mudrıy (1019-1054) ve halefleri döneminde Kıyiv Rus, en yüksek zirvesine ulaştığında kültür, hukuk ve topluluk yapısında, dış ve iç siyasetinde büyük ölçüde Bizanslıların halkına getirdiği yeni dini gelenek ve adetlerine dayandırmıştır.[48] Lakin son büyük Rus knyazı olan Volodımır Monomah'ın (1113-1125) ölümünden sonra, soyundan gelip ata yurdunu parçalayarak farklı bölgelerde hâkimiyeti kuran Rus Knyazlarının artık Yaroslav Mudrıy sonrası dönemde başlayan rekabet ortak devletlerinin çöküşüne sebep olmuştu.[49]

1223 yılında ilk kez Kalka Nehri civarındaki bozkırlarda zuhur eden Moğollar, Kıyiv'i imha ettikten sonra Kıyiv Rus Devleti'nin çöküşünü hızlandırıp tamamen dağıtılmasına yol açmışlardı. Kıyıv Rus, 1239-1241 yıllarındaki Moğol istilasıyla, birbirinden ayrı ve uzak olan knyazlıklara/devletlere kâmilen dağıtılmışlardı. Ancak Moğollara itaat eden knyazlıklardan birisi, hudutları içerisine modern Ukrayna'nın batı bölgelerini dâhil edip Galiç-Volın Knyazlığı adı altında tarihe geçmekte olan Ukrayna halkının devletlik âdetini sürdürmüştür. 1238-1264 yıllarında hükümdarı Danılo Galıtskıy hâkimiyeti için Altın Orda'dan yarlığı aldıktan sonra, devletinin sadece korunmasında değil sağlamlaştırılmasında da başarılar kazanmıştır.[50] Ölümünden sonra ise 1269 yılında tahta çıkan oğlu Lviv, knyazlığının payitahtını adı ismine benzer olan Lviv şehrine taşıyıp, pederinin işine devam etmiştir.[51] Hükümdarlarının Roma

[46] Geniş bilgi için bkz. Mualla Uydu Yücel, "İsnuvannaya Turkıv Na Teritoriy Ukrayni U IX-XIII Storiççayah", **Ukrayna-Tureççina: Mınule, Suçasne Ta Maybutne**, Kıyiv, Deneb, 2004, s. 180-212.
[47] Polonska-Vasılenko, **a.g.e.**, C.I, s. 114-116.
[48] Yakovenko, **a.g.e.**, s. 51-57.
[49] Orest Subtelnıy, **a.g.e.**, s. 50.
[50] Polonska-Vasılenko, **a.g.e.**, C.I, s. 183-192, 197-205.
[51] Doroşenko, **a.g.e.**, C.I, s. 93.

Papa tarafından verilen kral unvanını benimsettiği[52] Galıç-Volın Knyazlığı "Kral" Yuriy döneminde (1301-1308) en güçlü dönemine ulaşmasıyla 1303 yılında Konstantinopolis Patrikleri knyazlık arazilerinde diğer Rus kilise topraklarından bağımsız metropolitlikler kurmuşlardı.[53]

Fakat bir yandan Leh Krallığı ve Ugorların savaştığı, diğer yandan ise Büyük Litvanya Knyazlığının ciddi bir tehdit oluşturduğu Galıç-Volın Devleti, kısa süren altın çağından sonra kral Yuriy'in oğlu olan knyaz Andriy'in 1308 yılındaki ölümüyle hızla zayıflamıştır. Bunun neticesinde XIV. yüzyılın ikinci yarısında Leh Krallığı'nın Galıç bölgesini, Litvanya Knyazlığı'nın ise Volın topraklarının çoğunu istila etmesiyle bir asır boyunca Ukrayna'nın batısında bulunan devlet yok olmuştu.[54]

Aynı zamanda da Büyük Litvanya Knyazlığı, ordularının hükümdarı Gedımin (1316-1341) ve oğulları Olgerd (1345-1377) ve Keystut (1381-1382) önderliğinde, XIV. yüzyılın sonuna kadar Volın bölgesinden başka günümüzde Ukrayna'nın kuzeydoğusuna ait toprakları Moğolların hâkimiyetinden kurtarıp, arazilerine katmış, güneybatı bozkırlarına da ilerleyerek hudutlarını genişletmişti.[55]

1385 yılında ise Leh ve Litvanya asillerinin topraklarını veya Leh Krallığı ile Litvanya Knyazlığını birleştirme kararlarıyla XIV-XVI. yüzyıllar boyunca Litvanya Knezliğine ait olan Ukrayna'nın kuzeyi ve kuzeybatısındaki bölgelerde oturan halk, knyazlarıyla birlikte Leh tarafından gerçekleştirilen aktif bir kolonileştirme siyasetine karşı durmuştur. XV. yüzyılın ortasından itibaren daha önce eşit olarak nitelendirilebilmiş Ukrayna ve Litvanya asileri arasındaki münasebetler de gittikçe kötüleşmiş, ilk dönem Ukrayna Ortodoks kültürü tesiri altında bulunan Litvanya soyluları Lehlilerin yaydığı Katolikliği desteklemeye başlamışlardı. [56]

Söz konusu değişimler neticesinde 1569 yılında Büyük Litvanya Knayzlığı ve Leh Krallığı arasında iki yüz yıl önce başlayan birleşme süreci tarihe **Rzeczpospolita/Rjeç Pospolita** (**Lehistan-Litvanya Birliği**) adıyla geçen ortak bir devlet oluşturulmakla sonuçlanmıştır. Yeni krallık asillerinin açık bir şekilde Katoliklik ve Leh kültürünü tercih etmeleri, Ukrayna nüfusu arasında yayılmış

[52] Yakovenko, **a.g.e.**, s. 105.
[53] Subtelnıy, **a.g.e.**, s. 68.
[54] Doroşenko, **a.g.e.**, C.I, s. 93-94.
[55] Subtelnıy, **a.g.e.**, s. 71-72.
[56] Polonska-Vasılenko, **a.g.e.**, C.I, s. 315-335.

Ortodoksluğa zulüm yaparak köylülerini de Leh soyluların arazilerine bağlayıp zorla çalıştırdıkları, Ukrayna halkını rahatsız etmiştir.[57] 1596 yılında ise Rjeç Pospolita hükümeti Ukrayna'daki Kıyiv Metropolitliği'ne ait Ortodoks cemaatinin bir parçasını Katolik Kilisesi ile birleştirip Roma Papazı'nın hakimiyeti altına sokmuştu.[58]

Fakat XV. yüzyılda Ukrayna bozkırlarında doğmuş olan yeni bir güç Rjeç Pospolita'nın zulmüne karşı kendi bağımsız siyasetini yürütmeye çalışmıştır. Menşei halen daha belli olmayan, büyük ihtimalle Tatarlar ile Ukraynalılar arasındaki etkileşim süreçleri neticesinde ortaya çıkmış olan Kosaklar da 1428-1430 yıllarında oluşturulan Kırım Hanlığı'nın Ukrayna şehirleri ve köylerine gerçekleştirdiği akınlarını engellemişlerdi. Bununla birlikte baş teşkilatı **Zaporizka Siç,** 1550 yıllarında Türk askeri örneklerine göre Dnipro Nehrindeki Hortıtsya adasında kurulan Kosak ordusu, siyaset değişimleri uyarınca hem Osmanlı İmparatorluğu'na hem de o dönem gittikçe kuvvetlenen Moskova Çarlığı'na karşı askeri faaliyetlerde bulunmuştur. Diğer taraftan XVII. yüzyılın başlangıcında Kosaklar, Kırım Tatarları ile savaşmalarına rağmen bazen de onlarla ittifaklar kurmakta, Kırım Hanlığı'nın iç siyasetine bile karışmaktaydılar.[59]

Ancak bir taraftan Lehlilerin Ukrayna halkına ettiği dayanılmaz zulüm diğer taraftan Lehistan-Litvanya Birliği'ndeki yeni Kosak elitlerinin doğuşu ve Leh asilleriyle rekabet etme istekleri, Ukrayna halkıyla Kosakların 1648-1654 yılları arasında Leh hâkimiyeti aleyhine kaldırdığı büyük isyanla neticelenmiştir.[60]

Bu isyanın başında bulunan Ukrayna Hatmanı Bohdan Hmelnıtskıy (1648-1657), Kosak ordusu zaferlerinin sonucunda meydana gelmiş bağımsız Kosak Devletini savunma ve kuvvetlendirme amacıyla dış siyasetinde Osmanlı Devleti, Erdel, Eflak, Moskova Çarlığı ve İsveç gibi birbiriyle mücadele eden farklı ülkeler ile münasebetler kurup desteklerini almıştır. Bu tür siyaset Ukrayna'nın Yeni Çağ Avrupası'ndaki hangi kuvvete-Osmanlılara, Protestan devletlere ya da Lehistan ile özdeşleştirilen Katolik dünyasına veya Ortodoks Rusya'ya-eğilirse onu da rakiplerine karşı önemli ölçüde kuvvetlendirebileceğini ifade etmektedir. Bunun karşılığında

[57] İvan Krıpyakevıç, **İstoriya Ukrayını**, Lviv, Feniks, 1991, s. 62-70.
[58] İvan Vlasovskıy, **Narıs İstoriyi Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvı**, C.I, New-York, UPTS V ZDA, 1955, s. 275.
[59] Yakovenko, **a.g.e.**, s. 175-192, 259-285.
[60] Yakovenko, **a.g.e.**, s. 313-369.

Hmelnıtskıy da yeni Kosak devleti için Lehlilere karşı mücadelesinde, ilişkide olduğu devletlerden, askeri destek talep ediyordu. İlk olarak Hmelnıtskıy, Lehliler aleyhine savaşa başlayarak Kırım Hanlığı'nın desteğini sağlamıştı. Bunun neticesinde Kırım Tatar ordusuyla birlikte 1648-1649 yıllarında Lehlileri birkaç defa büyük bir bozguna uğratıp, 1651 yılında devletini kuvvetlendirmek ve korumak maksadıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesi altına girmişti. Lakin Kosak Devleti, o dönemde Venediklilerle savaşan Osmanlı Devleti'nden beklediği askeri desteği almadan Moskova Çarlığını da Leh ordularına karşı kullanmayı düşünmüş, bu gaye ile Moskova çarının himayesine de başvurmuştu.[61]

Bu durumda yeni doğmuş olan Ukrayna Kosak Devleti'nin 1654 Mayısı'nda Moskova Çarlığı ile askeri-siyasî bir antlaşma imzalaması bağımsızlığının kısa bir dönem içinde kaybedilmesine sebep olmuştu. Aynı zamanda Hmelnıtskıy hayatının son yıllarında hem Lehistan'a hem de Moskova Çarlığı'na karşı savaşan İsveç Krallığı birliğinde bulunduğundan, Kosak kuvvetleri Erdel Prensi II. George Rakoçi'nin ordularıyla birlikte Lehistan'ın batısı üzerine hücum etmişti. Fakat 1657 yılındaki Ukrayna Hatmanı'nın ölümünden hemen sonra Moskova Çarlığı, Ukrayna toprakları üzerinde hak iddia ederek Kosak Devleti'ni gittikçe istila etmeye başlamıştır. [62]

1659 yılında Kosak Devleti ile Kırım Hanlığı'nın birleşik kuvvetlerinin Konotop şehri civarında Moskova ordularına karşı kazandıkları zaferden sonra[63] Kosak seraskerleri arasındaki tartışmalar yüzünden 1663 yılında Ukrayna Dnipro Nehri sınır olmak üzere ikiye bölünmüş oldu.[64] 1667 yılında Moskova Çarlığı'nın Lehistan ile imzaladığı Andrusiv Barış antlaşmasına göre Sağ Yaka Ukrayna, Lehistan'a tabi kalırken; Dnipro Nehrinin ötesinde uzanan Sol Yaka ise Moskova Çarlığı tarafından tamamen istila edilmiştir.[65]

Bu koşullarda Sağ Yaka Ukrayna Hatmanı Petro Doroşenko, 1668 yılında parçalanmış Ukrayna topraklarını Kosak iktidar simgesi olan topuzunun altında kısa

---

[61] Victor Ostapchuk, "Cossack Ukraine In and Out of Ottoman Orbit, 1648-1681", **The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries**, Leiden and Boston, Brill, 2013, pp. 128-137.
[62] Doroşenko, **a.g.e.**, C.II, s. 33-70.
[63] Polonska-Vasılenko, **a.g.e.**, CII, s. 39.
[64] Peter Bartl, "17 Yüzyıl'da ve 18 Yüzyıl'ın İlk Yarısında Kazak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu", **İlmi Araştırmalar**, No:6, İstanbul, 1998, s. 316.
[65] Subtelnıy, **a.g.e.**, s. 135.

bir süre için birleştirdikten sonra 1669 yılında Osmanlı padişahı IV. Mehmed'le bir antlaşma yapıp Osmanlı Devleti himayesine girmiştir. Bu tarihten itibaren 1672-1674 yılları arasında Petro Doroşenko'nun yardımına gelen Osmanlılar, Sağ Yaka Ukrayna topraklarında Lehlilerle savaşarak 1672 yılında Kamaniçe Kalesini ele geçirip batıdaki en uzak eyaletlerini kurmuşlardı.[66]

Söz konusu Leh-Osmanlı savaşı bittikten hemen sonra Osmanlılar, Moskovalılara teslim edip iktidarından vazgeçen Hatman Doroşenko'nun yerine Bohdan Hmelnıtskıy'ın oğlu Yuriy'i Sağ Yaka Ukrayna Hatmanı tayin edince 1677 yılında Ukrayna arazileri yüzünden Moskova Çarlığı ile savaşa girmek zorunda kalmıştır. Bu savaşın 1681 yılında iki devletin imzaladığı Bahçesaray Antlaşması ile bitmesiyle Osmanlılar, Sağ Yaka Ukrayna topraklarının büyük kısmı üzerindeki haklarını tespit etmiş, Sol Yaka ile Kıyiv ise Moskova Çarlığı'nda kalmıştır. Aynı zamanda Buğ (Aksu) Nehri ile Özü Nehri arasındaki bölge, herkes için iskâna kapalı, müstahkem mevki inşası yasak ve hiçbir tarafa ait olmayan bir *arazi-i haliye* ilan edilmiştir.[67]

Fakat bundan beş yıl sonra Moskova Çarlığı, 1683 yılından itibaren Dersaadet aleyhine ortak bir savaşta Kutsal Roma İmparatorluğu, Venedik Cumhuriyeti ve Lehistan'ı birleştiren Kutsal İttifaka katılıp[68] Sol Yaka Ukrayna Kosaklarına dayanarak Osmanlı İmparatorluğu aleyhine yeni bir cephe açmış, Karadeniz'in kuzeyinde ilk zaferlerini kazanmıştır.[69] Mamafih 1686 yılında Moskova Çarlığı yeni bir cephe açmadan önce Osmanlılara bir elçi gönderip barışı koruyacağını, Kutsal İttifak'a katılmayacağını kesin bir şekilde vaat etmiştir. Aynı Moskova elçiliğinin faaliyeti neticesinde yüzyıllarca Kıyiv Metropolitliği adıyla Konstantinopolis Patrikhanesi'ne ait olan Ukrayna Ortodoks Kilisesi toprakları Moskova Patrikhanesi'ne bağlandırılmıştı.[70]

---

[66] Dmıtro Doroşenko, **Hetman Petro Doroşenko**, New York, Vıdannya UVAN U SŞA, 1985, s. 197-263, 406-548; Bartl, a.g.m., s. 320-322.

[67] Bartl, a.g.m., s. 325; Ayrıca Bahçesaray Antlaşması maddeleri için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.III/2, Ankara, TTK Yay., 2011, s. 162-163.

[68] Geniş bilgi için bkz. K. A. Koçegarov, **Reç Pospolitaya İ Rossiya V 1680-1686 gg. Zaklyuçeniye Dogovora O Veçnom Mire**, Moskova, İndrik, 2008.

[69] Oleksander Ohloblın, **Hetman İvan Mazepa Ta Yoho Doba**, New York-Paris-Toronto, Organizatsiya Oboronı Çotıroh Svobid Ukrayinı, 1960, s. 50-51

[70] S. M. Solovyov, **İstoriya Rossii S Drevneyşih Vremen**, C.III/XIV, Sankt-Peterburg, Tipografiya Tovarişçestva "Obşçestvennaya Polza", 1896, s.1000-1002; İvan Ohiyenko, **Ukrayinska Tserkva Za**

Moskova Çarlığı ise Kıyiv Metropolitliği'ni kazanmasıyla Sol Yaka Ukrayna'da tamamen iktidarını yerleştiriş, ayrıca Kosak Devleti'ni Dersaadet'e bağlayan mühim bir siyaset faktörü ele geçirmiştir.

Bu tür süreçler neticesinde Ortodoks dünyasında liderlik kazanan Moskova Çarlığı karşısında Kosak Devleti, bağımsızlığının kalıntılarını bir yüz yıl boyunca tamamen kaybetmiş, gittikçe Rus İmparatorluğu'nun bir taşra teşkilatı haline dönüşmüştür. 1709 yılında Ruslara karşı son olarak büyük bir isyan çıkaran Ukrayna Hatmanı İvan Mazepa, İsveç Kralı XII. Karl ile ittifak kurmasına rağmen İsveç kuvvetleriyle birlikte Poltava şehri civarında Moskova ordusu tarafından bozguna uğratıldıktan sonra Osmanlı Devleti arazilerine kaçıp himayesinden faydalanmıştı. Mazepa'nın ölümünden sonra onun siyasi varisi olup Kosak Devleti için dünyadaki ilk anayasayı yazan Hatman Pılıp Orlık'ın 1709-1714 yıllarında Osmanlı Devleti'nde bulunmasıyla Moskova Çarlığı'na karşı Ukrayna topraklarında bir isyan çıkartma çabaları da başarısızlıkla sonuçlanmıştır[71]

Moskova Çarlığı'nın yerine ortaya çıkan Rus İmparatorluğu ise sınırlarını genişleterek 1775 yılında Ukrayna Kosaklarının baş teşkilatı olan **Zaporizka Siç**'i tamamıyla tarumar ederek[72] XVIII. yüzyılın sonuna kadar Lehistan-Litvanya Birliğini istila edip Sağ Yaka Ukrayna topraklarını da hudutlarına dâhil etmiştir.[73] Bununla birlikte 1783 yılında Rus İmparatorluğu, arazileri günümüzde Ukrayna'ya ait olan, tarihi boyunca Ukrayna Kosaklarıyla sıkı ilişkilerde bulunan Kırım Hanlığını da ortadan kaldırarak hudutlarının içinde bir taşra bölgesi haline getirmişti.[74]

Zaten XVIII. yüzyılda bağımsızlığını kaybeden Ukrayna, Moskova tarafından Lehistan'a ve Osmanlılara karşı yöneltilen askeri harekât için bir hazırlanma yerine çevrilmiştir. XIX. yüzyılda ülkenin aydınları Rus zulüm ve baskılarına uğramışken köylüleri de dayanılmaz sosyal-ekonomik koşullara maruz kalmışlardı. Sırf 1861

Ças Ruyını (1657-1687), Winnipeg, Ukrayinkse Naukove Pravoslavne Bohoslovske Tovarıstvo, 1956, s. 461-463.

[71] Bartl, a.g.m., s. 326-329. Ayrıca Ukrayna tarihindeki Mazepa ve Orlık dönemi hakkında, geniş bilgi için bkz. Hasan Demiroğlu, "Rus ve Ukrayna Kaynaklarında İvan Mazepa (1639-1709)", **UluslararasıTürkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu:Kazak Dönemi (1500-1800). Bildiriler**, İstanbul, Çamlıca, 2015, s. 431-453.

[72] Krıpyakevıç, **a.g.e.**, s. 228.

[73] Krıpyakevıç, **a.g.e.**, s. 253.

[74] Alan W. Fisher, **The Crimean Tatars**, Stanford, Hoover Institution Press, 1978, s. 68-73.

yılında Rus asillerin arazilerinde köle halinde çalışan Ukrayna köylülerine Çarlık tarafından dünyanın geri kalan ülkelerine kıyasla çok gecikmiş serbestlik kanunu bağışlanmıştı. Bununla beraber Ukrayna lisanının kullanılması, gerek baskı yayınlarında gerek farklı yaşam alanlarında Çarlık hükümeti tarafından yasaklanmıştır.[75]

Bu tür zorluk ve zulümlere dayanan Ukrayna halkı, 1917 yılındaki Rusya İmparatorluğunu kapsayan devrime aktif olarak katılmıştır. Lakin 1917 yılında Cumhuriyet halinde canlandırılmış olan bağımsız Ukrayna devletinin çoğu 1920 yılında Sovyet Rusya tarafından yeniden istila edilmiş, Ukrayna'nın uzak batı bölgeleri ise Polonya, Romanya ve Çekoslovakya arasında paylaşılmıştır. Sovyetler Birliği'nde iken 1931-1933 yılları arasında soykırıma uğrayan Ukrayna halkı, Stalin liderliğindeki iktidarların yönetimi altında açlıktan ölen üç ile altı milyon arasında kişiyi kaybettikten sonra, İkinci Dünya Savaşı'nda da yaklaşık dokuz milyon Ukraynalı can vermiştir. Bu dönemin tek olumlu sonucu Ukrayna halkının 1917-1921 yıllarında süren milli savaşındaki yenilgisi neticesinde parçalandırılmış etnik bölgelerinden çoğunun İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birleştirilmesi olmuştur.[76]

Ancak 1991 yılında, Sovyetler Birliği döneminde Ruslaştırılmış olan, bilhassa Stalin devrinde gerek aydınları gerekse etnik nüfusunun büyük parçasını kaybeden Ukrayna halkı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla devletini yeniden kurmuştur. 2014 yılında Rusya Federasyonu'nun Ukrayna devletine ait olan Kırım yarımadasını istila etmesi, en uzak doğu bölgelerinde ise "hibrid savaşı" başlaması, Ukrayna halkı için yeni maksatlar ortaya çıkarmaktadır. Bu maksatlardan en önemlisi ise devletini kuvvetlendirmek ve gerçek bağımsızlığını kazanmaktır.

[75] Krıpyakevıç, **a.g.e.**, s. 253-280.
[76] Subtelnıy, **a.g.e.**, s. 296-418; O. Y. Lısenko, İ. T. Mukovskıy, "Vtratı Lyudski Ukrayını V Druhiy Svitoviy Viyni", **Entsıklopediya İstoriyi Ukrayını**, C.I, Kıyiv, Naukova Dumka, 2003, s. 666-667.

BİRİNCİ BÖLÜM

1648-1700 ARASINDA OSMANLI-KOSAK DEVLETİ İLİŞKİLERİ

1.1. 1648-1700 Arasındaki Osmanlı-Kosak İlişkilerinin Tarihi Temeli

Osmanlılar, XVII. yüzyılda Konstantinopolis Patrikliği'nin Ukrayna Kilisesi topraklarını kaybetmesiyle Kosak Devleti siyasetine etki eden bir aracı ellerinden kaçırmaktaydı. Fakat bu aracın ne kadar etkili olduğunu tespit etmenin yolu Osmanlılar ile Kosak Devleti ilişkilerini tetkik etmekten geçmektedir. Çalışmanın konusu bu ilişkilerin zirvesi niteliğindedir. Alman araştırmacı Peter Bartl'a göre XVII. yüzyılın ikinci yarısında "*Hemen bütün Kosak liderleri herhangi bir şekilde Osmanlı Devleti veya onun vasalı Kırım Hanlığı ile ilişki içinde olmuşlardır*".[1] Bu cihetle XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki Kosak-Osmanlı münasebetlerini dikkatle tahlil etmek meselenin anlaşılmasında ilk merhaleyi oluşturacaktır. Ancak bu ilişkilerin doğasını anlamak üzere önceki çağlara kısaca temas etmek de faydalı görülmektedir. Nitekim münasebetlerin esas ve temelleri orada bulunmaktadır.

Kosakların tarihini anlatan klasik çalışmalar, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nın aleyhine mücadele eden bir kuvvet olarak ortaya çıktıklarını ispatlamaktadır. Türk dünyasının Kosaklar ile muharebelerinin asırlarca devam etmesine rağmen, aralarında sıkı etkileşimin de mevcut olması, bilhassa modern çalışmaların sunduğu gerçekler sayesinde hiçbir şüphe uyandırmamaktadır. "Kosak" kelimesinin kendisi de Türkçe kökenlidir. Kelime 1240 yılında **Moğolların Gizli Tarihi** adlı çalışmada refere edilen ve bugüne kadar tamamen deşifre edilmemiş manasıyla, 1245 yılında Arapça-Kıpçak Türkçesi Sözlüğünde "yalnız, aileden müstakil', bundan sonra **Codex Cumanicus** (1303 y.) adlı en eski Kırım Tatar Türkleri eserinde "bekçi" anlamlarında kullanılmaktadır. Her halükarda "bozkırda tek başına

[1] Bartl, a.g.m., s. 329.

mücadele eden", "bekâr", "göç eden", "bekçi" manalarını taşıyan Türk kelimesi XVI. yüzyıldan itibaren Kosaklara işaretlenmektedir.[2]

Ukraynacanın farklı alanlarında, özellikle askerlik terminolojisinde kullanıllan diğer Türkçe kelimeleri de Kosak teşkilatının Türk dünyasıyla sıkı etkileşimleri ile meydana geldiğini andırmaktadır.[3] Diğer taraftan XVI. yüzyıla ait serhat Leh kaleleri yoklama listelerinde Kosak taifesi arasında çok sayıda Türkçe kökenli ad bulunmaktadır. Örneğin Balış, Bahta, Baydık, Bruhan, But, Huseyn, Karanda, Kiptay, Kudaş, Mahmeder, Malik-başa, Nogay, Ohmat, Tereberdey, Toluk, Çarlan, Çelek, Çıgas, Çurba ve saire.[4] Ukrayna tarihçisi Nataliya Yakovenko'nun hesaplamasına göre XIV-XVII. yüzyıllarda Sol Yaka Ukraynası'nın da ismen ait olduğu Kıyiv bölgesi asillerinin üçte birisi Altın Orda soylarından gelmektedir.[5] Kosakların Türk soyadları gerek XVII. yüzyılın ortasına gerekse Kosak teşkilatının son devrine, 1732 yılına ait listelerde çok sayıda rastlanmaktadır[6]. Bunlarla beraber Sovyet döneminde Ukrayna'da Ruslaştırma siyaseti gerçekleştirilmesine rağmen orman-bozkır ve bozkır

---

[2] Omelyan Pritsak, "Etımologiya Ta Zmist Nazvı Kosak", **Ukrayinskıy istorık**, No:3-4 (7-8), New York-Münhen, 1965, s. 76-77.

[3] Ukraynaca'da en çok kullanılan Türkçe kelimelerinin örneklerini şu şekilde sıralamak mümkündür: **a) askeri terminoloji:** *bahmat* (askeri at), *bunçuk* (tuğ), *cura* (Kosak subayı öğrenci ve yardımcısı), *çayka* (şayka), *kiş* (ordugâh), *otaman* (ataman), *osavu*l (yüksek askeri rütbe), *kurin'* (Kosak kışlası, evi), *sahaydak* (yay ile okluk), *tabir* (ordugâh), *vataga* (çete), *yatağan* (yatağan); **b) giysi, kumaş ve deri ürünleri adları:** *başlık* (başlık), *burka* (erkek ve kadın giyişi), *kaptan* (kaftan), *kılım* (kilim, halı), *kışenya* (cep), *kıset* (küçük tütün torbası), *oçkur* (kemer), *parça* (altın ve gümüş tellerle işlenmiş ipek kumaşı), *torba* (torba), *şarovarı* (şalvar), *şatro* (çadır); **c) sebze ve meyve isimleri:** *harbuz* (kabak), *jerdeli* (kayısı), *kabak* (kabak), *kavun* (karpuz), *kızıl* (kızılcık), *vışnya* (vişne); **d) tarım terimleri:** *çaban* (çoban), *otara* (koyun sürüsü), *harba* (yüksek at arabası); **e) coğrafya objeleri isimleri:** *bayrak* (küçük vadi), *maydan* (meydan); **f) diğer günlük yaşamı kelimeleri:** *arşın* (arşın), *babay* (çocukları korkutma amacıyla adı söylenen hayali bir yaratık), *kalabalık* (kalabalık), *koçuvatı* (göç etmek), *lulka* (tütün çubuğu), *tuman* (duman), *tütün* (tütün) vesaire vesaire. Bkz. Yaroslav Daşkevıç, "Ukrayina Na Meji Mij Shodom İ Zahodom (XIV-XVIII St.)", **Zapıskı Naukovogo Tovarıstva İmeni Şevçenka**, C. CCXXII, Lviv, 1991, s. 42; G. İ. Halımonenko**, Türkska Leksıçna Skıba Ukrayinskogo Slovnıka**, C.I, Kıyiv, KNU İm. Şevçenka, 2010; O. M. Harkavets, "Ukrayinsko-Tyurkski Movni Kontaktı", **Ukrayinska Mova: Entsıklopediya**, Kıyiv, Ukrayinska Entsıklopediya, 2000, s. 687-688.

[4] Yakovenko, **a.g.e.**, s. 179.

[5] Natalya Yakovenko, **Ukrayinsa Şlyahta Z Kintsya XIV- do Seredını XVII Stolittya. Volın İ Tsentralna Ukrayina**, Kıyiv, Krıtıka, 2008, s. 188-192.

[6] Mesela şunlar: *Bazaliy* (mızmız), *Baybuza, Bakay, Bokay* (Türk. Bökej-kuvvetli insan), *Balakşiy* (balıkçı), *Barabaş* (Türk. Bar (var) baş), *Bahmat* (yük beygiri ve askeri at), *Başlıy* (başlı), *Bey, Bilım* (Bilimci), *Vızir* (vezir), *Vızirenko* (vezir oğlu), *Kaydaş* (Kırım Tatar Türkçesi, aynı köyde oturan), *Karabaş, Kardaş, Koçubey* (küçük bey), *Kujım* (hocam), *Kızımenko* ("kızım"dan gelmekte), *Murad, Oslam* (İslam ya da Aslan), *Tugan* (doğan), *Şarapa* (şarap), *Şeremet* (Türkçe, edepsiz, titiz) ve saire. Bkz. Mıkola Hrıtsenko, "Prizvışça Meşkantsiv Zin'kivşçını Ta Mistsevi Nazvı Shidnogo (Tyurkskogo) Pohodjennya", **Ridnıy Kray,** 1 (30), Poltava, 2014, s. 70-73. Ukrayna dilbilimcisi O. Harkavets'e göre XVII-XVIII. yüzyıllara ait Kosak sicillerinde yaklaşık 3.000 Türk soyadı vardır. Lakin bu konuda titiz bir araştırma bilinmemektedir. Bkz. O. M. Harkavets, a.g.m., s. 687-688.

bölgeleri haritasında bugüne kadar sık sık Türkçe kökenli yer ve su adlarına da tesadüf edilmektedir[7].

Böylelikle Türk dünyası, XV-XVI. yüzyıllarda Kosakların doğduğu eski Kıyiv Rus'un sınır bölgelerinin vazgeçilmez bir parçası halinde girmiştir. XV. asırdan beri Türk unsurları sadece Ukrayna askeri yaşamında değil, halk kıyafetinde, gıdalarında, adetlerinde, folklorunda, sosyal yapısında ve iktisadında da ön planda yer almıştır. Öbür taraftan tarihi kaynaklar hem Osmanlılar hem Kırım Tatarlarının XV-XVII. yüzyıllarda Ukrayna kültürüyle de tanıştığını ifade etmektedirler. 1540'lı yıllarda Osmanlı memurları, hudut belirlenmesi meselesinde Leh tarafıyla Ukraynaca mektuplaşıyordu. XV-XVI. yüzyıllarda Kırım Hanları bazı mektupları ve yarlıklarını Ukraynaca yazıyorlardı. Onlardan bazıları ise çok iyi derecede Ukraynaca konuşuyorlardı.[8] Örneğin Kosak tarihçisi Samiylo Velıçko'ya göre Kosak Hatmanı Bohdan Hmelnıtskıy'ın 1648 yılında Leh Krallığı'nın aleyhine birleştiği Kırım Han'ı III. İslam Giray, Ukraynaca iyi bildiğinden tercümanlık hizmetlerinden vazgeçerek Hmelnıtskıy ile birebir müzakerelerde bulunmuştur.[9]

Aynı zamanda bazı Kosak liderleri de Türkçe bilmekteydi. Kosak teşkilatının Türk dünyasıyla etkileşimlerinin mühim örneklerinden birisi Kosak başkomutanı Ostafiy Daşkevıç şahsiyetidir. Litvanya Büyük Düklüğü'nün Kaniv ve Çerkası hudut şehirleri muhtarı olan Litvanya voyvodası Ostafiy Daşkevıç, Türkçe'yi o kadar yüksek seviyede biliyordu ki, kendi kendine casus olarak Kırım Tatar ordusuna girip planlarını öğreniyordu. Daşkevıç, Kırım Tatarlarına karşı savaşmalarına rağmen, 1515, 1521, 1534 ve 1535 yıllarında onlarla beraber Moskova Knyazlığı topraklarına akınlar da yapıyordu. 1530'lu yıllarda Kırım Hanlığı'nın iç kavgalarına karışıp, Han tahtı talibi İslam Giray'ı himayesi altına alıp, Çerkası kalesinde I. Saadet Giray Han'ın ordusu mensubu olarak savunuyordu.[10]

---

[7] Örneğin Ukrayna orman-bozkır ve bozkır bölgelerinde şu Türkçe kökenli yer ve su adları vardır: *Aydar, Barış, Bazavluk, Bunar, Calar, Çıngul, Domuzla, Hırtsızka, Kagamlık, Kagarlık, Karakurt, Karatış, Karatük, Kaşlagaç, Kırgıj, Kıpçak, Komışna, Kovsug, Kuçurgan, Kuma, Kuruşan, Kurkulak, Kuşuhum, Oril, Saksagan, Sula, Sugökliya, Tagamlık, Tarhan, Taşbunar, Taşlık, Tılıgül* ve saire. Bkz. V.V. Luçık, **Etımologiçnıy Slovnık Toponimiv Ukrayinı**, Kıyiv, Akademiya, 2014.

[8] Daşkevıç, a.g.m., s. 36-42.

[9] Samoil Veliçko, **Letopis Sobıtiy V Yugo-Zapadnoy Rossii V XVII Veke, 1720**, C.I, Kıyiv, Lito-Tipografiçeskoye Zavedeniye İosifa Valnera, 1848, s. 4.

[10] Vyaçeslav Senyutovıç, "Ostap Daşkovıç (Daşkevıç) -Vojd Kozatskıy", **Ukrayinskıy İstorık**, No:1-3 (21-23), New York, 1969, s. 118-126.

Nihayet Kosak ordusunun bir teşkilat şeklinde ortaya çıktığı XVI. yüzyılda Osmanlı-Kosak münasebetlerinin ilk izlerine rastlanmaktadır. 1553 yılında Özü (Dnipro) Nehrinde bulunan Hortıtsya adasında Kosak teşkilatı merkezini kuran Ukrayna knyazı Dmıtro Vışnevetskıy, Dersaadet'i ziyaret etmiştir.[11] Bundan dört yıl sonra Leh Kralı II. Zygmunt August, Kırım Hanlığı'na gönderdiği elçisine şu talimatı vermiştir: "*Hem de knyaz Dmıtro Vışnevetskıy'ı anlatacaksın… Kral Hazretlerimizin iradesinin aleyhine Türk memleketine gitmiş ve orada karşılandığına göre siz [Kırım Hanı] de belki bunu bilirsiniz, çünkü beyliğimize döndükten sonra, orada maaşı bağışlanmış olduğunu ve senin, kardeşimizin inayetini de gördüğünü bildirmiştir.*"[12] Kırım Hanı I. Devlet Giray'a (1551-1577) yönelik 1557 tarihli mektubunda ise Leh Kralı şunları yazmaktaydı:

> "*Sen, kardeşimiz, biliyorsun ki, o (Dmıtro Vışnevetskıy) bizden ve beyliğimizden Türk İmparatoru hazretleri memleketine gitmişti, ama oradan beyliğimize dönünce, Türk İmparatorunun onu hizmetine aldığı ve çatı[13] hibe ettiği, ondan sonra beylikten hürce serbest bırakılmış olduğu ve orada bulunurken senin, kardeşimizin inayetini de gördüğünü bildirdi ve bizim için şu çok şaşırtıcı oldu ki, o iznimizi almadan oraya gitmiş ve o kadar merhametçe kabul edilmiş ve sapasağlam beyliğimize dönmüştü. Onun için anladık ki, insanlarınıza daha eğilmiş olacak ve Türk İmparator hazretlerinin merhameti ve maaşını öğrendikten sonra Kosakların, uluslarına ve çobanlarına zarar vermelerine izin vermeyecek…*"[14]

Ukrayna tarihçileri, Kosak kumandanının Dersaadet'e hangi sebeple gittiği ve orada hangi faaliyette bulunduğunun belli olmadığını vurgulamaktadır.[15] Ancak alıntı yapılan belgeye göre Türkçe kökenli "Bayda" takma adı olan Knyaz Vışnevetskıy, Sultanın hizmetine maaşıyla ve himayesi altına alınmıştır. Ayrıca Leh Kralı II. Zygmunt August, Litvanya knyazı Radziwil'e yönelik mektubunda: "*Bugün bize,*

---

[11] Bohdan Sergiyçuk-Volodımır Sergiyçuk, Na **Meji Dvoh Svitiv**, Kıyiv, PP Sergiyçuk M.İ., 2012, s. 20.

[12] **Kniga Posolskaya. Metriki Velikogo Knyajestva Litovskogo, Soderjaşçaya V Sebe Diplomatiçeskaya Snoşeniya Litvı V Gosudarstvovaniye Korolya Sigizmunda Avgusta**, C.I (s 1545 Po 1572 god.), Moskva, Univetsitetskaya Tipohrafiya, 1843, s. 135.

[13] Orijinalde eski Ukraynaca "daşok" (çatı) kelimesi kullanıldığından, cümlenin önceki parçası Osmanlı Padişahı'nın Kosak başkomutanını hizmetine almasını anlattığından, büyük ihtimalle alıntı yapılan paragraf Vışnıvetskıy'ın sultanın himayesi altına da girmesine atıf yapmaktadır.

[14] **Kniga Posolskaya,** s. 139.

[15] Yaroslav Daşkevıç, "Proturetska Oriyentatsiya XVI-XVII St. V Ukrayini Ta Mijnarodni Vidnosını", **Hronika 2000. Ukrayina-Tureççına 95,** Kıyiv, Ukrayinskıy Pısmennık, 2014, s. 5-7; Sergiyçuk, **a.g.e.**, s. 21-25.

Türklere taşınan Knyaz Wiśniowiecki Dimitrze[16] *hakkında kendi mektubuyla bilgi verdi Knyaz Konstantıve taşındı tüm bölüğüyle, yani yanında eğlendirdiği o tüm kendi Kosaklarıyla, herifleriyle…*"[17] ifadelerini kullanmaktadır.

Leh Kralı diğer bir mektubunda ise şu ifadelere yer vermektedir: "*Wiśniowiecki Türklere kaçtı, tuttuğu kalelerimizi [onlara] teslim edip ki bunu üzüntüyle yazmak bile imkânsız. Tanrı-efendi uyardı, biz dikkatli olmak istemedik… Eğer orada, Türkler arasında böyle kalırsa, Türkler beyliğimize karşı sıradan olmayan önderi kazanırlar*".[18] Zygmunt August'un yazdıklarına bakıldığında Kosak kumandanının Osmanlı Padişahı I. Süleyman'ın himayesine sığındığı aşikârdır. Ayrıca Leh Kralı, uyruğunun diğer hükümdara geçmesi, onu kaybetmesi yüzünden telaşla şikâyet etmektedir. Ukrayna tarihçisi M. Hruşevskıy'ın düşüncesine göre Wiśniowiecki, Osmanlı himayesini Kırım Hanlığı hılafına kullanmak istemişti. O dönemde Kırım Hanlığı, Leh Krallığı ve Litvanya Knyazlığıyla ile birlikte Moskova Knyazlığı'na karşı ortak bir politika yürütüyordu. Bu yüzden Leh Kralı, Vışnevetskıy ve Kosaklarını Kırım Hanlığı ile mücadeleden uzaklaştırmaya çalışıyordu[19] Ancak Wiśniowiecki, 1553 yılında Dersaadet'te altı ay geçirip memleketine döndükten dört yıl sonra Kırım Hanlığı ile mücadele eden Moskova Knyazlığı'nın himayesine sığınıp, 1557-1560 yıllarında Moskova'nın desteği sayesinde Kırım Hanlığı ve Osmanlıların Azak kalesine hücumlar yapmıştı.[20]

3 Numaralı Mühimme Defteri, Vışnevetskıy'ın faaliyetlerini şu şekilde nitelendirmektedir: "*Sabıkā kal'a-yı Azak'ı muhasara iden Dimitraş, Moskov begine mülak[at] olup kal'a-i mezkûrenün kasdı babında enva'-ı vesvese-i şeytaniyye ile ol mel'unun dimağın fesada virüb...*"[21] Aynı defterin Kefe beyine verilen hükmünde şu satırlar kaydedilmiştir: "*Mektub gönderüb Dimitraş nam mel'unun Rus-ı menhus ile ittifakı olub kal'a-yı Azak ve sa'ir memâlik-i mahrûse kasdında oldukların*

[16] Wiśniowiecki Dimitrze-Lehçe yazılışı.
[17] **Listy Oryginalne Zygmunta Augusta do Mikołaja Radziwiłła Czarnego, Wojewody Wileńskiego, Marszałka İ Kanclerza W. X. L.,** Wilno, Nakładem İ drukiem T. Glücksberga, 1842, s. 58.
[18] **Listy oryginalne Zygmunta Augusta,** s. 54.
[19] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.VII, s. 115-120.
[20] Sergiyçuk, **a.g.e**, s. 24-30; Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.VII, s. 121-124.
[21] **3 Numaralı Mühimme Defteri: 966- 968/1558-1560 (Özet ve Transkripsiyon),** Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, 1993, s. 464.

bildirmişsin".[22] Lakin muhtemelen en ilgi çekici ifade Sultan'ın Kırım Hanı I. Devlet Giray'a verdiği 27 Zi'l-ka'de sene 967 (19 Ağustos 1560) tarihli hükmünde nakledilmiştir. Bu hüküm, Kosak kumandanını "*Dimitraş-ı bed-ma'aş*" olarak adlandırmaktaydı.[23] Demek ki Osmanlılar, Vışnevetskıy'ı Dersaadet aleyhinde olan bir asi ya da isyancı (*bed-ma'aş*) olarak karakterize ederek, onun Dersaadet'te bulunuşunu hatırlamakta, dolayısıyla onu da farklı hükümdarlara hizmet eden ya da kaçan bir "mel'un" olarak algılamaktaydı.

Mamafih bu dönem hakkında bilgi verilirken Knyaz Vışnıvetskıy'ın Hortıtsya adasında Kosak kalesini inşa etmesi unutulmamalıdır. Bu gerçeğe bakıldığında Vışnıvetskıy'ın siyasetini, kurduğu teşkilatı koruma ve kuvvetlendirme maksatlarıyla izah etmek mümkündür. Siyasetinin ikinci hususiyeti diplomatik faaliyetinin sadece Kırım Hanlığı'na karşı değil, büyük ölçüde Leh Krallığı aleyhine de gerçekleştirilmesidir. Bununla birlikte Vışnıvetskıy, Leh Kralı'nın desteğinden de faydalanmakta dahası Moskova Çarlığı'nın Özü Nehrinde kaleler inşa etme planlarını engellemeyi de amaçlamaktaydı. Bir müddet Kırım Hanı bile onunla mutabakat aramıştır.[24] Böylece Ukrayna knyazı üç veya dört büyük ülke ve zaten de manevi ve kültürel dünyalar arasında manevralarını yaparken, bu devletler arasında kendi siyasetini Kosak teşkilatını kuvvetlendirmek amacıyla gerçekleştirme gayretinde olmuştur. Bu politika gelecek Osmanlı-Ukrayna ilişkileri için bir örnek olarak algılanabilir.

Vışnevetskıy, 1563 yılında Osmanlılar'ın eline esir düşünce İstanbul'da idam edildikten sonra Ukrayna Kosaklarının Kırım Hanlığı ve Osmanlılarla kurduğu münasebetlerinin diğer mühim izi, 1583 yılında ortaya çıkmıştır. Kosak başkumandanı olan Leh asıllı Samiylo Zborovskıy'a Kırım Hanı tarafından, öncelikle Boğdan hükümdarına, akabinde ise İran şahına karşı ortak sefer teklifleri sunulmuştur. Bununla beraber Zborovskıy, iktidarının başlangıcında Leh asillerin bir grubunun çıkarlarını savunarak Kırım Hanlığı ve Osmanlılara karşı barış siyasetini sürdürme gayretinde olmuştur. Kırım Hanlığı'nın teklif ettiği seferlerin Kosakların desteği olmadan gerçekleştirilemeyecek olması fikri Zborovskıy'ın niyetini değil düşüncesi

[22] **3 Numaralı Mühimme Defteri**, s. 465.
[23] **3 Numaralı Mühimme Defteri**, s. 644.
[24] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.VII, s. 115-125.

tarihçilerin ilgisini çekebilir. Kosak başkomutanı Acem diyarı üstüne sefere çıkmaya hazırlanırken şark askeri taktiklerini ve savaş yöntemlerini keşfetmeyi planlamıştı.[25] Demek ki Kosaklar için Türk dünyasıyla münasebetlerinde yeni askeri ve savaş yöntemlerine sahip olma imkânları, büyük bir ehemmiyete sahipti.

Osmanlı-Kosak münasebetlerinde diğer mühim bir nokta Kosaklarla Kırım hanlarının Dersaadet aleyhine birleşmesidir. 1624 yılında Dersaadet, Kırım Hanlığı tahtına Canibek Giray'ı oturtmaya karar verdiğinde Kırım Hanı III. Mehmed Giray ile kalgası/veliahdı Şahin Giray, Kosakların desteğiyle Kefe yanında Osmanlı ordusunu bozguna uğratmışlardı. Bundan sonra Şahin Giray, **Zaporizka Siç**'i[26] ziyaret edip Osmanlılar ve Leh Krallığı aleyhine Kosaklarla ittifak yapmıştır. Ona göre Kosakların Karadeniz'de Osmanlılar aleyhine savaştığında, Kırımlılar 1625-1626 yıllarında Leh Krallığı üzerine büyük bir sefer düzenlemişlerdi.[27] Zaten iki isyancı Kırım Hanı'nın Osmanlılar aleyhine Kosaklarla yaptığı işbirliği, 10 seneden fazla sürmüştür. 1618'de Şahin Giray, İran Şahı I. Abbas'ın hizmetinde bulunurken bu hükümdarın Kosaklarla münasebet kurmasına yardımcı olup, ittifaklarını gerçekleştirme gayretinde olmuştur. Neticede Leh Krallığı'nı temsil eden Kosakların I. Abbas ile ittifak yapabilmesi, Osmanlı-Safevi muharebesinin sonunu hızlandırıp, aralarındaki barış antlaşmasının imzalanmasındaki etkenlerden biri olmuştur.[28]

Hatta 1627'de III. Mehmed Giray, Kırım Hanlığı tahtından indirildikten sonra, eski kalgay Şahin Giray ile birlikte **Zaporijjya Siç** Kosaklarını Kırım'a sürükleyip Osmanlılara karşı isyan çıkarmışlardı. 1628'de isyancılar **Zaporijjya**'ya kaçtıktan sonra Kosak kuvvetleriyle birlikte Kırım Hanlığı üzerine iki büyük sefer düzenlemişlerdi.[29] Osmanlı tarihçisi Mustafa Naima isyancı kardeşler ile Kosakların son ortak hücumlarının başlangıcını şu satırlarla tasvir etmektedir: "*Mehmed Giray ve*

---

[25] Dmıtro Yavornıtskıy, **İstoriya Zaporizkıh Kozakiv**, C.I, Lviv, Svit, 1990, s. 44-51.

[26] Kosak teşkilatının ve bulunduğu yerin adıdır. Kosak tarihi boyunca **Zaporizka Siç** Özü nehrinin farklı adalarında örgütlendirilmiştir. Bununla birlikte Zaporijja olarak da adlandırılabilir. Rusça'da Zaporijja Zaporojye olarak bilinmektedir.

[27] A. A. Novoselskiy, **Borba Moskovskogo Gosudarstva S Tatarami V XVII Veke**, Moskva-Leningrad, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1948, s. 111-118.

[28] Oleksandr Baran, "Mandrivnık Piyetro Della Valle İ Ukrayinske Kozatstvo", **Ukrayina XVII St. Mij Zahodom Ta Shodom Yevropı. Materialı I-go Ukrayinsko-İtaliyskogo Sımpoziumu 13-16 Veresnya 1994 r.**, Kıyiv-Venezia, 1996, s. 255-258.

[29] Novoselskiy, **a.g.e.**, s. 120-121, 135-138; Bu dönem hakkında ayrıca bkz. s. 41-47. F. Turanly, "The military cooperation between the Crimean Khanate and the Zaporozhian Host in the second quarter of the XVIIth century", **Shidnoyevropeyskıy Istorıçnıy Visnık**, 11, Kyiv, 2019, s. 41-47.

Şahin Giray… Yine der-akab Rus-ı menhûs imdâdiyle zuhûr edip Leh kıralı i'âneti ile kırk bin kadar kâfir hatmanlarıyle kendilerine havâdar olan Tatar leşkerleriyle gelib Canibek Giray Han'ı istîsâl kasdiyle Kırım üzerine yürüdüler".[30] Fakat 1629'da iki kardeşin Kırım'a sürüklediği kırk binlik Kosak ordusu Kırım Tatar kuvvetleri tarafından mağlup edildiğinde Kosaklar, Mehmed Giray'ı ihaneti yüzünden kurşunla katletmiş, Şahin Giray ise İran'a firar etmiştir.[31]

Aynı zamanda bu olaylara bakıldığında Kosak-Osmanlı ilişkilerinin XVI-XVII yüzyıllarda bulutsuz ve iyi niyetli olduğu söylemek de gayet yanlış olacaktır. Zaten Osmanlı Devletinde Kosakların şaykalarla Karadeniz sahillerini sık sık yağmaları, tahrip etmeleri henüz XVI yüzyıldan itibaren bilinmektedir. XVII yüzyılın başlangıcından itibaren Zaporijja Kosaklarının faaliyetleri de bütünüyle Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı üzerine yönelticektir.[32] Nihayet Ağustos 1614'te Kosaklar Sinop'a saldırı yapıp, şehrin yetişkin erkeklerini kılıçtan geçirdi, kadınlarıyla çocuklarını esir ettiler.[33] Zaten bu saldırıyla Osmanlı kronikleri Kosakların Osmanlılara karşı denizdeki tarihi savaşmalarını anlatmaya başlamakta, 1616, 1617, 1621, 1624, 1625, 1638, 1639 yıllarında vukuu bulan Kosak hücümleri ve denizde yer yalan Osmanlı-Kosak çarpışmalarına özellikle vurgulamaktadırlar.[34] Hatta 1618'de Karadeniz üzerinde Kosak saldırısının vukubulmadığı zaman saldırının yapılmaması Osmanlı tarihçisi Abdülkadir efendi'nin yazdığı tarihe konu olmaktadır. Demek ki Kosak hücümları öylesine mutad bir vaziyet almıştır. Türk ana kaynaklarına göre Kosakların Karadeniz üzerinde saldırıları ve bunlarla müttefik olan Lehistan hükümeti bile 1621 tarihli Hotın muharebesinin en önemli sebebi olmuştur. [35] Her halükarda Hotın savaşı önünde Zaporijja Kosakları ve deniz saldırıları meselesi Osmanlı-Lehli

[30] Mustafa Naima, **Tarih-i Naima**, Haz. Mehmed İpşirli, C. II, Ankara, TTK Yay., 2007, s. 626.
[31] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.VIII/I, s. 63-63.
[32] Yücel Öztürk, **Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1**, İstanbul, Yeditepe, 2004, s. 341.
[33] Naima, **a.g.e.**, C. II, s. 409; Kâtib Çelebi, **Fezleke**, C. I, Istanbul, Cerîde-i Havadis Matbaası, 1869, s. 358.
[34] Bkz. Öztürk, **a.g.e.**, s. 342-357; V. Ostapçuk, O. Halenko, "Kozatski Çornomorski Pohodı U Morskiy İstoriyi Katiba Çelebi "Dar Velıkıh Mujiv U Voyuvanni Moriv", **Mappa Mundi. Zbirnık Naukovıh Prats Na Poshanu Yaroslava Dashkevicha Z Nagodı Yoho 70-riççya**, Lviv-New York, 1996, s. 355–394; F. G. Turanlı, "Ukrayins′ki Kozakı: Pohody Na Pivdenni Berehı Çornoho Morya", **Hileya: Naukovıy Visnık**, S. 118, Kıyiv, 2017, s. 8-13; a. mlf., "Zaporog Kazaklarının Güney Karadeniz Sahillerine Düzenledikleri Seferler", **Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi, Sempozyum-III**, Kocaeli, 2017, s. 706-715.
[35] Öztürk, **a.g.e.**, s. 354-357.

diplomatik müzakelerinin en önemli sorunu haline gelmektedir.[36] Zaten 40 bin Kosakın 35 bin Lehli askeri ile Hotın kalesini savunarak önemli bir rol oynadığı acımasız ve tedirgin Hotın savaşının kendisi de XVI-XVII yüzyıllarda hızla gelişen Osmanlı-Kosak çatışmalarının bir zirve noktası sayılabilir.[37] Bu muharebeden sonra XVIII yüzyılın başlangıcına kadar Eski Ukrayna edebiyatında Hotın savaşı Kosakların zaferi olarak hatırlanmakta, Kosaklar da Hotın muharebesinde güçlü Osmanlı kuvvetlerini bozguna uğratan bir Ortodoks ordosu olarak yüceltilmektedirler.[38]

Hâlbuki yukarıda bahsettiğimiz gibi aynı zamanda Kosakları Osmanlılarla ve genel olarak Türk dünyası ile birliştiren birçok unsur da vardı. Kosak teşkilatı bir taraftan Türk dünyasıyla savaşarak öbür bir taraftan onunla etkileşerek gelişiyordu. Bilhassa Zaporijja askerleri Don Kosakları gibi modern Rusya topraklarında gelişen diğer Kosak ordularına kıyasla Türk dünyasıyla daha yoğun bir biçimde etkileşiyordu.[39] Onun için henüz XVII. yüzyılın ilk yarısında Kosakların İstanbul'un desteği ya da himayesini arama izlerine rastlanmaktadır. XVIII. yüzyılın başlangıcında anonim **İstoriya Rusiv** (Rus-Ukraynalılar Tarihi) adlı çalışmaya göre 1642 yılında Kosak Hatmanı seçilen Maksım Hulak adlı Kosak başkumandanı; "*Kırımlılar onu davet ettiyseler, maddi destekleriyle Çerkezler, İtil Hanları ve Kalmıklara karşı savaşıyordu ve onun için Kırımlılarından çok karşılığını ödünç aldı".*[40] demektedir.

İstoriya Rusiv eserinin konuyla ilgili devamında şu husus da aktarılmaktadır*:*

> "*Ve eğer Moskova Çarları tarafından davet edildiğinde, onlarla beraber İtil ötesinde ve Don Nehri üstünde oturanlara karşı savaşıyordu, nihayet o Türk (Osmanlı) Sultanı tarafından o zaman Türk sultanıyla savaşan Farslar aleyhine davet edilmiş ve Türklerin parası sayesinde kendi ordusuyla Kuban ötesine, Anadolu'ya gitmiş ki orada Türk Paşası Cezar ile birleşip onunla ve Türk ordularıyla birlikte Fars*

---

[36] Tetiana Grygorieva , "Mırni Uhody Mij Riççyu Pospolytoyu Ta Osmans′koyu İmperiyeyu Protyahom 1569-1619 Rokiv: Osnovni Polojennya Ta Faktorı Vzayemın", **Mahisterium. İstorıçni studiyi**, S. 41, Kıyiv, 2010, s. 49-50.

[37] Geniş bilgi için bkz. Öztürk, **a.g.e.**, s. 357-366; Subtelnıy, **a.g.e.**, s. 105-108.

[38] Tetiana Grygorieva, "The Victory near Khotyn" (1621) in the Ukrainian Historical Discourse of the 17th Century", **Türkiye-Polonya Ilişkilerinde "Tema alanları" 1414-2014, Uluslararası Konferansı Bildiriler Kitabı**, Ankara, TTK Yay., 2017, s. 138-139.

[39] Bkz. D. Sen, Donskoye Kazaçestvo V Otnoşeniyah S Krımskim Hanstvom: Nekotorıye Tendentsii Razvitiya V XVII V., **Naukovi Zapıskı. Zbirnık Prats Molodıh Vçenıh Ta Aspirantiv**, S. 18, Kyiv, 2009, s. 121-123.

[40] Konisskiy, **a.g.e**., s. 58.

bölüklerini yenilgiye uğratarak ve her zaman üzerlerine başarıyla hücum ederken Fars şehri Erivan'a ulaşmıştı. Ve Erivan kenarında sulh ilanıyla sultan fermanı alınmıştır ve Hatman Hulak hoşnutlukla seferinden dönmüş ve sultan tarafından şan ve şerefiyle çok hediye lütfedilmiştir, bununla beraber sultan hatmana ve ordusuna kendi imparator nişanları, mücevher taşlar ve incilerle süslenmiş boncuk ve topuzu hediye etmişti."[41]

Bu olay, Kosakların Kırım Tatarlarıyla yaptığı 1624 tarihli ittifaktan 18 sene sonra vuku bulmuş, Kosak Devleti'nin Türk dünyasıyla geliştirdiği ilişkilerin ortak askeri çıkarlara dayandığını ifade etmektedir. Öyle ki, Ukrayna ile Türk dünyası arasında etkileşim süreci iki asır boyunca sürmüştür. Çok geçmeden, Kosaklar ile Kırım Hanlarının 1624-1628 yıllarında vuku bulan ittifakından 20 yıl sonra kadim akraba ilişkileri, siyasî münasebetleri ve etnik etkileşimleri daha ciddi bir şekilde hatırlatacaktır.

1.2. Kosak Devleti Hatmanı Bohdan Hmelnıtskıy'ın Osmanlı Himayesine Girme Teşebbüsleri

1.2.1. Hatman Hmelnıtskıy'ın Osmanlılara Karşı İlk Dönem Siyaseti

1648'de Hatman Bohdan Hmelnıtskıy, 1654 yılına kadar devam edecek olan Leh-Kosak savaşının başlangıcında Kırım Hanlığı'nın kuvvetlerine güvenmişti. Kırım kuvvetleri ise Leh-Ukrayna harbinde Kosak tarafını tutarken aynı zamanda kendi çıkar politikasını sürdürmekte, ne Ukrayna ne de Leh tarafına tamamıyla bir zafer kazanma imkânını vermeme stratejisi gütmekteydi.[42] Lakin Kırım Hanlığı'nın siyasetine bakıldığında bundan önce Ukrayna Kosaklarının Leh Krallığı aleyhine XVI. asrın sonunda ve XVII. asrın ilk yarısında çıkarttığı isyanlarının başarısızlıkla sonuçlandığını vurgulamak gerekir.[43] Ayrıca Bohdan Hmelnıtskıy'ın Kırım Hanlığı ile ittifakı gerek onun gerekse Ukrayna halkı için Osmanlı İmparatorluğu'nun kapısını açıyordu. O dönem Hristiyan dünyasının adetlerine göre iktidarı elde tutan hükümdar sülalesinin bir mensubu bir memlekete hükmedebilirdi. Halbuki, Hmelnıtskıy hiçbir hanedan mensubu değildi. Fakat İslam dünyasında Osmanlı padişahı, Hmelnıtskıy ve

[41] Konisskiy, **a.g.e**., s. 58.
[42] Serhii Plokhy, **The Gates of Europe. A History of Ukraine**, New York, Basic Books, 2015, p. 101-103.
[43] Mıkola Arkas, **İstoriya Ukrayını-Rusi**, Vinnipeg, Vıdannya Z. Kondratyuka, 1967, s.140-177.

haleflerini Hristiyan halkı emirleri olarak adlandıracaktı. Böyle bir sistem Kosakların istiklaline de kapı açıyordu.[44]

Ukrayna Kosaklarının 1648 Martı'nda Kırım Hanlığı ile yaptığı ittifak muhtemelen en yakın zamanda Leh kuvvetleri üstünde aldığı ilk zaferinden sonra onları Osmanlıların himayesi altına da sürüklemiştir. Hmelnıtskıy'ın Kırım Hanı ile yaptığı antlaşma yazılı olarak korunmamakla birlikte **Tarih-i Naima,** anlaşma hakkında şunları aktarmaktadır:

> "*Ta'ife-i mezbûre umum üzre Leh'den rū-gerdan olub ita'atten i'raz eyledikten sonra iki belli başlı boyarların Kırım Hanına gönderip min-ba'd müste'men olup "Sizinle vaki" olan seferlerde din-i İslam uğruna baş ve can ile hizmet edip Leh'den külliyetle kat'-ı 'alaka itmişizdir ve rehinlerimizi alub 'akd-i 'ahd-i mezburu kabûl rica ederiz' demeleriyle gelen boyarlarına han külli ri'ayetler edip cümle şürut u kuyud ile olan akd-i peymanı kabul ettikten sonra Leh üzerine edecekleri sefere imdad göndermek ve Tatar askeri ile azim akın etmeğe va'de ve her halde mu'avenet etmeğe der-uhde etti. Ve gelen adama "An-karib Leh üzerine sefer mukarrerdir" deyü cevab verdi."* [45]

Bundan sonra **Tarih-i Naima**, "*Tatar Han kâfire akın edip kırk binden mütecaviz esir çıkarub Rus-ı menhusun kal'aların yakub yıkub gaza-i azîm etmiş*"' kaydını düşmektedir. Ancak Osmanlı Sadrazamı Hezarpare Ahmed Paşa'nın "*Rus bizimle barışık etmiş idi*" lafıyla Kırım Hanlığı eylemine itiraz edip, Kırım hanından esirleri İstanbul'a "*göndersin ki sulha binaen ıtlak edelim*" şeklinde talepte bulunmuştur.[46] XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarihçiler bu bilgi üzerine tartışmaktadırlar. Pritsak'a göre Ahmed Paşa'nın Ruslara dair söylemi Kosakları kastetmekte, Osmanlıların Kosaklara verdiği, günümüze ulaşmamış ilk ahitnamesi olduğunu iddia etmektedir.[47] Zigmund Abragamovıç ise "Rus" adının hem Kosaklar hem de Ukrayna'nın Leh idarecileri anlamına geldiği kanaatindedir.[48] Ona göre 1648'de Osmanlıların Kosaklara bir ahidname vermeleri padişah'ının hatman ile mektuplaşmasını akla getirmektedir.[49] Aynı zamanda bazı Ukrayna tarihçileri,

---

[44] Larısa Pritsak, **Osnovni Mijnarodni Dogovorı Bohdana Hmelnıtskogo. 1648-1657 rr.**, Harkiv, Akta, 2003, s. 53.
[45] Mustafa Naima, **Tarih-i Naima**, haz. Mehmed İpşirli, C.III, Ankara,TTK Yay., 2007, s.1139.
[46] Naima, **a.g.e.**, C.III, s.1139.
[47] Omelyan Pritsak, "Soyuz Hmelnıtskogo Z Tureççınoyu 1648 Roku", **Zapıskı Naukovogo Tovarıstva İm. Şevçenka**, Vol.156, Münhen, 1948, s.146.
[48] Pritsak, "Şçe Raz Pro Soyuz Hmelnıtskogo", s.178-179.
[49] Abrahamowicz Zygmund, "Comments on Three Letters by Khan Islam Girey III to The Porte (1651)", **Harvard Ukrainian Studies**, C.14, 1990, s. 137-138.

1648'de Kosak Devleti'nin ancak doğduğunda, yani Hmelnıtskıy'ın faaliyete başladığında, Osmanlı Devleti'nin ona bir ahidname vermesinin imkânsız olduğunu vurgulamaktadır.[50] Bilfiil Şemdânîzâde Fındıklılı'nın yazdığı **Mür'i't- Tevârîh** adlı eseri[51] büyük ihtimalle Pritsak'ın yanıldığını tasdik etmektedir. Müverrih **Tarih-i Naima**'nın ifadelerine şu şekilde ışık tutmaktadır:

> "*Ve Aksu kenârında mütemekkin Sarıkamış nâm mahalde sâkin Kazak tâifesi Leh'den yüz çevirüb Tatar hana rehin virüb ve "iktizâ iden cenge sizinle bileyim" deyü ta'ahhüd itdikden sonra Tatar ile bile Leh'e akın idüb kırk bin Rus esîri çıkardığı müjdesi Âstâne'ye geldikde Vezîr Ahmed Paşa "bu hareket sulha mugāyirdir. Alınan esîrleri Âstâne'ye gönder, gerü virelüm" deyü hana yazdıkda han "küffârın sulhu sûretâdır. Fursat buldukda Rus şaykaları Karadeniz'i harâb idiyor ve iki kal'amızı zabt idüp yirmi palanga ihdâs itdi. Bunlar sulha mugayir olmayub bizim akın itmemiz mi mugāyir oldu? Ve bu Kazak anların kuvvetine bâ'is ve bizim başımıza belâdır. Şimdi Kazak bizim olıcak bizim kuvvetimize ve anların za'fına sebeb olmuşdur. Ve Kazak ancak akın içün bize tâbi' olmuşdur. Ve yüz bin Tatar akın ile geçinür. Eğer akın olmasa yüz bin Tatar ile seksen bin Kazak başımızdan dağılur. Belki cânib-i hasma geçer. Ve düşmenin kuvvetine ve bizim za'fımıza sebeb olur. Sâhib-i devletin bu fikri fikir değil" deyüp varan kapucubaşıyı redd eyledi.*"[52]

Böylelikle Fındıklılı'nın eserinden anlaşıldığı kadarıyla Kosaklar kendileri 40.000 Rus'u esir etmiştir.[53] Burdaki ifadelerden "Rus" terimiyle işaretlenen kuvvet ve Ukrayna Kosakları arasında farkın belirtilerek **Naima Tarihi**'ndeki ifadeler ile çelişen bir özellik göstermektedir. Fındıklılı'nın ifadeleri, Kosakların Kırım Tatarlarıyla birlikte Lehliler üzerinde kazandığı büyük zaferlerden sonra Kırım Hanının aldığı esirleri Ukrayna'dan çıkarmasına itiraz etmediğini, belki de yardımcı olduğunu anlatmaktadır.[54] Metinde ilâveten Kırım Han'ı, "Rus" adını kullanarak Kosakların daha önce "*anların kuvvetine bâ'is*" olduğu, o günlerde ise savaştığı

---

[50] Y. Fedoruk, "Komentari", **Ukrayinskıy Arheografiçnıy Şçoriçnık**, No:10/11, Kıyiv, 2006, s.195-196.

[51] Mustafa Öksüz, **Şemdânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't- Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. XVII-XX.

[52] Öksüz, a.g.t., s.146-147.

[53] Leh yazarı Yakup Mıhalovskıy'a göre Kırım Tatarları 1648 Haziranı'nda Ukrayna'dan 200.000 esir çıkarmışlardır. Bkz. Pritsak, "Soyuz Hmelnıtskogo Z Tureççınoyu", s.145.

[54] 1649'da Kosak albay ve subayları Hatmanlarının zorunlu emrine göre Kırım Tatarlarının esirleri çıkarmasına yardım etmeye mecbur olmuşlardı. Muhtemelen 1648'de Kosak subayları tarafından aynı eylemler gerçekleştirilmiştir. Bkz. Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.VIII/III, s. 221-224.

düşmanlarını kastetmektedir. Bu kapsamda "Rus" teriminin ancak Lehlilerle alakalı olabileceği "Rus şaykaları" deyişi Hmelnıtskıy'ın isyanından önce Lehlilerin hükmü altında bulunan Kosaklara dairdir. Ancak müverrih, "Rus şaykaları" hakkında Kosakların geçmişte Leh Krallığı'nın tabileri olarak Karadeniz kıyılarını harap ettiklerini kastetmektedir. **Mür'i't-Tevârîh**'in verdiği bilgilere bakıldığında Kosakların 1648'de Osmanlı himayesine sığındığı ihtimali şüpheli görünmekte, Osmanlıların "Rus" olan Lehlilerle "sulhu" muhafaza ettiği anlaşılmaktadır.

Osmanlıların Kosaklara bağışladığı ilk antlaşma, Moskova'da 1822 yılında yayımlanmış **SGGD** adlı kitapta[55] 1649 tarihiyle işaretlenmiştir[56]. Antlaşma Lehçe'den çevrilmiş olup "*Türk Sultanı ve **Zaporijjya** Ordusu ile Rus halkı arasında Karadeniz üzerindeki ticarete dair mutabakatları şunlardır*" sözleriyle başlamakta, askeri veya himaye sorularıyla değil ticaret meseleleriyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.[57] Diğer taraftan bu antlaşma Kosaklarla Kırım Hanlığı'nın ortak eylemlerinin Osmanlı İmparatorluğu kontrolü altında bulunduğunu kanıtlamaktadır. **Tarih-i Naima**'nın Bohdan Hmelnıtskıy dönemiyle ilgili parçaları da bunu desteklemektedir.[58]

Zaten bu dönem içinde Osmanlıların Lehistan-Litvanya birliğindeki savaşlara ve yeni doğmuş Kosak Devleti'ne karşı tavrı büyük ölçüde Venediklilere karşı sürdürdüğü Girit savaşı açısından yorumlanabilir.[59] 1645-1669 yıllarında İstanbul'un Girit savaşıyla meşgul olduğuna[60] bakılırsa Lehistan-Litvanya Birliği'nin iç savaşları, Leh ile Kosakların Girit savaşına katılması ve Osmanlılara karşı yeni bir cephe açması ihtimalini bertaraf ettiği anlaşılabilir. Henüz 1621'de Hotin muharebesinde

---

[55] Kitabın tam adı **Sobraniye Gosudarstvennıh Gramot İ Dogovorov, Hranyaşçihsa V Gosudarstvennoy Kollegii İnostrannıh Del**'dir (Yurtdışı İşleri Kurulunda Korunan Devlet Name ve Antlaşmaları Koleksiyonu).

[56] Omelyan Pritsak, antlaşmanın yanlış olarak 1649 yılıyla tarihlendirildiği, Osmanlıların 1648'de Kosaklarla imzaladığı daha geniş bir antlaşmanın bir parçası olduğu kanaatindedir. Ayrıca antlaşmanın orijinali henüz açığa çıkmamıştır. Bkz. Pritsak,"Şçe Raz Pro Soyuz Hmelnytskogo", s. 179.

[57]**Sobraniye Gosudarstvennıh Gramot İ Dogovorov, Hranyaşçihsa V Gosudarstvennoy Kollegii İnostrannıh Del**, C.III, Moskva, Tipografiya Selivanovskago, 1822, s. 444.

[58] Kronikte Osmanlılar henüz 1648 yılında Kırım Hanlığı'nın savaşma işlerini takip etmesiyle kendilerini sınırlamamakta, savaşmaları içinde emir vermekteydi: "*Yevm-i cülusdan üç gün sonra (10.07.1648)… küffarâ gazâ fermanını müştemil emr-i şerîfe beşâret mazmûn ile Tatar Han'a şimşîr ve hil'at gönderildi*". Mustafa Naima, **a.g.e.**, C.III, s. 1172.

[59] Pritsak,"Şçe Raz Pro Soyuz Hmelnytskogo", s. 179-183.

[60] Bkz. Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III,** C.III, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 6, 18-19, 31-39, 49, 61, 71-72, 81, 90, 103-108.

Osmanlılara karşı büyük bir zafer kazanan Lehistan-Litvanya birliği, artık etkisizleştirilmiştir. İstanbul'un Kosaklara hibe edebildiği imtiyazlar ve askeri desteği de, önemli bir rakibi olan Lehistan Krallığı'nı tamamıyla istikrarsızlığa sürükleyebilirdi. Onun için Osmanlı ile Kosaklar arasındaki 1649 tarihli antlaşmasının sadece ticaret meselelerine temas etmesine rağmen, bilhassa şu ifadeleri kayda değerdir: "***Zaporijjya*** *ordusunun ve halkının mukimi gereken şerefiyle ve tamamen tehlikesizce İstanbul'da oturacak...*"[61] Antlaşmaya göre Ukrayna Kosaklarının temsilcisi müstakil devletlerin elçileri gibi Dersaadet'te bulunabilirdi. Böylece antlaşma da ancak Kırım Hanlığı ile Kosakların 1648–1649 yıllarında Leh Krallığı'na karşı kazandığı zaferlerden sonra mümkün olup, Osmanlı-Kosak Devleti münasebetlerinin daha üstün bir seviyeye erişmesi için bir temel oluşturuyordu.

1.2.2. Osmanlı-Kosak Devleti Müzakerelerinin Yoğunlaşması (1651-1653)

1650-1651 yıllarında iki devlet birbirlerine sık sık elçiler göndermekte,[62] Hatman ve Dersaadet aktifçe mektuplaşmaya başlamıştır. Zikredilen dönemden Hatman'ın Sultan IV. Mehmed'e yazdığı üç mektup ve Padişah'ın da Hmelnıtskıy'a yazdığı iki mektup günümüze ulaşmıştır. Ayrıca Sadrazam Melek Ahmed Paşa'nın 1651 yılının başlangıcında Hatman'a yazdığı mektup ve IV. Mehmed'in Kırım Han'ı III. İslam Giray'a Hatman'a askeri destek verme emrini bildiren mektup tarihçilerin dikkatini çekmektedir. Osmanlıların Ukrayna'yı himayesine almasını ifade eden yedi mektuptan üçü 22 Şubat-3 Mart 1651 tarihleri arasında yazılmıştır. Bunlar IV. Mehmed'in Kırım Hanı'na ve Ukrayna Hatmanı'na yönelik mektupları, hem de Melek Ahmed Paşa'nın Hatman'a gönderdiği mektubudur.[63] Bu belgelerden en önemlisi Osmanlı Padişahı IV. Mehmed'in Hmelnıtskıy'a 22 Şubat-3 Mart 1651 tarihili yazdığı mektubudur.[64] Belgenin hususiyeti Sultan'ın Hatman'a yönelik kulluk ve ubudiyet terimlerini kullanması, ahidname-i hümayun gönderileceğini vaat etmesidir.[65] Dolayısıyla Osmanlı vesikasından ikinci Osmanlı-Kosak Devleti antlaşması 1651'de

[61] **Sobraniye Gosudarstvennıh Gramot**, C.III, s. 445.
[62] Ostapçuk, a.g.m., s. 133.
[63] Larısa Pritsak, **a.g.e.**, s. 129-139.
[64] Belge ilk olarak Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall'ın Fransızca ve Lehçe çevirileriyle 1852 yılında Kıyiv'de yayımlanmıştır. Bkz. **Pamyatniki, İzdannıye Vremennoyu Komissyeyu Dlya Razbora Drevnih Aktov**, C.III, Kıyiv, Universitetskaya Tipografiya, 1852, s. 436-440.
[65] Ostapçuk, a.g.m., s. 134.

vuku bulup artık ahidname-i hümayun özellikleri taşıdığı anlaşılmaktadır. Büyük ihtimalle 1651'de Sultan'ın ahitnamesi Hatman'a gönderilmiş fakat günümüze ulaşmamıştır.[66]

1878'de tarihçi M. Kostomarov, Hmelnıtskıy'ın Osmanlılarla yaptığı antlaşmayı tetkik ettikten sonra Hatman'ı Osmanlılara tâbi ilan edip, "*Bohdan Hmelnıtskıy Bab-ı Ali'nin haraç ödeyeni*" adlı makalesinde şunları yazmıştır: "*Moskova tahtının sadık bir kulu ve Rus devleti birleştirilmesi işinin en şöhretli pervanelerinden birisi olduğunu sandığımız ünlü Kosak önderi hakikat ise Bab-ı Alinin haraç ödeyeni olmuştur...*"[67] Bununla birlikte Kostomarov, Osmanlı Padişahı'nın Hatman'a ahitname gönderdiği zaman Hmelnıtskıy'ın III. İslam Giray Han'ın Leh tarafına meyletmesinden korktuğuna vurgu yapmaktadır.[68] Artık soviyet döneminde Hmelnıtskıy'ın siyasetini tetkik eden bir diğer Ukrayna tarihçisi İvan Krıpyakevıç ise Hmelnıtskıy'ın Dersaadet ile müzakerelerini, Leh-Ukrayna harbi zamanında "*Türkiye''nin Kosaklara karşı iyi niyetli tarafsızlığını korumak ve Lehistan ile antlaşmasına imkân vermemek maksatlarıyla*" açıklamaktadır.[69]

Bilfiil Hmelnıtskıy'ın Osmanlılarla kurduğu münasebetler sayesinde müttefiki olan Kırım Hanlığı'nı etkilemesi, stratejisinde en mühim görevlerinden birisi olmuştur. Ancak 1650-1651 yıllarında Osmanlılara karşı sürdürdüğü siyasetinde artık diğer bir jeopolitik faktör de ortaya çıkmıştır. Kosakların üst tabakaları, Leh Krallığı ile uzlaşmalarının artık imkânsız olduğunu kabul edip, devletlerinin bağımsızlığı projesini, Osmanlı himayesinde bulunan, Ukrayna'ya din açısından yakın olan Boğdan ile ilişkilendirmekte, kendi devletinin idareleri altında komşu Boğdan ile birleştirilmesi imkânını göz önünde bulundurmaktaydılar. Hatta Hmelnıtskıy, Sultan tarafından tayin olunan Boğdan voyvodası olmayı planlamıştır.[70] Kosakların, Leh Krallığı tarafını tutan Boğdan Voyvodalığı'na da sahip olma niyetleri o kadar ciddi olmuştur ki, XVII. asırda yaşayan Leh tarihçisi Martın Holinskıy, Hmelnıtskıy'ın artık

[66] Larısa Pritsak, **a.g.e.**, s. 139.
[67] N. İ. Kostomarov, "Bogdan Hmelnitskiy Dannik Otomanskoy Portı", **Vestnik Yevropı**, C.VI/12, Sankt-Peterburg, 1878, s. 806-807.
[68] Kostomarov, a.g.m., s. 809.
[69] İvan Krıpyakevıç, "Turetskaya Politika Bohdana Hmelnitskogo", **Ukrayinskıy Arheografiçnıy Şçoriçnık**, No:10/11, Kıyiv 2006, s. 112.
[70] Ostapçuk, a.g.m., s. 132.

1648'de Dersaadet tarafından Boğdan voyvodası makamına tayin olunma vaadi aldığını yazmaktadır.[71] Bu görüş şüpheli sanılmasına rağmen 1650-1651 yıllarında Boğdan meselesi Kosakların Osmanlılar ile yaptığı müzakerelerde gittikçe ehemmiyet kesb etmiştir.[72] Nitekim 1650 Temmuzu'nda Hmelnıtskıy, başkenti olan Çehrin şehrinde Osmanlı elçisini kabul ettikten sonra kendi elçisi Andriy Jdanovıç'ı da İstanbul'a gönderip Ağustos'ta Kırım Hanlığı ile birlikte Boğdan voyvodası Vasıl Lupul aleyhine sefer açmıştır.[73]

Zaten Hatman bu sefer ile Ukrayna'yı Boğdan ile birleştirmek, kendisini de Avrupa hükümdarlarına eşit bir emir yapmak maksatlarını gerşekleştirmek istiyordu. Sefer neticesinde Hatman, Voyvoda'dan kızı Roksanda'yı oğlu Tımiş ile evlendirme sözünü alıp, Boğdan tahtı iddiasını ortaya koymuştur. Ancak Osmanlılar, bu Kosak projesini, hem Ukrayna devleti hem Boğdan voyvodalığı statüsü ve durumunu kuvvetlendirebileceğinden, kabul etmemiştir.[74] Bununla beraber gerek Ukrayna gerek Osmanlı kaynaklarında İstanbul'un bu projeye karşı şiddetli derecede olumsuz bir tepkisine rastlanmamaktadır. Osmanlılar muhtemelen Ukrayna Hatmanı'nın ubudiyetiyle ilgilenip Kırım Tatarlarıyla Kosakların arazilerini yağmalamasını bile ihmal etmişlerdir. Böylelikle Mustafa Naima, Kırım Hanı'nın ordusunu Kosaklarla beraber Boğdan memleketine yağma için gönderdiğini bildirmektedir. Bununla birlikte müellif bu olayı hiçbir biçimde yorumlamamakta, fakat onu anlatarak Kosak Hatmanı'nın İstanbul'un himayesi altına girme teşebbüsüne işaret etmektedir[75].

Viktor Ostapçuk, Osmanlıların Boğdan ile ilgili Kosak planlarını kabul etmediğini, Hatman'ın da vaat edilen Osmanlı askeri desteğini almadığından, 1653 yılının sonunda Osmanlı-Ukrayna münasebetlerinin zayıfladığını, İstanbul'un

---

[71] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.VIII/III, s. 59.
[72] Krıpyakevıç, a.g.m., s. 120.
[73] A. Gurbık, "Dıplomatıçna Misiya A. Jdanoviça 1650 R. Do Stambula V Konteksti Nabuttya Ukrayinoyu Osmanskoho Protektoratu", **Ukrayine V Tsentralno-Shidniy Yevropi**, No: 9-10, Kıyiv, 2010, s. 73-76.
[74] Ostapçuk, a.g.m., s. 133; Krıpyakevıç, a.g.m., s. 136-137.
[75] Tarihçi vuku bulan iki olay hakkında şu tarzda bilgi vermektedir: "*Ramazan evâ'ilinde (27 Auğstos-5 Eylül 1650 y.) Kırım Hanı asker-i Tatar ile birâderini Boğdan gāretine gönderdiği haberi geldi ve Tatar'a tâbi' olan Kazak tâ'ifesinin baş hatmânı birâderini Der-i devlete gönderip arz-ı ubudiyet eyledi*". Bkz. Naima, **a.g.e.**, C.III, s. 1270. Büyük ihtimalle Mustafa Naima bu parçasını Kâtib Çelebi'nin **Fezleke** adlı eserinden almıştır. Kâtib Çelebi, iki olayı neredeyse aynı tarzda yorumlamaktadır: "*Mah-ı Ramazanın eva'ilinde Kırım hânı biraderini Boğdan'a gārete gönderdiği haberi geldi. Ve Tatar'a tabi' olan Kazak ta'ifesinin başı ki hatman ta'bur olunur, biraderini Der-i devlete gönderüb 'arz-ı 'ubudiyyet eyledi*". Bkz. Kâtib Çelebi, **a.g.e.**, C. II, s. 362.

Karadeniz'in kuzeyinde tesirini icra etmek fırsatından faydalanmadığını vurgulamaktadır[76].

İstanbul'un Ukrayna'ya askeri destek verebilmesi sorusu ise ilk kez 1651 yılının başlangıcında Osmanlıların Bohdan Hmelnıtskıy ile mektuplaşmasında aşikâr bir şekilde tezahür etmiştir. Sadrazam Melek Ahmed Paşa'nın, IV. Mehmed'in mektubuyla beraber Hatman'a gönderilen, 22 Şubat-3 Mart 1651 tarihli mektubunda Osmanlı'nın Akkerman beylerinden Hmelnıtskıy için askeri destek gönderme niyeti okunabilmektedir.[77] İlaveten 1651 Temmuzu'nda Padişah'ın Ukrayna'ya Dobruca'dan askeri destek gönderme, Eflak, Erdel ve Boğdan voyvodalıklarına Lehlilere karşı savaşmaya hazır olma emri verdiğini bildiren mektubu Kosaklara teslim edilmiştir.[78]

Kosak tarihçisi Samiylo Velıçko'nun "Kosmografiya" adlı kitabında bir ek olarak bulunan Leh yazarı Samuel Tvardovskıy'ın eseri, Osmanlı'nın söz konusu vaatleri hakkında şu bilgileri aktarmaktadır:

> "*Onun için [Hmelnıtskıy, Kırım] Hanına kendi nezaketleri yenilemek üzere ihtiyaçlarına yardımcı olsun diye Hdansk şehrine kadar uzanan Leh memleketlerindeki tüm esirleri vaat ederek mektuplarını gönderdi. Bununla birlikte diğer elçilerini ta Türk sultanının kendisine gönderip sonsuza dek himayesi altına girerken karşılığında Leh devletinin Turla ve Kamaniçe'ye kadar uzanan arazilerini bağışladı. Sultan buna oldukça sıcak yaklaşıp Hmelnıtskıy'a hemen sancak, hatman topuzu ve pahalı kıyafet gönderip kendi Silistrelilere ve Tunalılara ve iki Boğdan voyvodasına gelecek yazda Hmelınıtskıy yardımına yetişme, cenk için sefere çıkmaya hazır olma emri verdi.*"[79]

Hmelnıtskıy'ın Osmanlı desteğine ilişkin ümitlerinin gerçekleşmemesine rağmen İstanbul'un Çehrin ile sürdürdüğü münasebetleri bitmemiştir. **Tarih-i Naima**'da 1-30 Aralık 1652 tarihinde Hmelnıtskıy'ın Dersaadet'e bir mektup gönderdiği bilinmektedir. Hatman, mektubunda şunu beyan etmektedir: "*Hâlâ üç yüz bin kadar kazağa mâlik olup padişâh-ı İslâmın kulluğuna bel bağlamışım, hemen bana hizmet buyursunlar can ve başla sa'y ederim*"[80]. Bununla birlikte kroniğin metninde Hmelnıtskıy'ın mektubunu Dersaadet'e getiren kişinin Hatman'ın "*mukaddemâ Kasım*

[76] Ostapçuk, a.g.m.**,** s. 135-136.
[77] Larısa Pritsak, **a.g.e.,** s. 140.
[78] Ostapçuk, a.g.m., s. 135.
[79] Bu eski Lehçe eserinin şiir şeklinde yazılmış olduğunu belirtmek lazımdır. Samiylo Velıçko'nun verdiği Ukraynaca çevirisi ise düzyazı şeklinde yapılmıştır. Bkz. Veliçko, **a.g.e.,** C.IV, s. 82-83.
[80] Naima, **a.g.e.,** C.III, s. 1430.

Paşa'da sâkin tersâne rü'esâlarından birinin esîri" olup ihtida ettiğini, bundan beri gizli bir Müslüman olduğunu bildirmektedir.[81] Hatta 1653 Nisanı'nda Leh asilleri, Moskova elçileriyle yaptıkları müzakerelerinde Kosak ihtilalini Moskovalıların gözünde lekelemek isterken, Hmelnıtskı'ın İslam'a döndüğü iddiasını kullanıyorlardı.[82] Bu tür anlatımların ne kadar gerçek olduğu bilinmediği halde Kosakların, Osmanlılarla yakınlaşmak ve desteklerini almak üzere din değişimi meselesini bile kullanmaktan çekinmediğini açıkça ortaya koymaktadır. **Tarih-i Naima**'nın aynı bölümünden anlaşıldığı kadarıyla Hmelnıtskıy da Dersaadet'te yeniçeri ağası Bektaş Ağa'yı kendi temsilcisi olarak görmek istemiş, onun katledilmesinden sonra intikam almak maksadıyla şeriat mahkemesinde dava açmak üzere kendi mektubunu müftüye iletmiştir.[83] Böylece Hatman bir mümin gibi dostunun idam ettirilmesinden sonra İslam mahkemesine başvurmuştur.

Bu kapsamda Kosakların Dersaadet ile kurduğu ilişkiler dikkat çekmektedir. Martın Holinskıy, 1660'lı yıllarda derlediği kroniğinde Hmelnıtskıy'ın 1648'de Dersaadet'te başladığı faaliyetini şu şekilde tasvir etmektedir: "*Chmielniczky yeniden Türklerin, yeniçerilerin ve başlarının… Lehlilere karşı destek vermelerini rica etmiş, onlara… Leh Krallığını zaptetmek için en iyi fırsat olduğunu ilan etmişti… Sultan Lehliler aleyhine savaşmalarına izin vermediğinden, dolayısıyla yeniçeriler isyan etmiş, onu hapishaneye atmış ve orada katletmişlerdi*".[84] Böylelikle Leh yazarı, 1648'de İstanbul'da çıkan isyan neticesinde Sultan I. İbrahim'in boğdurulması ve IV. Mehmed'in tahta oturmasını Hmelnıtskıy ile bağlamakta, Lehlilerin, Kosak-Osmanlı ilişkilerinden ne kadar korktuğunu anlatmaktadır.

Buna ek olarak Moskova çarının Çehrin'e gönderdiği elçisi Vasıliy Unkovskiy'in Ağustos-Aralık 1650 tarihli bildirisinden de Bektaş Ağa'nın Hatman'a gönderdiği mektupları tetkik etmek mümkündür. Çok samimi bir şekilde yazıldığı anlaşılan mektuplarda Hmelnıtskıy "*en sevgili kardeş*" ve "*arkadaş/dost*" olarak isimlendirilmektedir.[85] Aynı hitabı kullanan "Murad Paşa" adlı bir Osmanlı memuru -

[81] Naima, **a.g.e.**, C.III, s. 1429.
[82] Solovyov, **a.g.e.**, C.X, s. 1626.
[83] Naima, **a.g.e.**, C.III, s. 1429-1430.
[84] Fedoruk, a.g.m., s. 183.
[85] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, **Sobranıye İ İzdannıye Arheografiçeskoy Komissiyey**, C.VIII, Sankt-Peterburg, Tipografiya V.V. Prats, 1875, s. 352-353.

büyük ihtimalle Özü eyaleti beylerbeyi- 1650'de Hmelnıtskıy'a yazarak "*sultana atalık yapan, babası olan Bektaş Ağa'ya başvurmasını, Bektaş Ağa'nın tüm ricalarını yerine getirmesini*" tavsiye etmektedir.[86] Murad Paşa'nın Bektaş Ağa'yı "sultanın babası" olarak isimlendirmesi muhtemelen mektubun en dikkat çekici ifadesidir.

Ağustos 1648'de Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesiyle IV. Mehmed altı yaşındayken Osmanlı Devleti'nde I. Ahmed'in eşi, IV. Murad'ın ve I. İbrahim'in annesi olan Mahpeyker Kösem Sultan ve etrafındaki yeniçeri ağaları vasıtasıyla iktidarın gerçek sahibi olmuştu. 1648-1651 yılları Osmanlı tarihinde "*Ağalar Saltanatı*" olarak bilinmektedir.[87] Hmelnıtskıy'nın arkadaşı olan Bektaş Ağa bu ocak ağaları arasında muhtemelen en etkililerinden biri olduğundan, Murad Paşa onu "*sultanın babası*" olarak adlandırmaktadır. IV. Mehmed, saltanatının ilk yıllarında Kösem Sultan'ın her konuyu Bektaş Ağa ile konuşması, Osmanlı sarayında sıkıntılara sebep olmuştu. XVII. yüzyılda devlet adamlarından Mehmed Halife'nin **Tarih-i Gılmani** adlı kroniği, İstanbul'daki söylentilerin Kösem Sultan'ın nüfuzlu ağalarından Bektaş Ağa ile evleneceği, küçük yaştaki padişahı tahttan indirerek tahta hâkim olacağı şeklinde olduğunu aktarmaktadır. [88]

Bu tür rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Ukrayna Hatmanı, Dersaadet'te nüfuzlu ilişkilere sahipti. Muhtemelen Hmelnıtskıy, 1620 Leh Krallığı ve Osmanlı Devleti arasındaki Cecora Muharebesi'nde Osmanlılara esir düştükten sonra[89] **Tarih-i Naima**'nın ifadesine göre "*Kasım Paşa'da sâkin tersâne rü'esâlarından birinin esîri*" olduğun zaman[90] bu ilişkilerini kurmuştur. Ancak büyük ihtimalle Hatman, münasebetlerini kurmak üzere İslam'a dönmemiş fakat dini siyasetinde kullanmıştır. En az Velıçko'nun 1653 yılı yazında Hmelnıtskıy'ın kendi maksatlarına göre Leh asillerine nüfuz etmek üzere aralarında Osmanlıların himayesi uğruna Müslüman olmaya hazır olduğu haberini yaydığı söylenilebilir.[91] Herhalükarda Hmelnıtskıy

[86] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C. VIII, s. 353-354.
[87] Bkz. Mücteba İlgürel, "Kösem Sultan", **DİA**, C.26, Ankara, TDV Yay., 2002, s. 273-275; Stanford Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, Vol. I, Cambridge University Press, 1976, s. 202-205; Murat Kocaaslan, **IV Mehmet Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi. İktidar, Sınırlar ve Mimari**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014, s. 38-71.
[88] İlgürel, a.g.m., s. 274.
[89] İvan Krıpyakevıç, **Bohdan Hmelnıtskıy**, Lviv, Svit, 1990, s. 44.
[90] Naima, **a.g.e.**, C.III, s. 1429.
[91] Veliçko, **a.g.e.**, C.I, s. 136.

hadisesine bakıldığında bir yandan İslam'a dönen Kosaklar, diğer yandan ise Ortodoksluğa dönen Türkler de Ukrayna-Osmanlı ilişkilerinin geliştirilmesine ve sağlamlaştırılmasına katkıda bulunduğuna dikkat edilmelidir.[92]

Büyük ihtimalle ticari projeler de Hmelnıtskıy'ın Dersaadet ile şahsi ilişkiler kurmasına yardımcı olmuştur. **Tarih-i Naima** 1648-1651 yıllarında Osmanlı Devleti'nde iktidara gelen yeniçeri ağalarının İstanbul'da hangi tür işlemlerde bulunduklarına dair bilgi vermektedir: "*Karadeniz'den gelme sefine sefine bakır ve şab ve funduk ve tuz*", "*ve Akdeniz'den kezalik getirdikleri şayka şayka sabun ve dimi ve sakız ve boğası ve fülan fülan bunca şeyleri*".[93] Hmelnıtskıy'ın arkadaşlık ettiği yeniçeri ağalarının deniz ticaretine hâkim olduğu düşünüldüğünde onların Kosak Devleti ile ticari ilişkiler kurmak isteyebileceği de anlaşılabilir. En az 1649'da Kosak ve Osmanlı Devletleri arasında imzalanmış bir ticari antlaşma bunu destekler durumdadır. Ayrıca XVII. yüzyılda Ukrayna ile Boğdan'ın Osmanlı İmparatorluğu ve Batı Avrupa ülkeleri arasındaki ticari transit topraklarına sahip olduğu gerçeği de unutulmamalıdır. XVII. asrın ortasına kadar Osmanlı Devleti'nden Boğdan ve Ukrayna arazileri üzerinden Leh Krallığı'na ipek kumaşları, muslin, Çin kumaşları, tafta, halılar, çivit, sahtiyan, inciler, turkuaz, şarap, pirinç, kuru üzüm ve zeytinyağı, Ukrayna'dan Osmanlı Devleti'ne ise Batı Avrupa kumaşları, silah, kurşun, bıçaklar ve kürk ürünleri transfer ediliyordu. Özellikle Batı Ukraynalı tüccarlar İstanbul ile sıkı temasta idiler. 1631, 1635, 1649, 1651, 1652, 1653, 1654 ve 1656 yıllarında Lviv şehri tüccarları büyük kervanlarıyla Osmanlı Devleti'ne giderken Ukrayna ve Moldova arazilerinden geçiyorlardı.[94]

Bohdan Hmelnıtskıy'ın 1649'da Yeniçeri ağaları ile yaptığı antlaşması da Kosakların Karadeniz ve Akdeniz'de serbest geçişleri, hem de tüccarlarının yüzyıl boyunca vergilerden muaf olmalarını öngörmekteydi.[95] Kosak Devleti'nin üzerinde

---

[92] Mesela 1648'de Hmelnıtskıy adına Osmanlılarla müzakereleri sürdüren Kosak albayı Fılon Djalaliy, Kırım Türkü idi. Poltava şehri alayının subayı Parfeniy Dizdarov ise geçmişte Osmanlı dizdarı olarak İstanbul makamlarıyla iblağ etmekteydi. Bkz. Andras Riedlmayer-Victor Ostapchuk, "Bohdan Xmel'nyc'kyj and the Porte: A Document from the Ottoman Archives", **Harvard Ukranian Studies**, Vol.8, No:3-4, (1984), s. 463.

[93] Naima, **a.g.e.**, C.III, s. 1319-1320.

[94]Larısa Gvozdık-Pritsak, **Ekonomiçna İ Politıçna Viziya Bohdana Hmelnıtskogo Ta Yiyi Realizatsiya V Derjavi Viysko Zaporizke**, Kıyiv, Oberegı, 1999, s. 79-83.

[95] Gvozdık-Pritsak, **a.g.e.**, s. 86-89.

hak iddia ettiği Boğdan ise Osmanlı Devleti ile Batı ülkeleri arasındaki ticari yollarda özel bir konuma sahip olmasıyla hatmanı sadece monarşi iddialarında değil iktisat projelerinde de ehemmiyet kazandırabilirdi. Her halde Kâtib Çelebi'nin **Fezleke** adlı eserinin "*Müraca'at-ı Kazak*" bölümünde 1653 yılının yazı tarihiyle kaydedilmiştir ki: "*Bu esnâda Hatman'dan yirmi nefer ile bir bellü başlu Kazak gelüp Eflak ve Boğdan gibi taraf-ı saltanatdan voyvodalık olmak üzre sancak reca eylediler… Bu umur Silistre Valisi Vezir Siyavuş Paşa'ya haval' olunup ne ma'kul görürse arz eyleyeler diye yolladılar*".[96]

Mustafa Naima da 1653 tarihli aynı vakayı nakletmekte, fakat onu da olumlu neticelerle taçlandırmaktadır: "*…Kendüye* [hatmana] *tabl u âlem ve Boğdan hududundan bir mikdar yer eyâlet nâmiyle berât ile tevcîh ve ihsân oluna' deyü iltimâs nâmesin getirüb bir sebt günü ba'de'l-müşâvere dört elçisine dahi hil'atler giydirilip me'mûlüne bu vecihle müsâ'ade ma'kul görüldü…"*[97] Bu sözlerden anlaşıldığı kadarıyla Kosak Devleti'ne eyalet statüsü bağışlanmıştır. İlâveten de Kosak terimi "kardaş" sıfatıyla kullanılmıştır. Müellif şunu da yazmaktadır: "*Kardaş kazağı nâmiyle meşhur olup hâlâ Tatar Han'a mutâba'at gösteren hatmandan dört nefer ezrakü'l-uyûn ve asfarü'l-levn elçiler gelip 'Hatman padişahın bendesidir, her ne hizmet buyurulur ise dâmen-i dermiyândır".*[98] "Kardaş" sıfatı da Kosak Devleti'nin, Osmanlıların dış siyasetinde özel bir mevkie sahip olduğunu ifade etmektedir.

Tarih-i Naima'nın 1653 yılının sonbaharıyla tarihlenen kaydında Osmanlıların Kosakların Boğdan'da gerçekleştirmeye çabaladığı projeyi onaylamadan onunla ilgili olayları dikkatle takip ettiği de öğrenilebilmektedir.[99] İlaveten bu kronikte Hmelnıtskıy'ın oğlu Tımiş'in 1652'de Boğdan Voyvodası'nın kızı ile evlendiği, Boğdan Voyvodası'nın Eflak karşısında mücadele ettiği zaman Tımiş komutasındaki Kosakların 1653 Ağustos-Eylül aylarında yardıma yetiştikleri öğrenilmektedir.[100] Kâtip Çelebi ise Kosak Hatmanı'nın Boğdan Vovodası ile akrabalık kurduğunu şu

[96] Kâtib Çelebi, **a.g.e.**, C. II, s. 387. Abdurrahman Abdi Paşa'nın **Vekayename** adlı eserinde bu olay hakkında neredeyse aynı satırları okumak mümkündür. Ancak Abdi Paşa, Kosak elçiliğinin sayısını vermemektedir. Krş. için bkz. Fahri Çetin Derin, Abdurrahman Abdi Paşa "Vekayinamesi", İstanbul Üniversitesi, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 1993, s. 43-44.
[97] Naima, **a.g.e.**, C.III, s.1441-1442.
[98] Naima, **a.g.e.**, C.III, s.1441.
[99] Naima, **a.g.e.**, C.III, s.1442.
[100] Naima, **a.g.e.**, C.III, s.1493-1494.

suretle anlatmaktadır: "*Eflak Voyvodası ile Boğdan voyvodası arasında husûmet olub Boğdan voyvodası Özi kazağına ve Leh beylerinden birine kız virüb anlar ile arkalaşmış idı*".[101] Fakat Velıçko'nun ve Grıgoriy Grabyanka'nın eserlerinde Kosakların Erdel ve Eflak karşısında savaş başladığında Eflak Voyvodalığı'na hatta Erdel'e nüfuzlarını yaymayı planladığı kaydedilmiştir. En az Tımiş'in bu Kosak planları çevresinde açıkça hareket ettiği malumdur.[102]Ayrıca Velıçko, Osmanlıların, Lehlilerle ittifakta bulunan Erdel knyazı Rakoçi'ye Kosaklara karşı savaşını bitirme emri verdiğini, Kosakların Osmanlılarla kurduğu münasebetlerin Leh Krallığı'nı korkuttuğunu belirtmektedir.[103] Bütün kroniklerin yazdıkları değerlendirildiğinde 1653'de Kosak Devleti'nin yapısını kuvvetlendirmek amacıyla Osmanlılarla kurduğu ilişkilerden faydalanmak istediği anlaşılmaktadır.

Çehrin'deki Moskova elçilerinin Haziran-Temmuz 1653 tarihli kayıtlarına göre Kosaklar, Boğdan'da savaşırken İstanbul'un elçisi Hatmanı'na varıp "*bir taç, kılıç, topuz, tuğ ve kaptan*" ile Osmanlı himayesini teklif eden sultan mektubunu teslim etmiştir.[104] Osmanlı elçileri Ukrayna'da bulunurken 1653 Temmuzu'nda yeni Kosak elçisi İstanbul'a ulaşmış ve kendisine Sadrazam tarafından hediyeler bağışlanmıştır.[105] Aynı yıl içinde İstanbul'daki Avusturya elçiliği mektuplarında Kosakların İstanbul'un Leh Kralı'na Sultan reayası olduğunu ve Türkiye'nin Ukrayna'yı muhafaza etmeye hazır olduğunu bildirmesini rica ettiğini aktarmaktadır.[106] 1653 yazında Yunan "*İvan Foma*" da İstanbul'dan Moskova Çarına yazdığı mektubunda Osmanlı-Kosak münasebetlerini şu sözlerle tasvir etmektedir: "*Hatman Hmelnıtskıy'ın elçileri sık sık buraya geliyorlar… Türkler de hatmana elçilerini yolluyorlar…*"[107] 1653 yılı bahar-

[101] Kâtip Çelebi'nin bu bölümde Hatman Hmelnıtskıy veya oğlunu Tımiş'i "Leh beylerinden birisi" olarak adlandırması, Osmanlılar Kosakların Leh Krallığına karşı açtığı savaşı dikkatle izlediği ve Ukrayna Hatmanı Leh asili rütbesinde gördüğü manasına gelebilmektedir. Bkz. Kâtib Çelebi, a.g.e., C. II, s. 386.
[102] Veliçko, **a.g.e.**, C.I, s. 133-134; Grigoriy Grabyanka, **Letopis Gadyaçskago Polkovnika Grigoriya Grabyanki**, Kıyiv, Universitetskaya Tipografiya, 853, s. 118-119.
[103] Veliçko, **a.g.e.**, C.I, s. 134.
[104] **Vossoyedineniye Ukrainı S Rossiyey, Dokumentı İ Materialı V Treh Tomah**, C.III, Moskva, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1953, s. 303.
[105] **Jerela do İstoriyi Ukrayinı-Rusi**, C.XII, Lviv, Drukarnya Naukovoho Tovarıstva İmenı Şevçenka, 1911, s. 247.
[106] **Jerela do İstoriyi Ukrayinı-Rusi**, C.XII**,** s. 229.
[107] Jan Rypka, "Dalši Přispěvek ke Korespondenci Vysokй Porty S Bohdanem Chmelnickym", **Časopis Narodniho Musea**, C.105, Praha, 1931, s. 212.

yaz döneminde Osmanlı elçileri de Ukrayna'ya birkaç defa gitmiş ve son heyet 1653 Eylülü'nde Dersaadet'e dönmüştür.[108]

1.2.3. Kosak Devleti'nin Moskova ile Yakınlaşmasında Osmanlı Faktörü

1653'te Ukrayna ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler yoğunlaştıkça Ukrayna Hatmanı bu durumdan istifade etmeye başlamıştır. Fakat 1653 yazında Kosak şurası alt tabakalarının baskısı altında Osmanlıların himaye teklifi reddedilmiştir.[109]Nitekim Hmelnıtskıy, Moskova elçilerine: "*Görüyorum ki çar hazretlerinin bana inayetini vereceğini görmeyeceğim. [Öyleyse] busurman[110] kâfir[111] ellerinden kaçıramam, bu da günahım ile eylenir, Tanrı beni kâfir çarına kaptırtmış ve ona hizmetçi olmayı sürdürür*".[112] demiştir. Grabyanka'nın eserindeki bazı ifadeler Kosak üst tabakasının bu siyasetinin ne kadar ciddi olduğunu ispatlamaktadır. Anlatımlarına göre bahsedilen Kosak şurası genel olarak Osmanlı himayesi sorusunda olumlu neticelere ulaşmış, ancak bazı Kosak albayları Osmanlıların himayesi teklifine itiraz etmişken, Hmelnıskıy'ın emriyle onlardan birisinin boynu vurdurulmuş, ikincisi ise bir manastıra kaçarak canını kurtarabilmiştir.[113]

Bir taraftan Leh Krallığı'nın stratejik planlarını etkileyen diğer taraftan Moskova Çarlığı'nı teşvik eden bu Kosak siyaseti, neticesinde Moskova Çarlığı, Kosak Devleti'ni himayesi altına almaya karar vermiş ve 1653 yazında yüksek rütbeli Moskova elçisi, Hatman'a Moskova çarının Kosakları Osmanlıların ubudiyetlerinde bulunmamaları için himayesi altına almaya karar verdiğini bildiren nameyi sunmuştur.[114] Aynı sebep **Zemskiy Sobor**'un[115] 1 Ekim 1653 tarihinde onayladığı "*Leh Kralı Yan Kazımir'e karşı savaş ilan etmesine ve çar Oleksey Mihayloviç'in Bohdan Hmelnıtskıy ile birlikte tüm **Zaporijjya** ordusu şehirleri ve arazilerini hükmü*

---

[108] Bkz. **Jerela do İstoriyi Ukrayını-Rusi**, C.XII, s. 266; ; Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/I, s. 535-539.
[109] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/I, s. 551.
[110] Busurman-Ukrayna ve Rus halklarının sıkça Müslümanlara karşı olumsuz manasında kullandığı ad. "Müslüman" sözcüğünün değiştirilmiş bir şekli.
[111] Ukrayna, Polonya ve Rusya halklarının Müslümanları sıkça da 'nevirni' sözcüğüyle ('dini olmayanlar') adlandırmaktadır ki bu sözcüğün manası kâfir anlamına yakındır.
[112] **Vossoyedineniye Ukrainı S Rossiyey,** C.III, s. 320.
[113] Grabyanka, **a.g.e.**, s. 117-118.
[114] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.X, s. 1-4.
[115]Zemskiy Sobor-Yurt Temsilcileri Meclisi, Moskova Çarlığı'nın devlet hayatıyla ilgili kararlarını onaylayan kuruluşudur.

altına almasına dair kararında" bile yazılmıştır.[116] Ancak Kosak üst tabakası 1654 Martı'nda Moskova Çarlığı ile antlaşma imzaladığı halde Osmanlı İmparatorluğu ile sürdürdüğü müzakerelerinden vazgeçmeyecekti. Kosak Devleti birkaç güçlü taraf arasında kendi özel yeri bulma ve dengesini kurma siyasetine aktifçe dönecekti.

Zaten Kosakların bu "birkaç cepheli" siyasetinin izleri, Moskova Çarlığı'nı Lehlilerle savaşa teşvik eden politikasının yansıması olarak 1653'ten itibaren hissedilmeye başlamıştır. Leh ve Rus kaynaklarına göre Moskova Çarı, Hmelnıtskıy'a 1653 Haziranı'nda himayesini bildiren mektubu gönderdikten hemen sonra Osmanlıların Kosaklarla yaptığı müzakereler hakkındaki söylentiler gerek Leh Krallığı'nda gerekse Moskova Çarlığı'nda dolaşmaya başlamıştır.[117] Lüblin şehrinin manastırı başrahibinin anlattıklarına göre Hmelnıtskıy, Osmanlıların askeri desteği karşılığında Padişah'a Kamaniçe'yi fethetme ve teslim etme, ayrıca her yıl 10.000 altın, 1.000 öküz ve 10.000 koyun haraç ödeme görevlerini üzerine almıştır.[118]

1654 Martı'nda bile Kosakların Osmanlılarla müzakerelerinden korkan Moskova Çarlığı, Hmelnıtskıy'ın temsilcileriyle imzaladığı antlaşmanın beşinci maddesinde Kosakların Osmanlı Padişahı ile münasebet kurması yasağını koymuştur.[119] Her halde 1651 veya 1653 yılına kıyasla 1654 senesinde Kosak Devleti'nin Osmanlı'nın himayesine başvurması hakkındaki haberler tarihçilerin ellerine ulaşmamıştır. Ancak İstanbul'daki Avusturya elçisinin bildirdiğine göre Kosak Devleti'nin Moskova Çarlığı'nın himayesi altına girmesine rağmen 1654 Nisanı'nda Kosak elçileri Dersaadet'e ulaşıp Boğdan Voyvodası Lupul'un haklarını yenilenmesini ve Kırım Hanlığı'nın Lehlilere yardımcı olmamasını talep etmişlerdi.[120] Fakat 1654 yılı boyunca Ukrayna Kosakları tarafından Moskova talimatları ne kadar ihmal edilmişse, bahsedilen Kosak elçiliği, bu dönemdeki Osmanlı-Ukrayna münasebetlerine dair tek ciddi olaydır. 1654'te Hmelnıtskıy'ın kendisini Osmanlılara tâbi sandığı ya da Osmanlıların onu tâbi olarak gördüğü ifade edilen bir vesika da

[116] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.X, , s. 15.
[117] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/I, s. 556-559.
[118] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/I, s. 558-559.
[119] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.X, s. 480.
[120] **Jerela do istoriyi Ukrayinı-Rusi**, C.XII, s. 313-314.

henüz tespit edilmemiştir.[121] Dersaadet ise büyük ihtimalle Hmelnıtskıy'ın Ukrayna'nın Moskova Çarlığı ile birleşmesi hakkındaki haberleri alıyor ama onlara inanmıyordu.[122] Nihayet Osmanlılar, Kosak Devleti'nin Moskova Çarlığı'nın himayesi altına girmesinden emin olduktan sonra 1654 yılının sonunda Ukrayna başkenti Çehrin'e elçisini gönderip Hmelnıtskıy'dan Moskova ile yaptığı antlaşmasını bozmasını talep etmiş, bu gerçekleşmediği takdirde Kosaklara karşı sefer açmakla tehdit etmiştir.[123]

Bununla birlikte Kostomarov ve Vasıliy Dubrovskıy gibi tarihçilere göre 1653'te Kosak Devleti, Osmanlı himayesi altına girip hatta Moskova Çarlığı ile antlaşma yaptıktan sonra Dersaadet'e tâbi statüsünden çıkmamıştır.[124] Bilhassa Dubrovskıy, Hmelınskıy'ın hayatının sonuna kadar Osmanlılara tâbi olup Moskova Çarlığı ile yaptığı antlaşmayı Ukrayna'nın diğer bir devletin himayesine girmesi olarak algılamadığını vurgulamaktadır.[125] Ayrıca bu konuyu derinden inceleyen Ukrayna tarihi atası Mıhaylo Hruşevskıy, Ukrayna Hatmanının 1654 yılı boyunca Moskova ile kurduğu münasebetlerini Osmanlı Padişahı ve Kırım Hanı'ndan gizlemeye çalışarak resmi olarak Dersaadet'e tâbi kaldığı kanaatindedir.[126]

Bu görüşü savunan tarihçilerin fikirleri Osmanlı Padişahı'nın 1655'te Kosak Hatmanı'na gönderdiği, ahidnâme özellikleri taşıyan mektubuna dayanmaktadır. Ancak Kosak Devleti, 1654'te eskiden olduğu gibi Osmanlılarla kurduğu münasebetlerinden faydalandığı halde, İstanbul'un himayesinde hiç bulunamadığını, hatta himaye ricasıyla başvuramadığını kanıtlayan bazı aşikâr gerçekler de vardır. 1654'te Venediklilerle savaşan Osmanlı İmparatorluğu, Ukrayna ile Don Kosaklarının Osmanlılar aleyhine deniz seferleri tehdidini önlemeyi amaçlarına koydu. Bu sorun, Osmanlıların Lehliler ile yaptığı müzakerelerinde ehemmiyet kesb edip İstanbul'un

[121] Y. O. Fedoruk, **Mijnarodna Dıplomatiya İ Politıka Ukrayinı 1654–1657**, C.I, Lviv, Misioner, 1996, s. 70-74.
[122] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/II, s. 893.
[123] Ostapchuk, a.g.m., s. 137.
[124] N. İ. Kostomarov, **a.g.m**., s. 813-817; V. Dubrovskıy, "Bohdan Hmelnıtskıy İ Tureççına", **V. V. Dubrovskıy (1897-1966) yak shodoznavets**, Kıyiv, PP Medoborı-2006, 2011, s. 265-267; Osmanlıların 1655 tarihli mektubunun niteliği üzerine bkz. Ostapchuk, a.g.m., s. 137-138.
[125] Dubrovskıy, a.g.m., s. 265-266.
[126] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/I, s. 784.

Kosak Devleti'ne karşı sürdürdüğü siyasetini de etkilemiştir.[127] 1654 yazında Hmelmıtskıy'a gelen Rus elçisi İvan Rjevskiy, kendi raporlarında Don Kosaklarının Osmanlılar aleyhine sefer açmadan önce Ukrayna Hatmanı ile faaliyetini koordine ettiğini bildirmektedir.[128] Leh kaynakları ise Kırım Hanlığı elçisinin ifadelerine dayanarak 1654 yazında birleştirilen Don ve Ukrayna Kosaklarının Osmanlılara karşı deniz seferleri açtığını doğrulamaktadır.[129] Hem de olayların gelişimi ya da 1655'te geçen Osmanlı-Kosak müzakereleri sırasında bu konunun ehemmiyet kazanması, Hatman'ın deniz seferlerine katkıda bulunduğunu ifade etmektedir.[130]

Ayrıca 1654'te Hmelnıtskıy yeni Kırım Hanı Mehmed Giray'a Silistre beylerbeyinin Ukrayna'ya karşı sefer açmak için Tuna Nehri üzerinde geçitler kurmayı emrettiğinden şikâyet etmektedir.[131] Bunula birlikte 1654 Mayısı'nda Konstantinopolis Patriği'nin Moskova'ya gönderdiği Yunan İvan Nikolayev, Moskova hükümetine Silistre beylerbeyinin Kosaklara karşı hudutlarını savunmaya hazır olduğunu bildirmiştir.[132] Demek ki, 1654'te Kosak-Osmanlı ilişkileri gayet sakinleşmesine rağmen iki taraf birbirine karşı tedirgince davranıyorlardı. Zaten Ukrayna Hatmanı'nın Rus tarafını tutması Avrupa'da ve Karadeniz bölgesinde yeni bir siyasal dengeyi ortaya çıkarmıştı. Kosak Devleti'nin doğuşuna bakıldığında Hmelnıtskıy'ın 1648-1657 yıllarında dış siyasetini birkaç büyük jeopolitik sistem arasında gerçekleştirdiği unutulmamalıdır. İlk sistem Moskova Çarlığı, Boğdan, Eflak, Erdel ve İsveç Krallığı gibi Ortodoks ve Protestan devletlerden oluşturulan, Leh Krallığı'na karşı ortaya çıkan anti-Katolik birliği olarak nitelendirilebilir. İkinci sistem ise Osmanlılara karşı yönetilebilir ve Moskova Çarlığı ile birlikte Osmanlı'ya tâbi olan Boğdan, Eflak ve Erdel voyvodalığını dâhil edebilirdi. Diğer bir sistem Ukrayna ve Kırım Hanlığı ile Leh Krallığı'nı Moskova Çarlığı'na karşı birleştiriyordu. Nihayet Osmanlı sisteminde,

[127] L.V. Zaborovskiy, **Rossiya, Reç Pospolitaya İ Şvetsiya V Seredine XVII V.,** Moskva, Nauka, 1981, s. 47.
[128] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii,** C.XIV, s. 40.
[129] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/II, s. 928.
[130] Bkz. Yaroslav Fedoruk, "Osmanska İmperiya U Vidnosınah Z Ukrayinoyu Ta Riççyu Pospolıtoyu U 1655 rotsı", **Hronika-2000: Ukrayinskıy Kultorologiçnıy Almanah**, No:1 (95), Kıyiv, 2013, s. 255, 262-263, 271, 283.
[131] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/II, s. 948.
[132] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii,** C.VIII, s. 378.

yeni doğmuş Kosak Devleti, Kırım Hanlığı, Boğdan, Eflak ve Erdel Voyvodalığı ile birlikte İstanbul'un siyasetinin çerçevesindeki faaliyette bulunabilirdi.[133]

Onun için Hmelnıtskıy farklı devletlerin birleşme imkânlarını göz önünde tutarak Çar ile antlaşmasından birkaç sene önce Moskova'ya Osmanlılarla beraber sefer açmakla tehdit etmişti.[134] Gerek Moskova Çarlığı gerekse Leh Krallığı aleyhine kullanılan "Osmanlı tehdidi" Moskovalıların Leh elçileriyle yaptığı müzakerelerinde de yeterince hissedilmiştir. 1651'de Moskova Boyarları, Leh elçilerine "*Eğer* ***Zaporijjya*** *Çerkesleri*[135] *yaptığınız zülüm yüzünden kralı ihanet eder ve Türk sultanına veya Kırım Hanına tabi olur ve kral hazretleri onları sakinleştiremez ve onlardan iki devlete her türlü kötülük beklenirse o zaman onları nasıl sakinleştirir ve yatıştırırız*?"[136] şeklinde cevap vermişlerdi. Fakat bu devletler üçgeninde veya dörtgeninde Hmelnıtskıy da kendi kanıtları ve siyasetini tamamen ters yönde kullanabilirdi. 1649'da Hatman, Moskova elçisine Kosak Devleti'nin Boğdan, Eflak ve Erdel voyvodalığı ile birlikte "Türk Çarına" karşı büyük bir sefer açabileceğini, sırf Boğdan, Eflak ve Erdel'den değil Sırplardan da böyle bir teklif aldığını anlatmaktadır.[137]

Nihayet 1654'te Hmelnıtskıy, dış siyasetini değiştirince Leh Kralı II. Jan Kasimir, Osmanlılara gönderdiği elçisine verilen talimatlarında Hmelnıtskıy'ın Moskova Çarlığı ile birleşmesinden sonra, Moskova'nın Balkanlarda isyanları teşvik ve Dersaadet'e karşı açık bir şekilde savaş ilan edebileceğini belirtmiştir.[138] Konstantinopolis Patriği'nin 1654 baharında Moskova çarına gönderdiği Yunan İvan Nikolayev ise Moskova hükümetine Yunanlıların Rus ordusunun Tuna Nehrinden geçmesini veya Ukrayna Hatmanı'nın Kosaklarıyla beraber Osmanlılara karşı sefere çıkmasını beklediğini bildirmiştir.[139] Ayrıca 1654 Mayısı'nda Erdel Prensi II. George Rakoçi, Leh Kralı'na Balkanlardaki isyancıların, Kosaklarla birleştirilen Moskova

---

[133] Geniş bilgi için bkz. Ostapçuk, a.g.m., s. 128-130; Serhii Plokhy, **The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine**, Oxford, Oxford University Press, 2001, s. 274-278.
[134] Solovyov, **a.g.e.**, C.X, s. 1605.
[135] **Çerkaslar** Rus kaynaklarında geçen Ukrayna Kosaklarının adlarından biridir.
[136] Solovyov, **a.g.e.**, C.X, s. 1617.
[137] Solovyov, **a.g.e.**, C.X, s. 1592
[138] Fedoruk, **Mijnarodna Dıplomatiya**, C.I, s. 91; **Ojczyste Spominki w Pismach do Dziejów Dawnéj Polski,** Krakow, 1845, Nakładem Józefa Cypcera, s. 95.
[139] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii,** C.VIII, s. 380.

ordusunu Tuna nezdinde beklemeleri hakkında haber göndermişti[140] Dahası 1654 Ağustos-Eylül aylarında Ukrayna Hatmanı yanında bulunan Moskova elçisi İvan Rjevskiy kendi raporunda Hmelnıtskıy'ın Sırp isyancılarından Türklere karşı askeri desteği göndermek ricalarını aldığını yazmaktadır.[141]

Sözü geçen haberler abartılı olarak algılanmalıdır. XVII. yüzyılda Moskova Çarlığı ve Kosak Devleti, Osmanlı İmparatorluğu için büyük bir tehdit haline girmemişlerdi. Fakat 1654'te Hmelnıtskıy'ın dış siyasetini değiştirmesiyle Osmanlılar için yalnız ikbalde izleri görünecek bir tehdit ortaya çıkmış olacaktı. Moskova Çarlığının kuvvetlendirilmesine yol açan bu tehdit, XVIII-XIX. asırlarda Osmanlı Devleti'nin zayıflamasının sebeplerinden birisi olacaktı. 1654'te ise Venedik cephesiyle uğraşan Dersaadet büyük ihtimalle Kosak Devleti'nin dış siyasetini değiştirmesini ve kuzeyde yeni bir siyasal ve askeri kuvvetin meydana gelmesini yeterince önemsememiştir. Mesela Yunan istihbaratcısı İvan Nikolayev, Osmanlıların Leh Krallığı elçiliğinin Moskova Çarlığı'nın himayesi altına giren Ukrayna Kosakları aleyhine askeri destek verme ricasını reddettiği bildiriyordu.[142]

Nihayet Kosak Devleti'nin siyasetinin değişmesi, Lehlilere karşı yaptığı muharebelerdeki zaferleriyle taçlandıran Kırım Hanlığı ile kurduğu ittifakı mahvediyordu. 20 Temmuz 1654 tarihinde Varşova'da Kırım Hanı III. İslam Giray'ın elçisi Süleyman Ağa, Leh Kralı II. Jan Kasimir'e Moskova Çarlığı'na karşı yöneltilen Leh Krallığı-Kırım Hanlığı arasındaki barış antlaşmasını yerine getirmek üzere ant içmiştir. Bunun karşılığında Leh Kralı, Kırım Hanlığı'nın elçisi huzurunda aynı antı içtikten sonra Leh elçisi de Kırım Hanı'na ant içmesine şahit olmak üzere göndermiştir. Lakin elçi Kırım Hanlığı'na gönderildiğinde Varşova'da III. İslam Giray Han, 1654 Haziranı'nda vefat etmişti[143] Yeni Kırım Hanı IV. Mehmed Giray ise Kasım 1654'te Leh Kralı tarafından gönderilen, iki devletin ittifakını sağlayan antlaşmayı 1654'te

[140] Fedoruk, **a.g.e**., s. 91;
[141] Fedoruk, **a.g.e**., s. 91; **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii,** C.XIV, s. 42-43.
[142] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.VIII, s. 378.
[143]Dariusz Kołodziejczyk, **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania**, Leiden-Boston, Brill, 2011, s. 166.

kabul edip hâkimiyeti boyunca Leh Krallığı ile kurduğu münasebetlerini bu ittifaka dayandırmıştır.[144]

Neticesinde Kosak Devleti, Moskova Çarlığı ile birleşerek iki büyük kuvvet Leh Krallığı ve Kırım Hanlığı ittifakının karşısına çıkıyordu. Büyük ihtimalle Dersaadet Karadeniz'in kuzeyindeki olayları izlerken IV. Mehmed Giray'ı Moskova Çarlığı aleyhine Leh Krallığı ile ittifaka teşvik ediyordu.[145] En az bu siyaset, hem Varşova'yı hem de Moskova'yı sonsuz muharebelerin sonucunda zayıflayıp 1654'ten sonra Moskova Çarlığı'nın yükselmesiyle ve Leh Krallığı'nın zayıflamasıyla Karadeniz'in kuzeyinde oluşturulan durumu Osmanlıların faydalanabileceği dengeye çevirebilirdi. Dolayısıyla 1655 Ocağı'nda 30.000 Kırım askeri Leh ordusuyla birleşip merkez Ukrayna'da Ohmatov köyü civarında birleşik Moskova-Kosak kuvvetleriyle karşılaşmıştır.[146] Fakat 1648-1657 yılları harbinin en kanlı muharebelerinden birisi olan, iki taraftan yaklaşık 15.000 askerin ölümüne neden olan bu çarpışma süresince Kırım Hanlığı kuvvetleri pasifçe davranarak iki tarafın zayıflatılması politikasını izlemiştir.[147]

Aynı zamanda bu politika Kosak Devletini Dersaadet'e yaklaştırmıştır. Hmelnıtskıy, Moskova knyazı Fedor Volkonskiy'e Mart 1655 tarihli mektubunda "Türk Sezarı"nın elçisi "Şahal Ağa"yı kabul ettiğini, elçinin Kırım Hanlığı'nın Dersaadet'ten izin almadan Kosaklara karşı savaştığını bildirdiğini anlatıyor, Çar'ı elçinin faaliyetleri hakkında haberdar edeceğini vaat ediyordu.[148] Gerçekten Hatman, Çar I. Aleksey Mihayloviç'e Nisan 1655 tarihli mektubunda "*Bildiririz ki Silistreli Siyavuş Paşa'dan ve Vezir Azim'den*[149] *Türk Sezarı adına bize Türk elçisi Şahan Ağa*[150] *cezbedici mektuplarıyla gelip Türk Sezarının tabiisi olmamız üzere bizi cezbetti*

[144] Kołodziejczyk, **a.g.e.**, s. 435.
[145] Fedoruk, **a.g.e.**, s. 165-168.
[146] Brian L. Davies, **Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe**, **1500-1700**, London and New-York, Routledge, 2007, s. 119-120.
[147] Davies, **a.g.e.**, s. 119-120; Y. A. Mıtsık, "Ohmativska Bıtva 1655", **Entsıklopediya İstoriyi Ukrayını**, C.VII, Kıyiv, Naukova Dumka, 2010, s. 1704.
[148] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.XIV, s. 561-562.
[149] Bellidir ki hatman "Vezir Azem" yazarak Rus arşiv belgeleri toplanmış "Aktı" kitabında kaydedildiği gibi Azem adı taşıyan bir "veziri" değil sadrazamı (veziriazam) kastetmektedir. Sözü geçen dönemde, 28 Ekim 1654-11 Mayıs 1655 tarihleri arasında Osmanlı sadrazamlığını İbşir Mustafa Paşa yapmıştır. Bkz. Aktepe M. Münir, "İpşir Mustafa Paşa", **DİA**, C.22, İstanbul, TDV, 2000, s. 375-376.
[150] Hatman'ın mektuplarında Şahal ve Şahan olarak hatırlanan bu Silistre beylerbeyi görevlisi, kendi mektubunun Rus çevirisinde artık doğru olarak Şain/Şahin adıyla geçmektedir. Bkz. **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.XIV, s. 564.

ve ayarttı, Tanrı bundan korusun, çünkü biz birlikteyiz…" diye yazıyordu.[151] Aynı zamanda hatman çara rica ediyor: "*Çar Hazretlerinin bildirisiyle o Tük elçisini en kısa zamanda geri göndermemiz için bu nameresanımızı en yakın zamanda merhametle salıvermesi için Çar Hazretlerine yalvarır ve yeniden yalvarırız, Bu cihetle Türklerle Tatarların bize karşı yardım vermemeleri için*".[152] demiştir. Hmelnıtskıy bu mektubunda Kırım Tatarlarının Leh Krallığı ile ittifakına mani olmak üzere Dersaadet ile münasebetlerini yenilediği, müzakerelerinde Silistre beylerbeyinin güvenini kazandığı anlaşılmaktadır.

1.3. Kosak Devleti ile Osmanlı Arasındaki Siyasal Yakınlaşma (1654'ten Sonra)

1.3.1. Hatman Hmelnıtskıy'ın Osmanlılar ile Müzakeresinde Zirve Noktası

1654'te Eflak, Boğdan ve Ukrayna topraklarından geçerek Moskova'ya seyahat eden Antkya Patriği Makarius'un oğlu Halep Başdiyakozu Paul, seyahatnamesinde Silistre beylerbeyini şöyle anlatmaktadır:

> "*Bu sırada kent (günümüzün Romanya Güneyinde bulunan Targovişte şehri) metropoliti yerinde değildi: Beg (Eflak Voyvodası) onu eskiden vezir olan ve valideyi ve Bektaş Ağa'yı ve diğerlerini öldürten Silistre Paşası Siyavuş'a elçi olarak yolladı. Sonuçta onu (Siyavuş Paşa'yı) yüksek makamından azletti ve önemi çok büyük olan Silistre paşalığını verdiler. Eflak ve Boğdan voyvodalarını denetim altında tutar ve İstanbul sarayına onsuz ve rızası olmadan hiçbir müracaat yapılmaz.*"[153]

Osmanlı hükümetinin serhat temsilcisi olarak eyaletinin komşusu Kırım Hanlığı ile sıkı münasebetlerde bulunan Silistre beylerbeyi Siyavuş Paşa'nın şahsiyeti

---

[151] **Dokumentı Bohdana Hmelnıtskogo. 1648-1657**, Kıyiv, Vıdavnıtstvo AN URSR, 1961, s. 419

[152] **Dokumentı Bohdana Hmelnıtskogo**, s. 419-420.

[153] **The Travels of Macarius, Patriarch of Antioch: Written by His Attendant Archdeacon, Paul of Aleppo**, C.I, London, Oriental translation fund., 1836, s. 152-153. Gerçekten 1651'de 37 gün boyunca Sultan IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan taraftarı olarak sadrazamlık görevinde bulunan Siyavuş Paşa, Valide Kösem Sultan'ın desteklediği ocak ağalarının tahakkümünü kırıp Kösem Sultan'ın hâkimiyetinin kaldırılmasına katkıda bulunmuştur. Sadaret mührü 1 Ekim 1651'de Darüssaade Ağası Uzun Süleyman Ağa tarafından alındıktan sonra Turhan Sultan'ın müdahalesiyle canını kurtarabilirdi. Sadrazamlığından azlolunup önce Bosna beylerbeyi makamına tayin edilmiş, sonra Bosna'daki görevi Rumeli beylerbeyliğiyle değiştirilmiştir. Nihayet Rumeli'den sonra Silistre valisi olmuş ve 1656 Martı'nda Silistre'de bulunurken yeniden sadrazamlığa tayin olunup, Nisan 1656'da hastalanarak vefatına kadar bu makamda bulunmuştur. Bkz. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, C.III/2, s. 400-402; Mahmut Ak, "Sivayuş Paşa", **DİA**, C.37, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, s. 310-311.

de, 1655 tarihli mektubunun Rus arşivindeki çevirisi de Osmanlıların Kosak Devleti'ne yönelik siyasetini Kırım Hanlığı ile koordine ettiğini düşündürmektedir. Silistre beylerbeyi Kosak Hatmanı'na yönelik mektubunda şunları yazmaktadır: "*Ve Tatarlarla yaptığınız dostluğunuza karşı bir kavga çıkmış ve bunun hakkında duyduk; ancak sizden, dostumuzdan, bize haber gelmedi, bunun hangi ölçülerle ortaya çıktığından haberdar değiliz, her zaman sizden bir haber beklerdik*".[154]

Fakat aktarılan satırlar, Kosak Devleti ile Kırım Hanlığı'nın bozulmuş münasebetlerinin, Osmanlıların Ukrayna Hatmanı ile müzakerelerini yenilemeleri sebeplerinden birisi olduğunu ifade etmektedir. Hmelnıtskıy da Moskof Çarı'na yönelik mektubunda "*Türklerle Tatarların bize karşı yardım vermemeleri için*" diye yazarak büyük olasılıkla Kırım Hanlığı'nın son eylemlerinin Osmanlı planlarıyla koordine edildiğini kastetmektedir. Genel olarak Osmanlılar mektuplarında Kosak Hatmanı'na dostluklarını ve ricalarının gerçekleştirilmesini teklif etmekteydi. Aynı zamanda Hmelnıtskıy'ın Çar'a yönelik mektubunun muhtevasına bakıldığında sadece Kırım Hanlığı'nın Osmanlılarla değil, kendisinin de Moskof Çarlığı ile dış siyasetini koordine ettiği görülmektedir. Ancak 1655 Mayısı'nda Moskova hükümetinin dış işleriyle uğraşan kurumu **Posolskiy Prikaz**'ın Hmelnıtskıy'a sunduğu, Silistre beylerbeyinin mektuplarını Moskova'ya iletme talebi bu iddianın aksini ispatlamaktadır.[155] 1656 baharında bile Kosak payitahtında bulunan Moskova elçisi Larion Lopuhin de, Hmelnıtskıy'a hükümetinin Osmanlı elçisi hakkında hiçbir bilgi alınmamasını belirtmekteydi.[156] Demek ki Hmelnıtskıy, Dersaadet ile tuttuğu münasebetlerini Moskova'dan gizliyor, aynı zamanda da Dersaadet'e 1655 yılı yazında verdiği vaatlerini Çar eliyle gerçekleştirmeye çabalıyordu. Bu ise hatman ile Moskova elçisi Larion Lopuhin müzakerelerinden anlaşılmaktadır. Venediklilerle savaşan Osmanlılar, Kosak Devleti'nden Kırım Hanlığı ile münasebetlerini normalleştirmelerinden başka Karaddeniz sahillerine sefer açmamalarını isterlerdi. Bu konu 1655 Martı'ndan sonra Osmanlı-Kosak müzakerelerinde açık bir şekilde zuhur etmektedir.[157] Hmelnıtskıy ise Larion Lopuhin ile buluşup Osmanlılarla kurduğu

[154] **Dokumentı Bohdana Hmelnytskogo. 1648-1657**, s. 564.
[155] Fedoruk, "Osmanska İmperiya U Vidnosınah", s. 259.
[156] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/II, s. 1207.
[157] Fedoruk, a.g.m., s. 266-267.

ilişkilerden hiç bahsetmeden Çar'dan Don Kosaklarını Karadeniz sahilleri üzerine seferlerden alıkoymasını rica etmiştir.[158] Fakat hem Rus ve Leh kaynakları, hem de 1655 yazında süren Osmanlı-Kosak müzakerelerinde Kosak seferleri konusunun ehemmiyeti henüz 1654'te Hmelnıtskıy, Don Kosaklarının Osmanlılar aleyhine sefer açtıklarına katkıda bulunduğunu kanıtlamaktadır.[159] Karadeniz bölgesi durumunu mükemmelce anlayan Hmelnıtskıy, derya seferleri faktöründen de ustaca faydalanmıştır.

Ancak Silistre beylerbeyi Siyavuş Paşa'nın temsilcisi değil İstanbul'un diğer elçileri de 1655 yılı ilk yarısında Kosak payitahtına varmıştır. Bu faaliyetlere dair çok fazla kaynak muhafaza edilmemiş olmakla birlikte Osmanlı-Kosak müzakerelerinin ehemmiyeti 261 sayılı **Mercurius Politicus** adlı İngiltere gazetesinde yerleştirilen 20 Mayıs 1655 tarihli haberi kanıtlamaktadır. Gazetede "*Moskofluları bırakmazsa ve itaatine dönmezse Silistre paşası tüm beylerbeyini toplama ve Tatar ordusu ile onun aleyhine birleştirme hükmüne sahiptir diye bildirmek üzere bir çavuşu Hmelnıtskıy'a sevk edilmiştir*" şeklinde konuya değinilmektedir. İlaveten 1655 Haziranı'nda diğer bir İngiltere gazetesi (**The Weekly Intelligencer**) Kosakların Dersaadet ile barış yapamadığı takdirde kırk binlik Türk ordusunun Kosaklar ile Moskofluların aleyhine Kırım Tatarlarının yardımına geleceğini bildiriyordu.[160] Bu haberler Siyavuş Paşa'nın mektubuyla kıyaslanınca Osmanlıların Kosak Devleti ile hangi şekilde müzakere sürdürdüklerini anlamak mümkün olamamakla birlikte, iki devletin çıkarlarını gözettikleri söylenebilir.

Bu doğrultuda IV Mehmed'in IV. Mehmed Giray Han'a yolladığı evahir-i ramazan 1065 (24 Temmuz-3 Ağustos 1655) tarihli mektubundan Kosak Hatmanının -Silistre Beylerbeyinin elçiliğinin ardından- Dersaadet'e de kendi elçilerini gönderdiği öğrenilmektedir.[161] Ayrıca zikrettiğimiz Şahin Ağa bu elçileri bizzat Padişah'a götürmüştür. Ondan sonra Kosak elçileri onunla birlikte Hatmanı'na dönmeliydi.[162]

---

[158] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/II, s. 1207.
[159] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C. XIV, s. 40; Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/II, s. 928.
[160] Fedoruk, a.g.m., s. 292.
[161] Rypka, a.g.m., s. 213.
[162] Sultan IV. Mehmed, Şahin Ağa'yı artık Hmelnıtskıy'a yönelik 24 Temmuz-3 Ağustos 1655 tarihli mektubunda da hatırlamaktadır. Ona göre Kosak elçisini "*sade-ye saadetim darımıza götüren dergâh-ı*

Lakin Kosak elçilerinin Şahin Ağa ile beraber Ukrayna'ya döndüğüne bakıldığında Dersaadet'te gerçekleştirilen faaliyetlerin yaklaşık üç ay sürdüğü de anlaşılacaktır. Bahsedilen dönem Osmanlı-Kosak münasebetlerini yeni bir zirve ile taçlandırmıştır. IV. Mehmed'in Hmelnıtskıy'a Şahin Ağa ile yolladığı 24 Temmuz-3 Ağustos 1655 tarihli mektubunda artık açık bir şekilde: "*...Sen dahi Kazak tâifesiyle ma'an mukaddemâ vâk'i olan if'al-ı seyyi'adan inâbet idüb doğruluk ile Asitane-yi Saadetim'e kul olmağa taleb-ü-râgib olmuşsun… Arz olunan kulluklarınız makbûl-u hümâyûnum olub sen cümle Kazak taifesiyle edyan-ı sâirede olan îbad-ı sadakat-i mu'tadım silkina münselik kalınmışsınızdır*".[163] ifadeleri yer almaktaydı.

Böylece 1648-1657 yıllarından Kosak Devleti'nin Osmanlı himayesi altına girdiğini belirten tek bir belge kalmıştır. IV. Mehmed'in mektubunun kopyası **Göttingen Codex** adlı koleksiyonda saklanırken yalnız 1931'de Leh akademisyen Jan Pypka tarafından yayımlanmıştır. Buna kadar Kosak kulluğuna sultan rızasını ifade eden mektup ancak manasını tamamen tağyir eden hatalı Leh çevirisinden bilinmiştir.[164] Eski Leh çevirisi orijinalinden o kadar farklıdır ki, mektubu Osmanlı Türkçesi'nden Lehçe'ye tercüme eden Rypka ilk önce Lehçe metninin diğer bir mektubun çevirisi olduğunu düşünmüştür.[165] Fakat mektubun kendisi bugüne kadar tarihçiler arasında tartışmalara neden olmaktadır. XIX. yüzyılda Rus tarihçisi Hennadiy Karpov, Moskova arşivlerine dayanarak Kosak Hatmanı'nın dış siyasetini tamamen Moskova ile koordine etmesi dolayısıyla Osmanlıların tüm mektuplarını Çar'a devrettiği kanaatindeydi. Bu takdirde Hmelnıtskıy'ın 1655'te Osmanlıların kulluğuna teslim olması, Kırım Hanlığı'nın Leh Krallığı'na askeri destek vermesinden tutturmak maksadıyla Moskova ile birlikte düzenlediği bir tatbikat gibi görünmektedir. Mıhaylo Hruşevskıy bile Karpov'un görüşlerini anlatarak Osmanlı Sultanı'nın Hatman'a yönelik 1655 tarihli mektubunu neredeyse yorumlamamakta, ancak Kosakların diplomatik zaferi olarak nitelendirmektedir.[166] Bir diğer Ukrayna tarihçisi

mu'allamız müteferrikalarından iftihar el-macid ve el-karem [orijinalde bir hata var] *Şahin*" Kosak Hatmanı'na "*hilat-ı fahre ve kısvet-i bahremi*"ni de götürmeliydi. Bkz. Rypka, a.g.m., s. 226-227.

[163] Rypka, a.g.m., s. 226.

[164] Y. Mıtsık, **Djerela Z İstoriyi Natsionalno-Vızvolnoyi Viynı Ukrayinskogo Narodu 1648-1658 rr.**, C.IV., Kıyiv, PP "Foliant", 2015, s. 24-26.

[165] Rypka, a.g.m., s. 212-213.

[166] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/II, s. 1098-1099.

İvan Krıpyakevıç, Sovyet zamanında Rıpka makalesini okumadığından, haklı olarak Osmanlı mektubunun Leh çevirisinin hatasızlığından şüphelenip Kosakların Osmanlıların himayesi altına girmesini de şiddetle reddetmiştir.[167] Bunun aksine XX. yüzyılda Volodımır Dubrovskıy, Rypkanın makalesine dayanarak Kosak Hatmanı'nın ömrünün sonuna kadar Osmanlı tâbisi kaldığı, Osmanlıların Karadeniz'in kuzeyinde nüfuz genişletmesini, Moskova Çarlığı ile Leh Krallığı'nın zayıflamasını amaçlayan bir projesini gerçekleştirdiği fikrini savunuyordu.[168] Viktor Ostapçuk ise Sultan'ın mektubunun "*anlaşılmaz ahidname*" ve Hatman'ın birkaç büyük devlet arasında oynadığı oynunun bir parçası olduğunu vurgulamaktadır.[169]

Böylece Rıpka'nın mektubun kopyasını yayınlaması, Ukrayna tarihinde yeni bir sayfa açıp yeni meseleleri de ortaya koydurmuştur. IV. Mehmed'in namesinden anlaşıldığına göre Kosak Hatmanı, Dersaadet'e himaye için başvurmuştur: "*Cümle Kazak taifesiyle Asitane-ye Saadetime arz-ı ubudiyet ve ihlas ve halus kalb-u-kalib ile işa'ar-ı sadakat ve ihsas idüb kulluğa kabul hümayunum arzani buyurilüb…*"[170] Demek ki, buna kadar Hmelnıtskıy, Osmanlıların tâbisi olmamıştı ya da statüsü henüz belirsizdi.[171] İlâveten Sultan'ın namesindeki "*Moskof tarafından gelen imdat hususları ilam olunduğundan*" sözleri,[172] Hmelnıtskıy'ın Osmanlılara Moskova Çarı ile kurduğu münasebetleri yalnız hükümeti tarafından verilen askeri desteği olarak tarif etmesini ispatlamaktadır. Bu bakış açısından Hmelnıtskıy'ın Osmanlılarla kurduğu münasebetler konusunda hiçbir çelişki yoktur. Hatman tek bir hükümdarın himayesi altına girmiş, onu da diğer hükümdarla yaptığı askeri ittifak ve aldığı yardım hakkında bildirmiştir. IV. Mehmed'in namesi bu bakış açısından izah edilirse Kosak Devleti'nin Moskova ile kurduğu münasebetleri de yeni bir anlam kazanır. Moskof Çarlığı'nın Ukrayna'da gerçekleştirdiği eylemler Kosak Devleti'ni işgal etmesi hem de Osmanlı ülkesine ait memleketi istila etmesi olarak yorumlanabilir.

[167] Krıpyakevıç,"Turetskaya Politika", s. 153-156.
[168] Dubrovskıy, **a.g.e.**, s. 265-267.
[169] Ostapchuk, a.g.m., s. 137-138.
[170] Rypka, a.g.m., s. 226.
[171] Nameye göre Padişah da Hmelnıtskıy'ın ricasını kabul etmiştir: "*Sadakat ve istakametle arz olunan kulluklarınız makbul-u hümayunum olub…"* Bkz. Rypka, a.g.m., s. 226.
[172] Rypka, a.g.m., s. 226.

Osmanlı namesinin diğer önemli noktası İstanbul'un Hatman'ın ubudiyetinin şartlarından birisi olarak Kosak Devleti ile Kırım Hanlığı arasında tesis ettiği münasebetlerdir. Padişah'ın talimatlarına göre: "*Kırım Hanı müşar-ileyh Mehmed Geray Han -damet-i mu'aliyeye- ile mukaddemâ İslam Giray Han ile eyledüğünüz dostluk ve hüsn ü mu'ameleye ve muraca'atı elden komayasız ki o dahi iktiza eylüdüğünde imdad ve i'anetiniz eyleyüb dostluk şartların yerine götüre*".[173] denilmekteydi. Demek ki, Kosak Devleti aynı zamanda sonuna kadar belli olmayan bu şartlarla sadece Osmanlı Padişahı'na değil aynı zamanda da Kırım Hanı'na itaat etmeliydi. Mamafih Kırım Hanlığı'nın Kosak Devleti'nin Osmanlıların himayesi altına girme niyetlerine dair tutumu meselesi 1648-1657 yılları savaşı ve Osmanlı-Kosak Devleti müzakereleri sırasında daima tezahür etmiştir. Sorun şudur ki, Kosak Devleti'nin Osmanlı Devleti'ne katılması Ukrayna halkını Osmanlı Devleti sisteminde zimmi ve reaya tabakasına dâhil ettirebilirdi. Bu takdirde köle ticareti sayesinde iktisadî yapısını geliştiren Kırım Hanlığı artık ne Ukrayna arazilerine akınlar yapabilirdi, ne köy ve kentlerini yağmalayabilirdi ne de esirleri alabilirdi. Bu cihetle Kosak Devleti'nin Osmanlı memleketlerine katılma imkânı, Kırım Hanlığı için bir tehlikeye dönüyordu ve bu durum 1648'den itibaren Kırım Hanlığı'nın Osmanlı-Ukrayna münasebetlerine dair siyasetini de tesis ediyordu.[174] Bu siyaset uyarınca 1655'te IV. Mehmed Giray, Dersaadet ile Hmelnıtskıy'ın müzakerelerine rağmen, IV. Mehmed'in Hatman'ı himayesi altına almak niyetlerini ihmal ederek Osmanlıların Kosaklarla barışmasını engellemekte,[175] 1655 Mayıs ve Ağustosu'nda Leh Kralı Yan Kazımir ile yaptığı ittifaka sadık kalmasını doğrulamaktadır.[176]

Ancak Kosak Devleti'nin Osmanlı hudutları içerisine hangi statüde alınması ve hangi şartlarla Kırım Hanı'na bağlı olmak zorunda kalması da Sultan'ın mektubundan anlaşılmamaktadır. Mektubun satır aralarında Eflak ve Boğdan voyvodalıklarının Osmanlılara bağlı olarak hatırlanması, Kosak Devleti'nin Boğdan ve Eflak ile eşit statüde Devlet'i Aliye'nin hudutları içerisine girebilmesini düşündürmektedir.[177]

---

[173] Rypka, a.g.m., s. 226.
[174] Pritsak, "Soyuz Hmelnıtskogo Z Tureççınoyu", s. 152.
[175] Fedoruk, a.g.m., s. 281-282.
[176] Kołodziejczyk, **a.g.e.**, s. 169.
[177] Genel olarak bu fikri şu ifadeler de doğrulamaktadır: "*edyan-ı sairede olan ibâd-ı sadakat-i mu'tadım silkina münselik*", "*beyn al-akran-ı muşarileyh balebnan olmak*","*Boğdan ve Eflak*

Osmanlı namesinin diğer mühim hususu yukarıda bahsedilen Ukrayna ve Don Kosaklarının Karadeniz seferleridir:[178] Muhtemelen sadece bir taraftan Kosak Devleti'nin Kırım Hanlığı'nı Kosak-Leh muharebesinde etkisizleştirmek niyeti, diğer taraftan Osmanlıların Venediklilerle savaşmaları sırasında Kosak deniz seferleri tehdidini önleme ihtiyacı, IV. Mehmed'in ahidnamesinin zuhurunu açıklamaktadır. Her halde Osmanlı Hükümdarı'nın namesi Kosaklar-Leh Krallığı muharebesi sırasında devam eden, tarihte sonuna kadar okunmamış bir sayfa kalan Osmanlı-Kosak münasebetlerinin karışık meselelerini aydınlatan bir neticesi sayılabilmektedir.

Ancak IV. Mehmed'in namesinden sonra Hmelnıtskıy'ın ölümüne (1657) kadar gelişen Osmanlı-Kosak münasebetleri tarihçiler tarafından çok farklı olarak yorumlanmaktadır. Namenin son satırı karşılığında Kosak Hatmanı'ndan aynı şekilde ahidname göndermesi talep edilmiştir.[179] Bu durumda Kosak geleneği Hmelnıtskıy'dan Kosak Devleti'nin Moskof Çarlığı ile yaptığı ittifak sırasında olduğu gibi Kosak şurasını toplaması, şuranın da Osmanlı himayesine dair kararını onaylaması gerekiyordu. Amma bu mesele hususunda Kosak şurasının toplanması hakkında hiçbir bilgi bulunmadığından, Osmanlıların Hmelnıtskıy'dan talep ettiği ahitnamenin Kosak şurasının kararı uyarınca yazılıp yazılmamasının da muayyen olmadığı söylenebilir.[180] Onun için IV. Mehmed'in namesi bir hukuk belgesi olarak değerlendirildiğinde Kosak Devleti'nin Osmanlı memleketlerine katılıp katılmadığı sorusuna kati bir cevap vermek mümkün değildir. Ancak Ugor arşivlerinde Hmelnıtskıy'ın Dersaadet'e namesinin karşılığını Şahin Ağa ile yolladığı, Erdel Prensi II. George Rakoçi'nin casuslarının eline geçen Kasım-Aralık 1655 tarihli mektubun Ugorça tercümesi saklanmaktadır. Sultan ve Hatman'ın mektuplarının maddeleri birbiriyle karşılaştırıldığında Hatman'ın Sultan'ı talimat ve taleplerinin icra edilmesine

voyvodları ile ve sair muntesiban-ı Dergâh-ı Saadet destgahımızla dahi Devlet-i Aliyyemize layik olan vecihle dostluk eyleyüb". Bkz. Rypka, a.g.m., s. 226.

[178] "*Min-ba'd Kazak tarafından birisi derya-ya çıkmayüb veyahud karada vak'a serhadlarıma bir zarar ve ziyan irişdirmiyüb şaykalarınız Karadenizde çıkmadığından gayrı Moskov ülkesinde olan Kazak eşkıyasını dahi Karadenize çıkmazmamağa tekfil [idüb] eyledüğün üzere ahd-name-ye hümayunum rica eylemiş sin…*" Bkz. Rypka, a.g.m., s. 225.

[179] Rypka, a.g.m., s. 227.

[180] Fedoruk, a.g.m., s. 283-284.

inandırdığı anlaşılmaktadır. Hatman'ın, Sultan buyruklarını icra etmesinin, Leh ile muharebesi sırasında beslediği amaçlarına uyduğu da bellidir.[181]

Olayların gelişimi ise Osmanlı-Kosak münasebetlerini bu noktada dondurduğunu, Hmelnıtskıy'ın Osmanlı himayesi altına girdiği durumda iki tarafın uzlaşmadığını kanıtlamaktadır. Kırım Hanlığı'nın Leh tarafına katılması ve Hmelnıtskıy'ın Osmanlı-Venedik savaşı sırasında Kosak deniz seferlerini kullanması da Kosak Devleti'nin Osmanlı himayesi altına geçişli -belki de sahte- girmesinin jeopolitik bir oyun olduğunu doğrulamaktadır. Ayrıca bu mektuplaşmadan sonra gerek Leh gerekse Ukrayna ve Rus kaynaklarında Hmelnıtskıy'ın ölümüne kadar Osmanlı-Kosak müzakereleri ve münasebetleri hakkında önceki yıllarla kıyasla çok az bilgiye rastlanmaktadır. Ancak 1657'de Bohdan Hmelnıtskıy'ın hayatı sırasında Kosak Devleti'nin Dersaadet'e gönderdiği büyükelçiliği hakkında farklı tarihi kaynaklardan bilgi alınabilir. 1657 Martı'nda Hmelnıtskıy subayı Lavrin Kapusta'yı Dersaadet'e göndererek ona "*bir kâhya beye*" ya da "*yeniçeri ağasına*" yönelik mektubunu vermiştir.[182] Bu da Hatman'ın İstanbul'un üst tabakaları arasında eskiden kurduğu stratejik ilişkilerini devam ettirdiğini açık bir şekilde göstermektedir. Mektubun ancak Latince çevirisi halinde ve İşveç arşivinde saklanması ise muhtemelen Hatman'ın 1656'dan itibaren ittifakta bulunduğu İşveç Kralı X. Karl Gustav ile yeterince güvenli ilişkileri kurduğuna işaret etmektedir.

1657 baharında Hmelnıtskıy Dersaadet'e yeni bir elçi heyeti gönderirken artık 1656 Ekimi'nden itibaren Moskof Çarlığı'nın itirazlarına rağmen Leh Krallığı aleyhine İşveç Krallığı, Erdel Prensliği ve kısmen Eflak ve Boğdan ile ittifakta bulunmuştur. 1657 Ocağı'nda Erdel Prensi II. George Rakoçi ve Kosak Albayı Antin Jdanovıç kumandasındaki Kosak-Erdel birleşik kuvvetleri, Leh Krallığı'na hücum edip başkent Varşova'yı bile istila etmiştir. Bu durumda Leh Krallığı, İsveç tehdidi nedeniyle 24 Ekim 1656 tarihinde İşveç Krallığı aleyhine Moskof Çarlığı ile barış imzalayıp artık

[181] Tarihçilerin çoğu bu mektubu Hmelnıtskıy'ın Osmanlıların himayesi altına girmesinin, Sultan namesine gerekli bir cevap vermesinin kesin bir delili olarak algılamamaktadır. Ancak Omelyan Pritsak'ın danışman olduğu Larısa Gvozdık-Pritsak mektubu 1651 yılı ile ilişkilendirmekte, Hmelnıtskıy'ın 1651 yılından beri Osmanlılara tâbi olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Gvozdık-Pritsak, **a.g.e.**, s. 130-131, 142-143. Bu kanaat bizce de mantıklıdır.

[182] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, İzdavayemıy Vremennoy Komissiyey Dlya Razbora Drevnih Aktov,** C.III/VI, Kıyiv, Tipografiya İmperatorskago Universiteta Sv. Vladimira, 1908, s. 216-217.

Moskof kuvvetleriyle birlikte İşveçlilere karşı savaşmaya başlamıştır. Demek ki, Kosak Devleti Moskof Çarı tarafından ihanete uğramıştır.[183] Ayrıca Kırım Hanlığı, Moskova-Leh muharebeleri sırasında Leh tarafına katılıp Lehlileri desteklemesinden vazgeçmemiştir.[184] Karadeniz'in kuzeyindeki jeopolitik manzara aniden değişmiştir.

Alman İmparatoru'nun Dersaadet'teki elçisi S. Reiniger'in bildirdiğine göre 22 Mayıs 1657 tarihinde Padişah'ın huzuruna çıkan Hatman elçisi, gene de Kırım Hanlığı meselesine dair müzakerelerini sürdürmüştür. Ayrıca Osmanlıların desteğini sağlamak üzere Avusturya ve Leh Krallığı hükümdarlarını Dersaadet'e karşı savaş açmak planlamalarıyla suçlamıştır.[185]

Anlaşıldığı kadarıyla 1655'te olduğu gibi bu sene de Kırım Hanlığı'nın politikası ve Kosakların deniz seferleri gündemde olmuştur. Ancak tarihçiler tarafından henüz analiz edilmemiş Kosak elçiliğine dair Osmanlı ifadesi, Avusturya elçisinin anlatımına rağmen Kosak-Osmanlı müzakerelerini bambaşka bir mecrada göstermekte, 1655'ten sonra Çehrin ve Dersaadet arasında gelişen olayların cereyanını da izah etmektedir. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa **Zeyl-i Fezleke** adlı tarihinde şunu kaydetmektedir:

> "*Han-ı Deşt-i Kıpcak ile bir müddetden berü tevâfuk ve ittihâd üzre olmağla karındaş Kazağı unvânıyla meşhur âfâk olan tâ'ife-i tâgıye hatmanı mahatt-ı ehl-i amânı olan dergâh-ı merâhim-i destgâh-ı sultâniye arz-ı ubudiyyeti mutazammın zarâ'et-nâme ile ilçi gönderüp, taraf-ı âliden Eflâk ve Boğdan voyvodalarına olduğı gibi zer-dûz kırmızı börk ve tûğ ve alem ihsân buyurulmak recâ idüp, sene-i mezbûre mâh-ı Recebi'nde (15 Nisan-14 Mayıs 1657) gelüp âstâne-i sa'âdete vâsıl olmuş idi. Lâkin ol bed-nihâd izhâr itdüği sûret-i inkıyâda çendân i'timâd ve me'mûlüne müsâ'ade dahi olunmayup, bâ-husûs ana ihsân-ı hâne-girân geldüği nümâyân olmağın, "Mes'ûl-i nigârende-i şâhid-i müşgin-i mergûl kabûl-i me'mûl-i cilve-ger olmayup, hemân han tarafıyla hüsn-i mu'âmele üzre olsun ki, anlar ile olan dostluk yine bu tarafa râci'dir" deyü cevâb-ı müstetâb buyuruldı.*"[186]

---

[183] Geniş bilgi için bkz. Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/II, s. 1277-1354.

[184] Kołodziejczyk, **a.g.e.**, s. 169-170.

[185] Reiniger'e göre Osmanlılar Hatman'a şu cevabı vermiştir: "*Kırım Tatar Hanına iyi bir dost olduğundan, dolayısıyla savunmuş olacak, Kırım Tatar Hanına da onları iyice anlamalı -ancak Kosaklar şaykalarını Karadenize çıkartmasın- diye yazılacak*". Bkz. **Jerela do istoriyi Ukrayinı-Rusi**, C.XII, s. 482.

[186] N. Karaçay Türkal, "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa. Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106/1654-7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2012, s. 120.

Silahdarın bildirisi, Kosak Devleti'nin 1648-1657 yıllarında Dersaadet'e karşı gerçekleştirdiği siyasetini muhtemelen en parlak bir şekilde nitelemektedir. Demek ki, 1655'ten sonra Kosak Hatmanı yeniden Dersaadet'e himaye için başvurmuştur. *"Lâkin ol bed-nihâd izhâr itdüği s*ûr*et-i inkıyâda çendân i'timâd ve me'm*ûl*üne müsâ'ade dahi"* olunmamıştır. Böylece 1655'ten sonra Osmanlılar, Kosakların niyetlerini anlayıp onlara artık güvenmiyorlardı. Bu güvensizlik Hmelnıtskıy'ın Sultan'a yönelik Kasım-Aralık 1655 tarihli mektubunun son satırlarını ya da Kosak Şurası'nın Osmanlıların taleplerine göre IV. Mehmed'in ahitnamesini onaylamak üzere henüz toplanmaması için özür dilemesini açıklamaktadır.[187] Silahdar'ın bildirisine bakıldığında bu şuranın toplanmadığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden tarihi kaynaklarda ona dair bir bilgiye de rastlanmamaktadır. Ancak bu davranış Kosak Hatmanı'na kendisini bağımsız bir hükümdar veya Kosak Devleti Reisi sanmak için bir imkân sunmuştur. Bir taraftan Hatman sadece özel mektuplaşması uyarınca Moskof Çarı'na ve Osmanlı Sultanı'na tâbi olup diğer taraftan büyük devletlerin himayesini ya resmi olarak ya da dönemin taleplerine ve kendi memleketinin ayinlerine göre hiçbir zaman kabul etmemiştir.

Zamanın en büyük kuvvetleri arasında denge siyaseti güden Kosak üst tabakaları, ilk önce bağımsızlığına en büyük tehdidi getiren Leh Krallığı'nın zayıflanmasını amaçlayan uluslararası bir siyaset gütmüştür. Siyasetlerinin ikinci amacı ise himayesini aradığı kuvvetlerden hiç birisinin Kosak Devleti'ni tamamen istila etmemesi olmuştur. Bu bakış açısı da Kosak üst tabakalarının Osmanlılara karşı sürdürdüğü siyaseti izah etmektedir. Böyle bir durumda Hmelnıtskıy'ın ne kadar samimi olarak Osmanlı himayesi altına girmeye teşebbüs ettiği sualine bir cevap bulmak yeterince zordur. Silahdar Mehmed Ağa'nın kaydettiği, Divan'ın resmi evraklarından alınan hatmana yönelik mektubun satırları 1657'de İstanbul'un Kosak Devleti'nin diplomatik oyunlarını artık iyice anladığını doğrulamaktadır.[188]

Ancak Kosak Hatmanı ve çerçevesinin tereddütleri asılsız olmamıştır. Şüphesiz ki din meselesi bu tereddütlerinin temelinde bulunuyor, Kosak Devleti'ni Moskof Çarlığı'nın tuzağına sürüklüyordu. Muhtemelen 1648-1657 yılları arasında

[187] **Dokumentı Bohdana Hmelnıtskogo,** s. 461-463.
[188] "*Mes'*ûl*-i nigârende-i şâhid-i müşgin-i merg*ûl *kab*ûl*-i me'm*ûl*-i cilve-ger olmayup...*" Bkz. Türkal, a.g.t., s. 120.

Kosak Devleti'nin Osmanlılarla kurduğu münasebetler Karadeniz bölgesinde gelişen olayların temelini oluşturmuştur. İkbalde Kosak Hatmanları ancak bu temele ve Hmelnıtskıy'ın başlangıcını yaptığı jeopolitik durum anlayışına dayanarak, çağdaş büyük kuvvetler arasında manevra yapmaya devam ediyorlardı. Hmelnıtskıy dönemine ait Osmanlı-Kosak münasebetleri ve Kosak Devleti'nin Osmanlılara karşı gerçekleştirdiği siyaseti hem XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki Ukrayna tarihi hem de Kıyiv Metropolitiliği'nin Moskof Patrikhanesi'ne bağlanması anlamı için en mühim örnek, ikbalde ise olayların gelişimi farklı ölçüde takip ettiği bir tarihi prototip olarak değerlendirilebilir.

1.3.2. Hatman Vıhovskıy'ın Dersaadet'le İlişkileri (1657–1659) ve Kırım-Kosak Kuvetlerinin Moskova Üzerindeki Zaferi

Kosak-Leh harbi sırasında Osmanlı-Kosak münasebetleri farklı çelişkilere rağmen yeni bir seviyeye çıkmıştır. O zamandan beri Kosak üst tabakalarının Devlet-i Aliye'nin sosyal hayatına bile katkıda bulundukları söylenebilir. Hmelnıtskıy'ın Bektaş Ağa'nın katledilmesinden sonra intikam almak maksadıyla şeriat mahkemesinde dava açmasından başka Kosakların Devlet-i Aliye'nin devlet hayatında oynadığı rolün diğer örneğini de vermek mümkündür. Mesela Köprülü Mehmed Paşa'nın 1656 Eylülü'nde vezir-i azam oluşunun sekizinci günü Kadızâdeliler isyan çıkarmışlar, ne kadar tekke varsa yıkmışlar, sokaklarda rastladıkları şeyh ve dervişlere tecdîd-i iman teklif edip, kabul etmeyenleri öldürmeye başlamışlardır.[189] Behcetî Seyyid İbrahim Efendi'nin **Târîh-i Sülâle-i Köprülü** adlı eserinde olayın devamı şöyle anlatılmaktadır: "*Ol gice şehr-i İstanbul'a bu gulgule münteşir olup… Ehl-i suk kısmından Hâcı Mandal ve Fakı Döngel matrabâzları şâkirdleri ve köleleri olan hatmân ve Kazak kakavanlarına silâh kuşadup don da'vâsına girelim şeklinde güruh güruh müctemi' olup yığılmağa başladılar*".[190] Köprülü Mehmed Paşa, dinî tartışmalar sebebiyle ortaya çıkan karışıklığa müdahale ederek bu olayın elebaşılarını Kıbrıs'a

[189] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, C.III /1, s. 364.
[190] Mehmet Fatih Gökçek, "*Behceti Seyyid İbrahim Efendi "Tarih-i Sülale-i Köprülü" (Transkripsiyon ve Tahlil)*", Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2006, s. 14.

sürgüne göndermiştir.[191] Ancak ifadelerden Ukrayna Kosaklarının Kadızadelilerin isyanına destek verdiği anlaşılmaktadır.

Genel olarak Leh-Kosak muharebeleri sırasında Kosak Devleti, Osmanlı İmparatorluğu'na iyice yaklaşmıştır. Bu süreçte Kırım Hanlığı'nın faktörü de aşikârdır. Hâlbuki Bohdan Hmelnıtskıy'ın 6 Ağustos 1657 tarihinde ölümünden sonra Osmanlı-Kosak münasebetlerinin gelişimi daha yüksek bir seviyeye çıkmıştır. Artık 1658 yazında Bohdan Hmelnıtskıy'ın halifesi olan İvan Vıhovskıy'ın hâtmanlığı döneminde (1657-1659) Kosak ordusu, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa ile Kırım Hanı IV. Mehmed Giray'ın buyruğu altına girip Osmanlı kuvvetleriyle birlikte yeni Boğdan ve Eflak voyvodalarını teyit etmek maksadıyla Erdel seferinde bulunuyordu. Behcetî bu seferin başlangıcını şöyle anlatmaktadır: "*...Vezîr-i a'zam asker-i İslâm ile Edirne'den kalkup Erdel üzerine azîmet itmişidi. Ve Tatar Hân-ı âlî-şân Tatar ve Kazak askeriyle mu'accelen hareket ve Erdel üzerine tevcîh-i inân müsâra'at itmek içün mukademce hatt-ı hümâyûn şevket-makrûn irsâl olınmışidi*".[192]

Aynı zamanda Osmanlılar, Erdel üzerine açılan seferle İşveç Kralı Karl X. Gustav ile beraber Leh Krallığı aleyhine savaşan, tâbisi de olan Erdel Knyazı II. George Rakoçi'nin kuvvetlerini zayıflatarak Leh Krallığı'na destek veriyordu.[193] Mamafih Vıhovskıy, Moskova Çarlığı'na karşı isyan çıkması dolayısıyla Erdel seferinden sonra Eylül 1658'de Leh Krallığı ile Gadyaç antlaşmasını imzalayıp Ukrayna topraklarını yeniden Lehistan-Litvanya Birliği'ne iltihak etmesini[194] Osmanlı kroniği Leh Krallığı'nın Kosak ordusunu Erdel seferine gönderdi şeklinde izah etmiş olabilir.[195]

Her halükarda haklarını ihlal etmesinden korkan Kosaklar, siyasetini değiştirmiştir. Leh Krallığı ile müzakerelerde bulunan Kosak Devleti, 1658 yılından itibaren yeniden Osmanlı himayesine girmek ve Moskova'ya karşı askeri destek vermek ricasıyla başvurmaktadır. Nitekim Moskova tarafından Kıyiv voyvodası tayin

---

[191] Mücteba İlgürel, "Köprülü Mehmed Paşa", **DİA**, C.26, İstanbul, TDV, 2002, s. 258-260.
[192] Gökçek, a.g.t., s. 77.
[193] Kołodziejczyk, **a.g.e.**, s. 170-172.
[194] Plokhy, **The Gates of Europe,** s. 111-112.
[195] **Tarih-i Sülale-i Köprülü** yazarı Erdel seferini anlatmaya devam ederek "*Hân-ı Tatar bî-şümâr Tatar ile ve Leh kralı tarfından on iki binden ziyâde asker sadr-ı a'zamla me'm*ûr *hem-râh-ı cihâd idiler*" demektedir. Bkz. Gökçek, a.g.t., s. 77.

olunan Boyar Vasiliy Şeremetyev, Çar Aleksey Mihayloviç'e 21 Ocak 1659 tarihli raporunda şunu aktarmaktadır: "*Ve* [Aralık 1658'de hatman Vıhovskıy] *eski Kıyiv albayı Anton'u Leh Kralına yardımını rica etmek ve birleştirme hakkında konuşmak üzerine yolladı. Anton'a da Türk Sultanına tabi olmak istediğini söylemek üzere gitmesini ve yardımına askerlerini rica etmesini emretti…*" Ayrıca voyvoda, Kırım Hanı'nın hatman ile ilişkilerini yenilediğini, yardımına geleceğini bildirmektedir.[196]

Hâlbuki Osmanlılar ile Kosak Devleti arasında 1657-1659 yıllarında süren, 1930'lu yıllara kadar bilinmeyen[197] müzakerenin en bariz kanıtı Moskova arşivinde korunmaktadır. Bu ise Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın Hatman Vıhovskıy'ya yönelik 1659 tarihli mektubunun Rusça çevirisi, ayrıca da 1659'da mektubunu hatmana götüren ve Moskova ellerine düşen Osmanlı elçisinin ve Osmanlılara hatman tarafından gönderilen elçinin Nisan 1660 tarihli ifadeleridir.[198]

Sıralanmış belgeler Osmanlı-Kosak müzakereleri yeniden Kosak deniz seferlerine, Osmanlı-Venedik savaşına ve Kırım Hanlığı-Kosak ilişkilerine ait olduğunu açıklamaktadır. Müzakerelerinin 1659 yılının ilk yarısında başarıyla neticelendiğini tahmin edebiliriz. Dolayısıyla 7-9 Temmuz 1659 tarihinde birleşik Kosak ve Kırım Tatar kuvvetleri Sol Yaka Ukrayna'daki Konotop şehri yakınında Moskova ordusunu büyük bir bozguna uğratmışlardı. Konotop muharebesinde Moskova askerlerinden yaklaşık 30.000'i öldürülüp 50 Moskova voyvodası dâhil 15.000'i esir edilmişti. Buna mukabil Ukrayna Kosakları ile paralı askerleri (60.000'lik ordusu) ancak 4.000, Kırım Tatarları (40.000'lik ordusu) ise 6.000 asker kaybetmişlerdi.[199]

Demek ki 1658-1659 yıllarındaki Kosak-Moskova savaşı sırasında Kırım Hanlığı'nın eylemleri Dersaadet ile koordine edilmiştir. Silahdar Mehmed Ağa,

---

[196] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.XV, s. 295. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**,, C.XI, s. 801-802; C.IV, s. 24-25; C.IV, s. 36; **Pamyatniki, İzdannıye Vremennoyu Komissyeyu,** C. III, s. 225-227; **a.g.e.**, C. III, s. 337; S. K. Strelçevskiy, "K Voprosu O Snoşeniyah Polşi S Kosakami V 1657-1659 Hodah", **Universitetskiya İzvestiya**, No: 9, Kıyiv, 1873, s. 15.

[197] Bkz. Mıkola Petrovskıy, "Z Materialiv do İstoriyi Ukrayinsko-Turetskıh Vzayemın", **Shidnıy Svit**, No:1-2, Kıyiv, 1997, s. 206-215.

[198] Petrovskıy, a.g.m., s. 208-211.

[199] V. M. Horobets, "Konotopska Bıtva 1659", **Entsıklopediya İstoriyi Ukrayinı**, C.V, Kıyiv, Naukova Dumka, 2009, s. 34.

Moskov esirlerinin sözlerini naklederken Osmanlılara Moskova'dan gelen yeni tehdidi şu şekilde bildirmektedir:

> "*Ve gelen esîrler huzûr-ı han-ı memâlikistanda bu minvâl üzre bast-ı kelâm eylediler ki, "Moskov kralı üç seneden mütecâvizdir ki, tedârük-i sefer üzre olup, evvelâ kasdı def'-i asker-i Tatar-ı sabâ-reftâr-ı adû-şikârdır. Ba'dehu tahrîb-i dâr u diyâr ve memâlik-i İslâmiyye'dir. Hâlâ Kazak askeri kendüye itâ'at ü inkıyâd itmedüğünden, serhadlerinde olan kılâ'ın teshîrine birer nâmdâr boyarlar ile asker-i bî-şümâr irsâl eylemişidi. Biz dahi me'mûr olduğumuz üzre, bu kal'a üzerine gelüp, ahvâlimiz buna müncerr oldı.*"[200]

Muhtemelen Osmanlılar 1659'da Moskova tarafından gelen tehdidi ciddi olarak henüz algılanmışlardı. Ancak Kuzey serhatlarının ötesinde hızla değişen jeopolitik durum, özellikle Moskova Çarlığı'nın Kosaklar sayesinde yükselişi dikkatlerini artık çekmeliydi. Mustafa Naima, Konotop muharebesi ve Kırım Tatarlarının Moskov memleketini yağmalamaları hadisesini anlatıp bölümünü şu cümlelerle taçlandırmaktadır:

> "*Bu feth ü nusret haberi pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin mesmû'ı oldıkda esnâda Bosna valisi Melek Ahmed Paşa ta'yîn ve irsâl eylediği dilâverân-serhadd-i Kilis üzerine üç mikdârı küffâr ile muhârebe idüp şikest itmeleriyle üç yüz aded kelle dahi gelüp envâ '-ı meserret ve sürûrlarından donanması fermân buyurılup şehr-i İstanbul'da yedi gün yedi gice donanma olup halk-ı âlem sürûr-ı neşât ile şâd u haram oldular.*"[201]

Osmanlıların Kosaklar ile Kırım Hanlığı'nın zaferine verdiği bu önemi Rus tarihçisi Sergey Solovyov'un şu sözleri de izah etmektedir:

> "*Mutlu seferleri yapan Moskova süvarileri çiçeği bir günde yok olmuş ve bundan sonra Moskova Çarı hiçbir zaman böyle parlak orduyu meydana getiremeyecekti. Çar Aleksey Mihayloviç yas giysisinde halkına çıkmış ve Moskova dehşete kapılmıştır… Ağustosta çarın emri üzerine halkın her zümresi Moskova'yı kuvvetlenmek için toprak işlerine aceleyle gidiyordu. Çar boyarlarla birlikte bu işleri izliyordu; kenar mahaller sakinleri aileler ve eşyalarıyla birlikte Moskova'yı dolduruyorlardı; çarın Volga Nehri ötesine, Yaroslavl şehri ötesine gidiyor olduğu söylentisi yayılmıştır.*"[202]

---

[200] Türkal, a.g.t., s. 199.
[201] Naima, **a.g.e.**, C.IV, s. 1846.
[202] Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XI-XV, s. 46-47.

Demek ki, Kırım Tatar-Kosak zaferi hakikaten ehemmiyet kesbettiğinden, İstanbul'da kutlanıyordu. Osmanlı kroniklerinin Konotop muharebesine verdiği önem, Kırım Hanlığı ile Kosak Devleti'nin yeni ittifakının Osmanlı aracılığıyla gerçekleştirildiğini düşündürmektedir. Maalesef Osmanlı Sadrazamı'nın Hatman'a 1659'da gönderdiği bu konuya dair mektubunun tarihi belli değildir. Moskova ellerine esir düşen Osmanlı Çavuşu Hasan Ağa'nın hapiste verdiği ifadelerine göre henüz 1659 Nisanı'nda ya da Konotop muharebesinden hemen önce Hatman, 100 kişilik bir elçilik heyetini Dersaadet'e yollamıştır. 1659'da Dersaadet'te bulunan Kosak elçisi Yarema Petranovskıy ise Moskovalılara Osmanlı Sultanı'nın bu elçilik heyetine Hatman'ı himayesi altına aldığını bildiridiğini, ancak bu heyetin Konotop muharebesinden sonra yola çıktığını anlatmıştır.[203] Bu durumda üst Kosak tabakasının temsilcisi olan Petranovskıy, Moskovalıların soruşturmaları sırasında Kosak Devleti'nin Osmanlılarla ilgili planlarını sakladığı tahmin edilebilmektedir.

Her halde Kosak Devleti'nin Leh Krallığı ile yeniden birleşmesine rağmen Osmanlılar ile yoğun müzakerelerde bulunduğu aşikârdır. Gerek Kosakların Erdel'e yaptığı sefer ve Kırım ordusu ile beraber Konotop muharebesinde kazandığı zafer, gerekse Osmanlı Sadrazamı'nı Vıhovskıy'a yolladığı mektup bunu ispatlamaktadır. Köprülü Mehmed Paşa, mektubunda özellikle şunu vurgulamaktadır: "*Ve düşmanınız olan Moskova size geldi, zarar verdi – ve sana da ki saadetlü ve hürmetlü saltan efendimiz hazretlerinin eteğini ubudiyetinde tut, sıkı ve sadakat ile*".[204] Fakat tahminen 1659 yılının ilk yarısında himaye konusuna dair Osmanlı-Kosak müzakereleri kesin bir neticeyle sonuçlanmamıştır. 1659'da Osmanlılar, 1655'te olduğu gibi Hatman'ın ubudiyetini doğrulayacak büyük bir elçi heyetini bekliyorlardı. Elçilik heyeti gelmediğinden, Dersaadet'te bulunan Petranovskıy, Sultan'ın huzuruna da çıkmadan ancak Sadrazam'ın mektubuyla memleketine dönmüştür. Ancak elçi yolda iken, Sadrazam'ın mektubunu yazdığı hatmanlık makamında artık bulunmuyordu. Vıhovskıy, Kosak üst tabakalarının büyük bir kısmının baskısı altında hatman topuzunu Yuriy Hmelnıtskıy'a teslim etmiştir. 1660'da Yuriy, Dersa'âdet'ten dönen

[203] Petrovskıy, a.g.m., s. 208-211.
[204] Petrovskıy, a.g.m. s. 208.

Kosak elçisi ile birlikte Çavuş Hasan Ağa ile gelen Sadrazam'ın namesini tahkikat amacıyla Moskova'ya yollamıştır.[205]

Vıhovskıy'ın Osmanlılarla müzakereleri yoğun olmakla birlikte Osmanlı kaynaklarında müzakerelerle ilgili bilgiler henüz ortaya çıkarılmamıştır. Ukrayna ve Moskova arşivlerinde bulunan evraklar ise kifayetli değildir. Onun için Vıhovskıy'ın Osmanlılara karşı gerçekleştirdiği siyasetinin Bohdan Hmelntskıy döneminde olduğu gibi Kırım Hanlığı'nı etkilemeyi mi yoksa hakikaten Osmanlı himayesine girrmeyi mi amaçladığı sorusuna kesin bir cevap vermek zordur. Fakat XVII. yüzyılın ikinci yarısında Kosak albayları arasında Osmanlı tarafını tutan ciddi bir grup meydana geldiği anlaşılmaktadır. Vıhovskıy'dan sonra Osmanlı himayesine girmeye deneyen, onlarla iyi münasebetler kurmaya çalışan ya da en az desteğini arayan hatmanlar Pavlo Teterya, İvan Bryuhovetskıy, Mıhaylo Hanenko, Yuriy Hmelnıtskıy ve çevrelerinin bu grupta bulunduğunu söylemek mümkündür. Peter Bartl'a göre XVII. yüzyılın ikinci yarısında; "*Hemen bütün Kosak liderleri herhangi bir şekilde Osmanlı Devleti veya onun vasalı Kırım Hanlığı ile ilişki içinde olmuşlardı*".[206]

Muhtemelen Kosak albaylarının 1659'dan sonra Osmanlılara karşı beslediği niyetler, Hmelnıtskıy zamanında olduğu gibi kararlı olmamıştır. Lakin en az Vıhovskıy döneminde bu niyetler Moskova tehdidi karşısında güçlenmeye başlamıştır denilebilir. Vıhovskıy'dan sonra gelişen olaylar bunu kanıtlamaktadırlar. Behcetî de Kosakların henüz 1659 Eylülü sonunda Osmanlıların Eflak üzerine yaptığı seferlerde bulunduklarını ifade etmektedir.[207] Bu gerçek göz önünde alındığında Vıhovskıy'ın ancak Lehistan tarafına değil Osmanlı tarafına da eğilerek Moskova aleyhine politika gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Fakat Vıhovskıy'ın yerine hatman makamına Bohdan Hmelnıtskıy'ın oğlu Yuriy seçilmiştir. O ise 27 Ekim 1659 tarihinde Moskova'nın talebi üzerine babasının Çar hükümetiyle imzaladığı antlaşmanın Kosak Devleti çıkarları aleyhine değiştirilmesine razı olmuştur. Bununla birlikte 1660 Ekimi'nde, Leh Krallığı'nın Moskova Çarlığı'n karşı yeniden savaş başlamış, Çudnov şehri yakınında vuku bulan muharebede ordularını bozguna uğratmıştır. Hatman, Lehlilerle imzaladığı

[205] Petrovskıy, a.g.m.; s. 207-208.
[206] Bartl, a.g.m., s. 329. Ayrıca da bkz. Ferhad Gardaşkanoğlu, "Osmanlı-Ukrayna Münasebetleri", **Tarih ve Medeniyet**, S. 13, Istanbul 1995, s. 43-45.
[207] Gökçek, a.g.t., s. 123-125.

yeni antlaşma uyarınca Kosak Devleti'ni yeniden Leh Kralı'nın himayesi altına sokmuştur. Ancak Hmelnıtskıy'ın 1661'de Moskova orduları üzerine Bujın muharebesinde kazandığı zafere rağmen, Sol Yaka Ukrayna'daki Kosaklar, Leh Krallığı ile yakınlaşmasını reddediyorlardı. Hatman, 1663'te Kosak iç savaşları yüzünden, Vıhovskıy'ın yaptığı gibi iktidardan vazgeçip rahip olmuştur.[208]

Bu durumda Leh tarafını tutan Sağ Yaka Ukrayna Kosakları Yuriy'nin yerine Bohdan Hmelnıskıy'ın kayınpederi olan Albay Pavlo Teterya'yı seçmişlerdi. Bu suretle 1663'te Ukrayna ikiye bölünmüştür. Özü Nehrinin Sağ Yaka Ukraynası Pavlo Teterya'nın (1663-1665) liderliğinde Lehistan-Litvanya birliğine, Hatman İvan Bryuhovetskıy'ın (1663-1668) yönettiği Sol Yaka Ukrayna ise Moskova Çarlığı'nın hudutları içerisinde kalmıştır.[209] Fakat bu iç savaşlar zamanında bile en az Sağ Yaka Ukrayna'daki Kosak kumandanlarının Osmanlılarla kurduğu ilişkileri unutmamakta, muhtemelen Dersaadet ile ilgili yeni umutlar beslemekteydiler. Muhtemelen onun için 1660'ta Köprülü Mehmed Paşa, Moskova çarına Kosakların Çar'a itaat etmelerine rağmen "*eskiden beri Osmanlılara ait olduklarından, dolayısıyla itaatlarında sadık kalmayacaklarını*" yazıyordu.[210]

1.3.3. Hatman Vıhovskıy Sonrası Osmanlı-Kosak Münasebetleri (1669'a Kadar)

Zaten Hmelnıtskıy oğlunun iktidardan vazgeçmesiyle Osmanlı-Kosak ilişkileri kopmamış, yeni bir seviyeye bile çıkmıştır denilebilir. Sağ Yaka Ukrayna'da büyük ihtimalle Kırım Hanlığı'nın desteğiyle hatman makamına[211] oturan Pavlo Teterya, Osmanlılarla irtibat halinde olmuştur. Bu hatman Avusturya'ya karşı savaşta kullanılmak üzere sayısı çeşitli kaynaklarda 500 ila 4.000 arasında ifade edilen Kosak kuvvetini Osmanlı Padişahı'nın emrine tahsis etmiştir.[212] **Târîh-i Sülâle-i Köprülü**, bu kuvvet hakkında daha teferruatlı bilgiler vermektedir. Kroniğe göre Türk

[208] Krypyakevıç, **İstoriya Ukrayını**, s. 193-197.
[209] Plokhy, **a.g.e.**, s. 115.
[210] Sergiyçuk, **a.g.e.**, s. 52.
[211] Kosak şurasındaki hatman seçimi sırasında Kırım Hanlığı'nı temsil eden Batırşı Murza, Kırım Hanı Selim Giray'ın Teterya'yı hatman yaptığı ifadesini vermiştir. Bkz. V.V. Hazin, "Krım-Ukrayina: Politıçni Stosunkı Periodu Hetmanuvannya Pavla Teteri (1663-1665 pp.)", **Ukrayinskıy İstorıçnıy Jurnal**, No:1, 2001, s. 64-66.
[212] Bartl, a.g.m., s. 316-317.

ordusunun 17-18 Ağustos 1663'te başladığı Uyvar kalesi muhasarası[213] esnasında Kırım Hanı IV. Mehmed Giray'ın oğlu Mehmed Giray, Sultan'ın emri altında bulunan 15-20.000 Kosak atlısı, kardeşi Ahmed Giray'ın kumanda ettiği 100.000 Tatar askeriyle beraber Türk ordusuna iltihak olmuşlardı.[214] Böylece Teterya zamanında Sağ Yaka Kosakları, Osmanlı seferine önemli ölçüde bir katkıda bulunmuşlardı.

Teterya aynı zamanda, hatmanlığının başlangıcı yani 1663 Nisanı'nda iki Kosak reisini Osmanlılarla gizli irtibat içinde olduklarından ötürü idam ettirmişti.[215] Muhtemelen bu reisler Teterya ile rekabet halindeydiler. Bu idamlar Teterya'nın Dersaadet'te kazanmış olduğu müstakil iltizamlarını kaybetmemek veya Kosakların Osmanlılarla yaptığı müzakerelerde tek başına önemli bir rol oynamaya devam etmek için aldığı önlemler olarak açıklanabilir. Muhtemelen henüz Bohdan Hmelnıtskıy zamanında Dersaadet'e Kosak elçisi olarak gönderilen[216] Teterya, Osmanlılara karşı kendi özel siyasetini gerçekleştiriyordu. Dersaadet'le kurduğu ilişkileri teferruatlı bir şekilde araştırılmamakla birlikte 1663-1665 yıllarını kapsayan hatmanlığı döneminde Kosaklarla Osmanlılar arasındaki irtibatın sona ermediği söylenebilmektedir. Bu kapsamda **Târîh-i Sülâle-i Köprülü**, Uyvar kalesi muhasarasına dair askeri hazırlıkları anlatırken Osmanlılar-Kırım Hanlığı-Kosaklar münasebetleri üçgenini şu ifadeyle tarif etmektedir: "*Taraf-ı Devlet-i Aliyyeye bir hıdmet etmek içün Kırım Hanlarına tabi olan Kazak taifesinden on beş bin kadar güzide leşker cenk-averi hazır…"*[217] Bartold'un düşüncesine göre Teteryan'nın Osmanlılara karşı gerçekleştiği "*çeşitli Papalık temsilcilerinin raporlarında teyid bulan bu geçici politikası, ancak kendisinin Tatarlar tarafından baskı altında tutulduğu veya her iki tarafa (Osmanlılara ve Lehlilere) da kapısını açık tutmak istemiş olmasıyla açıklanabilir*".[218] Hatman'ın kendisi de Leh Kralı Jan II. Kazimierz Waza'ya yönelik 20 Mayıs 1664

[213] İ. H. Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.III, İstanbul, Türkiye Yay., 1972, s. 431.
[214] Gökçek, a. g. t., s. 141, 149.
[215] Bartl, a. g. m., s. 316.
[216] Yaroslav Daşkevıç, **Postati. Narısı Pro Diyaçiv Politıkı, İstoriyi, Kulturı**, Lviv, Literaturna Ahentsiya "Piramida", 2007, s. 198.
[217] Gökçek, a. g. t., s. 141.
[218] Bartl, a.g.m., s. 316-317.

tarihli mektubunda şunu bildiriyordu: "*Türk sultan Ukrayna'yı kendi tarafına çekmeye çabalar, Lehistan'ın himayesinden vazgeçmeye ikna eder*".[219]

Teterya, Kırım Hanlığı ile sıkı münasebetlerde bulunduğundan[220] bahisle hayatının sonunda dahi 1663-1665 yıllarında Osmanlılarla temasta olduğu söylenebilir. O, 1665 yazında, izlediği siyaset iflasla netilecendikten sonra, Lehistan'a kaçmıştır. Fakat 1670'te Sağ Yaka Ukrayna'yı artık Osmanlı himayesi altına giren Hatman Petro Doroşenko idare ettiğinde, Lehistan hükümetinin baskısı yüzünden Boğdan'a firar etmiştir. Hayatı boyunca Osmanlılarla coşkuyla savaşan gelecek Leh Kralı III. Jan Sobieski, Teterya'nın Osmanlı topraklarına kaçışını duyduktan sonra, eşine yönelik 29 Temmuz 1670 tarihli mektubunda şunu vurgulamıştır: "*Boğdan'a gitti ve Türk Cessarın himayesi altına kaçtı. Bu adamın bizde (Lehistan-Litvanya Birliğinde) vuku bulan bütün olayları bildiğinden ötürü bize çok zarar vereceği kanaatindeyim*".[221] Gerçekten 1670 Ekimi'nde eski hatman Edirne'de IV. Mehmed'in huzuruna getirilmiş, kendisine günlük 40 florinlik bir maaş bağışlanmıştır.[222] Fransız Kralı XIV. Louis'in 1677'de kendi saray tarihçisini tayin ettiği Jean Baptiste Racine'ye göre o dönemde Dersaade'te bulunan Fransız elçisi, IV. Mehmed'in Larissa'da Pavlo Teterya'ya sancağını da teslim ettiğini bildiriyordu.[223] Bu kapsamda 1671 Şubatı'nda Leh hükümeti Teterya'nın Edirne'de "kötü tavsiyeler verdiği" haberini almıştır. Dersaadet'te bulunan Leh elçisi, Kral hükümeti tarafından eski hatmanı Lehistan'a döndürmek üzere vaziflendirilmişti. Nitekim 1671 Nisanı'nda Teterya, büyük ihtimalle Lehliler tarafından zehirlenerek öldürülmüş, belki de Edirne'de mezara konulmuştur. Yaroslav Daşkevıç'ın tahminlerine göre muhtemelen eski hatman, elde ettiği Leh Krallığı'na dair malumatla Osmanlıları 1672 yılında Leh Krallığı'na karşı büyük bir sefere teşvik etmiştir.[224]

---

[219] V. Hazin, **Hetman Pavlo Teterya: Sotsialno-Politıçnıy Portret**, Kamyanets-Podilskıy, Aksioma, 2007, s. 147.

[220] Geniş bilgi için bkz. Hazin, **a.g.e.**, s. 25-27, 67-80, 105-107, 140-146; T. Çuhlib, **Kozakı Ta Yanıçarı. Ukrayina U Hrıstıyansko-Musulmanskıh Viynah 1500-1700 rr.**, Kıyiv, Vıdavnıçıy Dim "Kıyevo-Mohılanska Akademiya", 2010, s. 169-171.

[221] Jan Sobieski, **Listy do Zony Marii Kazimiery,** Krakow, Wyd. A.Z. Helcel, 1860, s. 46.

[222] Daşkevıç, **Postati**, s. 198.

[223] Louis Racine, **Memoires sur la vie de Jean Racine**, C.II, A Lausanne et a Geneve, Chez Marc-Michel Bousquet & Compagnie, 1747, s. 50. Yorumlar için bkz. Daşkevıç, **a.g.e**., s. 198; Dmıtro Nalıvayko, **Oçıma Zahodu, Retsepsiya Ukrayinı V Zahidniy Yevropi XI-XVIII St.**, Kıyiv, Osnovı, 1998, s. 335.

[224] Daşkevıç, **Postati,** s. 198-199.

Lakin bu olaylardan önce Teterya'nın 1665'te Lehistan'a kaçmasıyla Kosak lideri Stepan Opara, Sağ Yaka Ukrayna'da Kırım Tatarlarının desteğiyle kendisini hatman ilan etmiştir. Yakın ikbalde onun yerine geçen, Kosak Devleti tarihinde ilk olarak Osmanlı himayesine tamamen giren Kosak Kumandanı Petro Doroşenko ise hükümetinde yüksek makama tayin olunmuştur.[225] Fakat Opara'nın Osmanlılarla bir ilişki kurup kurmadığı net değildir. Ancak hatmanlığının başlangıcında Kırım Hanı IV. Mehmed Giray'ın himayesine başvurduğu kesindir.[226] Leh kaynakları da Opara'nın Kırım'a gönderdiği elçisinin Kırım Hanı, Kosakları himayesine almazsa doğrudan Dersaadet'e dayanacaklarını beyan ettiğini belirtmektedir.[227] Anlaşıldığı kadarıyla Hatman, Kırım Hanlığı ile çok iyi münasebetlerde bulunmuştur. Ancak Opara hem Kırım Hanlığı ile ittifakta bulunan Leh Krallığı'na karşı hem de Kırım Hanlığı'na karşı bağımsız siyaset gerçekleştirmeye çalıştığı için 1665 Ağustosu'nda Kırım Tatarları tarafından tutuklanıp[228] Leh Krallığına teslim edilmiştir. 1665 Aralığı'nda Hatman, Marienburg kalesinde gözetim altında tutulduktan sonra idam edilmiştir.[229]

Bununla birlikte Kosak Devleti tarihinde Osmanlılarla ilgili en yoğun dönem başlamış oldu. 1666 yılının başlangıcında Sağ Yaka Ukrayna'da Opara'nın idamına muhtemelen katkıda bulunan Çerkası şehri albayı Petro Doroşenko, Kosak şurası tarafından hatman makamına seçilmiştir.[230] En kuvvetli hatmanlar arasında bulunan, iktidar dönemi 1666-1676 yıllarını kapsayan Petro Doroşenko'nun siyaseti tahlil edildiğinde Sağ Yaka Ukrayna'yı Sol Yaka Ukrayna ile birleştirmesini, bunun için Osmanlılara dayanarak hem Lehistan zulmünden kurtulmayı hem de Moskova himayesi altına girmekten kaçınmayı amaçları arasına koyduğu söylenebilir. Bu cihetle Doroşenko ilk önce Kosak Devleti'nin Kırım Hanlığı ile kurduğu münasebetlerini takviye etmiştir.

---

[225] Dmıtro Doroşenko, "Stepan Opara, Nevdalıy Hetman Pravoberejnoyi Ukrayinı", **Pratsi Ukrayinskogo İstorıçno-filologiçnogo tovarıstva V Prazi**, C.II, Praha, 1939, s. 30-42.
[226] W. Majewski, "Opara Stefan", Polski Słownik Biograficzny, C.XXIV, Warszawa, 1979, s. 113.
[227] Doroşenko, a.g.m., s. 37.
[228] Doroşenko, a.g.m., s. 38-39.
[229] Bartl, a.g.m., s. 317.
[230] Bkz. Doroşenko, **a.g.m.**, s. 39-40; D. Dorošenko-J. Rypka, **Hejtman Petr Dorošenko a Jeho Turecká Politika, Zvlastni otisk Z Çasopisu Narodniho Musea**, Praha, Tiskem Pražské akciové tiskárny, 1933, s. 5-7.

Bu dönemde ise Kırım Hanlığı iktidarında büyük değişikler vuku bulmuştu. 1666 Martı'nda Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın talebi üzerine Kırım Hanı IV. Mehmed Giray'ın yerine Kırım Hanlığı tarihi boyunca ancak bir tek defa Giraylar'ın Çoban Giraylar kolu temsilcisi geçmiştir.[231] Adil Çoban Giray adı olan yeni Kırım Hanı da tahta geçtikten hemen sonra Çehrin'e elçilerini gönderip Doroşenko'ya karşı iyi niyetlerini beyan etmiştir.[232] Samiylo Velıçko bile Kırım Hanlığı-Kosak Devleti münasebetlerini şu şekilde anlatmaktadır:

> *"[Doroşenko] çağdaş Kırım Hanının muhabbetini kazandırmasının yararını görmüştü, dolayısıyla ümidi hakkında yanılmadı, çünkü Han Doroşenko'nun yolladığı mektubunu okuyup ve Doroşenko'nun arzusunu anlayıp fazla bir kelime söylemeden Doroşenko ve tüm* ***Zaporijjya*** *Ordusuna karşı muhabbete eğilip sabık Kırım Hanının Bohdan Hmelnıtskıy'a yardım ettiği gibi Doroşenko'ya askeri ihtiyaçları meselesinde yardım edeceğini vaat etti…"*[233]

1666 Mayısı'nda Doroşenko, Sol Yaka Ukrayna'yı hâkimiyetini kabul ettirmek amacıyla Özü ötesinde istihbarat harekâtı yaparak Kırım ordusunun az sayılı bölüklerinden faydalanmıştır.[234] Ancak 1666 Temmuzu'nda Sol Yaka Hatmanı İvan Bryuhovetskıy'a gönderilen Çar nameresanı İvan Sviyazev'in haberine göre artık 1666 yazında Çehrin civarında Doroşenko'nun desteğine gelen 40.000 Tatar askeri bulunuyordu.[235] 1666 Ekimi'nde ise Sol Yaka Ukrayna Kosak albayları, kendi hatmanına 20.000'lik Tatar ordusunun Doroşenko'nun emri üzerine Kosaklarıyla birlikte Sol Yaka Ukrayna hudutlarında bulunan Pereyaslav şehri civarında kendilerine karşı savaştığını bildiriyorlardı.[236] Nihayet Çehrin kalesi dizdarı Mihal Jebrovskıy, Bila Tserkva şehri kumandanına yönelik 10 Ekim 1666 tarihli mektubunda şunu bildirmektedir: "*Salı günü* [Kırım Tatar] *ordusu gelmiş ve Tsıbulnık Nehri kıyılarında durmuş… Ben ise korkuyorum, çünkü Hmelnıtskıy zamanında bile o kadar büyük* [Kırım Tatar] *ordusu meydana gelmemiş, Nogay ordusu yok ise ancak Ak Kerman*

---

[231] Dmıtro Doroşenko, "Poçatok Hetmanuvannya Petra Doroşenka", **Pratsi Ukrayinskogo İstorychno-Filologichnogo Tovarystva V Prazi**, C. IV, Praha, 1941, s. 135.
[232] Doroşenko, a.g.m., s. 136.
[233] Veliçko, **a.g.e.**, C.II, s. 97.
[234] Doroşenko, a.g.m., s. 138-139.
[235] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii,** C.VI, s. 126.
[236] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii,** C.VI, s. 154-155.

ordusunun yaklaşık otuz bin neferi vardır". Aynı yazının üstünde Çehrin dizdarı şunu ifade etmektedir:

> "*Lehliler gizlice Moskova ile barış yaptığından, dolayısıyla Tatarlar onlara karşı savaşmak üzere yalnız Kosaklarının arkadaşlığına taleb ederler… Ayrıca da şehirdeki çok insandan bana söylentiler ulaştı ki şu konuşma olmuştu: Eflaklılar olduğu gibi Türk altında olmak isteriz, birkaç altın ver ve özgürsün ve bugünlerde gibi kafaları kesen ve mülklerine el koyan Lehlilerin zulümlerini dayanmayacağız.*"[237]

Gerçekten Çek tarihçisi J. Rypka'nın, **Göttingen Codex**'te keşfettiği, Osmanlı Sadrazamı'nın Doroşenko'ya yazdığı Nisan 1666 tarihli mektubu, bu Hatman'ın henüz 1666 yılının başlangıcında Osmanlılarla itrtibatta olduğunu, muhtemelen de artık o zamanda dahi Osmanlı himayesi altına girmeyi planladığını kanıtlamaktadır. Sadrazam, Kosakların Osmanlıların desteğine sığınması dolayısıyla onlardan itaatlerini ve Kırım Hanı ile iyi ilişkilerde bulunmalarını talep etmekteydi.[238]

Bundan sonraki Kosak Devleti'nin Osmanlılara yakınlaşmasını anlamak için 1667'de Balta Denizi ile Karadeniz arasındaki sahada ortaya çıkan uluslararası siyasî gelişimleri tüm tefferuatlarıyla tetkik edilmelidir. 30 Ocak 1667 tarihinde, Ukrayna toprakları yüzünden 1654 yılından beri birbiriyle savaşan Moskova Çarlığı ve Lehistan-Litvanya birliği, barış antlaşması imzaladılar.[239] Söz konusu savaş neticesinde Moskova Çarlığı, hem Sol Yaka Ukrayna'yı hem de eskiden Lehistan-Litvanya birliğine ait olan, bugünlerde ise Rusya Federasyon'unda Moskova'ya en yakın bölgelerinden birisi olan Smolnesk memleketini kazanmıştır. İki büyük devlet Ukrayna'yı bölüp Kosakların çıkarlarını, ülkelerini yeniden birleşmek amaçlarını ihmal etmişti. Böylece Smolensk bölgesinde bulunan Andrusovo köyünde Lehistan-Litvanya Birliği ile Moskova Çarlığı arasında imzalanan antlaşmaya göre barış 13,5 yıl olarak imzalanmıştı. Sol Yaka Ukrayna'dan gayrı Kıyiv de, Moskova'nın elinde iki yıllık süre içinde kalacaktı. Fakat anlaşmanın bazı maddelerine göre bu süre zaten daim olabilecekti ve bağımsız Kosakların oturduğu **Zaporizka Siç** iki devlet tarafından ortak yönetilecekti. Anlaşmanın özel bir maddesi ise Osmanlı İmparatorluğu'na dairdi. Ona göre Kırım Tatarlar, Ukrayna topraklarına akın yaptığı

[237] Doroşenko, **Hetman Petro Doroşenko,** s. 98-99.
[238] Dorošenko, **a.g.e.**, s. 9-10.
[239] Subtelnıy, **a.g.e.**, s. 135.

takdirde Lehistan-Litvanya Birliği ile Moskova Çarlığı, Kırım Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ortak bir sefer açacaktı.[240]

Elbette bu durumda Petro Doroşenko, Andrusova barışına tepki olarak siyasetini tamamıyla değiştirmiş, Osmanlılarla daha sıkı ilişkiler kurmaya çalışmıştı. Bir taraftan Andrusovo Barışı bütün Ukrayna'yı hatman topuzu altında birleştirmek amacını engellerken, diğer taraftan da Moskova cephesini kapatacak olan Lehistan Krallığı'na Sağ Yaka Ukrayna'da iktidarını sağlamlaştırmak ve Doroşenko'yu hatman makamından indirmek imkânını veriyordu.[241] Diğer taraftan Andrusovo Barışı ve Moskova Çarlığı'nın Lehistan Krallığı ile Dersaadet'e karşı birleşmesi de, Osmanlı İmparatorluğu'nu Karadeniz'in kuzeyinde siyasal sahneye daha aktif bir şekilde çıkmaya teşvik eden ilk etken olmuştur. Bu cihetle **Silahdar Tarihi**, Barusovo Antlaşması'ndan altı ay sonra 17 Muharrem 1078 (9 Temmuz 1667) tarihinde Osmanlı Padişahı'nın huzuruna Kosak elçisinin geldiğini ifade etmektedir. Yazarı elçinin sözlerini şöyle nakletmektedir: "*Kazak ilçisi rûymâl idüp, ubûdiyyetlerin arz u i'lâm siyâkında "Pâdişâh hazretlerinin ednâ kullarıyuz, her konuda fermân-ı hümâyûnları olur ise, elli bin asker ile yollarında cân u başımızı fedâ iderüz"* [242]

Yapılan alıntıdan anlaşıldığı üzere Dersadet yeterince büyük gözüken Kosak güçleriyle artık ilgilenmeliydi. Düşmanların birleşmesi, Dersadet'in hem Moskova'ya hem de Varşova'ya karşı savaşmaya hazır olduğu manasına gelmekteydi. İkinci gerçek ise Osmanlıların himayesi 1667'de Kosaklar için henüz sabit ve kararlaştırılmış bir mesele değildi. Kosak elçileri sırf "*ubûdiyyetlerin arz u i'lâm siyâkında"* bulunup hilatlar bile değil yalnız "*kalpakları*" ellerine almışlardı.[243]

Ancak büyük ihtimalle bu elçilik heyeti, önceki hatmanlar zamanında olduğu gibi, Doroşenko'nun Kırım Hanlığı ile yaptığı ittifakı da etkilemiştir. Kırım Tatarları henüz 1666 yılının ikinci yarısında, Barusovo Antlaşması öncesinde Lehistan-Litvanya Birliği ile Moskova Çarlığı arasında yoğun müzakerelerin sürdüğü zamanda

[240] Geniş bilgi için bkz. T. Çuhlib, **Kozakı İ Monarhı**, Kıyiv, Olena Teliha Publishing House, 2009, s. 137-150.
[241] Doroşenko, "Poçatok Hetmanuvannya", s. 143.
[242]Türkal, a.g.t., s. 494.
[243] Silahdar Mehmed Ağa şunu da yazmıştır: "*Kalpakların ellerine alup, envâ'-i niyâz ile yüzlerin yere sürdüklerinde "hemân kulluğunızda sâbit-kadem olunız, bu tarafdan himâye olunursız" deyü, şeref-sudûr bulan cevâb-ı mülûkâneleriyle mezbûrları mesrur buyurdılar*". Bkz. Türkal, a.g.t., s. 494.

Lehistan ordularına karşı Kosaklarla birlikte savaşmaya başlamıştı.[244] 1667 yılının Ekimi'nde ise birleşik Kosak-Tatar kuvvetleri Petro Doroşenko'nun ve Kalgay Giray Han'ın komutası altında, onlardan daha zayıf olan Leh ordusunun sığındığı Batı Ukrayna'daki Pidhaytsi kalesini kuşatmışlardı.[245] Ancak kuşatma neticesinde Kırım Hanlığı, Lehistan ile barış antlaşması imzalayıp Doroşenko'yu yeniden Osmanlıların himayesi altına girmeye zorlamıştı. Bu hatman dönemini titizlikle araştıran Ukrayna tarihçisi Dmıtro Doroşenko'nun tahmini de bu yöndedir.[246]

Zaten Kırım Hanlığı ile Kosak Devleti arasındaki münakaşalar, hatmanların Osmanlılara karşı gerçekleştirdiği siyasetlerinin en önemli faktörlöründen birisi idi. Osmanlıların Kosakları himayesi altına alması ise Ukrayna'yı Kırım Hanlığı'nın esirleri almalarından kurtarabilirdi. Fakat en mühim olanı ise Osmanlılar, Kırım Hanlığı'nın Kosak Devleti'ne karşı gerçekleştirdiği, bir taraftan Kosakları destekleme, diğer taraftan sonsuz savaşlar neticesinde Leh Krallığı ile birlikte Ukrayna topraklarını zayıflatma amaçlarını güden politikasını engeleyebilirdi. Böylelikle **Silahdar Tarihine** göre artık 16 Şevval 1078 (30 Mart 1668) ve 7 Zilkade 1078 (19 Nisan 1668) tarihlerinde ya da Pidhaytsi Antlaşması'ndan neredeyse altı ay sonra Kosak elçileri yeniden "*rikâb-ı hümâyûna yüz*" sürmüş ve "*hatmanları cânibinden ubûdiyyetler ile nâmesin teslîm*" etmişlerdi.[247] Kosak elçilerinin neredeyse aynı tarihlerde Edirne'de bulunduklarını Leh ana kaynakları da doğrulamaktadır.[248] Fakat Kosak yıllığı **Litopıs Samovıdsya** sadece Sağ Yaka Ukrayna Hatmanı'nın değil Andusovo Barışı'na razı olmayıp Moskova Çarlığı'na karşı ayaklanan Sol Yaka Hatmanı İvan Bryuhovetskıy'ın da aynı tarihlerde Osmanlı Padişahı'na elçiler gönderdiğini yazmaktadır.[249] Mıkola Kostomarov'un verdiği bilgilere göre İvan Bryuhovetskıy, Dersadet'te Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Erdel Knyazı gibi Ukrayna Knyazı olma hakkını kazanmak istiyordu.[250] Bu gerçek göz önüne alındığında **Tarih-i Silahdar**'ın da Kosak

[244] Doroşenko, "Poçatok Hetmanuvannya", s. 142-144.
[245] Kołodziejczyk, **a.g.e.**, s. 177.
[246] Doroşenko, **Hetman Petro**, s. 139-144.
[247] Türkal, a.g.t., s. 495.
[248] Mıkola Krıkun, "Korsunska Kozatska Rada 1669 Roku", **Zapıskı Naukovoho Tovarıstva İm. Tarasa Şevçenka**, C.CXXXVIII, Lviv, 1999, s. 120-121.
[249] **Litopıs Samovıdtsya**, Kıyiv, Naukova Dumka, 1971, s. 104.
[250] Nikolay Kostomarov, **Ruina**, Moskva, Çarli, 1995, s. 117.

elçiliklerile ilgili iki tarih vermesi yüzünden farklı Kosak heyeti hakkında bilgi verdiği tahmin edilebilmektedir.

Her halükarda 1668 yılının ilk yarısı, Varşova ile Moskova barışının gerek Sağ Yaka Ukrayna'da gerekse Sol Yaka'da Kosaklar arasında şiddetli tepkiler uyandırdığına işaret etmektedir. Şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu en uzak kuzey serhadlarının ötesinde zuhur eden bu durumdan geniş ölçüde faydalanabilirdi. Fakat Halil İnalcık'a göre XVI. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı Devleti, Orta Avrupa'da Avusturya'ya karşı yaptığı büyük mücadele ve iç kargaşalıklar sebebiyle şimalde aktif bir politikadan vazgeçerek işleri kendi haline bırakmıştı. Osmanlılar, Kırım Hanlığı'na dayanarak "*İç Gölü*" haline çevirdikleri Karadeniz'in kuzeyi için ne Lehistan'ı ne Moskova Çarlığı'nı olağanüstü bir tehdit olarak görmüyorlardı.[251] 1666-1667 yıllarında yani tamamen Kosak Devleti'ndeki ciddi olayların arifesinde Karadeniz'in kuzeyinde gezen[252] Evliya Çelebi de, Osmanlıların XVII. yüzyılın sonunda Avrupa haritasını değiştiren büyük savaşların hemen öncesinde Kuzey serhatlarının sorunlarını büyük derecede ihmal etmesini ifade etmektedir. Örneğin yazar Gazi Kirman[253] civarında Özi Nehri üzerindeki adaları şu şekilde anlatmaktadır: "*...Ali Osman himmet idüb bu boğazda bir metin kale dahi yasasa*[254] *asla Kazak gemileri geçmek ihtimali olmayüb ol mahalde hâsıl olan tuzlalarında Al-i Osman zabt idüp cümle kulları mevacibleri tuzlalardan hâsıl olup kâfir Kazak bir danak tuza muhtaç olurlardı*".[255] Aynı zamanda da Gazi Kirman'i tasvir ederken, "*Zira eyaleti nahiyeleri tamamen kâfiristandır ki etrafı tehlikeli derbent, sınır boyunda geçit yeridir ki hala Osmanlı elinde boyle bir amansız Gazi Kirman Kalesi yoktur. Timar, zeamet, alaybeyisi ve ceribaşısı yoktur. Kapısından dışarı 100–200 adım çıkmaya güçleri yoktur*" şeklinde ifadeler kullanmaktadır.[256] Demek ki Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda

[251] Geniş bilgi için bkz. Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", **Belleten**, C. 12, Ankara, 1948, s. 397.
[252] Evliya Çelebi, **Seyahatname**, C. VII, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1928, s. 526–697.
[253] Gazi Kirman, XVII yüzyılda Kosak hududlarına yakın Osmanlı kalesi adıdır. XVII yüzyılın başlangıcında Özi Nehri yakasında, şimdiki Ukrayna'nın Herson bölgesinde Kırım Hanı Bora Gazi Geray tarafından inşa edilip Osmanlıların eline geçmiştir. 1686-1700 Osmanlı-Moskova Çarlığı savaşı sırasında tahrip olunmuştur.
[254] Osmanlı Türkçesinde "yasamak", kurmak, tesis etmek anlamına gelmektedir.
[255] Evliya Çelebi, **a.g.e**, C.VII, s. 526.
[256] Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, 7. Kitap, 2. cilt, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 470.

Lehistan ve Moskova Çarlığı'nın Osmanlılara karşı hasmane harekette bulunduğu halde, Dersaadet'in hudut boylarında yer alan mühim kaleleri gereğince sağlamlaştırmayı ihmal ettiğine dikkat çekmekteydi. Yazar da Moskova'dan Osmanlı Devleti'ne karşı tehditlerini açıklarken bile ölümünden sonra XVII. yüzyılın sonunda meydana gelen ciddi tarihi olayları öngörmektedir:

> "*Yoksa bu küffar (Moskova) öyle bir mel'undur ki eğer beş-on sene tatarın çapulundan kurtulub refah hal ile devletine fi-l cümle nizam virecek olur ise bu mela'ine bir devlet mukabele idemiyüp cümle Kazağı ve Lehi istila idüp Tuna yalılarına çıkacak olur ise bir türlü Devlet-i Ali-Osmaniye rahat virmiyüp ve ma'azallah belki Kırım'ı dahi istila eder.*"[257]

Osmanlılar muhtemelen Karadeniz'in kuzeyinde şekillendirilmiş siyasal durumu Evliya Çelebi'nin orada gezmesinden ancak beş yıl sonra değerlendirecekti. 1668'de ise Kosak elçileri IV. Mehmed'in huzuruna çıktıktan sonra Ukrayna'daki olaylar süratli bir şekilde gelişmiştir. Haziran 1668'de Doroşenko, Ukrayna'nın iki Yakası Hatmanı seçildikten sonra[258] Kosak şurası, Osmanlı himayesi altına girilmeyi onaylamıştır. Bu amaçla Kosak elçiliği Dersaadet'e gönderilmiştir.[259] Fakat Doroşenko'nun hatmanlığı tartışılmaz değildi. Bütün Ukrayna Hatmanı seçildikten birkaç ay sonra **Zaporijjya Siç**'te Kırım Hanlığı'nın desteğiyle hatman da Petro Suhoviyenko adlı bir Kosak kâtibi ilan edilmiştir.[260] Doroşenko'nun bu rakibi ile savaşması neredeyse bir yıl sürmüştür.[261] İlaveten Suhoviyenko, 1668 yılının sonundan itibaren Dersaadet'te Doroşenko'nun aleyhine faaliyetler gerçekleştirmiştir.[262] Bu koşullarda Doroşenko'nun Sol Yaka Ukrayna'da kendi vekili tayin ettiği Demyan Mnogogrişnıy, Moskova tarafına geçip 1669 yılı kışında Çar'ın desteğiyle Sol Yaka Ukrayna'da hatman seçilmiş, Moskova tarafından hatmanlığa teyit edilmiştir.[263] Sol Yaka Ukrayna yeniden Moskova hâkimiyetine geçmiştir.

---

[257] Evliya Çelebi, **a.g.e**., C.VII, s. 535.
[258] Lev Okinşevıç, "Heneralna Rada Na Ukrayini-Hetmanşçını XVII-XVIII St.", **Pratsi Komisii Dlya Vıuçuvannya Zahidno-Ruskoho Ta Ukrayinskoho Prava**, C.VI, Kıyiv, 1929, s. 419.
[259] Krıkun, a.g.m., s. 122-123.
[260] Mıkola Andrusyak, "Do İstorii Borotbı Mij P. Doroşenkom Ta P. Suhoviyem V 1668-1669 rr.", **Zapıskı Naukovoho Tovartıstva İm. Şevçenka**, C.150, Lviv, 1929, s. 198-199.
[261] Andrusyak, a.g.m., s. 204-210.
[262] Andrusyak, a.g.m., s. 208.
[263] **Litopıs Samovıdtsya**, s. 106-107.

Nihayet 1667'de Yuriy Hmlenıtskıy, Doroşenko'nun rakibi olarak yeniden zuhur etmiştir.[264]

1669 yılının yazında Hmelnıtskıy farklı Kosak liderlerinin Doroşenko'ya karşı devam ettiği mücadelelerine katkıda bulunmuştur.[265] Ayrıca Kosak esirliğinde kalan Moskova subaylarının ifadelerinden, Ukrayna'ya gelen Osmanlı elçilerinin Hmelnıtskıy'ı hatman olarak görmek istediklerini öğrenilebilmektedir.[266] Ukrayna papazı Hrıhoriy Mujılovskıy'ın Eylül 1670 tarihli mektubuna göre, Hmelnıtskıy da Osmanlı Padişahı tarafından atanmış hatman olarak 60 yeniçeri ile İstanbul'dan gelip Tavan'a ulaşmıştır.[267] Bu ifadeler Osmanlıların Hmelnıtskıy'ı hatman tayin edebildiği bir aday olarak algılandığını kanıtlamaktadır.

Böylece Doroşenko iç düşmanları ile iki dış kuvvet arasında sıkıştırılmış olup, Osmanlı himayesine sığınmıştır. Lakin bu olay tarihi çerçevede tetkik edildiğinde önemli neticelere ulaşmak mümkündür. Birincisi Ukrayna birkaç Kosak lideri arasında bölünmüş olduğundan, Doroşenko dâhil olmak üzere, bu önderler ayrı ayrı güçlü Kosak kuvvetlerine sahip olamamıştır. İkincisi ise Osmanlılar Ukrayna'daki kendi idari temsilcisini birkaç güç içinde seçmektedir. Osmanlılar, destekleyeceği hatmanı mütemadiyen birkaç aday arasında seçmek zorunda olmuşlardı. Bryuhovetskıy, Teterya, Hmelnıtskıy oğlu ve Suhoviyenko gibi adaylara Mnogogrişnı'yı da eklemek uygun görülmektedir. 1670-1671 yıllarında bu Sol Yaka Ukrayna Hatmanı bile Doroşenko ile anlaşma yollarını arayarak Osmanlı himayesi altına girme fikrine eğilimlidir.[268] Hatman adaylarının uzun listesine bakıldığında Osmanlıların Ukrayna siyasetinin tüm teferruatlarını bilemedikleri söylenebilir. Doroşenko'nun seçimi ise sahip olduğu askeri kuvvetleriyle değil Lehliler ve Moskova aleyhine tutarlı siyasetiyle, hem de eskiden beri Dersaadet ile ilişkilerde bulunmasıyla açıklamak daha uygun olacaktır.

[264] Bartl, a.g.m., s. 318.
[265] Andrusyak, a.g.m., s. 221-222.
[266] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.VIII, s. 137-138.
[267] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.IX, s. 265-266.
[268] Doroşenko, **a.g.e.**, s. 397-402.

1.4. Hatman Petro Doroşenko'nun Osmanlı Himayesine Girmesi ve Sonuçları (1669-1675)

1.4.1. Hatman Doroşenko'nun Osmanlı Himayesi Altına Girmesi

Mart 1669'da Doroşenko, rakiplerine rağmen Korsun şehrinde Kosak şurasını toplayıp Osmanlı himayesi altına girme kararını onaylamaya teşvik etmiştir.[269] **Tarih-i Silahdar** ise Doroşenko'nun elçilerinin 20 Recep 1079 (24 Aralık 1668) tarihinde yani söz konusu Kosak şurası öncesinde Dersaadet'e geldiğini bildirmektedir.[270] Fakat bundan sonra bu dönemle ilgili en mühim Osmanlı kroniği olan **Tarih-i Silahdar**'da Doroşenko'ya dair bilgiler 1 Muharrem 1080 tarihine (1 Haziran 1669) kadar rastlanmamaktadır.[271] Muhtemelen Osmanlılar artık bu tarihe kadar Doroşenko'yu tâbisi kabul ettiğinden Devlet-i Aliyye ile ilgili Mart 1669 tarihli mühim Kosak Şurası'na hiç dikkat etmemişlerdi.

Bununla birlikte 25 Ağustos 1669'da Doroşenko, Uman şehrinde yeni Kosak şurasını düzenlemiştir. Bu şura sırasında Osmanlı elçisi Kapıcıbaşı Ali Ağa, Doroşenko'ya tuğ, âlem ve sancak ile 1 Haziran 1669 tarihinde yazılmış olan berat ya da menşuru teslim etmiştir.[272] Bahsedilen berat bugüne kadar tarihçiler arasında iki kaynakta mevcut olan Moskova tercümesi ile bilinmektedir. Beratın orijinal metni ise henüz yayımlanmamıştır.[273] Ancak ilki 1669'da Moskova taraflarına geçen ikincisi ise 1676'ta Doroşenko tarafından bizzat Çar hükümetine gönderilen[274] iki tercüme karşılalaştırıldığında aralarında bir fark olduğu görülmektedir. Örneğin 1669 tarihli tercümesinde Kosakların, Sultan'dan Boğdan ve Eflak ahalisi gibi hizmetine almasını taleb etttiği kaydı varsa da[275] 1676 tarihli tercümesinde Boğdan ve Eflak hakkında hiçbir hatırlatma yokken Doroşenko, Kosaklar tarafından seçilen bir hatman olarak

---

[269] Krıkun, a.g.m., s. 126.
[270] Silahdar Mehmed Ağa şunu kaydetmiştir: "*Yigirminci Salı gün Kazak hatmanı olan Doroşenko'nun dahi Devlet-i Aliyye'ye kulluk itmek üzre tuğ ve alem recâsıyla gelen ilçisi pâye-i serîr-i a'lâya yüz sürüp arz eyledüği ubûdiyyet-nâmesine müsâ'ade olundı*". Bkz. Türkal, a.g.t., s. 531.
[271] Türkal, a.g.t., s. 531-572.
[272] Dariusz Kołodziejczyk, "Tertium Non Datur? Turetska Alternatyva V Zovnişniy Polititysi Kozatskiyi Derjavı", **Hadyaska Uniya 1658 r.**, Kıyiv, 2008, s. 72.
[273] Kołodziejczyk, a.g.m., s. 73; Bkz. **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C. XII, s. 755–758; **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C:IX, s. 172-174.
[274] Kołodziejczyk, a.g.m., s. 73.
[275] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C: IX, s. 172-174.

değil ilk önce Sultan tarafından tayin olunan, ilaveten de ödülü verilmiş olan bir hatman olarak zuhur etmektedir.[276] Eğer 1669 tarihli tercümede; [Ukrayna'nın] "*bu tarafında Leh kısmı var ve ötesinde Moskova kısmı var ve Moskova kısmında kendisine bir reis seçmek üzere olunca bu Doroşenko'nun bilmesiyle ve tüm albayların tavsiyesiyle olmalıdır*" şeklinde yazılmışsa[277] 1676 tarihli tercümede ise neredeyse tam tersi olarak "*Ve sizin Dnipro Nehri yakanızdan ya da Moskovalı yakanızdan Çerkas şehirlerindeki Kosaklar kimi hatmanlıklarına seçmek isterlerse bunun hakkında Padişahımız Hazretlerine yazmalısınız ve yüz sürmelisiniz*" şeklinde belirtilmektedir.[278] Bu durumda ancak Osmanlı arşivlerinde bulunan orijinalin yayınlanması, alıntı yaptığımız iki tercümenin tek bir ya da iki farklı sultan namesinden yapıldığını ortaya çıkarabilir. Yine de Dariusz Kołodziejczyk'ın orijinal metninden aktardığı bir kısmı, önceden 1669 tarihli tercümenin orijinale daha yakın olduğunu kanıtlamaktadır. Polonya tarihçisi, 1 Haziran 1669 tarihinde Doroşenko'ya yazılmış Sultan beratının çevirisini şu şekilde aktarmaktadır: "*Memalik-i mahruseti'l-mesalikimde zir-i himayet-i hüsrevaneme dâhil alan Eflak ve Bogdan ve sa'ir 'ibad-i 'inayet-mu' tadum udadundan 'add olunub üç ülke hâkimi olmak üzere 'avatuf-i 'aliyye-i mülukanemden tug ve 'alem ve sancak virilmek rica itmekle ricasu kabul-karin-i hümayunum olub*".[279] Aktarılmış parça 1669 tarihli tercümenin başlangıcının manasına tamamen uygundur.

Fakat Sultan beratının iki çevirisinin mevcudiyeti, hem de orijinalinin okunmaması ciddi bir mesele olarak durmaktadır. Kosak Devleti ve Doroşenko'nun hangi statüde Osmanlıların himayesi altına girdiği aşikâr değildir. Doroşenko'nun ne zaman tamamen Osmanlıların himayesi altına girdiği de belli değildir. Ukrayna'da yer alan savaşlara rağmen Osmanlılar, Lehistan-Litvanya Birliği'ne karşı ancak 1672'de bir sefer açmıştı. 1669'da iki büyük Kosak şurası Osmanlılara dair meseleleri tartıştığı halde, Doroşenko ile ilgili gerçekleri en geniş şekilde kapsayan **Silahdar Tarihi**, Ukrayna ile ilgili 1669 tarihli bilgiler yalnız birkaç satırı içermektedir. Ona göre 1 Muharrem 1080 tarihinde (1 Haziran 1669):

[276] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C. XII, s. 755-758.
[277] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C: IX, s. 172-174.
[278] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C: IX, s. 172-174.
[279] Kołodziejczyk, a.g.m., s. 72.

"*Pâdişâh hazretleri Doğanköyü'nde iken Kazak ilçisi kā'immakām paşa vesâtatı ile pâye-i serîr-i a'laya rûymâl-ı ubûdiyet idüp, Tatar tâ'ifesinden şikâyet ve inâyet-i pâdişâhîden recâ-yı himâyet iderek nâmesin arz eyledikde, ol mahalde kemâl-i salâbet-i şâhâne ile tercemâna hitâb idüp, "Hemân kendüler kullukda sâbit-kadem olsunlar. Vükelâ-yı devletime tenbîh-i hümâyûnum olup, a'dâlarından himâyet olunur" buyurdılar.*"[280] demektedir.

Demek ki 1 Haziran 1669'da Osmanlılar, önceden Doroşenko ile Kosaklarına "*kullukda sâbit-kadem*" olmasını emrettiler. Onun elçileri ise Derssadet'e evvelce Tatar taifesini şikâyet etmişlerdi. Böylece Osmanlıların gözünde Doroşenko Kosakları, artık Osmanlıların kulları olup kendilerini Kırım Hanlığı'na karşı savunmak istiyorlardı. Doroşenko'ya gönderilen 1 Haziran 1669 tarihli sultan beratının iki çevirisinde de eskiden olduğu gibi Kosak Devleti ile Kırım Hanlığı arasındaki münasebetler ön plana çıkmaktadır. 1669 tarihli çeviride şu satırlar kaydedilmiştir: "*Kırım Hanından ve Bucak ve Nogay Tatarlarından, paşalardan ve hospodarlardan korkmayın ve sukunlukta ömür geçereceksiniz... Kırım Hanına, hizmetkârıma tüm toprakları emrederim… Petro Doroşenko kendi kardeşine, Kırım'a ve Kırım paşası ise ayanına, Ukrayna'ya, emanetlere girmesine izin vermelidirler*".[281]

Bu kayıtlara bakıldığında Doroşenko'nun 1669'da selefi Bodan Hmelnıtskıy gibi Osmanlı himayesi altına hiç girmediği, ancak Kırım Hanlığı aleyhine padişah sarayında bir destek aradığı neticesine ulaşmak mümkündür. Hakikaten, **Silahdar Tarihi**'nde 1669'dan sonra Doroşenko hakkında sadece 25 Aralık 1671 tarihli bölümde yeni bilgi verilmektedir. Bölümün başlığı ise şu şekildedir: "*Kazak hatmanı Doroşenko feryâd-nâmesiyle ilçisi geldüği pâdişâh hazretlerinin Leh kralı üzerine sefer-i hümâyûnları ve Kamaniçe kal'asının sebeb-i feth ü teshîri beyanındandır*".[282] **Tarih-i Silahdar**'ın bu bölümü, Osmanlı-Kosak münasebetleri tarihinin önceki dönemine yeniden ışık tutmakta, Kosakların 1669'da Kırım Hanlığı'nın zülmünden kurtararak Osmanlılara sığındıkları tahminini kuvvetlendirmektedir. Yazar, Kosakların Osmanlılara "kulluk etmek" arzusunun sebebini "*Leh tarafından ve Tatar*

[280] Türkal, a.g.t., s. 572.
[281] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.IX, s. 173.
[282] Türkal, a.g.t., s. 587.

tâ'ifesinden tefahhus olunmamak içün" sözleriyle belirtmektedir.[283] Ayırca Silahdar, Kosak Devleti'ne gelen Leh tehditlerinden başka Kırım Hanlığı'nın yeniden Lehistan tarafını tuttuğu, Kosaklara zarar veren pozisyonunu açıklamaktadır:

> "*Kırım hanı Âdil Giray Han kendü sû'-i tedbîri ve fikr-i kasîri üzre Potkalı tâ'ifesine yine kendü cinslerinden Hanenka nâmında kâfiri başka beğ nasb idüp, mâbeynlerinde bâ'is-i şikāk u ihtilâl olıcak, Leh keferesi dahi dâhil-i hümâ-yı himâyet-i cihân-penâhî olan Doroşenko nâm hatmana ve ana tâbi' olan Kazak tâ'ifesine tecâvüz ü ta'addîden hâlî olmayup, defa'ât ile üzerlerine asker gönderüp birkaç palankasın alup gāret ü hasâret eyledüğin…*"[284]

Zaten Doroşenko'nun eski muhalifi Suhoviy'in yerine geçen Hatman Mıhaylo Hanenko ile mücadelesi 1669 yılının ikinci yarısından itibaren devam etmişti. Fakat yaptığımız alıntı, Leh taraftarı Hanenko ile Adil Giray Han hakkında bilgi vererek belki de Osmanlı-Kosak münasebetleri tarihinin en önemli sayfasını açmaktadır. Adil Giray Han'ın Lehistan taraftarı olan hatmanı desteklemesinin Sultan IV. Mehmed tarafından duyulması üzerine, Mayıs 1671'de hanlıktan azledilmiştir.[285] Aynı 1671'de Kosak Devleti aleyhine savaşan Leh Kralı'na bir mektupla Kosaklara herhangi bir zarar vermeden derhal memleketine dönmesi, aksi takdirde IV. Mehmed'in baharda şahsen sefere çıkacağı belirtildiği gibi.[286] Osmanlı çavuşu, Sultan'ın mektubuyla Varşova'ya 9 Aralık 1671 tarihinde ulaşmıştır.[287]

1.4.2. Osmanlıların Lehistan Krallığına Karşı Kamaniçe Seferi ve Doroşenko'nun İktidarına Yönelik Tehditleri

Kosak Devleti hususunda Dersaadet ile Varşova arasındaki mektuplaşma ve elçilik heyetlerinin geliş gidişlerinin 1671 yılının Aralığı'ndan itibaren 1672 yılının Mayısı'nın sonuna kadar devam etmesine rağmen[288] Osmanlı kroniklerine göre artık 24 Zilkade 1082 (23 Mart 1672) tarihinde tuğ-ı hümayun Babüssaade'ye

---

[283] Türkal, a.g.t., s. 588.
[284] Türkal, a.g.t., s. 588
[285] V. D. Smirnov, **Krımskoye Hanstvo Pod Verhovenstvom Ottomanskoy Portı do Naçala XVIII Veka**, Sankt-Peterburg, Universitetskaya Tipografiya, 1887, s. 583-584.
[286] Mehmet İnbaşı, **Ukrayna'da Osmanlılar: Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)**, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2004, s. 46.
[287] Doroşenko, **a.g.e.**, s. 403.
[288] Doroşenko, **a.g.e.**, s. 403-407

naspedilmiştir.[289] Bundan üç gün sonra Adil Giray Hanın yerine Kırım Hanı makamına tayin olunan I. Selim Giray'a sefer ile ilgili hatt-ı hümayun gönderilmiştir.[290] Nihayet 29 Zilkade 1082 (28 Mart 1672) tarihinde sefere memur bütün devlet erkânı davet edilmiştir.[291]

Demek ki Osmanlılar, 1672 yılı baharında Lehistan-Litvanya aleyhine açmayı planladığı sefere hazırlanıyordu. Hâlbuki bu tarih de Osmanlı-Kosak münasebetlerine ışık tutmaktadır. 12 Safer 1081 (1 Temmuz 1671) tarihinde ya da Lehistan seferi hazırlanmasından dokuz-on ay önce Vezir-i azam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa, Kandiye'den Edirne'ye gelmiştir. Bundan önce Mayıs 1666'tan beri 18 ay boyunca sadrazam, Girit savaşında serdar-ı ekrem olduğundan Edirne ve İstanbul'un dışında idi.[292] Bu dönem Osmanlı kronolojisinde bir vezir-i azamın fasılasız en uzun süre seferde geçirdiği zamandır. 1669'da ise Fazıl Ahmed Paşa, 1645 senesinden beri alınamayan Girit'i fethetmeyi başarmıştı. Girit'te son olarak Osmanlılara karşı mukavemet eden Kandiye kalesinin fethinden itibaren yedi ay boyunca Girit kalelerinin tamiriyle uğraştıktan sonra 1 Temmuz 1670'te Padişah'ın huzuruna kabul edilip kendisine fevkalade iltifatlarda bulunulmuştur.[293]

Fakat Osmanlıların Girit savaşından sonra ve devletin gerçek idarecisi olan Fazıl Ahmed Paşa'nın dönmesiyle kuzey serhatları meselesi üzerinde odaklanabildiği anlaşılmaktadır. Bilindiği kadarıyla Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren farklı cephelerde savaşmayı tercih etmemekteydi. Bu durum devletin uyguladığı bir siyasetti. Onun için 1645-1669 yıllarında süren Girit savaşı, Osmanlıların Kosaklara 1669'da bile yeterince dikkat vermemesinin ilk sebeplerinden birisidir. Girit'in stratejik durumunun, Venediklilere İstanbul'un Mısır ile irtibatta olmasını engelleme imkânı sağlaması dolayısıyla Osmanlılar Girit'i fethetmeye mecbur idi.[294] Ayrıca Osmanlılar, Avrupa baharat ticaretinde rolünü kaybeden, Otuz Yıl Savaşlar yüzünden zayıflayan Venedik Cumhuriyetinin, zor iktisadi durumu yüzünden donanma gücünü

[289] Derin, a.g.t., s. 317; Türkal, a.g.t., s. 589-590.
[290] Derin, a.g.t., s. 317-318; Türkal, a.g.t., s. 590.
[291] "Tarih-i Silahdar"a göre "sefer-i hümâyûna me'mûr cümle erkân ve a'yân-ı devlet şikâr kapusında umûm hil'ati ilbâs içün huzûr-ı hümâyûna" davet buyurulmuştur. Bkz. Türkal, a.g.t., s. 590.
[292] Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 439-440.
[293] Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 440.
[294]Suraiya Faroqhi, **The Ottoman Empire and the World Around İt**, New-York, I.B. Tauris, 2004, s. 6.

de yitirmesinin farkında idi ve önemli bir savaşı sürdürmek üzere yeni güdülere ihtiyaç duyuyorlardı.[295] Ancak Girit muharebelerinin çok uzaması dolayısıyla Osmanlılar için sadece maddi değil manevi kayıplara da yol açmıştı.[296] O münasebetle Girit savaşı, 1670'e kadar Osmanlıların dikkatlerini Ukrayna meselesinden uzaklaştırmıştı. İlaveten 1663-1664 yıllarında Osmanlı-Avusturya savaşı da vuku bulmuş, Osmanlıların durumunu etkilemişti. Bu tür zorluklara rağmen Girit savaşı sırasında Osmanlı askeri gücü en ileri düzeyine erişmişti.[297]

Böylece Girit savaşının sonu ve Fazıl Ahmed Paşa'nın şahsiyeti Osmanlılara Ukrayna meselesine müdahale etme fırsatı vermiştir. 1671 yılının sonu ile 1672 yılının birinci yarısı arasında süren Lehistan-Osmanlı mektuplaşmalarında Lehistan Krallığı'nın Kosak arazilerinden çekilmeyi kabul etmemeleri üzerine, Osmanlı ordusunun Edirne'den hareket etmesi kararlaştırılmıştır. Bundan sonra ordunun hareketi 5 Haziran 1672 tarihinde Çukur Çayırı menzilinden başlamıştı. Ordunun başında bizzat Padişah IV. Mehmed bulunuyordu. 13-14 Ağustos 1672 tarihinde ise Osmanlı ordusu Padişah'la beraber Turla üzerinde inşa edilen köprüden geçip Leh Krallığı arazilerine girmiştir. Üç gün sonra muhasara edilen Kamaniçe kalesi, 27 Ağustos'ta Osmanlılar tarafından feth edilmiştir.[298]

Kandiye kuşatmasına kıyasla Osmanlıların Lehistana karşı düzenlenen seferine daha büyük kuvvetleri birleştirilmiştir. Osmanlı ordusunun, yardımcı kuvvetler haricinde 80.000-100.000 arasında olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Ancak Osmanlı kaynaklarına göre içerisine yalnız 5.000 Sarıkamış[299] Kosakları dâhil olunmuştu.[300] Muhtemelen Osmanlı kaynakları, Kosak ordusunun sayısını

---

[295] Faroqhi, **a.g.e.**, s. 51.
[296] Cemal Tukin, "Girit", **DİA**, C.14, İstanbul, TDV Yay., 1996, s. 85-93.
[297] İnalcık, **Devlet-i Aliyye**, C.III, s. 104.
[298] İnbaşı, **a.g.e.**, s. 53, 63, 148 vd. Ayrıca Kamaniçe seferi ve Doroşenko dönemi hakkında bkz. Ferhat Gardaşkanoğlu, "Ukrayna, Osmanlı Himayesinde", **Tarih ve Medeniyet**, S. 15, İstanbul, 1995, s. 41-43
[299] Demek ki sözü geçen Sarıkamış Kosakları Doroşenko'nun direkt kumandası altında bulunan askerlerdir. Bu kapsamda Sarıkamış Kosakları Zaporizka Siç ya da Zaporijja Kosakları ile karıştırılmamalıdır. Eskiden beri Zaporizka Siç, Özü Nehrinin adalarında yerleşen özerk, hatta bağımsız bir ordugâh olarak bilinmiştir. Aynı zamanda Lehistan-Litvanya Birliğinde, Moskova Çarlığında ve Kosak Devletinde resmen alaylara bölünüp isimleri idari sicillerde kayedilen Kosaklar mevcut olmuşlardır.
[300] İnbaşı, **a.g.e.**, s. 121. Doroşenko Kosakları Albayı Yakiv Lızohub'un 1673 yılı başlangıcı ifadelerine göre Doroşenko'nun ordusunun çok az sayıda olmasına Osmanlı sadrazamı bile şaşırtmıştı. Bkz. **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.XI, s. 168.

azaltmaktadır. İstanbul'da bulunan Fransız diplomatı Édouard de la Croix, kendi hatıralarında Doroşenko'nun 12.000 askerleriyle Kamaniçe kalesi civarına ulaştığını,[301] ayrıca Sultan IV Mehmed'in huzurunda toprağı öpmek zorunda olduğunu bildirmektedir.[302]

Tarih-i Silahdar ise Doroşenko'nun Kamaniçe civarında Padişah'ın huzuruna gelmesini şu şekilde aktarmaktadır:

> "*Doroşenko Hatman dahi beş yüz mikdâr Kazak tâ'ifesiyle ordu-yı hümâyûna gelüp birer mikdâr neferleriyle çavuşbaşı ve sipâhîler ağası karşu varup, vezîr-i a'zam kethudâsı çadırına getürüp indirdiler. Ba'de't-ta'âm vezîr-i a'zama buluşdurdılar andan otak-ı hümâyûn kapusına vardukda arkasına bir şîb cebe don ve üzerine bir serâser kaftan ve başına semmûr kalpak giydirildikden sonra mu'tâd üzre yemîn ü yesârında çavuşbaşı ve kapucılar kethudâsı dalâletiyle huzûr-ı hümâyûna varup, baş çadır önünde yüzün yerlere sürüp memnûn ve mesrûr ve dergâh-ı âlem-penâha ilticâsı berekâtıyla fâiku'l-akrân oldı. Ol mahalde taraf-ı sultânîden hemân kullukda sâbit-kadem olsun her vechile a'dâsından himâyet ü sıyânet olunur buyuruldukdan sonra bir hil'at dahi giydirülüp bir mücevher dopus ve dîvân rahtıyla eğerlenmiş bir mükemmel at ihsân olup kapu önünde bindi ve alay ile taburuna gitdi."*[303]

Leh kaynaklarına göre zaptedilen Kamaniçe'de Osmanlılar kiliselerin haçlarıyla çanlarını indirmiş, Ortodoks, Katolik ve Ermeni gibi üç Hristiyan cemaatiden her birisine yalnız bir kilise bırakmış, diğer tapınakları camilere döndürmüşlerdi.[304] **Litopıs Samovıdtsya** Ukrayna yıllığı da şu bilgiyi aktarmaktadır:

> "*Böylece Kamaniçe 18 Ağustos'ta teslim ettiler ve Türk kendisi orada geçecekmiş, onun için ölüleri cryptlarından çıkartmaya ve şehrin dışına götürmeye emretmiş ki hemen yapılmıştır. Ölülerin hepsi hem cryptlarından hem mezarlarından kazılmış ve şehrin haricine çıkarılmış ve ikonalar Ortodoks ve Katolik kiliselerden çıkarılmış olup onlarla sokaklarda, Türk ile tabaası dinsiz hatman Doroşenko'nun Kamaniçe'ye girdiği bataklıklarda kaldırımlar döşenmiş. Kalbi ise kendi bahtsız geçirli hatmanlık için Tanrının resimlerine yapılan*

[301] Nalıvayko, **a.g.e**., s. 344.
[302] Édouard De La Croix, **Mémoires contenans diverses relations très-curieuses de l'Empire othoman, du sieur de La Croix: 2 ciltte**, C.I, Paris, Chez la Veuve A. Cellier, ruë de la Harpe, a l'Imprimerie des Roziers, 1684, s. 314-315.
[303] Türkal, **a.g.e.**, s. 613.
[304] Doroşenko, **a.g.e**., s. 421-422.

şerefsizlik yüzünden ağrımamış. Ve hemen Ortodoks ve Katolik kiliseleri camilere çevrilmiştir…"[305]

Gerek yıllıkların bu tür ifadeleri gerekse Doroşenko ordusuna dair rakamlar, Doroşenko'nun Ukrayna halkı ve Kosaklar arasındaki gerçek rağbetinin gayet düşük seviyede olduğu manasını uyandırmaktadır. Lakin Osmanlıların seferi devam ediyordu. 2 Eylül 1672 tarihinde Sultan IV. Mehmed, Kamaniçe'nin Katolik katedralini camiye çevirerek ilk Cuma namazını burada kıldı. Şehre bir kadı ve beylerbeyi tayin etti.[306] Antoine Galland'a göre 11 Eylül 1672 tarihinde İstanbul'da Kamaniçe'nin zaptedilmesi kutlanmıştır.[307] Aynı zamanda Eylül'de Sultan IV. Mehmed, Sadrazam ile birlikte Kamaniçe'de kaldığında[308] Vezir Kaplan Mustafa Paşa henüz Ağustos'ta serdar tayin edilerek Selim Giray Han ve "*hatmanı Doroşenko Kazak askeriyle ve Eflak Voyvodası askeriyle*" birlikte Lviv (İlbav) "*şehrinin ve etrâfında olan kılâ' ve palankaların küffârı harâc kabûl idüp itâ'at ü inkıyâd idüp istîmân*" etmeye gönderilmiştir.[309] Antoine Galland, Kaplan Paşa'nın, 1672'de Lviv sakinlerinden şehrin zaptedilmemesi şartıyla 40.000 sakini alıp 40.000 askeri arasında paylaştığını anlatmaktadır.[310] Defterdar Sarı Mehmed Paşa da **Zübde-i Vekayiat** adlı kendi eserinde buna yakın bir bilgi vermektedir: "…*Kaplan Mustafa Paşa'ya ve Kırım Hanı Selim Giray Han hazretlerine kala-i mezbure (İlbav) cenerali tarafından iltica ve üzerlerinden istilaları def'i içün seksenbin guruş hun-baha eda eylemek üzere kemal-i tezelzül üzere istid'a ile taraflarına gönderdikleri elçi*".[311]

Nihayet Osmanlıların Leh Krallığı'na ait olan Batı Ukrayna topraklarında Turla Nehrinden Bucaç şehrine kadar ancak 10 menzil kapsayan seferi[312] bir buçuk ay içinde hızlı bir zaferle taçlandırılıp, 18 Ekim 1672 tarihli Bucaç Barış Antlaşması ile neticelendirilmiştir. Şartlarının Leh Kralı'nın pişkeş ödemesiyle Osmanlı vasalı

[305] **Litopıs Samovıdtsya**, s. 114.
[306] Dariusz Kolodziejczyk, "Kamaniçe", **DİA**, C. 24, İstanbul, TDV Yay., 2001, s. 274-275.
[307] Antoine Galland, **Journal d'Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople (1672-1673)**, C.I, Paris, Ernest Leroux, 1881, s. 206.
[308] Galland, **a.g.e.**, C.I. s. 215.
[309] Hacı Ali Efendi, **Tarih-i Kamaniçe,** T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2007., s 88.
[310] Galland, **a.g.e.**, C.II, s. 112.
[311] Defterdar Sarı Mehmed Paşa**, Zübde-i Veqayi'at,** Ankara, TTK Yay., 1995, s. 32.
[312] İnbaşı, **a.g.e.**, s. 60-61.

olmasını öngördüğü[313] antlaşmanın maddeleri devrin kroniklerinde kaydedilmiştir.[314] Dört maddeden oluşan Bucaç Antlaşması'nı şu şekilde betimlemek mümkündür:

Madde 1. Leh memleketinde sâkin olup dârü's-selâma çıkmak murâd iden Lipka Tatarının çıkmalarına mâni‘ olmamak.

Madde 2. Leh Kralı tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na her sene yirmi ikişer bin altın pişkeş verilecek ve Leh arazilerine asakir-i İslamdan ve Tatar ve Kosak taifesinden hücum yapılmayacaktı.

Madde 3. Podolya memleketi umûmen hudûd-ı kadîmesiyle taraf-ı pâdişâhîye teslîm olunacaktı. Podolya'dan hâric feth olunan Urus palankaları hâlâ içlerinde mevcûd bulunan âdemleri ve toplarıyla birlikte iade edilecekti. Ayrıca da Podolya memleketinin sınırı hakkında herhangi bir anlaşmazlık olursa, taraflar hakemleri tayin edip o bölgenin ileri gelenleri ile karar verecekti.[315]

Madde 4. "Tarih-i Silahdar" Ukrayna'ya dair şartları şu şekilde nakl etmektedir:

> "*Ukrayna memleketi hudûd-ı kadîmesiyle Kazak'a virilüp ve Ukrayna memleketi hudûd üstünde nizâ‘ vâkı‘ olur ise Podolya memleketi gibi fasl oluna ve Peyaluçerkav nâm kal‘a vesâ'ir Ukrayna'da olan kal‘alardan Leh askeri ihrâc olunup, silâhları ve esvâb ve ıyâlleriyle iki aya dek kalkup gide ve kal‘ada olan cebehânesi kalup, ancak Peyaluçarkav nâm kal‘adan sagīr ü kebîr ve evsat olan beş pâre top getüreler ve yeniden itdükleri binâları hedm itmeyeler ve Hanenka nâm Kazağın yanında olan Kazaklar Ukrayna'da olan evlerine gelmek istediklerinde kimesne mâni‘ olmayup ve kendü hâllerinde oldukça rencîde olunmayalar ammâ Hanenka gelmeğe ve bundan evvel ma‘mûlün-bih olan ahidnâmede mestûr şurût u kuyûda mugāyir olan mevâdd tarh u ibdâl olunup, muvâfık olanlar kemâ-fi'l-evvel ibkā oluna.*"[316]

23 Ekim 1672 tarihinde Sultan IV. Mehmed antlaşmanın şartlarını Leh kralına göndermiş ve ahitname Leh Kralı tarafından onaylanmıştır.[317] İstanbul'un bu seferi neticesinde Sağ Yaka Ukrayna'daki Kosak Devleti, Osmanlı İmparatorluğu'nun hudutları içerisine girmiştir. İlaveten Kamaniçe memleketi 1696 yılına kadar Osmanlı

[313] Kolodziejczyk, **a.g.e.**, s. 187.
[314] Bucaç Barış Antlaşmasının maddeleri "Tarih-i Silahdar" ve "Tarih-i Kamaniçe"de kaydedilmiştir. Bkz. Türkal, a.g.t., s. 637-640; Hacı Ali, **a.g.e.**, s. 106-107.
[315] Türkal, a.g.t., s. 637-639, İnbaşı, **a.g.e.**, s. 176-177.
[316] Türkal, a.g.t., s. 639; Ayrıca Bucaç Antlaşması hakkında bkz. Gardaşkanoğlu, a.g.m., s. 43
[317] Kolodziejczyk, **a.g.e.,** s. 187.

İmparatorluğu'nda eyalet statüsünde kalıp Osmanlılar'a Boğdan ve Kırım Hanlığı üzerindeki kontrollerini kuvvetlendirme imkânı vermiştir. Kamaniçe eyaletinin dört sancağı (Kamaniçe, Bar, Mejibuji ve Yazlafçal) ve 19 nahiyesi bulunuyordu. [318]

Fakat Kamaniçe memleketi statüsü Osmanlı devlet yapısında belli ise de Kosak Devleti'nde yeri bugüne kadar anlaşılmamıştır. Bu durumda bahsettiğimiz kadarıyla Osmanlıların Doroşenko'yu rakipleri arasında değerlendirdikleri unutulmamalıdır. Doroşenko ordusunun sayısı Osmanlı himayesi altına girdiği zaman ve iktidarının ilk yıllarına kıyasla 1672 yılı seferinde az miktarda olmuştur.[319] Diğer görüşler Kosak Devleti'nin Osmanlılara bağlanma ölçüsünü de ordusunun 1672 yılına kadar Osmanlı seferlerine katılmadığı gerçeğine dayandırmaktadır. Fakat Polonya'da oturan Papalık temsilcisinin ifadesine göre Doroşenko henüz 1669'da 2.000 Kossağı Osmanlıları desteklemek üzere Girit'e göndermiştir.[320] Nihayet İstanbul'un Kosaklardan vergi almaması, Ukrayna'nın Eflak ve Boğdan voyvodalıklarına eşit olması manasına gelebilmektedir. Ancak Dariusz Kolodziejczyk, şeriatın İslam hükümdarının idaresi altında oturan tüm kâfirlerin cizye ödemesini öngördüğünden bu durumun geçici olduğunu vurgulamaktadır.[321]

Muhtemelen Kamaniçe seferinden sonra Osmanlı ordusu Edirne'ye avdet etmiştir.[322] Bucaç Antlaşması'ndan sonra 20 Ekim 1672 tarihinde Bucaç sahasından çıkıp 27 Ekim'de Turla Nehri üzerindeki köprüden geçilmek suretiyle Hotın sahrasındaki Pınarbaşı menziline varılmıştır.[323] Bundan sonra Osmanlı ordusu, Ukrayna memleketine ancak 1674 Ağustos ayı başlangıcında dönecekti.[324]

Petro Doroşenko bir yıl yedi ay boyunca tek başına Sağ Yaka Ukrayna'da hükmetmiştir. İlk önce bu dönem içinde Kosakların üst zümreleri 1672'de nihayet Ortodoks geleneği mucibince Osmanlı Padişahı'na ant içmiştir. Moskova kaynaklarına göre bu ifade Şubat 1672'de Kıyivli Tımoşka Tkaç tarafından Çar boyarlarına

[318] Ayrıca Kamaniçe eyaletinin verimli arazilerinde 600'den fazla timar verilmiştir. Eyaletin asker sayısı ise 6.000 civarında olmuş ve bunun 3.000 kadarını yeniçeriler teşkil etmiştir. Kamaniçe Osmanlı Devleti'nin en uzak noktasından birisi olup Bağdat, Budin, Belgrad ve Kandiye ile beraber en önemli kaleleri arasında yer almıştır. Bkz. Kolodziejczyk, "Kamaniçe", s. 275.
[319] İnbaşı, **a.g.e.**, s. 120-121.
[320] Bartl, a.g.m., s. 321.
[321] Kołodziejczyk, "Tertium Non Datur?", s. 74.
[322] İnbaşı, **a.g.e.**, s. 60-61.
[323] İnbaşı, **a.g.e.**, s. 180-182.
[324] Türkal, a.g.t., s. 661-662; Doroşenko, **a.g.e.**, s. 521.

verilmiştir.[325] Bahsedilen haber, Kosak Devleti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun hudutları içeresine resmi olarak 1673 yılı başlangıcında girdiği manasına gelmektedir. Büyük ihtimalle Kosakların ant içmesi, Osmanlıların 11 Kasım 1672'de Doroşenko'ya artık berat bile değil, Ukrayna memleketinde idaresini tasdik eden, daha yüksek seviyeli belge olan nişan[326] göndermesi üzerine vuku bulmuştur.[327] Böylece 1672 yılı sonu ve 1673 yılın başlangıcında Osmanlılar ile Kosak Devleti arasındaki münasebetler yüksek noktaya ulaşmıştır. İlaveten Moskova kaynaklarına göre Osmanlı seferinin sonunda Ekim 1672-Ağustos 1673 dönemi içerisinde Kamaniçe eyaletindeki devlet adamları dâhil olmamak üzere Osmanlıların vekilleri Kosak Devleti'nde resmen bulunmamış,[328] ordusu da temsil edilmemiştir. Buna mukabil 1673'te Doroşenko albaylarından birisi olan ve ona ihanet eden Yakiv Lızohub, Osmanlı ordusunun yalnız Kamaniçe eyaletine ait şehirlerde bulunduğunu ifade etmektedir.[329]

Ancak Kosak temsilcileri ve ruhbanlarının ifadelerini içeren, XIX. yüzyılda yayımlanan Moskova arşiv kaynakları, Ukrayna halkına Kamaniçe seferi sırasında Osmanlılar tarafından zulüm edildiğini iddia etmektedir. Sol Yaka Ukrayna subayı Alihverko Maksımenko "*Türkler, kendi iradesiyle Çehrin şehrine girmesine rağmen, fakir insanlara çok zarar verdiler*" diye yazmaktadır.[330] Nikolskıy manastırının rahibi de "*Duyduğumuz kadarıyla Türkler, Tatarlar Özü Nehrinin ötesindeki Kaniv civarında, Çerkası civarında da insanlara zulüm yapıyorlar; Moşnah'da kırk kişinin kafasını kestiler, seksen kişiyi esir ettiler, Ukrayna'yı tamamen tahrip ediyorlar*" diye anlatmaktadır.[331] Lızohub ise Kamaniçe eyaletinde vuku bulan olaylar hakkında şu bilgiyi vermiştir: "*Ve Türk adamları şehirlerde bulunup, Tanrı kiliselerini tahrip etti*

[325] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.XI., s. 151.
[326] Kosak Devletine dair konuda berat ile nişan arasındaki fark için bkz. Kołodziejczyk, "Tertium Non Datur?", s. 72-73.
[327] Dorošenko, a.g.m., s. 40.
[328] Doroşenko, **a.g.e.**, s. 433-519.
[329] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.XI, s. 169.
[330] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.IX, s. 970. Yazar 'Türkler' deyince henüz 1672 yılın baharında Doroşenko desteği için payitahta gelen Yeniçeri bölüğünü kastetmektedir. Bkz. Doroşenko, **a.g.e**., s. 441.
[331] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.IX, s. 970.

ve onlardan anbarlar yaptı, bazılarını camilere çevirdi ve çanlarını da toplarına döktüler…”.[332]

Hâlbuki bu ifadelere bakıldığında onların bugüne kadar eleştirel bir bakış açısıyla neredeyse hiç analiz edilmediğini belirtmek gerektir. Tarihçi D. Doroşenko Ukrayna halkı ile hatmanının hayal kırıklığına uğradığı fikrini vurguladığında dayandığı kaynakların az sayılı olduğunu göz ardı etmektedir.[333] Yukarıda verdiğimiz alıntıların üçünün Moskova taraftarlarına ait olduğunu, Sol Yaka Ukrayna'da bile kaydedildiğini vurgulamalıyız. Ayrıca da D. Doroşenko'nun istifade ettiği, Osmanlılara dair ifadelerden bir kısmı Hatman Doroşenko'ya ihanet eden Lızohub adlı albaya aittir.[334] Türk kaynakları da Kamaniçe seferi sırasında Osmanlı ordusu ile ilgili böyle bir bahis yer almaz. Nihayet Kosakların Moskova ve Leh zulümlerinden kurtulmak için Osmanlı himayesine sığındığı hiç unutulmamalıdır.[335]

Osmanlıların Kosak Devleti'ne müdahale etmediği ile ilgili en mühim husus ise Kırım Hanlığı'nın Ukrayna'ya akınlarını hiç gerçekleştirmemesidir. En azından Kırım Tatarlarının Ukrayna'ya hücumları hakkında tarihi kaynaklarda hiçbir habere rastlanmamaktadır. Bunun aksine Kırım Tatarları, henüz Kamaniçe seferi sırasında Doroşenko Kosaklarına "*Türk Sultanına itaat ettiklerinden, dolayısıyla onlara aptallar demişlerdi*".[336] Bu tür davranışları ise Kırım Hanlığı'nın artık Osmanlıların reayası olan Ukrayna halkından esirleri alamamasıyla izah edilebilir.

Bu cihetle 1672 yılının sonu, 1674 yılının ikinci yarısı arasındaki gerçek bir durum Ukrayna halkının Osmanlılardan korktuğu iddiasından uzaktır. Mamafih bir yandan Leh taraftarı olan diğer Sağ Yaka Ukrayna Hatmanı Mıhaylo Hanenko'nun Doroşenko'ya karşı sürdürdüğü muharebeleri,[337] diğer yandan Osmanlı-Leh Krallığı savaşları Sağ Yaka Ukrayna halkını yeterince zayıflamıştır. Tarihçi Peter Bartl bu durumu şu şekilde tasvir etmektedir: "*Halk, Türk ve Tatarların süregelen istilasından, Polonyalıların saldırılarından ve Doroşenko ile çeşitli rakip hatmanların mücadelelerinden giderek yorgun düşmüştür ve Dinyeper'in sol yakasında daha sakin*

[332] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.XI, s. 169.
[333] Doroşenko, **a.g.e**., s. 441-442.
[334] Doroşenko, **a.g.e.**, s. 469.
[335] Geniş bilgi için bkz. Doroşenko, **a.g.e.**
[336] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.XI, s. 168.
[337] Doroşenko, **a.g.e.**, s. 469-477.

yaşam şartları bulmak üzere çok sayıda olarak Sağ yaka Ukraynası'nı terk etmekteydi".[338]

Sol Yaka Ukrayna'da ise Mart 1672'de Hatman Mnohohrişnuj yerine İvan Samojlovıç geçmiştir. Moskova Çarlığı, Sağ yaka Ukraynası'nı da ele geçirmeyi amaçlamaktadır.[339] 1674 yılı Temmuzu'nda Jabotın, Vedmedivka,[340] Subotiv, Krılov ve Voronivka[341] gibi Sağ Yaka şehirleri Moskova ve Kosak birleşik kuvvetlerine teslim olmuştur. Fakat Ukrayna halkı çoğu zaman Moskova tarafına sırf zorunlu olarak geçiyordu. Böylelikle Moskova boyarları 6 Ağustos 1674 tarihli raporunda Medvedivka ve Jabotın gibi şehirlerin Moskovalılara teslim olmakta inat ettiklerini yazmaktadır.[342] İlaveten Moskova ajanı Karandeyev'e göre "*Özü Nehrinin ötesindeki Kosakların hepsi kuvvetli değil yani Doroşenko'nun lehinde ölmeye hazırdırlar… Özellikle Çerkaslılar busurman (Müslüman) adetlerine alıştı ve busurmanları övüyorlar…* [Kanivliler ise] *çok zayıf ve tereddür ediyorlar*". Bu ifadelerden Doroşenko'nun idare ettiği halkın Osmanlılardan vazgeçmek istemedikleri anlaşılmaktadır. Hatman'ın kendisi ise Moskova ordusuna karşı mücadele etmek üzere Osmanlı desteği alam yönündeydi.[343]

1.4.3. 1674'te Osmanlıların Kuzey Durumuna Müdahalesi ve Hatman Doroşenko'nun Çaresizliği

1673 yılı sonunda Dersaadet, Doroşenko'ya destek sağlamak üzere yeni bir sefer açmıştır. Sefer, Osmanlı ordusunun Hotin kalesi civarında Lehistan ordusu tarafından bozguna uğratılmasından sonra vuku bulmuştur.[344] Ancak bu kez hem şeriat hem de tarihsel bakış açısından Osmanlılar, Darü'l-İslam'daki isyancılara veya Moskova tarafına geçen şehirlere karşı bir sefer açıyorlardı.[345] Defterdar Sarı Mehmed Paşa seferin sebeplerini de Moskova ordusunun Doroşenko'ya tâbi olan topraklara

[338] Bartl, a.g.m., s. 322.
[339] Polonska-Vasılenko, **a.g.e.**, C.II, s. 45.
[340] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.XI, s. 546.
[341] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.XI, s. 572.
[342] Doroşenko, **a.g.e.**, s. 512.
[343] Derin, a.g.t., s. 451.
[344] Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 443.
[345] Ostapçuk, a.g.m., s. 147.

hücum etmesi, onlardan bir kısmını istila etmesi, Çehrin kalesini kuşatması ve Kosak palankalarından bazılarının Moskova tarafına geçmeleri olarak açıklamaktadır.[346]

1674 yılı Ağustosu'nda Osmanlı ordusu artık Sağ Yaka Ukrayna'da bulunuyordu.[347] Ukrayna tarihinde bu sefer olumsuz olarak algılanmakta, Osmanlı-Kosak münasebetlerinin bozulmasıyla sonuçlandığı sebeplerden birisi olarak vasıflandırılmaktaydı.[348] Bu cihetle seferi Osmanlı kaynakları bakış açısından değerlendirmek gayet mühim olması dolayısıyla onu genişçe tavsif eden **Tarih-i Silahdar** adlı kronikten faydalanmak münasip görünmektedir. **Silahdar Tarihi**'ne göre 1674 Ağustosu'nda Osmanlı ordusunun Ukrayna memleketindeki hareketini şu şekilde betimlemek mümkündür:

1. Feth-i palanka-i İstine (Stina kalası). *"...Asâkir-i İslâm-ı zafer-encâm top u tüfeng ve âlât-ı harb u cengle hücûm ve istîlâda ihtimâm idüp, bi-inâyet-i Perverd-gâr âteşle tahrîb iderek, içlerinde mevcûd olan melâ'înin kimini esîr, kimini tu'me-i şemşîr itdükleri..."*

2. "*Külliyyetle hedm ü tahrîb itmek içün eyâleti halkıyla Seydîzâde Mehmed Paşa me'mûr olup, Vezîr Şişman İbrâhîm Paşa çarhaya ta'yîn buyuruldukdan sonra, mâh-ı mezbûrun tokuzuncı Şenbih gün Espel ovasından dahi kalkılup Plavetse sahrâsına konuldı*".

3. "*...Onuncı Bâzâr gün andan dahi kalkılup, Komarohord nâm mahalle müzûl buyurılup...*"[349]

4. "*Giceden gitdiler ve asâkir-i mansûre uğradıkları Kazak karyelerin tahrîb ü ihrâk itdiler".*[350]

5. "*On birinci Dü-şenbih gün Nemnoka nâm menzile konulup*".

6. Feth-i palanka-i Konçe. *"Otağ-ı hümâyûna karîb isyân iden palankalardan Konçe nâm palankaya...* ***Palankayı ihrâk-bi'n-nâr ve bi-avni'llâhi ta'âlâ ol mu'annidlerin cümlesini tu'me-i tîğ-i âteş-bâr eyleyüp, kesilen bî-hesâb***

---

[346] "*...Mukaddema saye-i sayeban-ı ma'delet-ünvana istinad ü iltica iden Kazak hatmanına Moskov mela'ini tarafından istila olunmağla, Kazak palankalarından bazılar Moskov'a mütabaat eyledüğü ve hatman-ı mesfurun karargâhı olan Çehrin kalasın Moskov eşkıyası muhasara eyledüğü ahbarı sem-i hümayuna ilka olunmağın..."* Bkz. Defterdar, **a.g.e.**, s. 49-50.
[347] Türkal, a.g.t., s. 661.
[348] Ostapçuk, a.g.m., s. 146-147; Polonska-Vasılenko, **a.g.e.**, C.II, s. 45; Doroşenko, **a.g.e.**, s. 519-560.
[349] Türkal, a.g.t., s. 662.
[350] Türkal, a.g.t., s. 663.

kellelerden nümûne-i zafer ancak birkaç yüz kelleler mızraklar üzerinde alaylar ile otağ-ı hümâyûn önünden geçirilüp...”

7. Feth-i palanka-i Ladjin. Müellif bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

> "*Ve on beşinci Cum‘a gün top u tüfengle tazyîk olunmağla, alâmet-i istîmân üzre ak bayrağın izhâr itdi, ammâ i‘tibâr olunmadı. Recâ-yı emân ile içerüden çıkan kefereler “Biz pâdişah hazretlerinin re‘âyâsıyuz, ceng iden iki bin kadar Barabaş ve Nemçe eşkıyâsıdır” didikde**…** Ve irtesi on yedinci Bâzâr gün Ve irtesi on yedinci Bâzâr gün, sabâhu'l-hayrdan vezîr-i a‘zam buluşdular ve “Cümlemiz pâdişah hazretlerine esîr olmağa kabûl iderüz” didiler ve içerüde olan küffâra i‘timâd içün bir emân kâğıdı istediler, virildi. Fermân olunduğı üzre **sekiz yüze karîb cengcileri silâhların bıragup**, kemâl-i inkıyâd ile varoşa çıkdıklarında **cümlesi demüre urulup, küreğe fermân olundı**…[351] Ve on sekizinci Dü-şenbih gün, **palanka-i mezbûre içinde kalan üserâdan rikâb-ı hümâyûn içün yetmiş kadar esîr ifrâz olundukdan sonra, mâ‘adâsı yağma kılındı ve palanka bi'l-külliyye tahrîb ü ihrâk olundı**."*[352]

8. Feth-i kal‘a-i Ummân. Ladjın gibi önemli olan kalenin fethi şu biçimde anlatılmıştır:

> "*İsyân iden Kazak kıla‘ından ordu-yı hümâyûna dört menzil karîb Ummân kal‘ası dahi tahrîb ve içinde olan keferesi istirkākla te’dîb olunup, inkıyâd itmedikleri hâlde darb-ı top u tüfeng ve şemşîr-i gazâ-âhengle ta‘zîb olunmaları içün, Vezîr-i sâlis Kara Mustafâ Paşa serdâr nasb olunup…*[353] Varup *muhâsara eyledüği gibi, vire ile feth ü teshîr ve içinde **olan nisvân u sıbyânı esîr ve harbî olanları Tersâne-i âmire içün beste-i zencîr idüp, kal‘ayı âteş ile tahrîb eyledikden sonra** mansûren avdet ve mâh-ı Cemâziye’lâhir'in onuncı Salı gün ordu-yı hümâyûna dâhil olup…*"[354]

9. “*Çehrin kal‘asında mahsûr olan Kazak Hatmanı Doroşenko imdâdıçün Tatar askeriyle me’mûr olan Kırım Hanı varmazdan mukaddem bi-avni’llâhi ta‘âlâ Moskov keferesine ru‘b u hirâs müstevlî olup… **kal‘a-i mezkûru ihrâk bi'n-nâr idüp, Özi suyunun karşu yakasına geçüp hâyiben yıkılup** gitmişler*”.[355]

---

[351] Türkal, a.g.t., s. 664.
[352] Türkal, a.g.t., s. 665.
[353] Türkal, a.g.t., s. 665.
[354] Türkal, a.g.t., s. 666.
[355] Türkal, a.g.t., s. 666.

10. *"…Tamâm mertebe Ukrayna memleketi gāret ü hasâret ve Leh kralına Moskov çarına nümûne-i ibret olup bu havâlîlerde artık mahzûrât kalmayup, kāsım eyyâmı karîb ve pâdişah hazretlerinin dahi mizâc-ı anber-lâtîfleri bir mikdâr nâ-hôş olmağın, dâru'l-İslâm cânibine avdet mukarrer olıcak*".[356]

11. "*Avdet-i pâdişâh gāzî be-dâri's-saltana Mâh-ı mezbûrun on yedinci Salı gün, cümle ordu-yı hümâyûn ve asâkir-i mansûre ile Ladjin altından kalkup, dördünci menzilinde köprübaşında Espel ovasına gelüp kondı…*"[357]

Tarih-i Silahdar'dan Osmanlı ordusunun Sultan IV. Mehmed kumandası altında Ukrayna'da 6 Cemazielevvel 1084 (19 Ağustos 1674) tarihinden 17 Cemaziyelahir 1084 (29 Eylül 1674) tarihine kadar, toplam 40 gün bulunduğu anlaşılmaktadır. Osmanlıların gözüyle bu dönem içinde tek büyük bir kale feth edilmiş, diğerleirni ise palanka ve köyler oluşturmuştur. Fakat yazar sadece üç palanka tahribi hakkında bilgi vermekte, yağmalanmış köylerin sayısını vermemektedir. Defterdar Sarı Mehmed'in sözünü ettiği bu yerleşim yerleri Moskova tarafına geçmişlerdi. Anlaşıldığı kadarıyla yazarın "*Ladjin altında otuz iki gün ikāmet esnâsında tamâm mertebe Ukrayna memleketi gāret ü hasâret*" sözleri de Doroşenko'ya ihanet eden isyancılarla ilgilidir. Aynı zamanda Ukrayna yıllıkları ve Moskova arşiv vesikalarından Doroşenko'nun kendi vatandaşlarını Osmanlıların cezasından savunduğu öğrenilebilmektedir.[358] Samiylo Velıçko'ya göre Doroşenko da Sultan IV. Mehmed'den Umman kalesinin fethi sırasında esir edilen adamları serbest bırakmasını rica etmiş ve bu ricası kabul edilmiştir.[359] Vasil Yuryeviç adlı bir şahıs Bila Tserkva albayına gönderdiği 19 Ağustos 1674 tarihli mektubunda Doroşenko'nun Albay Hamaliya'yı, Sultan'a, Ukrayna halkının güvenliğini korumak üzere yalvarmaya gönderdiğini ifade etmektedir.[360]

Nihayet Hrıhoriy Hamaliya'nın Bila Tserkva şehri albayına yolladığı mektubundan öncelikle isyan eden, sonra Osmanlılara kendi iradesiyle teslim olan şehirlerde oturan halkın Osmanlı ordusu tarafından hiçbir zarar görmediği ve cezasını

---

[356] Türkal, a.g.t., s. 666.
[357] Türkal, a.g.t., s. 667.
[358] Doroşenko, **a.g.e.**, s. 525.
[359] Veliçko, **a.g.e.**, C.II, s. 355.
[360] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.XI, s. 662.

çekmediği okunabilmektedir.[361] Fiilen **Tarih-i Silahdar**'a göre Osmanlılar Ladıjın palankası altında beyaz bayrağı beklemiş, şehir Sultan'a itaat ettikten sonra Sol Yaka Ukrayna'dan (Barabaş) ve büyük ihtimalle Leh Krallığı'ndan da gelen istilacılar olan 2.000 cengciden yalnız "*sekiz yüze karîb… küreğe fermân olundı*". Palankanın bi'l-külliyye tahrîb ü ihrâk olunmasına rağmen sakinlerinden yalnız 70 esir alındı.[362] Moskova ve sonraki Ukrayna kaynaklarında ise Ladıjın zaptedilmesi tam tersi bir şekilde tüm sakinlerinin öldürülmesi olarak tasvir edilmiştir.[363]

İlaveten Uman kalesinin zaptedilmesi **Tarih-i Silahdar**'da kısaca "*içinde olan nisvân u sıbyânı esîr ve harbî olanları Tersâne-i âmire içün beste-i zencîr idüp, kal'ayı âteş ile tahrîb*" hakkında anlatılmışsa da Samiylo Velıçko bu muharebe sırasında 7.000 Umanlının ve 41 Türkün maktul olduğunu yazmakta, muharebeyi abartılı bir şekilde tarif etmektedir.[364] Ayırca Uman, 1672 yılı sonunda Leh tarafını tutmuş, 1673'te Doroşenko'ya karşı isyan etmiş, 1674 yılı başlangıcında Sol Yaka Ukrayna Hatmanı iktidarı altına kendi iradesiyle geçmiştir.[365] Osmanlı tarafından Uman, Lehlilere teslim olan kalelerden birisi olarak algılanmıştır.[366] Demek ki Ukrayna ve Moskov ana kaynaklarında gözlerimizin önünde o çağların bir propaganda silahı ortaya çıkmaktadır.

Mamafih 1674 yılı seferinden sonra Osmanlı-Kosak ilişkileri kritik bir devreye girmiştir. Osmanlı seferinden altı ay sonra Haziran 1675'te Doroşenko, albayı Hrıhoriy Hamaliya'yı Darsaadet'e Sol Yaka Ukrayna'yı fethetmek ricasıyla göndermiştir.[367] Aynı zamanda Doroşenko, Ukrayna'da artık eskisi gibi esirleri alamayan,[368] Karadeniz'in kuzeyinde yeni bir Osmanlı vasalıyla rekabetini öngören Kırım Hanlığı ile çelişme içerisinde bulunmaktaydı.[369] Moskova kaynaklarından

[361] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.XI, s. 660.
[362] Türkal, a.g.t., s. 664-665.
[363] Doroşenko, **a.g.e.**, s. 521-522.
[364] Veliçko, **a.g.e.**, C.II, s. 353-354.
[365] Yuriy Mıtsık, **Uman Kozatska İ Haydamatska**, Kıyiv, Vıdavnıçıy Dim "Kıyevo-Mohılanska Akademiya", 2002, s. 90-95.
[366] Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 444.
[367] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.XII, s. 136.
[368] Samiylo Velıçko'ya göre Doroşenko'nun hatmanlığı sırasında Kırım Hanlığı, topuzu altında olan arazilerine değil Lehistan Krallığı'nda bulunan Ukrayna Podillya (Rusça'da Podolya-Podolye olarak bilinen bölge) ve Volın bölgelerine ve Sol Yaka Ukrayna topraklarına akınlarını yapıyordu. Bkz. Veliçko, **a.g.e.**, C.II, s. 396.
[369] Dorošenko, a.g.m., s. 52.

anlaşıldığı kadarıyla Doroşenko'nun Osmanlılarla kurduğu münasebetler de bozulmaktaydı.[370]

Nihayet Ekim 1675'te Doroşenko, Moskova çarına ant içmiştir.[371] Ocak 1676'da Osmanlı Padişahı'nın bağışladığı sancaklarını Çar'a teslim etmiştir.[372] Buna rağmen Doroşenko daha yedi ay içinde hem Osmanlılarla gerek Kırım Hanı ile mektuplaşmış, hem de Moskova ve Sol Yaka Ukrayna Hatmanı'nın talepleri üzerine iktidarından vazgeçmemiştir.[373] Velıçko'nun bildirdiğine göre Doroşenko'nun başkenti sakinleri, Kırım Tatarlarıyla birlikte ara sıra talan etmek amacıyla Sol Yaka Ukrayna'ya akınları yapıyordu.[374] Bu durumda ancak Moskova Çarlığı'nın Ağustos 1676'da Çehrin'e karşı açtığı sefer, Doroşenko'yu tamamen Çar I. Aleksey yerine gelen oğlu III. Fyodor'a itaat etmeye zorlamıştır. 19 (29) Eylül 1676'da Doroşenko, Moskova askerleri ve Sol Yaka Ukrayna'nın ordugâhına varıp Moskova boyarı Hrıhoriy Romodanovskı ve Sol Yaka Hatmanı İvan Samoylovıç'a iktidar simgelerini teslim edip Moskova çarına yeniden ant içmiştir.[375]

Bu kısa bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Doroşenko sonuna kadar iktidarını elinde tutmak için gayret sarf etmiştir. Ancak Osmanlı-Kosak münasebetleri tarihindeki bu sayfa sonuna kadar açık değildir. **Tarih-i Silahdar**, Doroşenko'nun Osmanlılara karşı ihanetini şu şekilde tasvir etmektedir:

> "*Bin seksan altı senesinde Moskov çarı didikleri merdûd ve dâll tarafından ta'yîn ü irsâl olunan serdâr-ı berkdâr ile cünûd-ı şeyâtîn-i nuhûset-eseri gelüp, kal'a-i mezbûrenin cengci ve Kazak ahâlîsi Doroşenko la'înin evzâ' u atvârıdan mahfûz olmayup itâ'at ve fermânından rû-gerdân olmalarıyla, ittifâk ve ittihâd ile Moskov çarı tarafıdan gelen melâ'ine kal'a-i mezkûreyi teslîm eylediklerinde, Doroşenko Hatman dahi nâ-çâr Moskov'a itâ'at idüp, Devlet-i Aliyye-i sâhib-kırânîye küllî isyân itmekle…*"[376]

Muhtemelen Osmanlılar Doroşenko'nun siyasetini izlemiş ve anlamışlardı. Ordusu az sayılı olan, rakipleri tarafından şiddetle azarlanan, bazı kumandanları

---

[370] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.XII, s. 355-356, 365, 712-713.
[371] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.XII, s. 274.
[372] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.XII, s. 451.
[373] Dorošenko, a.g.m., s. 53-54.
[374] Veliçko, **a.g.e.**, C.II, s. 396-397.
[375] Mıkola Petrovskıy, **Narısı İstoriyi Ukrayinı**, Kharkiv, Derjavne Vıdavnıtstvo Ukrayinı, 1930, s. 325.
[376] Türkal, a.g.t., s. 689.

tarafından ihanet edilen, ilaveten de Kırım Hanlığı ve Osmanlılarla çelişki içine giren, hem de Osmanlıların askeri desteğinden mahrum kalan Doroşenko muhasara edilmiş Çehrin'de birkaç yüz neferiyle kalınca Moskova çarına itaat etmekten başka bir çare bulamamıştır. Hatman da iktidarından vazgeçmesinden sonra hayatının sonuna kadar Rusya'da -bir dönem içinde Vyatka şehri voyvodası rütbesi ile- tutulmuştur.[377] Moskova Çarlığı ona hiç güvenmemiş ve Ukrayna nüfusu arasında sahip olduğu etkisini göz önünde tutmuştur.

1.5. Osmanlı-Kosak Devleti Münasebetlerinin Zayıflaması

Doroşenko yerine Kosak Devleti'nde Bohdan Hmelnıtskıy oğlu Yuriy Hmelnıtskıy gelmiştir.[378] Fakat daha önce Bucaç Antlaşması'ndan sonra Osmanlıların Lehlilere karşı 1673'te açtığı ikinci harp 1676'da Leh Krallığı ile imzalanan yeni antlaşmayla neticelenmişti.[379] Antlaşmaya Kırım Hanı Selim Giray ve Serdar Şeytan İbrahim Paşa ile Leh murahhasları arasındaki görüşmeler neticesinde varılmıştı.[380] Juravno (Osmanlı müelliflerine göre "İzvança") sulhü[381] olarak bilinen 1676 tarihli bu antlaşmaya göre Kamaniçe eyaleti ve Ukrayna memleketi yeniden Osmanlılara bırakılmış, ancak Lehlilerin Bucaç'ta kabul ettikleri 1672 tarihli sulhun vergi maddesi kaldırılmıştır.[382]

Böylece Osmanlılar Lehistan cephesini kapattıktan sonra bu kez Ukrayna memleketi yüzünden Moskova Çarlığı'na karşı büyük bir harp açmışlardı. Bu savaş ile XVII. yüzyılda Kosak Devleti ve Osmanlılar arasında kurulmuş olan münasebetler son mühim mertebeye çıkmıştır. 1677 baharında Osmanlılar tarafından Sağ Yaka Ukrayna Hatmanı ilan edilen Yurij Hmelnyckıy, 1677 yazında Osmanlı ordusu ile beraber Sağ Yaka Ukrayna'ya doğru ilerlemiştir.[383] Osmanlıların bu ilk Çehrin seferi, Serdar Şeytan İbrahim Paşa tarafından 40.000 kişilik bir kuvvetle gerçekleştirilirken üç hafta kadar sürmüştü.[384] Ancak kalede 60.000 Rus, Alman ve Kosak askeri bulunduğundan,

---

[377] Doroşenko, **a.g.e.**, s. 623-640.
[378] Dorošenko, a.g.m., s. 54.
[379] Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 442-446; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, C.III/2, s. 185-186.
[380] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, C.III/2, s. 186.
[381] Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 446.
[382] Kolodziejczyk, **a.g.e**., s. 188-189.
[383] Bartl, a.g.m., s.325.
[384] Abdülkadir Özcan, "Çehrin Seferi", **DİA**, C.VIII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s. 249-251.

muhasara esnasında Moskova tarafından bir imdat kuvveti daha geldiğinden, Osmanlı seferine 20.000 kişilik ordusuyla beraber katılan[385] Kırım Hanı Selim Giray serdara muhasarayı bırakmaktan başka çare olmadığını bildirmiştir. Osmanlı ordusunda yer alan tartışma ve çelişkiler neticesinde askerler gerilemeye başlamış[386] ve sefer muvaffakiyetsizlikle bitmiştir.[387] Bunun üzerine İbrahim Paşa ve Selim Giray'ın yerlerine Abaza Kör Hüseyin Paşa ve Murad Giray getirilmiştir.[388]

Tarih-i Silahdar'a göre bu ilk Çıhrın muhasarasından sonra Moskova Çarı Osmanlılara meseleyi dostlukla halletme teklifiyle elçi göndermiştir.[389] Bunun üzerine Sultan IV. Mehmed tarafından Moskova çarına şu cevap verilmiştir: "*İmdi ma'lûmun olsun ki, mukaddemâ Devlet-i Aliyye-i husrevânem arz-ı ubûdiyyet ve itâ'at eyleyen Ukrayna memleketi hudûdunda vâkı' Çehrin kal'ası dest-i tasallut ve ta'arruzdan münkatı' olmaya*".[390] Bu müzakereler sırasında bir anlaşmaya varılamayınca 11 Nisan 1678 tarihinde Dersaadet, Moskova Çarlığı'na harp ilan etmiştir.[391] 30 Nisan 1678 tarihinde ise Osmanlı ordusu Sultan IV. Mehmed'in kumandası altında Dersaadet'ten çıkmıştır.[392] Bu kez Osmanlı ordusu 70.000 kişiden ibaretti.[393] Çıhrın kalesi kuşatması ise 21 Temmuz 1678 tarihinde başlamıştır. Ancak 150 kadar top ve kalabalık bir kuvvetle savunulan kaleye Moskova Boyarı Romodanovski de yardıma gelmiştir. Kale Osmanlı askerleri tarafından gereği gibi kuşatılamamıştır. Nihayet duvarlarının altından açılmış iki lağımın patlatılması ile kale, kuşatmanın 33. günü alınmıştır. Fakat hem kuşatma hem muhafaza iki taraf için zor olmuştur. Abdülkadir Özcan'a göre Çehrin seferi "*Nihai hudutlarına varmış Osmanlı İmparatorluğu için biraz gereksiz ve pahalıya mal olmuş bir sefer olarak değerlendirilebilir*".[394]

Hakikaten 1679 yılı başlangıcında Moskova artık Kıyiv civarında 70.000 askeri ile 30.000 Kosakı yerleşmişti. Ayrıca Sol Yaka Ukrayna hudutlarında Kırım

---

[385] Davies, **a.g.e.**, s. 159.
[386] Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 446-447.
[387] Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, Ankara, TTK Yay., 2014, s. 252.
[388] Abdülkadir Özcan, a.g.m., s. 250.
[389] Türkal, a.g.t., s. 697-698.
[390] Türkal, a.g.t., s. 698.
[391] Abdülkadir Özcan, a.g.m., s. 250.
[392] Lubomyr Andrij Hajda, Two Ottoman Gazanames Concerning the Chyhyryn Campaign of 1678, Harvard University**, Basılmamış Doktrora Tezi**, Cambridge-Massachusetts, 1984, s. 13.
[393] Davis, **a.g.e.**, s. 161.
[394] Abdülkadir Özcan, a.g.m., s. 250.

Hanlığı aleyhine 50.000 asker yerleşmişti.[395] Fakat 1679'da Çar, ordularının sayısına rağmen, Osmanlı ordusunun hareketini duyunca Kırım Han'ı vasıtasıyla barış istemek zorunda kalmıştı. Ekim 1679'da İstanbul'dan dönen Moskova elçisi Sadrazam'ın namesini getirmiştir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, namesinde Moskova'nın Kırım Hanlığı ile müzakerelerine devam etmesi ve Osmanlıların Doroşenko hatmanlığı sırasında Ukrayna üzerinde kazandığı haklarını ilan ediyordu.[396] Hatman Samoylovıç'ın tavsiyesi üzerine Moskova, Osmanlı Sadrazamı'nın mektubu uyarınca Kırım Hanı ile müzakerelere başlamıştır. Samoylıvıç'ın Moskova hükümetine bu hususta verdiği tavsiyeler arasında özellikle şu sözleri dikkat çekicidir: "…[Kosaklar] *bugünlerdeki Müslümanlarla savaştan bıktılar ve bu savaş yüzünden aptal bir şey yapmak düşüncelerinin ortaya çıkmamasından sakınmak gerek… Düşman henüz çar ordularını araştırmamıştır, ama araştırırsa barışa karşı kibarca davranacak ve kendi Kosaklarından o zaman tehdit gelecektir*".[397] Demek ki, Moskova Çarlığı, Sol Yaka Ukrayna halkından emin olamamıştı, Kosaklara ise hiç güvenmiyordu.

Ağustos 1680'de Kırım Hanlığı'na Moskova tarafından iki elçi Vasiliy Tyapkin ve Nikita Zotov sevk edilmiştir. Elçiler Ekim'in sonunda Bahçesaray civarındaki görüşme yerine ulaşmışlardı.[398] Nihayet Moskova elçilerinin Bahçesaray'da devam ettiği müzakereler neticesinde Osmanlı İmparatorluğu ile Moskova Çarlığı arasında barış antlaşması imzalanmıştır. Moskov tarafının teklif ettiği, Osmanlı Devletinin kabul ettiği ana hükümlere göre:

1. Barış 20 yıl hüküm sürecekti ve iki devlet arasındaki sınır Özü Nehri olacaktı. Moskova Çarlığı, Kırım Hanlığı'na vergi ödemeye devam edecekti.

2. Dersaadet'te, Aksu Nehriyle Özü arasında, Moskova idaresi yerleşme yapılmamasını garanti ediyordu.

3. Kırım, Akkerman ve Özü Tatarları Özü'nün iki yakasında serbestçe seyahat yapabilecekti.

---

[395] Davies, **a.g.e**., s. 170.
[396] Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIII, s. 849-850.
[397] Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIII, s. 849.
[398] **Stateynıy Spisok Stolnika Vasiliya Tyapkina İ Dyaka Nikitı Zotova, Posolstva V Krım V 1680 Hodu, dlya Zaklyuçeniya Bahçisarayskoho Dohovora**, Odessa, Gorodskaya Tipografiya, 1850, s. 3-33.

4. Sol Yaka Ukrayna Kosakları ise İki Yaka Ukrayna'da Özü Nehrinin ve yan ırmakları üzerinde balıkçılık yapabilecek, güneyde tuzla işletmek ve balıkçılık yapmak ve avlanmak üzere Karadeniz'e inebilecekti.

5. Kıyiv şehri ve bölgesinin kentleri Moskova Çarlığı'nın hudutları içerisinde kalacaktı.

6. **Zaporizka Siç** bölgeleri Moskova egemenliği altında olacaktı.

7. Moskova çarının unvanı Osmanlılarla mektuplaşmasında tamamıyla yazılacaktı.

8. Gerek Dersaadet gerekse Kırım Hanlığı, Moskova Çarlığı'nın düşmanlarına destek vermeyecekti.[399]

Moskova kaynaklarına göre Bahçesaray barış antlaşması ilk önce Mart 1681'de Kırım Hanlığı tarafından onaylandıktan sonra aynı sene içinde Dersaadet tarafından da uygun görülmüştür.[400] Antlaşmanın ikinci maddesinden anlaşıldığı kadarıyla Doroşenko'nun idare etmiş olduğu, savaşlarıyla tamamen tahrib olunan Aksu Nehrinden Özü Nehrine kadar uzanan Sağ Yaka Ukrayna, Osmanlılara ait olduğu halde, Devlet-i Aliyye ve Moskova Çarlığı arasında bir tampon bölge haline getirilmiştir.[401] Dersaadet bu arazilerden vazgeçmemekle beraber üzerlerinde yeni şehirleri kurmamayı vaad ediyor, öte yandan da **Zaporizka Siç** üzerindeki haklarını garanti altına alıyordu.[402] Bahçesaray Antlaşması'nın imzalandığı 1681 senesinde Osmanlılar nezdinde artık bir ehemmiyeti kalmamış olan Hatman Yuriy Hmelnıtskıy da azledilmiştir.[403] Zaten artık eskisi gibi seçilmiş değil tayin olunan bu Sağ Yaka Ukrayna Hatmanı'nın şahsiyeti İstanbul'un Kosak Devleti hudutlarında gerçekleştirmeye çalıştığı projesinin gittikçe artan zayıflığını, Ukrayna halkı tarafından desteklenmemesini yansıtıyordu.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Hmelnıtskıy'ın hatmanlığa tayin edilmesini şu şekilde tasvir etmektedir:

> "*Mukaddema hatmanlıkda papaslık ihtiyar idüp, kendü halinde azade iken Bucak Tatarına giriftar ve ol takrib ile Edirne'ye ihzar ve beş altı*

[399] **Stateynıy Spisok Stolnika Vasiliya Tyapkina**, s. 143-147.
[400] Solovyov, **a.g.e**., C.III/XIII, s. 856.
[401] Davies, **a.g.e**., s. 187.
[402] Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIII, s. 854-856; Davies, **a.g.e**., s. 187.
[403] Bartl, a.g.m., s. 325.

seneden berü Yedikulle'de mahbus olan Yorgi Ehmilicki hatmanlığa münasib görülüp, taraf-ı Padişahiden olmak üzere Veziriazam kendüye bir sevb nimten hilat ve bir kıta semmur kalpak giydirüp ve müjde-i menşuru yedine virilüp, lakin tabl ü alem ve tug ve topuz ve nişan-i ali Serasker vesatetiyle mahallinde virilüp ve Doraşenko'nun yerine nasb u istikrar ve Ukrayna ve Potkal memleketlerin kendüye zabt itdirilmek üzere Serasker-i müşarünileyhe ferman isdar irsal olundu…"[404]

Bu kayıttan anlaşıldığı kadarıyla Osmanlıların 1677'de ilk Çehrin seferini Bogdan Hmelnıtskıy'ın ikinci oğlu Yuriy adına açılmıştı. Babasının adı Ukrayna hudutları içerisinde bir simge haline gelmiş, kendisi ise 1663'te iktdardan vazgeçmesiyle rahip olmuştu.[405] Bu bakış açısından kayıt ehemmiyet kazanmaktadır. Sarı Mehmed Paşa'ya göre Hmelnıtskıy hatmanlığa tayin olundu. Aynı zamanda **Tarih-i Silahdar**, Hmelnıtskıy'ın oğlunu sadece hatman olarak hatırlamaktadır.[406]

Yuriy de Ukrayna halkına ve **Zaporizka Siç** kumandasına yönelik namelerinde kendisini "*Kuçük Rusya Ukrayna Knyazı*" unvanıyla isimlendiriyordu. İvan Kostomarov'a göre bu unvan Hmelnıtskıy'a Osmanlılar tarafından lütf edilmiştir.[407] Çağdaş Ukrayna tarihçileri de Kostomarov'un peşinde ara sıra Moskova kaynaklarına dayanarak Osmanlı Padişahı'nın bu unvanı -"*Küçük Rusya knyazı*" ya da "*Moldavya knyazı*" veya "*Rus kralı*" gibi değiştirilmiş farklı şekilleri- hatmana bağışladığını iddia etmektedir.[408] Lakin Hmlnıtskıy'ın biyografisini araştıran Leh tarihçisi Franciszek Rawita-Gawroński'ya göre Dersaadet'in Hmelnıtskıy'a bu unvanı -artık "*Sarmatiya knyazı*" şekilde- lütf etmediği halde onu kendi kararlarına dayanarak kullanıyordu.[409] Yazarın Hmelnıtskıy hakkındaki eserinin ideolojik ve şovenist olmasına rağmen, Osmanlı kroniklerinde Yuriy yalnız hatman olarak hatırlandığından, söz konusu unvanın Dersaadet tarafından bağışlanması şüpheli görülmektedir. Öbür taraftan Leh Şansölye Warmiński, Osmanlılara yolladığı elçisine yönelik 1677 tarihli namesinde Yuriy Hmelnıtskıy'ı "*princeps Sarmatiae*" olarak adlandırmamak talimatını

[404] Defterdar, **a.g.e.**, s. 81.
[405] Yuriy Mıtsık, "Yuriy Hmelnıtskıy", **Volodari Hetmanskoyi Bulavı**, Kıyiv, Varta, 1994, s. 246
[406] Defterdar, **a.g.e.**, s. 81, 103-104; Türkal, a.g.t., s. 690, 749-750.
[407] Kostomarov, **a.g.e.**, s. 325.
[408] T. Çuhlib, **Kozakı Ta Yanıçarı**, s. 157, 160-161; Mıtsık, **a.g.e.**, s. 248.
[409]Franciszek Rawita-Gawroński, **Ostatni Chmielniczenko: Zarys Monograficzny**, **1640-1679**, Poznan, "Ostoji", 1919, s. 141.

vermektedir.[410] İlaveten Kırım Hanlığı kalgası da Lukoml şehri halkına yönelik namesinde Hmelnıtskıy'ı Küçük Rusya Knyazı olarak isimlendirmektedir.[411] Yuriy de Çerkaşı şehri halkına yönelik 1672 tarihli namesinde unvanını "*Sarmatia, Küçük Rusya ve Ukrayna Knyazı*" olarak sunmaktadır.[412]

Fakat hatman tayin olunduktan sonra Hmelnıtskıy, Çıhrın seferi sırasında çevresinde ancak birkaç yüz asker toplayabilmişti.[413] **Tarih-i Silahdar**'a göre Çıhrın'ın fethinden sonra Hatman, Osmanlıların Kaniv ve Korsun şehirlerini fetihlerine katılmıştır.[414] Sarı Mehmed Paşa ise "*Korsun ve Uman*" kalaları ve sair "*Ukrayna palankaları*" Kosaklarının Osmanlı ordusunun 1678'de Sağ Yaka Ukrayna'da yeniden hareket etmesiyle "*Hatman-ı merkuma*" itaat ettiklerini nakletmektedir.[415] İlaveten Leh Krallığı istila ettiği Nemıriv şehrini de Osmanlılara teslim ettikten sonra Hmelnıtskıy "*Nemirov palankasında tarh-ı binay-ı istikrar itmekle… Palanka-i mezburede tavattun u temekküne kendüye izn-i ali virilüp ve hidmet-i mürafakatinde bin mikdarı Tatar ile bir mirza tayin olundu*".[416] Böylelikle Boğdan Voyvodalığı hudutlarına yakın olan Nemıriv şehri, Yuriy döneminde Sağ Yaka Ukrayna'nın yeni payitahtı olmuştur.[417]

Hmelnıtskıy'ın 1677-1681 yıllarındaki hatmanlığı hakkında bugüne kadar Ukrayna tarihçileri ancak az sayılı Leh, Moskova ve Ukrayna kaynakları temelli sonuçlar çıkarmaktadır.[418] Lakin Osmanlı kaynaklarını kullanmadan bu döneme dair kesin sonuçları çıkarmak mümkün değildir. Soruna dair Osmanlı belgeleri araştırmacılarını beklemektedir. Alıntı yaptığımız Osmanlı yıllıkları kayıtlarından ise İstanbul'un fethedilmiş Sağ Yaka Ukrayna arazilerini Hmelntıskıy'ın idaresine bıraktığı anlaşılmaktadır. Osmanlılar muhtemelen Hmelnıtskıy'ı de hem Lehlilere hem de Ruslara karşı bir simge olarak kullanıyordu.

---

[410] **Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego wojewody chełmińskiego do Turcyi w latach 1677-1678**, Warszawa, Nakł. Świdzińskich i Ordynacyi Krasińskich, 1907, s. 206, 208.
[411] **Aktı, Otnosyaşçiyesya k İstorii Zapadnoy Rossii, Sobranıye İ İzdannıye Arheografiçeskoy Komissiyey**, C.V, Sankt-Peterburg, Tipografiya Eduarda Pratsa, 1853, s. 157.
[412] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii**, C. V, s. 152.
[413] **Źródła**, s. 364.
[414] Türkal, a.g.t., s. 748-749.
[415] Defterdar, **a.g.e.**, s. 103.
[416] Defterdar, **a.g.e.**, s. 104.
[417] Mıtsık, **a.g.e**., s. 249.
[418] Çuhlib, **a.g.e.**, s. 156-164.

Zaten Yurih Hmelnıtskıy'ın 1681 yılında azledilmesiyle Osmanlıl-Kosak münasebetleri gittikçe soğumuştur. Sol Yaka Ukrayna artık Moskova Çarlığı'nın hudutları içeresinde bulunacaktı. Osmanlılar Ukrayna memleketinde ya da Sağ Yaka Ukrayna Kosak Devleti'nin kalıntılarında, 1681'de hatmanlığa Boğdan Voyvodası Georg Duka'yı getirmişlerdi. Ancak 1683'te Osmanlı-Kutsal İttifakı savaşları başlamıştır, 1683 yılının sonunda Georg Duka Polonyalılara esir düşmüştü.[419] Lehistan Krallığı'nın hucüm ettiği, Osmanlıların idaresi altında bulunan Sağ Yaka Ukrayna arazileri savaş alanı olunca, 1684'te Dersaadet, Duka'nın yerine Kosak Kumandası Sulımenko'yu tayin etmiştir. Osmanlılar için Ukrayna arazilerinde bu dönemin en büyük kaybı ise Nemıriv şehrinin Lehliler tarafından zaptedilmesidir.[420]

1685-1688 yılları arasında sultan fermanıyla hatman makamına Kosak kumandanı Stetsık tayin edilmiştir. İdaresi bittikten sonra 1696'da Osmanlılar yerine 1672 yılında Moskova Çarlığı aleyhine isyan eden eski Sol Yaka Hatmanı kâtibi Petro İvanenko (Petrık) getirilmiştir. Bu dönem içinde Osmanlıların tayin ettikleri hatmanları Kırım Hanlığı'nın kontrolünde idare etmesi dolayısıyla arazileri "*Hanlık Ukraynası*" olarak adlandırılmaktadır. İvanenko muhtemelen 1712 yılına kadar makamında bulunmuştur.[421] Zaten Petrık'ın Moskovalılara karşı isyanı, Osmanlı tarafına kaçması, gerek Sol Yaka gerek Sağ Yaka Ukrayna'da Kosak-Osmanlı münasebetleri hakkındaki anıların XVIII. yüzyılında canlı olduğuna delalet etmektedir. Ancak 1686'da Lehistan Krallığı ve Moskova Çarlığı, Osmanlılar aleyhine Ebedi Sulh imzaladıktan sonra aralarında Ukrayna bölüşülmüştür. 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu ancak Kamaniçe Eyaletini değil işgali altında tutmakta olduğu Sağ Yaka Ukrayna Kosak Devleti'nin bütün kısımlarını da kaybetmiştir.[422] Fakat Petrık'tan gayrı onun eski Sol Yaka Ukrayna Hatmanı İvan Mazepa, Ukrayna'daki Kosak döneminde Moskovalılara karşı son büyük bir isyan çıkartmıştır. 1700-1721 yıllarında süren Moskova Çarlığı-İsveç Krallığı harbinde İsveç Kralı XII. Karl tarafını tutan İvan Mazepa, 1709 yazında vuku bulan Poltava

[419] Bartl, a.g.m., s. 325-326.
[420] Borıs Krupnıtskıy, "Z İstoriyi Pravoberejja 1683-1688 rr.", **Pratsi Ukrayinskoho İstorıçno-Fililohiçnoho Tıovarıstva V Prazi**, C.IV, Praha 1942, s. 12.
[421] Oleksandr Sereda, **Osmansko-Ukrayinske Stepove Porubijja V Osmansko-Turetskıh Cerelah XVIII St.**, Odesa, Astroprınt, 2015, s. 99-100.
[422] Bartl, a.g.m., s. 326.

muharebesinden sonra İsveç Kralı ve askeri kalıntılarıyla birlikte Osmanlı topraklarına sığınmak zorunda kalmıştır.[423]

Fakat 1709'da İvan Mazepa, Bender'de öldükten sonra 1710'da başkâtibi Pılıp Orlık kendisinin halefi seçilmişken[424] Osmanlı-Kosak münasebetleri nihai noktasına erişmiştir. 1710'da Sultan III. Ahmed, İsveç Kralı XII. Karl'ın kışkırtmasıyla Moskova Çarlığı'na karşı harp ilan etmiştir. Pılıp Orlık ve Kırım Hanlığı'nın Sağ Yaka Ukrayna'ya açtığı sefer, Kırım askerlerinin yağmalamaları sebebiyle başarısızlıkla neticelenmiştir.[425] Ondan sonra Moskova, Osmanlıların 1711'de Prut Savaşı'nda zaferi kazanmasıyla, Sağ Yaka Ukrayna'dan ve **Zaporizka Siç**'ten vazgeçmek mecburiyetinde kalmıştır.[426] Dersaadet bu iki bölgeyi Orlık'ın idaresine vermeyi vaadetmiş ve 16 Mart 1712 tarihli namesiyle bunu onaylamıştır.[427] Fakat Nisan 1714'de Leh Kralı II. August ile İstanbul'da bir antlaşma akdederek, Sağ Yaka Ukrayna'yı yeniden Lehistan'a bırakmıştır.[428] Osmanlı-Kosak Devleti arasında XVII. yüzyılda yüksek mertebede kurulmuş olan münasebetler bu vesile ile tamamem sönmüştür.

Kosak Devleti liderleri arasında parçalanmış olduğundan Osmanlılara karşı sürdürdüğü siyaseti yenilgiyle sonuçlanmıştır. Araştırmalarımıza ve yukarıda ana kaynaklardan ettiğimiz analize göre, Osmanlıların, Ukrayna halkına yaptıklarının yeri bu olaylarda Moskova ve Ukrayna tarihçileri tarafından gayet abartılıdır. Bunun karşılığında bu dönem içinde yer alan din meselesi yeterince incelenmemiştir. Aynı zamanda gerek bu meseleyi gerek onun Moskova Çarlığı'nın yükseltmesine ve Osmanlıların çöküşünü etkilemesini sadece Kosak-Osmanlı münasebetleri kapsamında anlamak mümkündür. Bu kapsamı tetkik ettikten sonra Osmanlı-Kosak münasebetleri içindeki Kilise etkisinin ehemmiyetinin de ortaya konması gerekmektedir.

---

[423] Sereda, **a.g.e.**, s. 80.
[424] Bkz. Ohloblın, **a.g.e.**, s. 375-378.
[425]Borıs Krupnıtskıy, **Hetman Pılıp Orlık (1672-1742). Yoho Jıttya İ Dolya**, Münih, Dniprova Hvılya, 1956, s. 22-29.
[426] Bartl, a.g.m., s. 328.
[427] Omelyan Pritsak, "Odın çı Dva Dogovorı Pılıpa Orlıka Z Tureççınoyu Na poçatku Druhoho Desyatılittya Visimnadtsyatoho Stolittya?", **Ukrayinskıy Arheografiçnıy Şçoriçnık**, S. 1, Kıyiv, 1992, s. 313.
[428] Bartl, a.g.m., s. 328.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-KOSAK MÜNASEBETLERİNDE KİLİSE ETKİSİ

2.1. Ukrayna Kilisesi'nin Konstantinopolis Patrikhanesi'ne Tâbiyeti (XI-XVII. yy.)

2.1.1. 988'ten XVI. Yüzyıla Kadar Ukrayna Tarihinde Kilise Gelişimi

Eski Ukrayna yıllıklarına göre 988'de Ukrayna'nın halifesi olan kadim Kıyiv Rus Devleti, Knyazı Volodımır'ın kararıyla Hırıstiyanlığı kabul etmiştir. Bununla birlikte Hıristiyanlık bu devlete, Bizans İmparatorluğu tarafından getirildiğinden halkı vaftiz olunduktan sonra Bizans etkisi, Ukrayna arazilerindeki devletler ile kültürel, dini ve manevi hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir.

Eski Ukrayna halkı vaftiz olduktan sonra, XI-XII. asırlarda en önemli Kilise terimlerinden birisi olan **evharistya** (Yunanca ευχαριστία), Kıyiv Rus'un devletsel temelini oluşturmuştur. Bir terim olarak bu söz İsa bedeni ve kanının bir ekmek kırıntısı ve küçük bir yudum şarap olarak insanın vücudu ve ruhuna girmesi demektir. Aynı zamanda Kıyiv Rus knyazları için, bu Yunanca terim ile eş anlamlı olan Eski Ukraynaca **prıçastya** sözcüğü de müşterek hâkimiyet, hükümranlık ve iktidara iltihak etme manasına geliyordu. Çünkü **prıçastya** kelimesi bir nesneye katılmak, bir nesnenin parçası olmak, hatta paylaşmak demektir. Knyazın olmadığı durumlarda her oğlu veya torunu babasından ya da atalarından miras kalan devletin bir kısmına katılıyor, yani sahip oluyordu. Bu suretle her knyaz kardeşleriyle birlikte devlete hâkim oluyor, onlarla beraber hükümdarlığı kutsal bir **prıçastya** gibi paylaşıyordu.[1]

Kıyiv'in ruhu olan Ayasofya Kilisesi de yalnız Bizans İmparatoru I. Justinianos'un Konstantinopolis'te inşa ettirdiği ünlü tapınağın ismini değil, İstanbul'da Ayasofya gibi, azim devlet manasını da taşıyordu. Ukrayna'daki Ayasofya Kilisesi, daha küçük ve dar olmasına rağmen, Kıyiv'in Bizanslılara rekabet etmesine de işaret ediyordu.[2]

[1] Genil bilgi için bkz. Yakovenko, **Narıs İstoriyi Serednyoviçnoyi**, s. 57-62.
[2] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.II, s. 42.

Kadim Rus-Ukrayna'da Ortodoksluğun diğer büyük bir simgesi, Vışhorod şehrinde bulunduğundan "Vışhorodlu" olarak da adlandırılan İsa'nın annesi Bakire Meryem ikonası olmuştur. O da Bizans İmparatorluğu'ndan Vışhorod şehrine getirilmiştir. Fakat 1155'te, ikbalde Moskova Çarlığı'nın merkezi bölgesi olacak Volodımır-Suzdal memleketi Knyazı Andrey Boholyubskiy, Vışhorod'a hücum edip ikonayı çalmıştır. "Vışhorodlu Bakire Meryem" ikonası Suzdal şehrine getirildikten sonra Moskova Knyazlığı'nın kutsal sembolü olacaktı.[3]

X. asırdan itibaren Bizanslıların Kıyiv Rus'a getirdiği Ortodoksluğun tesiri de Ukrayna edebiyatında birkaç yüzyıl içinde önemli bir seviyede sürmüştür. Bizans motifleri yalnız Ukrayna yazılı eserlerine değil halk şarkı ve masallarına da girmiştir. Aynı zamanda bu tesir yüzünden diğer kültürleri reddetmek, tek bir dinsel alanda yaşamı sürdürmek gibi manevi ve zihni unsurları Ukrayna halkının dünya algısında kendi izlerini bırakmıştır.[4] Ayrıca gerek Hristiyan kutsal kitapları, Tevrat ve İncil, gerek Kilise edebiyatı, din alanında kullanılan özel bir Kilise-Slav diline çevrilmekte, günlük yaşamda da kullanılmaktaydı. Kilise terimleri, isimleri de en başta olmak üzere eski Yunanca kelimeleri, eski Türkçe sözcükleriyle beraber eski Ukraynaca'ya geniş bir ölçüde yerleşmekteydi.[5]

Ama Kıyiv Rus'un Bizans İmparatorluğu ile kurduğu manevi münasebetler, kendilerini doğal olarak Kilise hayatında de kuvvetli bir biçimde zuhur ettirmiştir. Vaftiz olunma zamanından itibaren 1240 yılındaki Moğolların istilasına kadar -genel olarak 250 yıl boyunca- Konstantinopolis Patrikhanesi'nin tayin ettiği 22 veya 24 Kıyiv Metropoliti'nden ancak ikisi Ukraynalı olmuştur. Metropolitlerin sayısı da tartışmalıdır.[6] Bununla birlikte yüzyıllarca Konstantinopolis Patrikhanesi'nin dosdoğru hâkimiyeti Ukrayna Kilise arazilerinde yeterince sınırlı olmuştur. Kilise tarihçisi İvan Vlasovksıy'a göre iktidarının zuhurlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Kıyiv Metropolitini tayin etme hakkı;

[3] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.II, s. 191.
[4] M. S. Voznyak, **İstoriya Ukrayinskoyi Literaturı**, C.II, Lviv, Svit, 1992, s. 63.
[5] İvan Ohiyenko, **İstoriya Ukrayinskoyi Literaturnoyi Movı**, Kıyiv, Naşa Kultura İ Nauka, 2004, s. 133-134.
[6] Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.I, s. 38.

2) Kıyiv Metropolitliği'nin merkezini diğer bir şehre taşımak ve Kıyiv Rus arazilerinde diğer metropolitlikleri kurma hakları;

3) Kıyiv Metropolitini yargılama hakkı;

4) Din ve ayin tartışmalarını çözmek ve Kıyiv Metropolitliği'ne Patrik namelerini gönderme hakları;

5) Manastırlara ve kardeşliklere (XVI-XVII. asırlarda Ortodoksluğu savunmak amacıyla kurulan dernekler) "stavropihiya"yı (sırf Konstantinopolis Patriğine itaat etme hakkı) bağışlama hakkı;

6) Kıyiv Metropolitliğini şahsen ziyaret etme ve kendi eksarhlarını (Patrik vekilleri) Ukrayna memleketinde tayin etme hakları.[7]

Ancak XIII. asrın ilk yarısında Moğol istilası, Kıyiv Rus'ta geliştirilen Ortodoksluğa mühim değişikleri getirmiştir. İlk önce Moğol politikasıyla Kilise devletsel idare sistemine girmiştir. İkinci olarak, Ukrayna tarihçisi Hrıhoriy Luşnıtskıy'a göre, Kilise maksadına ulaşmak üzere yalan kullanılmasına izin vermiştir. Bu prensip de Moğol siyasetinin kuralları uyarınca Moskova memleketlerinde hem devlet hem kilise hayatına girip bugüne kadar din yaşamını etkilemiştir. Aynı zamanda siyasal amaçlar uğruna yalan kullanımı Ukrayna topraklarındaki kilise hayatında kökleşmemiştir. Moğollar ise kendi putperest gelenekleri uyarınca Hristiyanlığı bir din olarak himaye ederken, kiliseyi kendi hükümet parçasına dönüştürmüştür.[8] Böylelikle parçalanmış Kıyiv Rus Devleti'nde farklı memleketler arasında bir ayrım ve tek bir kilisenin kısımları arasında bir uçurum da tedricen derinleşmiştir. 1299 ya da 1300'de bu uçurumun ilk özellikleri kendisini bariz bir şekilde göstermeye başlamıştır. O zaman Kıyiv Metropoliti Maksım kendi merkezini, bugünkü Rusya'da olan, XIV. yüzyılın başlangıcında Moskova Knyazlığı'nın bir kısmı haline gelen Vladimir şehrine taşımıştır. Zaten onun selefi Kırıl da Moğolların tahrip ettiği Kıyiv'de artık kalmıyor, genellikle çağdaş Rusya şehirlerinde bulunarak kilise işlerini idare ediyordu.[9]

---

[7] Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.I, s. 37.
[8] Hrıhor Lujnıtskıy, **Ukrayinska Tserkva Mij Shodom İ Zahodom**, Filadelfiya, Vıdavnıtstvo "Amerıka", 1954, s. 110.
[9] Polonska-Vasılenko, **a.g.e.**, C.I, s. 190.

Bundan sonraki Kıyiv Metropoliti Petr, kendisi de Batı Ukraynalı olmasına rağmen, artık Vladimir şehrinde bile değil Moskova'da kalırken Moskova Knyazlığı'nın büyümesinde ve kuvvetlenmesinde mühim bir rol oynamıştır. Aslen Rum olan halefi Teognost ise kilise merkezi olarak resmen Moskova'yı seçmiştir. Böylelikle Moskova Knazlığı arazilerinde bulunan Kilise, Kıyiv Metropolitliği'ne resmen ait olmasına rağmen, Altın Orda'dan aldığı imtiyazlar sayesinde çok kuvvetli ve zengin bir teşkilat olmaya başlamıştır.[10]

Fakat XIV. asırda Ukrayna arazilerinin büyük bir kısmı Litvanya Knazlığı'na bağlandığında Kıyiv ve Moskova arasında Konstantinopolis Patrikhanesi'nin metropolitlik merkezi olma hakkı üzerine ciddi bir mücadele başlamıştır. 1376'da Konstantinopolis Patriği, Kıyiv Metropoliti makamına rahip Kipriyan'ı tayin ettiği halde, Moskova kendi Kıyiv ya da Moskova Metropoliti Oleksiy'i savunmaya devam etmiştir. Ancak 1389'da Kıpriyan, Moskova'ya hizmet etmeye başladığında, Moskova Knyazlığı tarafından hem Kıyiv, hem Moskova hem de modern Batı Ukrayna'da bulunan eski Halıç Knazlığı Metropoliti olarak tanıtılmıştır.[11] Kıpriya'nın ölümünden sonra Litvanya ve Moskova'nın kendileri için ayrı metropolitlikler talep ettiğinde Konstantinopolis Patriği, Kıyiv Metropolitliği'nin bütünlüğünü korumak istemişti. Bu maksatla 1408'de Yunan olan rahip Fotiy boşalan Kıyiv Metropoliti makamına tayin edilmiştir. Fakat 1415-1418 yıllarında Fotiy, Ukrayna ruhanilerinin kendi metropoliti olarak gördükleri Hrıhoriy Tsımbalak adlı rahip tarafından rakip görülmüş ve zamanla Moskova'ya taşınmıştır.[12]

Mamafih Fotiy'in 1431 tarihinde ölümüyle Kıyiv Metropolitliği'nin bölünme süreçi son aşamaya ulaşmıştır. Bu süreç aynı zamanda dünya Hristiyanlığı'nda yer alan olaylarla alakalıdır. Osmanlıların İstanbul fethini öngören Bizans İmparatoru VIII. İoannis Paleologos (1416-1448), Papa'dan Osmanlılar aleyhine destek almak maksadıyla Ortodoks ve Katolik mezheplerinin Papa idaresi altında birleşme fikrine katılmıştır. Bu cihetle 1439'da Ortodoks ve Katolik Kiliselerinin Papalık idaresi altındaki birleşmesine teşebbüs eden ortak Ortodoks ve Katolik Kilise Konseyi

[10] Kurat, **a.g.e.**, s. 108.
[11] Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.I, s. 111.
[12] Polonska-Vasılenko, **a.g.e.**, C.I, s. 323-325.

Floransa'da toplanmıştır.[13] Fakat bundan önce 1436'da Konstantinopolis Patriği, artık Moskova'da bulunan Kıyiv Metropolitliği makamına Ortodoks ve Katolik mezheplerinin birleşmesini fiilen destekleyen İsıdor adlı Yunan rahibi tayin etmiştir. 1441'de İsıdor, Floransa Konseyi'nden Moskova'ya dönünce Konseyin kararını okuduktan hemen sonra, mezheplerin birleşme fikrini reddeden Moskova hükümeti tarafından hapsedilmiştir. Onun yerine 1448'de Moskova'da piskopos konseyi tarafından İona adlı Rus kökenli piskopos, Kıyiv Metropolitliği makamına getirilmiştir. İona ise Moskova'da oturan "Kıyivlı" sayılan metropolitlerden sonuncusu olmuştur. 1461'de vefatından sonra yerine yeniden Moskova piskoposları konseyi tarafından seçilen Feodosiy adlı rahip artık "*Kıyiv*" değil "*Moskova ve bütün Rusya metropoliti*" unvanını kullanmaya başlamıştır.[14]

1451'de Ortodoks ve Katolik mezheplerinin birleşmesini destekleyen Konstantinopolis Patriği III. Gregorios Mammas, Floransa Konseyini reddeden Yunan ruhanilerinin baskısı altında Roma'ya göç etmiştir. Moskova Knyazlığı'ndan yanına firar eden metropolit İsıdor, artık Roma kardinali statüsünde 1452'de onun vazifesi üzere Konstantinopolis'te, Ayasofya'da mezheplerin birleşmesini ilan eden Kilise kararnamesini okumuştur. Lakin Bizanslılar, Katolik ruhanilerinin davranışlarından, iddiaları ve saldırı pozisyonlarından nefret ettiğinden, mezheplerin birleşmesinden katiyen vazgeçmişlerdi. Tam bu dönemde Doğu Roma İmparatorluğu'nun son büyük dükü Lukas Notaras mezhep birleşmesine dair kavgalar ve tartışmalar sırasında şu meşhur sözlerini söylemiştir: "*Konstantinopolis'te Latin serpuşu görmektense Türk sarığı görmeyi yeğlerim*".[15]

1453 yılından sonra Osmanlıların İstanbul'u fethi, Floransa Konseyi ve Bizanslıların iç kavgaları, Kıyiv Metropolitliği'nin durumunu daha şiddetli bir biçimde etkilemiştir. 1457'de Vatikan'da yerleşen Konstantinopolis Patriği III. Gregorios, Roma Papa III. Kalist ile temasta bulunmuşken Floransa Konseyi uyarınca Kıyiv Metropoliti makamına kendi temsilcisi olan Isıdor'un öğrencisi Hrıhor Bolharın'ı

[13] S. Ransimen, **Velikaya Tserkov' V Plenenii**, Sankt-Peterburh, İzdatelstvo Olega Abışko, 2006, s. 31.
[14] Vasiliy Lurye, **Russkoye Pravoslaviye Mejdu Kiyevom İ Moskvoy**, Moskva, Tri Kvadrata, 2010, s. 25-75.
[15] Ransimen, **a.g.e.**, s. 122-124.

tayin etmiştir.[16] Bu cihetle Kıyiv Metropolitliği'nde birincisi Moskova Knyazlığı'nda hüküm eden, diğeriyse Büyük Litvanya Knyazlığı'nda ve Leh Krallığı'nda Ortodoks işlerini idare eden iki Metropolit ortaya çıkmıştır. Konstantinopolis Patrikhanesi peşinden Kıyiv Metropolitliği'ni ikiye bölmüştür. Buna ilaveten Ukrayna arazilerinde bulunan Kıyiv Metropolitliği, Konstantinopolis Patrikhanesi'ne değil Roma Papalığı'na bağlanmıştır.

Ancak bu durum 1470'te Hrıhor Bolharın'ın Ortodoksluğa sadık kalan Konstantinopolis Patriği Dionisius tarafından tanınmasıyla bitmiştir. Bundan itibaren eski Kıyiv Rus arazilerinde iki ayrı Ortodoks Kilisesi, buna kadar birlikte olan Kıyiv Metropolitliği iki kısmının her biri kendi özel yaşamını sürdürmüştür. Ukrayna arazilerinde Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Kıyiv Metropolitliği eski gelenekleri uyarınca mevcudiyetini devam ettirmişse de Moskova Knyazlığı'nda Konstantinopolis Patrikhanesi tarafından tanınmayan Moskova Metropolitliği, Kıyiv'den ayrı olarak kendisi ve yeni adetlerini yürürlüğe koymuştur. Moskova Metropolitliği, Floransa Konseyi'nde beyan edilmiş Ortodoks ve Katolik mezheplerinin birleşmesini reddetmiş, onu hain, dine aykırı ve şeytanca olmakla itham etmiştir. Onun için Floransa Konseyi taraftarı olan İsıdor'un Kıyiv Metropoliti makamına Kilise kanunlarına mugayir olarak tayin edildiği, bu gerçeğin de ona Kıyiv'den ayrılması ve bağımsızlık haklarını sağladığını iddia etmiştir. Nihayet 1589'da Moskova Metropolitliği, İstanbul'dan tamamen bağımsız olan kendi Patrikhanesi'ne dönüşmüştür.[17]

Hrıhor Lujnıtskıy ve Yuriy Fedoriv gibi Ukrayna tarihçilerine göre bu durumda Kıyiv Metropolitleri, 1501 yılına kadar Moskova yerine Roma Papalığına bağlı ya da en az Floransa Konseyi ile Ortodoks ve Katolik mezheplerinin birleştirilmesi taraftarı olmuşlardır. Fakat aynı zamanda onlar da Konstantinopolis Patrikhanesi ile koparılmış ilişkilerini yavaşça canlandırmışlardı.[18] Bu durum XVI. yüzyılda Ukrayna Kilise hayatı için yeni bir dönem başladığı anlamı taşımaktadır. Kıyiv Rus Devleti'nde Ortodoks Kilisesi, devlet ve Kilise ilişkileri alanında mevcut olan tek bir din

[16] Lujnıtskıy, **a.g.e.**, s. 197.
[17] Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.I, s. 111.
[18] Lujnıtskıy, **a.g.e.**, s. 199-206; Yuriy Fedoriv, **İstoriya Tserkvı V Ukrayini**, Toronto, Ukrainian Publishers Limited, 1967, s. 127-129.

sisteminde faaliyetini gösteriyordu. Diğer bir deyişle Ortodoks Kilisesi, tek bir dine bağlı olan devlet makamlarıyla münasebetlerini kurmuş, hatta onlarla birlik ve ahenk içerisinde bulunuyordu. İlaveten kilise, iktidar ve devlet düzeni ile topluluk yapısının Hıristiyanlaştırılmasını sağlıyordu. Mamafih Kıyiv'in çöküşünün akabinde Ukrayna topraklarında mevcut olan Ortodoks Kilisesi, diğer bir mezhep sistemine bağlı olan yabancı bir devletle yeni ilişkiler tesis etmek zorunda kalmıştır. Bunun yanında yabancı hâkimiyetin koşullarında Ortodoks Kilisesi'nin Katolik mezhebine dayanan Leh Krallığı ve Litvanya Birliği hükümdarları ile asillerine karşı bağı günbegün kuvvetlenmekteydi. Bu süreçler neticesinde Ortodoks Kilisesi'nin, Kıyiv Rus döneminde sahip olduğu geniş hakları da zamanla önemli bir ölçüde zayıflayacaktı.

Artık Leh Kralı IV. Kazımir'in oğlu Jan I. Olbraht (1492-1501) ve ondan sonra Leh Kralı olan Litvanya Büyük Knyazı I. Oleksandr (1501-1506) hâkimiyetleri zamanında Ukrayna arazilerinde Katolik ve Ortodoks mezhepleri arasında ilk ciddi gerginleşme ortaya çıkmıştır. Kıyiv Metropoliti Yosıf Bolgarınovıç, seleflerinin peşinde olup Katolik ve Ortodoks mezheplerini birleştirmeye aktif bir biçimde çabalıyor, hatta Kral I. Oleksandr'ın etkisi altında Büyük Moskova Knyazı III. İvan'ın kızı ve Leh Kraliçesi olan Olena'yı Katolikliğe dönmeye ikna ediyordu.[19]

Aynı zamanda Ortodoks Kilisesinin, Katolik mezhebinin üstünlüğü altında zayıflanması olarak tasvir edilebilen süreçler, süratli bir şekilde değil tedricen gelişmişti. Rus Metropoliti ve ideolojik Kilise tarihçisi Makariy Bulgakov bile Kıyiv Metropolitliği'nin XVI. yüzyılın ilk yarısındaki durumunu "*Sadece Ortodoksluğun Latinlik aleyhine sürdürdüğü mücadelesinin bazen bozduğu sakin bir durumu*" olarak vasıflandırmaktadır.[20] Böylelikle 1501'de Kıyiv Metropoliti II. İona, Floransa Konseyi taraftarı olan Yosıf Bolgarınovıç'ın yerine Moskova Knyazı'nın kızı ve Leh Kraliçesi olan Olena'nın desteğiyle gelmiştir.[21] Onun tayin edilmesiyle Kıyiv Metropolitliği tarihinde Ortodoks ve Katolik mezheplerinin birleşmesi hakkındaki tartışmalar uzun süre için ortadan kalkmıştır.

[19] Makariy Bulgakov, **İstoriya Russkoy Tserkvi**, C.IX, Sankt-Peterburh, Tipografiya R. Golike, 1879, s. 89-131.
[20] Bulgakov, **a.g.e.**, s. 149.
[21] Nataliya Polonska-Vasılenko, **İstorıçni Pidvalını UAPTs**, Roma, PP. Basiliani - Via S. Giosafat, 1964, s. 50.

2.1.2. Ukrayna'da Ortodoksluk ve Konstantinopolis Patrikhanesinin Tesiri (1596'daki Unia'ya Kadar)

Konunun anlaşılması açısından XVI. yüzyılda Moskova Metropolitliği'nin ayrılmasından sonra Kıyiv Metropolitliğini birkaç önemli özellikleriyle tasvir etmek uygun olacaktır. İlk önce Metropolitliğin arazileri modern Polonya, Beyaz Rusya, Ukrayna ve Rusya'da bulunan 10 büyük piskoposluktan ibaret olduğunu vurgulamak gerekir. Bu piskoposlukları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Kıyiv Metropolit Piskoposluğu,
2) Polotsk Piskoposluğu (modern Beyaz Rusya),
3) Çernihiv (Bryansk) Piskoposluğu (modern Ukrayna),
4) Smolensk Piskoposluğu (modern Rusya),
5) Turov ve Pinsk Piskoposluğu (modern Beyaz Rusya),
6) Lutsk Piskoposluğu (modern Ukrayna),
7) Volodımır Piskoposluğu (modern Ukrayna),
8) Holm Piskoposluğu (modern Polonya),
9) Peremısk Piskoposluğu (modern Polonya),
10) Galıç Piskoposluğu (modern Ukrayna).[22]

Bu araziler çağdaş Rusya, Beyaz Rusya, Polonya ve Ukrayna'nın farklı bölgelerini içermekteydi. Bu cihetle metropolitliğin sahası yeterince geniş sayılabilmektedir. Mamafih Moskova-Leh Krallığı savaşları yüzünden Çernihiv Piskoposluğu, Moskova Çarlığı tarafından işgal edilmiştir.[23] Bununla birlikte piskoposluk artık XVI. yüzyılda Ukrayna ve Kilise tarihinde yeniden önemli bir rol oynamıştır.

Kıyiv Rus dönemine kıyasla Büyük Litvanya Knyazlığı ve Leh Krallığı'na ait olan bu Kilise arazilerinde artık patronat (Latince *patronatus)* hakkı hükmediyordu. Patronat hakkına göre Leh Kralları ve Büyük Litvanya Knyazları kendi siyasal görüşleri uyarınca metropolitler, piskoposlar ve arhimandritisleri (büyük manastır idarecisi) Kilise makamlarına tayin ediyorlardı. Bunun neticesinde XVI. asırda metropolit ve piskopos makamları laik iktidar kontrolü altında bulunduğu zaman kilise

[22] Lujnıtskıy, **a.g.e.**, s. 198-199; Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.I, s. 138-139, Bulgakov, a.g.e., C.IX, s. 131-132.
[23] Bulgakov, **a.g.e.**, C.IX, s. 131.

hayatında ekspektatıva (Latince jus expectativae) gibi bir yörünge de meydana gelmiştir. Ekspektatıva da ruhani makamını bir bahşiş karşılığında bağışlamak manasına gelmekteydi.[24] Bu kural ise laik zenginlerin yüksek ruhani makamlara oturmasına, piskoposluk arazileri üzerindeki hakların satılmasına, geçmişte laik olan kilise yöneticilerinin rahipliğe aykırı olan davranışları sebebinden dinciler tarafından kınanması yolunu açmıştır.[25] Neticesinde laik bir asil bile kralın izniyle bir piskoposlukta ruhanilere hüküm ederek kilise işlerini tamamen idare ediyordu. Bu cihetle 1444'te Kıyiv ve Galıç Metropoliti Makariy, Leh Kralı I. Zygmunt'a şöyle yazıyordu: "*Kendi Slutsk ve Kopılsk şehirleri valilerine niçin ruhani maslahatlara duhul edin diye laf edersin? Bu senin vekillerin papazları muhakeme eder ve kalelerinin hapishanesine atar ve suçlanır ve erkekleri ve kadınları boşalttırır ve boşaltmaları alır ama hakka ve ruhani icraya onları teslim etmezler*" [26].

Bununla birlikte patronat sistemi Osmanlı Devleti'nde Ortodoks patrikleri ve metropolitlerinin makamlarına tayin edilmek üzere padişaha bir miktar para olup hediye sayılan pişkeş verilmesine benzer idi.[27] Fakat Leh Krallığı'nın uyguladığı patronat sistemi, Kıyiv Rus zamanında türeyen Ukrayna Kilise adetleriyle çelişmesi dolayısıyla gerek halk gerekse ruhaniler tarafından müspet bir şekilde algılanmazdı. Aynı zamanda en ciddi mesele Kıyiv Metropolitliği'nin entelektüel potansiyelinin düşmesinde ortaya çıkmıştı. Leh Krallığı'nda ve Litvanya Knyazlığı arazilerindeki Katolik ve Protestan mezheplerine kıyasla Ortodoks Kilisesi kültürel olarak bir çöküş noktasında bulunuyordu. Genel olarak XV-XVI. asırlarda Leh edebiyatı, tarihi ve din fikirleri Ukrayna'dakilerine karşı daha üstün haldeydi. Ukrayna-Rus asilleri ise eğitimle alakadar oldukları taktirde çoğunlukla Protestan reform hareketlerine iltihak ediyorlardı. Bu durumda 1500-1575 yılları arasında ünlü Yunan teologları ya da bilim

[24] İ. Y. Skoçılyas, "Polske "Pravo Patronatu" Ta Osoblyvosti Pravovoho Stanovyshcha Halytskoyi (Lvivskoyi) Yeparkhiyi V XV-XVII Stolittyah", **Visnyk Lvivskoyi Komertsiynoyi Akademiyi**, S. 10, Lviv, 2011, s. 101-102.

[25] İ. Çistoviç, **Oçerk İstorii Zapadno-Russkoy Tserkvi**, C. I, Sankt-Peterburg, Tipografiya Departamenta Udelov, 1882, s. 204.

[26] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii**, C.II, s. 397.

[27] Pişkeş konusu ile ilgili olarak bkz. Elif Bayraktar Tellan, The Patriarch and the Sultan: The Struggle for Authority and the Quest for Order in the Eighteenth-Century Ottoman Empire, **Ph. D. Dissretation**, İhsan Doğramacı Bilkent University, Ankara 2011, s. 37; Muzaffer Doğan, "Osmanlı İmparatorluğunda Makam Vergisi: Caize", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S.7, İstanbul, 2002, s. 35-74.

adamları uzun süre Ukrayna'da kalmamış, Ortodoks kardeşlerine tahsil de vermemişlerdir.[28]

Takriben 1570'te İncil'i Eski Ukraynaca'ya tercüme eden, ayrıca ilk Ukrayna matbaacılarından birisi olan Vasıl Tyapınskıy, aydın tabakalara hitap ederken bahsettiğimiz vaziyeti şu tarzda tarif ediyordu:

> "*Bu felakete karşı sizden gayrı diğer bir yardım yok, ancak siz vatan sevgisiyle yardımcı olabilirsiniz… Kendi metropoliti, piskopos ve hocalarınızı buna kendi yalvarmalarıyla getirin, rüşvetleri ve birbirinin tahtlarını işgal etme vaat etmelerini, karınlarını ve birbirinden kuvvetli olan iltizamlarına dikkat etmelerine Tanrı kalemelerini öğrensinler ve diğerlerini öğretsinler ve atalarınızın boşuna harcamaları ve kıyafetleri değil ama fenler için bağışladığı mal mülklerini tahsil için okulları kurmaz üzere kullansınlar (ama -ne ayıp!- ancak okumayı hem de sadece ana dilinde okumayı öğreten çağdaş okul gibi olmasın) ve kardeşleriniz uğruna senelerdir ihmal edilmiş Tanrı kelimesi ilmini inkişaf etsinler.*"[29]

Diğer anonim bir yazar ise XVI. asır başlangıcında Ukrayna asillerinin XV. yüzyılda gerçekleştirdikleri kültürel siyasetlerinden bariz bir şekilde şikâyet etmektedir: "*Ve çok sevdalılar olmuşlardı ki büyük masraflarıyla kiliseler ve manastırları inşa etmiş ve malikâneleriyle kuşatmış, altın ve gümüş ve sedef ve kıymetli taşlarla süslemiş ve Slav dilindeki çok kitap yazdırmış, mamafih en gereken ya da okulları tesis etmemişlerdir*" [30].

Bununla birlikte gittikçe şiddetlenen Katolik mezhebinin istibdadı, Ukrayna kültürel çöküşüne refakat etmeye başlamıştır. Bir taraftan XV. asrın ilk yarısından 1555 yılına kadar, Leh Krallığı ile Moskova Knyazlığı'nın savaşması dolayısıyla yukarıda bahsedilen anonim yazarın işaret ettiği gibi Ukrayna ve Beyaz Rusya arazilerinde Ortodoks kiliseleri ve manastırlarının sayısı artmıştır.[31] Bu müddet içinde Kıyiv Metropolitleri, katiyen Konstantinopolis Patrikhanesi'ne merbut olup Floransa Konseyi kararları uğruna Ortodoks mezhebinden vazgeçmiyor, dahası onu

---

[28] Borıs Hudzyak, "İstoriya Vidokremlennya: Kıyivska Mıtropoliya, Tsargorodskıy Patriarhat İ Geneza Beresteyskoyi Uniyi", **Kovçeh. Naukovıy Zbirnık Statey Z Tserkovnoyi İstoriyi**, S. 1, Lviv, 1993, s. 9-11.
[29] Vasilei Tyapinskiy, "Predmova", **Kıyivskaya Starina**, S.1, Kıyiv, 1889, s. 5.
[30] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii**, C.IV, s. 204.
[31] Bulgakov, **a.g.e.**, C.IX, s. 294.

savunuyorlardı.[32] Diğer taraftan Ortodoks Ukraynalılara, sadece din hayatında değil esnaf ve şehir hayatlarında da Leh tarafından tedricen zulmedilmekteydi.[33] Böylelikle 1521'de Lviv'de oturan Ukraynalıların, papazlarının şehirde kilise aletleriyle, mumlarıyla ve şarkılarıyla gezmemesini Leh Kralı'na şikâyet ettiği zaman Kral, papazlarının yalnız kendi sokaklarında şarkılarıyla ve mumlarıyla gezebilmesi cevabını vermiştir.[34] Ayrıca Ukraynalıların Lviv şehri idaresine Katolik mezhebi üyeleriyle eşit olan haklarıyla katılmasına da izin verilmemiştir.[35] 1549'da ise Leh Kralı, sadece Katolik mezhebine geçen Ukrayna asillerinin eski haklarını teyit etmiştir.[36]

Bu durumun karşılığında Ukrayna kilise ve manastırları yanında oluşturulan Ortodoks kardeşlikleri faaliyetlerini genişletebilmiştir. Zaten XVI. yüzyılda esnaf ve şehir sakinlerinden oluşturulan bu kardeşlikler, eskiden beri Ukrayna arazilerinde mevcut olmakla birlikte, Ortodoks mezhebini savunmayı amaçlamışlardı. Ayrıca 1589'da ileri gelen Ortodoks kardeşliklerinden birisi olan Lviv şehri kardeşliği, Konstantinopolis Patrikhanesi'nden stavropihiya hakkını kazandırmıştı. Bundan üç yıl önce Antakya Patriği Joakim tarafından onaylanan yeni statüsüne göre üyeleri arasında gerek Ortodoks asilleri gerek papazları gerekse şehir sakinleri ve diğer tabaka temsilcileri bulunabilirdi. Amaçları ise kültürel ve dinsel alanları kapsamaktaydı.[37]

İlk önce Orotodoks kardeşlikleri Lviv ve Vilno (bugünkü Litvanya başkenti) şehirlerinde kurulmuştur. Fakat zamanla küçük kentlerde bile oluşturulmuştur. Ancak, kardeşliklerin XVI. asrın ikinci yarısında yer alan değişiklerine göre, en mühim amaçlarına sadece üyeleri, kiliseleri ve manastırlarına maddi bir destek vermek değil aynı zamanda da okullar kurmak ve desteklemek, gençlere tahsil vermek, bilim adamları ve din muhafızlarını beslemek, kitapları yayımlamak gibi ilkeler de aittir. Lviv kardeşliğinin peşinde bu yeni değişiklikler Vilno (Litvanya), Peremışl (Polonya), Minsk (modern Beyaz Rusya başkenti), Mohıliv (Beyaz Rusya), Slutsk (Beyaz

[32] **Opisaniye Kiyevosofiyskaho Sobora İ Kiyevskoy İyerarhii**, Kıyiv, Tipografiya Kievopeçerskoy Lavrı, 1825, s. 119.
[33] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.VI, s. 499.
[34] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.V, s. 242.
[35] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.V, s. 243-244.
[36] Çistoviç, **a.g.e.**, C.I, s. 190-191.
[37] Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.I, s. 212-215.

Rusya), Dorohobıç ve Rohatın (Ukrayna) ve diğer Ukrayna ve Beyaz Rusya şehirlerinde kurulan küçük kardeşliklerin statülerine girmekteydir. Kardeşlikler ilaveten, bir üyesine karşı Kilise mahkemelerinde dava açtığında, bütün kardeşliğin onu savunacağını, sırf bu şartına göre mahkeme kararlarını tanıyabileceklerini ilan ediyorlardı.[38]

Böylelikle Katolik mezhebinin getirdiği zulümler bir taraftan Ukrayna Ortodoks dindarlarını harekete geçirirmiş, diğer taraftan da Kıyiv Metropolitliği'nin koruduğu ve sağlamlaştırmaya çalıştığı Konstantinopolis Patrikhanesi ve diğer Doğu Kiliseleriyle münasebetlerini yeni mertebeye çıkartmışlardı. İlk önce 1577'de Ukrayna-Rus Knyazı Kostyantın Ostrojskıy sakin olduğu Batı Ukrayna'da mevcut olan Ostrih şehrinde kendi okulunu kurmuştur. Orta ve Yeni Çağların tahsil düsturlarına göre okulda Slav, Latin ve Eski Yunanca öğretiliyordu. Fakat okulda üç dilden, Ortodoks mezhebinin Latinceleştirilmiş Katolikliği karşılaştıran temellerinden birisi olan Eski Yunanca'nın tercih edilmesi dolayısıyla Yunanlılar okulda muallimlerin çoğunu temsil ediyorlardı.[39] Zaten 1621-1622 yıllarında Ukrayna-Rus asili, rahibi ve kendi çağının ünlü yazarı olan Zahariya Kopıstenskıy **Palinodiya** (Eski Yunanca παλινωδία kendi sözlerinden vazgeçme anlamına gelmektedir) adlı eserinde şunu yazmaktaydı:

> "*Romalılar, bu dünyanın bilimiyle övünüyorlar, demek ki yabancı tüyleriyle övünüyor, yabancı muşambayı giyiyorlar. Çünkü Platon ve Aristo'nun ve diğer filozofların irfanı Yunan ilmidir… Ve biz, Ruslar (Eski Ukraynalılar) Alman diyarlarına sığındığımızda Latin beynini değil Yunan beynini aramaktayız ki o diyarda kısa süre için güvenildiklerini bizimki gibi algılanıyoruz…*"[40]

Şüphesiz aynı zamanda XVI. yüzyılda Eski Yunanca'nın Ukrayna tahsilinde o kadar ehemmiyet kazanması, eski Ukraynalıları Latin dünyasından uzaklaştırarak Yunan Kilisesi'nin ait olduğu Osmanlı Devleti'ne yaklaştırmıştır. Ünlü okulun yerleştiği Ostrih şehrinde bir cadde tamamen Yunanlılara ait hale gelmiştir. Fakat diğer taraftan gerçekten ünlü Yunan muallimleri 1590 yıllarına kadar Ostrih'te az sayıda

---

[38] O. Lototskıy, **Avtokefaliya**, C.I, Varşava, Ukrayinskıy Naukovıy İnstıtut, 1935, s. 62-63.
[39] Mıtropolıt İlarion, **Knyaz Kostyantın Ostrozkıy İ Yoho Kulturna Pratsya**, Vinnipeg, The Christian Press Ltd., 1958, s. 108-109.
[40] Zahariya Kopıstenskiy, "Palinodiya", **Russkaya Istoriçeskaya Biblioteka**, C.IV, Sankt-Peterburg, Tipografiya A. Tranşelya, 1878, s. 900.

bulunuyorlardı. Ancak Ortodoks ve Katolik mezheplerinin çatışması Lehistan ve Litvanya Birliği'nde şiddetlendiği zaman Doğu Patrikleri doğal olarak Ukrayna Kilisesini çok daha önemsemekteydiler. Bu çerçevede 1594'te Sultan III. Mehmed'in (1595-1603) hürmet ettiği İskenderiye Patriği Meletius I. Pegas,[41] Knyaz Kostyantın Ostrojskıy'ın ricası uyarınca bizzat Ostrih şehrine birkaç Yunan öğretmeni göndermiştir. 1601-1621 yıllarında İskenderiye Patriği, sonra da Konstantinopolis Patriği olan meşhur Yunan Kilisesi temsilcisi Kirillos Lucaris aralarında bulunup 1694-1698 tarihlerinde Ostrih Akademisi'nin önce profesörü sonra da rektörü olmuştur. Konstantinopolis Patriği'nin Ukrayna'da kendi eksarhı makamına tayin ettiği Yunan kökenli Nıkıfor adlı piskopos da onunla birlikte Ostrih'te bulunuyordu.[42] Fakat Mıhaylo Hruşevskıy'a göre nesnel olarak Ostrih Akademisi'nin mevcudiyeti yılları boyunca (1636 yılına kadar) yalnız tek bir kişi, Eski Yunanca'yı yüksek derecede bilen yüksek eğitimli mezunu statüsüne ulaşmıştır.[43]

Aynı zamanda Doğu Patrikleri XVI. yüzyılın sonundan itibaren Ukrayna'daki Ortodoks mezhebi hayatında oynadıkları rol Ostroh Akademisi ile yetinmemiştir. İlaveten Doğu Patrikleri derken onların hepsinin Osmanlı İmparatorluğu'nun hudutları içerisinde bulunmaları dolayısıyla İskenderiye, Antakya ve Kudüs Patrikhaneleri'nin Konstantinopolis Patrikhanesi'ne bağlı olduğu unutulmamalıdır.[44] Bu cihetle Ukrayna Kilisesi tarihi, dolaylı olarak sadece onlarla değil, büyük ölçüde Kıyiv Metropolitliği'nin de doğrudan bağlı olduğu Konstantinopolis Patrikhanesi ile ilgilidir.

Böylelikle Meletius I. Pegas'tan gayrı 1586'da Antakya Patriği İoakim, Moskova'ya sadaka istemeye giderken Lviv şehrini ziyaret ettiği zaman oradaki Ortodoks kardeşliğinin yeni statüsünü tasdik etmiştir.[45] Bu statüyle Ukrayna kardeşlikleri hayatında ıslahat dönemi başlamıştır. İoakim'in Ukrayna Kilise hayatında başladığı ıslahatlar ise kardeşlikler üyelerinin manevi hayatını Hıristiyanlığının ilk yıllarında olduğu gibi en yüksek dereceye çıkarmasını, yüksek ruh

---

[41] İ. İ. Malılevskiy, **Aleksandriyskiy Patriarh Meletiy Pihas İ Yeho Uçastiye V Delah Russkoy Tserkvi**, Kıyiv, Tipografiya Kievopeçerskoy Lavrı, 1872, s. 296-297.
[42] İlarion, **a.g.e.**, s. 113-116.
[43] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.VI, s. 487.
[44] Geniş bilgi için bkz. Hasan Cholak, **The Orthodox Church in the Early Modern Middle East: Relations between the Ottoman Central Administration and the Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria**, Ankara, TTK Yayınları, 2015.
[45] Bulgakov, **a.g.e.**, C.IX, s. 412.

sahipleri olan kardeşlikler temsilcilerinin laik eğlenceler ve şenliklere satılmış olan ruhanileri müspet bir biçimde etkilemesini, onları sapık yoldan uzak tutturmasını, ruhani hayatlarını takip etmelerini, günahlarını piskoposlarına bildirmelerini bile öngörmekteydi.[46] Antakya ve diğer Doğu Patriklerinin bu meselede yaptıkları tesirinin ne kadar kuvvetli olduğunu Lviv kardeşliğinin statüsünün şu sözleri açıklamaktadır: "*Bir kimse -başpiskopos olsun, piskopos da ya da papaz olsun ya da knyaz veya basit bir adam olsun- bu statüyü inkâr ederse ve ruh hakkını ihmal ederse dört Dünya Patriklerinin (Doğu Patrikleri) tarafından lanetli olsun*"[47].

Lviv kardeşliği üyeleri de 1586'da Konstantinopolis Patriği Teolepta'ya statüsünü tasdik etmek, okul ve matbaasını açmak için hayırdua etmek arzusuyla başvurdular. Aynı tarihte Ukrayna tarihinde Arseniy Grek (Yunanlı) olarak bilinen Alasonya Piskoposu Yunan Arseniy Lviv'e ulaşıp Lviv kardeşliğinin okulunda iki yıl boyunca tedris ederken, **Adelfotes**[48] adlı Kilise Slavca ve eski Yunanca dilleri gramerinin yazılışına katkıda bulunmuştur.[49] Bu şekilde Doğu Patrikleri, Kıyiv Metropolitliği'nde tahsil süreçlerini desteklemeye başlamışlardı. 1588'de ve 1589'da ünlü Konstantinopolis Patriği II. Jeremias Tranos, Ukrayna'yı şahsen ziyaret etmiştir. Bu Konstantinopolis Patriği'nin yüzyıllar boyunca Kıyiv Metropolitliği'ne bizzat yaptığı tek ziyarettir. Bu ziyaret gerçekten verimli olup, Kıyiv Metropolitliği'nin Konstantinopolis Patrikhanesi ile yüzyıllarca kurduğu bağlarının Ukraynalılar için ne kadar kayda değer olduğuna işaret etmektedir.

Söz konusu yıllarda II. Jeremias, Moskova Çarlığı'nı sadaka ya da maddi destek almak amacıyla ziyaret etmiştir. 1588'de bahsettiğimiz Alasonya Piskopusu Arseniy, Lviv'i bıraktıktan sonra bu Patriğin maiyetine katılıp onunla birlikte seyahat ediyordu. Sonra piskopos bu seyahatinde tüm gördüklerini hatıratında anlatmıştır.[50] Mamafih Jeremias'ın Moskova'da bulunduğu 1589 yılı gerek Kıyiv gerek Moskova Metropolitliği için muhtemelen en mühim tarihlerinden biri olmuştur. Konstantinopolis Patriği II. Jeremias'in Moskova'da manevi baskısı altında bulunması

[46] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.VI, s. 513-514.
[47] Lototskıy, **a.g.e.**, C.I., s. 63.
[48] Eski Yunanca'da **adelfotes** (αδελφοτης) kardeşlik anlamına gelmektedir.
[49] Kırılo Studınskıy, "Adelfotes", Gramatıka Vıdana U Lvovi V R. 1951, **Zapıskı NTŞ**, C.VII, Lviv, 1895, s. 3-4.
[50] Studınskıy, a.g.m., s. 7.

dolayısıyla dayanamayıp ikbalde Ukrayna Kilisesini istila edecek, XVI. yüzyılda ise dünyada mevcut olan bütün Ortodoks Patrikhaneleri listesinde dört Doğu Kilisesinden sonra beşinci olarak tanınacak Moskova Patrikhanesi'nin kurulmasına izin vermiştir.[51]

Zaten 1588'de II. Jeremias, Moskova'ya giderek Ukrayna'da büyük faaliyetlerde bulunamamıştır. Yaptığı tek şey Vilno kardeşliğinin statüsünü tasdik etmek olmuştur.[52] İlaveten bugünkü tarihçilerin ellerine Lviv kardeşliği karşısında mücadele eden Hedeon Balaban adlı Batı Ukrayna piskoposuna nasihat eden aynı 1588 tarihli patrik mektubu ulaşmıştır.[53] Bununla birlikte bu Konstantinopolis Patriği, Ortodoks mezhebinin kuzey kısmına büyük bir dikkat gösteriyordu. 1589'da ise II. Jeremias Moskova'dan döndükten sonra Lehistan-Litvanya Birliği arazilerinde artık geniş bir faaliyet göstermektedir. Büyük ihtimalle bu faaliyetler neticesinde Katolik mezhebinin radikal bir taraftarı olan Leh Kralı III. Sigismund Vaza bile hem Vilno Ortodoks Kardeşliğini meşrulaştırmış hem de yabancı Konstantinopolis Patriğinin onun devletinde oturan Ortodoks cemaatlerini yönetme, bilhassa ruhanileri hakkında hüküm verme haklarını kanuni olarak teyit etmiştir.[54]

Bununla birlikte Jeremias'ın Ukrayna'daki maksadı ve Kilisesinin kuzey kısmına dair bir stratejisinin olup olmadığı da belli değildir. Muhtemelen II. Jeremias, Moskova'ya sadaka toplamak üzere yapılan yolculuğunda Kıyiv Metropolitliği'ni sadece ziyaret etmiştir.[55] Sadece para biriktirme amaçlarına göre Lehistan-Litvanya Birliği'nde uzun süre de ya da dört ay geçirebilirdi.[56] Jeremias'ın ziyaretinden sonra Katolik ve Ortodoks mezheplerinin birleşmesi taraftarı olan Petro Skarha adlı Ukrayna ruhani ve yazarı, Jeremias'ın Lehistan-Litvanya Birliği'nde sunulan rüşvetler üzerine piskoposları tayin ettiğini, İstanbul'a döndükten sonra bile buradaki bir piskopostan tayini karşılığında para talep ettiğini anlatmaktadır.[57] Ayrıca Konstantinopolis Patriği, zengin Ukrayna tüccarı ve Lviv kardeşliği üyesi olmadan önce Boğdan

[51] Borıs Hudzyak, "Tsarhorodskıy Patriarh Yeremiya II, Utvorennya Moskovs′koho Patriarhatu Ta Tserkovnykh Reform U Ukrayins′ko-Bilorus′kıh Zemlyah Kintsya 80-h Rokiv XVI Stolittyas", **Zapıskı NTŞ**, C. CCXXXVIII, Lviv, 1999, s. 11-28.
[52] Hudzyak, a.g.m., s. 12-13.
[53] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii**, C.IV, s. 6-7.
[54] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii**, C.IV, s. 20-25.
[55] Hudzyak, a.g.m., s. 44.
[56] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.V, s. 550.
[57] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.V, s. 560.

Voyvodalığı'nda yüksek idare makamında bulunan Girit Adası doğumlu Yunan Konstantın Kornyakt[58] ile temasta olup ondan Lviv kardeşliğine maddi bir destek vermesini istemişti.[59] Muhtemelen yine de maddi çıkarları, Konstantinopolis Patriği'ni hem Ukraynalı hem de Osmanlı olan bu zengin tüccar ile birleştiriyordu.

Jeremias'ın eylemlerinin diğer bir yönü ise Meletius I. Pegas'in gerçekleştirdiği faaliyet gibi Ortodoks kardeşlerinin kuvvetlenmesi ve ruhanileri üzerine tesiri yükseltmesi hedefleri almaktadır.[60] Aynı zamanda Konstantinopolis Patriği'nin diğer eylemleri, onun zaten Ukrayna ve Beyaz Rusya Kilisesi üzerine özel görüşlerinin var olduğunu düşündürmektedir. Böylelikle II. Jeremias 1 ve 6 Ağustos 1589 tarihli namelerinde Rus-Ukrayna piskoposlarına, Yunan papazları ve keşişlerinin Lehisat-Litvanya Birliği arazilerinde faaliyetlerde bulunmasına mani olmalarını emretmektedir.[61] Anlaşıldığı kadarıyla patrik, bu emri yerel Rus-Ukrayna ruhbanlarının talepleri üzerine vermiştir. Rus-Ukrayna ruhban sınıfı, doğal olarak yerel halka karşı sahip olduğu tesirini kaybetmesi olasılığı dolayısıyla heyecanlanıyordu. Ancak namelerin en mühimi şudur ki Konstantinopolis Patriği, Yunan keşişlerinin Lehistan-Litvanya Birliği'ne ulaşmamasını değil Rus-Ukrayna piskoposlarının Yunan keşişlerine yerel işlere müdahale etmelerine izni vermemesini istemektedir.[62] Bu durum ise Patriğin hem Yunan tesirine itiraz etmemesini ifade etmekte hem de II. Jeremias'ın Ukrayna-Rus Kilisesini kendi kontrolü altına almak teşebbüsleriyle tam bir uyum içinde olduğunu göstermektedir.

Hakikaten II. Jeremias, eski Kıyiv Metropoliti Onısıfor Divoçka'yı makamından azletmiş, yerine yakın zamanda Ortodoks mezhebine ihanet edecek olan piskopos Mıhaylo Rohoza'yı tayin etmiştir.[63] Lakin XV. asrın ortasından itibaren Ukrayna'yı sadece bir defa ziyaret eden, buradaki metropolitlerin seçilmesine hiçbir zaman müdahale etmeyen Konstantinopolis Patriği, ilk kez hem Kıyiv Metropoliti'ni azletmiş hem de yerine Leh Krallığı'nın desteklediği, kendisinin de onayladığı

[58] Volodımır Siçınskıy, Veja İ Dim Kornyakta U Lvovi, **Bohosloviya**, C.IX/4, Lviv, 1932, s. 290.
[59] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.V, s. 557.
[60] Hudzyak, a.g.m., s. 44.
[61] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii**, C.IV, s. 26-28.
[62] Buna ilk olarak Dr. Borıs Hudzyak (a.g.m., s. 36.) dikkat etmiştir.
[63] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii**, C.IV, s. 204.

şahsiyeti, diğer piskoposların tarafından seçilmeden, bizzat tayin etmiştir.[64] Bununla birlikte Konstantinopolis Patriği, Kıyiv Metropolitini tayin ettikten sonra Lutsk ve Ostrih Piskoposu olan Kırılo Terletskıy'ı kendi eksarhı olarak Lehistan-Litvanya Birliği'ne memur etmiştir. Ona göre Eksarhına da Kıyiv Metropoliti bile itaat etmeliydi.[65] Nihayet Konstantinopolis Patriği, Ukrayna ve Beyaz Rusya'daki Kilise ayinlerini Yunan Kilisesindekilere benzetmek amacıyla birçok hüküm beyan etmiştir.[66] Bahsettiğimiz eylemler, Konstantinopolis Patriği'nin Ukrayna Kilisesini hem Yunan adet ve geleneklerine yaklaştırmak hem de kendi kontrolü altına almak istemesine bariz bir şekilde işaret etmektedir. Hakikaten daha sonra patrik ona itaat eden Ukrayna dindar ve piskoposlarıyla sıkı bir temasta bulunmuştur. Gerek Lviv kardeşliğinin ona gönderdiği, eski yazışmalarını hatırlattığı Şubat 1592 tarihli mektuplar[67] gerekse onun 1591'da Kıyiv Metropoliti'ne ilettiği iki namesi bunu açıkça ispatlamaktadır.[68] XVI. asrın başlangıcında anonim bir Ukrayna yazarı, Konstantinopolis Patriği'nin ziyaretini anlatarak onun azim ve şanlı bir şahsiyet olduğu ehemmiyetini belirtmektedir.[69] Yazara göre "*Türk Sultanı bile bu Patriğe çok saygı gösteriyor, onu da dindar ve şanlı kişi olarak yanında eğletiyordu*"[70].

Genel olarak II. Jeremias'ın bu tür faaliyetlerine bakıldığında, onun Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Lehistan-Litvanya Birliği'ndeki tesirinin şiddetlenmesine gayret gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu tahmini Patriğin hayatının diğer gerçekleri, Hıristiyan Kilisesi alanında Avrupa ölçüsünde yaptığı siyasal manevraları ve adımları da kanıtlamaktadırlar. Mahir bir diplomat olan II. Jeremias,[71] 1570-1580 yıllarında Konstantinopolis Patrikhanesi tarihinde ilk olarak Protestan mezhebi temsilcileriyle -Lütercilerle- temasta bulunup mektuplaşıyordu.[72] Aynı zamanda bu patrik, Roma Papa XIII. Gregorius'tan hediyeler teslim alıyor ve iyi ilişkilerde bulunuyor[73], Ukrayna'yı ziyaret ettiğinde Katolik mezhebini temsil eden bir

[64] Hudzyak, a.g.m., s. 35.
[65] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.1/I, s. 252-256.
[66] Hudzyak, a.g.m., s. 33-41.
[67] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii**, C.IV, s. 42-47.
[68] Bulgakov, **a.g.e.**, C.IX, s. 507-509.
[69] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii**, C.IV, s. 207-208.
[70] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii**, C.IV, s. 207.
[71] Ransimen, **a.g.e.**, s. 335.
[72] Ransimen, **a.g.e.**, s. 253-262.
[73] Ransimen, **a.g.e.**, s. 237.

Leh aslinin konağında da oturuyordu.[74] Bu gerçekler analiz edildiğinde, muhtemelen II. Jeremias İstanbul'a Moskova'dan dönerek yeni oluşturulan Moskova Patrikhanesi'ni bir tehdit ve rakip olarak değerlediğinden, Patrikhanesini Ukrayna ve Beyaz Rusya Kilise sahası sayesinde kuvvetlendirmeyi planlandığı ifade edilebilir.

Bununla birlikte Patriğin faaliyetleri, planladıklarına muhalif tam tersi vakaların gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ukrayna ruhban sınıfının bir kısmı, II Jeremias'ın ıslahatlarını algılamıyordu. Ayrıca laik insanların oluşturduğu kardeşliklerinin kilise hayatında önemli bir rol oynamaya başlanması, bu kısmını yeni bir kilise nizamı aramasına özellikle teşvik etmiştir.[75]

2.1.3. Ukrayna Kilisesi'nde Unia Süreçleri ve Ortodoks Mezhebi Savunması

12 Temmuz 1595 tarihinde, Jeremias'ın her yıl Rus-Ukrayna piskopos konseyini toplamayaı emrettiği, modern Beyaz Rusya'da var olan Berestya şehrinde, Ukrayna piskoposlarının ancak bir kısmı konsey toplamıştır. Jeremias'ın Kıyiv Metropolitliği makamına tayin ettiği Mıhaylo Rohoza'nın reisliği altında toplanan bu piskoposlar, Roma Papa VIII. Clemensa'ya yazdığı namelerinde Konstantinopolis Patriği'nin Hıristiyan kiliselerinin birleştirilmesine engel olmasından şikâyet emekteydiler. Lakin en önemli piskoposlar bu namelerinde 1439'da Floransa'da vuku bulan Ortodoks ve Katolik piskoposları Konseyi'nin tasdik ettiği iki mezhep ittihadı nizamına dönmesine, Konstantinopolis'ten vaz geçmesine ve Papa'nın himayesi altına girmesine karar verdiklerini beyan etmekteydiler. Bu karar karşılığında piskoposlar da Papa'dan, Ukrayna ve Beyaz Rusya kiliselerinde Ortodoks ayinleri ve geleneklerini yasaklamamasını istemişlerdi.[76] İki mezhebin Papa'nın hâkimiyeti altındaki bu özel birlikteliği fenomeni Ukrayna tarihine **Unia** (Latince unio birlik demektir) ismiyle girip bugüne kadar mevcutdiyetini korumuştur. **Unia**, Ukrayna'nın özel bir fenomeni olup, ülkenin kültürel ve jeopolitik ölçülerde Batı, Orta Doğu ve Rusya olan üç medeniyetin kavşaklarında bulunduğunu hatırlatmaktadır.

---

[74] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii**, C.IV, s. 207.
[75] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.V, s. 561.
[76] Edvard Lyikovskıy**, Beresteyska Uniya (1596)**, Jovkva, Peçatnya OO. Vasılıyan, 1916, s. 103-104.

Ancak **Unia** aynı zamanda da Ukrayna halkı için kavgalar getirmiştir. Ukrayna-Rus knyazı Kostyantın Ostrojskıy'ın liderliği altında Ukrayna halkının aktif bir kısmı **Unia**'ya karşı ayaklanmıştır.[77] Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu'nda sakin olan ruhban sınıfının Ukrayna kilisesine dair eylemleri de hususen 1595 tarihli olaydan itibaren izlenebilmektedir. Ağustos 1595 tarihinde Boğdan piskoposları Yaş şehrinde toplanıp Ukrayna-Rus ruhban sınıfına Konstantinopolis Patriği'ne sadakatle itaat etme çağrısıyla hitap etmişlerdi.[78] 1596'da ise **Unia**'nın beyan edilmesi için planlanan yeni piskopos konseyi önünde makamına kısa bir süre için gelen Konstantinopolis Patriği II. Matthaios, Lehistan-Litvanya Birliği'ne kendi temsilcisi olarak Nikiforos adlı ruhbanı, İskenderiye Patriği Meletius I. Pegas ise yakın ikbalde en meşhur Konstantinopolis Patriklerinden birisi olacak olan eksarhı Kirillos Lucaris'i göndermiştir.[79] Nikiforos da, 1595-1597 yılları arasında Yunan Kilisesi'nde Konstantinopolis Patriği olmadığı zaman, protosinkel ya da Konstantinopolis Patriği'nin başvekili unvanıyla Lehistan-Litvanya Birliği'ne girmiştir.[80]

Böylece 1580-1590 yıllarında kısa bir süre içinde Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezleri bulunan dört Doğu Ortodoks Kilisesinin beş önemli temsilcisi Kıyiv Metropolitliği'ni ziyaret etmiştir.[81] Bu delil Konstantinopolis'in kuzey metropolitliğine verdiği önemi ikna edici bir şekilde kanıtlamaktadır. Ziyaretleri de, Lehistan asillerinin Ukrayna ve Beyaz Rusya'da Ortodoks mezhebine karşı açık bir savaş ilan ettiği zaman vuku bulmuştur. Şüphesiz ki, Doğu Patrik ve temsilcilerinin ziyaretleri Ukrayna'daki **Unia** işini nüfuzlu bir biçimde engellemekteydi.

Ekim 1596'da Berestya şehrinde tek bir konsey yerine iki konsey koşut olarak geçirilmiştir. Birinci konseyde **Unia** taraftarları, Kıyiv Metropoliti Mıhaylo Rogoza, neredeyse bütün Lehistan ve Litvanya Birliği'nin eski Ortodoks piskoposları, Roma

---

[77] İlarion, **a.g.e.**, s. 54.
[78] Lyikovskıy, **a.g.e.**, s. 118
[79] John Mason Neale, **A History of the Holy Eastern Church**, Vol. II, London, Joseph Masters, 1847, s. 361-362.
[80] Malılevskiy, **a.g.e.**, s. 411-415.
[81] Yukarıda bahsettiğimiz gibi Konstantinopolis Patriği kendisi sırf tek bir kere Kıyiv Metropolitliği'ni ziyaret etmiştir. Kirillos Lucaris, Ukrayna'da bulunarak henüz patrik olmadı fakat söz konusu ziyaretlere bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu zamanında Kudüs, İskenderiye ve Antakya Patrikhanelerinin Konstantinopolis Patrikhanesi'ne bağlı olduğu unutulmamalıdır. Onun için onların Kıyiv Metropolitliği arazilerindeki faaliyeti Konstantinopolis Patrikhanesine bağlı olarak önem kazanmaktadır.

Papa'nın üç elçisi ve fanatik Katolik olan Lehistan Kralı III. Sigismund Vasa'nın temsilcileri toplamışlardı. Ortodoks mezhebi konseyinde ise bahsettiğimiz yüksek rütbeli Yunan ruhbanlarından gayrı iki piskopos, dokuz arhimandritis, yüz papaz, Knyaz Kostantın Ostrojskıy, Ortodoks asilleri ve şehirlileri yer almıştı.[82] 9 Ekim 1596 tarihinde **Unia**, Berestya'da görkemli bir biçimde beyan edildikten sonra 10 Ekim 1596'da ünlü Leh yazarı ve Katolik mezhebi önderi olan Katolik Petro Skarga'nın Katolik ve Ortodoks mezheplerinin yeni birliğine dair konuşmasıyla **Unia** konseyi toplantısı kapatılmıştı. Bu sırada alternatif Ortodoks konseyi mensupları, Kıyiv Metropoliti ve **Unia**'yı destekleyen piskoposlar, Konstantinopolis Patriği'ni ihanet ettiği gerekçesiyle piskopos haklarından mahrum etmişlerdi.[83]

Nihayet 11 Ekim 1596'da Konstantinopolis Patriği'nin sinkeli ve eksarhı olan piskopos Nikifor, Leh ve Litvanya Birliği'nin Ortodoks mezhebine sadık kalan ruhban sınıfına Konstantinopolis Patriği'nden ve Ortodoks ayinleri ve adetlerinden vazgeçmemek, yeni Kıyiv Metropoliti'nin tayin edilmediği zaman sırf **Unia**'ya geçmeyen piskoposlarına itaat etme çağrısında bulunmuştur.[84] Bundan sonra Ukrayna Kilisesi tamamen ikiye bölünmüştür. 15 Aralık 1596'da Lehistan Kralı, devletinin reayasına hitap eden namesiyle **Unia**'yı tasdik etmişse de,[85] 1597'de Konstantinopolis Patriği makamına geçen I. Meletius Pegas, Ortodoks mezhebi konseyinin 1596 tarihli tüm kararlarını tasdik etmiş, ilaveten Lehistan-Litvanya Birliği için üç yerel eksarhını tayin etmiştir. Patriğin sonraki Ukrayna Ortodoks mezhebi temsilcileriyle yoğun mektuplaşması,[86] Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Ukrayna ve Beyaz Rusya uğruna Leh Krallığı ve Roma Papa ile mücadelesinin devam ettiğine işaret etmektedir. İlaveten 1599'da I. Meletius, Kuzey topraklarında Ortodoks ve Protestan mezhepleri temsilcilerinin birliğini desteklemiş, ancak bu konuya dair namesi, Litvanya'ya gönderdiği eksarhı Kirillos Lukaris tarafından yerel Protestanlara teslim edilmemiştir. Muhtemelen Lukaris, Lehistan asillerinin intikamından korkmuştur.[87]

[82] Polonska-Vasılenko, **a.g.e.**, s. 54.
[83] Lyikovskıy, **a.g.e.**, s. 143-147.
[84] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii**, C.IV, s. 151.
[85] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii**, C.IV, s. 154-157.
[86] Lyikovskıy, **a.g.e.**, s. 155-156.
[87] Çistoviç, **a.g.e.**, C.II, s. 16.

Zaten 1595'te Lehistan Kralı III. Sigismund, Yunanlıların Lehistan-Litvanya Birliği'ne girmesini yasaklanmıştır. Kral da 28 Temmuz 1595 tarihli hükmünde devletinin hudutlarını koruyan muhtarlarına Doğu Patriklerinden mektuplarını taşıyan insanlara geçit vermeme emrini özellikle vermiştir.[88] Bu cihetle Doğu Patriklerinin gerekli desteği olmadan Ukrayna ve Beyaz Rusya Ortodoksları gayet zor bir vaziyette kalıyorlardı. Ancak Katoliklerin Ortodoks mezhebine ve dindarlarına yaptığı zulümler, zorla Ortodoksları Katolik mezhebine döndürme çabaları ve Doğu Kiliseleriyle irtibatta bulunma yasakları da Ukrayna ile Beyaz Rusya halkı arasında tam tersi bir tepkiyi uyandırmıştır. Bir taraftan Ukrayna-Rus asillerinin büyük bir kısmı, papazları, Kosakları, köylüleri, esnafları özel bir coşku ile Ortodoks mezhebine bağlı kalmakta,[89] diğer taraftan halk, Katoliklerin şiddetle iftira ettiği, düşmanca tarif ettiği, özellikle de Osmanlılara bağlı olmakla suçladığı Konstantinopolis Patrikhanesi en başta olmak üzere Doğu Patrikliklerini Ortodoks mezhebine karşı duyduğu sadakatinin bir simgesini olarak algılamaktaydı. Son durum ise XIV-XVI. yüzyıllarda Katolik ve Ortodoks yazarlarının hararetli ve coşkun bir biçimde sürdürdüğü **Unia** meselelerine dair yazılı münazaralarında bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu tür edebiyat üslupları söz konusu dönem içinde Batı ve Doğu Slav ülkelerinde çok yaygın olduğundan, bir eserin bilimsel-teolojik ve sosyal bir tartışma üslubundaki diğer bir eserin aksine onun gibi aynı veya benzer bir tarzda cevap olarak yazılması dolayısıyla Ukrayna edebiyatı tarihine "polemik" sıfatıyla girmiştir.

Böylelikle Berestya konseyinden bir yıl sonra Ortodokslar, Lehçe yazılmış olan **Ektesis** (Latince "kısa bir seçim, rapor" anlamina gelmektedir) adlı risalede 1596 tarihli konseyin tarihi ve tasviriyle birlikte Konstantinopolis Patriği sinkelli Nikiforus'un konuşmalarını yayımlanmıştır.[90] 1597-1599 yıllarında Hrıstofor Filalet (Eski Yunanca **φιλαλήτος** hakikat seven demektir) mahlasını taşıyan anonim bir

[88] Hristofor Filalet, "Apokrisis", **Russkaya İstoriçeskaya Biblioteka**, C.VII, Sankt-Peterburg, Tipografiya A. M. Kotomina İ K.,1882, s. 1770.
[89] Geniş bilgi için bkz. Yakovenko, **a.g.e.**, s. 225-304.
[90] "Ekthesis Abo Krotkie Zebranie Spraw", **Russkaya İstoriçeskaya Biblioteka**, C.XIX, Sankt-Peterburg, Senatskaya Tipografiya, 1903, s. 329-376.

yazar[91] da hem Lehçe'de hem de eski Ukraynaca'da ***Apokrısıs***[92] *ya da Eski Tarz Yunan Dini İnsanlarının Berestya Konseyi Hakkındaki Kitaplara Hristofor Filalet vasıtasıyla Verilen Cevabı*" adlı kitabını yayımlamıştır. Hrıstofor kendi kitabında geniş bir şekilde Kilise tarihini analiz edip Konstantinopolis'i Roma'nın aksine Yeni Roma adlandırılan Kilise payitahtı olarak savunmakta, Floransa Konseyi'ni eleştirmekte, genel olarak "Yunan" dinini "Roma" dininden sert bir biçimde ayırt etmektedir.[93] İlaveten kendisini Ostrih şehri ruhbani olarak adlandıran diğer bir yazar da, Konstantinopolis Patrikhanesi'nin protosinkeli Nikiforus'un yüksek makamını kanıtlayan nameyi aktararak onu imzalayan Rum Piskoposlarının isimlerini görkemli ve etkili bir şekilde vermektedir.[94]

Diğer anonim bir müellif, takriben 1600-1605 yıllarında yazılmış olup Ukrayna edebiyatında "İkaz" ismiyle bilinen eserinde gerek Antakya Patriği İoakim'in gerekse Konstantinopolis Patriği II. Jeremias'ın Kıyiv Metropolitliği'ne yaptığı ziyaretlerini coşkun bir tarzda nakletmektedir. Bu yazar da **Unia**'yı eleştirerek Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Katolik tarafından yargılanan Osmanlı Devleti'nde bulunmasını, Osmanlılara bağlı olmasını, Bizanslıların yıkımını ve Osmanlıların fetihlerini şu sözlerle izah etmektedir: "*Ve ilk olarak Hıristiyan adlandırılan Yunan Krallığına… Tanrı o Çarlığının yıkımını arzu edemeyip Yunan Atalarının azim faziletleri yüzünden merhamet eylemiş: Biz Ortodokslar, Romalıların Tanrı cezası olarak anladıklarını Onun merhameti olarak anlıyoruz*"[95].

Nihayet 1610'da Vilnius'ta Ostrih okulunun ilk rektörü Herasım Smotrıtskıy'ın oğlu olan, 1624-1626 yıllarında İstanbul'a ve Osmanlı İmparatorluğu'nu gezen meşhur Ukrayna ruhbanı ve yazarı Meletiy Smotrıtskıy,

[91] Natalya Yakovenko'ya göre yazar Knyaz Kostyantın Ostrozkıy'ın menşeine ait olmuştur. Gerçek adı Martın Bronevskıy'dır. Aynı zamanda Martın Bronevskıy Ortodoksluğa değil Protestan Mezhebine ait olmuştur. Bkz. Yakovenko, **a.g.e.**, s. 227.
[92] Yunanca **άπόκρισις** cevap anlamına gelmektedir.
[93] Geniş bilgi için bkz. Filalet, a.g.m.
[94] "Otvet Klirika Ostrojskaho İpatiyu Poteyu 1598 Goda", **Russkaya İstoriçeskaya Biblioteka**, C.VII, Peterburg, Tipografiya A. M. Kotomina İ K., 1882, s. 384-385.
[95] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii**, C.IV, s. 234-235.

polemik edebiyatında meşhur eserlerinden birisi olan **Trenos**[96] adlı çalışmasını yayımlamıştır. [97]

Zengin polemik edebiyatına rağmen Lehistan Kralı, kendi hükümdarlığında yaşayan Ortodoksların İstanbul ve diğer Doğu Patrikleri ile bağlantılarını koparmaya çalışmıştır. Lehistan asillerinin baskısı altında Kıyiv Metropolitliği çok zor bir durumda bulunmakta, Berestya Konseyi'nden sonra Rus-Ukrayna dindarları da Metropolitleri olmadan yaşamaktaydı. Ukrayna Kilisesi başsız kalmış, Metropolit ise Ortodoks ayinlerine göre ancak bir Patrik tarafından tayin ve tasdik edilebilmiştir.

Bununla birlikte Ukrayna dindarları Osmanlı memleketlerinde var olan Ortodoks Kiliseleriyle kurduğu münasebetleri korumak için mümkün olanı yapıyorlardı. Bu zor dönem içinde bile Doğu Kiliselerinin temsilcileriyle irtibatta bulunuyorlardı. Örneğin XVI. asrın sonunda Knyaz Kostyantın Ostrozkıy, Ukrayna'daki Volın bölgesinde Konstantinopolis Patrikhanesine bağlı olan Sırp metropoliti Luka'yı yerleştirmiştir. 1603-1620 yıllarında Batı Ukrayna'daki Stefan manastırında Pelagonia metropoliti olan Yunan kökenli piskopos Jeremias oturuyordu. Diğer Yunan ve Bulgar piskoposları da bu zor dönem içinde Ukrayna'yı ziyaret ediyor, kiliseleri kutsallaştırıyor, törenle papaz unvanları veriyorlardı.[98] Üstelik 1612 yılının baharında Sofya metropoliti olan piskopos Neofit, Ortodoks dünyasında en ünlü ve en büyük manastırlardan birisi olan Kıyiv-Pereçersk Lavrasında[99] yerleşip büyük

[96] Eski Yunanca **trenos** (Θρηνος) ağlama anlamına gelmektedir.

[97] Eserin tam adı: "*Trenos ya da Tek ve Aziz Evrensel Havari Doğu Kilisesinin Ağlaması Dinin Dogmalarıyla birlikte, Önceden Yunancadan Slavcaya Halen de 1610 yılında Slavcadan Lehçeye Aynı Aziz Doğu Kilisesinin Oğlu Teofil Ortolog Tarafından Vilnius'ta Çevrilmiştir*". Yazar eserinde Doğu Kilisesi ya da zaten Konstantinopolis Patrikhanesi adına Ortodoks Kilisesi'nin durumuna ağlamakta, dindarlarına şikâyet edip nasihatleri vermekte, Doğu Kilisesini ihanet eden ruhbanlarıyla asilleri azarlamaktadır. Bkz. Meletiy Smotrıtskıy, "Trenos, Tobto Plaç", **Ukrayinski Humanistı Epohy Virdrodjennya. Antolohiya**, C.II, Kıyiv, Naukova Dumka, 1995, s. 284-332. Rum Kilisesi'ni öven ve savunan meşhur polemik eserlerine en geç 1621-1622 yıllarında yayınlanan Zahariya Kopıstenskıy'ın **Palinodiya** adlı eserini de eklenmek gerekir. Bkz. Kopıstenskıy, a.g.m., s. 313-1200. Ayrıca XV. asrın ikinci yarısında ve XVI. asrın başlangıcında etken faaliyet gösteren, eskiden Aynoroz keşişi olup Ortodoks mezhebinin en sert kurallarına sadık kalan yazar İvan Vışenskıy, eserlerinde Bizans üslubunu taklit ederek kendi fikirleriyle Ukrayna Ortodoksluğu ile Yunan Kilisesi arasında bir köprü kurmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Ivan Vışenskıy, **Vıbrani Tvorı**, Kıyiv, Vıdavnıtstvo "Dnipro", 1972.

[98] Çistoviç, **a.g.e.**, C.II, s. 24.

[99] **Lavra** (Λαύρα) sözcüğü Yunanca'da sokak, dar yol ya da dar geçit demektir. Ortodoks dünyasında **lavra** Kilise hayatında gayet etkili olan büyük bir manastır anlamına gelmektedir. **Lavra** sayısı da çok sınırlıdır.

ihtimalle 1620'li yıllara kadar orada kalmış, Ortodoks ayinleri gerçekleştirmiş, papaz unvanlarını vermiştir.[100]

Fakat vaziyet 1620'da açık bir biçimde değiştirilmiştir. Tüm Ukrayna'da sadece tek bir Ortodoks piskoposu bulunduğu zaman Moskova'ya sadaka toplamak üzere giden[101] Kudüs Patriği Teofanis, Kıyiv'de bulunurken yerli Aziz Mikail manastırı igumenosu (manastırın baş yöneticisine verilen unvan) İov Boretskıy'a Konstantinopolis Patriği'nin eksarhının huzurunda törenle Kıyiv Metropoliti unvanını bağışlamıştır. Üstelik Kudüs Patriği, Kıyiv Metropolitliği'nde altı piskoposu tayin etmiştir. Onlardan altıncısı da maiyetinde bulunan Stagon Piskoposu Avraam olmuştur.[102] Zaten patrik Teofanis, Ukrayna'da neredeyse bir yıl içinde ya da 1620 yılının Martı'ndan 1621 yılının Şubatı'na kadar bulunmuştu. Bu dönem boyunca Lehistan-Litvanya Birliği ile Osmanlı İmparatorluğu savaş halindeyken Patrik Teofanis, Leh hükümeti tarafından Osmanlıların casusu olarak algılandığından, **Unia**'ya zarar verebileceği düşüncesiyle suçlanmış, dolayısıyla gizlice hareket ederek, silahlı Ukrayna Kosak bölükleri tarafından korunmuştur.

İlaveten Konstantinopolis Patriği II. Timotheos, Kudüs Patriği Teofanis'e kendi Kıyiv Metropolitliği'nde törenle piskoposlara unvanlarını vermek, işlerini de idare etmek haklarını verdi. Aynı zamanda Teofanis, Rus-Ukrayna dindarlarına Konstantinopolis Patriği II. Timotheos'un ve ünlü İskanderiye Patriği Kiril Lukaris'in Kıyiv Metropolitliği mensuplarına hitap eden, onları mücadelelerinde destekleyen nameler getirmiştir. Onun maiyetinde Konstantinopolis Patriği'nin eksarhı Arseniy değil, Kiril Lukaris'in protosinkelli İosif de bulunuyordu. Lukaris de İosife Ukrayna'da şehir şehir gezmek, dindarlarını **Unia**'ya karşı inandırmamak vazifesini vermiştir. Teofanis ise bu Yunanlılardan başka kendisiyle beraber şarkıcısını bile getirmiştir.[103] Dahası bahsettiğimiz Sofya metropoliti Neofit faaliyetlerine katkında bulunuyordu.[104]

---

[100] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.V, s. 397.
[101] S. Plokhy, **Nalıvaykova Vira: Kozatstvo Ta Relihiya V Rannyomoderniy Ukrayini**, Kıyiv, Krıtıka, 2005, s. 121.
[102] Bulgakov, **a.g.e.**, C.XI, s. 250-262.
[103] Bulgakov, **a.g.e.**, C.XI, s. 242-265.
[104] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.VII, s. 397, 437.

On ay içinde binlerce Ukrayna ruhban, papaz, keşiş, asil ve basit dincileri Teofanis ile karşılaşmış, o da Kıyiv Metropolitliği'nin en ünlü manastır ve Rus-Ukrayna asillerini ziyaret etmiştir. Teofanis'in Ukrayna'da bulunmasının en önemli özelliklerinden birisi de onun Konstantinopolis Patriği II. Jeremias gibi Kıyiv Metropolitliği'ne bağlı olan Ortodoks kardeşlerine geniş haklar bağışlanması, Ukrayna Kilisesi'nin tören ve ayinlerini Yunan kilisesindekilere benzetmesi ve uydurmasıdır.[105]

Anlaşıldığı kadarıyla Kıyiv Metropoliti'nin, Lehlilerden saklanan, Kosaklar tarafından korunan çok gizli bir ayin sırasında tayin edilmesine rağmen, Kudüs Patriği Teofanis'in ziyaretiyle Osmanlı memleketlerinde bulunan Doğu Kiliseleri yeniden Lehistan, Litvanya, Ukrayna ve Beyaz Rusya'da hâkimiyetini kuvvetlendiriyor, otoritelerini sağlamlaştırıyordu. Bu cihetle Kudüs Patriği Teofanis'in ziyareti, selefi II. Jeremias'ın faaliyeti zamanında olduğu gibi, Ukrayna edebiyatında önemli izler bırakmıştır.[106] Özellikle **Gustın Manastırı Yıllığı** adlı tarihi eserin anonim bir yazarı, Kosakların Kudüs Patriği Teofanis'e karşı duydukları saygıyı tasvir ederken şu ifadeleri kullanmıştır: "*[Kosaklar] onu [Patriği] arılar annesi gibi kuşatmışlardı*"[107].

Bununla birlikte Lehlilerin zulümlerine devam etmesi Ukrayna Ortodokslarını adım adım Moskova Patrikhanesinin himayesini aramaya meylettirmiştir. Henüz 1622'de Ukrayna piskoposu İsayya Kopınskıy, Moskova Patriği Filaret'e Lehistan-Litvanya Birliği'nden Moskova Çarlığı'na 150 keşişiyle birlikte geçmek için izin vermesi ricasıyla başvurmuştur. 1624 yılında yeni Kıyiv Metropoliti İov Boretskıy bile Moskova Patriği ve Çarı'na Lehistan Krallığı'nı şikâyet ederek himayelerini rica ediyordu.[108] Nihayet 1625'te Kıyiv Metropolitliği'nin piskoposu Yezekiyil Kuntsevıç hakikaten Moskova Çarlığı'na geçmiştir. 1638'de ise Hustın manastırından 70 rahip ile 20 rahip yardımcısı ve 11 köy ailesi, Ladın manastırından 50 kadın keşişi ile 16 keşiş yardımcısı, Mgar manastırından 14 keşiş Moskova Çarlığı'na kaçmışlardı.[109] Lakin bu gerçekler analiz edildiğinde söz konusu Ukrayna manastırlarının Moskova Çarlığı'nın sınırları yanında bulunduğuna dikkat etmek gerekir.

---

[105] Hruşevskıy, **a.g.e.**, s. 432-437.
[106] Hruşevskıy, **a.g.e.**, s. 455, 520.
[107] **Letopis Gustınskogo Monastırya**, **Çteniya V İmperatoskom Obşçestve İstorii İ Drevnostey Rossiyskih**, N. 8, Moskva, 1848, s. 11.
[108] Polonska-Vasılenko, **İstoriya**, C.I, s. 485-486.
[109] Lujnıtskıy, **a.g.e.**, s. 351-352.

2.1.4. Ukrayna Kilisesi'nde Petro Mohıla Metropoliti Dönemi (1632-1648)

1930 sonrasında Ukrayna'da diğer bir eğilim kendisini göstermeye başlamıştır. Şöyle ki, 1632'da Boğdan Voyvodası ailesine mensup olan soylu piskopos Petro Mohıla, Kıyiv Metropoliti makamına seçilmiştir. Onun 14 yıl boyunca Kıyiv Metropoliti tahtında bulunması, Rus-Ukrayna Kilisesini kültürel bakış açısından o kadar kuvvetlendirmiştir ki, bu dönem "*Mohıla zamanı*" sıfatıyla Ukrayna tarihinde yer almıştır.[110] Petro Mohıla henüz metropolit makamına seçilmeden önce Kıyiv-Peçersk Lavrası arhimandritisi olarak Kıyiv Metropolitliği'nde eğitim ıslahatları gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu maksatla yurtdışına genç ruhbanları tahsil almaya göndererek gittikçe yeni ve yüksek eğitimli ruhban sınıfı oluşturmuştur. 1631'de Konstantinopolis Patriğinin onaylanmasıyla Petro Mohıla tarafından sadece Slavca ve Eski Yunanca değil, Latince'nin de büyük bir ehemmiyeti kazandığı Kıyiv-Peçersk Okulu kurulmuştur. Bu okul kurulduktan sonra 1632'de Kıyiv Bratsk Okulu ile birleştirilip Doğu Avrupa'nın en meşhur eğitim merkezi olacak, o günlerde canlandırılmış olan ünlü Kıyiv-Mohıla Akademisine dönüştürülmüştür.[111] Mohılanın halifesi olan gelecek Kıyiv Metropoliti Silvestr Kosiv, Ukrayna ruhban sınıfının bazı temsilcilerinin şiddetle itiraz ederek karşı çıktığı, Latince'yi Ortodoks okullarında tasdik eden tahsil ıslahatlarını şu şekilde tasvir etmiştir: "*O tanınmaz Kalbi Gören (Tanrı), masumiyetimizi ve Rus halkının bilim adamları ihtiyacını görüp… Bütün yürekleri o kadar aydınlatmıştı ki herkes bizi Doğu Kilisesinin aziz peder olan Konstantinopolis Patriğine itaat eden gerçek oğulları olarak tanıdı*"[112].

Böylelikle Mohıla Ukrayna Kilisesi ideolojisini gittikçe değiştiriyor, Kıyiv Metropolitliği'ni Doğu ve Batı arasında bir köprü haline getiriyordu. Faaliyetinin diğer mühim bir yönü yayıncılık olmuştu. 1629'da Petro Mohıla henüz arhimandritis makamında iken Yunanca Kilise kaynaklarını araştırıp Ortodoks ayinlerine ve törenlerine dair **Liturgikon**[113] adlı eserini yayımlamıştır.[114] Mohıla, Kıyiv Metropoliti

[110] Polonska-Vasılenko, **a.g.e.**, C.I, s. 488-489.
[111] S. Holubev, **Kıyivskiy Mitropolit Petro Mohila İ Yeho Spodvijniki**, C.I, Kıyiv, Tipografiya G.T. Korçak-Novitskogo, 1883, s. 414-452.
[112] Holubev, **a.g.e.**, s. 437.
[113] **Liturgikon** Yunanca'da "litürji rehberi" ya da "ayinler rehberi" manasına gelmektedir. **Litürji** ise Hristiyanlıkta, halka açık en önemli dinî ayindir. Bu sözcüğün kökeni Eski Yunanca λειτουργία (kamu hizmeti) kavramına dayanır.
[114] Yuriy Mıtsık, **Sv. Petro Mohıla**, Harkiv, Bibkolektor, 2015, s. 41-42.

makamına oturduğu zaman Kıyiv-Peçersk Lavrası matbaasını da kuvvetlendirip bir sürü mühim kitap basmıştır. Bu faaliyeti sayesinde metropolit de Ukrayna Kilise edebiyatını geniş ölçüde zenginleştirmiştir. Kıyiv-Peçersk Lavrası matbaasında yayımlanan kitapların bir kısmının yazarı kendisi de olmuştur.[115] Bu kitapların en mühimlerinden birisi Kıyiv-Peçersk Lavrası igumenosu olan dinbilimci İsaya Trohımovıç Kozlovskıy'ın Petro Mohıla'nın katılmasıyla yazdığı, soru cevaplı dini öğreti olan **Ortodoks Din İtirafı** ya da **İlmihal** adlı eser olmuştur. Bu eser, Ortodoks Kilisesinin ideolojik ve dinbilim kurallarını genel olarak gerek Katolik gerekse Protestan mezhebinden uzaklaştırıyor, aynı zamanda da bazı meselelerde Batı mezhepleriyle ortak noktalarını ihtiva ediyordu. İlk önce 1642 yılında Yaş şehrinde yer alan Doğu Kiliseleri Piskoposları Konseyi tarafından araştırılmış ve düzeltilmiş olan Petro Mohıla'nın **İlmihal**'ı sonraki sene gerek Konstantinopolis Patriği gerek diğer Doğu Patrikleri tarafından onaylanmıştır.[116]

Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki Doğu Patrikleri için bu kitabın ehemmiyetini anlamak için tarihe bakmak da lazımdır. Mohıla'dan önce Konstantinopolis Patriği Kostantin Lukaris'in büyük ihtimalle yazarı olduğu diğer bir Ortodoks **İlmihal** yayımlanmıştır. Ancak bu **İlmihal** Ortodoksluğu açıkça Protestan Kalvinist mezhebine yaklaştırırken Doğu Kiliseleri dünyasında bir fırtına çıkmasına sebep olmuştur. Bu yüzden Mohıla'nın **İlmihal**'i günlük olmuş, aynı zamanda da Voyvodası Vasıliy Lupul, Konstantinopolis Patriği'nin mütevellisi olan Boğdan Voyvodalığı topraklarında ve Osmanlı memleketlerinde bulunan Kiliseler tarafından onaylanması dolayısıyla Moskova Patrikhanesi'nin itirazlarını uyandırmıştır.[117] Bu durumda Kıyiv, Konstantinopolis'in metropolitliği merkezi olarak Moskova üzerinde yükseliyordu. Fakat Moskova, en eski Ortodoks Kiliseleriyle yıllarca sürdürdüğü tartışmalarında bozguna uğratılmıştır. Ukrayna'da ancak 1662'de tamamen

[115] Arkadiy Jukovksıy, **Petro Mohıla Y Pıtannya Yednosti Tserkov**, Paris, Piuf Première Imprimerie Ukrainienne En France, 1969, s. 112.
[116] İhor Şevçenko, **Ukrayina mij Shodom İ Zahodom**, Lviv, Jovkivska Drukarnya "Misioner", 2001, s. 186.
[117] Ransimen, **a.g.e.**, s. 344-348.

yayımlanmış olan **İlmihal**, Ortodoks Mezhebine ait olan tek bir din itiraf ders kitabı olarak XIX. asra kadar kullanılmıştır.[118]

İlaveten 1646'da Kıyiv'de Petro Mohıla'nın **Evhologion albo Molitvoslov, ili Trebnık (Evhologion ya da Dua Kitabı yani Trebnık)**[119] adlı ayin törenleri kitabı yayımlanmıştır. Bu kitap da Ukrayna Kilise ayinlerinin Moskovadakilerden ne kadar farklı, hem de eskiden beri Katolik mezhebi ile alakalı olduğunu kanıtlamaktadır. [120]

Zaten Mohıla zamanında Ukrayna Kilisesi daha bariz bir şekilde Doğu ve Batı Kiliseleri arasında bir köprü olmuştur. Mohıla'nın yazdığı **İlmihal** bile Latince yazılmış olup Katolik mezhebinin bazı özelliklerini de taşıyan bir kitap olmuştur. Bu yüzden Moskova tarafından reddedilmiş, dahası Mohıla şahsiyeti de yüzyıllar boyunca Moskova tarafından pek sevilmemişti[121]

1630-1640'lı yıllarda Mohıla, Katolik mezhebi temsilcileri ve Leh Kralı ile bağımsız Kıyiv Patrikhanesi'nin kurulmasına ve yeni **Unia**'ya dair gizli müzakerelerde bulunuyordu. Kıyiv Patrikhanesi'ni kurma fikri 1621'den itibaren hem Ukrayna Ortodoksları arasında hem de **Unia** temsilcileri olan Yunan-Katolik çevrelerinde aktifçe tartışılıyordu. Leh Krallığı, bu fikrin gerçekleştirilmesiyle Ukrayna'yı Konstantinopolis Patrikhanesi'nden uzaklaştırabilirdi. Ancak Katoliklere göre yeni Patriklik, Roma'daki Papa'ya bağlanmalıydı. Zamanla sönen bu fikir, Petro Mohıla'nın metropolit makamında bulunduğu dönemde, 1635-1636 yıllarında yeniden canlandırılmıştır. Fakat 1645'te Mohıla, ölümünden biraz önce Kıyiv Patrikhanesi'ni kurma amacını güderek Papa'ya tamamen yeni bir **Unia** projesi teklif etmiştir. Bu projeye göre Papa sadece itibari olarak Kıyiv Metropolitliğini idare edebilecekti. Aynı zamanda Konstantinopolis Patriği de Papa aksine hâkimiyetini Kıyiv Metropolitliği üzerine direkt şekilde uzaklaştırarak hayatına aktif bir biçimde karışamayacaktı.[122] Mohıla plannını şöyle özetliyordu: "*Metropolitimiz ne Roma'ya… Ne de*

[118] Ayrıca orijinalde Latince yazılmış olan **İlmihal** Yunanca'ya çevrilmiş olup 1666'da Amsterdam'da yayımlanmıştır. Bkz. Şevçenko, **a.g.e.**, s. 186.
[119] **Evhologion** (εὐχολόγιον) Yunanca'da, **Molitvoslov** ise bu sözcüğün tercümesi olarak Eski Ukraynaca'da "*dua mecmuası, kitabı*" anlamına gelmektedir. **Trebnık** sözcüğünün kökeni, Eski Ukraynaca **treba** (feda, kurban etme, dua, ibadet) kavramına dayanır.
[120] Polonska-Vasılenko, **a.g.e.**, C.I, s. 489.
[121] Jukovksıy, **a.g.e.**, s. 179-180
[122] Mıtsık, **a.g.e.**, s. 106-112.

Konstantinopolis'e gidecekti… Lakin yerel başpiskoposlar ve piskoposlar Konseyi tarafından tayin olsun". Piskoposlar ise sadece ona ant içeceklerdi.[123]

Böylelikle Petro Mohıla, Ukrayna Kilisesi'nin bağımsızlığı politikasını gerçekleştirmeye çalışıyordu. Bu politika da onun Konstantinopolis Patrikhanesi ile kurduğu ilişkilerinde zuhur ediyordu. Mohıla, Konstantinopolis Patrikhanesi'nin hâkimiyetini sadece resmi olarak tanıtmak istiyordu. Metropolit, 1642'de Lviv kardeşliğinin stavropihiyası meselesi yüzünden Konstantinopolis Patriği I. Partenius ile çelişkilerde bile bulunuyordu. 1642'de Konstantinopolis Patriği, Kıyiv Metropoliti'ne yönelik namesinde Metropolit'in Ortodoks törenlerine göre hem Patriğe yazmadığı, Patriğin makamına girip tebrik etmediğ, hem de yalnız Patriğin direkt idaresi altında olan Lviv kardeşliğini kendisine itaat ettirmeye niyet ettiğinden onu azarlıyordu.[124]

Zaten Petro Mohıla'nın ne Papa'ya ne de Konstantinopolis Patrikhanesi'ne itaat eden bağımsız Kıyiv Patrikhanesi'ni kurmak fikrinin etkileri vefatından sonra bile yaşamaya devam etmiştir. XVII. asrın ikinci yarısında Kıyiv Metropoliti Dionısiy Balaban ve Kıyiv-Mohıla Akademisi rektörü Feodosiy Vasılevıç-Bayevskıy gibi Petro Mohıla'nın talebeleri de bu fikri destekliyorlardı.[125] Ancak Mohıla'nın vefatından sonra XVII. asrın ikinci yarısı, Kıyiv Metropolitliği'ne yeni bir dönem getirmiştir. Yeni dönemde Ukrayna Ortodoks Kilisesi, Konstantinopolis Patrikhanesi'nden koparılıp Moskova Patrikhanesi'ne bağlandırılacaktı.

2.2. Kıyiv Metropolitliği ve Kosak-Osmanlı Münasebetlerinde Kilise'nin Rolü

2.2.1. XVI. Yüzyıldan İtibaren Ukrayna Siyasetinde Konstantinopolis Patrikhanesi Etkisinin Kuvvetlenmesi

Anlaşıldığı kadarıyla yüzyıllar boyunca Kıyiv Metropolitliği, İstanbul'a çok eski ve şiddetli ilişkilerle bağlıydı. Fakat Petro Mohıla'nın 1647 tarihli vefatından

[123] Jukovksıy, **a.g.e.**, s. 218.
[124] S. Holubev, **Kiyevskiy Mitropolit Petro Mohila İ Eho Spodvijniki. Prilojeniya,** C.II, Kiyev, Tipografiya S.V. Kuljenko, 1883, s. 185-186.
[125] Mıtsık, **a.g.e.**, s. 113.

sonra 1648-1657 yıllarında Lehistan-Kosak Devleti savaşının sürmesiyle bu ilişkilere gittikçe üçüncü bir güç veya Moskova Çarlığı karışmaya başlamıştır.

1648 yılının Aralık ayında Kıyiv'de Kosakların Lehistan ordusu üzerinde kazandığı zaferi kutlanırken Petro Mohıla'nın yerine seçilen Kıyiv Metropoliti Silvestr Kosiv, Kosak Hatmanı Bodan Hmelnıtskıy'ı bizzat karşılıyordu. Fakat daha mühim olanı Sılvestr Kosiv'in yanında Kudüs Patriği Paisios da bulunuyordu.[126] Artık bu olaydan üç yıl sonra aynı Kudüs Patriği, Hatman'a yönelik mektuplarında ona Osmanlı Padişahı'nın yerine Moskova çarının himayesi altına girmesini ısrarla tembih ediyordu.[127] Patriğin mektuplarını Hatman'a taşıyan ünlü Moskova yazarı ve ruhbani Keşişi Arseniy Suhanov'un aktardıklarından Kudüs Patriği'nden başka 1650'da Korint ve Nasıra Metropolitlerinin Hatman ile karşılaştıkları, uzunca sohbet ettikleri öğrenilebilmektedir.[128] Hmenlnıtskıy'ın Boğdan Voyvoda Vasıle Lupu ile yaptığı müzakerelerinde önemli rolü de Suceava metropoliti Varlaam oynuyordu.[129]

Ayrıca Suhanov'un Hatman Hmelnıtskıy ile konuşmaları hakkındaki anlatılarında Hatman'ın Moskova çarının Kosak Devleti'ne Lehlilerle muharebelerinde destek verme isteğine dair şu sözlere rastlanmaktadır: "*Hükümdar uğuruna tüm Yunan memleketi ayaklarına kalkacak… Bunu biliyorum çünkü bana bunun hakkında Evrensel Konstantinopolis Patriği Parsenius ve Kudüs Patriği Paisios yazıyorlar ve tüm dindarlar bizim (Kosaklar ile Moskovalılar) birliğinde olmamızı arzu ederler: Yunanlılar, Sırplar, Bulgarlar, Eflaklar ve Muntenyalılar*".[130]

Bu tür bilgilerden gerek Kıyiv Metropolitliği gerekse Kosak Devleti hükümet temsilcilerinin, Osmanlı memleketlerinde sakin olan ruhban sınıfıyla eskide kalmış gibi görünen hararetli ilişkilerini canlandırdığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu ilişkilerin temelini ancak din değil siyaset teşkil ediyordu. Zaten siyaset faktörü Kilise üzerinden Osmanlı-Ukrayna münasebetlerinde XVI. yüzyılın sonundan itibaren Berestya **Uniası'**ndan hemen sonra zuhur etmişti. 1596'da Berestya'da yer alan piskoposlar konseyine gelen Konstantinopolis Patriği'nin protosinkellosu Nikiforos

[126] Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.II, s. 73.
[127] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/I, s. 132.
[128] "Materialı Dlya İstorii Russkoy Tserkvi", **Hristianskoye Çteniye**, S. 11-12, Sankt-Peterburg, 1883, s. 682-687.
[129] "Materialı Dlya İstorii Russkoy Tserkvi", s. 693.
[130] "Materialı Dlya İstorii Russkoy Tserkvi", s. 688-689.

1597'de Leh Krallığı hükümeti tarafından casus olarak tutuklandıktan sonra Malbork kalesine hapsedilmişti.[131] Birkaç yıl sonra oradaki hapishanede protosinkelos vefat etmiştir.[132] **İkaz** adlı eserin bilinmeyen yazarına göre Nikiforus'un kız kardeşi Osmanlı Padişahı'nın haremine aittir.[133] Aynı yazara göre protosinkelosun kendisi de "*Türk sultanı ve tüm paşaları tarafından iyi tanınan bir adam*" olmuştur.[134]

Leh hükümeti ise Yunan keşişini casuslukla değil Boğdan Voyvodalığı'na Kırım Tatarlarını getirmekle, Osmanlıları Boğdan Voyvodalığı'ndan hem vergi, hem de Hıristiyan memleketlerinden devşirme almaya teşvik etmekle suçlamıştır.[135] Söz konusu suçlamalar asılsız olmasına rağmen Nikiforus'a dair tarihi ifadeleri ilk olarak Kilisenin perdesi ötesinde yer alan siyaset işlerine, Ukrayna'ya gelen Osmanlı ruhban sınıfı temsilcilerinin büyük ihtimalle divan ile irtibatta bulunabildiklerine işaret etmektedir. En az Nikiforus'un Lehistan-Litvanya Birliği'nden Osmanlı memleketlerine mektuplar gönderdiği, Lehlilerin ellerine geçirdiği bu mektupların Nikiforus'u bir Osmanlı casusu olarak hapsetmek için yeterince kuvvetli bir sebep görüldüğü sonuçlarına ulaşılabilmektedir. [136]

Nikiforus'un tutuklanmasından sonra artık 1620'de Kıyiv Metropolitliği'ni ziyaret eden Kudüs Patriği Teofanis de aynı şekilde Leh hükümeti tarafından casus sanıldı. Aynı yıl Leh Krallığı'nın Büyük Kral Hatmanı Stanisław Żółkiewski, Kıyiv Voyvodası'na yönelik mektubunda şunu yazıyordu: "*Çünkü o Konstantinopolis'ten Moskova'ya, ancak Moskova'yı Lehistan'a karşı ayaklandırmak için -başka bir şey için değil- gönderilmiştir. Ayrıca da diğer Patriklerin tuttuğu yoldan geçmedi ama Orduda* (Kırım Hanlığı'nda) *diğer bilinmez bir yolu arıyordu*". Bu cümlelerden sonra Leh asili Patriği tutuklama planlarını nakletmektedir.[137] Hatta 1621'de Kıyiv Metropoliti İov Boretskıy'ın Leh hükümetine yönelik yazdığı, Ortodoks mezhebini ve Ukrayna'da piskoposların tayin edilmesi hakkını savunan **Protestatsiya (**Protesto

[131] Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.II, s. 8.
[132] Plokhy, **a.g.e.**, s. 120.
[133] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii**, C.IV, s. 217
[134] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii**, C.IV, s. 213.
[135] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii**, C.IV, s. 217.
[136] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii**, C.IV, s. 159-165, 216-218.
[137] Holubev, **Kıyivskiy Mitropolit Petro Mohila İ Yeho Spodvijniki. Prilojeniya**, C. I, s. 261.

namesi**)** adlı risalesinde Teofanis'in Osmanlı'nın bir casusu olmadığını kanıtlıyordu.[138]

Zaten Leh Krallığı hükümetinin Osmanlı topraklarındaki Rum Kilisesine karşı tavrı, Leh Kral'ın **Unia** Metropoliti Mıhaylo Rogoza'ya verilen 28 Temmuz 1595 tarihli namesinde bariz bir şekilde görülebilmektedir. Leh Kralı, Konstantinopolis Patrikleri'nin Osmanlı Padişahı'na bağlanmalarını anlatıp Papa idaresi altına giren Kıyiv Metropoliti'ne şöyle yazmaktadır: "*Sen... Putperest esaretine itaat etmek istemezsin".*[139] Demek ki Kral, Osmanlı hâkimiyetine "putperest esareti" derken Padişah ve Patrik iktidarlarını özdeşleştirmekteydi. Bu bakış açısından Leh Kralı, kendi devletinde ikamet eden Ortodoks mezhebi dindarlarının Patriklerine değil Osmanlılara bağlı olduklarını ve itaat ettiklerini düşünmekteydi.

Ortodoks mezhebini savunan Litvanya Şansölyesi Lev Sapeha ise **Unia** Piskoposu İoasaf Kuntesvıç'a yönelik din meselelerine dair 1622 tarihli risalesinde şunu soruyordu: "*Cahil halkın feryatlarını ve açıkça ilan ettiği, din ve dindarlığına karşı zulümleri dayanmak yerine Türk reayası olmak isteklerini bilmez misiniz?*"[140] Zaten yazar bu sözleriyle yeniden din meselelerini siyasetle birleştirmek suretiyle Konstantinopolis Patriği ile Osmanlıların bağlantılarını kastetmektedir.

Bu cihetle Kilise artık XVI. asırdan itibaren Osmanlı-Kosak Devleti münasebetlerinde mühim bir rol oynamaya başlamaktadır. Bu sayede münasebetler kapsamında Doğu Patriklerinin farklı davranışları izlenebilmektedir. Böylelikle 1620'de Kudüs Patriği Teofanis, Ukrayna'da bulunduğu sırada Kosaklara açıkça Moskova'ya karşı savaşmama çağrısında bulunmuştur.[141] Bu çağrı aynı zamanda Osmanlı politikasına uygun görünmektedir. 1620-1621 yıllarında Leh Krallığı'na karşı Hotın seferini açan Osmanlı İmparatorluğu, diplomatik amaçlarına göre Moskova Çarlığı'nı Lehliler aleyhine kışkırtmak isteyebilirdi. En az Lehistan asillerinin, Teofanis'in, Moskova ve Ukrayna'ya yaptığı ziyaretlerini yorumlayarak bu tür görüşlerini ispatlamaya çalıştıkları, Kıyiv Metropoliti İov Boretskıy'ın yazdığı **Protestatsiya** adlı risalesinden anlaşılmaktadır. İlaveten bu ana kaynağa göre Kudüs

[138] P. Jukoviç, "Protestatsiya Mitropolita İova Boretskoho İ Drugih Russkih İyerarhov, Sostavlennaya 28 Aprelya 1621 Goda", **Statyi Po Slavyanovedeniyu**, S.III, Sankt-Peterburg, 1910, s. 142.
[139] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii**, C.IV, s. 108.
[140] Bulgakov, **a.g.e.**, C.XI, s. 290.
[141] **Letopis Gustınskogo Monastırya**, s. 16.

Patriği Teofanis, Kırım Hanlığı topraklarından geçerek Moskova Çarlığı'na gittiğinde, sırf Kırım Hanı'na Moskova'yı Lehliler ile barıştırmayacağını vaat ettikten sonra yolculuğuna devam etmiştir.[142]

Teofanis'in Ukrayna'ya yaptığı ziyaretden hemen sonra Ortodoks Kilisesi yeniden daha önemli siyasal oyunların içine çekilmiştir. Böylelikle 1622'de İstanbul'da bulunan Fransız elçisi, mektuplarında Konstantinopolis Patriği Kırılo Lukaris'in, Lehistan Kralı tahtına oturmak isteyen Erdel Prensi Bethlen Gabor'a (1580-1629), Lehistan Krallığı'nda sakin tüm Ortodoksların patriğe desteklerini vaat etmiş olduğunu belirtmektedir. Kırılo Lukaris ise Kilise tarihine Katolik mezhebinin uzlaşmaz düşmanı olarak girmiştir. Onun için Erdel Prensi'nin Lehlilere karşı yöneltilen amaçlarını mantıklı olarak destekliyordu. Aynı zamanda Prens Bethlen Gabor da Osmanlı'ya ait olan Erdel Prensliği'nin hükümdarı olup, kendi planları uğruna Osmanlı hükümeti içinde taraftarlarını bulmaya çabalıyordu.[143] Hatta büyük ihtimalle 1629'da Erdel Prensi, Lehistan mevzusunda kendisine gerek Moskova'nın gerekse İstanbul'un desteğini sağlamıştır.[144] Ancak Konstantinopolis Patriği Lukaris, Bethlen Gabor'un Moskova'da sürdürdüğü müzakereleri işine bir katkıda bulunmaktadır. Ayrıca Lukaris'in amaçlarından birisi Ukrayna Kosaklarının Lehliler aleyhine Moskova tarafına katılmasını sağlama işi olmuştur. Zaten 1620'li yıllarda Patrik, İstanbul'da bulunan Hollanda, İngiltere ve Venedik elçileriyle irtibatta kalarak hem Habsburglara hem de Leh Krallığı'na karşı beslenen Protestan ve Ortodoks ülkelerinin planlarının en mühim figürlerinden birisine dönüşmekteydi. Zamanla İsveç Krallığı da İstanbul'da süren diplomatik oyunlara katılacaktır.

Söz konusu devletler elçileri çevrelerinde Lukaris, Kosaklara etkileyebilen bir şahsiyet olarak ehemmiyetini kazanmakta, Kosaklar ise Patriğe itaat eden, sözlerine sadık kalan bir taife olarak algılanılmaktaydı.[145] Nihayet Osmanlılarla ittifak etmeye çalışan İsveç Kralı II. Gustaf Adolf'un İstanbul'a gönderdiği Paul Strasburg'un aktardıklarına göre 1628-1629 yıllarında Bethlen Gabor yeniden Konstantinopolis

[142] Jukoviç, a.g.m., s. 142-143.
[143] İvan Krıpyakevıç, "Kozaççına V Politıçnıh Kombinatsiyah 1620-1630 Rokah", **Zapıskı Naukovoho Tovarıstva İmenı Şevçenka**, C. CXVI-CXVIII, Lviv, 1913, s. 71-78.
[144] B. N. Florja, New Evidence on the 1630 Zaporozhian Cossack Uprising, **Harvard Ukrainian Studies**, Vol. 16, No.1/2, Harvard, 1992, s. 169.
[145] Krıpyakevıç, a.g.m., s. 70-89.

Patriği aracılığıyla Ukrayna Kosaklarını Lehistan'a karşı bir isyana sürüklemek niyetlerini etkin bir şekilde canlandırmakta, Ukrayna piskoposlarını da bu işe müdahale ettirmeyi planlamaktaydı. Bethlen'in talimatı üzerine Fransa elçileri bile Sadaret Kaymakamı'ndan Patrik Lukaris ile Kosaklar sorusuna dair müzakerelere başlamalarına izin vermesini rica etmişlerdi. 1629'da aynı elçiler, Lukaris ile Kosak meselesi hakkında konuşup temsilcisiyle birlikte Moskova Çarlığı, Habsburglar, İspanya ve Lehistan Krallığı aleyhine Erdel Prensliği, Moskova Çarlığı, Osmanlı İmparatorluğu ve İsveç Krallığı'nın ittifakını kurmak projesiyle hareket etmişlerdi. Ancak 1630'da elçiler bu proje ile Moskova'ya ulaştığı zaman Bethlen Gabor'un ani vefatı projenin akım kalmasına yol açmıştır.[146]

Fakat 1630 yılında Ukrayna'da Lehistan'a karşı büyük bir isyan çıktığında artık Kudüs Patriği Teofanis, Ukrayna Kosaklarına dinleri uğruna kahramanca savaşmak ve Moskova çarının himayesi altına sığınmak çağrısıyla hitap etmiştir.[147] Bu kapsamda Doğu Patriklerinin Ukrayna'ya karşı gerçekleştirdiği siyaseti anlamak oldukça zordur. Bir taraftan kendi çıkarlarını savunan diğer taraftan ise Ukrayna'yı Moskova eline bırakan Patriklerin politikasını ne kadar Osmanlılarla uydurdukları sorusuna net bir cevap bugüne kadar verilmemiştir. Eğer modern Rus tarihçisi B. Florya Kiril Lukaris'in, Ukrayna Kosakları meselesinde Moskova çıkarlarını temsil ettiği kanaatindeyse ünlü Romanya bilim adamı N. Jorga'ya göre Lukaris'in faaliyetinin ve etrafındaki mücadeleler sayesinde, "*yeniçerilerin tüm zulümlerine ve sadrazamın tüm para vaatlerine rağmen*", Batı'nın maksatları hakkında artık daha bilinçli olan ve milli zihniyete ulaşan Rumlar, Osmanlılarla çok daha yakınlaşmaları gerekirdi.[148] Bu konuya dair farklı örnekler de bulunmaktadır. Mesela Rus tarihçisi Nikolay Kapterev, XVII. yüzyılda yaşayan Dositeos Notara adlı ünlü ve etkili Kudüs Patriği'nin hayatını en ciddi bir şekilde araştırıp bu patriğin Moskova Çarlığı uğruna ve Osmanlılar aleyhine ümitler beslemesine rağmen, Doğu Kiliselerinin hiçbir zaman

[146] Krıpyakevıç, a.g.m., s. 80-87.
[147] Florja, a.g.m., s. 168.
[148] N. Jorga**, Geschichte des Osmanischen Reiches,** C.IV, Gotha, Friedrich Andreas Perthes, Aktiengesellschafts, 1911, s. 31.

Moskova Patrikhanesi'ne kendi topraklarını lütfetmek istemediği, Doğu Patriklerinin Moskova Kilisesi'ne kıyasla zayıflayabildiğinden korktuğu sonuçlarına varmıştır.[149]

2.2.2. Osmanlı İmparatorluğunda Rum Kilisesi Üst Hiyerarşi Konumu

Konstantinopolis Patrikleri'nin XVII. asrın ikinci yarısında Ukrayna'ya karşı gerçekleştirdiği politikalarını değerlendirebilmek için bu konuya dair tarihi kaynaklar bugüne kadar pek sınırlı olsa da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Patrik figürüne kısaca dokunmak uygun olacaktır. N. Jorga, Kiril Lukaris'in faaliyetlerini değerlendirmiş ve sonucunda "*Yunan ruhunun Osmanlı iktidarı ile ittihadının en mühim göstergelerinden*" birisinin XVI. yüzyılın eski arhont ailesinden gelen bir Kantakuzen ile evli olan Tercüman Panayot Nikoussios'un üstlendiği misyonu olduğunu vurgulamıştır.[150] Zaten Panayot Nikoussios ismi, Osmanlı tarihinde 1669-1821 arasında süren "Büyük Rum Tercümanlar Çağı"nı açmaktadır. Bundan itibaren Patriklik makamının bulunduğu İstanbul'daki Fener semtinde oturan Rum asil ailelerinin temsilcileri Divan-ı Hümayunu'nda ve Sadrazamın yanında tercümanlık vazifesiyle görevlendirileceklerdi.[151] Vaziyet ise XVII. yüzyıldan başlayarak birçok yetenekli Rum gencinin Roma'da Rum kolejinde ve Padua'da en başta olmak üzere İtalya'da öğrenim görmesiyle açıklanabilmektedir. Bu suretle Rumların üst ve ruhban tabakaları içinde gittikçe yeni ve yüksek eğitimli bir sınıf oluşturulmuştur.[152]

Aynı zamanda bu dönem içinde Fenerli "tüccar aristokrasinin" yükselişi başlamaktadır. Anlaşılan büyük ihtimalle Fenerlilerin zenginleştirilmesi, Rum tercümanların Osmanlı hükümet sisteminde bulunmasına bağlıdır. Doğal olarak zenginleştirilmiş Fenerliler, yükselişlerini ve servetlerini gerek Ortodoks cemaatinde gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun idari sisteminde kendi güç teminlerini oluşturmak için kullanmışlardır.[153] Onun için XVII. yüzyılın sonundan itibaren Fenerlilerin Osmanlı İmparatorluğu'nda kendilerini oldukça rahat hissettikleri, hatta müreffeh bir

---

[149] N.F. Kapterev, **Snoşeniya Iyerusalimskogo Patriarha Dosifeya S Russkim Pravitelstvom (1669-1701)**, Moskva, Tipografiya A.İ. Snegiryovoy, 1891, s. 85-86.
[150] Jorga, **a.g.e.**, C.IV, s. 31.
[151] Sezai Balcı, Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 2006, s. 67.
[152] Örneğin bkz. Jorga, **a.g.e.**, C.IV, s. 20, 281-286.
[153] Balcı, a.g.t., s. 67.

döneme girmeye başladıkları söylenebilmektedir.[154] Zamanla Osmanlılar bile Boğdan ve Eflak Voyvodalıklarını daha sıkı kontrol altında tutmak için oradaki Voyvoda makamına Divan-ı Hümayun tercümanlığında yetişen Fenerlileri tayin etmeye başlamıştır. İlk olarak ünlü tercüman Oleksandr Mavrokardato oğlu olan, 1697'de Divan-ı Hümayun tercümanlığında babasının yerine geçen Nikolas Mavorkordato önce 1709 ve 1711 tarihlerinde Boğdan'a, dört yıl sonra ise Eflak'a Voyvoda olarak atanmıştır.[155] D. Quataert'e göre bundan itibaren Fenerliler, iki voyvodalığı özerk yönetimleri altında tuttuğunda, Osmanlı İmparatorluğu idaresindeki bu ana kadar hiç görülmeyen zulümleriyle meşhur olmuşlardı.[156]

Genel olarak Rum Ortodoksların en önde gelen zümresi olan Fenerlilerin Dersaadet'e ettiği hizmetler değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti'nin bu yanıyla bazı araştırmacılar tarafından bir İslam-Ortodoks Hristiyan birliğinin gücü olarak yorumlanabilmektedir.[157] Osmanlı Devleti'ndeki Rum milletinin üst tabakasının malî ve idarî imtiyazlı konumu da göz önüne alındığında, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendilerini olayların içerisinde bulmaya başladıkları görülecektir. Bu kapsamda Osmanlı idaresinin gücünün zayıflatılmasında katkılarının ne olduğu çok da açık değildir. Ancak XIX. yüzyılının başlarında Fenerli Rumların geliştirdikleri "Büyük Fikir/**Megali idea**" (Μεγάλη Ιδέα),[158] Rumların yaşadıkları İstanbul'u ve tüm Osmanlı Devleti'ni işgal edebilme planı üzerine kurumuştur.[159] Fenerli Rumların böyle bir değişim göstermelerindeki durumunu, onların XVII. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı Devleti'ndeki rahat hareket etmeleri ve güçlenmelerinin bir tezahürü olarak söylemek mümkündür.

---

[154] Geniş bilgi için bkz. Salahi R. Sonyel, **Minorities and The Destruction of The Ottoman Empire**, Ankara, TTK Yayınları, 1993, s. 77-88; J. A. McGuckin, "Constantinople, Patriarchate of", **The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity**, Vol.2., Oxford, Blackwell Publishing Ltd, 2011, s. 135-142; Kemal H. Karpat, **Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays**, Leiden and Boston, Brill, 2002, s. 412-416; Bruce Masters, "Christians in a changing world", **The Cambridge History of Turkey**, Vol. 3., Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s. 272-279.

[155] Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.IV/2, s. 41-46.

[156] Donald Quartaert, **The Ottoman Empire, 1700–1922**, New York, Cambridge University Press, 2005, s. 47-48.

[157] Balcı, a.g.t., s. 65.

[158] Fikir, Bizans İmparatorluğu'nun yeniden ihyasını öngörmekteydi. Bkz. Ahmed Rasim, **Osmanlı Tarihi (Seçmeler)**, İstanbul, Devlet Kitapları, 1968, s. 135.

[159] Rasim, **a.g.e.**, s. 134-137.

Bu kapsamda doğal olarak Fenerliler, tüm Rum milletini yöneten Konstantinopolis Patriklerine bağlı olmuşlardı. Nikoussios Panayotis da, Konstantinopolis Patriği Başvekili Meletios Syrigos'un idaresi altında Avrupa ve Doğu dillerini öğrenmiş, ondan itibaren tüm hayatı boyunca Ortodoks inancı ve Rum yaşam tarzını muhafaza etmiştir.[160] Hatta Halil İnalcık padişah hocası olan ünlü vaiz Vani Efendi'nin Nikoussios Panayotis ile yaptığı dini münakaşalarını Osmanlı toplumunda farklı din temsilcileri arasında yaşanan tahammül örneği olarak ifade etmektedir.[161] Aralarındaki tartışma 1662'de vuku bulup padişah sarayını ve ulemaları temsil eden şanlı ve azim seyircilerin gözü önünde iki gün sürmüştür. Münakaşaların ilk günü gökbilim ve büyü alanlarında sürmüş, ikinci gün ise din meselelerine dair olmuştur. Sonunda tercüman İslam'a dönmeyip Ortodoksluğa sadık kalmıştır. En az dört Yunan risalesi söz konusu tartışmalarına adanmış olmakta, bu polemiğin Rum milleti için kazandığı ehemmiyeti ifade etmektedir. Onlardan bazılarının rivayetlerine göre münakaşalarını organize eden Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa değil bizzat Osmanlı Padişahı Sultan IV. Mehmed, Nikoussios Panayotis'in himayecisi olmuştur.[162] Hakikaten polemik Osmanlı İmparatorluğu'nda Ortodoksluların Müslümanlarla eşit haklara sahip oldukları söyleme imkanını vermese de, en azından tercümanların Dersaadet'te yüksek makamlara yeterince yakın olmaları dolayısıyla devlet işleri üzerinde önemli bir derecede etkili olabildiklerini ispatlamaktadır.

Rum tercümanlık dönemi başlangıcında Ortodoksluğa sadık olup Konstantinopolis Patrikhanesi ile ilişkilerde bulunan diğer mühim bir şahsiyet ise Oleksander Mavrokordato'dur. Bu tercümanın da özellikle Konstantinopolis Patrikhanesi ile ilgili olduğu söylenebilir. 1665'de Mavrokordato Konstantinopolis Patrikhanesi Yunan dili Akademisi'nde tıp felsefe hocası olarak çalışmaya başlamış, dahası müdürlük de yapmıştır. Patrikhane'de görevlerini 1673'e kadar yerine getirmiştir. Ayrıca 1666'da Konstantinopolis Patrikhanesi'nin **Grand Orator**'u (Başvaiz) olmuştur. Nihayet 1673'de Nikoussios Panayotis'in vefatından sonra Oleksander Mavrokordato, Babıâli tercümanı makamına tayin edilmiştir.[163]

[160] Jorga, **a.g.e.**, C.IV, s. 41, 281.
[161] İnalcık, **a.g.e.**, C.III, s. 107-110.
[162] Evgenia Kermeli, "An Example of Polemic/Apologetic Literature in the Early Modern Ottoman Empire", **Bilig**, S. 82, 2017, s. 153-173.
[163] Bacı, a.g.t., s. 60-61.

Anlaşıldığı kadarıyla tercümanın hayatı erken yıllarından beri sıkıca Konstantinopolis Patrikhanesi ile bağlantılı olmuştur.

Mavrokordato da aynı zamanda Osmanlı-Ukrayna ilişkilerinde iyi bilinen bir şahsiyettir. Lakin anlatılan gerçeklerin en önemlisi ki onlar Konstantinopolis Patrikleri'nin pozisyonunu önemli ölçüde açıklamaktadır. Denilebilir ki, XVII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Fenerli Rumlar, Osmanlı Devleti'ndeki malî durumunu sürekli iyileştirdikleri hâlde, Konstantinopolis Patrikleri bir taraftan Rum milletinin en yüksek tabakasının çıkarlarını savunuyor, diğer taraftan da Osmanlıların idari sisteminde faaliyet gösteriyorlardı.[164]

Zaten Fenerliler ve Rum ruhanilerinin yüksek tabakasının, Rum milleti içinde özel bir yer alarak geri kalan Rum halkından kendilerini yeterince uzak tuttuğu da söylenebilmektedir. 1670'li yılların başında İstanbul'da bulunan Fransız gezgin ressam Joseph Grelot, Patriklerin Rum milletinin başında bulunması, bunun sayesinde Osmanlı idare sistemine de girmesini özellikle şu sözlerle tasvir etmektedir:

> "*İstanbul Patriklerinin Katolik Birliği'nden çekilmesinden ve patrikliği, kendini beğenmişliğin yanı sıra din sömürücülüğünün de zaptetmesinden beri, tüm papazlar, bir öncekinin yerine geçmek için çok büyük paralar ödemek zorunda kalmışlardır. Eskiden sultanların yönetimleri altındaki herkesi kazanmak için patriklere bazı armağanlar vermesi yerine, şimdi onlardan daha fazlasını almalarının nedeni işte budur… İstanbul'da kaldığım iki yıl boyunca, başpatrik olmak isteyen iki patrikten biri, padişaha 50.000, öteki ise 60.000 ecu*[165] *verdi. Bu paralar işi yoksulluk olan ve kendine ait hiçbir şeyi bulunmayan caloyerler için önemli miktarlardır. Ancak bu keşişlerden biri, bazen ödünç para verecek birkaç zengin tüccar bulur; sonra tasarısını en çok ödeyene patriklik unvanını sağlamayı kaçırmayan ve bir miktar avansı kabul eden başvezire açar. O da, eski patriği azleden padişah beratını verir. Bu belge eski patriğin azledildiğini ve yerine yenisinin geçirildiğini, Rumlara itaati emrederek yeni patriğin yükselmesi karşısında üstlendiği borçların ödenmesini, yoksa dayak, mallarının ellerinden alınması, kiliselerin kapatılması gibi cezalara çarptırılacaklarını bildirir. Bu emir, önce ona bağlı olan başpiskoposlara ve metropolitlere gönderilir. Onlar da papazlarından ve cemaatlerinden, yeni patriğin saldığı vergiyi isterler.*"[166]

[164] Patriklerinin bu idari rolünü anlamak için özellikle bkz. Bayraktar, a.g.t.; Sonyel, **a.g.e.**
[165] Écu, Orta Çağın sonunda ve Erken Modern dönemde kullanılan Fransız altın sikkesidir.
[166] Joseph Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998, s. 139-140.

Gerçekten analiz ettiğimiz Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve Konstantinopolis Patrikhanesi'nin faaliyetlerini bir ölçüde yansıtan Piskoposluk Kalemi Belgeleri ya da Bab-ı Defteri Piskopos Kalemi (D.PSK) adlı dosyanın H.1015-1100/M.1606-1688 tarihlerini kapsayan ilk 98 gömleği Patrikhane'nin vergi işleriyle sıkıca alakalı olup Rum piskoposların bu vergileri toplamak üzere Osmanlı idari sisteminde önemli bir yere sahip olduklarına işaret etmektedir.[167] Genellikle patriklerin topladığı vergilere dair belgelerde rastlanan vergilerinin sıralanmasını şu şekilde ifade etmek mümkündür: gayrımüslimlerin senevî olarak ödemek zorunda oldukları ve patriğin kendi cemaatinden toplayarak devlete ödediği meblağı olan mirî rüsum; Osmanlı ordusunun et ihtiyacı için kullanılan zarar-ı kassabiye; barış zamanlarında eyalet ve sancak beylerine, bunların besleyecekleri askere sarfedilmek üzere ayrılan imdad-ı hazeriyye; sadakat/tasadduk akçeleri vergisi; Kilise mencuplarının panayırlar, nikâhlar ve ayazma kullanışı için ödediği paradan alınan vergiler; manastırlar vergisi. Ayrıca Ortodoks mezhebine ait her zimmi evi patriğe 12 akçe ve her papaz bir altın vergi ödüyordu. Aynı meblağ da her piskoposa arazilerinde oturan her zimmi evi ve her papazdan vergi olarak ödeniyordu.[168]

Hatta söz konusu bir belge de yazarının kendisini bir metropolit tayin etme ricasında bile bulunduğundan[169] Rum Kilisesinin üst tabakasının bazı temsilcilerinin Divan-ı Hümayun kâtiplerinin sistemine girdikleri veya onlarla özel bir şekilde temas ettikleri söylenebilmektedir.

1670'li yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda seyahat eden diğer Fransız yazar Antoine Galland ise İstanbul ve İskenderiye Patrikleri'nin kıyafetlerini şu şekilde tasvir etmektedir:

> "*Patriklerin elbiseleri altın ve gümüş işlenmiş pek güzel ipekden olup atkılarının uçlarında mücevher bulunuyordu ve imparatorluk mensupları gibi her birinin mertebelerini bildiren birer serpuşları vardı. Bunlardan üçü altın ve gümüş sırmalı ipekle kaplı olup üzerlerinde kavuğun kenarlarına kadar inen birbirlerine geçme şeritler*

[167] **BOA**, **D.PSK,** 1-98.

[168] "*...Edası lazım gelen senevi miri rüsum ve zarar-ı kasabbiye ve imdad-ı hazeriye ve tasadduk akçeleri ve panayırları ve manastırları ve nikâhları ve ayazmaları rüsumu ve her zimmi evinden on ikişer akçe ve her papazdan birer altun patriklik rüsumu ve yine her zimmi evinden on ikişer akçe ve her papazdan birer altun piskoposluk mahsulü ve kilisalarına göre patkaları vesair külli ve cüzi rüsümat ve mahsulatın mecmuu...*" **BOA, D.PSK,** 1/1-98. Ayrıca bu konuyla ilgili olarak bkz. Halil İnalcık, "The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans", **Turcica**, S.21-23, 1991, s. 422-427.

[169] **BOA, D.PSK**, 1/78.

bulunuyordu. Tam nihayetlerinde de mücevherli birer salip mevcuttu… Bu pek zengin ve muhteşem kıyafetten başka patrikler bir elleriyle zümrütlü ve yakutlu bir haç tutuyorlardı ki bu taşlar ve alelhusus zümrütler ince olsalardı, bunlara da baha biçilmezdi."[170]

Böylelikle Rum kilise hiyerarşi ile Rum halkı arasında bir uçurum olduğu söylenebilir. Anlaşıldığı kadarıyla bu sistemde Patrikleri Rum halkını ve Ortodoksluğu Osmanlı hâkimiyetinden kurtarmak isteyen şahıslar olarak nitelenmek daha uygun görülebilir. Ayrıca 1686 yılına kadar Patriklerin sultanlara verdiği peşkeş miktarı bir milyon akçeye ve bostâniyân-ı hâssa ocağına gönderilen günlük 105 okka ete ulaşmıştı.[171] Ancak XVII. asırda patrikler birbirlerini sık sık değiştiriyorlardı. Örneğin 1648'ten 1702'e kadar Patrik makamında 17 farklı şahsiyet bulunmuştur (II Partenius'tan ta III Gabriel'e kadar). Onlardan dokuz kişi Patrik tahtına bu 54 yıl içinde birkaç kere, ikisi ise beş kez oturmuşlardı. İsimleri Ukrayna tarihinde de bilinmektedir. Örneğin Patrik IV. Partenius tahtında 1657-1662, 1665-1667, 1671-1673, 1675-1676, 1684-1685 tarihlerinde, 1686 yılında Kıyiv Metropolitini Moskova'da tayin etme izni veren Patrik IV. Dionisius ise 1671-1673, 1676-1679, 1682-1684, 1686-1687, 1693-1694 yıllarında bulunuyorlardı.[172] Patrikler tahtına her oturduğunda peşkeş vermek de zorunda kaldılar. Fakat sultana teslim ettikleri peşkeşin miktarı göz önüne alındığında birbirini tahtta o kadar sıkça değiştirmek üzere mali güce sahip oldukları veya en az geniş Rum tüccarlarından borç alarak zengin finans kaynaklarını kullandıkları anlaşılmaktadır.

2.2.3. XVII. Yüzyılın Ortasında Rum Kilisesi Hiyerarşinin Moskova'ya Karşı Davranışları ve Kosaklarla İlişkilerinde Takip Ettiği Siyaseti

Özellikle Rus kaynaklarının vurguladığı Konstantinopolis Patriklerinin diğer bir meselesi, tarihi sahnede Ukrayna'ya karşı gerçekleştirdikleri siyasete dair kesin sonuçlara ulaşmaya engellemektedir. XVI-XVII. yüzyıllar boyunca Moskova Çarlığı, III. Roma iddiasında bulunarak, kendisini tüm Ortodoks dünyasını savunan bir devlet

[170] Firdevs Çetin, "Batılı Seyyahlara Göre İstanbul'un Gayrimüslim Ahalisi (1553-1673)", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, **Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2011, s. 188.
[171] Bayraktar, a.g.t., s. 164.
[172] List of Patriarchs, Ecumenical Patriarchate, (Çevrimiçi) http://www.ec-patr.org/list/index.php?lang=en, 10 Ekim 2018.

olarak görerek Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Doğu Patrikleri en başta olmak üzere Ortodoks dindarlarına geniş ölçüde maddi destek sağlıyordu.[173] Doğal olarak bu bakış açısından Konstantinopolis Patriklerinin tarihi sahnede Moskova çıkarlarını savundukları düşüncesine ulaşmak mümkündür. Fakat henüz XX. asrın başlangıcındaki durumu dikkatle inceleyen Kilise tarihçesi N. F. Kapterev, Doğu dindarlarının Moskova otoritesini övgüleriyle besleyerek bunun sayesinde de maddi desteklerinden kasten kendi amaçlarına göre faydalandığını vurgulamıştır.[174] Hakikaten Rum keşişler ve ruhanileri Moskova Kilise hayatından kaçınıyor, kendilerini de Moskova ruhban sınıfından üstün sanıyor, genellikle Osmanlı memleketlerinden Moskova Çarlığı'na yaşamak üzere taşındıktan sonra orada dayanamayıp Ukrayna'ya kaçıyorlardı.[175]

Böylelikle Moskova'ya giderek 1654'te ve 1656'da Ukrayna topraklarında gezen Antakya Patriği III. Makarius'un oğlu Arhidiakonos Aleppolu Paulos[176] babasına yolculuğunda eşlik ederek Moskova'dan Ukrayna'ya dönünce şunu yazmıştır:

> "*Moskova ülkesinde geçen bu iki sene boyunca kalplerimiz üzerinde kilit takılmış ve aklımız son mertebeye kadar darlık ve sıkıştırma içinde olunmuştur, çünkü bu ülkede meğerki yerli halk hariç hiç kimse özgürlüğün veya neşeliliğin bir parçasını hissedemiyor. Bizim gibi bir kimse bütün bu toprakların hükümdarı da olsa rahatsız zihni ve endişeyle dolu kalbi olunmasına asla son vermez. Tam tersine Kosak ülkesi bizim için kendi ülkemiz gibi olmuştur ve oturanları bizim için bizimkiler gibi yakın arkadaşlar ve kardeşler oldular.*"[177]

Gerçekten Aleppolu Paulos'un hatıraları, günümüze **Antakya Patriği Makarius'un Yolculuğu** adlı bir kitap şeklinde ulaşıp Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne girmeden önce gerek Doğu Kiliseleri ile gerekse Osmanlı memleketlerinde sakin olan Ortodoksları ile sağlam bir kültür birliğinde bulunduğunu gözler önüne sermektedir. Paul'un babası Antakya Patriği III. Makarius ise

[173] N. F. Kapterev, **Harakter Otnoşeniy Rossii K Pravoslavnomu Vostoku V XVI İ XVII stoletiyah**, Sergiyev Posad, Tipografiya Vilde, 1914, s. 105-146;
[174] Kapterev, **a.g.e.**, s. 147-148.
[175] Kapterev, **a.g.e.**, s. 146-167
[176] Hruşevskıy, **a. g.e.**, C.IX/II, s. 966.
[177] **The Travels of Macarius,** C.II, s. 306-307.

Moskova'ya Çar'ın sadakasını almak amacıyla gitmiş, aynı zamanda da orada eski Kilise kitaplarını düzeltme meselesine dair 1655 tarihli Kilise konseyine katılmıştır. Konsey, Moskova Patriği Nikon tarafından çağrılmış olup Rus Kilisesi tarihinde önemli bir yer almıştır.[178]

Çok mühimdir ki Paulos, Ukrayna halkı dindarlığı ve kiliselerini anlattıktan sonra Moskova ülkesindeki din adetlerini gayet sert, dayanılmaz ve özgürlükten uzak tasvir etmektedir.[179] Hatta Paulus şunu da kaydetmektedir:

> "*Bilen insanlar bize dediler ki eğer bir kimse hayatını on beş yıl için kısaltmak isterse Moskovalılar ülkesine gitsin ve aralarında daima perhiz yaparak ve oruç tutarak, ancak duaları okuyarak ve gece yarısında kalkarak aziz gibi yaşasın. O ise şakalar ve gülüş ve küstahlık hakkında unutmalıdır (ve afyondan vazgeçmeli), çünkü Moskovalılar başrahipler ve manastırları yanında takipçilerini tutmakta ve buraya gelen herkesi gün ve geceler izlemektedirler… Rumlar, Moskovalılar gibi o kadar sertliğe sahip olsaydı, buna kadar hâkimiyetlerini koruyacaklardı.*"[180]

Arhideakon'un metninin bazı yerlerinde Moskova adetlerinden hayrete düşmesine rağmen oradaki sert din yaşamını anlamadığı bellidir. Bu kapsamda Paulus'un Ukrayna ve Moskova'ya dair hatıraları diğer bir nokta-i nazardan ilgi çekmektedir. Hasan Çolak'ın değindiği gibi Paulus, kendi eserinde kendisini Osmanlı'nın bir tâbisi olarak görmektedir.[181] Durumu ise özellikle dil alanı yansıtmaktadır. Moskova Çarlığı'nda Paulus'un bildiği Türkçe'den Çar en başta olmak üzere herkes nefret etmekte,[182] konuştuğu Arapça'yı ise hiç kimse bilmemektedir. Ayrıca da Paulus, Moskova Çarlığı'nda kendisi de olduğu Araplara karşı çok kötü davranışları hissetmektedir.[183]

Bu tür gerçeklere değerlendirildiğinde o çağlarda Ukrayna Kilisesi'nin Doğu Kiliseleri ile sıkı ilişkilerde bulunduğu, bir anlamda onların ve Osmanlıların dünyasına

---

[178] G. Murkos, "Predisloviye Perevodçika", **Puteşestviye Antiohiyskogo Patriarha Makariya V Rossiyu V Polovine XVII Veka,** C.I, Moskva, Universitetskaya Tipografiya, 1896, s. III-IV.
[179] Geniş bilgi için bkz. **Puteşestviye Antiohiyskogo Patriarha Makariya V Rossiyu V Polovine XVII Veka, Opisannoye Yego Synom Arkhidiakonom Pavlom Aleppskim**, C.II, Moskva, Universitetskaya Tipografiya, 1897.
[180] **A.e.**, C.II, s. 101.
[181] Hasan Çolak, "Worlds Apart and Interwoven: Orthodox, Syrian and Ottoman cultures in Paul of Aleppo's Memoirs", **Studies in Travel Writing**, 16:4, 2012, s. 375-385.
[182] **The Travels of Macarius**, C.I, s. 384-385.
[183] Çolak, a.g.m., s. 380.

yakın olduğu söylenebilir. Zaten Antakya Patriği III. Makarius, Ukrayna'yı ziyaret ettiği sırasında önceki Doğu Patrikleri gibi yeniden siyasete karışmıştır. Patrik, Eflak Hospodarı Konstantin'in ricası üzerine, buluştuğu Kosak Hatmanı Bohdan Hmelnıtsıkıy'dan Hospodara, karşısına savaş açmayacağı vaat edilen bir mektubunu göndermek istemiştir. Hem de aynı manayı taşıyan mektubunu Boğdan Voyvodası'na iletmesini rica etmiştir. Hatman da Patriğin iki ricasını yerine getirmiştir.[184] Demek ki Patriğin sözü Hmelnıtskıy'a en az diplomatik bir şekilde etkilemiştir. Muhtemelen Boğdan ve Eflak Voyvodalarının Patrik vasıtasıyla Hmelnıtskıy'a ilettiği ricalarının peşinde Osmanlılar da duruyordu.

Zaten bu tahmini yapmak ve savunmak için Hmelnıtskıy'ın Doğu Kiliseleri ile kurduğu diğer ilişkilerine dikkat etmek gerekir. Bu bölümün başlangıcında bahsedildiği gibi Hmelnıtskıy çevresinde daima Doğu Kiliselerinin temsilcileri bulunuyordu. Özellikle de Hatman'ın yanında çok sayılı Rum istihbaratçıları mevcut olmuştur.[185] Genellikle Rus çalışmalarında Rum istihbaratçıların XVII. yüzyılda sırf Moskova için çalıştığı görülmektedir. Gerçekten Hmelnıtskıy, Rumlar sayesinde de Moskova Çarlığı ile irtibatta kalıyordu. Fakat söz konusu istihbaratçıların ne kadar Osmanlı tarafı için çalıştığı henüz tespit edilmemiştir. Bununla birlikte Rus araştırmacı Kapterev, Rumların Moskova'yı sırf amaçlarına göre kullandıklarını, ondan maddi desteğini alarak aynı zamanda da Çarlarını Osmanlıların karşısında istedikleri kanaatindedir. Bu cihetle Kapterev de Moskova'ya gezen Rumlardan bazıları Osmanlı Devleti'ne dönünce Müslümanlara Moskova Çarlığı hakkında ne kadar kötü hikâyeler anlattıkları örneklerini de vermektedir. Kullandığı Rus kaynaklarına göre "*Eflak'ta bile bulunan Rumlar Moskova ve Kıyiv Rus insanlarından nefret ediyorlar, onlardan oraya gelenlere bile köpekler diyorlar* ".[186]

Bununla birlikte Ukrayna tarihinde Moskova karşısına şiddetle çıkan bazı Rumların örnekleri de vardır. Onlardan öne çıkanlardan birisi Kosak Albayı Ostafiy Astamatiy'dir. Henüz 1654-1656 yıllarında Hatman Kâtibi İvan Vıhovskıy'ın istihbaratçısı olan Rum kökenli bu albay, 1675'te Hatman Petro Doroşenko'nun Dersadet'teki temsilcisi olmuştur. Hatta Doroşenko'nun ölümünden sonra Astamatiy,

[184] **The Travels of Macarius**, C.I, s. 197.
[185] Örneğin bkz. Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/I, s. 57, 100, 121-122, 156, 206, 210, 224-225, 250, 254-256.
[186] Kapterev, **a.g.e.**, s. 427-431.

Kosak Devleti'nin Osmanlı seçimine sadık kalıp yeni Hatman Yuriy Hmelnıtskıy maiyetinde bulunmuştur. Onun emriyle de cezalandırılmıştır.[187] Moskova'ya karşı isyan eden Hatman İvan Vıhovskıy'ın diğer Yunan kökenli taraftarı Teodosiy Tomkevıç ise 1658'de hatman adına Leh Kralı'na Kosak Devleti'nin Lehistan ve Litvanya Birliği'ne yeniden katılacağı mesajını götürmüştür. Hatman Vıhovskıy şahsi ve Leh çıkarlarına göre, onu da İsveç Kralı'na Kosak Devleti elçisi olarak gönderiyordu.[188] Nihayet Vıhovskıy'ın henüz Hatman kâtibi olduğu zaman İstanbul'da bir istihbaratçı olarak Sırp Mıkola Markevıç'i tutması da Rum milletinin Ukrayna işlerine farklı sebeplerinden dolayı karıştığını ifade etmektedir.[189]

Ama daha da önemli olanı Ukrayna'da bulunan Rum Kilisesi ruhanilerinden bazıları açıkça siyaset işlerine karışıp Moskova'ya karşı çıkan Ukrayna isyanlarına katılmışlardı. Böylelikle Drama ve Filippi metropoliti Sofronius yaklaşık 30 yıl boyunca Ukrayna'da Rumların merkezi olarak tanınan Nijın şehrinde oturarak Kosak Devleti'nde yer alan siyasal olaylarda önemli bir rol oynamıştır. 1663'te Sofronius Kosakların "Kara Şurasına" ya da Kosak Hatmanı kanun dışı olarak seçilen şurasına katılıp Moskova'ya karşı çıkan hatman adayını desteklemişti. 1661'de aynı Sofronius, Çar hükümeti tarafından Ukraynalıları isyana kışkırtmasından şüphelenilerek Moskova'ya sorgulanmak üzere getirilmiştir.[190]

Osmanlı tâbileri olan Rum ruhanilerin Kosak Devleti siyasetine katılmasının sayılı örnekleri de ilk olarak Bohdan Hmelnıtskıy dönemine aittir. Bu bölümünün başlangıcında sıraladığımız ruhanilerden başka önemli bir örnek Korint metropoliti İoasaf'dur. Hmelnıtskıy'ın 1648'de Lehlilere karşı açtığı savaşın neredeyse başlangıcından beri Kosakların yanında, ayrıca da Çıhrın payitahtında bulunan bu ruhban o çağ rivayetlerine göre hatmana Kudüs Patriği'nin İsa Mesih'in gömüldüğü Mağara Kilisesi'nde takdis ettiği kılıcını bile getirmiştir. Bu kılıçla patrik, Kosakları ve hatmanlarını güya Katoliklere karşı savaşmaya çağırır, savaşlarını da kutsallaştırırdı. 1651'de Metropolit İoasaf, Lehlilerin Kosaklar üzerinde büyük bir

[187] I. Krıpyakevıç, "Ostafiy Astamatiy, Ukrayinskıy Posol do Tureççını V 1670-ıh rr.", **Ukrayina**, C.VI, Kıyiv, 1928, s. 6-11.
[188] Solovyov, **a.g.e**., C.III/XI, s. 27.
[189] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.X, s. 580.
[190] A. Morozov, "Sertsa Otdanıye Ellade", **Sertsa Otdanıye Ellade**, Nejin, 2009, s. 18-19.

zafer kazandığı Beresteşko muharebesinde öldürülmüş, yani Hıristiyan görüşlerine göre şehit olmuştur.[191]

Metropolit İoasaf da Osmanlı tâbisi olan Boğdan Hospodarı ile irtibatta kalarak onunla mektuplaşmalarını, Hospodar tarafından hem Kosak Hatmanı'na hem de Osmanlılara gönderilen elçiler sayesinde gerçekleştiriyordu.[192] Oysaki Konstantinopolis Patriği'nin Hmelnıtskıy'a ilettiği mektuplarının gönderilmesi, Rum ruhanileri ile Kosak Hatmanı arasındaki ilişkilerin Osmanlılar sayesinde tutturulmasını, daha belli bir şekilde kanıtlamaktadır. Nisan 1651'de Bohhdan Hmelnıtskıy'a gelen Osmanlı elçisi namesinden başka ona da Konstantinopolis Patriği II. Partenius'un mektuplarını getirmiştir.[193] Patrik, mektuplarını kendi adamıyla[194] gönderiyordu ancak o muhtemelen Osmanlı elçiliğine dâhil olmuştur.[195] Ayrıca Osmanlı elçisinin yanında Hmelnıtskıy ile Moskova Çarı arasındaki ilişkilerinde arabulucu olan Rum istihbaratçı İvan Taflari[196] de bulunuyordu. Metropolit İoasaf ise bu Osmanlı elçiliği hakkında gizlice Moskova çarını bilgilendiriyordu.[197] Mamafih bundan üç yıl sonra Hmelnıtskıy, Osmanlı elçisine şu sözleri hatırlıyordu: "*Ne kadar dostanelikle Türk Cessarı, Busurmanlar olsa da, elçilerini bize göndermiş ve şefkatiyle… Maddelerime ve haklarımıza ve dinlerimize izin vermiş… Amma biz ona itaat etmedik, ama Ortodoks Çarına itaat etmek istedik*."[198]

Bu gerçekler sadece Osmanlı-Kosak Devleti-Moskova Çarlığı üçgeninde ancak Rumların iki taraflı oyunlarını değil din meselesinin ehemmiyetini de açıklamaktadır. Gerek Konstantinopolis Patriği'nin Osmanlı elçisiyle ilettiği namesi gerekse Hmelnıtskıy'ın elçiliği anlatarak din hakkında hatırlamaları Osmanlıların, Kosak Devleti'ndeki din meselelerinin onlara bağlı olduğunu anladığına işaret etmektedir.

---

[191] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/I, s. 298-299.
[192] Hruşevskıy, **a.g.e.**,s. 251.
[193] Hruşevskıy, **a.g.e.**, s. 217.
[194] Patrik Parsenius, Kıyiv Metropoliti Sılvestr Kosiv ve Korint Metropoliti İoasaf'a yönelik mektuplarında onu "Nikita" olarak adlandırmaktadır. Bkz. **Dokumentı ob Osvoboditelnoy Voyne Ukrainskoho Naroda 1648-1654 gg.**, Kıyiv, Naukova Dumka, 1965, s. 383-386.
[195] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/I, s. 137.
[196] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/I, s. 57, 100.
[197] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.III, s. 447-450.
[198] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.X, s. 554.

2.2.4. XVII. Yüzyılın Ortasında Kosak Devleti Siyasetinde Konstantinopolis Patriği

Hmelnıtskıy ise Kosak Devleti'ni Osmanlı himayesi altına götürerek sanki Konstantinopolis Patriği'nin himayesi altında görüyordu. Buna ilk dikkat eden ünlü Ukrayna tarihçisi Mıhaylo Grşuevskıy olmuştur.[199] Osmanlıların Hatman'ın bu siyasetini anladığına diğer bir gerçek de işaret etmektedir. Zaten 1651'de Konstantinopolis Patriği II. Partenius'un kendi adamını dâhil ettiği Osmanlı elçilik heyeti, daha önce Eylül 1650'de Dersaadet'e ulaşmış olan Kosak elçilerinin karşılığında Hatmana gelmiştir. Bu Kosak elçiliği ise 15 Eylül 1650'de Osmanlı Sadrazamı'nın izniyle veya belki de vasıtasıyla II. Parsenius ile ilişki kurmuştur. İstanbul'daki Moskova istihbaratçısı arhimandritis Amfilohiy'in ifadesine göre: "*15 günü Albay* [Kosak elçisi Jdanovıç] *kendi işi için sardazamı ziyaret etti ve başvurdu ki ona kutsal patriğinden hayırdua almaya izin versin ve sadrazam ona hemen patriği ziyaret etmeyi ve Çar şehrinde [İstanbul'da] korkusuz yürümeyi emretti*". Ayrıca Patrik, Kosak elçisini büyük bir şerefle kabul etmiştir.[200]

Ancak aynı arhimandritis Amfilohiy'in ifadesine göre Patrik, Ukrayna Hatmanı elçilerini Kosakların Moskova çarının himayesi altına girmesine ikna ediyor, hem de Moskova ile Kosak Devleti Birliği'nin Osmanlı hudutları içinde oturan Ortodoksları kurtarabileceğini ima ediyordu.[201] Kosak elçilerinin Moskova çarına şikâyet ettiğinde de onlara Moskova'ya yazacağını, Moskova'dan Ukrayna için desteğini rica edeceğini vaat etti.[202] Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde bulunan Avusturya elçisi Baron Schmidt'in naklettiğine göre Patrik II. Partenius, Hmelnıtskıy'ın mektubunu göstermiş ve o mektubunda Hatman ancak Osmanlılardan Lehlilere karşı faydalanmak istediğini yazıyordu.[203] Zaten 1651'de de Parsenius'un Hmelnıtskıy'a yolladığı mektuplarda Osmanlılara karşı şikâyetleri de izlenebilmektedir.[204]

---

[199] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/I, s. 137.
[200] Gurbık, "Dıplomatıçna Misiya A. Jdanoviça", s. 77.
[201] B. Florya, "Bohdan Hmelnıtskıy İ Turetska "Protektsiya", **Kıyivska Starovına**, S.3, Kıyiv, 2001, s. 95-97.
[202] Gurbık, a.g.m., s. 78.
[203] **Jerela do istoriyi Ukrayını-Rusi**, C.XII, s. 165.
[204] P.N. Butsinskiy, O **Bohdane Hmelnitskom**, Harkiv, Tipografiya M. Zilberberga, 1882, s. 90.

Bununla birlikte tüm bu gerçeklere rağmen II. Parsenius'un 1651'de Kıyiv Metropoliti Silvestr Kosiv'a yolladığı mektuplarda, Patriğin Kıyiv Metropoliti'nin ona özenle itaat etmesini istediği açık bir şekilde görülmektedir. Söz konusu mektupta II. Parsenius, Metropolit'in gayet bağımsız olarak davrandığını, Patrik ile gerekli irtibatta kalmadığını, hatta onu ihmal eder gibi davrandığını şikâyet etmektedir.[205]

Bu durumda denilebilir ki, Kirilo Lukaris zamanındaki gibi Konstantinopolis Patriği, Ukrayna sorununa iki taraflı siyasete göre bakıyordu. Bir taraftan Kıyiv Metropolitliği üzerinde hâkimiyetini korumak, diğer taraftan ise Kosak Devleti'nin Osmanlılara karşı Moskova Çarlığı ile birleşmesini amaçlıyordu. Zaten Patrik Kirilo, Lukaris'in Kosaklar ve Moskova ile ilişkilerde bulunmakla suçlanarak Osmanlı tarafından idam edildiği gibi[206] II. Parsenius da 1651'de Osmanlıların önünde Boğdan Voyvodası Vasile Lupu ve Eflak Hospodarı Matei Basarab tarafından Kosak elçilerini kabul etmekle suçlanarak idam edilmiştir.[207] Bellidir ki Patrik, Kosak elçilerini Sadrazam'ın izniyle ve belki de teşvikiyle kabul etmiştir. Fakat onun siyasal pozisyonu bu dönem içinde Leh Krallığı ile anlaşmaya çalışan, Bohdan Hmelnıtskıy karşısında giden Boğdan Voyvodası'nın çıkarlarına engelliyordu. İkinci kez Konstantinopolis Patriği, Kosak Devleti siyasetinin rehini olmuştur.

Zaten II. Parsenius'un idamıyla Osmanlıların Patriklere karşı daha sert bir siyaset gerçekleştirdiği, Patrikleri kontrolü altında tutmaya, Patrik makamına Kilise işlerinde intizamını sağlayabilen adayları daha dikkatle seçmeye çalıştığı görülecektir.[208] Fakat bundan sonra durum yeniden üçüncü kez tekrarlanacaktır. 31 Mart 1657'de Konstantinopolis Patriği III. Parsenius, Moskova çarının Bizans İmparatoru olarak taç giymesi için planlar hazırlamakla suçlanmış ve idam edilmiş, cesedi de denize atılmıştır.[209] Naima tarihine göre III. Parsenius, Osmanlılara karşı isyankâr bir tavır takınan Eflâk voyvodası Kostantin'e gizli bir mektup yazıp, onu Dersadet'e karşı kışkırtmıştır. Konstantinopolis Patriği bu mektubunda İslam devrinin

[205] **Dokumentı ob Osvoboditelnoy**, s. 383-385.
[206] Krıpyakevıç, "Kozaççına V Politıçnıh Kombinatsiyah", s. 98.
[207] P. Nikolayevskiy, "İz İstorii Snoşeniy Rossii S Vostokom V Polovine XVII St.", **Hristianskoye Çteniye**, S.1-2, Sankt-Peterburg, 1882, s. 266-267.
[208] P. Nikolayevskiy, "İz İstorii Snoşeniy Rossii S Vostokom V Polovine XVII St.", **Hristianskoye Çteniye**, S.5-6, Sankt-Peterburg, 1882, 732-740.
[209] Jorga, **a.g.e.**, C.IV, s. 174.

sona erdiğini, Hıristiyanların yeniden tek başlarına dünyaya hakım olacağını, Osmanlı Devletini eline geçireceğini iddia ediyordu.[210] Hatta Mustafa Naima'nın ifadelerine göre Parsenius'un teşvikleriyle Rumlar yeniçeri kılığına girerek İstanbul'da büyük bir fitne çıkarmayı plânlamışlardı. Bu tür söylentiler gerçeğe benzemediği halde saraya ulaşılmıştır. Konuyla ilgili Mustafa Nâimâ da şunu kaydetmiştir:

> "*Bundan mâ'adâ İstanbûl'da vâkı' olan fitnelerde ve ahrâklarda, metin ve tûvâna kefereler dolama ve fes geyüb, yeniçeri kıyâfetine girüb yağmâ ve talân ve ümmet-i Muhammed'e izrâr ve ihânete cür'et etdükleri, ulu katda gâyet şüyû' bulmuş idi. Bi-tarîk-ı ahz olundukda, menzilî bi-üslûb kırk-elli kat dolama ve fes ve yeniçeri üsküfi çıkub, bu kelâmı tasdîk itmiş. Aslı tefahhus olundukda, "Fener kapûsunu bekleyen çorbacı neferâtındandır" deyû def'-i töhmet itmişler.*" [211]

Anlaşılan odur ki, Konstantinopolis Patriği'nin inanılmaz planları veya onunla ilgili bir iftira Moskova Çarlığı'nın 1654 yılından itibaren Ukrayna sayesinde ulaştığı yükselişi ile alakalıdır. Zaten Dersaadet, daha 1655'te Leh Krallığı sayesinde Moskova'nın ona karşı kurduğu gizli planlarından haberdar olmuştur. O zaman Lehistan Kralı'nın elçisi, Dersaadet'te Moskova çarının Rumları Türklerden kurtarmak ve Bizans İmparatorluğu'nu tekrar ihya etmek istediğini bildirmiştir. 1656'da ise Viyana'da Moskova Çarlığı ile Kosak Devleti serhatlarının hemen ötesindeki vasal voyvodalarını Bâbıâli'ye karşı ayaklandırma niyetleri de duyulmuştur. Sonraki yıl içinde Batıdan gelen elçiler de Lehistan'da Moskova Çarının "Yunanistan'ı kurtarmaya" dair büyük planından bahsetmişlerdir.[212]

Böylelikle Ukrayna meselesi yüzünden XVII. yüzyılda üç Konstantinopolis Patriği idam edilmiştir. Bu sebeple Osmanlıların Karadeniz'in kuzeyindeki din meselelerinde ihmal etmedikleri, din sorunlarına karşı daha dikkat davrandıklarını, II. Parsenius'un ölümünden sonra olduğu gibi, Konstantinopolis Patriklerini daha sert kontrol altında tuttuklarını tahmin edebilmekteyiz. Hakikaten J. F. von Hammer-

---

[210] Mustafa Nâimâ, Parsenius'un yazdığı mektubunun satırlarını şu şekilde nakletmektedir: "*Mel'unun kâğıdında olan mazmûn bu ki "Müddet-i devr-i İslâm tamam olmağa az kalmıştır. Velvele-i dîn-i isevî tekrar âlem-gîr olacaktır. Âna göre tedârükde olasız. An-karîb cümle vilâyetler Mesîhîler eline girüb, ashâb-ı sâlib u nâkus tamâmen memâlike mâlik olsalar gerektir" demiş*". Bkz. Naima, **a.g.e.**, C.IV, s. 174.

[211] Naima, **a.g.e.**, C.IV, s. 174.

[212] Jorga**, a.g.e.**, C.IV, s. 176-177.

Purgstall'ın yazdıklarına göre 1666 yılında Konstantinopolis Patriği III. Dionisius, Moskova'da yer alan önemli bir Kilise Konseyine davet edildiğinde Rusya ile ilişkileri yüzünden kendinden önceki Patrik Parthenius'un Sultan IV. Mehmed tarafından asıldığını asla unutmaması dolayısıyla böyle tehlikeli bir ziyareti gerçekleştirmeye cesaret edememiştir. Ancak III. Dionisius kendi yerine, gizlice, Antakya ve İskenderiye patrikleri ile Tûr-ı Sînâ Metropoliti'ni göndermiştir. Bunun üzerine Sadrâzam, Konstantinopolis Patriği'nden bu iki patriği ve metropoliti azletmeyi istemiştir. Sadece Moskova Çarlığı'ndan bu husus üzerinde gelen bir elçilik, Osmanlı hükümetini patrikler ile metropolit makamlarında kalmaya ikna etmiştir.[213]

2.2.5. Osmanlı-Kosak İlişkilerinin Zirvesi Sırasında Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Kosak Siyasetine Müdahalesi

Konstantinopolis Patrikleri, Osmanlı tarafından daha sert bir şekilde kontrol edilmeye başladığı zaman zaten Fenerli Rumlarının refah dönemi yaklaşmaktaydı. Aynı zamanda da Osmanlı-Kosak Devleti münasebetleri, Petro Doroşenko'nun 1665 yılında Hatmanlığa seçilmesiyle yeni seviyesine ulaşmıştır. Bu cihetle 1660-1670 yıllarında Kilise etkisi Osmanlı-Kosak Devleti münasebetlerinde beklenmeyen bir role sahip olmuştur. Fakat mühimdir ki, bu dönem içinde Osmanlıların Kosak Devleti'ne karşı himayeci fikri, Bohdan Hmelnıtskıy zamanında olduğu gibi dinsel temeli bulmaktadır. Bu temeli de artık Hatman Doroşenko'nun en aktif destekçilerinden birisi[214] ve Konstantinopolis Patrikhanesi'ne itaat eden, son Kıyiv Metropoliti İosıf Nelyubovıç-Tukalskıy adlı Ortodoks piskopos gerçekleştimiştir.

1663'te Sağ Yaka Ukrayna'da Kıyiv Metropolitliği makamına seçilmiş olan Tukalskıy,[215] 1675 yılındaki ölümünde kadar bu makamda bulunmuştu.[216] Büyük ihtimalle onun etkisiyle 1668'de Kosak şurası, Osmanlı himayesi altına girerek Kiliseye dair iki şart koymuştur. İlk şarta göre Ukrayna'ya Eflak'tan gelen ordular hatman hâkimiyeti altında bulunan manastır ve kiliselere zarar vermemeli, Ukrayna'da

---

[213] J. Hammer-Purgstall, **Geschichte des osmanischen Reiches**, C.VI., Pest, C.A. Hartleben's Verlage, 1830, s. 176-177.
[214] Geniş bilgi için bkz. Doroşenko, **a.g.e.**
[215] Vitaliy Eyngorn, O **Snosheniyah Malorossiyskoho Duhovenstva S Moskovskim Pravitelstvom V Tsarstvovaniye Alekseya Mihayloviça**, Moskva, Universitetskaya Tipografiya, 1890, s. 224-226.
[216] K.V. Harlampoviç, **Malorosiyskoye Vliyaniye Na Velikorusskuyu Tserkovnuyu Jizn**, C.I, Kazan, Knijnıy Magazin M. A. Golubeva, 1914, s. 212.

sakin olan papazlar barış ve korkusuzluk içinde yaşamalı, Konstantinopolis Patriğinden takdis almalı ve kendi Metropolitine itaat etmeliydi.[217] İkinci şarta göre o yıllarda Konstantinopolis Patriği makamında oturan III. Metodius'un vefatından sonra helefleri, gelecek Konstantinopolis Patrikleri sırf Başpiskopos Konseyi tarafından seçilmeliydi.[218] Ayrıca Kosak şurası, III. Metodius dâhil olmak üzere her Patriğin makamda ömrünün sonuna kadar bulunmasını, ruhanilerden bir kimsenin Patriği devretmeye, altın veya bahşişleriyle yerine oturmaya kalkmamasını, kalkarsa da idam edilmesini talep ediyordu.[219] Mühimdir ki, bu metinde Konstantinopolis Patriği III. Metodius hatırlanmıştır. Aynı 1668 tarihinde bu Patrik Tukalskıy'a onu Metropolit makamına tayin eden, 18 Yunan metropoliti tarafından imzalanmış olan namesini göndermiştir.[220] Name, Hatman Petro Doroşenko'nun müdahalesiyle gönderilmişfakat Tukalskıy bu namesini alamamıştır. Ancak Doroşenko'nun Dersadet'e gönderdiği elçisi Semen Portyanka'nın başvurusuyla Patrik namesini göndermiştir.[221] Önceki Patrik III. Dionisius, Ukrayna'da Kıyiv Metropoliti makamına Moskova tarafından sunulan adayı destekleyerek Tukalskıy'ı metropolit makamına tayin etmiyordu.[222]

Bu tür gerçeklere bakıldığında bir taraftan Ukrayna ruhanilerinin İstanbul'daki ruhban sınıfıyla irtibatta kaldığı, diğer taraftan patriklerin Rum ruhanilerinin Ukrayna'ya karşı muhtelif niyetlerini besleyen farklı gruplarını temsil ettiği söylenebilir. Fakat Kosak Şurası, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumuna sahip olması dolayısıyla Sultan'a şartlar koyarak çok idealist olmamıştır. Büyük ihtimalle Kosak şartları, Hatman Doroşenko'nın bundan önce Bohdan Hmelnıtskıy yaptığı gibi Osmanlıların Kosak Devletini himayesi altına almasını Konstantinopolis Patriği'nin himayesiyle özdeşleştirmeye çabaladığına işaret etmektedir. Bu iddiaya diğer bir gerçek de işaret etmektedir. Ukrayna tarihçisi Mıkola Markeviç'e göre artık 1669'da Hatman Petro Doroşenko'nun Dersadet'e gönderdiği Kosak elçileri Semen Portyanka

[217] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.VIII, s. 218-219.
[218] İkinci şart şu şekilde yazılmıştır: "*Çar* [sultan] *tahtından rica ederiz ki, Metodius adlı bugünkü Konstantinopolis Patriğinin vefatından sonra Başpiskopos Konseyinin -tüm ruhaniler- seçeceği kişiden başka kimse yerine gelmesin*". Bkz. **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.VIII, s. 219.
[219] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.VIII, s. 219.
[220] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii**, C.V, s. 114-115.
[221] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.VII, s. 92.
[222] Eyngorn, **a.g.e.**, s. 465.

ve Hrıhoriy Bilogrud, Osmanlı Padişahı'na Kosak Şurası'nın onayladığı himaye şartlarını bildirip Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Baş Kilisesi'nde Sultan'a ant içmişlerdir. [223] Konstantinopolis Patriği de[224] Kosak elçilerine Hatman Doroşenko'ya karşı isyan eden herkesi Kilise'den ayrılacak ve aforoz edecek nameyi teslim etmiştir.[225]

Metropolit Tukalskıy ise 1675'teki ölümüne kadar Doroşenko'nun yanında Osmanlı siyasetinin taraftarı olarak kalmıştır.[226] Hatta Nijın şehrinin Başpapazı Simeon'un, Ekim 1668 tarihli mektubuna göre Kosak albayları bile Tukalskıy'ın siyaset meselerinde Doroşenko'ya o kadar etkilenilmesinden heyecan duymuşlardı. Aynı Başpapaz da Tukalskıy'ın ona "Türk Sultanı'ndan" metropolitlik üzerine verilen imtiyazlarını tespit eden namesini göstermiştir.[227] Belki onun sözleri de Osmanlı Divan temsilcilerinin Ukrayna'daki Kilise işlerine şahsen müdahale ettiklerini en bariz şekilde göstermektedir. Zaten Tukalskıy zamanında Osmanlı-Kosak Devleti ilişkilerindeki Ortodoks Kilisesi etkisi muhtemelen o kadar mühim bir rol oynamıştır ki, Leh diplomatik faaliyetlerinin bir nesnesi de olmuştur. Böylelikle 1671 yılı başlangıcında Katolik Kilisesi temsilcisi, Dersaadet'e gidecek olan Leh elçisi F. Vısotskıy'a Osmanlı Sadrazamı'na Tukalskıy'ın Rus Patrikhanesi'ni kurmak ve kendisini onun patriği yapmak istediğini bildirmesini tavsiye ediyordu.[228] Bununla birlikte Moskova Knyazı ve Kıyiv Voyvodası olan Yuriy Trubetskoy'un Moskova çarına yönelik arzına göre 1673 yılı başlangıcında Osmanlı Padişahı ve Kırım Hanı, Çehrin'e Kosak emirlerini Sultan'a ant içmek üzere elçilerini göndermişlerdi. Trubetskoy da topladığı malumata göre Çar hükümetine özellikle teferruatlı bir şekilde şunu aktarmıştır: "*Ve Petruşka* [Doroşenko] *ve albayların hepsi ve Kosak komutanları Türk Sultanı için haç öptüler ki daima tabileri olacaklar. Ama haça da onları getiren İosif, metropolit Tukalskiy oldu*."[229] Demek ki Metropolit kendi siyasi görüşlerine

[223] Nikolay Markeviç, **İstoriya Malorossii**, C.II, Moskva, Tipografiya Avgusta Semena, 1842, s. 180.
[224] Markeviç onu yanlış olarak Paisius olarak adlandırmaktadır. Ancak 1669'da Konstantinopolis Patriği tahtında aynı III. Metodius oturuyordu. Bkz. List of Patriarchs, Ecumenical Patriarchate, http://www.ec-patr.org/list/index.php?lang=en. (ET: 21.07.2018).
[225] Markeviç, **a.g.e**., C.II, s. 180.
[226] Doroşenko, **a.g.e.**, s. 653-668.
[227] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.VII, s. 93.
[228] V. Smoliy-V. Stepankov, **Petro Doroşenko. Politıçnıy Portret**, Kıyiv, Tempora, 2011, s. 280.
[229] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.XI, s. 152.

sadık kalıp, Kosak Devleti'nin Osmanlılarla yaşadığı farklı ihtilaflardan sonra bile Kosak Devleti'nin geleceğini Osmanlı tâbiliğinde görüyor, onu "Ortodoks" Moskova Çarlığı ile hiç bağdaştırmıyordu.

Zaten 1674'de Moskova ve Sol Yaka Ukrayna orduları Kosak başkenti Çehrin'i muhasara ettiğinde düşman bombası metropolit binasına atılıp patladıktan sonra metropolit ölümcül hastalığına aniden yakalanmıştır. Kırım Hanı'nın Tukalskıy'a hekimini göndermesine rağmen metropolit kör olup, 1675 yılındaki ölümüne kadar siyaset işlerine müdahale edememiştir.[230] Ukrayna tarihinde bu şahsiyete henüz yeterince dikkat edilmemiştir. Ancak yaşam öyküsünde Moskova orduları tarafından saldırılması, Kilise bakımından belki en şaşırtıcı noktadır. Demek ki Ukrayna halkının özellikle güvendiği ve bayıldığı Ortodoks Metropoliti, Osmanlı siyasetinin taraftarı olduğundan, Ortodoksluğu savunmak için Osmanlılarla mücadele ettiğini iddia eden Çarlık tarafından mahvedilmiştir.

1678'de Osmanlıların Çehrin üzerine açtığı ikinci sefer öncesinde Metropolit'in ruhani babası olan keşiş Makariy Rusanovıç, şehirden Tukalskıy'ın kutsal emanetlerini çıkarıp Sol Yaka Ukrayna'da bulunan Mharsk manastırına götürmüştür. Ancak zamanla Moskova Çarı I. Peter mezarını tuğlalarla kapatmayı emretti.[231] Anlaşıldığı kadarıyla Moskova Çarı, Tukalskıy'ın geçmişine, Hatman Doroşenko'nun Osmanlılara yönelik yaptığı seçiminde oynadığı rolüne dikkat ettiğinden bu eylemi yapmıştır.

Kilise etkisinin Kosak Devleti ile Osmanlılar arasındaki münasebetlerinde yaptığı diğer bir gerçekte de belli bir şekilde kendini göstermektedir. 1670'de bahsettiğimiz Konstantinopolis Patriği III. Metodius, Metropolit İosif Tukalskıy'ın talebi üzerine Moskova taraftarı Sol Yaka Ukrayna Hatmanı Demian Mnohohrişniy'ı (1669-1672) aforoz etmiştir. Tukalskıy ise bu yöntemle iktidarını Sol Yaka Ukrayna papazları ve keşişlerine yayılmasını amaçlamıştır. Bundan başka Patrik Tukalskıy'ın talebi üzerine Lehistan Krallığı'na ait olan Lviv şehrinde de sakinlerinin taleplerine karşı sırf istediği piskoposu tayin etmiştir.[232] Demian Mohohrişnıy ise aforozdan

[230] Doroşenko, **a.g.e**., s. 554.
[231] D. N. Bantış-Kamenskiy, **İstoriya Maloy Rossii**, **Primeçaniya,** C. II, Moskva, Tipografiya Semena Selivanovskago, 1830, s. 60.
[232] Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XII, s. 412-415.

korkarak Çernihiv şehri başpiskoposu Lazar Baranovıç vasıtasıyla Moskova çarına, Konstantinopolis Patriği'nden aforozunu kaldırmasını talep etmesi için başvurmuştur. İstanbul'a bu amaçla gönderilen Moskova elçisi Hristoforov'un anlattıklarına göre Patrik III. Metodius, Kosak Hatmanı Petro Doroşenko'nun Dersaadet'te sahip olduğu nüfuzundan korkarak aforozu kaldırmak için hemen razı olmamıştır. Zaten Patrik de Doroşenko'nun Osmanlılara gönderdiği elçisinin talebi üzerine hem Sol Yaka Ukrayna Hatmanını aforoz etmiş, hem de Lviv şehrinde Tukalskıy'ın istediği kişiyi piskopos makamına tayin etmiştir. Bununla birlikte Kosak elçisi de bu işleri gerçekleştirmek için Patriği Osmanlı makamları vasıtasıyla etkiliyordu. Patriğin Moskova elçisine anlattıklarına göre Kosak elçisi Lviv'de Sımeon adlı piskoposu tayin etmek üzere bizzat Sultan'ın namesini bile getirmiştir. Patriğin sözlerine göre, Doroşenko'nun ona karşı Osmanlı Sultanı'na bizzat şikâyet edebilmesi dolayısıyla Osmanlıların Ukrayna ile ilgili emirlerini ihmal etmekten çok korkuyordu.[233]

Konstantinopolis Patriği'nin aforozu meselesi de Ukrayna'daki insanlara ve Kosak üst tabakalarına büyük bir tesirde bulunmuştur.[234] Böylelikle Hatman Demian Mnohohrişnıy aforoz edildikten sonra, Kosak komutanlarıyla birlikte perişan olmuştur. Hatta Mnohohrişnıy, sarayından çıkarak düşüp şiddetli bir biçimde kapıya çarpmasını halk, aforozun tesiriyle ilişkilendirmiştir.[235] Bu işin siyasal tarafı hakkında Çernihiv başpiskoposu Lazar Baranovıç mektubunda açık bir şekilde Moskova çarına şöyle bildiriyordu:

> "*Nijın şehrinde Kosak olan Papaz Romanovskiy (Roman Rakuşka) Özü Nehrinin ötesine geçip Metropolit Tukalskıy adından elçisi olarak Konstantinopolis Patriği Metodius'e gidip kurnazlıkla hatman Demian İvanovıç karşısına aforoz namesini halletmiş ki onu bu aforozla korkutup âlemi hakarete sürdürüp Ukrayna'nın bu yakasında karışıklık yaratmak üzere.*"[236]

Aynı siyasal özellik Doğu Patriklerinin diğer aforozunda mevcut olmuştur. Böylelikle daha önce Kilise Konseyi'ne gelip 1667'de Moskova'da bulunan İskenderiye Patriği Paisios ve Antakya Patriği Makarius, Moskova taraftarı olan Sol

---

[233] Solovyov, **a.g.e.**, C.III/ XII, s. 415-416.
[234] Bantış-Kamenskiy, **İstoriya Maloy Rossii**, C. II, Moskva, Tipografiya Semena Selivanovskago, 1830, s. 132.
[235] Markeviç, **a.g.e.**, C.II, s. 194.
[236] Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XII, s. 412.

Yaka Ukrayna Hatmanı İvan Bryuhovetskıy'ı aforoz etmişlerdi.[237] Olay ise 16 yıl boyunca Boğdan'da hizmet ettikten sonra üç yıl Kudüs'te oturan, Bohdan Hmelnıtskı zamanından beri Kosak ordusunda askerlik yapan Yunan kökenli Kosak Albayı Konstantin Mohılevskıy yüzünden vuku bulmuştur.[238] Hatman Bruhovetskıy'ın mülkünü ellerine geçirip diğer muhalifleriyle birlikte hapishaneye atmak üzere onu bir esir olarak Moskova'ya göndermiştir. Fakat Çernihiv başpiskoposu Lazar Baranovıç, Bruhovetskıy'ın muhaliflerini azletmeye çabalayarak Moskova'da bulunan diğer ünlü Rum piskoposu Paisius Liharid ile birlikte Mohılevskıy'i de himayesi altına almıştır. Büyük ihtimalle Mohılevskıy'ın hemşehrisi olan Liharid'in etkisiyle Doğu Patrikleri, Mohılevskıy'ın azledilmesi için Moskova hükümetine başvurup Bryuhovetskıy'ı da aforoz etmişlerdir.[239] Hatman ise bundan önce Mnohohrişnıy yaptığı gibi hem gayet heyecanlanıp Moskova'ya aforozlarını kaldırmak için temsilcilerini göndermiş, hem de Çar'a şikâyetlerini içeren bir mektup yazmıştır.[240]

Bahsettiğimiz gibi Osmanlı hükümeti aynı patrikleri de makamlarından çıkarmasını istemiştir. Konuyla alakalı olarak Antakya Patriği Makarius'un oğlu Halepli Paulos, kendi seyahatnamesinde Moskova Çarlığ'ını ağır sözlerle eleştirmekteydi. Ancak bellidir ki, söz konusu aforoz, ancak muhalif Kosak Albay'ın meselesinde değil Sol Yaka Ukrayna'da sevilmeyen, hatta nefret edilen bir Hatman'a karşı siyaset amacıyla da kullanılmıştır. Osmanlıların tâbileri olan Doğu Patriklerin rolü de bu meselede barizdir.

Mamafih XVII. asrın sonunda Osmanlı-Kosak Devleti münasebetlerindeki Kilise etkisi, Petro Doroşenko'nun hatmanlığından hemen sonra en şiddetli bir şekilde kendini göstermiştir. Böylelikle İstanbul'da Fransız elçiliğinde sekreter görevi yapan De La Croix'a göre, 1676 tarihinde Konstantinopolis Patriği IV. Parsenius sayesinde Bohdan Hmelnıtskıy oğlu Yuriy, Hatman Petro Doroşenko'nun yerine Sağ Yaka Ukrayna Hatmanı olmuştur. İlk önce Osmanlı hükümeti, Ukrayna'dan son zamanlarda gelen bir Yunan papazından Doroşenko'nun Rusya'nın kucağına atılmış olduğunu

[237] Eyngorn, **a.g.e.**, s. 406.
[238] Markeviç, **a.g.e.**, C.II, s. 153.
[239] Eyngorn, **a.g.e.**, s. 405-406.
[240] Markeviç, **a.g.e.**, C.II, s. 154.

öğrenmiştir.[241] Ancak bundan evvel papaz bu haberle Konstantinopolis Patriği'ne gelmiştir. De la Croix ondan sonra gelişen olayları şu şekilde anlatmaktadır:

> "*Sadrazama hizmet etme fırsatına sevinen Parsenius adlı Patrik o papazın ona bildirdiği haberi Mavrokordato'yla gizlice paylaştı ve fırsattan faydalanmak için ondan sadrazamın huzurunda kabulünde ısrar etmesini rica ederek ve bu haber sadrazama diğer bir kaynaktan gelebileceğinden korkarak -çünkü bu takdirde haberi herkesten önce bildireceği zaman alacağını ümitlendiği imtiyazlar olmayacaktı- onu kabul etmesini rica etmek için gönderdi."*[242]

De la Croix, Fener Kilisesi'nin veya Konstantinopolis Patrikhanesi'nin, Osmanlı-Kosak Devleti münasebetlerinde oynadığı rolünü bariz bir şekilde açmakta, Konstantinopolis Patriği'ni bir Osmanlı vekili ışığında tasvir etmektedir. Özellikle bu kapsamda Divan'ın baş tercümanı Maurocordato ile IV. Parsenius arasındaki bağları da Fener Rumlarının ne kadar Patriklerle irtibatta kaldığını, önemli hususları onlarla istişare ettiğini ifade etmektedir. Şüphesiz Maurocordato ile Patrik, Osmanlı siyasetine ve Kilise yaşamına dair adımlarını koordine etmekteydiler. Ayrıca gördüğümüz kadarıyla Yunan ajanları kendi çıkarlarına göre Ukrayna'da sadece Moskova Çarı tarafına değil Osmanlı Padişahı tarafına da çalışıyorlardı.

Nihayet De La Croix'in anlatılarına göre IV. Parsenius, Sadrazam'a Oleksandr Maurokordato ile birlikte haber getiren Rum papazı da göndermiştir. Sadrazam ise papaza para ödülü verdikten sonra onu İstanbul'un Ukrayna'daki durumu nasıl etkileyebileceğini sormuştur. Papaz da Yedi Kule hapishanesinde ünlü Kosak hatmanı oğlu, kendisi de bir zaman hatman olan Yuriy Hmelnıtskıy'ın rehin olarak oturduğu hususu anlatmıştır. Ancak Hmlenıtskıy'ın artık keşiş olması dolayısıyla Sadrazam onu nasıl etkileyebileceğini kestirememişti. Bu halde Konstantinopolis Patriği tarihi sahneye yeniden çıkıp Hmelnıtskıy'ı hatman olmak üzere ikna etmeyi vazife edinmiştir.[243] Patrik ile Oleksandr Maurokordato da Hmelnıtskıy'ı ikna etmeye girişmiştir. Onların argümanlarında yeniden Kilise konusunu izlemek mümkün

---

[241] De la Croix, **Guerres des Turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie par le sieur de la Croix, sy-devant secrétaire de l'ambassade de France à la Porte**, Paris, Gueroult, 1689, s. 101.
[242] De la Croix, **a.g.e.**, s. 101.
[243] Y. Lunyak, "Perebuvannya Yuriya Hmelnıtskogo U Turetskomu Poloni Za Svidçennyamı Frantsuzkoho Dıplomata De la Krua", **Siçeslavskıy Almanah**, S.6, Dnipropetrovsk, 2001, s. 147-148.

olabilir. Böylelikle De La Croix'in anlatımına göre Hmelnıtskıy'ın hatman olmaktan katiyen vazgeçmekten Konstantinopolis Patriği ile Divanın baş tercümanı onu şu şekilde ikna etmişlerdir: "*Her şeye rağmen o [Hmelnıtskıy] Patrik ile tercümanın mantığına kulak vermiştir. Onlar ise ona kendisini ölüme Yunan Kilisesini de zilletine atmadan büyük hükümdarın emrini ihmal edemeyeceğini bildirdiler*".[244] Hmelnıtskıy'ın dindar bir insan olarak mühim bir ölçüde Kilise uğruna Hatman makamına oturmaya razı olduğu anlaşılmaktadır. Aforoz edilen Hatman Demian Mnohohrişnıy meselesinde olduğu gibi Konstantinopolis Patriklerinin Kosak Devleti üst tabakasına ve eylemlerini inanç duyguları sayesinde yeterince kuvvetli bir şekilde etkileyebildiği izlenebilmektedir.

İncelediğimiz konuya dair özel araştırmaların henüz yapılmamış olması dolayısıyla yukarıda verdiğimiz gerçeklerin bugüne kadar az sayıda da olmasına rağmen Kilisenin Osmanlı-Kosak Devleti münasebetlerinde önemli, hatta sonuna kadar bilinmeyen bir rol oynadığına yeterince işaret etmektedir. De la Croix'in ifadeleri de özellikle Osmanlıların bu rolünü anladıkları, Kosak Devleti'ne dair dinle ilgili olan meselelerde Konstantinopolis Patrikleri ile işbirliği yaptıklarını ifade etmektedir. Aynı zamanda Moskova Çar hükümeti -muhtemelen Yunan ajanlarının sayesinde- Konstantinopolis Patriği'nin bu rolünü de çok iyi anlıyordu. Çar hükümeti için Kosak Devletini istila etmek, gerek halkını gerek ruhban sınıfını Konstantinopolis Patrikliği'nden koparmak demekti. Aksi takdirde İstanbul'un nüfuzu Kosak Devleti'nde her zaman mevcut olacak, isyanları ve Osmanlılara yönelik eğilimlerinin en önemli sebeplerinden birisi olacaktı. Onun için XVII. asrın ikinci yarısı, Osmanlı-Kosak Devleti münasebetleri tarihinde sedece Kilise etkisiyle değil Moskova'nın bu etkisini sırf kendi ellerine geçirmek için ruhani savaşlar sürdürmeleriyle de değerlendirmek gerekir. Bu ruhani savaşlar da Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanması süreci olarak adlandırılabilir. Onların temelinde Moskova Çarlığı ideolojisi de bulunuyordu. Bu ideoloji de Osmanlı-Kosak münasebetlerinde Kilise etkisiyle sıkı bir temasta bulunmaktaydı.

[244] De la Croix, **a.g.e.**, s. 111.

2.3. Moskova'nın III. Roma Fikri ve Kosak Devleti İle Kıyiv Metropolitliği'nin İstanbul'a Bağlanması Meselesi

2.3.1. XV-XVI. Yüzyıllarda III. Roma Nazariyesinin Doğuşu

Kıyiv ile İstanbul arasındaki eklesiyastik münasebetler tarihi sadece Kilise alanında değil siyaset sahasında da birbirini etkilediğine hiçbir şüphe yoktur. Fakat XVII. asırda İstanbul-Kıyiv-Moskova üçgeninde Moskova, önce Kırım Hanlığı'nın ondan sonra da Osmanlı Devleti'nin çöküşünün sebeplerinden birisi olan kuvvetli bir imparatorluğunun, yani Çarlığı'nın, yerine geçeceği devrine yaklaşıyordu.

Bu kapsamda Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanmasının tarihi ehemmiyetini anlamak için ilk önce Moskova Çarlığı'nın XVI-XVII. asırlarda geliştirdiği siyasal ideolojisini dikkatle analize etmek lazımdır. Şüphesiz ki, bu ideoloji Ortodoks Kilisesi ile şiddetli bir biçimde alakalıdır. Hatta Moskova Ortodoks Kilisesi bu ideoloji için manevi ve fiziksel bir temel oluşturumuştur. Mamafih eğer dış bir görünümü, Moskova Çarlığı'nın emperyalist doktrini, ruhani meselelerle, yani Kilise ışığını diğer halklara götürmek ya da zulmedilen Ortodoks halklarını savunmak gibi fikirlerle alakalı olmuşsa da, aslında sırf Çar ve en üst tabakalarının mülkünü çoğaltmak, topraklarının hudutlarını genişletmek, halklara hâkim olmak, hatta dünya seviyesinde hükümdarlığa sahip olmak gibi ilkel düşünceler yatıyordu.

Zaten Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanmasından hemen sonra 1686-1700 yılları arasındaki ikinci Osmanlı-Rus savaşı neticesinde Rus Çarlığı, Azak Kalesi'ni ele geçirmiş ve Karadeniz kıyısına inmeye başlamıştır.[245] Aynı zamanda Kutsal İttifak ile yapılan savaştan birçok kayıpla birlikte yorgun çıkan Osmanlı Devleti, bu sürede sadece Azak Kalesi'ni değil, 1699 tarihli Karlofça Antlaşması'na göre sırasıyla Macaristan, Erdel, Podilya ve Sağ Sahil Ukrayna arazilerini de kaybetmiştir.[246] Böylelikle Osmanlıların, Kuzey Karadeniz bölgesini de kaybetmesi ihtimali ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede Çarlık Rusya Devleti'nin dış politikası giderek doktrinsel stratejik özellikler kazanmaya başlamıştır. XVI. yüzyılda

[245] Kurat, **a.g.e.**, s. 252-263.
[246] Uzunçarşılı, **a.g.e.**, C.III/2, s. 532-536.

Moskova Çarları III. İvan, III. Vasili ve Korkunç İvan zamanında ortaya çıkmış olan "III. Roma" fikri, XVIII-XIX. yüzyıllarda da gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.[247]

"III. Roma" fikri, Moskova Çarlığı'nın Kosak Devleti ile Kıyiv Metropolitliği'ne karşı sürdürdüğü siyasetini etkileyen farklı doktrinleri, düşünceleri ve görüşlerinden en güçlüsüdür. XVII. asrın ortasından itibaren, Moskova Çarlığı'nda unutulmuş olan "Üçüncü Roma" fikri, Çar I. Aleksey Mihayloviç (1645-1676) ve Moskova Patriği Nikon (1652-1666) döneminde canlandırılmaya başlanmaktadır.[248]

Bu nazariyenin başlangıcı ise henüz Moskova Knyazı III. İvan (1462-1505) dönemiyle alakalıdır. A. N. Kurat'a göre, III. İvan ve oğlu III. Vasili (1505-1533) seleflerinin aksine artık hızla genişleyip kuvvetlenmiş olan yeterince büyük bir devletin hükümdarı olmuşlardır. III. İvan, komşu eski Rus knyazlıklarını birleştirip Moskovalı olmayan taife ve devletlerle mücadeleye başladığında Moskovalılar, bütün komşularından farklı bir millet olarak teşkil etmeye başlıyorlardı. Moskova Knyazlığının ahalisinin aynı dinde ve aynı coğrafi ve tarihi şartlar içinde bulunmaları ise ulusal şuurunun teşekkülüne ve şiddetlenmesine imkân vermiştir. III. İvan ve III. Vasili, durumdan mükemmel bir şekilde faydalanmışlardır. Her iki knyaz da bu şuurun telkiniyle eski sade tavırlarını, Rus knyazları etiketini ve teşrifat usullerini kaldırarak yeni tip bir hükümdar olup, onlardan sonra meydana gelen "mutlak ve müstebit" Moskova Çarı imgesine yaklaşmışlardı.[249]

Öbür yandan 1472'da III. İvan İstanbul'un fethedilmesi sırasında hayatını kaybeden son Bizans Roma İmparatoru XI. Konstantin'in kardeşi ve Mora Despotu Thomas Paleologos'un kızı olan Sofya (Zoya) Paleolog ile evlenmiştir. Bu evlilik Moskova Knezliği'ne Katolik mezhebini getirmek isteyen Papa'nın tavassutu ile vuku bulmuştur. Ancak Sofya, Papa'nın ümitlerinin aksine hem Moskova'da Katolik

---

[247] Geniş bilgi için bkz.: Oleksander Ohloblın, **Moskovska Teoriya III Rımu V XVI-XVII St.**, Münih, Drukarnya Apostolskoyi Vizıtaturı, 1951; N. Polonska-Vasılenko, **Teoriya III Rımu V Rosiyi Protyagom XVIII Ta XIX Storiç**, Münih, Drukarnya Apostolskoyi Vizıtaturı, 1952; W. Medlin, **Moskow and East Rome**, Genève, Librairie E. Droz,1952; Alar Laats, "The Concept of the Third Rome and its Political Implications", **ENDS Proceedings**, S.12, Tartu, 2009, s. 98-113; D. Stremouhov, "Moskva-Tretiy Rim: istoçnik doktrını", **İz İstorii Russkoy Kulturı. Kıyivskaya İ Moskovskaya Rus**, C.II/I, Moskova, 2002, s. 425-441; A. Zorin, **Kormya Dvuglavogo Orla. Literatura İ Gosudarstvennaya İdeologiya V Rossii V Posledney Treti XVIII-Pervoy Treti XIX Veka**, Moskova, Novoye Literaturnoye Obozreniye, 2004.

[248] Ohloblın, **a.g.e.**, s. 38.

[249] Kurat, **a.g.e.**, s. 154-155.

mezhebini desteklemekten vazgeçip Ortodoksluğa sadık kalmış, hem de Moskova Çarı üzerine şiddetli bir biçimde kendi Bizans kökenleri ve tarihiyle tesir etme gayretinde olmuştur. S. M. Solovyov'a göre, Sofya ile evlendikten sonra Çar III. İvan zaten Rusya tarihinde ilk "Korkunç" İvan olmuştur. Kendisine tâbi olan knyazlar ile karısından tam bir itaat talep ediyor, en küçük hataları merhametsizce cezalandırıyor, hatta ilk isteğine göre knyazları ve boyarlarını idam ediyordu.[250] XVI. asrın ortasında Sofya'yı cadı adlandıran Rus Knyazı Andrey Kurbskiy, Rum Prenses'in zuhuruyla Moskova Knyazlığı'nda hükümdarları tarafından ailesi ve en üst tabakaları düzeyinde başlanan kan dökülmesini şu sözlerle niteletiliyordu: "*Çünkü eskiden beri Moskova Knyazının yoksul ve sefil ata toprakları, açgözlülüğü uğruna kardeşlerinin kanını arzu etmesi ve onları mahvetmesi bir adettir*".[251]

Böylelikle birçok Rum, Sofya Paleolog ile birlikte Moskova'ya İtalya'dan gelip III. İvan'a kendisinin "*Bizans İmparatorlarının halefi olduğunu*" telkine başlamış, Moskova'ya imparatorluk görünüşlerini de getirmişlerdir. Bu telakki bilhassa ruhani mahfillerinde yayılmıştır.[252] Böylelikle yaklaşık 1504-1505 yıllarında[253] ya da III. İvan'ın ölümü öncesinde Moskova Knyazlığı'nın ruhban sınıfının en etkili temsilcilerinden birisi olan, Pskov Eleazar manastırında yaşamını sürdüren keşiş Filofey'in, Çar III. İvan'a yazdığı risalesinde ilk kez olarak ilan edilmiştir:

> "*Tüm büyük Roma düştüğünden ve dinsizlik hastalığına yakalandığından… [Hıristiyan Rus tefsirlerinde Kilise simgesi olan "güneşe sarınmış bir kadın"[254]] Yeni Roma'ya ya da Konstantin şehrine koşmuş, ama orada da huzuru bulamamış, Sekiz Konseyinde onlar uğruna Latin ile birleşmiş olan Konstantiniye Kilisesi tahrip olunmuş ve sebze ambarı gibi çiğnemeye verilmiştir. Ve ondan sonra Üçüncü Roma'ya ya da Yeni Büyük Rusya'ya kaçmıştır. Bu da çöldür, çünkü Aziz Dine boş olmuştur… Ama tümden sonra onlara Tanrının kurtarıcı nimeti ışıklanmıştır… Ve tek büyük Ortodoks Rus Çarı tüm*

[250] Solovyov, **a.g.e.**, C.I/V, s. 1402-1406.
[251] N. Ustryalov, **Skazaniya Knyaza Kurbskaho**, Sankt-Peterburg, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1868, s. 111.
[252] Kurat, **a.g.e.**, s. 155-156.
[253] Pskov keşişi Filofey'in ilk olarak "III. Roma" fikrini sunduğu tarih belli değildir. Düşüncemizce O. Ohloblın (**a.g.e.**, s. 26-30)'ın ifadesine dair fikir en mantıklı olanıdır..
[254] Stremouhov, a.g.m., s. 438.

gök altında gemisinde kurtaran Nuh gibi tufandan kaçırmakta ve İsa Kilisesini beslemekte ve Ortodoksluğu sağlamlaştırmaktadır."[255]

Zaten kısa bir paragrafta keşiş Hıristiyan eskatolojisine geniş bir şekilde hitap etmektedir. Patmoslu Yuhanna tarafından Patmos adasında yazılan Vahiy Kitabı'nda kullanılan "*güneşe sarınmış bir kadın*"[256] sembolünü, Rus teolojisine göre Ortodoks Kilisesi'nin işareti olarak kullanarak, onun geleceğini ancak Moskova Çarlığı ve -belki de en önemlisi- "mutlak" hükümdarı ile eşleştirmektedir. Moskova Çarlığı'nın teolojisinde Kilise'nin işareti olunan "*güneşe sarınmış bir kadın*", Vahiy Kitabı'nda eziyetlerden bir çöle kaçmaktaysa[257] keşiş Filoteous'un yazışında bu çöl Moskova Çarlığı'nın kendisidir. Mamafih paragrafın sembolizmi Tevrat'ın diplerine ulaşmaktadır. Orta Çağlarında Tevrat'a içirilen Üçüncü Ezra Kitabı'na göre denizden çıkan üç başlı bir kartal ya da vahşi hayvan, âlemin son zamanlarında ardı ardına zuhur eden üç dehşet ve gaddar imparatorluğu sembolize etmektedir. Anlaşılan o ki, bu bakış açısından Üçüncü Ezra Kitabı'nın etkisi altında bulunan Filoteus'un tüm Moskova Çarlığı ile özdeşleştirdiği "III. Roma" kavramı zaten Kutsal Kitap'ta bahsedilmiş "kartalın başlarından" ya da imparatorluklardan birisine uygulamaktadır.[258] Böylelikle "III. Roma" fikrinin temeline hem Hıristiyan hem de Hıristiyanlık karşıtı görüşler konulmuştur.

Bilahare 1510-1511 tarihleri arasında o zaman Batı dünyasının hudutlarının hemen ötesinde bulunup serhat şehri olan Pskov manastırında sakin olup, surlarının dışına hiç çıkmayan keşiş Filoteous, Moskova Knyazlığı'nın ikbaline inanılmaz bir tesir yapacak olan nazariyesini daha bariz bir şekilde tekrarlamaktadır. Filoteus, artık Moskova Çarı III. Vasili İvanoviç'e yönelik risalesinde şöyle bir beyanda bulunmaktadır:

---

[255] V. Malinin, **Starets Eleazarova Monastırya Filotey İ Ego Poslaniya**, Kıyiv, Tipografiya Kiyevopeçerskoy Lavrı, 1901, s. 62-63.

[256] Vahiy Kitabı'nda kullanılan "*γυνὴ περιβεβλημένη τὸν ἥλιον*" Yunanca ifade "güneşe sarınmış bir kadın", "güneş giyinmiş bir kadın" ya da "güneşe bürünmüş bir kadın" anlamına gelmektedir. İncil'in Türkçe çevirisinde "güneşe sarınmış bir kadın" ifadesi kullanılmıştır. Vahiy Kitabı'nı yorumlayan Hıristiyan teologların çoğu bu kadının Kilise sembölü olduğunu sanmaktadır. Ancak bazıları onun Meryem Ana olduğu kanaatindedir.

[257] **İncil**, İstanbul, Yeni Yaşam Yayınları, 2015, s. 446.

[258] Stremouhov, a.g.m., s. 437-439.

"*Eski Roma'nın kiliseleri… Dinsizliğe düşmüşlerdi. İkinci Roma, Konstantin şehrinin kiliselerinin kapılarını Hacer torunları balta ve cadalozlarla kırmışlardı. Ve şimdi ise Üçüncü Roma, senin devletli Çarlığının Elçisel, evrensel ve kutsal olan Kilisesi dünyanın uçlarında Hıristiyan Ortodoks Dininde güneşten çok daha parlıyor. Ve senin devlet bilsin, mütedeyyin Çar ki tüm Ortodoks Hıristiyan Dine ait olan çarlıklar senin tek çarlığında birleşmişlerdir. Sen bütün gökyüzü altında tek bir Hıristiyan Çarısın.*"[259]

Anlaşıldığı kadarıyla Filoteus'un fikrine göre evvelce dünya hâkimiyetinin merkezi Roma idi; sonra Yeni Roma (yani İstanbul) oldu. İstanbul'un Türkler tarafından fethinden sonra ikinci Roma da düşmüştür. Ama Moskova yani "III. Roma" ayaktadır. Filoteus önceki risalesinde yaptığı gibi yeniden Moskova Çarlığı âlemdeki özel bir misyona sahip olmakta, onu tek bir Hristiyan devlet olarak algılamakta, Çar'ı ise diğer hükümdarlara kıyasla özel bir şekilde üstlendirmektedir. Artık bu görüşlerinde Moskova ve genel olarak Moskova Çarlığı, Ortodoks halklarının en yüksek hamisi gibi Bizans İmparatoru ile kıyaslanmaktadır. Bununla birlikte Filoteus, Moskova'nın Roma olduğu gibi tüm dünyadaki adalet ve hâkimiyetin tek merkezi ve hakikatin tek sahibi olduğu iddiasındadır. Bu tür görüşlere Batı ve Rus terminolojine göre messianic (mesih veya mesihlik) adı verilmekte ve onların kökeni Tevrat'a dayandırılmaktadır. Tevrat'a göre Yahudiler yalnız onlara gelecek olan bir Mesihi (Messiah) beklemektedir.

Lakin Filoteus'a ait aşırı dinci ve milliyetçi düşüncülerinde Ortodoks ülkeleri başta olmak üzere dünyaya da adaletin ışığını getiren Mesih, yalnız Moskova Çarlığı'nın kendisidir. Onun tanrısal hakikatin sahibi olarak dünyada özel bir yere sahip olduğu düşüncesi de vardır. Aynı risalede Filoteus şunu da ileri sürmektedir: "*Tanrı aşkına, yukarıda sana yazdıklarımı kabul et, çünkü tüm Hıristiyan çarlıkları senin çarlığında birleşmişlerdir, ondan sonra sonsuz çarlığı bekleriz*".[260] Demek ki Filoteus'un gözlerinde Moskova kıyamet günü önünde ayakta duracak olan son adalet kalesidir, sırf Moskova, İsa'nın dünyaya getirdiği son çarlığa ya da cennet dönemine layıktır.

[259] Malinin, **a.g.e.**, s. 50-51.
[260] Malinin, **a.g.e.**, s. 54-55.

Nihayet Filoteus, risalesinde Çar'a verdiği nasihatlerini şu sözlerle taçlandırmaktadır:

> "*Ve kendi çarlığına iyice nizam verirsen ışık ve göksel Kudüs'un oturanı olursun ve yukarıda sana yazdığım gibi şimdi de tekrarlıyorum: mütedeyyin çar, himaye et ve dikkatli ol ki tüm Hıristiyan çarlıkları senin tek çarlığında birleşmişler ki İki Roma düşmüştür, üçüncüsü ise duruyor ve dördüncüsü olmayacak. Ve senin Hıristiyan çarlığının yerine diğer bir çarlık artık gelmeyecek…*"[261]

Nihayet 1524'te Filoteus kendi nazariyesine son, açık ve kısa bir şekil vermekte ve "III. Roma" fikrini asırlarca Moskova Çarlığı'nda ve yerine gelen Rusya İmparatorluğunda gerek üst tabakalarını gerekse aydınlarını etkileyecek olan ideolojik bir formül biçimine büründürmektedir. O, Ohloblına göre, formül o dönem Moskova Çarlığı bilginleri için kendi özlü anlatımı ve mistikliğiyle olağandışı, şaşırtıcı ve dahi etkili de olmalıydı. İlk risalesi zamanından yaklaşık 20 yıl geçtikten sonra Filoteus, Moskova'nın hem aydın hem de memurlarının dünyasının en parlak mümessillerinden birisi olan, Pskov şehrinde Çar hükümetinin vekili olarak oturan Diyakoz Mihail Misyura-Munehin'e yönelik mesajında artık "III. Roma" formülünü düşünselini derin ama kısa bir şekilde kaydetmektedir:

> *"Tüm gökyüzü altında Hıristiyanlara tek bir çar olan ve aziz Tanrı tahtlarının, Roma ve Konstantinopolis Kiliselerinin yerine ortaya çıkan ve Tanrı tarafından kurtarılan Moskova şehrinde mevcut olan Kutsal Evrensel Havari Kilisesinin… Sen [Moskova çarı], Tanrı seven ve İsa seven, bil ki tüm Hıristiyan çarlıkları sonuna gelmiş ve hükümdarımızın tek bir çarlığında birleşmişlerdir; kehanet kitaplara göre bu da Roma Çarlığıdır: çünkü iki Roma düşmüştür ve üçüncüsü duruyor ve dördüncüsü olmayacak. Havari Paulos, mektuplarında Roma'yı da çok kere hatırlamakta, tefsirlerde söylenmektedir: "Roma tüm dünyadır."*[262]

Gerçekten Filoteus'un sözleri Moskova bilim adamlarının kalplerinde Moskova Çarlığı ve bilhassa hükümdarının dünyaya parlayan tek bir ışık olduğu hissi doğuracaktı. Anlaşıldığı kadarıyla Moskova Çarlığı'nın üst tabakaları, böyle bir doktrini benimsedikten sonra kendilerini dünyanın özel ve asıl sahipleri gibi görmeye başlamıştır. Ayrıca bu nazariye, kıyamet günü ile sıkıca alakalı olması dolayısıyla

[261] Malinin, **a.g.e.**, s. 55-56.
[262] Malinin, **a.g.e.**, s. 45-46.

Moskova asillerini dünyada hassas bir görevi gerçekleştirmeye hazırlamaktadır. Bu görev ise elbette Moskova'nın dünyanın son günlerinde Antichrist ya da Hıristiyanlık'taki Deccal'a karşı mücadelesini öngörmektedir. Mamafih bu son günleri Filoteus da İslam dünyasıyla ilişkilendirmektedir. III. Vasili'ye yönelik mektubunda şu satırlar da okunabilmektedir: "*Aziz İpolit dedi ki: "Roma'nın Parslar tarafından kuşatılmış olduğuna ve Parslar'ın İskitlerle (Türklerle) beraber bize karşı sefer açtığına bakarsak şüphesiz bunun Antichrist olduğunu anlayacağız*".[263]

Böylelikle "III. Roma" fikri doğal olarak Müslümanlara karşı geliştirilen nazariye olarak da ortaya çıkmaktadır. Ayrıca özellikle Korkunç İvan (1530-1584) zamanında Moskova Çarlığı'nın Müslüman dünyasına karşı kazandığı ilk zaferleriyle bu doktrin "Bizans temeline" dayanmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda oturan Hıristiyan halklarını Müslümanlardan kurtarmak, Bizans İmparatorluğu'nu canlandırıp İstanbul'u ya da eski İkinci Roma'yı da yeniden Konstantinopolis'e döndürmek gibi düşünceleri, "III. Roma" nazariyesinin en mühim noktaları olmuştur.[264] Bir taraftan Moskova Çarlığı'nı Osmanlılara karşı kullanmak isteyen Batı ve özellikle Papa, diğer taraftan ise aynı amacı yerine getirmek istemekten çok daha Moskova çarından cömert sadakatlerini almalarını düşünen, bu maksatla Çar'ı överek ona bir Mesih rolünü ithaf eden Yunanlılar, Moskova asillerinin bahsettiğimiz fikirlerine de bir ölçüde teşvik etmekteydiler.[265]

Ayrıca Korkunç İvan zamanında "III. Roma" doktrinini zenginleştiren, Moskova Çarı ile Bizans İmparatoru arasındaki mitolojik bağları tespit eden fikirler de ortaya çıkmıştır. Onlara göre Moskova Çarlarının soyu Roma imparatorlarından zuhur etmiştir,[266] İsa Mesih'in ilk havarisi olan Andreas, eski Kıyiv Rus topraklarına ve bu cihetle Moskova Çarlığı'na bizzat Hristiyanlığı getirmiştir (demek ki gerek Kıyiv Rusya'da gerekse Roma'da Hıristiyanlık aynı zamanda ortaya çıkmıştır). Moskova Çarı, Bizans İmparatoru Konstantinos Monomahos'un Kıyiv Knyazlarına bir iktidar simgesi ve Bizans İmparatorluğu'nun halifeliği sembolü olarak gönderdiği

[263] Malinin, **a.g.e.**, s. 56.
[264] Geniş bilgi için bkz. F. Uspenskiy, **Kak Voznik İ Rozvivalsya V Rosii Vostoçnıy Vopros**, Sankt-Peterburg, Tipografiya E. Evdokimova, 1887; Kapterev, **a.g.e.**; Zorin, **a.g.e.**; Ohloblın, **a.g.e.**, Polonska-Vasılenko, **a.g.e.**
[265] Uspenskiy, **a.g.e.**, s. 43-56.
[266] Ohloblın, **a.g.e.**, s. 33-35.

Monomahos şapkasını taşımaktadır. Hem de Moskova Çarlığı'nda Konstantinopolis'ten gizlice Novgorod şehrine götüren, Bizans İmparatorluğu'nun sembolü olan "**beyaz klobuk**" (metropolit şapkası) da korunuyordu. Son iddia yüzünden önce Korkunç İvan zamanında Moskova Metropoliti, sonra da Moskova Patriği beyaz klobuğu taşımaya başlamıştır.[267] Aynı zamanda da Moskova Çarlığı'nda 1516-1555 yılları arasında ölümüne kadar sakin olan Yunan aydını ve keşişi Maksim Grek, Moskova Çarı karşısına şu direkt çağrıda bulunmuştur: "*O! Eğer biz senin tarafından azledilmiş olursak! O! Eğer sen Konstantinopolis'teki kendi ata tahtının halifesi zuhur edersen!*".[268] Hatta Moskova rivayetlerine göre 1588'de yarım yıl boyunca Moskova Çarlığı'nda zorla tutulduktan sonra Moskova Patriği'ni takdis edip Moskova Patrikliği'nin kurulmasına katkıda bulunan Evrensel Patrik II. Jeremias Tranos, keşiş Filoteus'un "III. Roma" formülünü neredeyse harfi harfine tekrarlamıştır.[269]

2.3.2. XVII-XVIII. Yüzyıllarda III. Roma Doktrini'nin Gelişimi ve Moskova'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Takip Ettiği Siyaseti

1598-1613 yılları arasında Moskova Çarlığı'nda süren Karışıklık dönemi sırasında "III. Roma" nazariyesi aniden yeni fikirlerle zenginleştirilmiştir. 1605 yılında bir sahtekâr olan, tarihe "Sahte" ismiyle giren Moskova çarı I. Dmitriy, Korkunç İvanın oğlu olan, 1591 yılında vefat eden Moskova prensi Dmitry Ivanovich adı altında Rus tahtını işgal etmiştir. Hakimiyeti ancak bir yıl sürüyordu. Fakat o zaman Kreml'in önemli Blagoveşçenskiy katedral kilisesinin baş papazı Terentiy yeni çara iki nameyi yazmıştır. Bu iki nameden bincisinde Terentiy "III. Roma" narariyesini özel bir şekilde geliştirmektedir. Ona göre çarlık artık kendi kendisine kutsal ve bağımsız değildir, çarlık ruhbanlığa, ruhbanlık ise kiliseye, kilise de Tanrıya bağlıdır. Böylelikle yazara göre Ortodoks patriğin idare ettiği ruhbanlık ve Ordokos Kilisesi Rusyanın temelini oluşturmaktadır. Ayrıca bu fikre göre Moskova Çarlığı değil sırf Rusya Ortodoks Kilisesi dünyadaki bütün Ortodoksların himayecisidir. Çarın

[267] M. Dyakonov, **Vlast Moskovskih Gosudarey. Oçerki iz İstorii Politiçeskih İdey Drevney Rusi, do Kontsa XVI Veka**, Sankt-Peterburg, Tipografiya İ. N. Skorohodova, 1889, s. 68-77.
[268] Uspenskiy, **a.g.e.**, s. 48-49.
[269] İfadesi Moskova Patriği için yazılan "tayin namesinde" kaydedilmiştir. Bulgakov, **a.g.e.**, C.X, s. 40.

kendisi de ona bağlıdır. Bu amaçla Terentiy Moskova'nın Uspenskiy başkilisesini abartılı bir şekilde göklere çıkartmaktadır.[270] Şüphesizce Terentiy'in doktrini en yakın ikbalde Rusya'nın ruhban sınıfına ciddi bir şekilde etkileyecekti. Zaten XVII yüzyıldan başlayarak bugünlere kadar Rusya'da ruhban sınıfı ikinci bir iktidar gibi insanların ruhsal dünyasına sahip olmaktadır.

XVII. asrın ortasında Moskova Çarlığı'nın hudutlarını genişletmesiyle "III. Roma" nazariyesi yeniden canlandırılmıştır. 1652-1666 yılları arasında Moskova Patriği'nin tahtı üzerinde bulunan Patrik Nikon, "III. Roma" nazariyesinin coşkun bir taraftarı olup, onu yeni bir şekilde canlandırılmya çalışılmıştır. Bu kez doktrin, Moskova Çarlığı, Ukrayna sayesinde Batı hudutlarını genişlettikten sonra muzaffer ordusunun Doğu Hıristiyanlarının yaşadıkları Osmanlı topraklarına inebilmesi fikri gibi ideolojik esaslar üzerinde geliştirilmiştir. Sonuç itibarıyla Nikon'un tavsiyeleri üzerinde Moskova Çarı I. Aleksey, Lehistan aleyhine Ortodoks Ukrayna toprakları uğruna savaş başlatmıştır.[271] Doktrin artık teorik döneminden sonra pratik boyutlara geçmiştir.

Halepli Paulus'un seyahatnamesinde bile Moskova hükümetinin Osmanlılar aleyhine beslediği planlarına dair özel bir bölüm vardır. "Çar tarafından Rumlara edilen vaat" adlı bu bölümünde Paulus:

> "*Ondan sonra [çar] gözyaşları döktü ve yüksek subaylarına dönüp söyledi ki: "Dinimiz düşmanlarının elinde olan bu fakir insanların esareti yüzünden kalbim kırılmıştır. Kıyamet günü Tanrı beni onlar için hesap vermek üzere çağıracak, çünkü onları esaretlerinden kurtarmak gücüne sahip olurken meselelerini ihmal ettim… Bu cihetle yaratıcının bir gün bana soracağı, onların hesabına dair sorularından korkuyorum ve kendi beynimde ahdettim ki, lütfen, Tanrı, onları azletmek gayretimde bulunurken taburları ve hazine ve son damla kendi kanımı tüketeceğim.*"[272] ifadelerini kullanmaktadır.

Aynı zamanda III. Roma doktrinini canlandıran Patrik Nikon, 1653'te Moskova'yı ziyaret eden eski Evrensel Patriği III. Atanasios Patelarosu'dan o derece etkilemiştir ki o, Moskova Çarlığı'nın Konstantinopolis'i fethetmesinden sonra

[270] Bkz. V. Ulyanovskiy, **Smutnoye Vremya**, Moskova, Yevropa, 2006, s. 183-200.
[271] Polonska-Vasılenko, **a.g.e.**, s. 8.
[272] **The Travels of Macarius**, C.II, s. 292.

Nikon'un Evrensel Patrik olması gerekeceğini söylemiştir.[273] Ancak Moskova Patriği Nikon, güçlü bir otoriteye sahip olduğundan, "III. Roma" nazariyesine yeni bir şekil vermek için çok gayret göstermiştir. Ona göre "III. Roma" geniş topraklara ve kuvvetli orduya sahip olmasıyla değil, ilmi ve Ortodoks kültürünü en yüksek seviyeye kadar gelişmiş olan merkezine sahip olan imparatorluk demekti.[274] Bu amaçla Nikon, Moskova Kilisesinde kitap ıslahatlarını başlamıştır. Rusça yazılan din ve dua kitaplarında, müstensihler tarafından yapılagelen hatalar yüzünden, birçok yanlış meydana gelmiştir. Patrik, haiz olduğu dinî ve dünyevî salahiyetlerini kullanarak kilise kitapları çerçevesinde, dinî eserlerde ve Kilise âyinlerinde yapılması lâzım gelen düzeltmeleri başlatmıştır. Fakat Patriğin tatbik ettiği ıslahatlarından hoşlanmayan kuvvetli bir ruhaniler zümresi teşekkül etmiştir. Moskova halkı arasında da ıslahatlara karşı hasımane bir bakış tezahür etmiştir. Bu zamandan itibaren Moskova Kilisesi'nde bölünme süreçleri dahi başlamıştır. XVII. asrın ikinci yarısı boyunca Çar hükümeti tarafından şiddetli kovuşturmalar neticesinde "eski dine" ve düzeltilmemiş kitaplara sadık kalıp Rusya tarihinde **staroobryadtsı** (eski dinciler) olarak adlandırılmış olan kişiler, Sibir'e, Ukrayna'ya ve Kafkasya'ya kaçmıştır.[275]

Diğer taraftan Nikon, Moskova Çarlığı'nda güçlü ve etkili bir patrik figürünü görmekte ve savunmaktadır. Fikirlerine göre Patrik ruhani iktidara sahip olduğundan, zaten Çar'ın kendisi ile halkı üzerindeki hâkimiyetini paylaşmaktadır. Nikon'a göre Moskova Çarlığı'nda "Tanrı hikmeti ikiselliği" ya da Çar ile Patriğinin hâkimiyeti olmalıdır. Bu ise Çarlığın üstünlüğünü iptal etmemekte fakat Patriğin rolünü kuvvetlendirmektedir.[276] Elbette bu tür görüşler Bizans tarihinden alınmakla beraber Çar diktatörlüğünün zayıflanmasına sebep olabilirdi. Hem de patrik güçlü iktidar pozisyonuyla düşmanlarının gözünde Papa figürüne kendisini benzetebilirdi. 1666'da Moskova Kilise Konseyi'nde Nikon bu sebeple muhalifler ve düşmanları tarafından Roma'ya karşı bir nefret beslememekle, Roma'nın gelişimini, özellikle Papa'nın hâkimiyetini bir örnek gibi benimsemekle suçlanmıştır.[277]

---

[273] M.V. Zızıkin, **Patriarh Nikon: Eygo Gosudarstvennıye İ Kanoniçeskiye İdei**, C.III, Varşava, Sinodalnaya Tipografiya, 1939, s. 182.
[274] Polonska-Vasılenko, **a.g.e.**, s. 8.
[275] Kurat, **a.g.e.**, s. 237.
[276] Polonska-Vasılenko, **a.g.e.**, s. 9.
[277] Zızıkin, **a.g.e.**, C.II, s. 162-166.

Nihayet 1666'da Nikon'a karşı toplanan konseyde Patrik makamından azledilmiş ve kuzeydeki Ferapont manastırına sürgün edilmiştir. Moskova Kilisesi ve iktidarı yaşamındaki bu değişimle Çarlık ideolojisinde de yeni bir dönem başlamıştır. Henüz 1662'da Moskova Çarlığı'na gelen Kudüs Kilisesi piskoposu Paisios Ligaridis, hemen Nikon'un muhalifi olup Moskova Çarı üzerinde şiddetli bir biçiminde tesir yaparak[278] patriğin iktidarı paylaşması fikirlerine karşı kendisiyle sezaropapizm doktrinini getirmiştir.[279] Sezaropapizm kelimesi de "kral" anlamına gelen Latince "sezar" ve "dinî rehber" anlamına gelen "papa" sözlerinin birleşimiyle türetilmiştir. Bu doktrin ise devletsel ve dinî her iki en üst makamın tek bir hükümdarın elinde birleşmesi fikrine dayanan yönetim tarzıdır. İlk olarak Bizans İmparatorluğu'nda ortaya çıkan bu kavrayış, Moskova Çarlığı'nda IV. İvan tarafından bilfiil uygulanmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla, Korkunç İvan zamanından sonra sezaropapizm doktrini XVII. yüzyılın ikinci yarısında Moskova Çarlığı'nda artık belli bir şekilde canlandırılmıştır.[280] Böylece III. Roma nazariyesi XVII. asrın son çeyreğinden itibaren sezaropapizm doktrinine dayandırılmıştır. Bu kapsamda Moskova ideolojisinde Çar'ın kuvvetli ve diktatör figürü sonuçlanmış bir biçimde ön plana çıkmıştır.

Bu tür şekilde III. Roma nazariyesine dayanan Moskova Çarlığı ideolojisi Çar I. Peter zamanına geçmektedir. Genel olarak Moskova ideolojisinin XVII. asırdan itibaren tamamlanmış bir biçimde üç temel nazariye üzerinde şekillendirilmiş olduğu sonucuna ulaşılabilinir. Onları da şu şekilde sıralanmak mümkündür:

1) Moskova Çarlığı, III. Roma olarak dünyadaki tek özel mevkie sahiptir, tüm Ortodoks halklarının bir tek korucusu ve himayecisidir ki, ona emperyalist ve istila iddialarına bir hak vermektedir.

2) Emperyalist iddiaları ve dünyadaki kendi özel rolüne göre Moskova Çarlığı erken veya geç Osmanlı İmparatorluğu başta olmak üzere Doğuda oturan Hıristiyanları Müslümanlardan kurtarmak, Osmanlı İmparatorluğu'nu mahvettikten sonra Bizans İmparatorluğu'nu da restore etmek zorundadır.

3) Bizans İmparatorluğu'nda olduğu gibi hükümdarın kuvvetli ve otorite şahsiyeti ön planında bulunarak yukarıda geçen stratejik amaçlarının

[278] Kapterev, **a.g.e.**, s. 182-200
[279] Zızıkin, **a.g.e.**, C.III, s. 28.
[280] Polonska-Vasılenko, **a.g.e.**, s. 9-10.

gerçekleştirilmesine yararlı olacaktı. Çar'ın figürü kendisi ise kutsaldır, Çar gerek devlet gerek din işlerini idare etmektedir.

Bu tür ideolojik kapsamda elbette mesih bir devlet ile mesih bir hükümdar figürü, onların kutsal amaçları ve dini misyonu için asiller zümresi ve ruhban sınıfı başta olmak üzere Moskova ehlinin zihninde kuvvetli bir biçimde tespit edilmeliydi. Böylelikle bu ideolojik fikirlere göre, sezaropapizm doktrinini benimseyen, Rusya tahininde en zalim çarlardan birisi olan I. Peter, 1696 tarihinden itibaren Moskova Çarlığı'nda tek bir hükümdar olup, birkaç sene boyunca Moskova Patriği Adriyan'a siyasetini ancak güneye, Müslüman diyarlarına yönlendireceğini garanti ediyordu.[281] I. Peter zamanında Azak limanının Moskova eline geçmesiyle bu siyaset de mühim bir temeli kazanmıştır. Bundan itibaren I. Petro, Osmanlılara karşı yöneltilen siyasetini Azak şehrindeki donanmasının kurulması sayesinde de yerine getirmeye başlamıştır. Nihayet 1711'de I. Peter, Osmanlılara karşı açtığı Prut seferinin Moskova ordusunun bozgunuyla sonuçlanmasına rağmen, Doğu'ya karşı beslediği, III. Roma doktrinine uygun olan niyetlerini açık bir şekilde meydana çıkarıyordu.[282] Hatta Prut seferinden sonra 1712'de Dersaadet'te bulunan İsveç Kralı elçisi, Moskova çarının Bizans İmparatoru olmak istediği, bu amaçla mütemadiyen ordusunun sayısını artırdığını, niyetinin İsveç Krallığı üzerine zafer kazandıktan sonra, Dersaadet'e karşı sefer açmak olduğunu, ayrıca Osmanlıların bütün Hıristiyan reayasının tarafına geçtiği ümitlerini beslediğini bildiriyordu.[283]

Bununla birlikte I. Petro tarihte bozguna uğratılmış olan Bizans İmparatorluğunu değil I. Roma'yı kendi kuvvetlendirilmiş olan yeni devleti için örnek olarak almaktadır. Çar artık tamamen Yeni Roma'yı kurmaktadır. İsmi Peter olduğundan I. Roma'da Tanrı'nın valisi olan, Papa'nın selefi sayılan İsa'nın Havarisi Peter ile özdeşleştirilmektedir. Çar da yeni imparatorluğunun başkenti için Moskova'nın yüzyıllardan bugüne kadar en önemli düşmanlarından birisi saydığı

[281] Zızıkin, **a.g.e.**, C.II, s. 222.
[282] A. Koçubinskiy, **Graf Andrey İvanoviç Osterman İ Razdel Turtsii. İz istorii Vostoçnoho Voprosa. Voyna Pyati Let (1735–1739)**, Odessa, Tipografiya Ştaba Odesskogo Voenogo Okruga, 1899, s. 1-5.
[283] Solovyov, **a.g.e.**, C.IV/XVI, s. 88.

Vatikan sembollerini benimsemekteydi.[284] Nitekim 1721'de ya da I. Peter'in ölümünden dört yıl önce Moskova Çarı, senatosu tarafından "*Romalılar ve Yunanlılar başta olmak üzere kadim halklardan örnek alınarak*" imparator ilan edilmiş, Çarlığı ise Rus İmparatorluğu olmuştur.[285] Aynı tarihte I. Peter sezaropapizm doktrini uyarınca bu nazariyenin taraftarı olan, yıllarca Kıyiv Mohıla Akademisi'nde rektörlük yapan Ukrayna kökenli piskopos Feofan Prokopovıç'ın tavsiyelerine dikkat ederek Moskova Patrikliği'ni ortadan kaldırıp yerine Ortodoks Piskoposlardan oluşturulan Ortodoks Sinodu (Konseyi) kurmuştur. Böylelikle yeni kurulmuş olan Rusya İmparatorluğu'nda hem dini hem de devleti iktidar putperest ilk Roma İmparatorluğu'nun örnekleri uyarınca tamamen imparatorun ellerinde odaklanmıştır.[286]

Böylelikle ilk Rus İmparatoru olan I. Peter'den sonra III. Roma doktrinine uygun olan Osmanlı İmparatorluğu'nun fethedilmesi planları ise hem kızı olan Rus İmperatoriçe Anna İoanovna zamanında (1730-1740) kendisini belli bir şekilde göstermiştir. 1736-1739 yıllarında Osmanlılara karşı açılan sefer önünde Moskova ordusu başkumandanı ve generali olan Alman kökenli Burkhard Christoph von Münnich kendi mektuplarında seferin geleceğini şu biçimde planlanıyordu: "*1739 senesinde Çariçe hazretlerinin bayrakları ve sancakları dikiliyor… Nerede? Konstantinapol'de. En eski Yunan-Hıristiyan kilisesinde, meşhur Aya-Sofya'da Rum İmparatoriçesi olarak nikâh ediyor…*" [287]

Bundan sonra artık I. Peter'in kızı Rus İmparatoriçe I. Elizaveta zamanında (1741-1762) aynı fethetme ve mesih planları devamını bulmaktadır. Ortodoks Piskoposu Lev Yurlov, Elizaveta'nın tahta oturmasından sonra kendi mektuplarında şunu yazıyordu: "*Büyük Peter'in mübarek kızı veya haleflerinin kısmeti tek bir Rus Devleti altında Rumlardan başlayarak ve diğer halklardan başlayarak Ortodoks olan*

[284] Y. M. Lotman, B.A. Uspenskiy, "Otzvuki Kontseptsii "Moskva-Tretiy Rim" V İdeologii Petra Pervoho", **Hudojestvennıy Yazık Srednevekovya**, Moskva, Nauka, 1982, s. 236-249; V. Kantor, "Moskva-Tretiy Rim": Realii İ Jizn Mifa", **Vestnik Yevropı**, S.36, Moskva, 2013, s. 150-151.
[285] S. N. Şubinskiy, **İstoriçeskiye Oçerki İ Rasskazı**, Sankt-Peterburg, Tipografiya A.S. Suvorina, 1911, s. 45-48.
[286] Zızıkin, **a.g.e.**, C.III, s. 220-290
[287] Zızıkin, **a.g.e.**, s. 131.

tüm halkları birleştirmektir."[288] Bu satırlardan sonra yazar birçok selefleri gibi yeniden İstanbul'u fethetme fikrini I. Peter'in teşebbüslerini hatırlatarak dinî bakış açısından kutsallaştırmaktadır.[289]

Mamafih III. Roma nazariyesinden kaynaklanan İstanbul'u fethetmek ve Bizans İmparatorluğu'nu canlandırmak ya da tüm Ortodoks halklarını Moskova iktidarı altında birleştirmek fikirleri, muhtemelen zirveye II. Ekaterina zamanında (1762-1796) ulaşmıştır.[290] Gerçekten onun hâkimiyeti sırasında bu planlarda önceki Moskova tarihine kıyasla ilk olarak maksatlarına çok yaklaşmıştır. 1768-1774 ve 1787-1791 yılları arasında Osmanlılara karşı gerçekleştirilen harpler sonucunda Bab-ı Ali, Kırım Hanlığı'nın gerek çağdaş Ukrayna'da gerekse Kafkasya'daki memleketlerini tamamen kaybetmiştir. Ayrıca Turla Nehri (Dnister), Rus İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti arasında yeni bir sınır olarak kabul edilmiştir. Zaten 1787-1791 savaşında Ruslar da Yaş, İsmail, Kili, Bender ve Akkerman gibi mühim Osmanlı kalelerini işgal etmişlerdi. Daha sonra onlar da Osmanlılara geri verilmişti. Ancak her halükarda dünya tarihinde Rus ordusu ilk olarak Devlet-i Aliye'nin hudutları içerisine o kadar ilerlemişti.[291] Hatta II. Katerina'nın geliştirdiği, eski III. Roma fikirlerinden doğurulmuş olan "Yunan projesi", İstanbul'un Rus ordusu tarafından fethedilmesini amaçladığında, İmparatoriçe de İstanbul tahtını kendi torununa bağışlayacağını hayal ederek, bu çocuğa Konstantin ismi taşıyan ilk ve son Bizans İmparatorları şerefine isimlendirmiş ve doğuşundan beri sadece Yunan dilinde yetiştirmişti.[292] Diğer bir taraftan II. Katerina'nın geliştirdiği "Yunan projesi" bugünlere kadar en bariz bir şekilde Ukrayna'ya ve Rusya'ya ait Karadeniz sahillerinde kendisini göstermektedir. 1774'te Kırım hanlığı arazilerini istila ettikten hemen sonra II. Katerina'nın projesine göre Kırım yarım adası başta olmak üzere Karadeniz'in kuzeyinde Türk Dünyaısyla ilgili yer adlarının yerine Yunanca yer isimleri gelmektedir. Bu cihetle Kırım "Tavrida" (Eski Yunanca Taurı kavmi isminden türemekte), yarımadada Akmescid "Simferopol" (Yunanca "genel nimet için şehir"),

[288] L. N. Maykov, "Lev Orlov İ Yego Pismo K Rodstvennikam (1743), S Predisloviyem", **Russkiy Arhiv, İzdavayemıy Pri Çertkovskoy Biblioteke**, S.7-8, Moskva, 1868, s. 1063.
[289] Maykov, a.g.m., s. 1064.
[290] Geniş bilgi için bkz. Zorin, **a.g.e.**
[291] Kurat, **a.g.e.**, s. 310–311.
[292] Zorin, **a.g.e.**, s. 99.

Kefe "Feodosiya" (Yunanca kadın ismi, Tanrı tarafından veren demektir), Gezlev "Yevpatoriya" (Eski Yunanca "evpator" asi demektir) olmuştur. Bugünlere kadar bu yeni adlar insanların hafızına etkilemekte, Kırım'ın gerçek tarihini karalamaktadır.[293]

2.3.3. III. Roma Nazariyesi Kapsamında Kıyiv Metropolitliği Meselesi

Rus edebiyatında ve Rusya aydınları arasında gerek şekli değiştirilmiş olan III. Roma nazariyesi gerekse Moskova'nın İstanbul'u fethetme planları 1917 yılına kadar mevcudiyetini devam ettirmiş, genişçe tartışılmıştır.[294] Anlaşılan odur ki, bu tarihi kapsamda henüz XVII. asrın ortasında ya da III. Roma nazariyesinin canlandırılması sırasında Ukrayna Ortodoks Kilisesi sorusu stratejik önemine sahipti. Moskova arşivlerinde bugüne kadar bunu ispat eden üç mühim vesika bulunmaktadır. Moskova hükümetinin Kıyiv'e dair Kilise projesinin gerek Osmanlılara gerekse Konstantinopolis Patrikhanesi aleyhine geliştirilmiş olduğunu, Posloskiy Prikaz başkanı Afanasiy Lavrenteyeviç Ordin Naşçokin'in Moskova Çarı I. Aleksey Mihayloviç'e 1669'da yolladığı üç raporu aşikar bir biçimde kanıtlamaktadır.

Zaten 1605 doğumlu Ordin-Naşçokin, XVII. yüzyılın Moskova'daki en ünlü şahsiyetlerinden birisidir. XIX. asırda meşhur Rusya tarihçisi Vasiliy Klüçevskiy, Moskova çarlarının yaşamlarını anlatan **Tarihi Portreler** adlı kitabında Ordin-Naşçokin'in hayatını ve şahsiyetini de anlatmıştır. Ona göre 1667'de Ordin-Naşçokin, Moskova Çarlığı için Lehistan Krallığı ile sürdürdüğü müzakereler sonucunda Moskova ile Varşova arasında imzalanan "*Andrusovo Barışını*" hazırlamıştır. Kosak Devleti'nin parçalanmasıyla ilgili bu barış, Moskova için o kadar uygun şartlarla imzalanmıştır ki, bundan hemen sonra Ordin-Naşçokin, Çar tarafından **Posolskiy Prikaz** başkanı tayin edilmiştir. Bu tayin ile Naşçokin, Moskova hükümetinin bakanı olmuş, bu makamda 1671 tarihinde vefatına kadar bulunmuştu.[295] Ukrayna tarihinde bu zaman Osmanlı-Kosak münasebetlerinin zirvesinin başlangıcıdır. Ordin-Naşçokin

[293] Bkz. D. Sen, "Voobrajayemaya Geografiya V Diskurse İmperiy: iz İstorii «Rusifikatsii» Priçernomor'ya V Kontse XVIII Veka", **Ukrayina V Tsentralno-Shidniy Evropi**, S. 7, Kyiv, 2007, s. 352-360.
[294] Zorin, **a.g.e.**, s. 34-35; Kantor, a.g.m., s.151-152. Ayrıca Rusya'nın İstanbul'u feth etme planları ile ilgili Rus tartışmaları için bkz. S.F. Oreşkova, "Osmanskaya İmperiya İ Rossiya V Svete İh Geopolitiçeskogo Razgranicheniya", **Voprosy istorii**, S. 3, Moskva, 2005, s. 41-44.
[295] Vasiliy Klüçevskiy, **İstoriçeskiye Portretı**, Moskva, Eksmo, 2008, s. 119.

ise 1667'de artık çok tecrübeli bir diplomat ve memur olarak, şüphesiz Moskova tarihinde Ukrayna rolünü çok iyi derecede öngörebiliyordu.

Hakikaten Ordin-Naşçokin, dış politikasında tüm hayatı boyunca uzlaşmaz Osmanlı düşmanı olarak tüm Slav ve Ortodoks halklarının Osmanlılar aleyhine birleşmesi fikrini şiddetle savunmuştu.[296] Anlaşılan bu tecrübeli diplomat Moskova dış politikası stratejisini kendi görüşlerine uygun geliştiriyordu. Böylelikle 1669'da Ordin-Naşçokin, raporlarında Moskova çarını yalnız Konstantinopolis Patrikhanesi ile Kıyiv Metropolitliği ilişkilerini bozmasıyla Osmanlı himayesi altına giren Sağ Yaka Ukrayna'yı Moskova Çarlığı ile birleştirmek mümkün olduğuna ikna ediyordu.[297] Ordin-Naşçokin'e göre: "*Kıyiv ruhban sınıfı… Konstantinapol Patriğine itaat ettikçe… Bugüne kadar Moskova Çarlığına karşı razı olunmamıştır*". Bu sözlerden sonra **Posolskiy Prikaz** başkanı, Ukrayna laik iktidarı temsilcilerinin de Konstantinopolis Patriği"nin kutsamasıyla Türk hâkimiyeti altında bulunmak istediklerinden şikâyet etmektedir.[298] Aynı zamanda Ordin-Naşçokin, Kıyiv'in ruhban sınıfının tasvir edilen konumunun III. Roma nazariyesine engel olduğu kanaatindedir. Ona göre "*bütün Rus ülkelerinden tek bir Kıyiv… Konstantinopolis Patriğine itaat etmektedir*".[299] Ayrıca şunu da yazmaktadır:

> "*Rum Çarlarının süsleri bile Büyük Rusya hükümdarlarına gönderilmiştir. Bunun için ve tüm Patrikler, farklı çağlarda Moskova Patriklerinin başlarına ellerini koyarak kutsama töreni yapmasıyla ve kendi elleriyle namelerini imzalamasıyla, büyük aziz (Moskova Patriği) iktidarının nesilden nesle daima Moskova'da bulunmasını yaptılar…*"[300]

Bu sözlerine göre Kıyiv, Moskova'nın büyük ve ruhani gayesine ciddi bir engel oluşturmaktadır. Bu engel de Konstantinopolis Patrikhanesi'ne itaat eden Kıyiv Metropolitliği'dir. Böyle bir duruma karşı Ordin-Naşçokin, Moskova çarına şu nasihati de vermektedir: "*Ve eğer Kıyiv tahtındaki onlar Moskova'nın ilk başpiskoposunun tarafını tutmak isterlerse ve Konstantinopolis'teki başpiskopostan salıverilirse Haç*

[296] Klüçevskiy, **a.g.e.**, s. 121.
[297] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.IX, s. 7-22.
[298] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.IX, s. 7-8.
[299] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.IX, s. 8.
[300] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.IX, s. 8.

taşıyan Çar Hazretleri daha yakın olarak ve daha büyük bir gayretle Doğu kiliseleri ve manastırlarını savunacak ve korunacaktır".[301]

Ordin-Naşçokin, 1669 tarihinde izlediği aynı amaç doğrultusunda Moskova'da bulunan İskenderiye ve Antakya Patrikleri kullanmak istiyordu:

> "*Ve eski ve şimdiki kutsallaşmaya göre Moskova'ya gelen ve ayin faaliyetinde bulunan aziz İskenderiye Patriği Antakya Patriği ile beraber Konstantinopolis'teki Evrensel Patriğe Kıyiv'in aynı azledilmesi hakkında şiddetle yazsınlar ve hatırlatsınlar ki bugünlerde o devletlerin sağlamlaştırılması için Ortodoksluk tek bir başpiskopos altında çiçeklenecekti…*"[302]

Bu sözlerle Moskova hükümeti başkanı, Konstantinopolis Patrikhanesi'ni Moskova rakibi olarak açıkça nitelemektedir. Onun gözünde Ortodoksluk tek bir başpiskopos altında çiçeklenecek, ama elbette bu piskopos Moskova'da bulunacaktı.

Nihayet Ordin-Naşçokin ilk raporunun yedinci maddesinde Petro Dorşenko'nun Kıyiv ruhban sınıfının tavsiyeleriyle kendi planlarına göre Türkler vasıtasıyla Konstantinopolis Patriği'nin desteğini sağladığını açıkça yazmaktadır.[303] Böylelikle bu rapor Kosak Devleti ile Kıyiv ruhban sınıfına karşı değil, Konstantinopolis Patriği'nin kendisi aleyhine yönlendirilmiştir. Hatta ilk raporunun sonunda yazar şunu da iddia etmektedir: "*İnanç Kıyiv'den Konstantinopolis için onun kutsamasıyla çalınmakta ve orada fena Müslüman (basurman) esirliğinde bulunmakta…*"[304]. Demek ki Moskova hükümeti eskiden beri Ortodoks Kiliseleri arasında birinci sayılan Konstantinopolis Patrikhanesi'ni Ukrayna yüzünden günahlı ve suçlu bile yapmakta, hırsızlıkla ya da din çalmakla suçlamaktadır.

Ordin-Naşçokin'in söz konusu bu ilk raporu 4 Mayıs 1669 tarihlidir. İkinci raporu da aynı tarihli olmaktadır. Fakat diplomat, ikinci raporda artık Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanması fikrini tahkik etmektedir. İlk önce Kıyiv'i Moskova Çarlığı'nın kurulması için temel oluşturulan bir şehir olarak tasvir edip III. Roma mitolojisine geçmekte, Bizans İmparatoru'nun Kıyiv Knyazı'na kendi şapkasını gönderdiği, bu şapkanın da Moskova çarlarına ait olduğu hikâyesini

---

[301] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.IX, s. 9.
[302] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.IX, s. 9.
[303] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.IX, s. 10.
[304] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.IX, s. 12.

anlatmaktadır.[305] Bu şekilde Ordin-Naşçokin, Moskova'nın Kıyiv'den asla vazgeçmeyeceğini göstermektedir. Ondan sonra ünlü diplomat, Moskova Patrikhanesi'nin eskisini, Lehistan-Litvanya Birliği'nde Ortodoksluğa yapılan zulümlerini anlatmaktadır. Böylelikle Ordin-Naşçokin, okurlarını, Moskova Çarlığı'nın Ortodoks halklarını kurtarabilen tek bir güç olduğu düşüncesine getirmek istemiştir. Raporunun ortasında yazar bu fikrini, Moskova Çarlığı'nın üstünlüğünü Pskov manastırı rahibi Filoteus'un III. Roma anlatımlarına şu şekilde bürünmektedir: "*İsa Mesih'in aziz ve en çok sevdiği öğrencisi Yuhanna, Vahiy Kitabında tasvir etti ki güneşe sarınmış bir kadın ya da Doğu Kilisesi inancı ve saire, çöl ya da Büyük Rusya'ya uçtu*".[306]

Aynı zamanda Ordin-Naşçokin, Konstantinopolis Patrikliği'nin Osmanlı ve Müslüman hâkimiyeti altında bulunması dolayısıyla Doğu Hıristiyanların zulümler gördüğünden, bu yüzden Moskova'nın üstünlüğünün doğal olduğu, Kıyiv'in bugüne kadar Moskova ile irtibatta kalmadan Konstantinopolis'e zorunlu olarak bağlı olduğu iddialarını sürdürmektedir.[307] Bir pratik bakış açısından Moskova memuru, Kıyiv Metropoliti'nin kendi kendisini Leh zulümlerinden kurtarmak için Moskova Patrikhanesi'ne geçmeye istediğini yazmaktadır. Diğer taraftan Naşçokin, yeniden Moskova çarını, İskenderiye Patriği'nin Kıyiv Metropolitliği'ni Moskova'ya bağlanmak için İstanbul'a bir yazı yazdırılmaya teşvik etmekte, bu amaçla Kilise tarihinde İskenderiye Patriği'nin Konstantinopolis Patrikhanesi'ne hüküm vermek hakkını bulmaktadır.[308] Nitekim Naşçokin, Osmanlı taraftarı olan Kıyiv Metropoliti İosıf Tukalskıy ile müzakerelerde bulunup[309] metropolitin diplomatik amaçlarını anlamadan onun Moskova Patrikhanesi'ne geçmesini istediği sonucuna ulaşmaktadır.

Ordin-Naşçokin de ikinci raporunda keşiş Filoteus'un peşinde "III. Roma"ya dair kehaneti anlatıp bir sonuç olarak Moskova'yı açıkça III. Roma adlandırmaktadır. Moskova'yı böyle adlandırarak Kıyiv Metropolitliği işinin en kısa sürede İskenderiye

[305] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.IX, s. 14-15.
[306] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.IX, s. 16.
[307] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.IX, s. 15-17.
[308] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.IX, s. 17-19.
[309] B. N. Florya, "Mitropolit İosif (Tuklaskiy) İ Sudbı Pravoslaviya V Vostoçnoy Evrope V XVII Veke, **Vestnik Tserkovnoy İstorii**, S.1-2 (134), Moskova, 2009, s. 137.

Patrikhanesi vasıtasıyla çözülmesi için ciddi bir çağrı yapmaktadır.[310] Üçüncü raporu ise 30 Mayıs 1669'da yani öncekilerden neredeyse dört hafta sonra yazılmıştır. Raporundan Moskova Çarı Aleksey Mihayloviç'in çağrılarına hiçbir tepki vermediği öğrenilmektedir.[311] Bunun nedeni bugüne kadar bilinememiştir. Ancak Kıyiv Metropoliti, Moskova Patrikhanesi'ne geçmeyi hiç istememiştir.[312] Moskova hükümeti, bunu çok iyi anlamalıydı.

Naşçokin, kendi kendisine Kıyiv Metropoliti'ni şu sözlerle tasvir etmektedir: "*Ve hükümdarım, tüm Rus halkları o metropolit Tuklasıy'ı din korucusu adlandırıyorlar ve ona eşit bir kimse görmüyorlar…*".[313] Bu yüzden Naşçokin, Kıyiv Metropoliti'nin Ukrayna'daki Osmanlı siyasetinin gerçekleştirilmesinde oynadığı rolü kavrayıp İosif Tukalskıy'ı Moskova tarafına çekmek için de gayret ediyordu. Sürdürdüğü müzakereleri bunu ispatlamaktadır.[314] Ancak **Posolskiy Prikaz** başkanının raporları ilk önce ideolojik bakış açısından dikkat çekmekte, Moskova için Kıyiv Metropolitliği'nin stratejik rolünü açmaktadır. Böylelikle bu raporlara dayanarak XVII. yüzyılın ortasında Moskova üst tabakasının, III. Roma fikrini gerçekleştirmek ve Osmanlılara karşı zafer kazanmak üzere evvelce Ukrayna Kilisesi'ni işgal etmek gerektiğini çok iyi anladığı söylenebilir. Kıyiv Metropolitliği ise Kosak Devleti'ni Moskova himayesi altına getiren Pereyaslav, Kosak Şurası'ndan sonra, Moskova Patrikhanesi'nin Ukrayna Kilisesi arazilerine katmak gayretlerine karşı mukavemet ve direniş dönemine girmektedir. Bu dönem de Kilise tarihinde bilinmeyen bir sayfa olup, Kıyiv Metropoliti'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanması süreci olarakta adlandırılabilmektedir.

[310] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii,** C.IX, s. 19.
[311] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.IX, s. 21.
[312] Florya, a.g.m., s. 137.
[313] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii,** C.IX, s. 21.
[314] Florya, a.g.m., s. 137.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIYİV METROPOLİTLİĞİ'NİN MOSKOVA PATRİKHANESİ'NE BAĞLANMASI SÜRECİ

3.1. Ukrayna Ruhban Sınıfının Moskova'ya Karşı Direnmesi

3.1.1. 1654-1657 Yıllarında Moskova Çarlığının Ukrayna Kilisesi Üzerine İlk Şiddetli Hücumları

Posolskiy Prikaz Başkanı Ordin-Naşçokin, raporlarında başka hiç kimsenin yapmadığı ve muhtemelen yapmayacağı, Moskova hükümetinin Kilise niyetlerinin siyasal tarafını şekillendirmiştir. Moskova Ortodoksluğu'nun ideolojik tesirinin yayılacak bölgelere dikkat edilmesini elzem kılmaktadır Çünkü 1654 yılı ya da Kosak Devleti'nin Moskova Çarı himayesi altına girmesi önünde Kıyiv Metropolitliği Kıyiv piskoposluğunun kendisinden gayrı Sol Yaka Ukrayna'daki Çernihiv şehri piskoposluğu, modern Beyaz Rusya'da bulunan Polotsk ve Mohıliv piskoposlukları ve modern Rusya'daki Smolensk şehri başpiskoposluğu, hem de şimdiki Polonya'da bulunan Peremışl ve Batı Ukrayna'daki Lutsk ve Lviv Piskoposlarını kapsıyordu.[1] Ayrıca 1651 yılına kadar Konstantinopolis Patrikhanesi'ne ve Kıyiv Metropolitliği'ne modern Polonya'da bulunan Holm Piskoposluğu ya da en az onun bir parçası ait olmuştur.[2] Hem de 1621'de Kudüs Patriği Teofanis, modern Ukrayna'da bulunan Volodımır-Volınsk Piskoposluğu için gizlice keşiş Josıf Kurtsevıtç'ı piskopos makamına tayin etmişti. Ancak Leh Kralı tarafından piskoposluğa girmesi yasaklanmış bu ünlü rahip, birkaç seneden sonra Moskova'ya kaçmıştır.[3] Nihayet Sağ Yaka Ukrayna'daki Volın bölgesinde bulunan Jıdıçın arhimandritisliği (bir manastır

[1] Kıyiv Metropolitliğinin 1654 yılı itibariyle kapsadığı topraklar farklı kaynaklarda farklı biçimde verilmektedir. Ancak onları karşılaştırıp gerçek durumu belirtmek mümkündür. Bkz. Ohiyenko, **Ukrayinska Tserkva Za Ças Ruyını**, s. 153-154; M.V. Harışın, **İstoriya Pidporyadkuvannya Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvı Moskovskomu Patriarhatu**, Kıyiv, Venturi, 1995; B.N. Florya, "Zapadnorusskaya Mitropoliya", **Pravoslavnaya Entsiklopediya**, C.XIX, Moskva, Moskovskiye Uçebniki, 2008, s. 612-615; Harlampoviç, **a.g.e.**, C.I, s. 170-171.

[2] V. E. Rudakov, "Holmskaya Yeparhiya", **Entsiklopediçeskiy Slovar Brokgauza İ Efrona**, C. XXXVIIa, Sankt-Peterburg, Tipolytohrafiya Aktsionernogo Obşçestva Brokhauz–Efron, 1903, s. 520-521.

[3] K. V. Harlampoviç, "İosif (Kurtseviç), arhiyepiskop Suzdalskiy, b. Vladimirskiy İ Brestskiy (1621-1647)", **Volınskiya Yeparhialnıya Vedomosti**, S.13, Kremenets, 1900, s. 404-416.

merkezi olan Kilise bölgesi) de 1650'de kısa bir süre için Leh Krallığı tarafından Kıyiv Metropolitliği'ne iade edilmiştir.[4] Hâlbuki gerek Volodımır-Volınskıy Piskoposluğu gerek Holm Piskoposluğu XVII. asrın ikinci yarısından itibaren tamamen Katolik ve Yunan-Katolik **Unia** mezheplerine ait olmasına rağmen eski Ortodoks tesiri orada mahvedilmemişti. Bohdan Hmelnıtskıy'ın Katolik Lehlilere karşı sürdürdüğü savaş buna açıkça işaret etmektedir. Özellikle Volodımır-Volınskıy Piskoposluğu sınırlarında bulunan Volın bölgesi sakinleri hatman tarafına katılıyorlardı.[5] Aynı Volın, Rus İmparatorluğu'nun Lehistan-Litvanya Birliğini işgal etmesinden sonra Ortodoksluğa en sadık kalan memleketlerden biri olarak bugüne kadar Ukrayna'nın en muhafazakâr bölgelerine aittir.

Demek ki Kıyiv Metropolitliği, Konstantinopolis Patrikhanesi'nin bir parçası olarak Çağdaş Rusya'nın batısından Polonya'nın doğusuna kadar, Beyaz Rusya'nın kuzeyinden Kırım Hanlığı'nın hudutlarına ya da çağdaş Ukrayna bozkırlarına kadar uzanan geniş arazilere sahip olmuştur. Elbette Kıyiv Metropolitliği bu bölgelerde ideolojik tesire de sahipti. Hatta XIX. yüzyılın sonunda Rusya'da yayımlanmış ilk büyük ansiklopedi de, Kıyiv Metropolitliği'nin 1686'dan sonra Batı piskoposlukları Katolik mezhebine katılmakla beraber sahip olduğu arazileri şu şekilde tasvir edilmiştir:

> "*Gedeon (Kıyiv Metropoliti) kendisi için yeni piskoposluğu oluşturmuştu ve bu piskoposluk, Özü Nehrinin iki yakasında Kozelets, Nijın, Baturın ve Gluhiv şehirlerinden Sol Yakasındaki Zaoprijja Siç'e kadar, Mohıliv piskoposluğundan Sal Yaka Ukrayna'daki Kıyiv ve Podillya bölgesi hudutlarına kadar uzanıyordu; hem de ona Beyaz Rusya'da, Litvanya'da ve Polonya-Rus bölgelerinde bulunan Ortodoks manastırları itaat ediyorlardı*."[6]

Böylelikle Kıyiv Metropolitliği'nin geniş arazilerine bakıldığında Moskova'nın gerek Osmanlı gerekse Batı yönünde ilerlemek istediği söylenebilir. Onun için artık XVIII. asırda Ukrayna Kilisesi'nin istilası vasıtasıyla gerçekleştirilen III. Roma nazariyesi, sadece Kırım Hanlığı'nın düşmesiyle değil, Lehistan-Litvanya Birliği'nin bölünmesiyle maksatlarını hatırlatmıştır. Oysa Moskova'nın III. Roma

[4] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.III/IV, s. 382-386.
[5] Geniş bilgi için bkz. Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.VIII/II-III.
[6] Nikolay Vasilenko, "Mitropolitı Yugo-Zapadnoy Rusi", **Entsiklopediçeskiy Slovar Brokgauza İ Yefrona**, C. XIX, Sankt-Peterburg, Semenovskaya Tipo-Litographiya, 1896, s. 469.

stratejisini gerçekleştirme gayretleri, **Posolskiy Prikaz** Başkanı Naşçokin'in satırlarından önce ya da 1654'de vuku bulan Pereyaslav Şurası'ndan hemen sonra kendisini zuhur ettirmişti. Mart 1654'de Ukrayna asili Pavlo Olekşıç, Kosak Albayı İvan Bogun'a Moskova'nın niyetleri hakkında telaşlı bir şekilde şunu bildiriyordu:

> "*Moskova Patriğinin ruhban sınıfımıza ve tüm Hıristiyan dünyamıza, aziz peder ve atalarımızın, kiliselerimizi himayesi altına verdiği en şerefli peder olan aziz Konstantinopolis Patriğinden vazgeçmemizi ve kendisine itaat etmek için ant içmemizi emrettiğini duyduğumuzda, içimizi ve aynı kandan gelen ve tek bir Doğu Kilisesini annesi sayan tüm kardeşlerimizin içini kader kaplanıyor.*"[7]

Bundan sonra Olekşıç, Moskova tehdidini Lehistan'ın Ukrayna'da gerçekleştirmeye çalıştığı Katolik ve Ortodoks mezheplerinin birleşmesiyle karşılaştırmaktadır.[8]

Aynı 1654 tarihinde Moskova Çarlığı, Lehistan-Litvanya Birliği ile savaşmaları neticesinde Kıyiv Metropolitliği'nin -demek ki Konstantinopolis Patrikhanesi'nin de- bölgesini adım adım işgal etmeye başlamıştır. Bu işgal XVIII. yüzyılın başlangıcına kadar devam edecekti. Böylelikle Moskova ordusu, çarlık hudutlarının hemen ötesinde bulunan Mohıliv bölgesini istila ettikten sonra, ilk önce Çar Aleksey Mihayloviç'in 15 Eylül 1654 tarihli namesine göre Mohıliv piskoposluğu, "*En Aziz Moskova ve Bütün Rusya Patriklerinin takdisi altında*" geçmektedir.[9]

Bu ilk işgale dikkat edildiğinde İsa Mesih Havarileri zamanından başlayarak Ortodoks Kilisesi'nin hudutlarına dair bir sürü kanun ya da kurallarının mevcut olduğunu vurgulamak gerekir. Kilise kanunları listesinde ilk gelenler ise Havarilerin verdiği ve Hıristiyanlığın ilk zamanlarında ya da 325-787 tarihleri arasında vuku bulan ilk yedi Ekümenik Konsilin onayladığı kurallardır.[10] Böylelikle bu kanunlara göre bir piskopos, diğer bir piskoposun işlerine müdahale etmemelidir. Aksi takdirde onu ceza beklemekte, bu ceza piskopos makamı tahtından azledilmesinden aforozluğu kadar olabilmektedir.[11]

---

[7] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii,** C.X, s. 556-557.
[8] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii,** C.X, s. 557.
[9] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.XIV, s. 354.
[10] **Pravila Pravoslavnoy Tserkvi S Tolkovaniyami Nikodima, Episkopa Dalmatinsko-İstriyskogo**, C.I, Troitse-Serhiyeva Lavra, Otçiy Dom, 1996, s. 7-9.
[11] **A.e.**, C.I, s. 74-77, 98-102, 305-311, 372-375.

Bu kurallar Kilise bölgelerini bölmekte, her metropolitlik ve piskoposluklara sert bir şekilde nizam oluşturmaktaydı. Örneğin Üçüncü Aziz Evrensel Efes Konseyi'nin sekizinci kuralı: "*Bunu da diğer bölgelerde ve her eparhia'da (Kilise bölgesi) izlesinler: Tanrı'nın sevdiği piskoposlardan hiç kimse daha önce ve evvelce elinin altında ya da seleflerinin altında olmayan diğer eparhiya'ya hâkimiyeti uzatmasın…*"[12] tespitinde bulunmaktadır. Aynı zamanda Havariler Kurallarının 34.'sü, "*Her halkın piskoposlarına, aralarından birincisini bilmek uygundur ve onu reisi olarak tanımak ve onun düşüncesi olmadan hâkimiyetlerini üsteleyenlerden hiçbir şey yapmamak; herkes ancak eparhiyasına ve ona ait olan yerlerine dair şeyleri yapmalıdır*" diye beyan etmektedir.[13] Alıntı yaptığımız satırlardan anlaşıldığı kadarıyla her halk kendi Kilise iktidarına sahip olmalı, diğer halkın Kilise piskoposları arazilerine müdahale etmemelidir.

Nihayet Havarilerin 30. kuralı şunu öngörmektedir: "*Eğer bir piskopos dünyevi otorileri kullanıp sayelerinde Kilisede piskopos iktidarını elde ederse makamından indirilsin ve aforoz edilsin ve onunla ortak kalan herkes*".[14] 35.'si ise şunu ispat etmektedir:

> "*Bir piskopos kendi eparhiasının dışında takdis merasimini (piskoposu tayin etmesini) yaratmaya cesur etmesin ona itaat etmeyen kentlerde ve köylerde. Eğer maruz kalırsa da bu kentler ile köylerin itaat ettiği olanların razısı olmadan bunu yapan olarak, hem o hem de onu makamına getirenler rütbesinden çıkartılsınlar.*"[15]

Bu kapsamda 1654'te Moskova Patrikhanesi bir çok Kilise kanununu ihlal etmiştir denilebilir. Kilise kanunlarına göre diğer halkın topraklarına girmiş, ayrıca da diğer piskoposluğu istila ederken de laik iktidarının desteğinden faydalanmıştır. Bu eylemler ise Kilisenin en sert cezalarına ilişkindir. Bu gerçeğin Kilise tarihinde nasıl bir bilgisizlikle uğraştığı bugüne kadar belli değildir. Mamafih bu müstesna bir olay değildi. Aynı süratle 23 Eylül 1654'te 1618'dan beri Büyük Litvanya Knyazlığı'na ait olan Smolensk bölgesi, Moskova ordusu tarafından işgal edildikten sonra, Kıyiv Metropolitliği'ne ait olan Smolensk Piskoposluğu iktidarına Moskova Çarlığı'nda

[12] **Pravila Svyatıh Vselenskih Soborov S Tolkovaniyami**, Moskva, Palomnik, 2000, s. 132
[13] **Pravila Svyatıh Apostol İ Svyatıh Otets S Tolkovaniyami**, Moskva, Palomnik, 2002, s. 74.
[14] **A.e.**, s. 3.
[15] **Pravila Svyatıh Vselenskih Soborov**, s. 77-78.

bulunan Tver Piskoposu Lavrentiy getirilmiştir. Ondan sonra 1656'da Smolensk Piskoposu makamına Moskovalı Suzdal Piskoposu Filaret tayin edilmiştir.[16] Yeniden büyük bir piskoposluk, Kilise kanunları dışında Kıyiv Metropolitliği'nden ayrılmış, Moskova Patrikhanesi'ne ilhak edilmiştir.

Ama muhtemelen bu dönem içeresinde Kıyiv Metropolitliği'ne indirilen en kötü ve büyük darbe, Moskova Patriği Nikon'un Polotsk Piskoposluğu'nda kendi vekilliğini yaratması olmuştur. Beyaz Rusya'nın en kuzeyinde bulunan Kıyiv Rus zamanından beri Ukrayna-Beyaz Rusya kültürünün eski bir merkezi olan Polotsk şehri ve bölgesi ise Eylül 1654'te fetih olunmuştur.[17] Moskova Patriği artık 13 Mayıs 1656 tarihli namesiyle yeni oluşturulmuş olan Polotsk vekilliğine kendi vekili olarak Vitebsk-Markov manastırı igumenosu olan Kallist adlı keşişi tayin etmiştir.[18] Bir yıl sonra Moskova Patriği, kendisine sadık kalak aynı vekilini de Polotsk Piskoposu makamına takdis etmiştir.[19]

Moskova Çarlığı'nın icra ve dini iktidarlarını gerçekleştirdiği, tasvir ettiğimiz bu stratejik adımlarında Kıyiv Metropolitliği'ne karşı yürüttüğü politikasının en önemli özelliklerinden birisi de izlenebilmektedir. Diğer sözlerle bu siyasetin hususiyeti, Konstantinopolis'in kuzey topraklarını tamamen istila etmek için ancak görünüşte kısa, fakat aslında önemli ve geri dönüşsüz adımlar atılmıştır. Bilahare 1666'da vuku bulan Moskova Konseyi'nde Çar Aleksey Mihayloviç, Polotsk Eparhiasını kanun dışı olarak Moskova Patrikhanesine bağlanmasına dair suçlamaları bizzat Patrik Nikon aleyhine yöneltecek, ancak Çar da bunu Patriği yargılamak üzere ikiyüzlüce yapacaktı. [20]

Bununla birlikte bahar 1654'te veya Pereyaslav Şurası'ndan hemen sonra Moskova niyetlerinin karşısında Ukrayna ruhban sınıfının pozisyonu, Petro Mohıla'nın hemfikri ve yandaşı olup vefatından sonra 1647 yılından beri Metropolitlik makamında bulunan Sılvestr Kosiv ile en yakın çevrisinin, Kosakların üst zümresinin peşinde Moskova'ya yani Çar'a ant içmek üzere gitmekten vazgeçmesiyle kendisini

[16] Harlampoviç, **Malorossiyskoye Vliyaniye**, C.I, s. 170.
[17] **A.e.**, s. 170.
[18] **Drevnyaya Rosiyskaya Vivliofika**, C.III, Moskva, Tipografiya Kompanii Tipografiçeskoy, 1788, s. 300-306.
[19] Bulgakov, **a.g.e.**, C.XII, s. 93.
[20] Bulgakov, **a.g.e.**, C.XII, s. 720.

gösterdi.[21] Aynı zamanda Moskova ve Yunan ajanları, Çar hükümetine, Kıyiv Metropolitliği'ni yönetenlerin Leh Kralı ile gizlice ilişki kurdukları, onu Moskova'ya karşı kışkırttıkları, tarafına katılmaya hazır olduğunu beyan ettiklerini bildiriyorlardı.[22] Hatta Moskova tarafına geçen Kıyiv Mıhayliv manastırının keşişi Rafail, Çar voyvodalarına "Latin dünyası" taraftarlarının Kıyiv manastırlarında oturdukları, bu rahiplerin Çar'a itaat etmedikleri, memurlarını Ukrayna'dan kovmak istediklerini anlatıyordu.[23]

Kıyiv rahipleri ve Kilise hiyerarşi ise **Unia** ile mücadelesi zamanında olduğu gibi Moskova ihlalleri karşılığında Konstantinopolis Patriği ismini, ona karşı gösterdiği sadakatlerini ve bağlıklarını kullanmaktaydı. İlk önce 1654 yılın yazında Metropolit Kosiv, Moskova çarına gönderdiği mektublarında Kıyiv Metropolitliği'nin Tanrı hakkına ve Aziz Pederlerinin kurallarına göre Konstantinopolis'e bağlı olduğunu hatırlatmakta, ondan Kıyiv Metropolitliği'ni Konstantinopolis'ten hiç uzaklaştırmamasını rica etmekteydi. İlaveten Metropolit, Çar'dan Ukrayna ruhban sınıfı temsilcilerinin Moskova'ya zorla getirtilmemesini ve orada bulundurulmamasını talep ediyordu.[24] Kosiv'in Moskova çarına kendi yerine gönderdiği, yakın ikbalde Kıyiv-Peçersk Lavrası Arhimandritisi olacak, o zaman Kıyiv'deki eski Aziz Mıkola çöl manastırı igumenosu olan ünlü Ukrayna aydını ve din adamı İnokentiy Gizel ise Çar Aleksey Mihayloviç'e başvurarak sunduğu namesinde metropolit adından Kıyiv Metropolitliği'nin Konstantinopolis Patrikhanesi'ne bağlanmasının, ruhban sınıfının "*tüm özgürlükleri ve hakları kökeni*" olan bir özgürlük olduğunu beyan etmektedir. [25]

Bununla beraber Gizel'in bulunduğu elçilik Çar'a, Lehlilerin Sılvestr Kosiv'a iftira ettiği ve azarladığı bir vesikayı Lehlilerin Ukrayna ruhban sınıfına karşı kötü davranışlarının bir misali olarak diplomatik bir amaçla getirmiştir.[26] Büyük ihtimalle Kosak Devleti, bu eylemle Kosiv'in Ortodoksluğa sadık bir keşiş olduğunu göstermek istemiştir. Ancak söz konusu vesikanın satırlarında şu sözlere de rastlanabilmektedir:

[21] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/I, s. 852-857.
[22] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/I, s. 852-853.
[23] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/I, s. 853-856.
[24] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii,** C.X, s. 741.
[25] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii,** C.X, s. 752.
[26] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii,** C.X, s. 748.

"*Nalıvaykolar,*[27] *dini Türk'e sattılar*".[28] Böylelikle vesika, Kıyiv Metropolitliği'nin Konstantinopolis Patrikhanesi vasıtasıyla gerek Ukrayna halkını gerek Kosak zümresini Osmanlılarla ilişkilendirdiğini hatırlatmaktaydı. Bu hatırlatma da artık Moskova tarafından bir tehdit olarak algılanabilirdi.

Fakat 1656'da Moskova Patriği Nikon, Polotsk'ta kendi vekilini tayin ederek artık "*Büyük ve Küçük ve Beyaz Rusya Patriği*" olarak adlandırmakta,[29] çarlığın XVII. yüzyılın sonundan itibaren "*Küçük Rusya*" terimiyle[30] işaret ettiği Ukrayna arazileriyle birlikte Beyaz Rusya arazilerinin Kıyiv Metropolitliği'ne ait olduğunu hiç önemsememekteydi. Moskova Patriği, aynı unvanı da Sılvestr Kosiv'e ilettiği 10 Mayıs 1656 tarihli mektubunda kullanmaktadır. Bununla birlikte Moskova Patriği, kendi mektubunda Kosiv'e hitap ederek Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Kıyiv Metropolitlerine bağışladığı "*Bütün Rusya Metropoliti*" ve "*Konstantinopolis Tahtı Eksarhı*" unvanlarını kullanmamaktadır, metropoliti "*oğlum*", kendisini "*senin papazın*" [31] isimlendirmeye çalışmaktadır.[32] Bundan itibaren Moskova Patrikleri "*Büyük ve Küçük ve Beyaz Rusya Patriği*" unvanını kendi lakaplarına dahil etmeye başlamıştır.[33]

Fakat Hatman Bogdan Hmelnıtskıy vefat ettiği 1657'ye kadar bizzat Kıyiv Metropolitliği'ni savunmuştur. Böylelikle Hatman'ın, kâtibi İvan Vıgoskıy'ın ve Silvestr Kosiv'in kararıyla 8 Mart 1657 tarihinde eski Kıyiv-Mohıla Akademisi rektörü ve Sol Yaka Ukrayna'daki Yeletsk manastırı igumenosu Lazar Baranovıç, Çernihiv Piskopos makamına Osmanlı İmparatorluğu hudutları içinde, Boğdan Voyvodalığı'nın başkenti Yaş şehrinde Konstantinopolis Patrikhanesi'ne itaat eden Suceava Metropoliti Gedeon ve diğer iki piskopos tarafından tayin edilmiştir.[34] Hem

---

[27] Severın Nalıvayko'nun 1594-1596 yıllarında Lehlere karşı Ortodoksluğu savunmak amacıyla büyük bir isyan çıkartan Kosak kumandası olduğundan bu metinde "Nalıvaykolar" sözcüğü "Kosaklar" manasında kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Plokhy, **a.g.e**.

[28] Plokhy, **a.g.e**. s. 752.

[29] **Drevnyaya Rosiyskaya Vivliofika**, C.III, s. 301.

[30] B. Kravtsiv, "Mala Rus", **Entsıklopediya Ukrayinoznavstva**, C.IV, Lviv, Svit, 1994, s. 1446-1447.

[31] Sıralanmış kelimeler mektupta çizilidir. Name metni için bkz. Bulgakov, **a.g.e.**, C.XII, s. 103.

[32] Bulgakov, **a.g.e.**, C.XII, s. 104.

[33] Bulgakov, **a.g.e.**, C.XII, s. 112.

[34] Hatman, kâtibi ve metropolit adlarını bildiren tayin namesi için bkz. A. Stradomskiy, "Lazar Baranoviç, Arhiyepiskop Çernigovskiy İ Novgorodseverskiy (okonçaniye)", **Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşçeniya**, C.LXXV (Avgust), Sankt-Peterburg, 1852, s. 96-97.

de tayin, Boğdan Voyvodası Georgiy Stefanos'un izniyle gerçekleştirilmiştir.[35] Bu tayin öncelikle Metropolit Kosiv'in ölümün eşiğinde bulunmasıyla açıklanabilir. 13 Nisan 1657'de ya da Baranovıçin tayininden bir ay sonra metropolit vefat etmiştir. Her halukarda zayıflanıp kendi kendine piskoposu tayin edemediğinde Baranovıç'ı hatman ve kâtibinin desteğiyle Moskova'ya değil Osmanlı arazilerine göndermektedir.[36] Şüphesiz gerek Kosak Hatmanı gerek Kıyiv Metropoliti bu eylemleriyle halklarının Konstantinopolis Patrikhanesi'ne itaat etmesini, Moskova Patriği'ne bağlanmamasını istediklerini gösteriyorlardı. Hmelnıtskıy bu siyasetini ölümüne kadar sürdürmüş, metropolit Kosiv'in ölümünden hemen sonra Osmanlı arazilerinde tayin edilen Lazar Baranovıç'ı kendi emriyle metropolit vekili makamına tayin etmiştir.[37]

3.1.2. Ukrayna Kilisesinin Son Konstantinopolis Patrikhanesi Metropolitleri Zamanında Moskova'ya Karşı Mücadelesi

1658'da Sılvestr Kosiv'in yerine kilise tahtına oturan Volın bölgesindeki Lutsk şehri piskoposu Dionisiy Balaban-Tukalskıy da Kıyiv Metropolitliği'ni Moskova Çarlığı ihlallerinden aktifçe savunmaya devam etmiştir. Kuzey'in gözünde Kıyiv-Mohıla Akademisi mezunu olarak "Latin dünyasının taraftarı" olan Balaban büyük ihtimalle 1658'de Kosak Devleti ile Lehistan-Litvanya Birliği arasındaki Hadyaç antlaşmasının imzalanmasına katılmış, 1659'da ise diğer Ukrayna piskoposları ile birlikte Varşova Meclisi (Seym) tarafından gerçekleştirilen antlaşmanın onaylanmasına da iştirak etmiştir. Hadyaç antlaşması ise Kosak Devleti'ni Lehistan-Litvanya Birliği hudutlarına dahil ediyordu.[38] Bununla birlikte Dionisiy Balaban, Moskova Patriği'nin rütbesini kabul ve tasdik etmesinden vazgeçip ikametgâhını Moskova ordusu bölüklerinin bulunduğu Kıyiv'den Kosak payitahtı Çehrin'e taşımış ve orada 1663'deki vefatına kadar bulunmuştur.[39]

Dionisiy Balaban döneminden kalan en önemli tarihi ifadelerden birisi muhtemelen Hırvat kökenli aydın Juraj Križanić'a aittir. 1617 doğumlu bu müellif

[35] Stradomskiy, a.g.m., C.LXXV, s. 95-96.
[36] Stradomskiy, a.g.m., C.LXXV, s. 14-23; Bulgakov, **a.g.e.**, C.XII, s. 105-107.
[37] Harlampoviç, **a.g.e.**, C.I, s. 173.
[38] B. N. Florja, "Dionisiy", **Pravoslavnaya Entsiklopediya**, C.XV, Moskva, Moskovskiye Uçebniki, 2007, s. 282-284.
[39] Ohiyenko, **a.g.e**, s. 155.

Roma'da tahsil görüp Katolik ve Ortodoks mezheplerinin birleşmesi taraftarı olarak şöhret kazanmış, yaşadığı dönemin en eğitimli Slav aydınlarından birisi olmuştur. Hâlbuki 1658'da Križanić, Viyana'da bulunduğunda Moskova hükümetinin teklifi üzerine Moskova çarına hizmet etmesine razı olup kuzey memleketlerine yönelik sefere çıkmıştır. Ancak Križanić, Moskova'ya 1659'da varmış ve akabinde 1661'de Sibirya'da olan Tobolsk şehrine sürgün edilmiştir. Ukrayna tarihçisi Mıkola Kostomarov'un tahminlerine göre bu Hırvat aydını Moskova Çarlığı'nda mevcut olan Kilise törelerine göre ikinci kez vaftiz edilmekten vaz geçmiş, bu yüzden sürgüne gönderilmiştir. Her halde İstanbul'u da ziyaret edip Rum kilisesini şiddetle eleştiren Križanić'in Hıristiyan Kilisesi'ne dair görüşleri, Moskova rahiplerinin doktrinlerine muhalefet ediyordu.[40]

Križanić, böylelikle 1659'da Moskova yolundayken Kosak Devleti'nden geçtiğinde **1659'un Yazında Lviv'den Moskova'ya Kadar Yazılan Hatıratlar** adlı eserinde şunları kaydetmektedir:

> "*Çerkaslar [Moskovalılar, Ukraynalıları ara sıra "Çerkası" aldandırıyorlardı], Ortodoks dinine sadık kalmasına rağmen canavar adetlerine ve tabiatlarına sahiplerdir. Ve buna dair sebeplerden en kuvvetlisi ruhani değil ama siyasal ya da geçişli bir işe ait olan dalalettir ki bu dalaleti başlatan Lehlilerdir ve onlar yüzünden gerek Çerkasılar gerek Avrupa'nın neredeyse bütün halkları, onu benimsediler ve hararetli bir biçimde destekliyorlar. Dalalet şudur ki bu ünlü Rus Çarlığı altında yaşamak – büyük bir esirlikte, itaatte ve hizmette – Türk zulümlerinden daha kötüdür, Mısır mesaisinden ve firavuna hizmet etmekten daha kötü olarak yaşamak demektir diye kafalarına koydular ve bunu gerçek ve doğru bir fikri sanıyorlar. Bu şeytan iddiası uğruna kâfir ruhani adamları ve Rum metropolitleri onlara da hakikaten çok yardım ediyorlar ki biz bunu birinden değil ama çoktan büyük bir üzüntümüzle duyduk.*"[41]

Križanić'in bu anlattıklarına göre Metropolit Dionisiy'in idare ettiği Ukrayna ruhban sınıfının Moskova Patrikhanesi'ne mukavemet ettiği, kendi mücadelesinde Doğu Patrikhanelerinin desteğinden faydalandığı muhakkaktır. Metropolit'in kendisi ise seleflerinin yaptığı gibi rütbesine dair tayinini o dönemde IV. Partenius olan

[40] N. İ. Kostomarov, **Russkaya İstoriya V Jizneopisaniyah Ee Glavneyşih Deyateley**, C.II, Moskva, Svarog, 1995, s. 173-175.
[41] S.A. Belokurov, "Yuríy Krizhanich V Rossíi", **Çteniya V İmperatorskom Obşçestve Istorii İ Drevnostey Rossiyskih Pri Moskovskom Universitete**, C.III (206), Moskva, 1903, s. 34.

Konstantinopolis Patriği'nden almıştır.[42] Bir süre sonra aynı İstanbul Patiği de Yuriy Hmelnıtskıy'ın Ukrayna'da ikinci kez hatmanlığa getirilmesine katılacaktı.

Fakat 1659 yılı sonunda Kosak Devleti!nde ilk hatman makamına gelen Yuriy Hmelnıtskıy, Moskova Çarlığı ile yeni bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmanın Rusya tarihlerinde Bogdan Hmelnıtskıy'ın Moskova Çarı ile 1654'te imzaladığı anlaşmanın tekrarlanması olarak yorumlandığında gerçek 1654 tarihli anlaşmanın ne olduğu sorusunu akla getirir.[43] Zaten 1659'da Moskova Knyazı Aleksey Trubetskoy, Yuriy Hmelnıtskıy'ı 1654 tarihli anlaşma gibi sunulan yeni ve sahte anlaşmayı imzalamaya zorlamıştır. Trubetskoy, Kosaklara 1654 tarihli anlaşmayı getirdiği söylenip bu anlaşmanın sahte kopyasını zorla sunmuştur. Onun için 1654 tarihli anlaşma gibi görünen 1659 tarihli anlaşmada artık Ukrayna Kilisesi'ne dair yeni bir madde mevcut olmuştur. O sekizinci maddeye göre Kıyiv Metropoliti bütün ruhban sınıfıyla birlikte artık Moskova Patriği'ne itaat etmeli, "*tasdiki altında bulunmalıydı*".[44] Aynı tarihte gerçek Kıyiv Metropoliti Dionisiy Balaban, Leh Krallığı'na ait olan Ukrayna arazilerinde bulunması dolayısıyla Moskova hükümeti tarafından ihanetçi sayılmıştır. Bu yüzden Knyaz Trubetskoy, Kilise kanunlarından ihmal ederek Kıyiv Metropoliti'nin var olmasına aldırmadan Çernihiv Piskoposu Lazar Baranovıç'i de Kıyiv Metropoliti vekili makamına tayin etmiştir.[45]

1659 tarihli anlaşmadan sonra Kosak üst tabakları, Kiliseye dair sekizinci maddeye razı olmadan hatman Yuriy Hmelnıtskıy liderliğinde ona karşı kafa tutmakta, 1659-1660 yılları boyunca bu maddeyi feshetmek maksadıyla Moskova'ya elçiler göndermekteydi.[46] Fakat 4 Mayıs 1661'de Moskova Patriği Vekili Pitirim -Patrik Nikon Kilise tahtından uzaklaştığından- yeniden Kilise kanunları dışı olarak Kıyiv Metropoliti vekili makamına eski Nijın şehri başpapazı Maksım Fılımonovıç'ı tayin etmiştir. Bundan önce Fılımonovıç, Moskova'da Kilise kanunlarına aykırı bir şekilde piskopos makamına tayin edilmişti. Ayrıca Çar hükümeti onun için piskopos

[42] Florya, a.g.m., s. 614.
[43] Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/I, s. 812-813.
[44] Polonska-Vasılenko, **İstoriya Ukrayını**, C.II, s. 40, 194.
[45] Eyngorn, **a.g.e.**, s. 145.
[46] Eyngorn, **a.g.e.**, s. 142-152.

makamını Moskova Çarlığı'nın 1654'te işgal ettiği, resmen henüz Kıyiv Metropolitliği'ne ait olan Mohıliv şehri piskoposluğunda bulmuştur.[47]

Bu tayin gerek Moskova gerekse Ukrayna Kilisesi tarihinde özellikle dikkat çekicidir. İlk kez olarak Çar hükümeti, Ukrayna'daki Kilisenin yüksek makamına kendi ajanı olan kişiyi basit bir papazdan piskopos rütbesine yükseltip tayin ediyordu. Buna kadar Fılımonovıç, 1653'den başlayarak Moskova hükümetine sadıkça hizmet etmiştir. Moskova'da piskopos makamına tayin edildikten sonra "Metodius" keşiş adını alan Filimonovıç, orada üç hafta geçirdikten sonra ona bağışladıkları piskoposunu ziyaret etmeden hemen Kıyiv'e hareket etti.[48] Böylelikle basit bir papaz sırf Moskova ajanı olduğundan, dolayısıyla ruhani değil laik emirlere göre Kıyiv Metropoliti vekili olmuştur. Bunun karşılığında Leh Krallığı'na ait Ukrayna topraklarında bulunan Hatman Yuriy Hmeknıtskıy ve Kıyiv Metropoliti Dionisiy Balaban, Konstantinopolis Patriği'ne eski Kosak Trahtemıriv Manastırı igumenosunu bir elçisi olarak Metodius'u aforoz etmek ricasıyla göndermiştir. Onların ricası üzerine Konstantinopolis Patriği, Kıyiv Metropoliti'ne Metodius'u ve onunla birleşen herkesi, laik iktidarın desteğiyle Kıyiv Metropolitliği'ne el koydukları gerekçesiyle aforoz eden namesini yollamıştır. Namesinin kopyası Sol Yaka Ukrayna'da duyulduğunda ruhban sınıfının isyanına sebep olmuştur. Ocak 1663'de sahte metropolit vekilinin kendisi bile bu tür haberleri Moskova'ya bildiriyordu.[49]

Moskova Çarı ise bu hususta Konstantinopolis Patriği'ne aforozunu kaldırmak ricasıyla yazıyordu. Ancak Çar'ın mektubu, gerçek Kıyiv Metropoliti Dionisius Balaban'ı Katolik mezhebine geçen bir rahip olarak nitelendirmekteydi.[50] Bu hususiyet de Moskova Çarı hükümetinin Kıyiv Metropolitliği ya da Kilise işlerinde gerek zulümlerden gerekse yalanlardan faydalanmaktan imtina etmediğini daha şiddetli bir biçimde düşündürmektedir. Konstantinopolis Patriği ise dört ay boyunca Çar'ın namesine cevap vermemiş, ancak Çar'ın ikinci namesinden sonra aforozunu ortadan kaldırmıştı.[51] Fakat bu dönem içinde Ukrayna ruhban sınıfının Çar

[47] Harlampoviç, **a.g.e.**, C.I, s. 185-187.
[48] Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.II, s. 311-312.
[49] G. F. Karpov, **Kıyivskaya Mitropoliya İ Moskovskoye Pravitelstvo Vo Vreymya Soyedineniya Malorossii S Velikoyu Rossıyey**, C.III, Moskva, Universitetskaya Tipografiya, 1876, s. 57-58.
[50] Karpov, **a.g.e.**, C.III, s. 58-59.
[51] Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.II, s. 315.

hükümetinin eylemleri karşısında gösterdiği infial o kadar yüksek dereceye ulaşmıştır ki, Kıyiv igumenosları Metodius'a biat etmekten, onun adını ayinleri sırasında hatırlamaktan katiyen vazgeçmişlerdi.[52]

Bununla beraber ruhban sınıfının tepkileri, Moskova'nın artık Ukrayna yandaşı sayesinde Kıyiv Metropolitliği'ne dünyevi taarruzlarını gerçekleştirmesini engellememekteydi. 1665'te sahte metropolit vekili, Moskova'ya siyasal ihbarla geldikten sonra Moskova Çarlığı'nda Ukrayna hudutları yanında bulunan Belgorod şehrini yeni bir piskoposluğun merkezi olarak ziyaret etmiştir.[53] Bu eylemle Metodius, Moskova Patrikhanesi'nin henüz 1657'de açtığı Belgorod Piskoposu makamına tayin edilmesine niyet etmekte, zaten Belgorod Piskoposluğunu da tanımaktaydı. Ancak Belgorod Piskoposluğu, Moskova Kilise Konseyi tarafından açıldığında yalnız Moskova Çarlığı şehirlerinden değil Kıyiv Metropolitliği'ne itaat eden Sol Yaka Ukrayna'nın hudut şehirleri ve köylerinden de oluşturulmuştu.[54] 1667'de Belgorod Piskoposluğu son bir şekilde tesis edilmiş, piskoposu makamına Sırp bir keşiş tayin edilmiştir.[55] Bu süretle Moskova Çarlığı, Ukrayna Kilisesi arazilerini adım adım istila etmeye devam etmekteydi. İlk bakışta hareketleri ve eylemleri basit ve önemsiz gibi görünmse de maksatlarına göre uzun süreçli stratejisi ile hareket etmektediler. Bu hareketleri yüzünden Kıyvi Metropolitliği gittikçe küçükmekte, nüfuzunu da kaybetmekteydi.

Aynı 1665'te Moskova'ya itaat eden Sol Yaka Ukrayna Hatmanı İvan Bruhovetskıy, Çar hükümetine tarihe "Moskovalı maddeler" adıyla geçen yeni Moskova Çarlığı-Kosak Devleti antlaşması projesiyle başvurmuştur. Söz konusu maddelerin dördüncüsü Kıyiv Metropolitliği'ne dair idi ve Moskova'dan Kıyiv'e "*bir Rus azizi*" göndermeyi, onu da metropolit makamına direkt olarak tayin etmeyi teklif etmekteydi. Ancak Kıyiv Metropolitliği'nin İstanbul'a bağlı olması dolayısıyla bu isteğin karşılığında Çar Aleksey Mihayloviç ilk önce Konstantinopolis Patriği'ne

[52] Eyngorn, **a.g.e.**, s. 198, 204.
[53] Harlampoviç, **a.g.e.**, C.I, s. 193.
[54] Filaret, **İstoriko-Statistiçeskoye Opisaniye Harkovskoy Yeparhii**, C. I, Moskva, Tipografiya V. Gotye, 1852, s. 5.
[55] P. F. Nikolayevskiy, "Patriarşaya Oblast İ Russkaya Eparhiya V XVII V., **Hristianskoye Çteniye**, S.1-2, Sankt-Peterburg, 1888, s. 170-178.

hatmanın teklifi hakkında yazmaya ve bu iş için izin almaya karar vermiştir.[56] İvan Bruhovetskıy bu tür faaliyetle kendisine karşı başkaldıran Ukrayna ruhban sınıfının protesto davranışlarını ötelemeye çalışmaktaydı. Fakat artık 1666 yılın başında hatmanın eylemine kızan Kıyiv rahip ve papazları -hatta Moskova'dan gönderilecek olan metropolite itaat etmek istemeyen sahte metropolit vekili Metodius ile birlikte- Moskova Çarı Voyvodası ve Boyarı Petr Vasilyeviç Şeremetyev'e aşağıdaki bilgiyi ilan ettiler:

> "*Eğer seçimimize göre değil ama hükümdarın iradesine göre bizde Moskovalı metropolit olursa razı olmamızdan hükümdar hepimizi en kısa sürede idam ettirsin. Moskovalı metropolit Kıyiv'e gelirse biz kendimizi manastırlarda kapatırız ve yalnız boyumuzu ve ayaklarımızı tutarak bizi oralardan çıkartabilirler, ancak o zaman Kıyiv'de Moskovalı metropolit olur… Kıyiv'de Moskovalı metropolit olmaktan ölümümüzü kabul etmek bizim için yeğdir.*"[57]

1666'da Moskova Çar hükümeti temsilcileri, Patrik Nikon'a hakemlik yapan Büyük Moskova Kilise Konseyi sırasında yeniden Ukrayna Kilisesi meselesine değinmişlerdi. Moskova hükümeti, Konsey'de bulunan İskenderiye Patriği Paisios'un Ukrayna ruhban sınıfını Moskova Patrikhanesi idaresine bağlamasını istemiştir. Fakat Paisios bundan kesin bir şekilde vazgeçmiştir. Bu durum karşı Patrik Paisios bir piskoposun diğer bir piskoposluk işlerine küstahça karışmasını yasaklayan Kilise kanunlarının önemine dikkat çekmiştir. Onun görüşlerine aynı Moskova konseyinde bulunan Antakya Patriği Makarius da katılmıştır.[58]

Bu durumda bile amacından vazgeçmeyen Çar hükümeti, Konstantinopolis Patrikliği arazilerinin kademeli işgali taktiğine geçmiştir. Moskova Kilise Konseyi kararıyla Konstantinopolis'e ait olan Çernihiv Piskoposluğu başpiskoposluk seviyesine yükseltilmiştir.[59] Artık yeni Moskova Patriği İosaf ile İskenderiye ve Antakya Patriklerinin imzaladığı 8 Eylül 1667 tarihli nameye göre Çernihiv eparhiasında (Hıristiyanlıkta din idari bölümü) başpiskopos makamına ünlü Ukrayna din adamı Lazar Baranovıç vazifelendirilmiştir.[60] Büyük ihtimalle İskenderiye ve

---

[56]Andriy Yakovliv, "Ukrayinsko-Moskovski Dogovorı V XVII-XVIII Vikah", **Ukrayinskıy İstorıçnıy Jurnal**, S.1, Kıyiv, 1994, s. 134-135.
[57] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii,** C.VI, s. 79.
[58] Eyngorn, **a.g.e.**, s. 391-394.
[59] Stradomskiy, a.g.m., C.LXXV (Avgust), s. 43.
[60] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 9-11.

Antakya Patrikleri bu nameyi Moskova hükümetinin baskısı altında imzalamışlardır. Fakat Konstantinopolis Patriği, Moskova Çarlığı'nın Kilisel topraklarına yaptığı bu saldırısına cevap olarak Baranovıç'ı başpiskopos makamından zaman kaybetmeden azledip, indirmiştir.[61]

Buna rağmen gerek Kosak Devleti gerekse Kıyiv Metropolitliği için Moskova Kilise Konseyi tolantısının bitmesiyle yeni ve geri dönülemez bir dönem başlamıştır. 30 Ocak 1667'de Moskova Çarlığı ile Lehistan-Litvanya Birliği 13,5 yıllık Andrusovo barışını imzalamışlardı. Ona göre Ukrayna bu iki devlet arasında Sağ Yaka Ukrayna ve Sol Yaka Ukrayna'ya bölünmüştür. Kıyiv şehri ise iki yıl boyunca Moskova Çarlığı'nın hudutları içerisinde kalacaktı. Barışın özel bir maddesi de Kırım Hanlığı'nın Ukrayna topraklarına saldırması durumunda iki devletin ordu kuvvetlerinin birleşmesini öngörüyordu. Bu koşullarla imzalanan barış antlaşması, Karadeniz bölgesindeki olayların gelişmesinden daha ileri giderek Osmanlıların aleyhine de yöneltilmiştir. [62]

Fiilen Andrusovo Barışının imzalanmasıyla Hatman Petro Doroşenko'nun çerçevesinde Lehistan ve Moskova Çarlığı'nın saldırılarına bir alternatif olacak Devleti Aliye'nin himayesi altında girme fikri, Varşova ile Moskova'nın Ukrayna'yı taksim etmesine karşı gösterilen bir tepki olarak kuvvetlenmiştir. Artık 1668'de, Sağ Yaka Ukrayna Hatmanı Petro Doroşenko'nun, Osmanlı Padişahı IV. Mehmed'e Kosak Devleti'ni himayesi altına almak ricasıyla başvurduğu zaman,[63] "Osmanlı projesinin" en aktif ideologlarından birisi olan,[64] 1663'de Dionisiy Balaban'nın vefatından sonra Korsun şehrindeki Kilise Konseyi tarafından Kıyiv Metropoliti makamına seçilen Josıp Nelyubovıç-Tukalskıy, Konstantinopolis Patriği III. Metodius'un gönderdiği, makamına tayin eden namesini almıştı. Patriğin namesi 6 Mart 1668 tarihlidir, yani Petro Doroşenko'nun elçilerinin Devlet-i Aliye'de bulunduğu zaman denk gelmektedir.[65]

Josıp Nelyubovıç-Tukalskıy metropolit olunduktan sonra papaz ve keşişlerine ibadet yerlerinde *"mütedeyyin ve Tanrı tarafından verilen hatman Petro"*

[61] Harlampoviç, **a.g.e.**, C.I, s. 201.
[62] Sanin, a.g.m., s. 276-286.
[63] Krıkun, a.g.m., s. 120-121; Karaçay Türkal, a.g.t., s. 495.
[64] Geniş bilgi için bkz. Doroşenko, **a.g.e.,** s. 302-557.
[65] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.IX, s. 1-7.

Doroşenko'nun uğruna dua etmek emrini vermiştir. Metropolitin güçlü şahsiyetini Moskova Çar hükümeti bile göz ardı etmemekteydi.[66] Nihayet 1668 yılı sonunda Kıyiv Metropoliti, kendi rakibi olan Fılımonovıç'ı Uman şehri manastırına kapattırmıştır.[67] Fılımonovıç, Uman şehri manastırından kaçmışsa da, Tukalskıy ile artık rekabet etmememiştir. Sol Yaka Ukrayna'da Moskova'ya karşı çıkan isyana katılmakla suçlanmış olan "metropolit vekili" 1668-1669 yılları kışında Moskova Çarı Voyvodası Şeremetyev'in emriyle Moskova'ya götürüldükten sonra orada yargılanmış, Moskova'daki Novospask manastırına hayatının sonuna kadar kapattırılmıştır.[68]

Bununla birlikte Tukalskıy, Moskova Çarlığına ait olan Sol Yaka Ukrayna'da itiraz olunamaz otoriteyi kazanmayı başarmıştır. Aynı zamanda 1668'de Ukrayna'nın Petro Doroşenko'nun hatman topuzu altında birleşmesi, kısa süreli de olsa, metropolite durumunu kuvvetlendirmek imkânını sağlamıştır. Zamanla Sol Yaka Ukrayna'nın Tukalskıy'ın kontörlünden çıkmasına rağmen metropolit 1675 yılının yazında vuku bulan vefatına kadar kendi makamında bulunmuştur.[69] Hatta **Posolskiy Prikaz** başkanı Afanasiy Ordin-Naşçokin, Metropolit'in Kosak Devleti'nin siyasî ve din hayatında oynadığı rolünü anlayarak uzun süre boyunca onu Moskova Çarı tarafına meylettirmek için boşu boşuna çabalıyordu.[70] Metropolit'in bu niyetlerine karşı cevabı aşikârdır. Josıp Tukalskıy hayatının sonunda bile Moskova Çarlığı ile Sol Yaka Ukrayna ordularının çevirdiği Kosak başkenti Çehrin'i bırakmamıştır.[71]

3.1.3. 1676'den Sonra Ukrayna Ruhban Sınıfının Zayıflaması

Hâlbuki Tukalskıy, Konstantinopolis Patriklerinin tayin ettiği Kıyiv Metropolitlerinden sonuncusu olmuştur. Ölümünden hemen sonra 1676'da Moskova yeniden Kilise kanunlarını ihlal ederek, Ukrayna ruhban sınıfını kendisine tâbi kılmak niyetlerine aktif bir şekilde dönmüştür. Böylelikle henüz 1670'de Moskova hükümeti tarafından Kıyiv Metropoliti vekili makamına tayin olunan Çernihiv başpiskoposu

[66] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.VIII, s. 66.
[67] Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XII, s. 370.
[68] Karpov, **a.g.e.**, C.III, s. 169-200.
[69] Florya, "Mitropolit İosif", s. 145-147.
[70] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.IX, s. 19-21, 254-258.
[71] Doroşenko, **a.g.e.**, s. 554.

Lazar Baranovıç[72] kendi pozisyonunu kuvvetlendirmeye başlamıştır. Bellidir ki bu dönemden itibaren, özellikle Osmanlıların 1672'de Lehistan'a karşı ve 1674-1676 yıllarında Doroşenko'yu desteklemek için yaptığı seferleri en başta olmak üzere, XVII. asrın ikinci yarısında vuku bulan harplerden sonra Kıyiv Metropolitliği Moskova Çarı hükümetinin baskısına dayanamayıp kendi haklarını savunmak işini tedrici olarak bırakmak durumunda kalmıştır.

Eskiden olduğu gibi Ukrayna ruhban sınıfı, Kıyiv Metropolitliği'nin Konstantinopolis'e bağlanması meselesinde en mühim rolü oynamıştır. Ama bu zümre de kararlığını gittikçe kaybetmiştir. Fakat Moskova hükümetinin rüşvet ve bahşişleri, "sadakaları", toprakları bağışlaması ve Ukrayna rahiplerinden bir kısmını direkt olarak himayesi altına alması değil, başlıca Ukrayna Hatmanlığının Pereyaslav Şurası'ndan sonra özerkliğini hızlı bir biçimde kaybetmesi bu sürece şekil veriyordu. Bu faktör gerek ruhban sınıfını gerek basit Kilise halkını ağırlıklı olarak etkiliyordu. Sol Yaka Ukrayna'nın merkezîleşen bir imparatorluğa dönüşen Moskova Çarlığı hudutları içeresinde bulunması da Kıyiv Metropolitliği'nin geleceğini şekillendiriyordu. Bundan başka tarihçilerin nadiren dikkat ettiği diğer bir gerçek de 1686'da metropolitliğe karşı başlayan son işgal eylemlerinden önce onun ruhban sınıfı artık 1654 tarihine kıyasla çok kısaltılmış bir arazi sahasında bulunması idi. Moskova'nın Kıyiv piskoposluklarını ardı ardına ellerine geçirme taktiği, stratejik niyetlerini bütünüyle tamamlıyordu.

Aynı zamanda da Lehistan-Litvanya Birliği hudutları içerisinde bulunan Kıyiv Metropolitliği piskoposluklarında artık Leh Krallığı ve Roma-Katolik mezhebi tarafından Ukrayna ruhban sınıfına baskılara devam ediliyordu. Onu da **Unia**'yı desteklemeye zorlamaktaydı. Bu kapsamda 1681 yılı Kıyiv Metropolitliği için belki en kritik ve belirleyici senelerinden birisi olmuştur. Bir taraftan Osmanlıların Moskova Çarlığı ile imzaladığı, Ukrayna'yı yeniden Özü Nehri boyunca parçalayan Bahçesaray Antlaşması, Sol Yaka Ukrayna Kilisesi topraklarını Moskova Patriği İoakim'in ihtiraslarına bırakmıştı. Diğer taraftan ise aynı tarihte Lehistan Kralı'nın henüz 1673'de Kıyiv Metropolitliği idarecisi makamına tayin ettiği[73] Lviv Ortodoks

[72] A. Stradomskiy, "Lazar Baranoviç, Arhiyepiskop Çernigovskiy İ Novgorodseverskiy (okonçaniye)", s. 54.
[73] Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.II, s. 325; **Opisaniye Kiyevosofiyskaho Sobora**, s. 206.

Piskoposu Yosıp Şumlyanskıy, **Unia** ya da Sağ Yaka Ukrayna'daki Ortodoks ve Katolik mezheplerinin Papa idaresi altında birleşmesini gizlice desteklemiş, kendisi de **Unia** (Ortodoks-Katolik) mezhebini kararlı bir şekilde savunucusu olmuştur.

Ayrıca Batı Ukrayna'da bulunan Peremışl şehri piskoposu İnokentiy Vınntıskıy ile eski ve meşhur Univ Manastırı arhimandritisi Varlaam Şeptıtskıy, Yosıp Şumlyanskıy'ı desteklemişlerdi.[74] Onların hepsi de 1681'de Papa elçisi huzurunda **Unia**'yı tanıyıp Roma'ya karşı sadakatlerini belirtmişlerdi.[75] Zaten 1673'te Sejm adlı Lehistan Meclisi, Osmanlı-Ukrayna ilişkilerini tahrip etmek amacıyla Sağ Sahil Ukrayna'daki Ortodoks Kardeşliklerinin Konstantinopolis Patrikhanesi tarafından **stauropegic** (doğrudan doğruya Patrik yönetimi ve himayesinde bulunma) alınma haklarını kaldırmış, hatta Ukraynalıların Osmanlı Devleti'ne gitmelerini yasaklamıştır.[76] 1676'da ise Lehistan-Litvanya Birliği hükümeti Ukrayna'da **Unia**'yı hazırlarken idam cezası tehdidi altında Ortodokslara Konstantinopolis Patrikhanesi ile irtibatta kurmalarını sert bir şekilde yasaklamıştır.[77] 1676 yılı yasağı Lehistan-Litvanya Birliği'nde 1678'de ve 1697'de tekrarlanmıştır.[78] **Unia** kendisi ise 1692-1703 yılları arasında Lehistan-Litvanya Birliği'nin bütün Ortodoks Piskoposlarına resmen beyan edilmiştir.[79]

Bu iki önemli olayın yanı sıra 1681'de Ukrayna'da ya da tam olarak Osmanlılara ait olan bölgelerin bir kısmında üçüncü mühim bir olay daha vuku bulmuştur. Bahçesaray Antlaşması'ndan hemen sonra 1672'de Konstantinopolis Patriği İakovos, Lehistan'a karşı açılan Osmanlı seferi neticesinde oluşturulmuş olan Kamaniçe Eyaleti için kendi metropolitini tayin etmiştir. Dahası yeni kurulan "Podolya eparhiası" metropoliti Pankratius'a "*Bütün Küçük Rusya Eksarhı*" unvanı verilmiştir. Pankratius ise Rum kökenli bir piskopos da olmuş, Konstantinopolis tarafından Ukrayna'ya gönderilmiştir. Bu yeni metropolit Lehistan Krallığı hudutları içeresinde bulunan Lviv Piskoposluğu'nda bile iktidarını genişletmeye çalışmıştır.

[74] O. P. Krıjanivskıy, S. M. Plokhy, **İstoriya Tserkvı Ta Relihiynoyi Dumkı V Ukrayini**, C.III, Kıyiv, Lıbid, 1994, s. 111-112.
[75] Yakovenko, **a.g.e.**, s. 491.
[76] Daşkevıç, "Proturetska Oriyentatsiya", s. 12.
[77] Lujnıtskıy, **a.g.e.**, s. 394.
[78] Harlampoviç, **a.g.e.**, C.I, s. 215.
[79] Yakovenko, **a.g.e.**, s. 491.

Böylelikle 1682'da Ugornıtsk manastırı için antiminsioni (ayin sırasında kullanılan, azizlerin bedenlerinin parçalarını ihtiva eden kutsal bir kumaş parşası) takdis etmiştir.[80] Ancak Kamaniçe Piskoposluğu, Osmanlıların 1699'da Kamaniçe Eyaletini kaybetmesiyle yok olunmalıydı. Muhtemelen Konstantinopolis Patriği, Kamaniçe Piskoposunun bu faaliyeti vasıtasıyla gerek Lehistan-Litvanya Birliği'nin gerekse Moskova Çarlığı'nın arazileri üzerindeki iddialarına karşı mukavemet ediyordu. Her halde bu gerçeklere bakıldığında Konstantinopolis Patriği'nin Josıp Tukalskıy'ın ölümüyle Sol ve Sağ Yaka Ukrayna'da bulunan iki Kosak Devleti'nde kendi metropolitini tayin etmediği ve tesirini kaybettiği unutulmamalıdır.

Bu arada Ukrayna ruhban sınıfının Sol Yaka Ukrayna'da Çar hükümetine karşı sürdürdüğü direniş de gittikçe zayıflamıştır. 1676-1681 yıllarında süren Moskova Çarlığı-Osmanlı İmparatorluğu savaşı ve İstanbul'un 1677-1678 yıllarında açtığı Çehrin seferleri, Moskova Çar hükümeti için Kosak üst tabakalarının değil Ukrayna ruhban sınıfının haklarını sınırlandırma imkânını sağlamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla bu durumda Moskova Çarlığı'nın savaştığı devletin başkentinde bulunan Konstantinopolis Patriği, Ukrayna arazilerinde eski tesirine doğal olarak sahip olamamıştır. Bununla birlikte hatman Petro Doroşemko'nun 1676'da iktidarından vazgeçmesi ve yerine Sağ Yaka Ukrayna'da Yuriy Hmelnıtskıy'in gelmesiyle Osmanlıların Ukrayna'da malik olduğu tesiri de tamamen azaltmıştır. Osmanlıların Kosak Devleti'ni himayesi altına alması projesi, gerek Lehistan-Litvanya Birliği ve Moskova Çarlığı'nın, gerekse Kırım Hanlığı ve Kosak Hatmanlarının XVII. yüzyılın ikinci yarısında Ukrayna'da gerçekleştirdiği sürekli ve şiddetli savaş, yangın ve yağmalar neticesinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ukrayna tarihinde "Büyük Harabe" olarak bilinen bu dönem Kıyiv Metropolitliği için mahvedici bir rol de oynamıştır. Ukrayna Kilisesi idarecileri Konstantinopolis ile irtibatta bulunmaları en başta olmak üzere Moskova hükümeti karşısında sürdürdüğü mukavemet vasıtaları ve yollarını tedrici olarak kaybetmiştir.

[80] I. Y. Skoçılyas, "Terıtoriya yak Sakralnıy Prostir Ta Regulyarnıy Partıkulyarızm Ruskoyi Tserkvı: Prıklad Podillya XIV–XVIII Stolit", **Kościół Unicki w Rzeczypospolitej**, Białystok, Wydawnictwo IBnDKE, 2010, s. 147-148.

3.2. MOSKOVA'NIN KIYİV METROPOLİTLİĞİNİ İSTİLASININ NİHAİ ETAPLARI

3.2.1. 1675'den Sonra Ukrayna Kilisesinde Hiyerarşi Krizi

XVII. yüzyılın sonunda Kıyiv Metropolitliği, kritik bir durumda bulunmasına rağmen, hiyerarşi de Doğu Kiliseleriyle değil Konstantinopolis Patrikliği ile münasebetlerini kaybetmeye başlamıştı. Hatta 1694'te Moskova Patriği Adrian, Kıyiv Metropoliti Varlaam Yasınskıy'a yazdığı namesinde Hatman İvan Samoylovıç döneminde Ukrayna'da bulunan Rum papaz ve keşişlerinin büyük miktardaki sayısını hatırlatıyordu. Bu nameye göre Rum ruhban sınıfının Ukrayna'da papazlarını kontrolsüz olarak takdis etmesi dolayısıyla Kosak Hatmanı, Rum papazlarını Moskova Patriğine şikâyet etmiştir.[81]

Nihayet Çar hükümeti aleyhine sürdürülen Kıyiv mukavemetinin son göstergelerinden biri, Kıyiv-Peçersk Lavrası Arhimandritisi İnokentiy Gizel'in Yosıp Tukalskıy'ın ölümünden hemen sonra metropolit makamına seçilmesi olmuştur.[82] XVII. asrın sonunda en güçlü Ukrayna aydınlarından birisi olan Gizel, 1666'da Kıyiv Peçersk Lavrasında düzenlenen ziyafet sırasında Moskova taraftarı olan Hatman İvan Bryuhovetskıy ve Moskova Voyvodası Pyetr Vasilyeviç Şeremetyev'in sağlığı için bir kadeh içki kaldırmaktan vazgeçmiştir.[83] Moskovalı diyakoz Yevstratiy Frolov'un Çar hükümetine verdiği ifadelerine göre bu olaydan sonra, 5 Mayıs 1666'da, Gizel, Voyvoda ile şahsen konuşarak, pozisyonunu şu şekilde açıklamıştır: "*Niçin boyar ve hatman büyük hükümdara (Moskova Çarına) Moskovalı metropolitin Kıyiv'de bulunması için başvurmuşlardı? Hiçbir zaman Kıyiv'de Moskovalı metropolit olmamıştı, çünkü Kıyiv Metropolitliği Konstantinopolis Patriğinin nimeti altındadır*".[84] Aynı zamanda mühimdir ki, Diyakoz Yevstratiy'in bildirileri, Arhimandritis Gizel'in Konstantinopolis Patrikliği'nin işlerinden gayet iyi haberdar olduğuna işaret etmektedir.[85] Ayrıca Moskova hükümetinin o yıllarda Kıyiv Metropoliti vekili makamına tayin ettiği, bahsedilen piskopos Metodius Fılımonovıç

[81] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 407-408.
[82] Eyngorn, a.g.e., s. 999.
[83] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.VI, s. 103-104.
[84] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.VI, s. 104-105.
[85] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.VI, s. 105.

bile Arhimandritis Gizel ile birlikte Moskova Çarı Vovodası Şeremetyev ve Hatman Bryuhovetskıy'a karşı çıkmıştır.[86]

Zaten Moskova'nın 1680'li yıllarda başladığı Kıyiv Metropolitliği'ni istilasının nihai etapları önünde bile Maksım Fılımonovıç ya da Arhipiskopos Lazar Baranovıç gibi Moskova taraftarları olarak görünen Ukrayna ruhban zümresinin bir kısmı, Konstantinopolis Patrikhanesi'nden vazgeçmemişştir. Söz konusu Ukrayna Kilisesi temsilcileri, Konstantinopolis Patrikhanesi'nin kendi imtiyazları ve sertlikten uzak Kilise adetlerinin bir güvencesi olduğunu idrak ediyorlardı. Aynı Metodius Fılımonovıç ve Çernihiv Piskoposu Lazar Baranovıç, 1666-1667 yıllarında vuku bulan Moskova Kilise Konseyinde kendi "İstanbul haklarını" ne kadar mümkünse o kadar savunmuş,[87] hatta İskenderiye ve Antakya Patriklerinin önünde başlarından kendi haçlı mitrelerini (ayin başlıklarını) kaldırmamışlardı. Bu piskoposlar haçlı mitrelerini taşıma hakkının onlara Doğu Kiliseleri hiyerarşi listesinde ilk gelen Konstantinopolis Patriği tarafından verildiğini ileri sürüyorlardı.[88] Demek ki Ukrayna piskoposları için Konstantinopolis Patrikhanesi'ne ait Metropolitliğin kadim imtiyazları, diğer Doğu Patrikleri rütbelerinden daha ziyade bir ehemmiyet kazanıyordu. Bununla birlikte Doğu Kiliselerinin arka planında bulunan Moskova Patriği'nin figürü onlar için yeterince küçülüyordu. Henüz Kıyiv Metropoliti Silvestr Kosiv, Moskova Patriği Nikon'dan çok daha eğitimli görüyor, Moskova Patriği'ni cahil bile sanıyordu.[89] Ancak bu kapsamda Ukrayna piskoposlarının Moskova Konseyi sırasında beyan ettiği pozisyonunu anlamak mümkündür. Piskoposlar Konstantinopolis Patrikhanesi'ne ait olan ruhban sınıfının temsilcileri olarak kendi haklarının ehemmiyetini çok iyi idrak ediyorlardı.

Ancak 1675'te Ukrayna ruhban sınıfı, İnokentiy Gizel'i Kıyiv Metropoliti makamına seçip Konstantinopolis Patriği'nin talimatlarına göre onun Moskova'daki takdis edilmesini göze almamıştır. Oysaki bundan önce Ukrayna ruhban sınıfının kendisi de Konstantinopolis Patriği'ne bu takdisi Moskova'da yapmak için izin vermek

[86] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.VI, s. 103-104.
[87] Harlampoviç, **a.g.e.**, C.I, s. 199.
[88] Bulgakov, **a.g.e.**, C.XII, s. 393-394.
[89] Eyngorn, **a.g.e.**, s. 79. Ukrayna ruhban sınıfının Moskova Çarlığı'ndakinden daha eğitimli olmasına, bu yüzden ona katılmak istememesine dair bir çok ifadeler kalmıştır. Bkz. Harlampoviç, **a.g.e.**, s. 161; Bulgakov, **a.g.e.**, C.XII, s. 60; Karpov, **a.g.e.**, C.II, s. 16; Çistoviç, **a.g.e.**, C.II, s. 133-134.

ricasıyla başvurmuştur.[90] Bu karışık durum tarihçiler tarafından etraflıca incelenmemiştir. Muhtemelen gerek ruhban sınıfının İnokentiy Gizel'e dair ricasına gerekse Konstantinopolis Patrikhanesi'nin takdisine dair kararına Osmanlı İmparatorluğu ile Moskova Çarlığı arasındaki savaşın başlaması, iki devletin Petro Doroşenko'nın hatmanlığı ile ilgili çelişkileri etkiliyordu. Her halde yeni seçilen metropolitin o zaman Moskova ile büyük bir çarpışmaya yaklaşan Osmanlı başkentindeki takdisi mantıksız görünmektedir. Ancak bu olay 1686'da yer alan Kilise olaylarından 10 önce vuku bulmuş, Konstantinopolis Patriği'nin savaş koşullarında Kıyiv Metropoliti'nin Moskova'ya itaat etmesine değil, ancak Moskova'da tayin olunmasına razı olduğunu göstermektedir.

Osmanlı memleketlerindeki Ortodoks Kiliseleri ile sıkı münasebetlerde bulunan, özgür düşünme tarzına alışmış olan Ukrayna ruhban sınıfı okuluna ve nesillerine ait İnokentiy Gizel ise Petro Mohıla ve Sılvestr Kosiv'in yoldaşlarından sonuncusu olmuştur.[91] Demek ki metropolit makamına tayin edilmeyen Gizel'in şahsiyeti Kıyiv'in Kuzey'e karşı mukavemetinin uzun süresini tamamlıyordu. Ondan sonra gelen Ukrayna ruhban sınıfı nesilleri artık Kosak Devleti'nin Moskova Çarlığı'na karşı itaatı koşullarında, ayrıca Sılvestr Kosiv, Dionisius Balaban ve Yosıf Tukalskıy gibi güçlü ruhani önderlerden mahrum, hem de Moskova Çarlığı'nın Osmanlılara karşı başladığı yeni savaşlar yüzünden Konstantinopolis Patrikhanesi tahtasından koparılmış, kendi haklarını tamamıyla savunamayacak duruma gelmişti. Onun için bundan sonra piskoposluklarının yarısından yoksun, ölçülerinde şiddetle sınırlandırılmış olan Kıyiv Metropolitliği, Kilise kanunları alanında yapılacak olan Moskova Patrikhanesi'ne bağlanmasının değil, Çarlık hükümeti tarafından gerçekleştirilen yönetimsel işgalinin objesi haline gelmiştir.

Zaten Kıyiv-Peçersk Lavrası Arhimandritisi İnokentiy Gizel'in 18 Kasım 1683'te vuku bulan vefatı[92] Kıyiv Metropolitliği tarihinde yeni ve tersine çevrilemez noktasının başlangıcı olmuştur. Vefatıyla birlikte Moskova Patrikhanesi'nin Kıyiv Metropolitliği'ni işgal etmek için son eylemlerini yapacağı, Konstantinopolis

[90] Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.II, s. 327.
[91] Ohiyenko, **a.g.e.**, s. 170-174.
[92] İ. A. Şlyapkin, **Svyatoy Dimitriy Rostovskiy İ Ego Vremya (1651-1709) (Prilojeniya)**, Sankt-Peterburg, Tipografiya İ Khromolitografiya A.Tranşel, 1891, s. 8.

Patrikhanesi'nin ise bugünlere kadar tartışılmış olan, metropolitliğe dair en önemli namelerini onaylayacağı 1686 yılı olayları yaklaşıyordu. Kıyiv-Peçersk Lavrası'na yeni arhimandriti gerekiyordu. Ancak Kıyiv Peçersk Lavrası, Konstantinopolis Patrikhanesi'nin stavropihiya manastırı, ayrıca 1681 tarihli Bahçesaray Antlaşması'ndan ve Moskova Çarlığı hâkimiyetinin Sol Yaka Ukrayna'da tamamıyla tesis ettirilmesinden henüz birkaç sene önce Kıyiv Metropolitliği "Yunan" eğilimlerinin merkezi olması[93] dolayısıyla Ukrayna ruhban sınıfı arhimandirtisini seçtikten sonra yeniden Moskova'ya karşı itaatsizlik göstermiştir.

Henüz yeni Lavra arhimandritisinin seçiminden önce Moskova Patriği İoakim, Sol Yaka Ukrayna Hatmanı İvan Samoylovıç'a 1683 tarihli namesinde seçiminden sonra kendisini takdis etmek istediğini ısrarla bildirmiştir.[94] Fakat Lavra arhimandritisi makamına 1684'te yeni seçilmiş olan ünlü Ukrayna keşişi, aydını ve yazarı[95] olan Varlaam Yasınskıy, bu makamda selefi olan İnokentiy Gizel'in yaptığı gibi, Moskova'da takdis olunmaktan vazgeçmiştir. Başpikopos Lazar Baranovıç'ın Moskova Patriği'ne yazdığı 11 Haziran 1684 tarihli namesine göre Yasınskıy arhimandritis rütbesini Lazar Baranovıç'ın geçirdiği Kilise ayininde almıştır.[96] Hatta Yasınskıy, Moskova'ya yazdığı 3 Temmuz 1684 tarihli mektubuna göre bu takdisten yalnız bir ay sonra Moskova Patriği'ne kendi elçilerini gönderip ona da şahsen gitmemeye cesaret etmektedir.[97] Fakat Aralık 1684'te gizlice **Unia**'ya dönüp Kıyiv Peçersk Lavrasının mülkünü ele geçirmeye çalışan Lviv Piskoposu Yosıp Şumlyanskıy ile rekabeti[98] Varlaam Yasınskıy'ı Moskova Patriği'ne onun rütbesine teyit vermek ricasıyla hitap etmeye zorlamıştır.[99] Patrik ise Yasınskıy'ın ricasıyla gönderdiği mektubu üzerine ancak 26 Şubat 1685'te cevap verip hiç acele etmeden rütbesine dair teyit namesini yollamıştır.[100]

[93] Ohiyenko, **a.g.e.**, s. 175-186.
[94] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 212.
[95] Ohiyenko, **a.g.e.**, s. 321-323.
[96] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 212-214.
[97] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 214-216.
[98] Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.II, s. 329.
[99] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 217-219.
[100] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 219-222.

3.2.2. Batı Ukrayna'da Unia Tehditi ve Piskopos Hedeon Svyatopolk-Çetvertınskıy'ın Sol Yaka Ukrayna'da Zuhuru

Zaten bu dönem içinde kendi **Unia** niyetlerini henüz açık bir şekilde beyan etmemiş olan Sağ Yaka Ukrayna piskoposlarının Kıyiv Metropolitliği'ne öncülük etme gayretlerinin de Moskova Patrikhanesi'nin aktif eylemlerinde önemli bir ölçüde teşvik ettiğini vurgulanmak gerekir. Bunu da Moskova Patriği'nin Sol Yaka Ukrayna Hatmanı İvan Samoylovıç'a yazdığı 31 Ekim 1684 tarihli mektubu bariz bir şekilde ispatlamaktadır. Kıyiv Metropoliti'nin geleceğini belirten 1686 yılı olaylarından önce Patrik bu mektubunda Sağ Yaka Ukrayna piskoposlarının Kıyiv Metropolitliği üzerinde hak iddia etmesinden şikâyet etmekte, bu bağlamda Kıyiv Metropoliti'ni en kısa bir süre içinde seçmek gereği fikrini ileri sürmekteydi.[101]

Şüphesizce Moskova'dan bağımsız olan Lehistan-Litvanya Birliği piskoposları onun için yeni bir tehdit oluşturuyordu. **Unia**'yı destekleyen bu piskoposlar sadece Moskova'ya düşman olan devletin hükümetine itaat etmekle kalmamış, aynı zamanda Ukrayna kiliselerini tamamen hem Ortodoks hem de Moskova nüfuzlarından koparmak amacını taşımışlardı.[102] Lviv Piskoposu Yosıf Şumlyanskıy ise henüz seleflerinin beslediği, **Unia**'yı yeni bir şekilde canlandırmak, bağımsız Ukrayna Patrikhanesi'ni kurmak fikirlerini de geliştiriyordu.[103]

Nihayet 1684 yılının ikinci yarısında Sağ Yaka Ukrayna piskoposlarının rekabeti, Yosıf Şumlyanskıy ve taraftarlarının **Unia**'ya katılması, Lutsk ve Ostrih şehirleri piskoposu Hedeon Svtatopolk-Çetvertınskıy'ı Sol Yaka Ukrayna'ya taşımaya zorlamıştır.[104] Söz konusu piskopos Hedeon Çetvertınskıy eski knyaz soyuna mensuptu. **Unia**'dan vazgeçmesi dolayısıyla Lehistan Krallığı'nda Konstantinopolis Patrikhanesi Protosinkeli Nikiforus'un hapsedilmiş olduğu Marburk kalesine

---

[101] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 40-42.

[102] Geniş bilgi için bkz. İgor Skoçılyas, **Halıtska (Lvivska) Yeparhiya XII-XVIII Stolit: Orhanizatsiyna Struktura Ta Pravovıy Status**, Lviv, Vıdavnıtstvo UKU, 2010; Lujnıtskıy, **a.g.e.**, s. 399-407; T. Çuhlib, "Lvivskıy Yepıskop Yosıf Şumlyanskıy-Viyskovıy Diyaç Ta Dıplomat Koronı Polskoyi (60-ti Rokı XVII-Poçatok XVIII St.)", **Ukrayina: Kultruna Spadşçına, Natsionalna Svidomist, Derjavnist**, S.21, Lviv, 2012, s. 787-801; O.P. Krıjanivskıy, **a.g.e.**, C.III, s. 111-117.

[103] Çuhlib, a.g.m., s. 793-794, 799-801.

[104] Krıjanivskıy, **a.g.e.**, s. 98; Piskopos Hedeon'un Sol Yaka Ukrayna'ya taşınması tarihi Moskova Patriği İoakim'in Hatman Samoylovıç'a yazdığı 31 Ekim 1684 tarihli mektubundan anlaşılmaktadır. **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 42.

hapsedilmekle tehdit edilmiştir.[105] Bellidir ki bu piskoposun Sol Yaka Ukrayna'ya taşınması da Kıyiv Metropolitliği'nin işgali sürecini hızlandırmıştır. Sol Yaka Ukrayna Hatmanı İvan Samoylovıç ile Moskova vekilleri, Hedeon'u Kıyiv Metropoliti adaylarından en uygunu sanıyorlardı. Ukrayna Kilise adetlerine uyarınca bu metropolit dindarlarla ruhban sınıfının oluşturduğu konseyin oylamasıyla seçiliyordu. Bu adet Ukrayna Ortodoksluğu'nun mühim özelliklerinden birisi olup Ukrayna Kilisesi'ni Moskova'dakinden belli bir şekilde ayırt ediyordu.[106]

Bununla birlikte farklı faktörler Moskova'nın Hedeon Çetvertınskıy'ı desteklemesini etkilemiştir. Gayet sakin ve yumuşak huylu olan bu piskopos[107] 1686'da İvan Samolovıç'ın kızıyla oğlunu ya da yeğenini evlendirecekti. İki taraf henüz 1682'den itibaren bu nikâha dair müzakere yapıyorlardı.[108] Ayrıca Çetvertınskıy, Sol Yaka Ukrayna Hatmanının Lehistan Krallığı ile girdiği mücadelelerin tutsağıydı. Çünkü 1684'te Hatman Samoylovıç'ın ordusu, Büyük Litvanya Knyazlığı'nın hudutları içerisine girmiş, Soj Nehrinin ötesinde uzanan toprakları, Litvanya Knyazlığı'na ait Homel, Çeçersk, Propoysk ve Krıçevsk bölgelerini istilâ etmişti. Hatman'ın bu zapt etme eylemleri, piskopos Yosıp Şumlyanskıy'ın Kıyiv manastırlarına ait Sağ Yaka Ukrayna manastırlarını ele geçirmesi karşılığında vuku bulmuştu.[109]

Zaten İvan Samoylovıç Ukrayna tarihine Leh Krallığı'nın barış tanımaz bir düşmanı olarak girmiştir. O da, Rus taraftarı olmasına rağmen, ne kadar mümkünse o kadar 1686'da Lehistan ile Moskova Çarlığı arasında "Ebedî Barış Anlaşması"nın imzalanmasına karşı çıkıyordu.[110] Hedeon Svyatopolk-Çetvertınskıy ise Sol Yaka Ukrayna'da, Leh Krallığı'nda din uğruna çile çeken, hükümetinin ve yerel Kilise

[105] Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIV, s. 995; **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s43.
[106] İvan Ohiyenko, **Ukrayinska Tserkva**, C.II, Praha, Vıdavnıtstvo Yuriya Tışçenka, 1942, s. 57.
[107] Ohiyenko, **Ukrayinska Tserkva Za Ças Ruyinı**, s. 170.
[108] L.L. Lukaşova, "Hedeon", **Pravoslavnaya Entsiklopediya**, C.X, Moskova, Moskovskiye Uçebniki, 2005, s. 517-518; D. N. Bantış-Kamenskiy, **İstoriya Maloy Rossii, Primeçaniya**, C. II, s. 44.
[109] Çuhlib, a.g.m., s. 797; Çuhlib, **Kozakı İ Monarhı**, s. 361. Bu durumda Leh Kralı III. Jan Sobieski vasıtasıyla Samoylovıç'a Moskova Çarlığı ile Leh Krallığı arasındaki barış yolları aramasını engellememesi için Hedeon Çetvertınskıy etkilemek istiyordu. Bkz. Çuhlib, **Kozakı İ Monarhı**, s. 364.
[110] Geniş bilgi için bkz. V. Stanislavskıy, "Statti" İvana Samoylovıça Şçodo "Viçnogo Mıru", **Ukrayina V Tsentralno-Shidniy Yevropi**, S. 1, Kıyiv, 2000, s. 348-385.

hiyerarşinin **Unia**'yı zorla yaymasına dayanan son Ortodoks Piskoposu şöhretini kazanmıştır.[111]

Böylelikle piskopos Hedeo'nun Sol Yaka Ukrayna'da zuhur ettiği 1684 yılının sonbaharında Moskova Patriği İoakim ve Hatman Samoylovıç arasında Kıyiv Metropoliti'nin seçilmesi ve makamına tayin edilmesine dair mektuplaşma başlamıştır.[112] Bu işe de Moskova Çar hükümetinin veya laik iktidarının temsilcileri de katılmıştır. Kasım 1686'da **dumnıy diyakoz** (Moskova Çarlığı'nda boyardan sonra en yüksek vekil rütbesi) Omelyan Ukraintsev önce Sol Yaka Ukrayna başkenti Baturın şehrinde yanında bulunan Krupıtskıy manastırında (çağdaş Çernihiv bölgesi) Hedeon Çetvertınskıy ve ondan sonra Baturın'da Hatman İvan Samoylovıç ile karşılaşmıştır. Konuşmaları Kıyiv Metropoliti seçimine dair olmuştur.[113] Şüphesiz Çetvertınskıy, Kıyiv Metropoliti adayı olarak Moskova hükümeti için kendi sakin ve iddiasız huyuyla uygun görünüyordu. Hedeon, Sol Yaka Ukrayna'da zuhur ettikten sonra bu hususiyetini diğer Kıyiv Metropoliti adayı olan Çernihiv Başpiskoposu Lazar Baranovıç da hemen fark etmişti. O dedi ki: "Ondan sadece Kıyiv Metropoliti yapmak mümkündür, diğer bir yer onun için yoktur".[114] Muhtemelen Lazar Baranovıç'ın kendisi de, Moskova taraftarı olmasına rağmen, Çar hükümeti tarafından Kıyiv Metropoliti adayı olarak desteklenmemiştir. Büyük ihtimalle bunun sebebi de Çernihiv Başpiskoposunun eski isyan edici Ukrayna ruhban sınıfından çıkan bir şahsiyet olması yüzündendir.

3.2.3. 1684-1685 Yıllarında Moskova Çarlığı'nın Kıyiv Metropoplitliği Hususuyla İlgili İstanbul'daki Faaliyetleri

Böylelikle Kıyiv-Peçersk Lavrası Arhimandritisi İnokentiy Gizel'in vefatı, Sağ Yaka Ukrayna hiyerarşilerinin saldırıları ve Lutsk Piskoposu Hedeon Çetvertınskıy'ın Sol Yaka Ukrayna'da zuhur etmesi gibi üç etken zaman içerisinde bir araya gelerek Moskova'nın Kıyiv Metropolitliği'ni tâbisi kılmak için gösterdiği gayretlerini daha çok aktifleştirmiştir. Bu zaman içinde Moskova Çarlığı tahtında ise I. Petr, V. İvan ve

[111] Ohiyenko, **a.g.e.**, s. 169-170; Krıjanivskıy, **a.g.e.**, s. 98.
[112] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 40-44, 50-52.
[113] N. Talberg**, İstoriya Russkoy Tserkvi**, Moskva, İzdaniye Stretinskoho Monastırya, 1997, s. 526.
[114] Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIV, s. 995.

naibleri olan ablaları Sofya bulunmaktaydı. Onun için artık 1684 yılının Aralık ayında Moskova Çarları, Yunan Zaharios İvanov ya da Sofir'i Konstantinopolis Patriği İakovos'a yazdığı namesiyle İstanbul'a gönderilmiştir. Ayrıca Zaharios Patriğe hediye olarak 120 samur ve 200 altın getirmiştir.[115] Konstantinopolis Patriği İakovos ise 24 Mart 1685 tarihinde, bir zaman önce Yuriy Hmelnıtskıy'ın Ukrayna Hatmanı makamına tayin edilmesine Oleksander Mavrokordato ile birlikte katılan IV. Partenius'u patrik tahtında değiştirmiştir.[116]

Genel olarak 1670'li yıllardan itibaren Rum hiyerarşi çerçevesinde Konstantinopolis Patrikleri IV. Partenius Mohilalos ve IV. Dionisius Muselimes arasında ciddi bir rekabet sürmekteydi. Söz konusu iki patrik en yüksek Kilise makamında birbirini değiştirmekteydiler.[117] Aynı zamanda henüz 1666'da Kıyiv-Peçersk Lavrası Arhimandritisi İnokentiy Gizel, diğer Konstantinopolis Patriği III. Dionisius ve aynı IV. Partenius arasında süren rekabeti tasvir etmiştir. Gizel, IV. Partenius'u Moskova Çarı hükümeti için en berbat şekilde nitelendiriyordu. Arhimandritis, Kıyiv'de bulunan Çar hükümeti temsilcisine IV. Partenius hakkında şunu anlatmıştır:

> "*Ve İstanbul'da bundan önce Partenius bilinmez bir yolla patrik olmuştu, ama Yunan kanununa ait olan bütün ruhban ve laik insanlarının önderleri olmasını istememişlerdi ve onun için birçok yıl önce tahtından indirilmiştir… Ama bugünlerde onlara duyulmuştur ki eski Partenius onun iradesiyle tahta bindirilmiş, vezir (sadrazam) ve diğer Müslüman kuvvetli hükümdarlarına rüşvet vermiştir…*"[118]

Demek ki eskiden beri Moskova Çar hükümeti, IV. Partenius'u Kıyiv Metropolitliği meselesinde rahat rahat hitap edebildiği güvenli bir patrik saymıyordu. Bununla birlikte Çar nameresanı Zaharius Sofir, Konstantinopolis Patriği İakovus'a henüz Aralık 1684'te veya onun tahta çıkmasından birkaç ay önce gönderilmiştir. Dahası Zaharius Sofir'in İstanbul'a getirdiği, Moskova Çarlarının İakovus'a yazdığı namesi 11 Aralık 1684 tarihlidir.[119] Muhtemelen bu vaziyet, Moskova'nın ajanları

---

[115] S. Ternovskiy, "İssledovaniye O Podçinenii Kıyivskoy Mitropolii Moskovskomu Patriarhatu", **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, Kıyiv, Gubernskaya Tipografiya, 1872, s. 131.
[116] Manuil İ. Gedeon, **Patriarhiki Pinakes: İdisis İstorike Viografike peri ton Patriarhon Konstantinupoleos**, Konstantinupolis, Otto Keil, 1885-1890, s. 604.
[117] Gedeon,**a.g.e.**, s. 594-605.
[118] **Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii**, C.VI, s. 105.
[119] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C. I/V, s. 46.

vasıtasıyla Konstantinopolis Patriklerinden hangisini kendi niyetlerini gerçekleştirmek amacıyla kullanmanın mümkün olduğunu takip ettiğine, İakovus'un en yakın zamanda tahta çıkacağını öngördüğüne işaret etmektedir. İakovus'un ismi de Konstantinopolis Patrikleri listesinde 1679'dan beri zikredilmekteydi.[120]

Fakat 1685'te Çar nameresanı Zaharius Sofir, Konstantinopolis Patriği'ne Kıyiv Metropolitliği'ni Moskova Patrikhanesi'ne bağlanmak talebiyle değil Moskova Patriği'ne Kıyiv Metropoliti'ni tayin etme hakkını bağışlamak ricasıyla ulaşmıştır. Çar hükümeti bu ricasını genellikle **Unia**'ya eğilen Sağ Yaka Ukrayna hiyerarşilerinin Kıyiv Metropoliti'ni ellerine geçirmek amaçlarıyla, aynı zamanda [121] da Moskova Çarlığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki mücadelelerle, bu mücadeleler yüzünden Konstantinopolis Patrikleri'nin Kıyiv Metropoliti'ni tayin etme imkânına sahip olmamalarıyla açıklıyordu. Ancak her halde Çarların ricasının Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanmasını öngörmediği söylenebilir. Bundan sonra vuku bulan olayların açıklanması için bu hususiyet gayet mühimdir.

İlaveten Zaharius Sofir'in misyonuna dokunarak onu anlatan XIX. yüzyıla ait kaynaklardan bu nameresanın Osmanlılara gönderilen elçilik heyetini temsil ettiği bilinmemektedir.[122] Osmanlı yıllıklarında da 1685'te Moskova'dan gelen elçilik hakkında bilgiye rastlanmamaktadır. Fakat 1681'de imzalanan Bahçesaray Antlaşması'ndan sonra Sultan IV. Mehmed'in genellikle bulunduğu Edirne'yi veya İstanbul'u ziyaret eden Moskova elçiliklerine dair bilgiler, dönemin en önemli Osmanlı kroniklerinde yeterince teferruatlı bir şekilde kaydedilmektedir.[123] Bundan

---

[120] Gedeon, **a.g.e.**, s. 603.

[121] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 46-50.

[122] Zaharius Sofir'in Konstantinopolis Patriği'ne gelişi hakkında XIX. yüzyılda kısa bir şekilde ilk bilgi veren Rusya tarihçisi S. M. Solovyov olmuştur. Bellidir ki Solovyov misyonunu anlatırken bugünlerde Rusya Devleti Kadîm Evrak Arşivinde (RGADA) bulunan Posolskiy Prikaz Arşivi vesikalarından faydalanmıştır. Bkz. Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIV, s. 1000. Bundan sonra konuyu ciddi şekilde araştıran S. Ternovskiy, Solovyov'un verdiği malumattan ancak istifade etmektedir. Bkz. Ternovskiy, a.g.m., s. 131. Bununla birlikte Rusya kilise tarihçisi N. F. Kapterev aynı olayları anlatırken doğrudan Posolskiy Prikaz Arşivinde bulunan "Turetskiye stateynıye spiski" (Türk makale sicilleri") adlı vesikalar mecmuasına atıf yapmaktadır. Bkz. Kapterev, **Snoşeniya**, s. 73.

[123] 1681-1686 yılları arasında Osmanlılara gelen Moskova elçilikleri hakkındaki bilgileri izlenebilmek üzere bir çok Osmanlı kroniklerinden faydalandık. Bkz. İsa-zade, **İsa-zade Tarihi**, Istanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1996; Abdurrahman Abdi Paşa, **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi**, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2009; M. F. Gökçek, a.g.t.; Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, **Mür'i't-Tevarih**, İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1922; U. Demir, Târîh-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Araştırmaları Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2006; Defterdar, **a.g.e.**; **Anonim Osman Tarihi (1688-**

ötürü Zaharius Sofir'in Konstantinopolis Patriği ile neredeyse gayri resmi olarak şahsî bir biçimde ya da en az Osmanlılara bildirmeden görüştüğü anlaşılmaktadır. Gerek 1650 yılında İstanbul'u ziyaret eden Kosak elçiliği gerekse 1686 senesinde Edirne'ye gelen Moskova elçiliği hakkındaki anlatımlar, bir elçinin ya da elçilik heyetinin Konstantinopolis Patriği ile görüşmek için Sadrazam'dan izin almak zorunda olduğunu ifade etmektedirler.[124] Tahminen 1684'te Moskova çarının nameresanı Zaharius Sofir, Konstantinopolis Patriği ile gizlice görüşmüş olabilir. Herhalikarda Moskova hükümeti, Ukrayna Kilisesi meselesinde Sadrazam ve Divan üyeleri başta olmak üzere Osmanlı resmi makamlarına haber vermeden faaliyetlerde bulunmaya çalışıyorlardı.

Ancak Konstantinopolis Patriği'nin Osmanlı iktidarı sisteminde oynadığı rol göz önüne alındığında Moskova hükümetinin söz konusu eylemlerinin Osmanlıların tarafından hem kanun dışı hem de küstah olarak nitelendirildiği anlaşılmaktadır. Konstantinopolis Patriklerinin idari görevleri de Hıristiyan reayası ile keşiş ve papazlarından vergi toplamasını içermekteydi. Patrik, Osmanlı Padişahından makamına tayin edilmesini onaylayan berat aldığı zaman karşılığında ona zaten bir vergi olan peşkeş sunmaktaydı. Ayrıca her sene Konstantinopolis Patrikhanesi devlet hazinesine miri rusüm denilen bir vergi ödemek zorundaydı. Bunun dışında bostâniyân-ı hâssa (hassa bostancıları) için günlük 105 okka et sağlamak için harcanan zarâr-ı kassâbiye denilen vergiyi de toplamaktaydı. Miri rusüm ve zarâr-ı kassâbiye Konstantinopolis Patriği'nin kendi ihtiyaçları dışında Osmanlılar için topladığı vergilerden en önemli olanlarıydı.[125] Aynı zamanda incelenen dönem içinde Konstantinopolis Patriği'nin Sultan'a sunduğu peşkeş 1.000.000 akçe olan yeterince

---

1704), Ankara, TTK Yayınları, 2000; P. Saka, Derviş Abdullah, Risale-i Teberdariyye Fi Ahval-i Darü's-Sa'ade, Değerlendirme Çeviri-Metin, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2007; Müneccimbaşı Dede Derviş Ahmed, **Sahaifü'l-Ahbar,** İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1869; Hezarfen Hüseyin Efendi, **Telhisü'l-beyan fi Kavanin-i Ali Osman**, Ankara, TTK, 1988; Kefeli İbrahim Efendi, **Tevarih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerinindir**, Eskişehir, Kırım Halk Bilim Araştırma Derneği, 2005; Tayyâr-zâde Atâ, **Osmanlı Saray Tarihi: Târîh-i Enderûn**: 5 Cilt, Haz. Mehmed Arslan, İstanbul, Kitabevi, 2010; Râşid Mehmed Efendi, **Târîh-i Râşid ve Zeyli (1071-1114/1660-1703)**: 3 Cilt, İstanbul, Klasik, 2013; Türkal, a.g.t.

[124] Gurbık, a.g.m., s. 77; Ternovskiy, a.g.m., s. 134. Bu prosedürü Osmanlı tarihçisi Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa (**Silahdar Tarihi (1090–1106)**, T.II, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1928, s. 238) da doğrulamaktadır.

[125] Halil İnalcık, "The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans", **Turcica**, s. 21-23, 1991, s. 422-424.

yüksek bir miktara ulaşmıştı.[126] Örneğin o dönem içinde Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlığının (1676-1683) son yıllarında ve 1683 tarihindeki Vena bozgunu sırasında Venedik altın dukası 300 akçeye eşit olmuştur.[127] Bu cihetle patriğin sultana sunduğu peşkeşin değeri yaklaşık 3.333 Venedik dukasına eşit olan meblağı teşkil ediyordu. Patrikler ise bazen tahta çıkmak ya da diğer ihtiyaçlarını karşılamak üzere borç almak zorunda kalmışlardı. Onun için eski Bizans soylularından gelen, arhontlar (Yunan asilleri) olarak adlandırılan İstanbul'daki Fener mahallesi sakinlerinden sık sık borç almışlardı.[128] XVII. yüzyılda Fenerliler grubunu oluşturmaya başlayan bu Rum tüccar ve aydınları zümresi daha XVI. yüzyıldan beri Patrik seçiminde de etkili olmuştur.[129]

Anlaşılan odur ki, peşkeşin verilmesinden sonra Hıristiyan reayası ve ruhban sınıfından toplanan vergiler, Konstantinopolis Patrikleri'ne hem borçlarının ödenmesini hem de tahtında bulunmasını sağlıyordu. Ancak 1686 yılı civarında Patriklerin mīrī rusūm'un dışında Osmanlılara sunduğu, peşkeş ile zarâr-ı kassâbiye'den oluşturulan 14, 2 yük ya da 1.420.000 akçe tutarı,[130] gerek Rum Kilisesi hiyerarşinin gerek arhontların çok büyük miktarda parayla işleri yürüttüğünü göstermektedir. Patriklerin tahtındaki sık sık değişmeler, bu tahmini özellikle doğrulamaktadır. Fakat böyle bir vaziyet de Rum ruhban sınıfının üst zümresinin vergilerini toplayarak Osmanlıların iktidarı sistemine sıkı bir şekilde bağlanmış olduğuna işaret etmektedir. Zaten XVII. yüzyılına ait olan Kiliseyle ilgili Osmanlı vesikaları, XVIII-XIX. yüzyılda Bâb-ı Defteri'ye bağlı Evâmir-i Maliye Kalemi'nin bir bölümü oluşturulan Piskopos Kaleminde korunmakla birlikte,[131] Patriklerin vergileri

---

[126] Bayraktar, a.g.t., s. 164.
[127] Ş. Pamuk, **A Monetary History of the Ottoman Empire**, Cambridge, Cambridge Univ. Press, 2003, s. 144.
[128] Detaylı bilgi için bkz. Bayraktar, a.g.t., s. 41-43, 100-101; Runsiman, **a.g.e.**, 380, 390; Sonyel, **a.g.e.**, s. 30-36, 77-95.
[129] Nicolae Iorga, **Byzantium after Byzantium**, Lasi, Portland, Center for Romanian Studies and Romanian Institute of International Studies, 2000, s. 117-119.
[130] Bayraktar, a.g.t., s. 164-165.
[131] İnalcık, a.g.m., s. 422; a.mllf., "Ottoman Archival Materials on Millets", **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, Vol.I, New York and London, Holmes & Meier Publishers,1982, pp. 440-441; **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2010, s. 176-177, 294; Bayraktar, a.g.t., s. 19.

topladığı zaman Osmanlı memurlarıyla yoğun bir biçimde etkileşim içinde olduğunu anlatmaktadır. [132]

Her halde, Konstantinopolis Patriği ve Patrikhanesi'nin Osmanlı yönetim sisteminde aldığı yere dair tarihi tartışmalara rağmen patriğin Osmanlı hükümetine gerek doğrudan gerekse özerk olarak bağlı olduğu yadsınamaz bir gerçektir.[133] XVII. yüzyılında dört Konstantinopolis Patriği'nin Osmanlılar tarafından idam edilmesi bu gerçekle çelişmemekte, hatta onu kanıtlamaktadır.[134] Bilindiği kadarıyla sarazamlar en başta olmak üzere Osmanlı idarecileri Türk tarihi boyunca sıs sık idam edilmiştir.

Böylelikle 1685'te Moskova hükümeti, Kıyiv Metropoliti tayin etme hakkını bağışlamak istirhamıyla Konstantinopolis Patriği'ne başvurduğu zaman Moskova nameresanı olumsuz cevap aldı. Konstantinopolis Patriği'nin Osmanlı idari sistemini temsil ettiği göz önünde alınmadan bu cevabı da ancak iradesiyle ya da görüşleriyle açıklamak yetersiz görünmektedir. Rusya tarihçisi S. M. Solovyov'un fikrine göre Patrik, Zaharius Sofir'e bu işin çözümünün Sadrazam'ın kararı ya da izni olmadan imkânsız olduğu, Sadrazam'ın ise hastalığı yüzünden ölümün eşiğinde bulunduğunu

---

[132] Josef Kabrda ve Halil İnalcık, kilise vergileri ve Rum Ortodoks Kilisesi'nin mâli yönetimini inceledikten sonra Kilise'nin Osmanlı idaresini Hristiyan reayası üzerinde sağlamlaştırmak üzerine Osmanlı hükümeti ile işbirliğinde bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bkz. İnalcık, "The Status.", s. 421-428.

[133] Konstantinopolis Patriği'nin Osmanlı yönetim sistemindeki yerine dair çok sayıda çalışmalar vardır. Araştırmacıların bazıları onu özerk statüsüne sahip olan bir millet başı olarak nitelendirmektedir. Bu tür görüşler özellikle Osmanlı tarihine dair XX. yüzyıl klasik çalışmalarında izlenebilir. Geniş bilgi için bkz. Hamilton Alexander Roskeen Gibb and Harold Bowen, **Islamic Society and the West: A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East**, Vol.I, Part II, London-New York, Oxford University Press, 1957; G. Georgiades Arnakis, "The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire", **The Journal of Modern History**, 24/3, 1952, s. 235-250; Runciman, **a.g.e**. XX. asrın sonundan itibaren bu konuyla ilgili alternatif çalışmaların ortaya çıkması, söz konusu görüşlere ciddi bir şekilde itiraz etmektedir. Böylelikle Halil İnalcık, Osmanlıların istimâlet siyaseti açısından Konstantinopolis Patriği'nin statüsünü değerlendirip Osmanlı idari sisteminde yerini aldığını vurgulamaktadır. Bkz. İnalcık, a.g.m.; İnalcık, "Ottoman Archival Materials". Bununla birlikte Macit Kenanoğlu, Rum Patriği figürünü bir mültezim olarak değerlendirmektedir. Geniş bilgi için bkz. Macit M. Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,** İstanbul, Klasik Yayınevi, 2004. Nihayet XXI. asrın başlangıcında Hasan Çolak ve Elif Bayraktar Tellan'ın genellikle XVIII. yüzyılına adanmış olmakla birlikte tamamen Osmanlı vesikalarına dayanan çalışmaları, Konstantinopolis Patriği'nin Osmanlı idari bünyesine dâhil edilmiş olduğunu doğrulamakta, söz konusu tartışmalara yeni bir soluk getirmektedirler. Bkz. Cholak, **The Orthodox Church**; Bayraktar, a.g.t.

[134] Konstantinopolis Patriklerinin idamı için bkz. Bayraktar, a.g.t.,s. 68-79. İdam edilen dördüncü patrik ise 1657'te ancak bir hafta boyunca tahtında bulunan II. Gavriil olmuştur. Tahtından indirildikten sonra Gavriil, Bursa metropoliti olmuştur. Ancak 1659'da bir Yahudi vaftiz ettikten sonra bir Müslümanı vaftiz ettiği suçlanmasıyla Sadrazam Mehmet Köprülü Paşa tarafından idam ettirilmiştir. Bkz. Atanasios Komninos-Ypsilantis, Ta **Meta tin Alosin (1453-1789)**, Konstantinopolis, Tipografeio I. A. Vretou, 1870, s. 160.

açıklamıştır.[135] Solovyov'dan sonra Kıyiv Metropolitliği meselesiyle ilgili aynı **Posolskiy Prikaz** arşivi belgelerini araştıran N. F. Kapterev'e göre Patrik, Moskova hükümetine Sadrazam'a Patriğin Kıyiv Metropolitliği işiyle "*açıkça uğraşmasına*" izni vermek ricasıyla bir namesini iletmesini bile tavsiye etmiştir. Patrik bu tavsiyesini Sadrazam'dan gizli olarak bu işle uğraşmak korkusuyla açıklamıştır. [136]

Ancak Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanması sürecini araştıran Rusya tarihçileri, Moskova nameresanı Zaharius Sofir'un 1684-1685 yıllarında İstanbul'da gerçekleştirdiği misyonunu anlatarak hususa dair kavramları kendi çalışmalarında ciddi bir şekilde değiştirmektedir. Çarların Konstantinopolis Patriği'ne yolladığı namesini Kıyiv Metropoliti ve eparhiasını Moskova'ya tâbi kılmak istirhamı olarak yorumlamaktadırlar.[137] Fakat günümüze ulaşan Moskova Çarları namesinde Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanması ya da tâbi kılınması hakkında tek bir söz bile yoktur.[138] Hatta Moskova arşiv belgelerini kapsayan **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii** (Güney Batı Rusya Arşivi) adlı kitapta yayımlanan söz konusu namenin özeti şu şekilde verilmiştir: "*Büyük hükümdarlar, çarlar İoann Alekseyeviç ve Peter Alekseyeviç Konstantinopolis Patriği İakovos'a yönelik Moskova Patriğine Kıyiv'de metropolitleri tayin etmek hakkını teslim etmek ricasıyla namesi*".[139] Bununla birlikte Kıyiv Metropolitini tayin etme hakkına sahip olmak isteği çarların namesinde gizli bir niyet gibi belirsiz bir şekilde nakledilmiştir: "*Ve bundan sonra o hayır duası ve tayin [Kıyiv Metropoliti için] en aziz Moskova ve bütün Rusya Patriklerinden alınsa*".[140]

Hâlbuki Konstantinopolis Patriği İakovus, Osmanlılara tâbi olan millet başı olarak bu belirsiz isteği dikkate almamıştır. Aynı zamanda İakovus'un Moskova hükümetine olumsuz bir cevap verdiği sırada Sadrazam'ın "ölüm eşiğinde" bulunduğuna atfetmesi Moskova çarlarının istirhamını açıkça diplomatik bir şekilde reddetmesi olarak nitelendirilebilir. Bu kapsamda Moskova nameresanının sadece bir Patrik ile değil aynı zamanda Sadrazam'a haber vermeden hiçbir ciddi kararı da

[135] Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIV, s. 1000.
[136] Kapterev, **a.g.e.**, s. 73.
[137] Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIV, s. 1000; Kapterev, **a.g.e.**, s. 73; Ternovskiy, a.g.m., s. 131.
[138] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 46-50.
[139] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 46.
[140] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 48.

alamayan Osmanlı vekili ile gizli müzakerede bulunduğunu yeniden vurgulanmak gerekir. Hakikaten Aralık 1683'te Vena bozgunundan sonra idam edilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yerine sadrazamlığa tayin edilen Bayburtlu Kara İbrahim Paşa (Aralık 1683-Aralık 1685), Padişah'a hastalığı yüzünden görevlerini yerine getirememek için sık sık müracaat etmişti. Özellikle 1685'te Kara İbrahim Paşa, Osmanlıların Kutsal İttifak'a karşı savaşarak Batı cephesinde zor bir dönem geçirdiği zaman bir süre hastaymış gibi görünerek, cepheye gitmekten kaçınmıştı. Böylelikle Sadrazam makamını kaybetmekten ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın akıbetine uğramaktan korktuğu için, Sultan'ın sadaret mührünü verebileceği herkesi birer bahane ile kendisinin yerine serdar-ı ekrem olarak cepheye göndermekte, uzaklaştırmaya çalışmaktaydı.[141]

Dönemin olaylarını bizzat müşahede eden Mehmed Silahdar'ın kaleme aldığı **Tarih-i Silahdar** ve aynı zaman zarfında yaşayan Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın kalemine ait olan **Zübde-i Vekayiat** gibi kroniklerde Kara İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı yılları incelediğinde bir hastalığın ona etkin bir biçimde devlet seviyesinde dolaplarını çevirmesine ve cephe dışında diğer işleriyle uğraşmasına hiç engel olmadığı anlaşılmaktadır.[142] Bu münasebetle Kara İbrahim Paşa azledildikten sonra yine de aktif faaliyette bulunmuş, Hacca gitmek üzere Padişah'tan izin almış, hatta muhalifleri tarafından çok para biriktirmekle ve Anadolu'ya geçip isyan çıkarmak istemekle suçlanmıştır.[143] Her durumda 1687'de eski Sadrazam Kara İbrahim Paşa, Silahdar'ın "sahte" dediği[144], Rusya tarihçilerinin Konstantinopolis Patriği'nin

[141] Abdülkadir Özcan, "İbrahim Paşa, Kara", **DİA**, C.XXI, İstanbul, 2000, s. 329-330.
[142] Karaçay Türkal, a.g.t., s. 913-1022, 1090-1091; Defterdar, **a.g.e.**, s. 166-212. Mehmet Silahdar Ağa, Sadrazam Kara İbrahim Paşa'nın hastalığı hakkında şu şekilde ifade vermektedir: "*Mâh-ı Zilhicce'nün onuncı Çehâr-şenbih gün kānûn-ı Osmânî üzre pâdişâh hazretleri ve a'yân-ı devlet ile Bâbu's-sa'âde bayramlaşup ve yine vezîr-i a'zam Kara İbrâhîm Paşa sâhte takrîze mübtelâ ve sâhib-i firâş olmağın ve kubbe-nişîn vüzeradan dahi kimse bulunmamağın Yeniçeri Ağası Vezîr Arnavud Hacı Zülfikār Paşa vezîr-i a'zam yerine ve Yeniçeri Efendisi Yeğen Mustafâ Efendi yeniçeri ağası yerine vekâlet eyledi…*" Bkz. Karaçay Türkal, a.g.t., s. 1019. Diğer bir yerde tarihçi, Kara İbrahim Paşa'nın rakibi olan Sarı Süleyman Paşa'yı Ösek fethine serdar ettirmesini ve sadrazamlıktan azledilmesini anlatarak yine hastalığını uydurmak ve bir sahte bahane olarak kullanmakla suçlamaktadır. Bkz. Karaçay Türkal, a.g.t., s. 1022. Aynı biçimde Defterdar, Kara İbrahim Paşa'nın hastalığını bahane ederek bir süre sefere çıkmaktan kendisini kurtardığını kanıtlamaktadır. Bkz. Defterdar, **a.g.e.**, s. 204.
[143] Özcan, a.g.m., s. 330.
[144] Karaçay Türkal, a.g.t., s. 1019, 1022.

sözlerini naklederek ölümcül olarak hatırladığı hastalığı sebebi dolayısıyla ölmemiş, Sultan'ın kararıyla idam edilmiştir.[145]

Bu kapsamda Konstantinopolis Patriği İakovus'un da Sadrazam'ın sahtekârlığını, hastalığını ancak bir bahane olarak kullanmasını iyice bilerek Moskova nameresanına Kıyiv Metropolitliği hususunda reddetmek için ondan faydalandığı tahmin edilebilir. Herhalde Zaharius Sofirius'un başarısızlıkla sonuçlanan misyonu hadisesi iki mühim sonuç doğurmuştur. Birincisi Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Kıyiv Metropolitliği'nden vazgeçmek istemeyerek diplomatik oyunlara sığındığıdır. İkincisi ise Patriğin bu meselesinde özgürce davranamadığı, Osmanlıların iktidar makamlarına bağlı olduğudur. Her iki sonuç ikbalde gelişen olaylarla doğrulanmakta, ikisi de Kıyiv Metropolitliği hususunda ve ona dair Osmanlı-Moskova ilişkilerinde en müessir faktörler sanılabilmektedir.

3.2.4. Piskopos Çetvertınskıy'ın Kıyiv Metropoliti Makamına Seçilmesi

Osmanlılar ile Konstantinopolis Patrikhanesi'nin tavır ve tutumlarına rağmen 8 Temmuz 1685 tarihinde Moskova'nın emriyle Kıyiv'de Ortodoks mezhebi kanunlarına mugayir olan Kıyiv Metropolitliği'ni Moskova'ya bağlamak maksadıyla toplanan Kilise Konseyi gerçekleştirilmiştir. Bu konseyde Moskova hükümetinin desteklediği Lutsk ve Ostrih Piskoposu Hedeon Çetvertınskıy, Kıyiv Metropoliti makamına seçilmiştir.[146] Ancak konsey bir dizi sebep yüzünden Ortodoks mezhebi kanunlarına aykırı olarak gerçekleştirilmiştir. Mesela Çernihiv şehri başpiskoposu Lazar Baranovıç, Çernihiv Başpiskoposluğunun tüm üst yetkili temsilcileriyle toplantıya gelmemiştir. Büyük ihtimalle Lazar Baranovıç hem kendi kendisine metropolit olmak istediğinden, hem de konseyin Kıyiv Metropolitliği'ni Moskova Patrikhanesi'ne bağlanmak amacıyla toplandığını bildiğinden, onu boykot etmiştir.[147] Ayrıca Hatman İvan Samoylovıç'ın Moskova Çarlarına 20 Temmuz 1685'te yazdığına göre Konsey'de Kıyiv piskoposluğunun temsilcileri bulunmuştur. Genel olarak Ukrayna ruhban sınıfının yüksek rütbeli temsilcilerinin çoğu, Konstantinopolis Patriği'ne karşı çıkmak korkusu yüzünden konseye katılamamıştır. Böylelikle

[145] Özcan, a.g.m., s. 330.
[146] Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.II, s. 331-332; Çıstovıç, **a.g.e.**, C.II, s. 147.
[147] Harlampoviç, **a.g.e.**, C.I, s. 221.

Hatman'ın mektubundan anlaşıldığına göre Sağ Yaka Ukrayna temsilcileri de konseye gelmemiştir. [148] Ayrıca Hedeon Çetvertınskıy'ın kendisi bile Moskova hükümeti ve İvan Samoylovıç'ın planlarını gizlenmek üzere Konsey toplantısında bulunmamıştı. [149] Ama en önemlisi Hedeon'un seçimi kendi oylarıyla sağlamış hatman laik temsilcileri ve taraftarları orada çok sayıda bulunuyorlardı.[150]

Kıyiv Metropolitliği seçim hakkının bu tür bir suistimalle gerçekleşmesine rağmen Hedeon Çetvertınskıy seçim sonuçlarını öğrendikten sonra Moskova'da takdis olunmak isteğini bildirmiştir.[151] Bundan sonra Sol Yaka Ukrayna Hatmanı elçileri, Moskova Çarlarına ve Patriğine hatman mektuplarıyla gönderilmiştir.[152] Hatman İvan Samoylovıç, Çarlara yönelik mektubunda Hedeon'un Moskova'da tayin edilmesi ve bu meselenin Konstantinopolis Patriği'nin onaylamasıyla çözülmesi ricasında bulunmuştur. [153] Ayrıca Hatman, Çarlarının Konstantinopolis Patriği'ni "*onlarını* [Kıyiv Metropolitliği cemaatini] *kendi mebdesinden -samimi ve dinde vahit olan sevgiye göre- en aziz Moskova ve Bütün Rusya Patriğinin mebdesine teslim etmesine*" ikna edeceğini ümit ediyordu. Bundan sonra "*onun lütfuyla onların şüphesiz olarak ona, en aziz Moskova ve Bütün Rusya başrahibine, itaatlerini sunabileceklerini*" sanıyordu.[154]

Bununla birlikte Samoylovıç, mektubunda Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova'ya yönetsel bir tarzda bağlanmasının meşrulaştırması hakkında yazmışsa da bu fikri, Kıyiv Metropolitliği'nin, Konstantinopolis Patrikhanesi'nin resmi olarak yönettiği Kilise alanını terk etmesini öngörmedi. Bundan ötürü Hatman, Moskova Çarlarına gönderdiği mektubunda şu ricayı vurgulamıştır: "*Burada* [Moskova'da] *bütün ruhban sınıfından Çarlar Mücella Hazretlerinin en aziz Konstantinopolis Patriğinin bildirmesiyle Kıyiv Metropolitinin tüm o Ortodoks zahitlerinin rütbesine*

[148] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 65-66.
[149] Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.II, s. 331-332.
[150] Ternovskiy, a.g.m., s. 102; Ohiyenko, **a.g.e.**, s. 458.
[151] V. Askoçenskiy, **Kıyiv S Drevneyşim Ego Uçilişçem Akademiyeyu**, C.I, Kıyiv, Universitetskaya Tipografiya, 1856, s. 236.
[152] Harlampoviç, **a.g.e.**, C.I, s. 221-222.
[153] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 67-68.
[154] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 67.

itaat etmeye mecbur olduğu aynı Konstantinopolis Patrikhanesi Eksarhı olarak yazılabilmesini istirham etmek".[155]

İvan Samoylovıç, Moskova'ya bir elçi olarak yolladığı kendi başkâtibi Savva Prokopovıç'a verilen 20 Temmuz 1685 tarihli talimatnamesinde bu ricasını Kıyiv Metropoliti'nin Konstantinopolis Patriği Eksarhı rütbesini kaybettiği takdirde Sağ Yaka Ukrayna piskoposluklarının Ortodoks mezhebini bırakabileceği tehdidiyle açıklıyordu.[156] Buna ilaveten Hatman da Çarlara yolladığı mektubunda Ukrayna ruhban sınıfının Moskova'nın yönetimi altında geçtikten sonra muhafaza etmek istediği en esaslı imtiyazlarını sıralamaktaydı. Bu imtiyazlara, metropoliti seçmek hakkından "*azade fenleri Yunanca ve Latince'de öğretmek*" hakkına kadar Ukrayna Kilisesi'nin eskiden beri sahip olduğu farklı geleneklerini dâhil ediyordu.[157] Hem de İvan Samoylovıç, Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi ile kuracağı münasebetlerini Hatman Yuriy Hmelnıtskıy'ın henüz 1659'da Çar hükümeti ile imzaladığı Pereyaslav anlaşması maddelerine göre tespit ediyordu. Hatman, Pereyaslav anlaşmasına hitap ederek Kıyiv Metropolitliği'nin haklarını şu şekilde vurguluyordu:

> "*Ve Kıyiv Metropolitliği, en aziz Moskova Patriğinin takdisi ve itaati altında kaldığından, dolayısıyla Çar Mücella Hazretlerinin muhafazası ve tasvibiyle en aziz Konstantinopolis Patriğinin takdisi altında bulunduğu zaman daima sahip olduğu aynı hakları ve imtiyazlarıyla korunmuş olsun; metropolit ise onun altında bulunduğunda sadece kendi rütbesine dair takdisi ve tayinini kabul ediyordu, amma patrik metropolitliğinin muhakemelerine müdahale etmiyordu ve onlardan hiç kimse bununla patriğe gitmiyordu; çünkü Pereyaslav maddelerinde de [bu esaslar]]beyan edilmiştir…*"[158]

---

[155] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 68.
[156] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 73.
[157] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 68-69.
[158] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 68. Hatmanın mektubundan ve Çar hükümeti memurlarının Hatman elçisine verilen talimatnamesinin karşısında koyduğu notlarından anlaşıldığına göre göre İvan Samoylovıç, Kosak Devleti'nin Moskova Çarı'nın himayesi altına girdiği zaman imzaladığı 1654 tarihli Pereyaslav anlaşmasına hitap ederek onu Kosak Devleti'nin haklarının bir garantisi olarak niteliyordu . Bkz. **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 79-80. Ancak 1659'da Moskova Knyazı Aleksey Trubetskoy bu anlaşmanın maddelerini ciddi şekilde değiştirip Hatman Yuriy Hmelnıtskıy'a imzalatmıştır. Bundan sonra 1654 tarihli maddeler kaybolmuş, 1659 tarihli maddeler ise onları tekrarlayanlar gibi kabul ettirilmiştir. Ancak XX. yüzyılında tarihçiler 1654 tarihli maddelerin taslakları ve kopyalarına dayanarak 1659 tarihli maddelerin öncekilere kıyasla tahrif edilmiş olduğunu, Moskova Çarlığı'nın uğruna Kosak Devleti haklarını ciddi bir şekilde sınırlandırdığını tamamıyla kanıtlamışlardır. Ayrıca 1654 tarihli gerçek Pereyaslav maddelerinde iki taraf kilise sorunlarına hiç

Hatman İvan Samoylovıç, Moskova Patriğine yönelik 20 Temmuz 1685 tarihli mektubunda ise Ukrayna ruhban sınıfının haklarını hatırlatarak Kilise Konseyi üyelerinin Kıyiv Metropolitliği haklarını korunmasını istirham ettiği namelerini gönderdiğini de bildiriyordu.[159]

3.2.5. 1685'te Ukrayna Ruhban Sınıfının Son Büyük İsyanı ve Hedeon Çetvertınskıy'ın Kuzey Piskoposları Arasına Girmesi

Hatman Samoylovıç, hem Moskova hükümeti hem de patriğinden Ukrayna ruhban sınıfının Konstantinopolis Patrikhanesi'ne bağlanmasıyla kendi haklarını savunmak amacıyla çıkardığı son büyük isyanını gizlemiştir.[160] Ancak Belgorod şehri piskoposu Avraamiy Moskova Patriği İokim'e yazdığı 8 Ağustos 1685 tarihli mektubunda şunu ihbar ediyordu:

> "*Kıyiv-Peçersk manastırı ile bütün Küçük Rusya şehirlerinin arhimandritisleri ve igumenosları ve başpapazları ve başkanları Konseyinin tarafından hatmana, İvan Samoylovıç'a maddeler gönderilmiştir ki Kıyiv Metropoliti olurken Kıyiv Metropolitliğinde geçmişte olduğu gibi onların en aziz Konstantinopolis Patriğinin takdisiyle Çerkas adetlerine göre yaşasınlar.*"[161]

Söz konusu Piskopos Avramiy'in mektubu esasında Kilise tarihinde Gedeon Çetvertınskıy'ın metropolit makamına seçilmesine dair özel bir versiyon ortaya çıkarmıştır. Ukrayna tarihçisi Mıhaylı Maksımıvıç'ın tahminlerine göre Moskova hükümetiyle Hatman İvan Samoylovıç'ın Kilise Konseyi'ni topladığı 8 Temmuz 1685 tarihinde Ukrayna ruhban sınıfının büyük bir kısmı, Kıyevo-Peçersk Lavrası arhimandritisi Varlaam Yasınskıy'ın önderliğinde, alternatif bir konsey toplamıştır. Bu konsey Moskova Çarları ile Sol Yaka Ukrayna Hatmanı'nın yeni Kıyiv Metropoliti'ni Moskova'da takdis etmek niyetine karşı çıkmış, genel olarak Konstantinopolis Patrikhanesi'ne sadık kalıp Kilise alanında Moskova yönetiminı

dokunmamışlardı. Geniş bilgi için bkz. Hruşevskıy, **a.g.e.**, C.IX/1, s. 812-814; Subtelnıy, **a.g.e.**, s. 133; Polonska-Vasılenko, **a.g.e.**, C.II, s. 40; Yakovenko, **a.g.e.**, s. 376-377.

[159] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 64-65.

[160] Harlampoviç, **a.g.e.**, C.I, s. 222-223.

[161] Harlampoviç, **a.g.e.**, C.I/V, s. 55.

tanımaktan vazgeçmiştir.[162] Maksımovıç'ın düşüncesi sonuna kadar ispatlanmamıştır.[163]

Aynı zamanda Belgorod Piskoposu Avramiy'in ihbarnamesiyle birlikte Moskova Patriği'ne gönderdiği, Ukrayna ruhban sınıfının Hatman İvan Samoylovıç'a sunduğu söz konusu maddeleri içeren iki mektubu 1685 tarihli Kilise Konseyi'ne önemli ölçüde ışık tutmaktadır. Her iki mektup Ukrayna ruhban sınıfının piskopos Hedeon Çetvetınskıy'ın Kıyiv Metropolitliği makamına Kilise kanunları dışında, hem aslında laikler tarafından seçilmesine, hem de Moskova'da takdis edilmesine razı olmadığını ifade etmektedir.[164] Ayrıca Maksımovıç'ın topladığı gerçeklere göre Kıyiv-Peçersk Lavrası Arhimandritisi Varlaam Yasınskıy ile Çernihiv Başpiskoposu Lazar Baranovıç, Hedeon Çetvertınskıy'ın Moskova'da takdis edilmesinden sonra bile ona itaat etmeyi reddetmişlerdi.[165]

Böylelikle Ukrayna ruhban sınıfının maddeleri iki mektuplarında yazılmıştır. Birincisinde yazarları 8 Temmuz tarihli Konsey'in Kilisenin kabul edilmiş kurallarına uygun olmadığını, Ukrayna ruhban sınıfının Konstantinopolis Patrikhanesi'ne sadık kaldığını, ancak onun kararı üzerine kendisinden uzaklaşabilmesini vurgulamışlardır. Konstantinopolis'e sadık kalmalarını ancak adetleriyle değil himayesinin Sağ Yaka Ukrayna piskoposlarına **Unia**'ya katılmasına izin vermemesi sebebiyle açıklıyorlardı. Belki en önemlisi mektubun yazarları, Ukrayna ruhban sınıfının Moskova'ya zayıf bir şekilde bile ama meşru olarak tâbi kılınmasının, tüm kadim imtiyazlarını kaybetmelerine sebep olacağını bildirerek hatmanı uyarıyorlardı. Hatta Moskova Çarlığı'nda üst tabakalarının nazariyelerine göre matbaaların mevcut olmaması dolayısıyla kendi matbaalarının da kapatılmış olacağını önemle belirtiyorlardı.[166]

Ukrayna ruhban sınıfının bu tür öngörmelerini ikinci mektubun maddeleri tamamlıyordu. Genel olarak ikinci mektubu, Ukrayna topraklarına ait olan Slobojanşçına bölgesi, Kilise hayatında Moskova yönetimi altında geçtikten sonra, orada gerçekleştirilen değişimlerini Moskova Patrikhanesi'nin ruhban sınıfına yaptığı

[162]Mihail Maksimoviç, "Skazaniye O Mejigorskom Monastıre. Hlava Tretya", **Kıyivskiya Yeparhialnıya Vedomosti**, S.7, Kıyiv, 1865, s. 269-270.
[163] Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.II, s. 331.
[164] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 56-61.
[165] Maksimoviç, a.g.m., s. 270.
[166] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 56-59.

haksızlıklar ve zulümlerinin örneği olarak tasvir ediyordu. Slobojanşçına bölgesinde ise Moskova Patrikhanesi'ne bağlı olan Belgorod Piskoposluğu yaratılmıştır. Böylelikle mektubun yazarları, Moskova Patrikhanesi'nin sadece papazların değil bütün kilise ehlinin, bir köyün her evinin parasını sınırsız bir biçimde gasp ettiğinden, papazların laik mahkemeler tarafından kanunsuz olarak cezalandırıldığından, hem de dayak cezasına mahkûm edildiğinden, aşağılayıcı bir biçimde dövüldüğünden, işkence yapıldığından şikayet ediyorlardı. İlaveten Belgorod Piskoposluğu'nda Ukrayna kitapları ve Kilise müziği, melodileri bile yasaklanmıştır.[167]

Aslında Ukrayna ruhban sınıfı, Kilisenin Moskova'ya tâbi kılınmasından sonra bütün Sol Yaka Ukrayna cemaatlerinde Belgorod Piskoposluğu'nda olduğu gibi sıralanmış değişimlerinin getirilmesini makul bir şekilde bekliyordu. Eylül 1685'te Moskova Patriği İoakim kendi mektubunda Hedeon Çetvertınskıy'ı Kıyiv Metropoliti makamına seçilmesinden dolayı tebrik ederek, onu Moskova'ya takdis ve tayin için davet etti.[168] Aynı zamanda Patrik, gerek Hedeon'a gerekse İvan Samoylovıç'a yönelik yazdığı mektuplarında Hatman'ın bundan önce Ukrayna ruhban sınıfı haklarını hatırlatmasına, imtiyazlarını hiçbir şekilde ortadan kaldırmamak ricasına suskunlukla karşılık veriyordu.[169] Bununla birlikte Eylül 1685 tarihinde Moskova Çarları, "*Küçük Rusya*" olarak adlandırdığı Ukrayna'ya, Kilisenin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanmasıyla haklarının ortadan kaldırılmayacağını vaat eden namesini göndermiştir. Ancak İvan Samoylovıç'ın taleplerinden tek biri ve en mühimi kabul edilmemiştir. Moskova Çarları, Kıyiv Metropoliti'nin Konstantinopolis Patrikhanesi Eksarhı olmasına razı olmamışlardı.[170] Ortodoks mezhebinin kanunları bakış açısından anlaşılır ki, Ukrayna Hatmanı, Moskova taraftarı olmasına rağmen, bu talebiyle Kıyiv Metropoliti'nin resmi olarak Konstantinopolis Patrikhanesi'nden koparılmamasını sağlamayı amaçlıyordu.[171] Bunun karşılığında Moskova Sol Yaka Ukrayna'ya ait

[167] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 59-61.
[168] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 84-85.
[169] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 84-89.
[170] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 93-101.
[171] Rusya teologu ve tarihçisi Basil Lourié bu konuda ilk olarak Ortodoks mezhebi kanunları açısından detaylı bir analiz yapmıştır. Ona göre Kıyiv Metropoliti Konstantinopolis Patrikhanesi Eksarhı sanıldıysa da hem Moskova'ya hem de İstanbul'a ya da aynı zamanda iki patrikliğe resmi olarak bağlanmış olacaktı. Ortodoks kanunlarının genel olarak öngörmediği bu vaziyet de Kıyiv Metropoliti'nin Moskova yönetimi altında pratik bir şekilde bulunmasını ortadan kaldırmayacaktı fakat

Kilise sahasını tamamıyla işgal etmeye hazırlıyordu. Kıyiv Metropolitlerinin her zaman taşımadığı **eksarh** unvanı bile bu amacı engelliyordu.[172]

Nihayet 8 Kasım 1685 tarihinde Hedeon Çetvertınskıy, Moskova Kremlini'nin Uspeniya başkilisesinde Kıyiv Metropolit makamına tayin edilmiştir. Hedeon de Moskova'ya başpapazlar ve hizmetkârları dâhil olmak üzere 45 kişilik maiyetiyle ulaşmıştır. Fakat Kıyiv ve Çernihiv piskoposluklarının yönetici ve öncü keşişlerinden kimse onunla birlikte gelmemiştir.[173] Aşikârdır ki, Ukrayna ruhban sınıfı önderleri böyle suskun ve sessiz bir yöntemle Çetvertınskıy'ın Kilise kanunları dışı olarak seçilmesi ve Moskova'da takdis edilmesine karşı protesto etmeye devam ediyorlardı. Aynı 8 Kasım 1685 tarihinde Hedeon de takdisi sırasında Moskova Patriği İoakim'in önünde ona ya da gelecek Moskova Patriklerine sadık kalmaya ve itaat etmeye ant içmiştir.[174] Hedeon'un antı şu sözleri içermekteydi: "*Pederime, büyük hükümdara, Moskova ve Bütün Rusya ve Kuzey Ülkeleri en aziz Patriği Kir* [Kilise'de başpiskoposlar için kullanılan Yunanca kökenli unvan] *İoakim'e ve ondan sonra Tanrının lütfuyle gelecek olan Moskova ve bütün Rusya en aziz Patriğine ve tüm en aziz Kilise Konseyine, Rusya en aziz metropolitleri, başpiskoposları ve piskoposlarına, biraderlerime itaat etmek…*"[175]

Zaten Hedeon'un andının sözleri analiz edildiğinde Kıyiv Metropoliti'nin bundan itibaren Ukrayna ruhban sınıfının o döneme kadar hiç bilmediği tamamen yeni ve tuhaf ahlak ölçülerine girdiği anlaşılmaktadır. Ant, Hedeon'u görünmez bağlarla bütün Rusya Kiliseleriyle birleştiriyordu. Hakikaten Aralık 1685'te Hedeon'a yeni rütbesini onaylayan Çar ve Patrik nameleri gönderilmiştir.[176] Fakat Moskova Çarları namesinin Kıyiv Metropoliti'nin kadim imtiyazlarını tasdik ettiği halde[177] Patrik

herhalde Konstantinopolis Patrikliği metropolitliğine sahip olma hakkını da koruyacaktı. Bkz. Lurye, **a.g.e.**, s. 179-180.

[172] Basil Lourié **(a.g.e.**, s. 180), Moskova Patrikhanesi'nin doğasının onu herhangi kilise yapısını ancak tamamıyla işgal ve gasp etmeyi teşvik ettiğine vurgulamaktadır.

[173] **Pribavleniye K Opisaniyu Kiyevosofiyskaho Sobora İ Kiyevskoy İyerarhii. Opisaniye Kiyevosofiyskaho Sobora**, Kıyiv, Tipografiya Kievopeçerskoy Lavrı, 1825, s. 83.

[174] Yuriy Mulık-Lutsık, **Narıs İstoriyi Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvı**, C.II, Winnipeg, St. Andrew' College, 1979, s. 293; **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 102-104.

[175] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 103.

[176] Moskova Çarlarının namesi için bkz. **Pribavleniye K Opisaniyu**, s. 87-95; Aleksandr Rigelman, **Letopisnoye Povestvovaniye O Maloy Rossii İ Eya Narode İ Kozakah Voobşçe**, C. II / IV, Moskva, Universitetskaya Tipografiya, 1847, s. 180-186. Patriğin namesi için bkz. **Pribavleniye K Opisaniyu**, s. 95-103.

[177] **Pribavleniye K Opisaniyu**, s. 91-93.

namesi bundan önce Eylül 1685'te olduğu gibi bu meseleye dair gizemli bir suskunluktan dolayı onunla çelişmiştir.[178] Bu gerçekler göz önünde alındığında Moskova'nın işbirliğinde bulunan laik ve dinsel idarecilerinin eylemlerini eşgüdümlediği tahmin edilebilmektedir. Bir taraftan yeni seçilen Kıyiv Metropoliti ve Ukrayna Hatmanı özendirilmekte, yatıştırılmakta ve vaatlerle beslendirilmekte, öbür taraftan ise Moskova'ya itaat etmeye alıştırılmaktaydı. Böylelikle yeni Kıyiv Metropoliti'nin kendisi de hiç bilmeden sinsice hazırlanmış olan tuzağa yaklaşıyordu. Artık Aralık 1685'te Moskova Patriği İoakim yalnız imtiyazlarını ihmal etmekle kalmamış, Kıyiv Metropolitliği'nde kadim Konstantinopolis Patrikhanesi sembolü olan piskoposluk tacını taşıma hakkından da mahrum etmeye çalışılmıştı. Patrik aynı Aralık 1685 tarihli namesinde Hedeon Çetvertınskıy'a Rusya Metropolitleri ve "*azizlerinin*" eskiden beri giydiği beyaz **klobuğu** hediye ettiğini yazıyordu. Metropolit, piskoposluk tacı yerine artık onu taşıyacağını umuyordu.[179] Bu ise Kıyiv Metropolitliği'nin diğer Moskova Piskoposluklarına eşit olacağını demekti. Fakat Moskova Çarları, Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Kilisesi'nin piskoposlukları arasında birinci sanılacağını vaat ediyorlardı.[180] Aynı zamanda Patrik kendi namesinde Hedeon Çetvertınskıy'ın bundan itibaren ancak "*Küçük Rusya, Kıyiv ve Galıç Metropoliti*" olarak adlandırılacağını yazmaktaydı.[181] Böylelikle Moskova'nın ikiyüzlü siyaseti ile Kıyiv Metropoliti'nin "*Bütün Rusya Metropoliti*" adını taşımak hakkı hemen ortadan kaldırılmıştır. Nisan 1686'da Hatman İvan Samoylovıç belki de Moskova'nın ikili taktiğini idrak edip Patriği İoakim'a Çarların namesine uyarak Kıyiv Metropolitiliği'nin tüm haklarını teyit etmek ricasıyla yeniden başvuracaktı.[182] Lakin tarihçiler Moskova Patriği'nin Hatman'ın talebine hangi cevabı verdiğini, cevabının da olup olmadığını hiç bilmemektedirler. Bununla ilgili bir vesika günümüze ulaşmamıştır.[183]

[178] Veliçko, **a.g.e.**, C.II, s. 603-612.
[179] **Pribavleniye K Opisaniyu**, s. 101; Veliçko, **a.g.e.**, C.II, s. 610.
[180] **Pribavleniye K Opisaniyu**, s. 92.
[181] **Pribavleniye K Opisaniyu**, s. 99.
[182] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 140.
[183] Harlampoviç, **a.g.e.**, C. I, s. 228; Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.II, s. 337.

3.3. Moskova Çarlığı'nın Kıyiv Metropolitliği Sorununu Çözme Gayretleri

3.3.1. Moskova'nın Ukrayna Kilisesi Hususunda Edirne'ye Nameresanını Göndermesi ve Onun Faaliyetleri

Kıyiv Metropoliti'nin Kilise kanunları dışındaki tayin edilmesi, Moskova'nın eylemlerini Ortodoks kanunları açısından Konstantinopolis Patrikhanesi'nde meşrulaştırmasını gerektiriyordu. Aslında yönetim açısından Moskova Patrikhanesi'nin ecnebi eparhianın arazilerini ellerine geçirmesi tamamlanmıştı. İşgali de Kilise hukukları alanında tamamlanmak icap ediyordu. Anlaşılır odur ki, Moskova önceki yıllarda Kıyiv Metropolitliği'nin Doğu piskoposluklarını işgal ettiği gibi bu hususta da hemen zafere ulaşmayı planlıyordu. 1650'li yıllarda Çarlık hükümetinin, Konstantinopolis Patrikhanesi'ni ihmal ederek adım adım Smolensk, Polotsk ve Mohıliv piskoposluklarını işgal ettiği göz önüne alınırsa, 1686'ta da Kıyiv Metropolitliği'nin geri kalan kısmının Moskova Patrikhanesi'ne bağlanması için ciddi bir engel kalmadığı söylenebilir. Bu amaçla yeni Kıyiv Metropoliti de takdis edilmiştir.

Bundan hemen sonra Kasım 1685'te Moskova Çarları, Kıyiv Metropolitliği'ni Moskova Patrikhanesi'ne tamamen bağlamak amacıyla hem Konstantinopolis Patrikhanesi'ne hem de Osmanlılara kendi elçisi **poddyaçiy** (Moskova Çarlığının idare sisteminde orta derecedeki bir rütbe) Nikita Alekseyev'i göndermişlerdi. Lakin tarihçiler, gerek Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikliği'ne bağlanmasını izah ederken gerekse söz konusu elçinin faaliyetini yorumlarken iddialarını sınırlı sayıdaki ilk kaynaklara dayandırmaktadırlar.[184] Bunlardan en önemlileri **İkon Veya Farklı Zamanlarda ve Yıllarda Konsil Büyük Rus Kilisesi'nde ve Patrik Tahtının Tüm Kuzey Ülkelerinde Farklı Zamanlarda ve Yıllarda Vuku Bulan İşlerinin Yansıtı.**

[184] O. Şevçenko, "Pro pidporyadkuvannya Kıyivskoyi mıtropoliyi Moskovskomu patriarhatovi naprıkintsi XVII St. ", **Ukrayinskıy İstorıçnıy Jurnal**, S.1 (394), Kıyiv, 1994, s. 54. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Ohiyenko, **Ukrayinska Tserkva**, C.II, s. 21-74; Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.II, s. 292-378; R. Yerınyuk, "Pidporyadkuvannya Kıyivskoyi Mıtropoliyi Moskovskiy Patriarhiyi 1685-86", **Yuvileynıy Zbirnık Prats Naukovogo Kongresu U 1000-littya Hrışçennya Rusı-Ukrayinı**, Münhen, 1988/1989, s. 732-750; G. Udod, **Prıyednannya Ukrayinskoyi Tserkvı do Moskovskogo Patriarhatu 1686**, Vinnipeg, Vıdavnıtstvo UGPTS, 1972; Z. Kohut, "The Problem o,f Ukrainian Orthodox Church Autonorny in the Hetmanate (1654-1780s)", **Harvard Ukrainian Studies**, C.XIV, S.3/4, Harvard, 1990, s. 364-376.

En aziz Kir İoakim ve Kir Adrian Moskova ve Bütün Kuzey Ülkeleri Patrikleri Zamanında ta (boşluk) Yılına Kadar Yazılmıştır. Oluşturulmuştur ise Dünya Yaratılışından Sonra 7208 Yılında, Kelime Bedeni Tanrısının Doğumundan Sonra 1700 Yılının Mart Ayında[185] adlı el yazması eserdeki belgelerdir.

1683-1688 yıllarını kapsayan bu belgeler Güney-Batı Rusya Arşivi'nin (GBRA) I bölümünde, 5. cildinde bulunmaktadır. Eser 1872 yılında Kıyiv'de basılmıştır.[186] Aynı belgelerin bulunduğu eser Kiev İlahiyat Akademisi mezunu S. Ternovskiy'in "*Kiev Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne İtaat Ettirilmesine Dair Araştırma*" adlı çalışmasının da temelini oluşturmaktadır. Ternovskiy, 1686 yılı olaylarını anlatırken **İkona**'nın belgeleri yanında S. M. Solovyov'un yazdığı **Rusya Tarihi**'nin 14. cildini de kullanmıştır.[187] Ünlü Rus tarihçisi Solovyov ise çalışmasına kaynak olarak Moskova Patrikliği Sinod Kütüphanesi'ndeki 4 numaralı koleksiyonu kullanmıştır.[188] Ayrıca da eserinden tarihçinin Moskova **Posolskiy Prikaz**'ın 1686 yılında Osmanlılara gönderilen Moskova elçiliğine dair vesikalarından faydalandığı muhakkaktır.

XIX. yüzyılda Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova'ya bağlanmasını ilk olarak araştıran tarihçilerden birisi N. F. Kapterev ise **Snoşeniya Iyerusalimskogo Patriarha Dosifeya S Russkim Pravitelstvom (1669-1701)** (Kudüs Patriği Dositeos'un Rusya Hükümeti ile Olan İlişkileri (1669-1701) adlı eserinde **poddyaçiy** Nikita Alekseyev'in Osmanlı İmparatorluğunda bulunmasını anlatarak artık doğrudan Moskova **Posolskiy Prikaz**'ın vesikalarına atıf yapmaktadır. Kapterev'in atıfları Moskova elçiliğinin faaliyeti yansıtan, **Posolskiy Prikaz** arşivinde bulunmuş olan 20, 21, 25 ve 26 numaralı **Turetskiye Statteynyie Spiski**'ye (Türk Makale Listeleri) dairdir.[189]

---

[185] Eserin Rusça tam adı: Икона, или изображение великая соборныя церкве всероссийскаго и всех северных стран патриарша престола приключшихся дел в разная времена и лета. Писана при святейших патриарсех кир Иоакиме и кир Адриане Московских и всех Северных стран до лета (далее пропуск). Совершися же мироздания 7208-го, рождества же по плоти бога слова 1700 месяца марта. Genellikle tarihçiler bu eserin kısaltılmış şeklini vermektedirler. Verdiğimiz tam adı için bkz. O. A. Belobrova, "K İstorii Biblioteki Patriarha Adriana", **Trudı Otdela Drevnerusskoy Literaturı**, C.33, Moskova, 1979, s. 413.

[186] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 34-239.

[187] Ternovskiy, a.g.m., s. 141-145.

[188] Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIV, s. 1002.

[189] Kapterev, **Snoşeniya**, s. 73-85.

Aynı zamanda çağdaş Rus akademisyen N. Rogozhın'a göre, Moskova **Posolskiy Prikaz**'ın Nikita Alekseyev'in Edirne'deki ziyareti ile ilgili 1685-1686 yıllarını kapsayan defterleri bugüne kadar tarihçiler tarafından hiç okunmamıştır.[190] Bu Prikaz belgeleri ise Çarlık hükümetinin elçilerine verilen buyrukları ve elçilerin raporlarını ihtiva etmektedir.[191] Diğer bir taraftan Osmanlı-Moskova münasebetlerini yıllarca araştıran Rus akademisyen Svetlana Oreşkova 17. ile 18. yüzyıl arasındaki geçiş dönemindeki Moskova elçilere ilişkin Osmanlı belgelerinin mevcut olmadığı kanaatindedir.[192] Bu durumda Moskova arşiv vesikaları tarihçiler için ciddi bir temel oluşturmaktadır. Fakat N. F. Kapterev ile S. M. Solovyov'dan sonra ancak XXI. yüzyılın başlangıcında -aradan bir yüzyıldan fazla zaman geçtikten sonra- Moskova tarihçisi Vera Çentsova 1685-1686 yıllarını kapsayan Prikaz defterlerine dokunmuştur. Ancak araştırmacı bu defterlerden Konstantinopolis Patrikhanesi'nin 1686'da Kıyiv Metropolitliği hususunda Moskova Çarlarına gönderdiği namelerine dair 2017 tarihli makalesinde sadece birkaç kısa alıntı yaptı.[193] Böylelikle, Moskova **Posolskiy Prikaz**'ın Nikita Alekseyev'in Edirne'deki ziyareti ile ilgili 1685-1686 yıllarını kapsayan defterlerinin çok sayıda orijinal sayfaları, Kilise tarihinde özel bir ehemmiyeti kazanmasına rağmen, bugünlere kadar gerek tarihçilerin gerek Kilise topluluğu tarafından hiç okunmamıştır.[194]

---

[190] N. Rogozhın, "Rus Diplomatların Raporlarında Osmanlı Devleti (XVI-XIX. Yüzyıllar)", **Osmanlı**, C.I, Ankara, Yeni Türkiye. Yayınları, 1999, s. 529.

[191] Rogozhın, a.g.m., s. 527-535.

[192] Çalışmamızda kullandığımız, 1686 yılında Edirne'ye varan Moskova elçisiyle ilgili Osmanlı belgeleri, Oreşkova'nın bu durumu abarttığına işaret etmektedir. Bkz. S.F. Oreşkova, "1683-1737 Yılları Arasında Rus-Türk İlişkileri", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl. 1491-1992. Ankara. 12-14 Aralık 1992**, Ankara, TTK. Yay., s. 121.

[193] V. G. Çentsova, "Sinodalnoye Reşeniye 1686 G. O Kıyivskoy Mitropolii", **Drevnyaya Rus. Voprosı Mediyevistiki**, №:2 (68), Moskova, 2017, s. 89-92.

[194] Rusya Devleti Kadîm Evrak Arşivinde bulunan Posolskiy Prikaz Arşivinin XV-XVIII. yüzyılları kapsayan "Posolskiye Knigi" (Elçilik Kitapları) adlı defterlerinin elektronik rehberine göre Nikita Alekseyev'in Edirne'deki ziyareti ile ilgili 1685-1686 yıllarını kapsayan defterleri 89 Fonun 26 dosyasında bulunarak 181 sayfayı içermektedir. Aynı 89 Fonun Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanmasına ve bununla ilgili diplomatik faaliyetine (Sofir ve Alekseyev'in elçilikleri) dair 25 Dosyası ise 1684-1693 yıllarını kapsayarak 505 sayfayı içermektedir. Bu dosyanın özeti göz önünde alındığında vesikaların büyük çoğunluğunun da Kıyiv Metropolitliği meselesine dair olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. N.M. Rogozhın, A.A. Boguslavskiy, "Fond 89-Snoşeniya Rossii S Turtsiyey". **Posolskiye Knigi Kontsa XV-Naçala XVIII vv.**, http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Russ/XVI/Posolbook/PosolBook.html#fd89, (ET: 21.07.2018).

Hâlbuki yukarıda adı geçen Ternovskiy, Solovyov ve Kapterev'in araştırmalarının dayandığı üç temel kaynağın veya sözü edilen **İkona**, Moskova Patrikliği Sinod Kütüphanesi'ndeki koleksiyon ve **Posolskiy Prikaz** arşivine ait olan Türk Makale Listeleri olduğu su götürmez bir gerçektir.

Kiev Metropolitliği'nin Moskova Patrikliği'ne bağlanma olaylarının anlatıldığı Ternovskiy ve Solovyov'un araştırmalarında en mühim tarihi hadise de Rus **poddyaçiy** Nikita Alekseyev'in 1686 yılında Osmanlı Devleti'ne gerçekleştirdiği ziyaretteki faaliyetleri hakkındaki rivayettir. Bu rivayetlere göre Moskova Patriği İoakim, 1685 yılı Kasım ayında Ortodoks Kilisesi kanununa mugayir olarak Kiev Metropolitliği tahtına Hedeon Çetvertınskıy'ı atadıktan sonra, Moskova'dan Osmanlı Padişahı IV. Mehmed'in bulunduğu Edirne'ye **poddyaçiy** Nikita Alekseyev gönderilmiştir. **Poddyaçiy**, Konstantinopolis Patriği İakovus'a Rus Patriği İoakim ve Çarlarının, ondan Hedeon Çetvertınskıy'ı makamında meşrulaştırmasını ve Kiev Metropolitliği'ni Moskova Patrikliği'ne bağışlamasını rica ettiklerine dair mektuplarını teslim etmekle görevlendirilmiştir.[195]

Yukarıda bahsettiğimiz gibi 1685'te Moskova artık Konstantinopolis Patrikhanesi'ne Kıyiv Metropolitliği meselesiyle uğraşan elçisini göndermiştir. Onun için tarihçiler genellikle Ternovski ve Solovyov'un peşinden 1686 yılında Moskova Çarlarının Osmanlı Devleti'ne Kıyiv Metropolitliği hususunda ikinci heyetini gönderdiğini vurgulamaktadır.[196] Ancak 1682-1686 yılları arasında süren Moskova diplomatik faaliyeti incelediğinde 1686 yılında Edirne'de bulunan Moskova Çarları heyetinin zaten Kıyiv Metropolitliği meselesiyle uğraşan dördüncü elçilik olduğu anlaşılmaktadır. Hatta Kudüs Patriği II. Dositeos'un Moskova Patriği İoakim ve Çarlara yazdığı Nisan 1686 tarihli mektuplarından Moskova hükümetinin büyük ihtimalle 1669'de bile Miletiy adlı bir Yunan arhimandritisi Konstantinopolis Patrikhanesi'ne Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova'ya tâbi kılınması meselesine dair müzakereleri yürütmek üzere gönderdiği bilinmektedir.[197] Ancak bugünlere kadar tarihçilerin elinde Dositeos'un söz konusu kısa ve anlaşılmaz hatırlamaları dışında bu

[195] Ternovskiy, a.g.m., s. 131-133; Solovyov, **a.g.e**., C.III/XIV, s. 1000.
[196] Örneğin bkz. Ohiyenko, **Ukrayinska Tserkva**, C.II, s. 66-67; Şevçenko, a.g.m, s. 57-59; Lurye, **a.g.e.**, s. 176-185; Mulık-Lutsık, **a.g.e.**, s. 289-294.
[197] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 144, 152.

misyona dair başka bir gerçek yoktur.[198] Bununla beraber 1686 yılından önce henüz Temmuz 1681'de İstanbul'a gönderilen Moskova elçisi Prokofey Voznitsin'e şu şekilde gizli bir emir verilmiştir:[199]

> "*Fırsatı bulunca, uygun olduğunda, Prokofey için kendi adından Konstantinopolis Patriğine söylemek münasip olacak ki niçin Kıyiv Metropolitliği senelerdir öndere sahip değildir ve bunun hakkında ona dolaylı konuşmalarıyla sormak ve ne kadar mümkünse o kadar şunu öğrenmek: O, Patrik, Kıyiv Metropolitliğiyle bütün ruhban sınıfına en aziz Moskova ve bütün Rusya Patriklerin takdisinin [himayesinin, iktidarının] altında bulunmasını emredecek mi?*"[200]

Moskova elçisinin bu faaliyetinin gayet gizli olduğu emrin devamından anlaşılmaktadır:

> "*Ve her türlü yöntemle şunun hakkında bilgiyi edinmek: Patrik bu işe sağlam bir biçimde girecek mi? Bunu araştırmak ve Patriğinin bunu öğrenmemesi ve Küçük Rusya'da bir kimsenin bunu duymaması ve senden gayrı hiç kimsenin bunu bilmemesi için bunun hakkında büyük bir ihtiyatla konuşmak.*"[201]

Maalesef Voznitsın'ın bu gizli faaliyetinin neticeleri bugünlere kadar hiç öğrenilmemiştir.[202] Nihayet İstanbul'a 1684-1685 yıllarında gönderilen Zaharius Sofir'den önce aynı **poddyaçiy** Nikita Alekseyev, 1683 yılının sonbaharında Konstantinopolis Patriği'ne gönderilmiştir. Moskova Patriği İokim, Ukrayna Hatmanı İvan Samoylovıç'a yolladığı 15 Ekim 1683 tarihli mektubunda bu elçinin Kıyiv Metropolitliği'ni Moskova Patrikhanesi'ne devretmesi ricasını içeren bir nameyle gönderildiğini bildiriyordu.[203] Bu elçiliğin sonuçları da bugüne kadar araştırılmamaıştır. Ancak sıralanmış gerçeklerden 1680'lı yıllarda Moskova hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu'nda Kıyiv Metropolitliği hususuna dair yoğun bir diplomatik faaliyette bulunduğu aşikârdır. Ayrıca büyük ihtimalle bu faaliyet gizli olmuştur. Bunu da ancak Moskova hükümetinin Prokofey Voznitsin'e verdiği emri değil, gerek Zaharius Sofir'in 1685'te gerekse Nikita Alekseyev'in henüz 1683'te

---

[198] Ternovskiy, a.g.m., s. 130.
[199] Kapterev, **a.g.e.**, s. 69-72.
[200] Kapterev, **a.g.e.**, s. 72.
[201] Kapterev, **a.g.e.**, s. 72-73.
[202] Kapterev, **a.g.e.**, s. 73.
[203] Harlampoviç, **a.g.e.**, C.I, s. 217.

gerçekleştirdiği elçiliklerinin devlet işleriyle önemli ölçüde ya da hiçbir şekilde bile ilgili olmaması doğrulamaktadır.[204]

Böylelikle 1686'te Moskova hükümetinin 1681'den beri Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirdiği gizli bir operasyonunu bitirmek amacıyla **poddyaçiy** Nikita Alekseyev'i Edirne'ye gönderdiği söylenebilir. Zaten Rus akademisyen Svetlana Oreşkova'ya göre 1683-1686 yıllarında Moskova, Osmanlı Devletine elçiler olarak sırf Osmanlı memleketleri hakkında bilgi biriktiren "diplomatik ajanslarını" göndermektedir.[205] Bu gerçek de Alekseyev'in görevlerine ciddi bir ölçüde ışık tutmaktadır. Başka bir deyişle Moskova Çarlarının Konstantinopolis Patriği'ne Kıyiv Metropolitliği meselesinin bu durumda gerektirdiği yüksek rütbeli bir Kilise temsilcisini[206] ya da aydın bir ruhaniyi değil, tecrübeli memuru ve zaten geçmişte casus olan bir nameresanını yollamaktaydı. Bu özellik ise Moskova memurlarının Nikita Alekseyev'in gerektiğinde Konstantinopolis Patriği'ne baskı yapabileceğini,[207] metropolitlik meselesini de Osmanlılardan gizlice halledebileceğini planladığına işaret etmektedir. Zaten henüz Kıyiv Metropolitliği meselesinin ilk araştırmacıları da Alekseyev'in Kilise sorusunu gizli olarak çözmek istediğini özellikle vurgulamaktadır.[208]

3.3.2. Moskova'nın Kıyiv Metropolitliği'ni Elde Edebilmek İçin Diplomatik Faaliyetleri

Alekseyev'in özgeçmişi göz önünde alındığında Çar hükümetinin Konstantinopolis Patriği'ne komplo koşullarında psikolojik baskı yapma, türlü dolaplar çevirme, rüşvet verme hususlarında bilgili bir kişiyi yolladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Alekseyev, Edirne'ye gönderildiği sıralarda 20 yıldır -1666'dan beri- Çar hükümetine diplomatik alanda hizmet ediyordu. 1673'de **Posolskiy**

---

[204] XX. yüzyılda arşiv vesikalarına dayanarak Moskova'nın 1681-1686 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğunda gerçekleştirdiği diplomatik faaliyetini araştıran tarihçiler, Nikita Alekseyev'in 1683'te yaptığı misyonunu hiç anımsamamaktadır. Sofir'in elçiliği ise sadece bilinen Kilise meselesi kapsamında anlatılmaktadır. Bkz. N. A. Smirnov, **Rossiya İ Turtsiya V XVI-XVII vv.**, C.II, Moskova, 1946, s. 168; S. Y. Jitnev, **İstoriya Russkogo Pravoslavnogo Palomniçestva V X-XVII Vekah**, Moskova, İndrik, 2007, s. 416-417; E. V. Çistyakova, N. M. Rogozhın, **Oko Vsey Velikoy Rossii**, Moskva, Mejdunarodnıye Otnoşeniya, 1989, s. 199-215.

[205] Oreşkova, "Osmanskaya İmperiya", s. 38.

[206] Bu özelliğe ilk dikkat eden Rusya araştırmacısı B. Lurye'dir. Bkz. Lurye, **a.g.e.**, s. 182.

[207] Lurye, **a.g.e.**, s. 182.

[208] Ternovskiy, a.g.m., s. 134-141; Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIV, s. 1000-1001.

Prikaz'da **poddyaçiy** rütbesinde görev yapmaya tayin edilmiştir. Ertesi sene de aynı bakanlıkta artık önemli ve gizli bir misyon göreviyle vazifelendirilmişti. Alekseyev tüccar kılığında Leh Kralı III. Jan Sobieski'yin cülusu hakkında en geniş bir şekilde malumat toplamak üzere Krakov şehrine gizlice gönderilmiştir. Krakov, Lehistan Krallığı'nın ilk başkenti olması dolayısıyla Leh Kralları'nın cülusları bu şehirde yapılıyordu. Orada görevini başarıyla yerine getirmişti. Bundan sonra 1675-1676 yılları içerisinde Alekseyev, İran Şahı I. Süleyman'a elçi olarak yollanmıştır. İran'da **poddyaçiy** Çar hükümeti için Moskova elçilerine sarığı giydirmemek hakkını kazandırmıştı. Aslında kendileri Ortodoksluğun himayecileri sanan, İslam dünyasıyla mütemadiyen savaşan Moskova Çarları için ilk bakışta önemsiz olarak görülen bu diplomatik ayrıcalığın ve İran tavizinin özel bir ehemmiyeti vardı.[209]

23 Ocak 1680'de ise Alekseyev, Moskova Çarlığı Knyazı Yakov Nikitiç Odoyevskiy'in Lehistan Krallığı ile Moskova Çarlığı'nın ebedi barış imzalanmasına dair müzakerelerinde Moskova tarafını temsil edeceğini bildirmek üzere Leh Kralı'na gönderilmiş ve 21-24 Şubat 1680 tarihinde Leh Kralı tarafından kabul edilmiştir.[210] Zamanla **Posolskiy Prikaz**'ın yerine geçip XIX. yüzyılda kurulan Moskova Dışişleri Bakanlığı Baş Arşivi'nin 6 Mayıs 1681 tarihli ve kısa notlu listesi de Alekseyev'in aynı tarihte **Posolskiy Prikaz**'ın diğer temsilcileri ile birlikte Çar'ın "*elinin yanında*"[211] ya da huzurunda bulunma şerefiyle şereflendirildiğini bildirmektedir. Söz konusu vesikaya göre, belki bir mükâfat ya da para ödülü verilmesinin de yer aldığı bu kabul, Moskova Çarlığı'nın Osmanlı İmparatorluğu ile 20 yıl süreli barış antlaşmasını (Bahçesaray Antlaşması) imzalaması vesilesiyle gerçekleştirilmişti.[212]

Haziran 1682'da Alekseyev de İsveç ve Danimarka Krallarına Moskova Çarı Feodor Alekseyeviç'in vefatı ve kardeşler olan yeni çarlar İoann Alekseyeviç ile Petr

---

[209] V. V. Boguslavskiy, **Slavyanskaya Entsiklopediya. XVII Vek**, C.I, Moskva, OLMA Media Group, 2004, s. 32. Posolskiy Prikaz dosyalarının 24 ve 25 Mayıs 1682 tarihli raporlu hülasaları da Alekseyev'in İran'a gönderilmesini hatırlamaktadır. Bkz. **Dopolneniya K Aktam İstoriçeskim, Sobrannıya İ İzdannıya Arheografiçeskoy Kommisiyey**, C.X, Sankt-Peterburg, Tipografiya Eduarda Pratsa, 1867, s. 29-30.

[210] N. N. Bantış-Kamenskiy, **Obzor Vneşnih Snoşeniy Rossi (Po 1800 God)**, C.III, Moskva, Tipografiya E. Lissnera İ Y. Romana, 1897, s. 152.

[211] Eski Rusça "u ruki velikogo gosudarya" (Büyük hükümdarın elinin yanında) tabiri Çar'ın kabulünde bulunmak demekti. Bkz. N. F. Kapterev, **Tsar İ Tserkovnıye Soborı XVI İ XVII Stoletiy**, Sergiyev Posad, Tipografiya Svyato-Troitskoy Sergiyevoy Lavrı, 1906, s. 20.

[212] **Dopolneniya K Aktam**, C.IX, s. 157-158.

Alekseyeviç'in tahta oturmasını bildirmek üzere uzun mesafeye sevk edilmiştir. Elçi, 12 Aralık 1682'ta bu yolculuktan Moskova'ya dönebilmiştir.[213] Daha sonra da zikrettiğimiz gibi 1683'de piddaçiy Kıyiv Metropolitliği hususunda İstanbul'u ziyaret etmiştir. Ancak bu ziyaret gerek elçilik faaliyetleri gerekse de sonuçları bakımından bugünlere kadar araştırılmamıştır.[214] Sadece Moskova Patriği'nin Ukrayna Hatmanı'na bu elçilik hakkında 15 Ekim 1683'te bildirdikleri göz önünde alındığında Alekseyev'in bu misyonunun çok kısa bir süre içinde tamamlandığı, yalnız birkaç ay devam ettiği tahmin edilebilmektedir. Şubat 1684 tarihli vesikalardan Nikita Alekseyev'in 1684 yılının başlangıcında artık 14 Aralık 1683'den itibaren Smolensk bölgesinde Leh Krallığı ile ebedi barış imzalanmasına dair müzakerelerini yapan Moskova Knyazı Odoyevskiy'in[215] maiyetinde bulunduğu bilinmektedir.[216] Bununla birlikte Alekseyev'in Odoyevskiy'in maiyetinde 1683 yılının Aralığı'ndan beri olup olmadığı belli değildir. Muhtemelen piddyaçiy, 1683 yılının sonbaharında ya da artık Aralığı'nda İstanbul'dan döndükten sonra Lehlilerle yapılan müzakerelere katılmıştır. Herhalde artık 12 (22) Ocak 1684'te Alekseyev Odoyevskiy'in emriyle Lehlilerle müzakereler yapmıştır.[217] Ondan sonra onun ismine aynı misyon kapsamında yeniden eski **Posolskiy Prikaz** Arşivi vesikalarında rastlanmaktadır.

10 Şubat 1684 tarihinde **poddyaçiy** Lehistan heyetinin oturduğu Lehistan Krallığı hudutlarındaki Kadino köyüne gelip, Leh komiserleriyle önemli konuları müzakere etti.[218] Arşiv belgelerine dayanan Rus tarihçisi K. A. Koçegarov'a göre 6 Mart,[219] 10 Mart ve 11 Mart 1684 tarihlerinde aynı elçi de tercümanlar olan diğer iki Moskova diplomatıyla birlikte Lehistan tarafıyla en mühim müzakereleri sürdürmüştür. Özellikle 11 Mart'ta Moskova Çarlığı'nın 1686'da Osmanlılar aleyhine

[213] Bantış-Kamenskiy, **a.g.e.**, C.I, s. 234; Bantış-Kamenskiy, **a.g.e.**, C.IV, s. 198.
[214] Onun hakkında XIX-XX. asırlarda yaşayan Ukrayna tarihçisi Kostyantın Harlampovıç sayesinde birkaç husus bilinmektedir. Harlampoviç **(a.g.e.**, C. I, s. 217), **Büyük Rusya Kilise Hayatı Üzerine Küçük Rusya Tesiri** adlı eserinde çok kısa bir şekilde sonuçları bilinmeyen bu elçiliği hatırlayarak bugünlerde RGADA bulunan "Malorosiyskiye Dela" (Küçük Rusya İşleri") adlı arşiv fonuna atıf yapmaktadır.
[215] Bantış-Kamenskiy, **a.g.e.**, C.III, s. 154-155.
[216] Bu vesikalar eski Moskova Dış İşleri Bakanlığı Baş Arşivinde bulunmuş olan "Polonya İşleri" adlı fonuna aittir. Bkz. **Dopolneniya K Aktam**, C.XI, s. 41-51.
[217] Rus akademisyen K. A. Koçegarov **(a.g.e.**, s. 185), RGADA arşivlerine dayanarak bu bilgiyi vermektedir.
[218] **Dopolneniya K Aktam**, C.XI, s. 48.
[219] Koçegarov, **a.g.e.**, s. 193.

Lehistan Krallığı ile imzaladığı Ebedi Barış'ının temelini oluşturan bir ittifak antlaşması projesini müzakre etmişlerdi. Bu tarihte vuku bulan Moskova-Leh görüşmelerinin malzemeleri gayet gizli olması dolayısıyla ilk önce Moskova elçileri defterlerine bile dâhil edilmemiş, sadece Çar ile Boyarların huzurunda okunmuştur.[220]

Böylelikle **poddyaçiy** Nikita Alekseyiv'in söz konusu müzakereleri en mühim rollerinden birisini oynadığı göz önüne alındığında 1685'te Edirne'ye gönderilmeden önce Moskova diplomatlığında özel bir yere sahip olduğunun vurgulanması lazım gelir. Bununla birlikte Alekseyev yüksek rütbeli bir diplomat olmamıştır.[221] "Hafif elçilik" ya da sefirlik görevine çoğunlukla asiller ve diyakozlar atanırdı. Fakat bazen de bir **poddyaçiy** bile sefir olabilirdi. Büyük ve hafif elçiler yurtdışında müzakerelerde bulunma hakkına sahip olmuşlardır. Bunun karşılığında ekseriyetle **poddyaçiy** ve tercümanlar arasında seçilen **gontsı** (nameresanlar) sadece yurtdışında gereken makamlara, hükümdara, onlara emanet edilen name veya mektubu teslim etme ya da sözlü olarak bildirme hakkına sahiptiler.[222] Aynı zamanda XVII. yüzyılın sonunda

---

[220] Koçegarov, **a.g.e.**, s. 196-197.

[221] Genel olarak XVI-XVII. yüzyıllarda yurtdışına giden Posolskiy Prikaz diplomatlarının rütbelerini şu şekilde sınıflandırmak mümkündür: 1) "büyükelçiler", murahhas; 2) "hafif elçiler", sefir, elçi sefir; 3) Eski Rusça terminolojisinde gontsı, poslantsı, poslannıye ya da nameresanlar, gönderilen memurlar. Bkz. S. A. Belokurov, **O Posolskom Prikaze**, Moskva, 1906, s. 67. Aynı diplomatlar genel olarak statüleri ve makamlarına göre şu biçimde bölünmüşlerdi: 1) diyakozlar; 2) poddyaçiyler; 3) tercüman ve çevirmenler. Aynı zamanda da "büyükelçileri" genellikle bu memurların listesine dâhil olmayan boyarlar ya da Moskova Çarlığı'nın en üst zümresi temsilcileri arasında seçtiler. Bkz. Çistyakova, Rogozhın, **a.g.e.**, s. 28-29.

[222] Çistyakova, Rogozhın, **a.g.e.**, s. 29-30. XVII. yüzyıl sonunda ve XVIII. yüzyılın başlangıcında nameresanlar olarak tayin edilen Posolskiy Prikaz poddyaçiyleri de üç kategoriye bölünmüştür. Prikazın kendisinin Moskova Çarlığı'nın dış siyasetine göre beş bölümden teşekkül etmesi dolayısıyla sayısı da beş olan "eski poddyaçiy" denilen memurlar, bu bölümlere başkanlık ediyorlardı. İdareleri altında "orta" ve "genç" poddyaçiyler bulunuyordu. 1689'den beri bu üç kategoriye dördüncüsü de eklenmiştir. Posolskiy Prikaz'a sadece tahsis verilen, maaş verilmeyen "yeni" poddyaçiler de alınmıştır. "Eski poddyaçiler" ise Posolskiy Prikaz bakanının "arkadaş" olarak adlandırılan en önemli yardımcıları olmuşlardır. Onların 1689'da idare ettiği bölümleri, Çarlığın dış siyasetine göre genel çizgileriyle şu şekilde sıralamak mümkündür: 1) Roma Papa, Cesar, İspanya, Fransa, İngiltere, Çarlığın cülusları ve nikâhları rütbeleri işleri dairesi; 2) İran, Ermeniler, Hindistan, Kalmuklar, Don Kosakları ve yabancı tüccarları işleri; 3) Leh, İsveç, Türk, Kırım, Eflak, Muntenya, Hollanda, Hamburg, serbest şehirler, Rum işleri ve Rum yönetimlerinin ziyaretleri işleri; 4) Danimarka, Brandenburg, Kurlandiya, tecümanlar ve çevirmenler işleri dairesi; 5) Gürcü, Çin, Hive Hanlığı, Buhara, Sibirya Kalmukları ve kumaş imalathaneleri işleri dairesi. Neredeyse aynı bölüşüm 1702'de ve 1710'da korunmuştur. Bununla birlikte XVII-XVIII. asırlarda hem "eski", hem de "orta" ve "genç" **poddyaçiy**lerin sayısı pek yüksek de olmamıştır. Genel olarak XVII. yüzyılda **Posolskiy Prikaz**'da "eski **poddyaçiy**ler"e dâhil olmak üzere sadece 15-18 **poddyaçiy** hizmet ediyordu. XVII. yüzyılın sonuna Nikita Alekseyev'in kariyerinde ve Kıyiv Metropolitliği'nin hayatında en mühim dönem olan 1683-1689 yıllarında onların sayısı 53 kişiye ulaşmıştır. Bundan sonra yapılan ıslahatların neticesinde **poddyaçiy**lerin sayısı iki kat azaltılmıştır. 1689-1701 yılları arasında **Posolskiy Prikaz**'da her yıl ortalama olarak "eski" ve "yenileri" dâhil olmak üzere 25-30 şahıs bu rütbeyi taşıyordu. Bkz. Belokurov, **a.g.e.**, s. 50-52.

Moskova Çarlığı'nda hükümetin diğer dallarında görev yapan yaklaşık 2-2,500 **poddyaçiy**in mevcut olduğu göz önünde alındığında[223] onlardan **Posolskiy Prikaz**'da hizmet edenlerin zaten yüksek rütbeli ya da imtiyazlı az sayılı memurlar olduğunu belirtmek gerektir.

Tasvir edilen sistemde Nikita Alekseyev ise genellikle bir memur ve **poddyaçiy** statüsünde bir diplomat olarak "nameresan" rütbesine sahip oluyordu. Fakat Alekseyev, yurtdışında müzakereler yürütmesini yasaklayan bu vaziyete rağmen gerek 1684'te Lehlilerle gerekse 1686'da Edirne'de Doğu Patrikleri ve Osmanlı Sadrazamıyla önemli görüşmelerde bulunmuştur. Ayrıca da Osmanlı Devleti'nden döndükten sonra 1687'de insan yaşına bağlı olmayan "eski **poddyaçiy**" makamına tayin edilmiş, bundan itibaren **Posolskiy Prikaz**'da Gürcü, Çin, Hive Hanlığı, Buhara, Sibirya Kalmukları ve kumaş imalathaneleri işleri dairesini yönetmiştir. **Posolskiy Prikaz** arşivi vesikalarına göre bu makamda hem 1689'da[224] hem de 1692'da birkaç **poddyaçiy**i idare ederek görevine devam etmiştir.[225] Alekseyev'in Osmanlı İmparatorluğu'nda misyonunu başarıyla tamamladığı sanılması dolayısıyla bu makama yükseltilmiş olduğu tahmin edilmektedir.

Aynı zamanda Alekseyev bazı meslektaşları[226] gibi hiçbir zaman diyakoz rütbesine yükseltilmemiş, her daim **poddyaçiy** statüsünde kalmıştır. En büyük ihtimalle bu hususiyet de Alekseyev'in yalnız özel durumlarda gereken mükemmel bir görevli olarak değerlendirildiğine işaret etmektedir. Onun için bugünlere kadar ismi

---

[223] N. F. Demidova, **Slujilaya Byurokratiya V Rossii XVII v. İ Yeyo Rol V Formirovanii Absolyutizma**, Moskva, Nauka, 1987, s. 23.
[224] Belokurov, **a.g.e.**, s. 52.
[225] Belokurov, **a.g.e.**, s. 163-164.
[226] Örneğin 1699'da Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk Moskova Çarlığı elçisi olarak tayin olunan Emelyan Ukrayintsev, Nikita Alekseyev'den yaklaşık beş ya da altı yıl önce diplomatik alanda görev yapmaya başlamıştır. Ancak 1660'lı yılların başlangıcında Posolskiy Prikaz'da poddyaçiy makamında bulunan Ukrayintsev, 1675'te diyakoz rütbesine yükseltilmiştir. Nihayet 1689-1699 yıllarında Ukrayintsev daha yüksek rütbesinde bulunup Posolskiy Prikaz başkanı olmuştur. Demek ki Nikita Alekseyev İstanbul'dan döndükten iki yıl sonra eski meslektaşının idaresi altında çalışıyordu. Bkz. V. V. Boguslavskiy, **Slavyanskaya Entsiklopediya**, C.II, Moskva, 2004, s. 505-507; Belokurov, **a.g.e.**, s. 114, 123. Nikita Alekseyev'in diğer ünlü yaşıtı ve meslektaşı Prokopiy Voznitsın ise aynı 1660 yıllında poddyaçiy rütbesinde diplomatik faaliyetlerine başlayıp 1681'de de diyakoz olmuş, Moskova elçilik heyetinin bir üyesi olarak İstanbul'a gönderilmiştir. Bkz. Boguslavskiy, **a.g.e.**, C.II, s. 265-267.

Kıyiv Metropolitliği meselesinin dışında farklı tarihsel çalışmalarda hatırlanmaktadır.[227]

Herhalde bütün sıralanmış gerçeklere dayanarak Moskova hükümetinin 1686'da İstanbul'a hem tecrübeli bir diplomat olan, hem de zor koşullarda misyonunu gerçekleştirmeye hazır olan memuru yolladığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Alekseyev'in 1684'de Lehistan komiserleriyle müzakereler yürüttüğü, genel olarak **Posolskiy Prikaz**'da görev yaptığı göz önünde alındığında Edirne'ye gittiği zaman Çarların en yakın zamanda Osmanlılara karşı Lehistan ile Ebedi Barış imzalayacağını iyice bildiğine hiçbir şüphe yoktur.

3.3.3. 1686'da Moskova'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda Gerçekleştirdiği Müzakereler

Kasım 1685'te yola çıkan Alekseyev, Sol Yaka Ukrayna'dan geçerek Hatman İvan Samoylovıç'ın temsilcisi Albay İvan Lısıtsya'yı da yanına almıştır. Her iki görevli 22 Aralık 1685 tarihinde Sol Yaka Ukrayna'nın başkenti Baturın şehrinden yola çıkmıştır.[228] Elçiler tahminen 1686 yılı ilkbaharında Sultan IV. Mehmed'in bulunduğu Edirne'ye ulaşmıştır.[229] Bu elçilik hakkında yazan bütün tarihçilerden yalnız S. M. Solovyov, Alekseyev'in aynı zamanda Sultan'a Osmanlıların, Sol Yaka Ukrayna sakinlerini Sağ Sahile çektiklerinden şikâyet etmek üzere gönderildiğini de yazmaktadır.[230] Edirne'de Yuriy Metsevit adlı bir Yunan, Alekseyev'e Konstantinopolis Patriği'nin Kiev Metropolitliği'ni Moskova'ya devretmesine Sadrazam'ın izniyle razı olacağını söyleyerek, Sadrazam'a başvurmasını tavsiye etmiştir. İşini Sadrazam'dan gizli halletmeyi amaçlayan Alekseyev, Moskova'da aldığı talimatlara göre o sırada Edirne'de bulunan Kudüs Patriği II. Dositheos Notaras (patrikliği dönemi 1669-1707 yy.) ile görüşmeye karar vermiştir.[231] Nameresana verilen talimatnameye göre Alekseyev Dositheos Notara'dan Konstantinopolis

---

[227] S. B. Veselovskiy, **Dyaki İ Poddyaçiye XV-XVII vv.**, Moskva, Nauka, 1975, s. 18; Demidova, **a.g.e.**, s. 183; Koçegarov, **a.g.e.**, s. 185-197; Boguslavskiy, **a.g.e.**, C.I, s. 32; Belokurov, **a.g.e.**, s. 52, 163-164.
[228] Koçegarov, **a.g.e.**, s. 289.
[229] Kesin bir tarih, hatta mevsim de bilinen çalışmalarda verilmemektedir. Bkz. Ternovskiy, a.g.m., s. 132-134; Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIV, s. 1000; Kapterev, **a.g.e.**, s. 73-74; Koçegarov, **a.g.e.**, s. 289.
[230] Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIV, s. 1000.
[231] Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIV, s. 1001; Ternovskiy, a.g.m., s. 134.

Patriği'ni Kıyiv Metropolitliği'ne dair affedilen (bağışlayan) nameyi vermek üzere ikna etmesini, hem de bu nameyi onunla birlikte imzalamasını talep etmeliydi.[232] Büyük ihtimalle Dositheos'un Çar hükümetiyle eskiden beri sıkı münasebetlerde bulunması, ayıca Doğu Patrikleri ve başpiskoposları arasında çok mühim ve tesirli bir şahsiyet olması, Moskova hükümetinin bu talimatını önemli bir ölçüde etkilemiştir.[233] Böylelikle Alekseyev, Kıyiv sakini Stefan adlı bir Rum tercüman vasıtasıyla Kudüs Patriği'ne görüşme isteğini iletmiştir. Fakat Dositheos görüşmenin Sadrazam'ın izniyle gerçekleştirilebileceğini, bu yüzden nameresanın ilk önce Sadrazam'la görüşmesi gerektiğini kendisine söylemiştir.[234] Alekseyev Sadrazam'ın izni aldıktan sonra Dositheos ile yaptığı görüşmede kendisinden Konstantinopolis Patriği'nin Kiev Metropolitliği'ni Moskova'ya devretmesi için ikna etmesini rica etmiş fakat Dositheos bu isteği kesin bir dille reddetmiştir.[235]

Bu kapsamda Alekseyev'in, Moskova'dan yola çıktığında yanına aldığı Moskova Çarları ve Patriği İoakim'in Kasım 1685 tarihli mektuplarını Konstantinopolis Patrikliği görevinde bulunan İakovos için getirdiğini belirtmek lazımdır. Mektuplar bu patriğe yazılmıştır.[236] Lakin İakovus'un yerine Mart 1686'da Rum Kilisesi'nde Sen Sinod Meclisi tarafından IV. Dionisius seçilmiştir.[237] N. F. Kapterev'e göre II. Dositheos'un Alekseyev ile yaptığı söz konusu görüşmede Kıyiv Metropolitliği hususunda "*Konstantinopolis Patriğe bir tavsiye vermeyeceğini*" söylemiştir.[238] Demek ki onların karşılaşması IV. Dionisius'un seçilmesinin hemen öncesinde vuku bulmuş ya da ikisi henüz İstanbul'daki yeni patrik hakkında haberdar

[232] Kapterev, **a.g.e.**, s. 73-74.
[233] Geniş bilgi için bkz. Kapterev, **a.g.e.**; B. Lurye (**a.g.e.**, s. 182-184) ise II. Dositheos Notaras'ın Kudüs Patriği tahtında on yıllarca bulunması dolayısıyla gerçek Rum millet başı, gayri resmi olarak pratik bir şekilde Konstantinopolis Patrikhanesi'ni de yönettiği kanaatindedir. Lurye'nin bu konudaki çok fikri mantıklı olmasına rağmen Dositheos Notaras'ın yetkileri ve imkânlarına dair bu versiyonunu Kilise tarihi ve Kıyiv Metropolitliği ile ilgili diğer çalışmalarda rastlayamakdık. Bu yüzden tezimizi ona dayandırmadık. Aynı zamanda da N. F. Kapterev'in bu patriğe adadığı çalışması göz önüne alındığında Dositheos'un Doğu Patrikleri ve başpiskoposları arasında çok mühim ve tesirli bir şahsiyet olmasının hiçbir şüphe uyandıramadığı söylenebilir.
[234] Kapterev, **a.g.e.**, s. 74.
[235] Kapterev, **a.g.e.**, s. 74-75; Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIV, s. 1001; Ternovskiy, a.g.m., s. 135.
[236] Mektuplar için bkz. **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 112-123.
[237] E. P. G., "Dionisiy IV Seroglanis", **Pravoslavnaya Entsiklopediya**, C.XV, Moskva, Moskovskiye Uçebniki, 2007, s. 305-307.
[238] Kapterev, **a.g.e.**, s. 75.

olmamıştır. Ancak bundan sonra Alekseyev, mektupları getirdiği İakovus ile değil IV. Dionisius ile görüşmek durumunda kalmıştır.

Zaten Dositheos'dan istediğini alamayan Alekseyev yine de düşüncesinden vazgeçmeyerek üçüncü şahıslar vasıtasıyla o sırada patrik tahtına tayin olunmak üzere Edirneye'ye gelen IV. Dionysius ile müzakereye başlamıştır.[239] Fakat yapılan müzakerelerden hiçbir netice alamayan **poddyaçiy**, Osmanlı Sadrazamı'na başvurarak artık işini gizli yürütmek yerine Sadrazam'dan Patrikliği etkilemesini rica etmeye başlamıştır. Ternovskiy ve Solovyov'un rivayetlerine göre Sadrazam ise elçinin bu isteğini yerine getirmiştir. Aynı zamanda Ternovskiy ve Solovyov, Sadrazamın 1683–1699 yıllarında süren Osmanlı-Kutsal İttifak savaşları sırasında Moskova tarafından yeni bir cephe açılmasını önlemek maksadıyla bunu yaptığını, bu eylemle Osmanlıların Moskova ile yaptığı barışı kuvvetlendirmek istediğini yazmaktadırlar.

Sonuç olarak patrik Dositheos düşüncelerini itiraz etmeden değiştirmiş ve bunun karşılığında Alekseyev tarafından Patriğe 200 altın verilmiştir.[240] Fakat Dositheos'un Ukrayna Hatmanı İvan Samoylovıç ve Lehistan Krallığı'nda sakin olan Ortodokslara yazdığı Nisan 1686 tarihli iki mektubundan tutumunun kökten değişmediği anlaşılmaktadır.[241] Daha önce Alekseyev ile ilk kez konuşup Moskova Patriği ve Çarlarına gönderdiği mektuplarında Kıyiv Metropoliti'nin Moskova'da takdis edilmesini katiyen inkâr etmişse de[242] şimdi buna -ama metropolitliğin Moskova'ya bağlanmasına değil- razı olmuştur. Fakat Konstantinopolis Patriği, bu hususta vereceği nameleri imzalamayı reddetmiştir.[243] Moskova eylemlerine karşı çıkan Dositheos ilk olarak Moskova Patriği İoakim'e ilettiği namesinde öfkeyle şunları yazıyordu: *"Bu ne bir suçtur ki dış eparhiayı gasp edersiniz? İnsanlardan utanç değil mi, Tanrı'ya karşı bir günah değil mi?!"* [244]

Nitekim bilenen vesikalara dayanarak Dositheos'un Sadrazam'ın müdahalesinden sonra bile sonuna kadar Moskova taleplerini kabul etmediği sonucuna ulaşılabilmektedir. Kudüs Patriği, kendi namelerinde Kıyiv Metropoliti'nin

[239] Ternovskiy, a.g.m., s. 140; **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 145.
[240] Solovyov, **a.g.e.**, C. III / XIV, s. 1001-1002; Ternovskiy, a.g.m., s. 141-142.
[241] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 160-166.
[242] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 142-157.
[243] Kapterev, **a.g.e.**, s. 81.
[244] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 144.

Moskova'da takdis edilmesini onaylamıştır. Aynı zamanda Lehistan Krallığı'nda oturan Ortodokslara ilettiği namesinde yeni Kıyiv Metropoliti Hedeon Çetvertınskı'yı "*Moskova Patriği takdis etti, çalışma boyunduruğu altında bulunan en aziz ve en mübarek Patrikler ya da Konstantinopolis Patriği ve üç diğer büyük Doğu Patriklerinin iradesiyle*" diye yazıyordu.[245] Bellidir ki Dositheous bu satırlarıyla Kıyiv Metropolitliği'nin İstanbul'a bağlı olduğunu vurguluyordu.

Hakikaten Kudüs Patriği, Osmanlı İmparatorluğu hudutları içeresinde bulunan Doğu Kiliseleri yapısında özel bir rol oynuyordu. O, Kudüs Hıristiyan kutsal yerlerini ısrarla Katoliklerin iddialarına karşı savunuyordu. Bu kapsamda Dositheos, Kıyiv Metropolitliği hususunda Osmanlı idari sistemine bağlı olan bir piskopos olarak davranmalıydı. Nitekim henüz klasik ve muhafazakâr Rus tarihçisi N. F. Kapterev bile 1686 yılında vuku bulan olayları özetleyerek Dositheos Notara'nın, Moskova tesirinin Kıyiv Metropolitliği üzerine nüfusunu arttırmasını hiç istemediğini objektif olarak belirtmektedir. Zira bu durum Doğu Kiliselerinin zayıflanmasına sebep olabilirdi.[246] Ayrıca 1686'da Osmanlılara gönderilen Moskova elçiliği,[247] Kıyiv hususunda Doğu Kiliselerinin haklarına saldırıda bulunmaktan başka, çalışmamızın devamında ayrıntılı olarak açıklandığı üzere, Kudüs Patriği'nin eparhiasına hücum ediyor, çıkarları ve imtiyazlarına tecavüz ediyordu.

Alekseyev, Patrik II. Dositheos Notara ile görüştükten sonra IV. Dionisius ile karşılaşmıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi bu arada yeni seçilen patrik, tahtına tayin olunmak üzere Edirne'ye gelmiştir.[248] Gerçekten Osmanlı adetlerine göre IV. Dionisius'e makamına tayin olunmasını onaylayan sultan beratı 17 Nisan 1686'da verilmeliydi. N. F. Kapterev, Alekseyev'in elçilik defterinden Patriğin tayin olunmasına dair bir alıntı yapmaktadır: "*...Vezir de [sadrazam] bugün* ***Tsargorod****'da*[249] *patrik İakovus yerine önceki patrik Dionisius'u eyledi [tayin etti], ve*

[245] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 163.
[246] Kapterev, **a.g.e.**, s. 85-86.
[247] Yukarıda bahsettiğimiz gibi Alekseyev'in poddyaçiy rütbesine göre klasik bir anlamda bir elçi olmamıştır. Ancak çalışmamızın devamında kullanılan Osmanlı kaynakları misyonunu bir elçilik olarak vasıflandırmaktadır. Ayrıca da Alekseyev'in Sadrazam'la yoğun müzakereler yürüttüğü göz önüne alındığında İstanbul'daki faaliyeti tamamen bir elçilik olarak vasıflandırılabilir.
[248] Ternovskiy, a.g.m., s. 142.
[249] **Tsarhorod** Eski Rusça'da ve Ukraynaca'da İstanbul'un ismi. Bu dillerde **Tsarhorod** "çar şehri" demektir.

7 [17] Nisan günü ona vezir hilati giydirdiler ve patrik İakovus'a Tsargorod'da bulunma emri verilmedi [yasaklandı]".[250]

Böylelikle IV. Dionisius, Alekseyev ile görüştüğü sırada İstanbul'a dönüp Sen Sinod Meclisi'nin Kıyiv Metropolitliği'ne dair rızasını alıp bu hususta Moskova Çarlarının istediğini yapacağını vaat etmiştir.[251] Bundan sonra 1686 Mayıs'ında IV. Dionisius, Edirne'den İstanbul'a dönmüştür. 1 Haziran 1686'da ise İstanbul'da patrik Moskova nameresanı ve Kosak Hatmanı temsilcisine Kıyiv Metropolitliği'ne dair önemli namelerini teslim etmiştir.[252] Bunun akabinde Alekseyev, Patriğe Moskova Çarları namına 120 samur hediye etmiştir. Nihayet 5 Haziran'da IV. Dionisius Alekseyev ile Lısıtsya'ya Kıyiv Metropolitliği'ne dair diğer namelerini vermiştir. Aynı zamanda da Moskova nameresanı patriğe yeniden Moskova Çarları namına 200 altın daha hediye etmiştir.[253] Bundan sonra elçiler geri dönüşe başlamışlardı.[254]

Bu hadiselerin akabinde Moskova, IV. Dionisius'un verdiği namelerinin Yunanca orijinallerinin zamanla yok olmasına rağmen, yüzyıllarca Kilise hukukları alanında Rusça çevrilmiş kopyalarına dayanarak Kıyiv Metropolitliği'ni işgal ediyordu. Ancak XXI. yüzyılın başlangıcında teologlar K. Vetoşnikov ve B. Lourie söz konusu namelerin çevrilmiş versiyonlarının bile Kilise kanunları bakış açısından Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanmasını hiçbir şekilde onaylamadığı, ancak Moskova'ya Kıyiv Metropoliti'ni takdis etmesine izin verdiğine ciddi bir şekilde dikkat ettiler.[255] Rus tarihçisi V. Çentsova ise 2017'de keşfettiği söz konusu namelerin iki orijinalindeki bu durumu ve yorumlarını önemli ölçüde kanıtlamıştır.[256] Oysaki namelerin manasını Ortodoks kanunları bakış açısından tamamen anlamak için onunla ilgili tarihi olayları sonuna kadar incelenmek lazımdır.

---

[250] Bahsettiğimiz gibi Moskova arşivlerinde bulunan Alekseyev'in elçilik defterleri bugünlere kadar yayımlanmadığından son eylemlerinin rekonstrüksiyonunu onlara atıfları yapan V. Çentsova ve N. F. Kapterev'in çalışmalarına dayanarak yaptık. Bkz. Kapterev, **a.g.e.**, s. 78.
[251] Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIV, s. 1002; Ternovskiy, a.g.m., s. 142.
[252] Çentsova, a.g.m., s. 90.
[253] Kapterev, **a.g.e.**, s. 79.
[254] Çentsova, a.g.m., s. 90.
[255] Lourie, **a.g.e.**, s. 185-235; Konstantinos Vetochnikov, "La 'concession' de la métropole de Kyiv au patriarche de Moscou en 1686: Analyse canonique", **Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies, Belgrade, 22-27 August 2016: Round Tables, Edited by Bojana Krsmanović, Ljubomir Milanović**, Belgrade, 2016, s. 780-784.
[256] Çentsova, a.g.m. .s. 92-99.

Bu cihetle namelerin kanun ve din manasına dokunmayarak zuhurlarına dair bazı önemli gerçekler analiz edilmelidir. Solovyov ve Ternovskiy'in rivayetlerine ilave olarak daha sonraki tarihî eserlerde bu hadise anlatılırken Sadrazam'ın 1681 yılında Moskova ile imzalanan barışı korumak gayesiyle Kilise sorununun bir problem teşkil etmemesi adına Moskova Çarlarının Kıyiv Metropolitliği'ne dair talebi hemen kabul ettiği iddiası da dile getirilmektedir. Solovyov ve Ternovskiy'e göre, zikredilen dönemde Osmanlı Devleti üç yıldır Kutsal İttifak ile savaş hâlinde olduğundan, Moskova Çarlığı tarafından yeni cephe açılmasını önlemek istemekteydi. Onun için Dersaadet, Kiev Metropolitliği'nin Moskova'ya iletilmesini Rusya ile imzalanan barışın korunması garantilerinden birisi olarak nitelemekteydi.[257]

Bütün bu bilgilere rağmen tarihi kayıtlar Kiev Metropolitliği'nin Moskova'ya bağlanmasından sadece birkaç ay sonra Rusya cephesi açılmış, 1686 yılı sonbaharında Moskova Çarlığı, ordularına Kırım'a hücum etme emrini vermiştir.[258] Dahası Moskova elçisinin henüz Edirne'de görüşmeler yaptığı sırada, Çar hükümeti Lehistan ile "Ebedî Barış" anlaşmasını imzalamış (21 Nisan 1686) ve bu suretle Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan Avusturya, Venedik ve Lehistan'ın yanında Kutsal İttifak'a dâhil olarak Osmanlı'ya karşı savaş cephesinde yerini almıştır.[259] Zaten Andrusovo Barışından (1667) sonra Moskova Çarlığı, Türk düşmanlığı siyaseti takip etmekteydi. Böylelikle 1686 yılının başında Lehistan Krallığı, Moskova hükûmetini, Türklere karşı teşekkül eden Kutsal İttifak'a girmeye mantıklı olarak ikna etti. 1687'de Moskova Çarlığı artık Kırım üzerine sefer açmıştı. Bu münasebetle Moskova Çarlığı ile Lehistan arasında, ikinci "ebedi barış'' (ilki 1634'te) akdedildi. Bu barış şartlarına göre Moskova, ilk defa olmak üzere Avrupa Devletleri koalisyonuna girdi ve Batı devletleriyle birlikte Türklere karşı harekete geçmek imkânını buldu.[260] Bu kapsamda bahsettiğimiz gibi **poddyaçiy** Nikita Alekseyev'in Osmanlı Devleti'nde bulunduğu zaman Moskova Çarlığı ve Leh Krallığının Ebedi Barış antlaşmasını hazırladığını şüphesiz biliyordu.

Konstantinopolis Patrikliği'nin Kiev Metropolitliği üzerindeki haklarından vazgeçmesi, Ukrayna'daki Osmanlı etkisinin zayıflayacağı anlamına geliyordu.

[257] Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIV, s. 1002; Ternovskiy, a.g.m., s. 141.
[258] Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIV, s. 1004.
[259] Koçegarov, **a.g.e.**, s. 363; Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIV, s. 983-986.
[260] Kurat, **a.g.e.**, s. 252-253.

Osmanlıların, Konstantinopolis Patrikliği vasıtasıyla Ukrayna Kilisesi ve siyaset hayatına yaptığı kuvvetli tesirden kendi iradesiyle vazgeçmesi de Kosak Devleti ile Osmanlıların sıkı münasebetlerinin uzun tarihiyle önemli bir biçimde çelişmektedir. Bu yüzden Rus kaynaklarının iddialarının aksine Osmanlı Devleti üst düzey idarecilerinin ve bilhassa Sadrazam'ın konuyu sahiplenmesinin hemen ardından, bu durumu kabul etmesi beraberinde birçok şüphe uyandırmaktadır. Fakat bu şüpheler yalnız bir umumî tarih çerçevesinde değil, ilk olarak Rus kaynaklarında anlatılan Alekseyev'in diplomatik faaliyeti hadisesinde ya da diğer sözleriyle tarihçilerin Moskova elçiliği hakkında sahip olduğu az sayılı gerçeklerde saklıdır. Solovyov ve Ternovskiy'e göre, Kilise işini Osmanlılardan gizli olarak halletmek isteyen Alekseyev, sonuçta hem Sadrazam'ın desteğini kazanmış hem de onun sayesinde hedefine ulaşmıştı.

3.3.4. 1686 Yılı Diplomatik Faaliyetinin Osmanlı Kaynaklarında Yansıması

1686 yılında Edirne'de vukubulan olayların Rus rivayetlerinin güvenilirliğine dair şüpheler, Ukrayna Kilisesi tarihini inceleyenler tarafından uzun süre boyunca dikkate alınmayan o devir Osmanlı kaynakları izah etmektedir. Sözü geçen kaynaklar **poddyaçiy** Nikita Alekseyev'in Edirne'deki faaliyetleriyle alakalıdır.

Ancak o devre ait en mühim Osmanlı belgeleri muhtemelen XVII-XVIII. yüzyıllardaki İstanbul yangınlarında kaybolmuştur.[261] Bu belgeler arasında Dîvân-ı Hümâyûn kararları ve Sadrazam buyrukları yanında sultan emirleri, fermanları, mektupları ve beratlarının kaydedildiği **Mühimme Defterleri** yer almaktaydı. 1686 yılına ait **Mühime Defteri** İstanbul'da bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mevcut değildir.[262] Lakin 1649 yılından başlayarak Dîvân-ı Hümâyûn kâtipleri, Mühimme Defterleri hariç, önemli resmî evraklardan oluşan **Şikâyet Defterleri**ni de tutuyorlardı. Arazi, sınır, su, mera, yaylak ve kışlak ihtilâfları, alacak verecek gibi her türlü şahsî davalar, mülkî ve askerî âmir ve memurlardan gelen şikâyetlerle ilgili olarak çıkan fermanlar mühimme defterlerinden ayrılarak "şikâyet defteri" adıyla

[261] Geniş bilgi için bkz. Mithat Sertoğlu, **Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi**, Ankara, TTK yay., 1955.
[262] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, s. 12.

tutulan defterlere kaydediliyorlardı.[263] Osmanlı Arşivi'nde bunlardan birisi, h. Evâ'il-i Cumâde'l-âhıre 1097/m. Mart-Nisan 1686 ile h. 22 Zilhicce 1098/m.29 Ekim 1687 tarihleri arasında biten **1686-1687 (10 Numaralı) Tarihli Atik Şikâyet Defteri**'dir.[264] Bazı araştırmacılar bu defterin özel olduğunu belirtmekte, onun kayıtlarının % 87'sinin şikâyetlerle değil Osmanlı İmparatorluğu'nun Kutsal İttifak'a giren devletler karşısına savaşmalarıyla ilgili olması dolayısıyla askeri seferler sırasında oluşturulan "*ordu mühimmesi*" olduğunu tahmin etmektedir.[265] Ancak muhtemelen 10 Numaralı Atik Şikâyet Defteri, 1686-1687 tarihleri arası hükümleri ihtiva ederek Osmanlıların idari işlerinde 97 Numaralı Mühimme Defteri (1679-1681) ile 98 Numaralı Mühimme Defteri (1688-1689) arasındaki boşluğu doldurmaktadır. 1683 Viyana bozgunundan sonra Osmanlı Devleti'nin nasıl bir siyaset izlediği, iç huzuru sağlamak için ne gibi tedbirler aldığı, Kutsal İttifak karşısında kendisini nasıl savunduğu bu defterdeki hükümlerle daha anlaşılır hâle gelmektedir.[266] Böylelikle bu defterde Nikita Alekseyev ve Kosak Albayı İvan Lısıtsya'nın Edirne'de gerçekleştirdiği görüşmeler hakkındaki bilgiler de vardır.

Lakin defterden anlaşıldığı üzere (Bkz. Ek 2), Rus tarihi eserlerinin aksine yukarıda zikredilen dinî konulara hiç değinilmemiştir. Defterin iki listesi, Moskova elçiliğinin bambaşka meselelerini yansıtmaktadır. Orada sadece 1681 yılı Bahçesaray Antlaşması koşullarından birisi, Sol Yaka Ukraynalıların Osmanlı arazilerinde hareket etme, avlama, balıkçılık yapma ve güneyde tuzla işletme hakları,[267] İstanbul tersanesinde hapiste tutulan Ukrayna ve Rus esirlerinin serbest bırakılması izni ve elçilerin vatanlarına rahatça dönmelerini münasip gören padişah emirleri kayıtlıdır.[268]

---

[263] Aktaş Necati, "Atik Şikâyet Defteri", **DİA**, C.IV, İstanbul, TDV Yay., 1991, s. 68.

[264] M. Demir, 1686-1687 (H.1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2010, s. 5.

[265] Murat Tuğluca, **Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi**, Ankara, TTK Yay., 2016, s. 11.

[266] Demir, a.g.t., s. II-III.

[267] "*...Özi suyunun öte yakasında sâkin olan Moskov re'âyâsı ve Potkal Kazâğı kabza-i teshîr-i tasarruf-ı Sâhib-kıranımıza kalan serhadd-i mansuremin sınırı olan Özi suyunun berü yakasına ve Karadeniz kurbünde vakı' tuzlalarda mademki kendü hâllerinde olup, âlât-ı harb ve silah taşımayup, mücerred tarafında olan hüsn-i muâmele muktezâsı üzre kesb-i ma'âşları-çün geleler odun alup, ve kovan tutup, otlak biçüp ve ol tarafda vâkı' küçük sulardan balık sayd edüp, ve sahralarda şikâr edüp, kendü lüzûmları içün tuz alup emîn ü sâlim olup...*". Demir, a.g.t., s. 188. Karşılaştırma için bkz. **Stateyniy Spisok Stolnika Vasiliya Tyapkina**, s. 143-144.

[268] Demir, a.g.t., s. 188-191. Bkz. Ek 2.

Bunlara ilave olarak padişah emirleri sadece doğrudan kendi yetkililerine değil aynı zamanda adı Ukraynaca **İvan** ismine benzer olan "*Ukrayna Hatmanı Yani*"ye verildiğine dair bir bilgi de bulunmaktadır. Zaten "Yani" ismi XVII. yüzyılın sonlarında Boğdan voyvodası ve Sağ Yaka Ukrayna Osmanlı Hatmanı olan Gheorghe Duca'nın tayin ettiği Sağ Yaka Hatman Yardımcısı İvan Drahınıç adı ile yer almaktadır. Lakin henüz 1683 yılı baharında Lehistan himayesi altında bulunan Sağ Yaka Hatmanı S. Kunitskıy'ın kumandası altındaki Ukrayna Kosakları Drahınıç'ı Osmanlı Sağ Yaka Ukrayna'dan kovmuşlardı. O zamandan beri Drahınıç, Osmanlılara ait Sağ Yaka Ukrayna'nın bir idarecisi olarak vesikalarda yer almamaktaydı.[269]

Hâlbuki aynı defterde Lehistan himayesi altında bulunan Sağ Yaka Hatmanı Andriy Mogıla ismi de yoktur.[270] **Zaporijjya Kosovıy otaman**larından (Koşovıy otaman, **Zaporijjya** Kosakları Baş Kumandanıdır) birisinin -Grıgoriy Sagaydaçnıy veya Fedir Ivanıka'nın- adının geçme ihtimali de azdır.[271] Han Ukraynası Hatmanı Stetsık veya Stefan Yagorlıtskıy'ın ise Şikâyet defterinin kapsadığı dönemde, 1685 yılı sonu ile 1686 yılı başından itibaren 1695 yılına kadar[272] makamında bulunmasına rağmen adı "Yani" ismiyle eşleşmemektedir.

Zaten Şikâyet defterinde Potkal (başka bir yerde "Barabaş") Hatmanı'ndan bir kişinin (Albay İvan Lısıtsya) Potkal adasına veya **Zaporijjya Siç**[273] topraklarına sorunsuz kavuşturulmasına dair emir ve malumat verilmektedir. Fakat deftere göre Ukrayna Kosakları elçisinin geri dönüşüne dair emirler doğrudan Osmanlı yöneticilerine ilaveten Ukrayna Hatmanı "Yani"ye de verilmiştir. Bu yüzden

---

[269] Çuhlib, **a.g.e.**, s. 312.

[270] O dönemde Mogıla Lehistan taraftarı olup Osmanlılara karşı savaşıyordu. Bkz. V.Stanislavskıy, "Hetman Pravoberejnoyi Ukrayinı Andriy Mogıla", **Ukrayinskıy İstorıçnıy Jurnal**, S.4, Kıyiv, 2002, s. 110-121.

[271] Grıgoriy Sagaydaçnıy ismi "Yani" adına benzememektedir. İvanıka'nın ise bir süre içinde Osmanlılarla ilişkileride bulunmasına rağmen 1686-1687 yıllarında Ukrayna Zaporijjya Kosakları Kosovıy Otamanı (Kumandanı) olurken Moskova Çarları taraftarı olmuştu. Onun Osmanlı Sarayına itaat ettiği bilinmemektedir. İvanıka ismi "Yani"ye' de çok benzememektedir. Bkz. B.I. Suşınskıy, **Kozatski Vojdi Ukrayinı: İstoriya Ukrayinı V Obrazah Yiyi Vojdiv Ta Polkovodtsiv XV-XIX stolittya**, C.II, Odesa, VMV, 2004, s. 275-278.

[272] Çuhlib, **a.g.e.**, s. 388-390.

[273] Osmanlılar'ın Kosaklar'a verdikleri isimlere dair teferruatlı açıklamalar vardır. Şikâyet defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla Barabaş Kosakları Potkal Kosakları ile eşitlenmektedir. Hâlbuki henüz Evliya Çelebi'nin **Seyahatnamesi**'nden Osmanlıların Zaporijjya Siç'iyi Potkal toprakları (Şikâyet Defterinde "adası") olarak adlandırdığı bilenmektedir. Bu bilgiye istinaden evrakta Zaporijjya topraklarından bahsedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bkz.: Evliya Çelebi, **Kniga Puteşestviya. Zemli Moldavii İ Ukrainı**, C.I, Moskva, İzdatelstvo AN SSSR, 1961, s. 209-214.

muhtemelen evrakta İstanbul'a Alekseyev ile birlikte Albay İvan Lısıtsya'yı gönderen Potkal veya Barabaş Kosakları Hatmanı İvan Samoylovıç'in adı geçmektedir.

Samoylovıç, Rus taraftarı olmasına rağmen, 1686'da Lehistan ile Rus İmparatorluğu arasında "Ebedî Barış Anlaşması"nın imzalanmasına ve Moskova'nın 1687'de Kırım üzerine sefer düzenlemesine karşı çıkmıştı. Ayrıca oğlu Grıgoriy, Moskova'nın anti-Osmanlı politikasına açıkça razı olmayan Ukrayna Kosakları liderlerinin başında bulunuyordu.[274] 1687 ilkbaharında Rusya'nın Kırım seferi başarısızlıkla sona erdiğinde, Ukrayna Kosakları liderlerinden çıkan Samoylovıç düşmanlarının ona karşı iddia ettikleri suçlamalardan birisi de Hatman'ın 1684 yılından itibaren Kırım Hanı ile gizli görüşmeler yaptığına dairdi.[275]

Bu bağlamda Şikâyet defterindeki bilgiler, Sol Yaka Ukrayna Kosakları liderlerinin Osmanlılar ile münasebetlerini ortaya koyarken, Kiev Metropolitliği'nin Moskova'ya bağlanmasına dair Rus kaynaklarındaki bilgilerle daha çok çelişmektedir. Sultan tarafından "Ukrayna Hatmanı Yani"ye verilen emir, Samoylovıç'ın, Kırım Hanlığı hariç, doğrudan İstanbul ile ilişkilerini teyit etmese de en azından bir fikir vermesi bakımından Saray'ın Sol Yaka Hatmanı'nı idaresi altında görme arzusunu yansıtmaktadır.

Henüz 1681 yılı Bahçesaray Barışı imzalanması sırasında Osmanlılar, Rusya'nın ısrar ettiği maddelerinden birini, **Zaporijjya Siç**'in Çar'a tâbi olmasını öngören maddesini şiddetle reddetmişlerdi. **Zaporijjya**'nın Rusya Çarlığı'na ve bu nedenle Sol Yaka Ukrayna Hatmanı'na tâbi olması[276] Bahçesaray Antlaşması'na göre resmen bağımsız kalmak anlamı taşımaktaydı.[277]

Yine Şikâyet defterinden anlaşıldığına göre, Osmanlıların idaresi altına almak istedikleri **Zaporijjya** arazilerine, **Zaporijjya** ve komşu bölgelerin idarecisi Sol Yaka Hatmanı'nın elçisi Albay Lısıtsya, sağ-salim gönderilmeliydi. Şikâyet defterinin muhtevasına dikkat edildiğinde onun gibi "Ukrayna Hatmanı Yani" olarak adlandırılan Ukrayna Kosakları lideri diğer Osmanlı yöneticileriyle birlikte elçisi Ivan Lısıtsya'nın

[274] Stanislavskıy, "Statti" İvana Samoylovıça ", s. 348-385; Ohloblın, **Hetman İvan Mazepa**, s. 23-31.
[275] Çuhlib, **a.g.e.**, s. 361.
[276] T. Çuhlib, "Bahçısarayskıy Mır 1681 r.", **Entsıklopediya İstoriyi Ukrayinı**, C.I, Kıyiv, Naukova Dumka, 2003, s. 207
[277] I.I. Oreus, "Turetskiye Voynı Rossii", **Entsıklopediçeskiy Slovar Brokgauza İ Efrona**, C.XXXIV, Sankt-Peterburg, Tipolytohrafiya Aktsionernogo Obşçestva Brokhauz–Efron, 1902, s. 122-159.

vatanına engelsiz dönüşünün sağlaması istendiği anlaşılmaktadır. Ancak böyle bir durumda Osmanlıların onlara bir elçi gönderen aynı hatman Samoylovıç'a bir emir vermeleri ihtimali düşüktür. Şayet durum zikredildiği gibi ise Padişah emri, Osmanlılar'ın Sol Yaka Ukrayna Kosakları ile bu döneme kadar bilinmeyen münasebetlerinin karmaşıklığı ve çelişkili bir şekilde günümüze kadar erişen bir iz olarak nitelendirilebilir. 1686 yılı olaylarıyla ilgili bu bilgiler, Rus birincil kaynaklarıyla çelişkilidir.

Bununla birlikte Alekseyev'in elçiliğine dair diğer bir Osmanlı kaynağı ise gerek Moskova ana kaynaklarıyla gerek Rus tarihi eserleriyle çok daha çelişkilidir. Dönemin olaylarıyla alakalı bilgiler Moskova elçisinin Edirne ve İstanbul'daki görüşmelerine değinen **Tarih-i Silahdar** adlı Osmanlı kroniğinde, daha doğrusu bu eserin ekinde yer almaktadır. Eser Osmanlı Devleti'nde yarı-resmî tarihçi denebilecek Fındıklılı Mehmed Silahdar Ağa'ya (1658-1726/1727) aittir. Yazarın hadiseler hakkında verdiği bilgilerdeki özel hassasiyeti eserinin güvenirliliğini de arttırmaktadır.[278]

Tarihçi Moskova elçisi Nikita Alekseyev'in Padişah IV. Mehmed'in huzuruna kabulünü tasvir eden "*Âmâdan-e elçi-yi Moskof*" başlıklı ayrı bir bölüm kaleme almıştır. Silahdar eserinde konuyla ilgili olarak şunları kaydetmektedir:

> "*Mâh-ı mezbûrun (Cemaziyel'l-evvel) yigirminci Bâzâr gün (14 Nisan 1686) Moskov ilçisi donanmayı hümâyûna da'vet ü ziyâfet olunup, hil'atlendikden sonra, Arz Odası'nda yüzin yere sürüp, mazmun nâmesinde pâdişâha du'â; Devlet-i Aliyye ile dostluğumuz kemâ-kân yerinde Ve tarafeynün bâzergânı emîn ü sâlim varup gele Ve re'âyâ rencîde olunmayup, Tatar tâ'ifesi zapt oluna İlçimiz eğlendirilmeyüp gönderile Ve Tersane-i âmirede olan isimleriyle kırk nefer Moskov ve Kazak müft-i meccânen ıtlâk oluna Ve Kırım hudûdunda tuzla bize virile Ve ilçimizi İstanbul'a gönderüp velüyyü'n-ni'amımız olan patrik efendimize buluşup ubûdiyyetimizi teblîğ eyledikden sonra Fener kapusında olan kiliseye varup bize du'â ide, demiş. Pâdişâh hazretleri, görür müsün sükârâ kâfire efendim yazduğun deyü, tebessüm idüp cümle du'âları makbûl-i hümâyûnum ancak tuzla sevdâsından ferâgat etsünler kendülere iktizâ itdükçe cem'iyyetsiz âlet-i harbsiz gelüp, didikleri denlü tarh-ı cârî üzre alup gitsünler buyurup, bu minvâl üzre*

[278] Merve Karaçay Türkal, "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın Hayatı ve Eserleri (1658/1726-27)", **Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S.1, GÜZ 2013, s. 28-50.

nâmesinin cevâbı yazılup, Karadeniz'den Kırım yoluyla vilâyetine gitdi."[279]

Silahdar'ın uzunca yazdığı ve Sultan'ın davranışını tasviri, elçinin Şikâyet Defteri'nde de kaydedilmiş olan Bahçesaray Antlaşması'nın maddelerine dair konuşmasını nakletmesi, onun Rus elçisinin Edirne'deki faaliyetlerine iyi derecede vâkıf olduğunu göstermektedir. Daha da önemlisi, Moskova elçisinin Padişah'ın huzuruna kabul tarihi bulunmaktadır ki, bu da 14 Nisan 1686'ya tekabül etmektedir.

Bununla birlikte muhtemelen Silahdar'ın verdiği malumatın en önemli nüanslarından birisi Padişah IV. Mehmed'in Moskova Çarlığı'na karşı alaycı tabiridir. Silahdar, Moskova nameresanının kabulünün sonunda, Padişah'ın "*Görür müsün sükârâ (sarhoş) kâfire efendim yazduğun deyü, tebessüm idüp*" diye yazmaktadır. Büyük ihtimalle bu davranıştaki ironi, Osmanlıların, Nikita Alekseyev ile müzakerelerinde Moskova Çarlığı'nı devasa bir tehdit olarak algılamadıkları ve 1681 yılı Bahçesaray Antlaşması'ndan sonra Çar'a imtiyaz vermekte acele etmediklerini ortaya koymasıdır.

Zaten Osmanlılar Bahçesaray Antlaşması'nı imzaladıktan kısa bir süre sonra anlaşma maddelerini ihlal etmeye başlamıştır. Nitekim 1681 yılında, Sağ Yaka Ukrayna Hatmanı makamına Yuriy Hmelnitskiy'ın yerine Boğdan Voyvodası Gheorghe Duca'yı tayin etmiştir. O ise 1683 yılı sonuna kadar o mevkiinde bulunurken Sol Yaka sakinlerini, Osmanlı hudutları dâhilinde bulunmalarına rağmen, Bahçesaray muahedesine göre iskân edilmemesi gereken Özi ve Aksu nehirleri arasındaki topraklara aktif olarak yerleşmeleri için çalışmalar yürütmekteydi.[280] Şikâyet defterinin Moskova Çarlığı reayasının Osmanlı topraklarına varışına dair emirleri de Osmanlı siyasetinin 1686 yılında değişmediğini tasdik etmektedir. Zaten defterin 16. sayfasındaki emirler (Bkz. Ek 2) Osmanlı arazilerine gelebilen reayanın, Sağ Yaka Ukraynası'nda iskânlarına imkân sağlayan imtiyazlara sahip olduğuna işaret etmektedirler.

Silahdar'ın anlatımında Sultan IV. Mehmed'in Nikita Alekseyev'in kabulü sonunda verdiği buyruğu da, Osmanlıların Moskova ile müzakerelerinde, Rus

[279] Karaçay Türkal, a.g.t., s. 1034-1035; Krş. için bkz. Silahdar, **a.g.e.**, C.II (1090-1106), s. 238.
[280] Çuhlib, **a.g.e.**, s. 303-313.

tarihçilerinin iddialarının aksine, kendilerine çok daha fazla güvendiklerini ispatlamaktadır. Mesela Sultan'ın Moskova tarafına 40 kölesini vermesi imtiyazdan çok daha sembolik bir jest olarak nitelendirilebilir. Buna mukabil Rusların tuz madenlerini kullanma isteği ise reddedilmiştir.[281]

Bellidir ki Dersaadet, Alekseyev'i kabul ettiğinde Kırım Hanlığı'na haraç veren hükümetle müzakerelerde bulunduğunu hiç unutmuyordu. Ayrıca Halil İnalcık, Moskova Çarlığı'nın,1682 yılından itibaren elçilerini Kırım Hanlığı vasıtasıyla değil doğrudan Osmanlılara göndermeye cesaret ettiğini vurgulamaktadır. Bu ana kadar Moskova Çarları ancak haraç verdiği Bahçesaray vasıtasıyla diplomatik ilişkilerini sürdürmekteydi.[282] Bu kapsamda Alekseyev'in misyonu Kilise hususunda değil, ilk olarak siyaset alanında çok daha ehemmiyet kazandırmaktadır.

Osmanlılar, Moskova elçisine belli diplomatik ve tören imtiyazlarını ancak siyaset amacıyla bağışlamışlardı. Bundan sonra Kırım Hanı I. Selim Giray, Moskova Çarlarına Osmanlı padişahı'nın daha önceden elçilerini o kadar yüksek seviyede kabul etmediğini yazıyordu.[283] Böylelikle Padişah IV. Mehmed ve çevresi onlara gereken barış karşılığında Moskova'ya kendi garantilerini verdiğinde pratik bir şekilde herhangi bir garanti de vermiyordu. Bunun aksine Çarlar ile Kırım Hanı I. Selim Giray'ın mektuplaşmalarından aynı sene Kırım Tatarlarının Moskova Çarlığı hudutlarında çatışmalarına devam ettiği bilinmektedir. **Zaporijjya Siç** Kosakları ise Osmanlı imtiyazlarından memnuniyetle faydalanıyorlardı.

Bütün bunların neticesinde denilebilir ki Moskova elçisinin tüm faaliyeti **Şikâyet Defteri** ve **Silahdar Tarihi**'nde sadece 1681 yılı Bahçesaray antlaşmasıyla ilgili meseleler ışığında zikredilmektedir. Bu iki kaynak, aslında çok önemli bir mesele olan Kilise konusuna özellikle Güney-Batı Rusya Arşivi'nde (GBRA) yayımlanan "**İkona**" vesikalarının zikrettiği bağlamda hiç değinmemektedir.

---

[281] **1686-1687 Tarihli Atik Şikâyet Defteri** de bu durumu teyit etmektedir. Defter, Rusların tuz madenlerini kullanma isteğini hatırlamamakla birlikte Moskova reayası için Osmanlı topraklarında tuz alma şartlarını ve Sultan'ın Moskova tarafına kölesini vermesini anlatmaktadır. Bkz. Demir, a.g.t., s. 188-190.

[282] İnalcık, **Devlet-i Aliyye**, C.III, s. 199-213.

[283] D. İ. Evarnitskıy, **İstoçniki Dlya İstorii Zaporojskih Kosakov**, C.I, Vladimir, Tipo-Litografiya Gubernskago Pravleniya, 1908, s. 48.

3.3.5. Kilise Misyonu Hakkında İtalyan Anlatıları ve Sadrazam Sarı Süleyman Paşa'nın Mektupları

Solovyov ve Ternovskiy'in Alekseyev'in ziyareti hakkındaki anlatımları ile GBRA'da değinilen konuların aksine, Avusturyalı tarihçi J. Hammer-Purgstal, **Büyük Osmanlı Tarihi** adlı eserinde 1686 yılındaki Alekseyev'in ziyareti hakkında şu bilgileri vermektedir: "*Moskova'ya son defa gönderilen bir çavuşa karşılık olarak, Rusya'dan 12 kişilik maiyetiyle bir elçi geldi. Kiev civarındaki sancakların onlar (Ruslar) tarafından boşaltılması şartı altında kapitülasyonları yenilemeyi teklif etti ve bir Ortodoks Kilisesi inşası müsaadesi aldı*".[284] Hammer ilâveten, yayımladığı iki notta bilgilerinin kaynağını da vermektedir. Bu ise Viyana'daki Hof-Bibliothek Kütüphanesi'nde bulunan eski İtalyan dilinde yazılmış **Relazione di Costantinopoli** (Konstantinopolis'ten Raporu) adlı eserdir. Hammer bu eserden nakille şunları kaydetmektedir:

> "*Moskova elçisi 12 kişiyle gelmiş: Türklerin elinde olan Kiev civarındaki kaleyi talep etti ve bunun üzerine kapitülasyonlar tasdik edildi.*[285] *D. Moskova elçisi, bu görüşmelerde onurlandırıldı ve sonuçlarından büyük bir memnuniyet duydu. Ayrıca elçi, Fransızların bir kilisenin restorasyonu iznini aldıklarını da fark edince, Yunanlılar elçiden Bâbıâli'yi yıllar önce yakılmış olan kilisenin restorasyonunun yapılmasına dair izin vermesini ikna etmesini de rica ettiler. Bu isteği yerine getiren elçi, böylece Yunanlılara Konstantinopolis'te Baltalimanı yanında denize yakın bulunan Aziz İoanos Kilisesi'nin yeniden inşa edilmesi için izin verilmesini sağladı. Üstelik Bâbıâli, Moskovalılara Ukrayna parçasını bağışladılar ki Kosaklar, Moskova'dan Uman şehrine kadar yayılan topraklarda onu kullanacaklardı.*"[286]

Moskova elçisi gerçekten Balat'taki İoanos Prodromos Kilisesi'nin restorasyonunun yapılması iznini almıştır. M. S. Solovyov da bunu teyit etmektedir.[287] Hâlbuki **Relazione di Costantinopoli**'deki alıntıdan anlaşıldığı üzere, ne onun yazarı

---

[284] J. Hammer-Purgstall, **Geschichte des osmanischen Reiches**, C.VI., s. 464; a.mllf., **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.VI, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1994, s. 426.

[285] 1686. Cod. Mayıs. 884 p. 501'den naklen Hammer-Purgstall, **Geschichte des osmanischen Reiches**, T.VI, s. 464. Burada zikredilen husus aynen 1681 yılı Bahçesaray Antlaşması'nda da zikredilmektedir.

[286] Cod. 884 1686, s. 562 und 564'den naklen Hammer-Purgstall, **Geschichte des osmanischen Reiches**, C.VI, s. 464. Bu da yine söz konusu Bahçesaray Antlaşması'nın maddeleridir.

[287] Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIV, s. 1002; Z. Karaca, **İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006, s. 107.

ne de Hammer, Kiev Metropolitliği'nin Moskova'ya bağlanması meselesinin farkında değillerdi.[288]

Ancak Hammer önemli bir teferruatı ortaya koymaktadır. Kilisenin restorasyonu ve 1681 Bahçesaray Antlaşması'nın yenilenmesi için Osmanlılar, Ruslardan Kiev civarındaki sancakları serbest bırakmalarını talep etmiştir. Böylece, Hammer'in eseri, **Silahdar Tarihi** ve **Şikâyet Defteri** gibi kaynaklar Osmanlıların Nikita Alekseyev ile müzakereleri sırasında oldukça güçlü bir pozisyona sahip olduklarını teyit etmektedir. Bununla birlikte Hammer, 1686 yılı Rus elçisinin görüşmeleri ekseriyetle Bahçesaray Barış Antlaşması ile alakalı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Rus kaynaklarında bu teferruat neredeyse hiç zikredilmemektedir. Dahası onların elçilik heyetinin Sultan'ın huzuruna kabulü ve **Relazione di Costantinopoli**'de geçen 12 kişilik elçilik heyetinden hiç zikretmemeleri manidardır. Hem Türk kaynaklarının hem de **Relazione di Costantinopoli**'nin 1686 yılındaki Rus elçilik heyetinin görüşmelerdeki Ukrayna Kilisesi hususuna değinmemesi, Osmanlıların aslında bu meseleyi bilmemesi fikrini uyandırmaktadır.

Diğer taraftan Hammer'in yazdığı XVII. yüzyılın ortasında yanmış olan Balat'taki İoanos Prodromos Kilisesi restorasyonu göz önünde alındığında bu meselenin Doğu Kilisesinin kuvvetlenmesine hiçbir katkıda bulunmadığını, hatta engellediğini belirtmek lazımdır. Henüz yayımlanmamış olan bazı birincil kaynaklara göre tamamen 1686'da Moskova elçiliğinin talebi üzerine ve Patrik IV. Dionisius'un izniyle bu tapınağa Sina Dağı'ndaki Kutsal Tanrı-Trodden Manastırı'nın (Azize Katerina Manastırı) **podvorye**si/avlusu (temsilciliği) statüsü verilmektedir.[289] Bundan sonra Patrik IV. Dionisius de bu izni verdiğine çok pişman olacaktı.[290]

---

[288] Hammer'in eserinden anlaşıldığı üzere aynı Sarı Süleyman Paşa'nın sadrazamlığı döneminde "Kosak murahhaslar mektuplar ve hediyelerle gelmişler, Sultan'ın huzuruna kabul edilmişler; bunlara ziyafetler ve kaftanlar verilmiştir". Fakat Hammer hem olayın kaynağını bildirmemekte hem de Kosak murahhaslarının ne istediklerini anlatmamaktadır. Bkz. Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.VI, s. 428-429.

[289] Y. A. Pyatnitskiy, "Jalovannaya Gramota 1689 Goda Monastıryu Sv. Ekaterını Na Sinaye", **Rossiya İ Hristianskiy Vostok**, C.II-III, Moskva, 2004, s. 441; Özge Açan, Tur-i Sina (Balatkapi Ioannes Prodromos Metokhion) Kilisesi Koruma Projesi, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Istanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2012, s. 56.

[290] Dosifeya Patriarha İyerusalimskogo, İstoriya Episkopii Svyatoy Gorı Sinaya, Materialı Dlya İstorii Arhiyepiskopii Sinayskoy Gorı**, Pravoslavnıy Palestinskiy Sbornik**, S.58/B.2, Sankt-Peterburg, 1909, s. 88, 90.

Tamamen XVII. yüzyılın ikinci yarısında Kudüs Patriğine ait olan Sina Piskoposluğu aktif olarak kendi otosefal (bağımsız) Kilisesi fikrini savunmaktadır. Diğer sözlerle Sina Piskoposluğu Kudüs Patriğinden ayrılmak, kendi bağımsızlığını kazandırmak istiyordu. Onun için 1680'lu yıllarda temsilcileri bu hususta Moskova Çarlığı'nın desteğini aramaktaydı. Hatta aynı 1686'da Sina Başpiskoposu İoannikios Moskova Çarlarına **Sina Dağı Tasviri** adlı kendi esirini hediye olarak göndermiştir. Bundan sonra 1689'dan itibaren Sina Dağı'ndaki Kutsal Tanrı-Trodden Manastırı Moskova Çarlarının himayesi altında bulunmaktadır.[291] Böylelikle Alekseyev'in misyonundan sonra onun yüzünden de 1687'de Sinalıların Konstantinopolis Patriği'ne otosefal olduklarını beyan etmeleri sırasında İstanbul'da İoanos Prodromos Kilisesiyle ilgili sürekli kavgalar ortaya çıkmıştır. Kudüs Patriği Dositheos Notara'ya göre Sinalılar Osmanlılara Peygamber Muhammed'in emrine göre hiçkimse onları "sınırlandırmak" hakkına sahip değildir diyerek Doğu Patriklerinin işlerine müdahale edilmesinden şikâyet etmiş, kendisine de iftira etmişlerdi. 1690 ve 1691 yıllarında Konstantinopolis Patriği II. Kallinikos ve Kudüs Patriği II. Dositheos Notara Moskova'nın himayesi altına aldığı Sinalıların baskısından dolayı Sina Başpiskoposu Ananiya'yı rütbesinden mahrum eden Sen Sinod Meclisi namelerini bile imzalamışlardı. Zaten bahsedilen Ananiya 1682'dan beri Moskova'dan himayesini istirham ediyordu. Ancak Ananiya'nın vefatından sonra Doğu Patrikleri kendi muhalefetleriyle bir dereceye kadar barışmayı başarmışlardı.[292]

Nihayet bugünlere kadar Sadrazam Sarı Süleyman Paşa'nın Moskova Çarları İoann ve Petro, hem de o dönem içinde **Posolskiy Prikaz** başkanı olan knyaz Vasiliy Golitsin'e Türkçe iki mektup gelmiştir.[293] Onlardan yeniden Moskova Çarlarının Osmanlı Padişahına ilettiği, **Silahtar Tarihi**'nin anlattığı "mazmunnamesinin" benzer manası hakkında bilgi edinebilir. Sadrazam'ın mektupları sırf Bahçesaray Antlaşması'ndan sonra Moskova Çarlığı ile Osmanlı Devleti arasında oluşturulmuş olan ilişkilere dokunmaktadır. RGADA'da korunan birinci mektubun XIX. yüzyılın başlangıcında yazılan özeti şu şekildedir: "*Cevabı olarak çarlar İoann Alekseyeviç ve Petr Alekseyeviç'e Türk vezir Süleyman Paşa'nın* [tarafından] *nameresan* ***poddyaçiy***

[291] Pyatnitskiy, **a.g.e.**, s. 450.
[292] **Dosifeya Patriarha**, s. 86-31.
[293] **RGADA**, F.89, Op.2, № 60; **RGADA**, F.89, Op.2, № 61.

Nikita Alekseyeviç ile [gönderilen] esirlerin geri kalanını teslim etmek ve Ruslara hiçbir hareketimiz yapmamak üzere Kırım Hanına verilen teyit hakkındaki mektup".[294]

Gömleğin ikinci listesinde XVIII. yüzyılın sonunda yazılan nota göre mektup 11 Kasım 1687'de teslim edilmiştir.[295] Bu biraz hasarlanmış olan orijinal vesikaya bakıldığında Sadrazam'ın mektubunda Çarlar'ın 1686'da Nikita Alekseyev vasıtasıyla Osmanlı Padişahı'na ilettiği isteklerini tekrarladığı anlaşılmaktadır. Ona göre çarlar, padişahın onlarla ahidnamelere göre dostluk etmesi, barış anlaşmasını bozan Kırım, Azak ve Nogay Tatarlarını cezalandırması ve akınlarını durdurmasını, Moskova Çarlığı reayasının Osmanlı topraklarına varışına izin vermesini arzu ediyorlardı. Belki de en mühimi Çarlar'ın Kırım ve Azak'ta tutulan esirlerin fidye ödenmeden serbest bırakılması talepleriydi. Sadrazam ise cevabında Padişahın bu hususlarla ilgili Kırım Hanı'na yazdığını bildiriyordu.[296]

İkinci mektubunun XIX. yüzyılın başlangıcında yazılan özeti ise şöyledir: "*Türk vezir Süleyman Paşa'nın Boyar Knyaz Golitsın'a* [tarafından] *nameresan* ***poddyaçiy*** *Nikita Alekseyeviç ile* [gönderdiği] *Kırım Hanlığı ile Rus sarayı arasında sultanın tarafından yapılan mütarekelerinin teyit edilmesi hakkındaki itimatlı mektup*".[297] Gömleğin kapağında XVIII. yüzyılın sonunda yazılan nota göre mektup Kasım 1687'de teslim edilmiştir.[298] Böylelikle Sadrazam Sarı Süleyman Paşa ikinci mektubunda Knyaz Golitsın'ın ona iki devletin hükümdarlarının dostluk etmek istediklerini anlatan özel bir namesini gönderdiğini, Nikita Alekseyev'in Edirne'den İstanbul'a gitme izni verildiğini ve onun İstanbul'dan gemiyle gittiğini anlatmaktadır. Bundan sonra Sadrazam, Bahçesaray Antlaşması'nın yukarıda bahsedilen ve birinci mektubunda sıralanmış olan koşullarını tekrarlamakta, padişah tarafının onları yerine getireceği konusunda güvence vermektedir. Sarı Süleyman Paşa mektubunun devamında, Ukrayna ve Moskova esirlerinin padişahın hapishanesinden serbest bırakılmasını bildirmektedir. Aynı zamanda son satırları, Don Kosaklarının denize çıktığını anlatmaktadır. Demek ki bu Kosaklar, Osmanlı topraklarına, büyük ihtimalle Kırım Hanlığı ya da Azak ve civarındaki arazilere akınlar yapmışlardı. Bundan ötürü

[294] **RGADA**, F.89, Op.2, № 60.
[295] **RGADA**, F.89, Op.2, № 61.
[296] **RGADA**, F.89, Op.2, № 60.
[297] **RGADA**, F.89, Op.2, № 61.
[298] **RGADA**, F.89, Op.2, № 61.

Sadrazam, Golitsın'dan Don Kosaklarının cezalandırılmasını, Moskova Çarlığı reayası ve **Zaporizka Siç** Kosaklarının Osmanlı hudutları içerisine silahsız gelmesini, onlara bu hususta bir emir verilmesini talep etmekteydi.[299]

Bu iki mektup göz önünde alındığında genel olarak bir mühim sonuca ulaşmak mümkündür. Kıyiv Metropolitliği meselesi devletsel seviyede Osmanlı-Moskova müzakerelerinin ciddi bir sorusu olmamıştır. Ayrıca Sarı Süleyman Paşa'nın Çarlara gönderdiği mektup Osmanlı-Moskova ilişkilerinde Kırm Hanlığı'nın rolünü üstlenmesi dolayısıyla Şikâyet Defteri ve Silahtar Tarihi peşinden İstanbul'un Moskova Çarlığı'nı kendisine eşit olarak hiç algılamadığı, ona da ciddi imtiyazlar vermeye niyet etmediğine işaret etmektedir. Hatta XIX. yüzyılda ikinci mektubu değerlendiren Moskova arşiv çalışanları, Bahçesaray Antlaşması'nı "*Kırım Hanlığı ile Rus sarayı arasında sultan tarafından yapılan mütareke*" olarak nitelendiriyorlardı. Ayrıca iki mektuba göre gerek Kırım Hanlığı gerek Moskova Çarlığı barış şartlarını ihmal etmişlerdi. Ancak birinci mektupta tek bir imtiyaz verildiği, bunun da Kırım'da ve Azak'ta tutulan esirlerin serbest bırakılması olduğu anlaşılmaktadır. Zaten bunun hakkında şikâyet defterinde de bilgi mevcuttur. Fakat böyle bir imtiyaz dikkatle incelendiğinde onun 1681'den beri beş yıl süren barış durumuna değil, gerçekten mütarekeye uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Neticede tarihçilerin bugünlere kadar sustuğu Edirne'deki Nikita Alekseyev'in misyonuna dair ana kaynakların uzun bir listesinin Kilise sorunlarıyla ilgili olmadığı, Moskova çarlarının siyasal amaçlarına dikkat çektiğini belirtmek gerekir. Bu da gerek Doğu Patriklerinin gerekse Osmanlıların Kıyiv Metropolitliği'ni Moskova'ya devretmeye niyet etmediği anlamına gelmektedir. Aksi takdirde bu mesele Divan tarafından değerlendirilmek zorunda olacaktı. Divan tarafından değerlendirilseydi Kıyiv ile ilgili notlar şikâyet defterinde ve Osmanlı yıllıklarında ya da Sarı Süleyman Paşa'nın mektuplarında bulunacaktı. Fakat söz konusu kaynakların manası Osmanlıların Nikita Alekseyev'in misyonunu 1681 tarihli Bahçesaray Antlaşması'nın teyidi ile ilgili olarak algıladığına işaret etmektedir. İlaveten Rus kaynaklarının anlattıklarının aksine Silahtar Tarihi'ne göre Nikita Alekseyev Sadrazam'dan değil Padişah'tan Konstantinopolis Patriği ile görüşmek için izin almıştır. Bu gerçek de

[299] **RGADA**, F.89, Op.2, № 61.

Moskova Çarlarının Osmanlıların yüksek seviyedeki onaylama kararı olmadan Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanmasına dair planlarını Ortodoks mezhebi kanunları uyarınca yerine getiremediğini kanıtlamaktadır.

3.3.6. Kıyiv Metropolitliği Hususunda Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius ve Osmanlı Sadrazamı Sarı Süleyman Paşa'nın Etkisi

Osmanlı Arşivi'nde yer alan Piskoposluk Kalemi Belgelerinden[300] XVII. yüzyılda Osmanlıların Kıyiv Metropolitliği meselesine dair bir karar almadığı anlaşılmaktadır. Fonun birinci dosyasının büyük bir kısmı ya da 44 belge tamamen IV. Dionisius'un dördüncü patrikliği (Mart 1686-12 Ekim 1687)[301] ve Kıyiv Metropolitliği meselesi dönemiyle ilgilidir.[302]

Analiz edilen dosya Konstantinopolis Patriği peşkeşin kaldırılmasıyla ilgili 22 Mayıs 1686 tarihli bir belgeyi de içermektedir. Belgede Konstantinopolis Patriği, sultandan miriye verilen 1.000.000 akçenin kaldırılmasını teyit etmesini şu şekilde arz da bulunmaktadır:

> "*İstanbul'da Rum patrikliği tevcih olundukda miriye virilügelen on yük akçe sâdır olan hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdetmakrûn ve fermân-ı âlişân ile ref' olunub meblağ-ı mezbûr mukâbelesinde hâssa bostancılar ocağına beher yevm yüzer vukıyye lahm virilmek üzere patriklik-i mezkûr bu kullarına ve minvâl-i meşrûh üzere berât-ı âlişân virilmeğin zikr olunan lahmın bahâsı içün beher mâh bostancıbaşılarına veyâhûd bostancıların orta eskilerine otuzüçbinüçyüzotuzüç akçe virilüb yüzer vukıyye eti kendüler alub mezbûr meblağdan ziyâde taleb olunmayub ve lahm teklîf ile bu kulları rencîde ve remîde eylememek…*"[303]
>
> Bu talebenin üzerindeki telhis de şu şekilde yazılmıştır:
>
> "*İstanbul Rum Patriği olanlar miriye virecekleri on yük akçe ref' ve mukabelesinde hassa bostancılar ocağına beher yevm yüzer vukıyye*

[300] Kiliselere ait işleri kaydedilen defterlerdir. Bkz. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, s. 294.
[301] E. P. G., a.g.m., s. 305.
[302] **BOA, Piskoposluk Kalemi Belgeleri**, Katalog N 640, **D.PSK** 1/25-**D.PSK** 1/98 (**D.PSK** 1/66-1 gömleğini de içermektedir). Bu fonun birinci dosyasının analiz ettiğimiz 12 Rebiülahir 1097 (8 Mart 1686)-23 Muharrem 1100 (11 Kasım 1688) tarihleri arasındaki dönemi kapsayan 74 vesikasından 44 belge IV. Dionisius Muselimes'in dördüncü patrikliğine (Mart 1686-12 Ekim 1687) dairdir. Bu belgeler de 1 Cemziyevvel 1097 (26 Mart 1686)-17 Şevval 1098 (26 Ağustos 1687) tarihleri arasında süren dönemi kapsamakta ve genellikle Kilise vergileriyle ilgilidir. Bkz. **BOA**, **D.PSK** 1/26, **D.PSK** 1/30-**D.PSK** 1/66, **D.PSK** 1/66-1, **D.PSK** 1/67, **D.PSK** 1/70, **D.PSK** 1/72, **D.PSK** 1/73, **D.PSK** 1/75. Fakat aynı dosyanın başlangıcında sadece 1015 (106)-21 Şaban 1095 (3 Ağustos 1684) tarihleri arasındaki dönemi kapsayan ilk 24 vesikası vardır. Bkz. **BOA**, **D. PSK** 1/1 - **D.PSK** 1/24.
[303] **BOA**, **D.PSK** 1/32.

lahm virilmek üzere ferman olunmuş idi. Hala Astane Patriği beher nan zikr olunan lahmin bahası içün otuz üçer bin üçer yüz otuz üçer akçe virüb lahm-i bostancılar ocağı tarafımızdan kendüler alub gayrı lahm talebiyle ve ziyade akçe talebiyle rencide olmamak içün…"[304]

Nihayet telhisin üzerinde yazılan emirler patriğin talebi üzerine olumlu bir cevap verildiğine işaret etmektedir.[305]

Sonraki Osmanlı evraklara göre peşkeş Konstantinopolis Patriğinden 17 Nisan 1686'da kaldırılmıştır.[306] **Poddyaçiy** Nikita Alekseyev'in defterlerine göre tamamen bu tarihte ya da Moskova elçiliğinin faaliyeti sırasında IV. Dionisius patrik tahtına tayin edilmiştir.[307] Hâlbuki yukarıda bahsettiğimiz gibi incelenen dönem içinde Konstantinopolis Patriği'nin Sultan'a sunduğu peşkeş 1.000.000 akçe olarak yüksek miktara ulaşmıştı. Söz konusu 17 Nisan 1686 tarihinden itibaren patrikler eski pişkeşin yerine hassa bostancılar ocağına 100 okka et göndermeye başlamışlardı. Bu ise bir yıl boyunca 399.996 akçelik bir meblağı oluşturuyordu.[308] Ama patriklerin sık sık neredeyse her yıl tahtında birbirini değiştirdiği göz önünde alındığında söz konusu meblağın önceki peşkeşe kıyasla daha az miktarda para olduğu anlaşılmaktadır.

Böylelikle IV. Dionisius -tamamen Moskova nameresanın Edirne'de bulunduğu sırada- Osmanlı Padişahı'nın verdiği ciddi bir imtiyaz elde etmektedir. "Piskoposluk Kalemi Belgerleri" fonunun birinci dosyasının patrikliği dönemiyle geri kalan belgeleri lahm-i bostancılar ocağı için toplanan zarar-i kasabiye dâhil olmak üzere Kilise vergilerinin toplanmasını teyit etmektedir. Belgeler genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun şu bölgelerine dairdir: orta Anadolu, güney Karadeniz bölgesi, İstanbul ve çevresi, Bulgaristan ve günümüz Yunanistan. Lakin bazı evraklar da Kırım[309] ve günümüz Ukrayna'nın bir kısmını içeren Silistre sancağı ile ilgilidir.[310]

Her halükarda Mart 1686-12 Ekim 1687 tarihleri arasındaki döneme dair belgelerin sayısı, önceki ve sonraki yılların belgelerine kıyasla Patrik IV. Dionisius'un Moskova elçiliği zamanında Osmanlı hükümetiyle özellikle sıkı ilişkilerde

[304] **BOA**, **D.PSK** 1/32.
[305] **BOA**, **D.PSK** 1/32.
[306] Bayraktar, a.g.t., s. 165.
[307] Kapterev, **a.g.e.**, s. 78.
[308] Bayraktar, a.g.t., s. 165-166.
[309] **BOA**, **D.PSK** 1/36.
[310] **BOA**, **D.PSK** 1/43, **D.PSK** 1/46, **D.PSK** 1/48.

bulunduğuna, Osmanlı idari sistemine dâhil olan bir milletbaşı olarak aktif faaliyet gösterdiğine işaret etmektedir. Genel olarak Sultan'ın patriğe bağışladığı imtiyazı, patriğin Osmanlılarla yürüttüğü aktif işbirliği ve onun yazılı ifadeleri, Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova'ya devredilmesinin ancak Osmanlıların en üst seviyedeki kararıyla gerçeklerştirilebileceğine işaret etmektedir. Lakin yukarıda tasvir ettiğimiz kaynaklara dayanarak Osmanlıların 1686'da, sıralanmış meseleler dışında Ortodoks Kilisesi sorunlarıyla ilgili hiçbir mühim kararı onaylamadığı söylenebilir.

Bu kapsamda Kıyiv Metropoliti'nin takdisine dair namelerini veren Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius Muselimis'in şahsiyetini de incelemek gerektir. Mühimdir ki, onun Kasım 1671-Ağustos 1673 tarihleri arasında süren ilk patrikliği,[311] Kosak Devleti'nin Osmanlılarla etkin biçimde yakınlaştığı dönemdir. Ayrıca 1672'da Osmanlıların Petro Doroşenko'ya destek vermek üzere Lehistan-Litvanya Birliği aleyhine yaptığı Kamaniçe seferi vuku bulmuştur. Bu yüzden IV. Dionisius, Moskova nameresanı Alekseyev ile görüştüğü sırada Konstantinopolis Patriği'nin 14 yıl önce Ukrayna memleketi ve Kamaniçe Eyaletine kuvvetli bir biçimde kendi iktidarını yaymak için bir fırsat bulduğunu hatırlamalıydı. IV. Dionisius'un ikinci patrikliği 1676-1679 tarihleri arasında ya da Osmanlıların Ukrayna arazilerinde açtığı Çehrin seferleri ve 1676-1681 yıllarındaki Osmanlı-Moskova Çarlığı'nın ilk büyük savaşının en önemli aşaması bu dönemde yaşanmıştı.[312]

Bununla birlikte IV. Dionisius, 1672'de Konstantinopolis Kilise Konseyi'ne başkanlık yapmasıyla meşhurdur. Katolik ve Kalvinist Protestant mezhepleri temsilcilerinin Ortodoks Kilisesi'nin onlardan kimlerin doktrinlerini desteklediği meselesine dair tartışmalar söz konusu konseyin toplanmasına sebep olmuştur. Ancak bu konseyin onayladığı, Hıristiyan doktrini sorularıyla ilgili kararı Doğu Kiliselerinin din açıklaması hususundaki mühim belgelerinden birisi olmuştur.[313] Genel olarak IV. Dionisius, beş patrikliği boyunca kendisini aktif bir Kilise önderi olarak göstermiştir.[314]

---

[311] Gedeon, **a.g.e.**, s. 595-597.
[312] Komninos-Ypsilantis, a.g.e., s. 50-51.
[313] E. P. G., a.g.m., s. 305.
[314] IV. Dionisius bahsedilen yıllar dışında 30 Temmuz 1682-10 Mart 1684, Mart 1686-12 Ekim 1687 ve Ağustos 1693-Nisan 1694 tarihlerinde de patriklik görevi yapmıştır. Bkz. Gedeon, **a.g.e.**, s. 595-611.

Doğum tarihini bilmemesine rağmen Dionisius'un etkili İstanbul soyundan geldiği kabul görmektedir. İlk patrikliğinden önce Konstantinopolis Patriği'nin büyük sakellariosu (mali işleriyle uğraşan, patriğe çok yakın olan memur) ve Larissa metropoliti olmuştur. Kirilos Lukaris'in yandaşı ve o dönemin meşhur Yunan ilahiyatçılarından biri olan Eugenios Giannoulis, büyük ihtimalle onun akıl hocasıdır. En az bu azizle IV. Dionisius'un birbirine yazdıkları mektupları korunmuştur. 1678'de patrik kendi özel büyük kütüphanesini Aynoroz'daki İvirom manastırına bağışlamıştır. Zaten Dionisius'un patrikliğinin özelliklerinden biri de Osmanlı İmparatorluğu hudutları içerisinde bulunan Ortodoks manastırlarını desteklemesi ve onlara hediyeler vemesi olmuştur.[315]

Ancak günümüzde Rus tarihi mitolojisinin etkisiyle IV. Dionisius, Nikita Alekseyev'in ona rüşvet olarak verdiği 120 samur ve 200 altın karşılığında Kıyiv Metropolitliği'ne dair namelerini veren bir patrik olarak bilinmektedir. Lakin bahsettiğimiz gibi 1686'da IV. Dionisius makamına tayin edildiği zaman Konstantinopolis Patriklerinin peşkeşi 1.000.000 akçeye ulaşmıştır. O zaman içinde ise, örneğin 1685'te, gerek Kıyiv Metropolitliği arazilerinde gerekse Moskova Çarlığı'nda kullanılan Leh gümüş parası olan zolota (zlotıy) 75 akçe değerinde olmuştur.[316]

Mamafih Konstantinopolis Patriği Osmanlı Padişahı'na peşkeş olarak yaklaşık 1.333 Venedik dukasına eşit olan 400.000 akçe ödemeliydi. Bu para miktarı dışında hassa bostancılar ocağına et gönderilmek üzere 420.000 akçe harcamalıydı. Bu da yaklaşık 14.000 Venedik dukasına eşittir. Böylelikle Moskova Çarlığı'nda kullanılan altınlar Osmanlı İmparatorluğu'nda yüzlerce yaygın olan Venedik dukalarıyla meşruten denkleştirildiğinde Moskova nameresanının Konstantinopolis Patriği'ne Osmanlılara makamına tayin olunmak üzere verilmesi gereken meblağdan üç kat daha

[315] E. P. G., a.g.m., s. 305-307.

[316] Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", **Türkler**, C.X, Ankara, Yeni Türkiye, 2002, s. 808. Aynı zamanda da 1683'te Venedik dukası 300 akçe olmuştur. Fakat 1691'den sonra bile Venedik dukasının değeri savaş masrafları yüzünden 400 akçe sınırını aşamamıştır. Bkz. Pamuk, **a.g.e.**, s. 144. Ancak 1686 yılının baharında söz konusu masraflar henüz meydana gelmemiştir. Bu kapsamda **Posolskiy Prikaz** arşivinde çalışan N. F. Kapterev'e göre Nikita Alekseyev'in patrik IV. Dionisius'e verdiği hediyenin değeri 1.000 Moskova rubli olmaktadır. Onlardan samurların fiyatı 760 rublidir. Bkz. Kapterev, **Harakter Otnoşeniy**, s. 122. Demek ki toplam olarak Moskova Çarlarının hediyesinin değeri yaklaşık 800 altın olmaktaydı.

düşük bir miktara denk geldiği anlaşılmaktadır. Fakat Osmanlılar, Patrik için peşkeş meblağını artık iki kat daha fazla azaltmışlardı. 1686 yılından önce peşkeş meblağının daha yüksek olduğu, hem de kısa bir süre için azaltıldığı[317] göz önünde alındığında IV. Dionisius hayatı boyunca çok yüksek miktarda para işlerini yürüttüğü sonucuna varılabilinir. Hatta bu patriğin Oleksander Mavrokordato'ya 100.000 **piastres** ya da 40.000 frank borcu olduğu bilinmektedir.[318]

Onun için XX. yüzyıldaki tarihçilerin iddialarının aksine Moskova Çarlarının IV. Dionisius'a yolladığı bağışlar rüşvet olmamıştır. Ayrıca Konstantinopolis Patriği, Kıyiv Metropolitliği'ni Moskova Patrikhanesi'ne devretmemiş, dolayısıyla Moskova'nın bağışlarını Çarlar'ın "III. Roma" nazariyesine göre tüm Ortodoks dünyasının himayecisi olmayı isteyerek eskiden beri Doğu ruhban sınıfı temsilcillerine verdiği zekâtları[319] almıştır. Bu sebeple Kıyiv Metropolitliği meselesine karşı daha sert bir tepki gösteren Kudüs Patriği II. Dositheos da Moskova çarlarının hediyesini rüşvet olarak değil, zekât olarak almıştır. Özellikle N. F. Kapterev'in "*Rusya'nın XV. ve XVII. yüzyıllarda Ortodoks Doğusuna karşı gösterdiği davranışları mahiyeti*" adlı çalışmasında yayımladığı, Moskova çarlarının Doğu Patrikleri'ne verdiği sadakalar listesi, Patriklerin özverili tutumunu kanıtlamaktadır.[320]

Nihayet Konstantinopolis Patriği III. Athanasios'un 1653'te Moskova'da bulunduğu zaman ona 3.200 ruble değerinde olan samur bağışlanmıştır.[321] Örneğin 1718'da Çar I. Petr, Konstantinopolis Patriği'ne Moskova Patrikhanesi'nin ortadan kaldırılmasına razı olması karşılığında her sene 3.000 rubl değerinde olan samur göndermeyi vaat etmiştir.[322] Bu teklif ise gerçek bir rüşvet sayılabilir.

---

[317] Bayraktar, a.g.t., s. 166.
[318] Dimitris Stamatopoulos, "Çhapter 5. The Poor Men of Christ and their Leaders. Wealth and Poverty within the Christian Orthodox Clergy of the Ottoman Empire (18th-19th c.)", **Wealth in the Ottoman and Post-Ottoman Balkans: A Socio-Economic History**, London, New York, I.B.Tauris, 2016, s. 90.
[319] Geniş bilgi için bkz. Kapterev, **a.g.e.**, s. 108-275; A. N. Murayev, **Snoşeniya Rossii S Vostokom Po Delam Tserkovnım**, C.II, Moskva, Tipografiya III Otd. Sob. E. İ. V. Kantselyarii, 1860.
[320] Böylelikle 1683'te Moskova'ya gelen İskanderiye Patriği ile arhimandritisine 2.000 rubl sadaka verilmiştir. 1685'te İstanbul'a Kıyiv Metropolitliği hususunda gelen Moskova nameresanı Zaharius Sofir, Konstantinopolis Patriği'ne Çarlar adına 200 rubl bağışlamıştır. 1693'te Kudüs Patriği'ne 1.000 rubl yollanmıştır. 1698'de Konstantinopolis Patriği'ne yeniden 300 rubl gönderilmiştir. Bkz. Kapterev, **a.g.e.**, s. 122-123.
[321] Bulgakov, **a.g.e.**, C.XII, s. 123-124.
[322] Kapterev, **a.g.e.**, s. 122-123.

Bu kapsamda Kıyiv Metropolitliği'ne dair Moskova elçiliğiyle ilgili mitoloji değerlendirildiğinde, XIX. yüzyıldaki Rus kaynakların da, özellikle Osmanlı Devleti Sadrazamı'nın Kıyiv Metropolitliği hususunda oynadığı rolünü vurguladığını belirtmek gerekir. Buna rağmen **poddyaçiy** Nikita Alekseyev'in seyahatini teferruatlı bir şekilde anlatırlarken, Sadrazamı'nın adını bile zikretmemektedirler. Oysaki Rus kaynaklarına göre Kiev Metropolitliği'nin Moskova'ya bağlanması işinde en önemli şahıslardan biri olan Sarı Süleyman Paşa (1627-1687), Osmanlı tarihinde oldukça tartışmalı bir figürdür. Sultan IV. Mehmed devrinde hızlı bir şekilde yükselen Sarı Süleyman Paşa, Helvacılar Ocağı'ndan Veziriazam makamına yükselmiştir. Sadrazam mevkiinde 1685 yılı Aralık ayından 1687 yılı Eylül ayının sonuna kadar bulunmuştur. Eylül 1687'de Osmanlı ordusu Mohaç Savaşı'nda Avusturyalılar tarafından yenildikten sonra, Sadrazam'a karşı askerî bir isyan çıkmış ve Ekim 1687'de idam edilmiştir.[323] Silahdar onu açgözlü ve kurnaz bir adam olarak nitelendirmektedir. [324] Ancak J. Hammer-Purgstal, Sadrazamlığı'nı anlatırken Sarı Süleyman Paşa'nın ustalıkla Osmanlı sarayının entrikalarında ve uluslararası alanda manevralar gerçekleştirmeyi başardığını ifade etmektedir.[325]

Gerçekten Sarı Süleyman Paşa, Kızlar Ağası yardımıyla kendi selefi olan Sadrazam Kara İbrahim Paşa'nın hazırladığı idamdan kurtulup makamında becerikli bir şekilde işgörmeyi başarmıştır. Bu Vezir-i azam herkesi de tatlı sözlerle ikna edebilirdi. Leh elçisine muhteşem bir at bağışlamış ve Kosak elçilerine kaftanlar giydirmiştir. Aynı zamanda Fransa elçisinin Katoliklere Kudüs'teki Kutsal Mezar Kilisesi anahtarını vermesi ricasını diplomatik bir şekilde reddetmiş, ama ona da Galata'daki Sen Benua Kilisesini yenilemek ve ölüleri Beyoğlu'da defnetmek için izin vermiştir.[326] Demek ki Sarı Süleyman Paşa, Osmanlıların Moskova Çarlarına karşı gerçekleştirdiği siyasal stratejisine en uygun şahıslardan biri olmuştur. Sadrazam'ın şahsiyeti ve huyu dikkate alındığında onun Moskova'ya hiçbir ciddi imtiyaz vermeden barışı sağlamak için Moskova elçiliğinin işlerini hangi biçimde halletmek gerektiğini çok iyi bildiği tahmin edilebilmektedir.

---

[323] Abdülkadir Özcan, "Süleyman Paşa, Sarı", **DİA**, EK-2, İstanbul, TDV Yay., 2016, s. 541-544.
[324] Silahdar, **a.g.e.**, C. II, s. 294-295.
[325] Hammer-Purgstall, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.VI, s. 427-452.
[326] Hammer-Purgstall, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.VI, s. 428-429.

3.4. KIYİV METROPOLİTLİĞİ'NİN MOSKOVA PATRİKHANESİ'NE BAĞLANMASI ÖZELLİKLERİ

3.4.1. Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius'un Namelerinin Gerçek Manası

Genel olarak Mayıs-Haziran 1686'te Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius, Moskova Çarlığı ve Sol Yaka Ukrayna'ya Kıyiv Metropolitliği'ne dair bir sıra mektup ve name göndermiştir. Onların çoğu XVII. yüzyılda **Posolskiy Prikaz**'da çevrildikten sonra XIX. yüzyılda "**İkona**" mecmuasından alınıp **Güney-Batı Rusya Arşivi** adlı kitabının I. bölümü, 5. cildinde yayınlanmış olması dolayısıyla bugünlere gelebilmiştir. Kitapta verilen patrik namelerinin eski Rusça'ya çevrilmiş metinleri[327] gerek tarihçiler gerekse ruhban sınıfı tarafından bilinmekte ve Kıyiv Metropolitliği'ne dair araştırmalarında kullanılmaktaydılar.[328]

Aynı zamanda IV. Dionisius'un mektup ve namelerinin özetleri "Güney-Batı Rusya Arşivi"nde S. A. Ternovskiy'in tarafından yazılmıştır. XX. yüzyılın başlangıcında Rusya tarihçisi B. Lourie, ilk olarak bu özetlerin metinlerinin manasında çelişkiler bulunduğuna, çevrilmiş belgelerin de dil ve üsulup bakış açısından çok karışık olduğuna dikkat etmiştir.[329] Ondan sonra bahsettiğimiz gibi Fransız Ortodoks teologu K. Vetochnikov fikrine katılıp, Ortodoks mezhebi hukuku bakış açısından belgelerde Ternovskiy'in özetlerinin tersini ispat eden diğer hususları keşfetmiştir.[330] Rus tarihçisi V. Çentsova ise 2017'de Yunan profesörü Agamemnon Tselikas'ın yardımıyla IV. Dionisius ve Konstantinopolis Patrikhanesi Sinodu'nun imzaladığı iki mühim namesinin Yunanca kopyalarını keşfedip, iki teoloğun yorumlarını doğrulamıştır.[331]

Mamafih bu keşfe kadar IV. Dionisius'un Kıyiv Metropolitliği ile ilgili orijinal Yunanca belgelerinden ancak Moskova Çarlarına yolladığı mektubu bilinmekteydi. Bu mektup henüz 1826'da Moskova'da **Sobraniye Gosudarstvennıh Gramot**

[327] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 166-191; Predisloviye, **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, Kıyiv, 1872, s. I-XI.
[328] Lourie, **a.g.e.**, s. 181, 189.
[329] Lourie, **a.g.e.**, s. 181-223.
[330] Vetochnikov, a.g.m., s. 781-783.
[331] Çentsova, a.g.m., s. 92-99.

(**Devlet Nameleri ve Antlaşmaları Koleksiyonu-SGGD)** adlı kitabın dördüncü cildinde yayımlanmıştır.[332] V. Çentsova'ya göre patriğinin namelerinin geri kalan Yunan orijinalleri ise büyük ihtimalle XVIII. yüzyılda Moskova yangınlarında kaybolmuştur.[333] Fakat V. Çentsova'nın yayımladığı iki Yunanca orijinal vesikadan biri eski Rusça'ya çevrilmiş versiyonu[334] Kıyiv Metropolitliği meselesini araştıran tarihçiler tarafından da önemli ve yeterli ölçüde dikkate alınmamıştır. Bu ise Konstantinopolis Patriği ve Sinodu'nun Moskova Patriği İoakim'e yolladığı namedir. Söz konusu namenin belli ve anlaşılan deyimleri Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Moskova'ya ancak bir süre için Kıyiv Metropoliti'ni takdis etme hakkını verdiğini en bariz şekilde ifade etmektedirler.[335]

Nihayet 2018 yılının yazında Konstantinopolis Patriği I. Bartholomeos, aynı zamanda 1924'te Polonya Kilisesi'ne otosefallik bağışlayan **tomos**una (Patriğin bir kararı olan namesi) dayanarak Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Kıyiv Metropolitliği'ni Moskova'ya hiçbir zaman devretmediğini, ancak Kıyiv Metropoliti'ni takdis etme hakkını verdiğini resmen beyan etti. Bu eylemle de Ukrayna Kilise arazilerinin Moskova'ya değil Konstantinopolis Patrikliği'nin kanuni alanına ait olduğunu belirtti. Rusya tarihçilerinin iddialarının aksine IV. Dionisius ve Sen Sinod Meclisi'nin 1686 tarihli namelerinin gerçek manasını gerek tüm dünya gerekse Ukrayna dindarları doğruladı.[336] Bu durum 2018 senesinde Konstantinopolis Patrikhanesi, Ukrayna Ortodoks Kilisesi'ne bağımsızlık hakkındaki tomosunu bağışlamaya hazırladığında, gelecek tomosu için tarihi ve kanuni bir temel oluşturdu. Patrikliği'nin yayımladığı, bu temeli anlatan özel ve bilimsel bir çalışmasında IV. Dionisius ve Sen Sinod Meclisi'nin 1686 tarihli namelerinin gerçek manası yeniden

[332] **Sobraniye Gosudarstvennıh Gramot**, C.IV, s. 509-514.
[333] Çentsova, a.g.m., s. 91.
[334] Çentsova, a.g.m., s. 102-104.
[335] **Sobraniye Gosudarstvennıh Gramot**, C.IV, s. 517-519.
[336] Ecumenical Patriarch Bartholomew: "As the Mother Church, it is reasonable to desire the restoration of unity for the divided ecclesiastical body in Ukraine", The Ecumenical Patriarchate of Constantinople, https://www.patriarchate.org/news-archives/-/asset_publisher/N2gTPQxXwPlE/content/oikoumenikos-patriarches-einai-logikon-na-epithymomenos-meter-ekklesia-ten-apokatastasin-tes-enotetos-tou-en-oukrania-dieremenou-ekklesiastikou-somat?_101_INSTANCE_N2gTPQxXwPlE_languageId=en_US (ET: 29.07.2018).

açıklanmakta, Konstantinopolis Patrikhanesi'nin hiçbir zaman Kıyiv Metropoliti'ni Moskova'ya devretmediği ifade edilmektedir.[337]

Böylelikle Çentsova'nın çalışması, SGGD ve Güney-Batı Rusya Arşivi'ne dayanıp IV. Dionisius'un Kıyiv Metropolitliği'ne dair mektup ve namelerini -hem modern Moskova Patrikhanesi'nin tanıdığı eski özetlerini hem de teologların XXI. yüzyılda açıkladığı, Konstantinopolis Patrikhanesi'nin de tanıdığı gerçek manasına dair kısa yeni özetlerini alt paragrafta vererek -şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius'un Moskova Patriği İoakim'e yönelik mektubu Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patriği'ne tâbi kılmak için rızasını belirtmektedir. Mayıs 1686.

Gerçek anlam: Konstantinopolis Patriği, Kıyiv Metropoliti'nin ihtiyaç halinde Moskova'da takdis edilmesine izin vermektedir.[338] Fakat Patriğin talimatına göre Kıyiv Metropoliti dinsel ayinler sırasında ilk önce onun gerçek hükümdarı olan Konstantinopolis Patriği için,[339] ondan sonra sadece onun geçici idarecisi olan Moskova Patriği için dua etmelidir.[340]

2) Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius'un Kıyiv Metropolitliği'nin kendi iktidarından Moskova Patriği'nin takdisi altına serbest bırakması hakkındaki Hatman Samoylovıç'a yönelik mektubu. 9 Mayıs 1686.

Gerçek anlam: İhtiyaç durumunda savaş ve uzak mesafe yüzünden Konstantinopolis Patriği, Kıyiv Metropoliti'nin Moskova Patriği tarafından takdis edilmek için namesini verecek.[341] Ayrıca Patriğin talimatına göre Kıyiv Metropoliti ayin sırasında ilk önce Konstantinopolis Patriği'ni hatırlamalıdır.[342]

3) Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius'un Moskova Çarları İoann Alekseyeviç ve Petr Alekseyeviç ve Çariçe Sofya Alekseyevna'ya yönelik mektubu Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patriği'ne tâbi kılınmak için kendi rızasını belirtmesi. Mayıs 1686[343].

---

[337] The Ecumenical Throne and the Church of Ukraine: The Documents Speak, https://www.patriarchate.org/theological-and-other-studies (ET: 03.11.2018).
[338] Bu açık ve mühim sözler için bkz. **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 167-168.
[339] Yorum için bkz. Vetochnikov, a.g.m, s. 40-41; Lourie, **a.g.e.**, s. 185, 201-204.
[340] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 166-168.
[341] Bu sözler için bkz. **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 170-171.
[342] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C. I/V, s. 169-171.
[343] Yunan orijinali de basılmıştır.

Gerçek anlam: Moskova Patriği'nin Kilise nizamnamesine göre Kıyiv Metropolitini takdis etmesi için iradesi olması lazım gerektiği belirten Konstantinopolis Patriği nameleri yazılmıştır. Onlara göre Kıyiv Metropolitliği önderleri, Moskova Patriği'ni onları takdis eden "en ihtiyar ve zamana göre mevcut olan" (demek ki geçici)[344] patrik olarak tanımalı, Kıyiv Metropoliti ise ayin sırasında ilk önce Konstantinopolis Patriği'ni hatırlamalıdır.[345]

4) Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius'un Moskova Çarları İoann Alekseyeviç ve Petr Alekseyeviç ve Çariçe Sofya Alekseyevna'ya yönelik mektubu Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patriği'ne tâbi kılınmak için kendi rızasını belirtmesi. Haziran 1686.

Gerçek anlam: Moskova Patriği'nin yasaksız olarak Kıyiv Metropoliti'ni takdis etmek üzere bir hakkı verildiğini belirten Konstantinopolis Patriği nameleri yazılmıştır. Onlara göre Kıyiv Metropoliti, Moskova Patriğinin muhakemesine itaat etmelidir. Lakin aynı zamanda Konstantinopolis Patriği, Kıyiv Metropoliti'nin Konstantinopolis Patrikhanesi civarında (Kilise semtinde) bulunacağını ve tüm imtiyazlarından (demek ki eskiden beri onun tarafından verilen imtiyazlar) mahrum kalmayacağını emretmektedir.[346] Kıyiv Metropoliti de ayin sırasında ilk önce Konstantinopolis Patriği'ni hatırlamalıdır. Aşağıda Konstantinopolis Patriği dışında Sen Sinod'un 19 metropolitlerinin isimleri ve imzaları koyulmuştur.[347]

5) Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius ve Sinodu'nun Moskova Patriği'ne Kıyiv Metropoliti'ni Takdis Etme Hakkını Devretme Hakkındaki Namesi.[348] Haziran 1686. Onun Rusça çevirisi XVII. yüzyılın sonunda (1687'de) yapılmıştr. 1826 yılından itibaren bugünlere kadar bu name sadece Rusça çevirisinde "Yunan ruhban sınıfı

---

[344] **Sobraniye Gosudarstvennıh Gramot**, C.IV, s. 513.
[345] **Sobraniye Gosudarstvennıh Gramot**, C.IV, s. 509-514. Rusça çevirisi ve notlar şeklindeki devamı için bkz. **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 172-177.
[346] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 179.
[347] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 177-182; **Sobraniye Gosudarstvennıh Gramot**, C.IV, s. 514-517.
[348] Orijinal Yunanca metninin kopyasıdır. V. Çentsova bu nameyi "*Konstantinopolis Patriği Dionisius ve Sinodu'nun Moskova Patriği'ne Kıyiv Metropoliti'ni Takdis Etme Hakkını Devretme Hakkındaki Namesinin Kopyası*" olarak adlandırmaktadır. Rusça çevirisi dikkate alındığında kopyanın orijinaline uygun olması hiçbir şüphe uyandırmamaktadır. Bu yüzden "kopya" sözcüğünü çalışmamızda eklemedik. Bkz. Çentsova, a.g.m., s. 100-102.

yönetimlerinin… Patrik İokam'in Kıyiv Metropolitliği yönetimindeki iktidarını ve haklarını teyit etmek üzere" ona verdiği konsey namesi olarak bilinmiştir.[349]

6) Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius'un Kıyiv Metropoliti'ne itaat etsinler diye Ukrayna Hatmani ve Güney Rusya Kilisesi'nin diğer üyelerine yönelik mektubu. Haziran 1686.

Genel olarak gerçek anlama uygundur ancak Dionisius bu namede Gedeon'un kanun dışı olarak takdis edilmiş olduğunu, ama iki devletin savaşmaları yüzünden bunu kabul ettiğini, böyle bir durumda Kıyiv Metropoliti'nin "*buralarda*" (İstanbul'da) takdis edilemediğini, onun için eparhiasının Moskova Patriği'ne "*konulduğunu*" belirtmektedir.[350]

7) Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius'un Moskova Patriği tarafından takdis edilen Hedeon Çetvertınskıy'ı Kıyiv Metropoliti rütbesinde teyit edilen namesi. Haziran 1686.

Genel olarak bu özel name gerçek anlamına uygundur. Lakin IV. Dionisius bu namede önceki mektubunda olduğu gibi Gedeon'un "*Tanrısal*" kurallar dışı olarak takdis edilmiş olduğunu, ama Konstantinopolis Patriği'nden özür dilediğini, onu bağışladığını belirtmektedir. Namenin en mühim özelliği de IV. Dionisius yeni Kıyiv Metropoliti'ni "*Bütün Rusya Eksarhı*", yani eski adetlere göre kendi eksarhı olarak isimlendirmektedir.[351]

8) Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius'un Hedeon Çetvertınskıy'ı Kıyiv Metropoliti olarak tanımayı ve ona itaat etmeyi emreden konsey namesi. Haziran 1686.

Gerçek anlam: Konstantinopolis Patriği, Kıyiv Metropoliti'nin savaş ve uzun mesafeler yüzünden İstanbul'da takdis olunmaması dolayısıyla Moskova Patriği'nin Moskova Çarlarının iradesiyle onu takdis ettiğini, bu eylem yüzünden Konstantinopolis Patrikhanesi'nden özür dilediğini, Moskova Patriği'nin affedilmesi

[349] **Sobraniye Gosudarstvennıh Gramot**, C.IV, s. 514, 517-519. V. Çentsova a.g.m., s. 102-104), Rusça varyantını "*Konstantinopolis Patriği Dionisius ve Sinodu'nun Moskova Patriği'ne Kıyiv Metropoliti'ni Takdis Etme Hakkını Devretme Hakkındaki Namesi Kopyası Çevirisi*" olarak adlandırmaktadır.
[350] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 182-183.
[351] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 184-186.

dolayısıyla dindarlarının ona itaat etmeye devam etmesinin gerektiği belirtmektedir. Metnin altında 21 metropolitinin isimleri yazılmıştır.[352]

9) Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius ve Sinodu'nun Kıyiv Metropoliti'nin seçilmesi ve takdisi nizamı hakkındaki namesi. Haziran 1686. Orijinal Yunanca metninin kopyasıdır.[353] Onun Rusça çevirisi XVII. yüzyılın sonunda (1687'de) yapılmıştr. 1872 yılından itibaren bugünlere kadar bu name "*Konstantinopolis Patriği Dionisius'un hatman ve tüm ruhban ve laik makamlarının Kıyiv Metropoliti'ni seçmesine ve onu Moskova'ya takdis edilmek için göndermesine izin veren namesi*" olarak sadece Rusça çevirisi bilinmekteydi.[354]

Gerçek anlam: Kıyiv Metropoliti'nin Konstantinopolis Patrikhanesi tarafından takdis edilemediği durumlarda bugünlere kadar Evrensel Konstantinopolis tahtına ait olan Kıyiv Metropolitliği geçici olarak Moskova tahtına itaat etsin. Ruhban sınıfı temsilcileri ihtiyaç durumunda yeni seçilen metropoliti, yanında bulunan Moskova Patriği'ne tayin olunmak üzere göndersinler.[355]

Böylelikle anlaşılacağı üzere Konstantinopolis Patriği hiçbir zaman Moskova Patrikhanesi'ne Kıyiv Metropolitliği'ni devretmemiştir. Onun namelerinin manası ise Moskova Çarlığı'nda zamanla değiştirilmiştir. Bunu da sadece incelediğimiz Osmanlı kaynakları değil aynı zamanda 1686'da sonra gelişen olaylar ve yeni evraklar kanıtlamaktadır. IV. Dionisius, Kıyiv Metropoliti'ni Moskova'da takdis etme izni verdikten hemen sonra pişman olmuştur. Artık 1687'de bu patrik tahtından indirildikten sonra Moskova Patriği İoakim'e yazdığı 1686 tarihli mektubunda şunu bildiriyordu:

> "*Evrensel havari Konstantinopolis tahtında oturduğumuzda biz size yazıyorduk ve patrik ve teyit edici nameleri göndermiştik ki Kıyiv Metropolitini ellerle takdis etmek ve o da Moskova Patrikhanesi tahtının hükümdarlığı ve başlangıcı altında bulunsun, ama hiçbir cevap almamış ve şaşırmıştık. En çok o nameler yüzünden çar [sultan] yönetenlerinin önünde bize iftira etmişler ve bizi evrensel tahttan kovmuşlardır ve en dürüst Macar-Eflak hükümdarı efendi Şerban Cantacuzino bu zor çağlarda olmadıysa, özenleri olmadıysa, çok Hıristiyan esir düşecekti*."[356]

[352] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 186-189.
[353] Çentsova, a.g.m., s. 105-106.
[354] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 189-191.
[355] Çentsova, a.g.m., s. 106-107; **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 189-190.
[356] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 191.

Bununla birlikte IV. Dionisius bu mektubunda Moskova Patriği'ni kendi "*eksarhı*" adlandırıyordu. Namesinin özetini yazanlar ise Patriğin Kıyiv Metropoliti'ni takdis etme iznini de "*taviz*" olarak niteliyorlardı.[357] Aynı zamanda mektubunun tarzı Moskova'nın 1686'dan sonra Konstantinopolis Patriği'ni aldattığına işaret etmektedir. İlk önce IV. Dionisius, Kıyiv Metropoliti'ne dair nameler vermesi sebebiyle Konstantinopolis Patriği tahtından indirilmiş olduğundan şikâyet ediyordu.[358]

3.4.2. 1686-1700 Osmanlı-Moskova Savaşı Kapsamında Kıyiv Metropolitliği Meselesi

12 Ekim 1687 tarihinde IV. Dionisius Muselimis'in dördüncü patriklik dönemi sona ermişti. Bu arada Moskova Çarlığı'nın Mayıs 1687'den Osmanlılar ile Kırım Hanlığı'na karşı açtığı savaş neredeyse altı aydır devam ediyordu.[359] Demek ki Osmanlılar Moskova'ya bağışladığı Kilise taviz veya imtiyazının, Çar hükümeti tarafından bir dolandırıcılığa döndürülmüş olduğu artık iyice idrak edilmiştir. Hatta 29 Aralık 1688 tarihinde Patrik IV. Dionisius, Yunan Kilise çerçevelerinin patrik tahtına yaptığı rekabet yüzünden tutuklanıp 10 gün hapse atılmıştır. Mektubundan Kıyiv Metropolitliği yüzünden suçlandığı anlaşılmaktadır. IV. Dionisius hapisten çıktıktan sonra alıntı yapılan mektubunda hatırladığı eski Eflak Hospodarı Şerban Cantacuzino'nun yeğeni ve varisi olan Konstantin Brınkovyan'ı himaye ediyordu. [360]

Nihayet 1693-1694 yıllarında IV. Dionisius yeniden patrik tahtında oturacak, sonra zorluklardan yorulup Eflak'a yollanacak ve orada iki yıl geçirecekti. 23 Eylül 1696 tarihinde ölen patrik Bükreşte'ki Radu Voda manastırında gömülecekti.[361] Zaten Patriğin yaşamının son yıllarına dair bilinen gerçeklerine dayanarak Rum ruhban sınıfının Kıyiv Metropolitliği meselesi yüzünden onu hiçbir zaman sert bir biçimde suçlamadığı söylenebilir. Bu gerçek de IV. Dionisius'un 1686'da mantıklı olarak Moskova'ya Kıyiv Metroplitini takdis etme izni vermesiyle Osmanlıların Moskova Çarlarına karşı davrandığı gibi Kuzey Patriği'ne de resmi bir şekilde taviz verdiğini

[357] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 191.
[358] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 191-193.
[359] N. Ustryalov, **İstoriya Tsarstvovaniya Petra Velikago**, C.I, Sankt-Peterburg, Tipografiya II Otd. Sob. E. İ. V. Kantselyarii, 1858, s. 196-197.
[360] E. P. G., a.g.m., s. 306-307.
[361] E. P. G., a.g.m., s. 307.

kanıtlamaktadır. Fakat Moskova Çarlarının diplomatlığı gerek Konstantinopolis Patrikhanesi'ne gerek Osmanlılara pahalıya mal olmuştur.

Nikita Alekseyev'in 1686 yılının Haziran ayı başlangıcında Moskova yoluna çıkmasıyla Osmanlı Padişahı'nın sarayına Moskova Çarlığı'nın Lehistan-Litvanya Birliğiyle "Ebedi Barış" imzaladığı ve Dersaadet'e karşı savaşan Kutsal İttifak'a katıldığı haberi ulaşmalıydı. Onun için Alekseyev ve Kosak Hatmanı temsilcisi İvan Lısıtsya yolunda iken Osmanlıların emriyle ya da Kırım Hanlığı'nın girişimiyle Konstantinopolis Patriği'nin nameleri ve Tersane-i Amire'den serbest bırakılan Kosak ve Moskova esirleriyle birlikte Osmanlı Devleti'nin hudutları içeresinde bulunan Özi şehrinde (modern Ukrayna Mıkolayiv bölgesindeki Oçakiv) tutuklanmışlardı. Bunun hakkında Moskova Çarlarının Kırım Hanı Selim Giray'a yolladığı 3 Ağustos 1686 tarihli mektubu bildirmektedir.[362] **İkona** mecmuasında verilen bir not ise elçilerin Kırım Hanlığı'nda bütün yaz tutuklu olduklarını anlatmaktadır.[363] Fakat Moskova Çarlarının Kırım Hanı ile mektuplaşması, Aralık 1686'da Kırım Hanı'nın Moskova'ya gönderdiği elçisi Mubarekşa Mirza'nın Moskova'dan salıvermesi karşılığında **poddyaçiy** Alekseyev ile birlikte hatman temsilcisi Albay İvan Lısıtsa serbest bırakılmış ve yolculuğuna devam etmiştir. Kırım Hanı'nın Moskova Çarlarına gönderdiği 13 Aralık 1686 tarihli mektubuna göre önce Alekseyev ile Lısıtsya esirlerle beraber serbest bırakılmıştı.[364] Moskova Çarlarının buna bir cevap olarak yazdığı 25 Aralık 1686 tarihli mektubu da Kırım Hanı'nın nameresanı Mubarekşa Mirza'nın bundan sonra Moskova'dan salıverildiğini bildirmektedir.[365] Bu gerçekler analiz edildiğinde Çarlık hükümetinin raporlarına göre Kırım elçisinin Rusya'daki Sevsk hudut şehrine geldiği 22 Mayıs 1686'dan itibaren Moskova Çarlığı'nda bulunduğuna,[366] 1686 yılı yazının ortasından başlayarak Moskova'da tutaklanıp kaldığını vurgulanmak lazımdır. Zaten 1686 yılı Temmuz sonunda **Posolskıy Prikaz** başkanı Knyaz Vasiliy Golitsın, Alekseyev'in Kırım Hanlığı'nda tutuklandığını öğrenmişti.[367] Moskova Çarlarının Kırım Hanı ile mektuplaşmasının tarihlerine

[362] Evarnitskiy, **a.g.e.**, s. 41-43.
[363] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 141-142.
[364] Evarnitskiy, **a.g.e.**, s. 71.
[365] Evarnitskiy, **a.g.e.**, s. 71-73.
[366] Evarnitskiy, **a.g.e.**, s. 34-36.
[367] Evarnitskiy, **a.g.e.**, s. 30.

bakıldığında tasvir ettiğimiz rehine değişiminin aslında en az dört ay sürdüğü anlaşılmaktadır. Demek ki Osmanlılar ve Moskova savaş hazırlıklarının başladığını iyice biliyorlardı.

Zaten patrik IV. Dionisius'un name ve mektuplarına göre Moskova Çarlığı ile Osmanlı Devleti'nin 1676 yılından itibaren girdiği uzun savaşları, piskopos Gedeon Çetvetınskıy'ın Moskova'da Kıyiv Metropoliti makamına takdis edilmesinin en mühim sebeplerinden ya da bahanelerinden birisi olmalıydı. Bu durumu IV. Dionisius, Ukrayna Hatmanı İvan Samoylovıç'a yazdığı Haziran 1686 tarihli mektubunda bildirmekteydi: "*Bu izinli olacaktır, çünkü iki büyük çarlığın arasındaki savaşların sık sık meydana geldiğinden, burada (İstanbul'da) takdis yapmak mümkün değildir*".[368] Lakin patriğin bu ifadesi, Osmanlıların 1683'ten beri Kutsal İttifak'a karşı sürdürdüğü savaşa işaret etmesi açısından yeterince şüphelidir. Zira Osmanlılar ile Moskova Çarlığı arasında 1676-1681 yıllarında süren savaşın, İosıf Tukalskıy, 1675'te ya da 1676'da vefat ettikten sonra Konstantinopolis Patrikhanesi'nin yeni Kıyiv Metropoliti'ni makamına tayin etmesini engellediği muhakkaktır. En az Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova'da takdis edilmesi yaşananlarla ile ilgili ilk olaylar bunu kanıtlamaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi Tukalskıy'ın vefatından hemen sonra Konstantinopolis Patrikhanesi, Ukrayna ruhban sınıfına Kıyiv Metropoliti makamına seçilmiş olan Kıyiv-Peçersk Lavrası arhimandritisi İnokentiy Gizel'i Moskova'da takdis etmek için izin vermiştir.

Tüm bu gerçeklere ve IV. Dionisius'un namelerine dayanarak **poddyaçiy** Alekseyev'in Konstantinopolis Patriği'ne ulaştığı zaman Patriğin Moskova'nın Osmanlılara karşı savaş başlatmayı planladığını iyice bildiği tahmin edilebilmektedir. Bu yüzden Konstantinopolis Patriği'nin kuzey Çarları ve Patriği ile Kilise meselesindeki uzlaşması endişesini de uyandırmıştı. Osmanlılar aleyhine kullanılan bu uzlaşma, Moskova'nın Dersaadet'e karşı yeni bir cephe açtığı zaman artık Osmanlılar tarafından Konstantinopolis Patriği aleyhine de kullanılabilirdi. Onun için IV. Dionisius, 1686'da Moskova Çarlığı'na kendi namelerini gönderdikten sonra Moskova Çarlarına umutsuzluğa kapıldığı Ocak 1687 tarihli mektubunu da iletmiştir. Bu mektubunda şu satırları okumak mümkündür:

[368] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 183.

> "*Çarlar Hazretlerinizden o kadar büyük sayıda sizinle aynı dine ait olan Ortodoks Hıristiyanların kanı dökülmekten suçlu olmanızı istirham eder ve yalvarırız, Fransızlara destek vermeye ve sizinle aynı dine ait olan Ortodok Hıristiyanlarını mahvetmeye gayret göstermeyiniz; bu hem Tanrı'yı memnun etmeyecek hem de insanlar tarafından övülmeyecektir.*"[369]

Aynı zamanda IV. Dionisius'un Moskova Patriği İoakim'e yönelik 1688 tarihli mektubunda Moskova Çarlığı'na Osmanlılara karşı savaşması için çağrıda bulunduğunu belirtmek lazımdır.[370]

Moskova Çarlığı 1687 yılı baharında Osmanlılara ve Kırım Hanlığı'na karşı açtığı sözümona ilk Kırım seferini Ağustos'ta bitirdikten sonra bir süre için hareketsiz kalmıştı. Kırım Hanlığı ise bahar, yaz ve sonbaharda Ukrayna arazilerine şiddetli derecede akınlar gerçekleştirmiş, birkaç kere Kıyiv'a kadar ulaşmıştı.[371] Onun için 18 Eylül 1688'de Moskova Çarlığı gelecek sene açılacak ikinci Kırım seferini beyan etmiştir. Kutsal İttifak'ın diğer ülkelerine Osmanlılar aleyhine sürdürdüğü muharebelerinde önemli ölçüde destek verecek bu büyük sefer için bütün Çarlık'ta hazırlıklar başlanmıştır.[372] Ayrıca 1687-1688 yıllarında Osmanlıların Batı cephesinde çok kanlı savaşlar eksik olmuyordu.[373] Bu nedenle Konstantinopolis Patriği'nin 1688 tarihli mektubunda fikirlerini değiştirmesi anlaşılır bir hale gelmektedir. Büyük ihtimalle 1683'te başlayan savaşın yeni ve kaçınılmaz durumu görüşlerini de etkliyordu. Ancak 1687'de IV. Dionisius'un çarların yeni savaşa başlamaması için yalvardığı su götürmez bir gerçektir.

Hâlbuki Osmanlı İmparatorluğu ile Moskova Çarlığı arasında 1700 yılına kadar süren söz konusu yeni savaş, Moskova Patriği'ne Kıyiv Metropoliği üstünde yüksek seviyede bir kontrol sağlamak, bu dönem içinde onu Konstantinopolis Patrikhanesi'nden tamamıyla koparmak fırsatını vermektedir. Tamamen bu zaman zarfında IV. Dionisius'un 1686 tarihli namelerinin anlamı Moskova hükümeti tarafından değiştirilmeliydi. Konstantinopolis Patrikliği ise savaş yüzünden kendi arazilerini hiçbir şekilde savunamamıştır. Kıyiv Metropoliti Gedeon Çetvertınskıy'ın

---

[369] Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIV, s. 1003.
[370] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 192-193.
[371] Ustryalov, **a.g.e.**, C.I, s. 190-214.
[372] Ustryalov, **a.g.e.**, C.I, s. 215-245.
[373] Danişmend, **a.g.e.**, C.III, s. 462-467.

himayecisi olan, Moskova taraftarı olmasına rağmen Kıyiv Metropolitliği'nin kadim haklarını savunmaya çalışan İvan Samoylovıç'ın 1687'de hatmanlıktan indirilmesinin de bu durumu etkilediği muhakkaktır.[374]

3.4.3. Moskova Patrikhanesi'nin Kıyiv Metropolitliği'ni İstilası

1688'de Moskova, Gedeon Çetvertınskıy ile ihtilafa düşen Çernihiv Başpiskoposu Lazar Baranovıç'ın Mart 1688 tarihli talebi üzerine[375] Çernihiv Piskoposluğu'nu kendisine tamamen tâbi kılma kararı almıştır. Bu süretle yeniden dünyevi iktidar ya da Çar'ın onaylamasıyla Çernihiv Başpiskoposluğu Kıyiv Metropolitliği'nden koparılmakta ve doğrudan Moskova Patrikhanesi'ne dâhil edilmekteydi.[376] Ayrıca Şubat 1687'de Moskova Patrikhanesi eski Kosak Mejıgirsk manastırına kendi stavropihiyası hakkını bağışlamıştır.[377] Bundan sonra 1688'de Kıyivo-Peçersk Lavrasını kendi stavropihiyası yapmıştır.[378] Neticede bu ünlü ve etkili Ukrayna manastırları Kıyiv Metropolitliği'ne resmen ait olmasına rağmen doğrudan Moskova Patrikhanesi'ne bağlı hale getirilmişlerdi.[379] Bu tür eylemleriyle Moskova, Konstantinopolis Patrikliği'nin arazilerini gittikçe işgal etmeye devam ediyordu. Aynı zamanda Konstantinopolis Patriği'nin kendi stavropihiyası haklarını son olarak 1659'da tasdik ettiği[380] Kıyiv-Peçersk Lavrasına yeni stavropihiya yalnız Moskova Patriği'nin Çarların emri üzerine[381] değil, Ortodoks kanunları dışı olarak Çarlar tarafından bağışlanmıştır.[382] Demek ki Kıyiv Metropolitliği'nin işgali 1686'dan sonra bile dünyevi iktidarının sert kontrolü altında gerçekleştiriliyordu.

Ancak Kıyiv-Peçersk Lavrası Arhimanditisi Varlaam Yasınskıy'ın Şubat 1688'de Moskova Çarlarına yazdığı mektubunda Lavra'yı "stavropihiya" adlandırarak [Konstantinopolis Patrikhanesinin stavropihiyası], ona Moskova Patriği'nin takdisi altındaki stavropihiyayı bağışlamasını istirham etmekteydi.[383] Bunun üzerine

---

[374] S.M. Ternovskiy buna da işaret etmektedir. Bkz. Ternovskiy, a.g.m., s.147.
[375] Ternovskiy, a.g.m., s. 150-151; Solovyov, **a.g.e.**, C.III/XIV, s.1015-106.
[376] Ternovskiy, a.g.m., s. 152-154; **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 250-257;
[377] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 446
[378] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 261-262; Ternovskiy, a.g.m., s.158-159.
[379] Harlampoviç, **a.g.e.**, C.I, s. 241-242.
[380] M. Evgeniy, **Opisaniye Kiyevo-Peçerskoy Lavrı**, Tipografiya Kiyevo-Peçerskoy Lavrı, Kıyiv, 1847, s. 235.
[381] Evgeniy, **a.g.e.**, s. 228-237.
[382] Evgeniy, **a.g.e.**, s. 214-224.
[383] Evgeniy, **a.g.e.**, s. 207-208.

Moskova hükümetinin mektubunun altında yazılan emir şu şekilde bitmektedir: "*Onlara Büyük Rus Knyazlarının ve en aziz Konstantinopolis Patriklerinin namelerinden büyük hükümdarlarının bunun hakkındaki kendi bağışlama namesini vermektir*".[384] Yaptığımız bu çeviri Eski Rusça orijinal cümlesini yansıtmaktadır. Demek ki Çarlar, Konstantinopolis Patrikleri namelerine dayanarak, onlardan alıntılar yaparak kendi namesini veriyorlardı. Bu gerçek ise Moskova'nın Kıyiv Metropolitliği'ni işgal etmeyi tamamladığı zaman Konstantinopolis'i zorunlu olarak önemsediğini yeniden kanıtlamaktadır. Bununla beraber 1688 yılı başlangıcında Gedeon Çetvertınskıy "*Kıyiv ve Bütün Rusya Metropoliti*" unvanından kesin olarak mahrum edilmiştir. Gedeon Çetvertınskıy bu tarihe kadar Moskova hükümeti bilmediği halde bu unvanını kullanıyor, kilise belgelerini de onunla imzalıyordu.[385] Lakin Moskova Çarlarının 6 Mart 1688 tarihli namesi, Gedeon Çetvertınskıy'a söz konusu unvanı taşımasını yasaklıyor, kendisini de ancak "*Kıyiv, Galıç ve Küçük Rusya Metropoliti*" olarak adlandırıyordu.[386] Bununla birlikte Hedeon Çetvertınskıy'ın Çarların emrini ihmal ettiğini, vefatına kadar "Bütün Rusya Metropoliti" unvanını kullandığı bilinmektedir.[387] Anlaşıldığı kadarıyla Konstantinopolis Patrikhanesi'ni temsil eden Kıyiv Metropolitliği ile Moskova Patrikhanesi arasındaki mücadele devam ediyordu.

Zaten önceden olduğu gibi Moskova ruhban sınıfı ve dünyevi iktidarının Kıyiv Metropolitliği'ne dair taktiği iki yöntem içeriyordu. Birinci yöntem manastırlara stavropihiyayı bağışlanmak gibi rüşvet karşılığında arazilerine sahip olmaktı. İkinci yöntem ise Ukrayna ruhban sınıfının adetlerine karşı mahvedici bir tepki göstermekti. Bu kapsamda 1680'li yılların ikinci yarısı boyunca Moskova Çarlığı'nda Patrik İoakim'in önderliği altında Kıyiv öğretimi, kitapları ve dinsel doktrinlerine karşı gerçek bir ideolojik kampanya düzenlenmiştir. Bu kampanya sırasında Ukrayna ruhban sınıfı asıl Ortodoksluk dogmatik teolojisini değiştirmekle, Katolik mezhebinin tesiri altında bulunmakla, hatta inançsızlıkla suçlanmıştır. Ekmek ve şarabın Kilise ayini sırasında Mesih İsa kanı ve bedenine dönmesi meselesi bu kampanyanın

[384] Evgeniy, **a.g.e.**, s. 209.
[385] **Opisaniye Kiyevosofiyskaho Sobora**, s. 201;
[386] Harlampoviç, **a.g.e.**, C.I, s. 247.
[387] **Opisaniye Kiyevosofiyskaho Sobora**, s. 201.

bahanesi idi. Moskova Patriği ve ruhban sınıfı hiyerşisine göre "Küçük Rusya" keşişleri ve papazları bu meselede Katolik görüşlerini benimsediler.[388] Ondan sonra Ukrayna ruhban sınıfı Meryem Ana'nın günahlarından arınmış olarak dünyaya gelmesi, Kilisenin Mesih İsa'dan kaynaklanan ve papaz aracılığıyla yapılan kutsal bir işlem sayısının yediden fazla olmaması gibi diğer "Latin" görüşlerini benimsemekle suçlanmaktadır.[389] Kıyiv'den getirilen "Latinlik" ile ilgili histerik, Moskova sokaklarındaki tüccar ve zanaatkârlar, hatta cahil insanların bile Kilise teolojik meselerini tartışmaya başlamasıyla son bir noktaya ulaşmıştır.[390]

Nihayet 1690'da Moskova'da Kilise Konseyi toplanmıştır. Bu Konsey tarafından sadece "ekmeğe itaat edici sapkınlık" olarak adlandırılan Kıyiv teolojik görüşleri değil birçok Ukrayna Kilise eserleri yasaklanmıştır. Yasaklanan yazarlar arasında Petro Mohıla, İoanıkiy Galyatkovskıy, Kırılo Stavrovetskıy, Sımeon Polotskıy, Antoniy Radıvılovskıy, Teodosiy Safonovıç, hatta birkaç sene öncesine kadar kendi piskoposluğunun Moskova Patrikhanesine dâhil edilmesini rica eden Lazar Baranovıç gibi ünlü Ukrayna aydınları bulunmuştur.[391]

Söz konusu konsey, Ukrayna ruhban sınıfı için başka olumsuz sonuçlar da getirmiştir. Bu dönem içinde entelektüel temsilcileri baskılar yüzünden Moskova'dan kaçmaya mecbur olmuşlardı. Ancak kaçmaları sonucunda Kıyiv, Moskova Çarlığı'nın Kilise hayatını etkileme imkânlarını kaybetmiştir.[392] Şüphesiz ki bu imkânlar Kıyiv Metroplitliği haklarının savunmasını öngörmekteydi. Lakin Moskova'nın Kıyiv Metropolitliği'nin Latin dünyasıyla işbirliğine karşı gösterdiği tepki o kadar şiddetli olmuştur ki "ekmeğe itaat edici sapkınlığa" karşı mücadeleye başlayan Yunan keşişleri Lihudalar bile onun kurbanları olmuşlardı. 1694'te Moskova Akademisi kurucuları olan bu iki kardeş öğrenci, Latince okutmakla suçlanıp önce öğretmenlikten ve eğitim

[388] Natalya Yakovenko, "Ukrayinska kultura XVII St. Yak Poşuk "Tretogo Şlahu", **Şlyah U Çotırı Stolittya: Materialı Mijnarodnoyi Naukovoyi Konferentsiyi "AD Fontes-Do Djerel" do 400-yi Riçnıtsi Zasnuvannya Kıyivo-Mohılyanskoyi Akademiyi**, Kıyiv, NUKMA, 2015, s.19-20; P.V. Znamenskiy, **Rukovodstvo K Russkoy Tserkovnoy İstorii**, Kazan, Universitetskaya Tipografiya, 1880, s. 290-292; Polonska-Vasılenko, **İstorıçni Pidvalını**, s. 80-81.
[389] Geniş bilgi için bkz. İ. A. Şlyapkin, **a.g.e.**, s.176-236.
[390] Kostomarov, **Russkaya İstoriya V Jizneopisaniyah**, C.II, s. 169.
[391] Znamenskiy, **a.g.e.**, s. 291-292; Kostomarov, **a.g.e.**, C.II, s. 169-170.
[392] Znamenskiy, **a.g.e.**, s. 292; Kostomarov, **a.g.e.**, C.II, s. 171.

işlerinden uzaklaştırılmış, daha sonra da Moskova'dan kovulup Kostroma şehrinde bulunan kadim İpatyev manastırına kapatılmıştır.[393]

Böylelikle 1686'dan sonra Kıyiv Metropolitliği'nin durumunu zayıflatan, onun Konstantinopolis Patrikhanesi ile ilişkilerini mahveden en önemli faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Gedeon Çetvertınskıy'ın zayıf şahsiyeti, İvan Samoylovıç'ın hatmanlıktan indirilmesi, Osmanlı-Moskova savaşı, Kuzey Patrikhanesi'nin Kıyiv Latinliği'ne karşı gösterilen tepkisi ve genel olarak Moskova'nın Ukrayna Kilisesi arazilerini tedrici olarak işgal etme taktikleri. Bu faktörler Çarlık hükümetine Konstantinopolis Patriği'nin 1686 tarihli namelerinin anlamını gittikçe değiştirmek imkânını sağladığını da düşündürmektedir.

Gedeon Çetvertınskıy'ın 6 Nisan 1690 tarihindeki vefatı[394] ise bu süreci hızlandırmıştır. Ukrayna ruhban sınıfı artık doğrudan Moskova Patrikhanesi'nin yönetimi altında bulunmaya başlamıştır.[395] Hem de aynı 1690'da vefat eden Moskova Patriği İoakim'i tahtında Adrian değiştirmiştir. İoakim'den çok daha gerici ve diktatör olan Patrik Adrian, Moskova Çarı I. Petr'in gerşekleştirdiği ıslahatlara karşı çıkmıştır. Neticede onun izlediği siyaseti yeni Rusya İmparatorluğu'nda Moskova Patrikhanesi'nin ortadan kaldırılması ve Çar hükümetine bağlı olan Sen Sinod'un iki asır boyunca Kiliseyi yönetmesinin en mühim sebeplerinden birisi olmuştur.[396] Yeni Moskova Patriği'nin bu gerici diktatörlüğü Kıyiv Metropolitliği'nin haklarını savunmasını da şiddetli derecede engelliyordu.[397]

Muhtemelen 1690'da Gedeon Çetvertınskıy'ın vefatından sonra Kıyiv-Peçersk Lavrası Arhimandritisi Varlaam Yasınskıy (1690-1707), Kıyiv Metropoliti tahtına oturmuştur.[398] Bu kapsamda Ukrayna yıllıkları yeni Kıyiv Metropoliti'nin takdisi ile ilgili bazı önemli notları sunmaktadır. Söz konusu notlar dikkatle analiz edildiğinde onların Konstantinopolis Patriği IV. Dionosius'un 1686 tarihli namelerinin Ortodoksluk kanunlarına göre yorumlanan gerçek anlamına uygun olduğu tespit

[393] Znamenskiy, **a.g.e.**, s. 294.
[394] **Opisaniye Kiyevosofiyskaho Sobora**, s. 208.
[395] Ternovskiy, a.g.m., s.169-172; Harlampoviç, **a.g.e.**, C.I, s. 232-248.
[396] V.M. Horobets, "Adrian", **Entsıklopediya İstoria Ukrayını**, C.I, Kıyiv, Naukova Dumka, 2003, s. 42.
[397] Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.III, s. 8-21.
[398] Polonska-Vasılenko, **İstoriya Ukrayını**, C.II, s. 199.

edilebilmektedir. Mesela "Litopıs Samovıdtsya" şunu anlatmaktadır: "*Aynı yıl (1690'da) Kıyiv Metropoliti Hedeon Çetvertınskıy vefat etmiştir ve onun yerine Üçlüme* (Hristiyan doktrininde Tanrı'nın Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan üçlü doğası) *Bayramının eşiğinde geçen hafta Moskova'ya takdis için giden Kıyiv-Peçersk Lavrası Arhimandritisi Varlaam Yasınskıy seçilmiştir*".[399] Bununla birlikte yıllığın bilinmeyen yazarı önceki bölümlerinde Hedeon Çetvertınskıy'ın Moskova'da takdis edilmesi gerçeğine dikkat etmemektedir.[400] Bu kapsamda yaptığımız alıntıdan tarihçi yeni gerçekliği bildirmekte, onun sıra dışı özelliklerini vurguladığı anlaşılmaktadır. Öyleyse "Litopus Samovıdtsya" yazarı Kıyiv Metropolitliği'nin Konstantinopolis Patrikliği'ne ait olup-olmadığı hususundaki anlaşılmaz durumuna da dikkat etmektedir.

XVII. yüzyılda yazılan **Rus ve Leh Memleketlerinde Hangi Yılda ve Ne Vuku Bulduğu Hakkındaki Yıllık** adlı bir eser de söz konusu kitabın fragmanının anlamını tekrarlamaktadır. Bu yıllıkta: "*Aynı yıl (1686'da) Nisan ayının üçüncü günü Kıyiv Metropoliti Hedeon Çetvertınskıy vefat etmiştir, Kıyiv-Peçersk Lavrası Arhimandritisi Varlaam Yasınskıy Kıyiv Metropoliti olmuştur, onu Moskova üzerindeMoskova Patriği Adrian takdis etmiştir*".[401] denmektedir. 1685 tarihli notunda ise aynı yıllığın yazarı şunu kaydetmektedir: "*Aynı yıl Kıyiv Metropoliti Knyaz Hedeon-Svyatopolk Çetvertınskıy ilk kez olarak Moskova üzerinde Moskova Patriği İoakim'in tarafından takdis edilmiştir*".[402]

Bu alıntılara bakıldığında incelediğimiz olayları izleyen Ukrayna yıllıkları yazarlarının büyük ihtimalle sadece Kıyiv Metropolitleri'nin takdisi gerçeklerini doğruladığı, fakat Kıyiv ruhban sınıfının tamamen Konstantinopolis Patrikhanesi'nden koparıldığını sanmadığı söylenebilir. Alıntıların anlamının Metropolit'in sıra dışı takdisi ile ilgili olduğu muhakkaktır.

Aynı zamanda Varlaam Yasınskıy'ın 1690'lı yıllarda Kıyiv Metropoliti'nin Konstantinopolis Patrikhanesi'nden tamamen koparılması tehdidini artık iyice idrak ettiği, haklarını savunmak ve Ukrayna ruhban sınıfını kurtarmak için gayret

[399] **Litopıs Samovıdtsya**, s.151.
[400] **Litopıs Samovıdtsya**, s.120-150.
[401] **Korotki Ukrayinski Regionalni Litopısı [Uporyadnık Valeriy Şevçuk]**, Kıyiv, Klio, 2016, s. 175.
[402] **Korotki Ukrayinski Regionalni Litopısı [Uporyadnık Valeriy Şevçuk]**, s.174.

gösterdiğini söylemek mümkündür. Yasınskıy'ın Moskova Patriği Adrian'a sunduğu 1690 tarihli talebi, bu düşüncemizi bariz şekilde doğrular niteliktedir. Yeni Kıyiv Metropoliti, makamına seçildikten hemen sonra Moskova'ya takdis edilmek üzere geldiği sırada Patrik Adrian'dan ona Konstantinopolis Patriği Eksarhı unvanını taşıma izni vermesini talep etmiştir.[403] Lakin Varlaam Yasınskıy'ın sunduğu bu taleple ilgili evraklar günümüze kadar araştırılmamıştır. Onun için Çarlık hükümetinin ona Konstantinopolis Patriği Eksarhı unvanını taşıma izni verip vermediği anlaşılmamaktadır. Elbette bu izin de ancak zorunlu olabilirdi. Herhalde RGADA'nın "Küçük Rusya İşleri" adlandırılan 124 fonunun detaylı katalogu bu izni ifade etmektedir. En az fonun 46 işinin 31 Temmuz 1692 tarihli belgesinin özetinde "*Kıyiv Metropolitine Konstantinopolis Patriği Eksarhı olarak imzalama izni hakkında…*"[404] şeklinde kaydedilmiştir.

Yine de Moskova Çarlarının Varlaam Yasınskıy'a metropolit makamına tayin etmek üzerine verdiği 1691 tarihli namesinde açık bir şekilde yazılmıştır:

> "*Ve ona, bizim duacımız olan en aziz Kıyiv ve Galiç ve Küçük Rusya (unvanındaki "Bütün Rusya" sözleri artık yoktur) Metropoliti Varlaam ve ondan sonra gelecek olan Kıyiv Metropolitleriyle Küçük Rusya halkının bütün ruhban sınıfı pederimiz ve duacımız olan Moskova ve Bütün Rusya ve Bütün Kuzey Ülkeleri en aziz ve en mübarek Patriği Kir Adrian ve ondan sonra gelen en aziz ve en mübarek Patriklerinin Kutsal Ruhundaki takdisi ve buyruğu altında onun En Aziz Hükümdarımız olan Tanrı Annesi Konsey ve Havari Kilisesinde Metropolit makamına Kıyiv tahtına oturtulduğu sırada kendi eliyle imzaladığı rızasıyla vazgeçmeden En Aziz Evrensel Patriğinin takdisi ve takdiri altına çekilmeden daima olmak."*[405]

Çarların namesinden de anlaşıldığı kadarıyla onlar Kıyiv Metropoliti'nin Konstantinopolis Patrikhanesi'ne dönmemesi konusunda uyarmışlardır.

Çarlarla birlikte Moskova Patriği Adrian da, Varlaam Yasınskıy'a metropolit makamını teyit etmek üzerine verdiği 1691 tarihli namesini göndererek aynı uyarıyı daha sert bir şekilde yapmıştır. Patrik, 1686 yılında vuku bulan olaylara atıf yaparak Konstantinopolis Patriği'nin 1686 tarihli namelerinin anlamını küstahça değiştirmiş,

---

[403] Harlampovıç, **a.g.e.**, C.I, s. 233.
[404] T. G. Tairova-Yakovleva, V. V. Muşçinskaya, A.V. Bagro, **Malorossiyskiye Dela: Opisi Fonda № 124 Rosiyskogo Gosudarstvennogı Arhiva Drevnih Aktov**, Moskva, Drevlehranilişçe, 2016, s. 207.
[405] **Pribavleniye K Opisaniyu**, s. 145-146.

ona da kendisinin yaptığı Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanmasına dair kısa ama önemli bir yorumu eklemişti; "*...Ve nezaretimiz altında daima tutulmak*".[406]

3.4.4. 1690 Sonrası Kıyiv Metropolitliği Tarihinde Moskova İstilası Devamını Kanıtlayan Bilgiler

Kıyiv Metropolitliği'nin durumunun 1690'da belli olmadığına işaret eden diğer ifadeler de vardır. Lehistan-Litvanya Birliği'nin Mstıslavl şehri piskoposluğunda bulunan Beyaz Rusya asilleri kendi piskopos makamına Slutsk şehri manastırı arhimandritisi Hedeon Odorskıy'ı seçmişlerdi. Mstıslav Piskoposluğu'nun bulunduğu Beyaz Rusya'ya dâhil olan memleket ise uzun süre boyunca Lehistan ve Moskova Çarlığı arasındaki tartışmaların ana konusu olmuş ve her iki devlet ona sahip olmak istemişti. Onun için 1661'de Moskova tarafından oradaki piskopos makamına Metodius Fılımonovıç tayin edilirken, Lehistan Krallığı ise aynı makama İosıf Tukalskıy'ı tayin etmiştir.[407] 1690'da ise Beyaz Rusya asilleri Hedeon Odorskıy'ın piskoposluk makamına Kıyiv Metropoliti tarafından tayin edilmesini istediklerini şu şekilde açıklamışlardı: "*...Bizim Beyaz Rusya Eparhiamız Konstantinopolis ve diğer Doğu Rum Ortodoksluğu Patriklerinin takdisi ve buyruğu altında olan en aziz Kıyiv ve Bütün Rusya Metropolitinin dışında başka hiç kimsenin idaresi ("hüküm") altında bulunmamaktadır*".[408]

Aynı zamanda yeni Kıyiv Metropoliti Varlaam Yasınskıy, Slutsk Manastırı Arhimandritisi makamında Serapion Polhovskıy'ı tayin ettiğini 15 Mart 1691 tarihli namesinde şöyle yazmıştır:

> "*Lütuflari en mükerrem pederleri igumenoslara, mükerrem vekillere ve bütün muhterem keşiş rütbesine, en şerefleri başpapazlara, en şerefli presviterlere ve bütün ruhban sınıfına ki... En Aziz Dört tahtlık Patriklerin, özellikle Konstantinopolis Patriklerinin takdisi ve teslimiyle Kıyiv Metropolitlerinin iktidarına her zaman itaat etmektedirler."*

[406] **Pribavleniye K Opisaniyu**, s.136.
[407] Eyngorn, **a.g.e.**, s. 225.
[408] S. T. Golubev, "Gedeon Odorskiy (Bıvşiy Rektor Kıyivskoy Akademii V Naçale XVIII stol.)", **Trudı Kıyivskoy Akademii**, C.III/N 10, Kıyiv, 1900, s. 149.

Hem de Varlaam Yasınskıy aynı namesinde Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Kıyiv Metropolitlerine bağışladığı "Bütün Rusya, Kıyiv ve Galıç Metropoliti" unvanıyla kendisini temsil ediyordu.[409] Bilhassa 1694'te aynı Serapion Polhovskıy artık Beyaz Rusya Piskoposu olduktan sonra kendisini ancak "*Kıyiv Metropoliti Vekili ve En Aziz Konstantinopolis Havari Tahtı Eksarhı*" adlandırmaya başlamıştı.[410] Nihayet aynı "Eksarh" unvanını Varlaam Yasınskıy'a karşı Kudüs Patriği Dositheos Notara da kullanmıştı. 1691 yılında Patrik, yeğeninin Kıyiv'i ziyaret edeceğini yazarak ona şu şekilde hitap ediyordu: "*En aziz Kıyiv ve Galıç Metropolitliğinin En Azim Eksarhı, Bütün Leh ve Podillya Sarmatiyası efendisi…*"[411] Kosntantinopolis Patrikhanesi'nin 1686 tarihli namelerinin manasına bakıldığında bu mektupta Yasınskıy'ın sırf Konstantinopolis Patrikliği Eksarhı olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda ifade edilen gerçekler Kıyiv Metropolitliği'nin mümkün olduğu kadar Konstantinopolis ile kadim bağlantılarını korumaya gayret ettiği anlaşılacaktır. Hatta Varlaam Yasınskıy ancak "*Konstantinopolis Patriği Eksarhı*" unvanı savunmakla kalmamış, 1691'de o, Moskova hükümetinin Konstantinopolis Patrikhanesi tarafından verilen ve ciddi siyasal iddiaları içeren "Bütün Rusya Metropoliti" unvanını kendisine iade etmeyeceğini anlayarak en az "Bütün Küçük Rusya" unvanını taşıma hakkını müdafaa etmeye çalışmıştı. Maalesef bütün gayretleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[412]

Böylelikle Varlaam Yasınskıy'ın Kıyiv Metropoliti tahtında oturduğu ilk yıllarda Kıyiv hiyerarşisi IV. Dionisius'un 1686 tarihli namelerini gerçek anlamlarına göre yorumluyorlardı. Fakat Moskova'nın Konstantinopolis'e karşı sürdürdüğü, ilan edilmemiş savaştaki son nokta da, muhtemelen, 1694 tarihlidir. Bu yılın Aralık ayında Patrik Adrian Varlaam Yasınskıy'a Sol Yaka Ukrayna'ya son dönemde gelen çok sayıda Rum ruhban sınıfının aktif faaliyetlerini, denetimi altına almasını emretmektedir.[413] Muhtemelen Rum ruhban sınıfının Ukrayna'ya bu gelişi, Kilise

---

[409] **Arheografiçeskiy Sbornik Dokumentov, Otnosyaşçihsya K İstorii Severozapadnoy Rusi, İzdavayemıy Pri Upravlenii Vilenskago Uçebnago Okruga**, C.II, Vilnius, Peçatnya Gubernskago Pravleniya, 1867, s. 85.
[410] Harlampoviç, **a.g.e.**, C.I, s. 239.
[411] Veliçko, **a.g.e.**, C.III, s. 96.
[412] Veliçko, **a.g.e.**, C.III, s. 247.
[413] **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 406-408.

tarihinde neredeyse hiç bilinmeyen diğer bir gerçekle ilgilidir. XIX. yüzyılın başlangıcında Moskova tarafından Kıyiv Metropoliti makamına tayin edildikten sonra eski Kıyiv manastırları arşivlerini inceleyen Rus piskoposu Yevgeniy Bolhovitinov'un[414] araştırmalarına göre, Hedeon Çetvertınskıy'ın 6 Nisan 1690 tarihli vefatından sonra Moskova Çarlarının emriyle bir Yunan Piskoposu olan Hrısant Çervenskıy, Kıyiv'e başpiskopos görevlerini yerine getirmeye tayin edilmiştir. Bolhotvinov'a göre tam o sırada piskopos Hrısant, Kıyiv'e ulaşmıştır.[415] Ukrayna Kilisesi tarihinde neredeyse bilinmeyen bu gerçek yine de onun Doğu Patrikleri ile 1690'da bile koruduğu sıkı münasebetleri hakkında bilgi vermektedir.

Herhalde Moskova Patriği Adrian İvan Samoylovıç'tan sonra gelen yeni Sol Yaka Ukrayna Hatmanı İvan Mazepa'ya da Aralık 1694 tarihli mektubunu yazarak Ukrayna'da bulunan Rum ruhban sınıfının temsilcilerini takip etmesini rica etmiştir.[416] Anlaşıldığı kadarıyla Moskova bu tür eylemleriyle Kıyiv'in Konstantinopolis ile koruduğu ilişkilerini sonuna kadar yıkmak isityordu. Patrik Adrian'ın Ukrayna'ya gönderdiği Aralık 1694 tarihli namelerine göre Sol Yaka Ukrayna'da bulunan Doğu ruhban sınıfının temsilcileri sert bir kontrol altına alınmalıydı. Moskova Çarlığı, Konstantinopolis Patrikliği'nin Kıyiv Metropolitliği'ni yeniden himayesi altına alma ihtimallerini baştan bertaraf ediyordu.

Hâlbuki yeni Kıyiv Metropoliti Varlaam Yasınskıy'ın da selefleri olan ve haklarını hararetle savunan önceki Kıyiv Metropolitleri gibi kuvvetli bir şahsiyet olmadığını belirtmek gerekir. Kilise tarihçileri onun metropolit tahtına oturduktan hemen sonra Moskova Patriği Adrian ile anlaşmayı becerdiğini ifade etmektedir.[417] Bu gerçeğe bakıldığında 1690'lı yıllar Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius'un Kıyiv Metropoliti'ne dair 1686 tarihli namelerinin anlamının değiştirilmesi sürecinde geri dönülmez bir nokta olmasını gerektir. Bu süreçle Moskova Çarları ve Kilisesi hiyerarşisi Konstantinopolis Patrikhanesi arazilerinin işgalini gittikçe tamamlıyorlardı.

---

414 E. P. R., "Yevgeniy (Bolhovitinov)", **Pravoslavnaya Entsiklopediya**, C.XVII, Moskova, Moskovskiye Uçebniki, 2008, s. 63-68.
415 **Opisaniye Kiyevosofiyskaho Sobora**, s. 208; Askoçenskiy, **Kiev S Drevneyşim**, C.I, s. 244.
416 **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, s. 409-411.
417 Harlampoviç, **a.g.e.**, C.I, s. 233; Ternovskiy, a.g.m., s. 169.

Fakat XVIII. yüzyılda bile Moskova-İstanbul Kilise ilişkileri tarihinde vuku bulan ciddi çelişkiler de Moskova Çarlığı'nın Kıyiv Metropolitliği'ni haksız olarak işgal ettiğine işaret etmektedir. Böylelikle XVIII. yüzyılın sonunda Rusya İmparatorluğu'nun Kırım Hanlığı'nı işgal ettiği dönem içinde, 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra, 1779'da İmporatiriçe II. Ekaterina'nın emriyle Kırım Hanlığı'nda oturan Hıristiyan nüfusu Rusya İmparatorluğu arazilerine zorunlu olarak göç ettirilmiştir. Fakat bu sürgün ile Konstantinopolis Patrikhanesi'nin 1678'da eskiden beri mevcut olan Got ve Kafa Metropolitliklerinin birleştirilmesiyle kurduğu Got-Kafa Metropolitliği de Bahçesaray civarındaki merkezini bırakıp Rusya İmparatorluğu'ndaki modern Güney Ukrayna arazilerine taşınmıştır.[418] Onun yeni merkezi 1780'de kurulan Mariupol şehri olmuştur. Fakat yeni ülkede artık 1783'te bu Konstantinopolis Patrikhanesi'ne ait olan Kırım Metropolitliği, Moskova Çarlığı'nın XVII. yüzyılda yaptığı gibi Kilise kanunlarına mugayir olarak Rusya Kilisesi'ne dâhil edilmiş, Rusya Sinodu'nun nezareti altına alınmıştır. Bu kez ise Rusya İmparatorluğu hükümeti Konstantinopolis Patrikhanesi'nden kendi eylemleri için hiçbir izin rica etmemiştir. Kırım Rumlarının göçünü sağlayan son Got-Kafa Metropoliti İgnatios, 1786'da vefat ettikten sonra onun metropolitliği de ortadan kaldırılmıştır. 1788'de Got-Kafa Metropolitliği, Ukrayna bozkır bölgesinde kurulan Ekatirinoslavsk şehri piskoposluğuna dâhil edilmiştir. İmparatorluk hükümetinin işgal ettiği Kırım yarımadası da söz konusu yeni Rus Piskoposluğuna Kilise kanunlarına mugayir olarak katılmıştır. [419]

Böylelikle Got-Kafa Metropolitliği ile ilgili olaylar analiz edildiğinde Moskova Çarlığı'nın varisi olan Rusya İmparatorluğu önce Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Smolensk, Polotsk ve Mohıliv Piskoposları, sonra da bütün Kıyiv Metropolitliği'ni işgal ettiği gibi, aynı yöntemle ya da Kilise saldırılarıyla ve baskılarla Got-Kafa Metropolitliği'ni de işgal etmiştir. Demek ki, Kıyiv Metropolitliği ile ilgili olaylar Moskova Kilisesi'nin diktatör ve saldırgan doğasına uygun olarak düzenlenen

[418] A. A. Vasiliev, **The Goths in The Crimea**, Cambridge-Massachusetts, Mediaeval Academy of America, 1936, s. 279-280

[419] Vasiliev, **a.g.e.**, s. 280; B. Lourie, "Pravoslavnaya Tserkovnaya Yurisdiktisya Na territorii Ukrainı Soglasno Kanoniçeski Znaçimım Dokumentam", **Zbirnık Dopovidey Mijnarodnoyi Naukovo-Praktıçnoyi Konferentsiyi "Konstantınopolskıy Patriarhat V İstoriyi Ukrayinı: Mınule, Suçasne, Maybutnye"**, Kıyiv, 2017, s. 60-62.

bir sürü tarihi gerçeklere aittir. Aynı zamanda bugünlere kadar Moskova'nın ideolojik baskısı yüzünden gerek Rusya İmparatorluğu'nda gerekse Sovyetler Birliği'nde hiç kimse Got-Kafa Metropolitliği'nin işgalini de ciddi bir şekilde araştırmamıştır.

Nihayet Got-Kafa Metropolitliği'nin meselesi dışında Kıyiv Metropolitliği'nin işgalini doğrulayan diğer bir gerçek, yine XVIII. yüzyıla aittir. Böylelikle hayatı Ukrayna ile sıkı bir şekilde bağlı olan, Alman asil soyundan gelen Rus generali ve tarihçisi Oleksandr Rigelman[420] **Küçük Rusya Hakkındaki Yıllık Anlatımı** adlı eserinde Kıyiv Metropolitliği ile ilgili olayları tasvir ederken Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius'un Haziran 1686 tarihli namesini yayımlamıştır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi bu name ancak 1826 yılından itibaren bugünlere kadar Rusça çevirisinde "*Yunan Ruhban Sınıfının Yönetimlerinin Patrik İokam'in Kıyiv Metropolitliği Yönetiminde İktidarını ve Haklarını Teyit Etmek Üzere*" verdiği bir name olarak bilinmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi 2017'de Rusya tarihçisi Vera Çentsova onun Yunanca orijinalini yayımlamıştır.

Rigelman ise Konstantinopolis Patriği'nin namesinin sonunu şu şekilde nakletmektedir: "*Kıyiv Metropoliti Moskova'da Evrensel Patrikleri ve Sinodlarının takdisiyle (ya da hayır duasıyla / izniyle) vuku bulmalıdır / oluşturmalıdır* [Eski Rusça **soverşatisya**]".[421] Bellidir ki metnin bu sonu her yeni Kıyiv Metropoliti'nin ancak Konstantinopolis Patriği'nin takdisiyle ya da izniyle tayin edileceğini öngörmektedir. Tarihçi, IV. Dionisius'un namesinin kendisini bile şu şekilde özetlemektedir: "*Konstantinopolis ve Evrensel Patriği Dionisius'tan… Kir Moskova Patriğine bugünlerden itibaren ve ondan sonra (ama "daima" sözcüğü metinde yok) Kıyiv Metropolitini takdis etmek üzere verilen hayır dua namesi getirilmiştir*".[422] Ondan sonraki kitaplarda XIX. yüzyılda o kadar açık ifadelere artık rastlanmamaktadır. Bu durumda Rigelma'nın 1687'de Ukrayna Hatmanı'na Kıyiv Metropoliti'nin tayin edilmesi hakkında haber vermek ve Ukrayna halkına bunu bildirmek üzere gönderilen

[420] Rigelmanın eşi de eski Ukrayna asil soyundan gelmektedir. 1782'den itibaren 1789'da vefatına kadar Rigelman, Ukrayna'da oturuyordu. Bkz. P.M. Sas, "Rigelman Oleksandr İvanovıç", **Entsıklopediya İstoriyi Ukrayını**, C.IX, Kıyiv, Naukova Dumka, 2012, s. 217-218.
[421] Rigelman, **a.g.e.**, C.II/IV, s.188-189.
[422] Rigelman, **a.g.e.**, C.II/IV, s.186.

IV. Dionisius'un namesinin bir kopyası ya da **Posolskiy Prikaz** arşivinin bugünlerde bilinmeyen bir vesikasıyla çalıştığı söylenebilir.[423]

Bu kapsamda Konstantinopolis Patriği'nin 1686 tarihli namelerinin Moskova Çarlığı ve Kosak Devleti'nin 1654'te imzaladığı, Ukrayna'nın Çar'ın himayesi altına girmesi şartlarını belirten temel antlaşması gibi kayıp olduğunu vurgulamak gerekir. Fakat XVII. yüzyılın sonunda vuku bulan olaylar hakkındaki hatıralar, İstanbul'da mevcut olmaya devam etmektedir. XX. yüzyılda bile Konstantinopolis Patrikhanesi'nin XVIII-XIX. asırlar boyunca Osmanlı-Moskova savaşlarının devam ettiği ve Karadeniz'in kuzeyindeki durumun değiştiği zaman zarfında arazilerinin işgal edilmesini hiç unutmamıştır. Bunu doğrulayan diğer mühim bir gerçek de 1924'te Konstantinopolis Patriği VII. Griogios (1923-1924) "*Evrensel Konstantinopolis Patrikhanesinin Polonya'daki Ortodoks Kilisesinin Otosefak Olarak Tanınması Hakkındaki Sinod-Kanuni Tomosu*" beyanıdır. Tomos, 1924 yılında kadar Moskova Patrikhanesi'ne itaat eden Polonya Ortodoks Kilisesi'nin bağımsızlığını tanımıştır. Ancak metni 1686'dan sonra vuku bulan olaylara dair mühim ifadeler içermektedir: *"Tarihte yazılmıştır ki Kıyiv Metropolitliği ve ona bağlı olan Litvanya ve Polonya Metropolitliklerinin tahtımızdan ayrılması ve Aziz Moskova Kilisesine bağlanması Kilise kanunlarının talimatlarına tamamen mugayir olmuştur, hem de Evrensel Tahtı Eksarhı unvanını taşıyan Kıyiv Metropolitinin tam Kilise özerkliği hakkında bütün tespit edilenler yerine getirilmemiştir"*[424]

Alıntı yapılan sözler, Patrik IV. Dionisius'un 1686 tarihli namelerinin manasının XVIII-XIX. yüzyıllar boyunca değiştirilmiş olduğunu yeniden doğrulamaktadır. Bununla birlikte namelerinin manasının değiştirilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun aynı dönem içinde dağıtılması, Rusya İmparatorluğu ile yaptığı savaşlar dönemi ile beraberinde mantıklı bir şekilde gitmektedir. İki asır boyunca bu namelerin tekrar okunmadığına, kamu tarafından tartışılmadığına, Moskova'nın 1686'da İstanbul'a gönderdiği elçi heyetine dair arşiv belgelerinin de bügünlere kadar yayımlanmadığına dikkat edilmelidir.

---

[423] Ternovskiy, a.g.m., s.147.

[424] Patriarşiy İ Sinodalno-Kanoniçeskiy Tomos, **Vestnik Pravoslavnoy Mitropolii V Polşçe**, S. 8, Varşava, 30 Aprelya (Nisan), 1925, s. 1; Ohiyenko, **Ukrayinska Tserkva**, C.II, s. 85.

3.4.5. XVIII-XX. Yüzyıllarda Ukrayna Kilisesinin Moskova'ya Bağlanması Özellikleri

XVIII yüzyılda Moskova, Kıyiv Metropolitliğini artık tamamen ellerine geçirmektedir. Bununla birlikte yukarıda bahsettiğimiz, Oleksandr Rigelma'nın yayımladığı vesikadan başka henüz XVIII yüzyılın başlangıcında bile Kıyiv metropolitliğinin resmen Konstantinopolis Patrikhanesine ait olduğunu doğrulayan bazı gerçeklere rastlanabilir. 1708 yılında Moskova Çarı I. Peter, Kıyiv Metropoliti makamına Yoasaf Krokovskıy adlı Ukrayna rahibini tayin eden namesinde açık bir şekilde onu uyarıyordu: "*Ve ona, bizim duacımız olan en aziz Kıyiv ve Galıç ve Küçük Rusya Metropoliti Yoasaf'a [buyuruldu ki:] … Bütün Kuzey Ülkeleri en aziz ve en mübarek Patriği takdisi ve buyruğu altında daima olmak… En Aziz Evrensel Patriğinin takdisi ve takdiri altına çekilmeden*".[425]

Bundan iki sene sonra 1709'da Moskova'ya karşı son isyan yapan, Poltava muharebesinde Moskova tarafından bozguna uğratılmış İşveç Kralıyla birlikte Osmanlı hudutları içerisine göç eden Ukrayna Hatmanı İvan Mazepa'nın helefi, hatman Pılıp Orlık Kıyiv Metropolitliğini Konstantinopolis Patikhanesine bağlandırma niyetinde olmuştur. Pılıp Orlık, Osmanlı arazilerinde bulunarak Kozak Devleti için yarattığı dünyadaki ilk anayasa'nın birinci maddesinde şu ilkeyi koymuştur: "*Hatman Hazretleri vatanı Moskova esirliğinden kurtardıktan sonra Havariler'in payitahtı olan Konstantinpolis'te [Kıyiv Metropolitliğine karşı] Eksarh iktidarını canlandırmalı…*"[426]

Mamafih Mazepa ve Orlık bozguna uğradığında Moskova'nın dinsel baskısı Ukrayna topraklarında adım adım şiddetlenmektedir. Hatta çar I. Petro'nun emriyle Ukrayna Kilisesine eskiden beri maddi destek veren hatman Mazepa Kıyiv Metropolitliği'nin cemaatlarında aforoz edilmektedir. Çarın şüpheyle baktığı, adı geçen Kıyiv metropoliti Yoasaf 1718'de Moskova yolundayken aniden vefat etmiştir. Zaten Yoasaf, Petro'ya karşı isyan eden oğlu Aleksey'in taraftarı ilan edilmiş olunup Moskova'ya sorgulama için yöneliyordu. Bu yüzden büyük ihtimalle yolda iken

---

[425] T. Sebta, N. Sinkevıç, "Pidtverdjuvalna Hramota Petra İ 1708 R. Şçodo Postavlennya Na Kıyivs′ku Mıtropoliyu Yoasafa (Krokovskoho): İstoriya, Proveniyentsiya Ta Publikatsiya Dokumenta", **Ukrayinskıy İstorıçnıy Jurnal**, S. 5, Kıyiv, 2018, s. 142.

[426] O. B. Vovk, "Konstıtutsiya Pılıpa Orlıka: Orıhinal Ta Yoho İstoriya", **Politıçni İnstytuty Ta Protsesı**, S. 1, Kyiv, 2016, s. 158.

öldürülmüştür.[427] Onun ölümünden üç yıl sonra 1721'de, bahsettiğimiz sezaropapizm fikirlerinin tesiri altında bulunan I. Peter'in diktatör bir emriyle Moskova Patrikhanesi yönetim bir teşkilatı olarak kaldırılmakta, Patrik yerine Rusya Kilisesi 1917 yılına kadar yönetecek, en büyük ve etkili piskoposlardan ibaret eden Sen Sinod ismi olan yönetim bir kuruluş getirilmektedir. [428] Yeni kuruluşun yönetmenlerinin üç Ukraynalı olmasına rağmen 1722'de artık Rusya imparatoru olan aynı I. Peter'in teşvikiyle 11 üyesinin kararlarına göre Kıyiv Metropolitliği tamamen tasfiye edilmektedir.[429] Bundan itibaren kadim Kıyiv Metropolitliği – isminin Rusya imperatriçesi Yelizaveta 1743'te canlandırılması rağmen – gerek kilise gerek iktidar çerçevelerinde bağımsız özelliklere sahip olan kadim bir metropolitlilik değil önce Kıyiv ve Küçük Rusya, sonra da Kıyiv ve Galıç bölgeleri büyük piskoposluğu sanılmaktadır.[430] Bununla birlikte XVIII yüzyılda Galıç bölgesi Leh Krallığının hudutları içerisinde bulunduğundan, dolayısıyla pratik olarak metropolitliğe ait değildi. XVIII yüzyılda Rusya İmparatorluğunun fethettiği Osmanlı ve Kırım Hanlığı arazilerinde ise Rus Kilisesi tarafından Kıyiv Metropolitliğinin bazı topraklarını da hudutlarına alan yeni bir piskoposluk oluşturulmaktadır.[431]

Bu dönem içinde Kıyiv Metropolitliği, Moskova'nın zulmü altında bulunarak gittikçe Rusya Kilisesinin bir parçası haline gelmekte, kendi kadim adetlerinden, adım adım vazgeçmekte, ecnebi kuzey, hatta düşman bir hayat tarzına alışmaktadır. Böylelikle 1722 yılından itibaren Kıyiv metropoliti artık özgürce seçilmemekte, sırf ilahiyat bakanlığı haline gelen Moskova Sen Sinodu'nun tarafından makamına tayin edilmektedir. Rusya'da yaygın olan rüşvet sistemi Ukrayna Kilisesine de girmektedir. Ayrıca o zamana kadar Kıyiv Metropolitliğinin ruhban sınıfı arasında hiç bilinmeyen fiziksel şiddet, adet haline gelmektedir. Papaz ve keşişler artık hem kendi kilisel yöntemleri hem de devlet makamları tarafından zulüm görülmektedir.[432]

---

[427] Vlasovskıy, **a.g.e.**, C. III, s. 21-24.
[428] M. Gubonin, **Aktı Svyateyşego Patriarha Tihona (Materialı Po İstorii RPT)**, Moskova, Izdatelstvo Pravoslavnogo Svyato-Tikhonovskogo Bogoslovskogo Instituta, 1994, s. 37.
[429] Vlasovskıy, **a.g.e.**, C. III, s. 24-25.
[430] Krıjanivskıy, **a.g.e.**, C. III, s. 104-105.
[431] O.B. Prokopyuk, "Kiyevskaya Eparhiya V 1686-1786 gg. (Na Territorii Rossiyskoho Gosudarstva)", **Pravoslavnaya Entsiklopediya**, C. 33, Moskva, Moskovskiye Uçebniki, 2013, s. 176-179.
[432] Krıjanivskıy, **a.g.e.**, C. III, s. 107-110.

XVIII yüzyılın ortasından başlayarak Kıyiv Metropoliti makamına Ukranalı kökenli de olsa Rusya'da uzun süren yaşamış olan, orada ideolojik eğitim gören ve tamamen imparatorluk fikirlerine hizmet eden piskoposlar da tayin edilmektedir. Hatta 1799 yılında Moskova, Eflak kökenli piskopos Georgiy'i bir yabancı olarak Kıyiv metropoliti makamına tayin etmektedir.[433] Bundan sonra XIX yüzyılda gerek Kıyiv Metropolitliğinde gerek ondan zorla ayırtılmış diğer piskoposluklarda sırf Rusya kökenli piskoposlar Ukrayna cemaatlarını idare etmektedirler.[434] Genel olarak 1799-1966 yılları arasında hiçbir Ukraynalı Kıyiv Metropoliti olmamıştı.[435] Ayrıca XVIII yüzyıldan itibaren kilise hayatına yön veren Ukrayna manastırlarını da Rus kökenli yöntemler idare etmektedir.[436] Sırf Rusya İmparatorluğu ve monarşizmi, zaten III. Roma nazaeriyesi ideologları olan, Rus kökenli ya da çoğusu ancak Ruslaştırılmış olan keşiş ve papazlar Ukrayna'nın gerek etkili ruhsal merkezlerinde gerek basit köylerde yerleştirmektedir.[437] Öbür bir taraftan henüz XVIII yüzyılın başlangıcından itibaren Ukrayna ruhban sınıfının temsilcilleri Rusya'nın istila ettiği Asya memleketlerinde Ortodoksluğu yaymaya çalışmaları ve Türkler en başta olmak üzere yerel halkları vaftiz etmeleri amacıyla Rusya İmparatorluğunun doğu bölgelerine zorla gönderilmektedir.[438] Aynı zamanda onlardan en yeteneklileri ideolojik bir eğitim aldıktan sonra Sankt-Peterburg'da, Moskova'da ve farklı Rusya bölgelerinin büyük merkezlerinde farklı Kilise makamlarına tayin edilmektedir.[439] Anlaşıldığı kadarıyla bu tür faaliyetlerle Rusya İmraratorluğu bir taraftan Ukrayna ve Rus halkları arasında sömürgeci asimilasyon politikasını gerçekleştiriyor, diğer bir taraftan o çağlarda doğal olarak genellikle kilisede odaklayan Ukrayna aydınlarını ruslaştıryordu.

Genel olarak XVIII-XIX yüzyıllarda Moskova'nın Kıyiv Metropolitliğinde ve diğer Ukrayna piskoposlarında gerçekleştirdiği Ruslaştırma siyaseti bugünlere kadar Ukrayna'da en şiddetli bir biçimde hissedilmektedir. XVIII yüzyıldan itibaren Ortodoks ayinlerinde kullanılan Kilise Slavcanın Ukraynaca telafüzü, okuyuşu

[433] Ohiyenko, **a.g.e.**, C. II, s. 101-102.
[434] Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.III, s. 253.
[435] Oleksanrd Sahan, **Yedına Ukrayinska Pomisna Pravoslavna Tserkva**, Kıyiv, Svit Znan, 2017, s. 11.
[436] Krıjanivskıy, **a.g.e.**, C. III, s. 106.
[437] Vlasovskıy, **a.g.e.**, C.III, s. 253.
[438] Harlampoviç, **a.g.e.**, C.I, s. 819-856.
[439] **A. e.**, C. I, s. 505-550.

biçimleri tamamen yasaklanmış, sırf Rusça fonetik sistemi kullanılmaya başlanmıştır. Kilise kitaplarına ve bayramlarının listelerine Ukrayna'da anılan azizlerin yerine yalnız Rus halkı arasında pöpüler olan azizler getirilmiştir. Bütün Ukraynaca kitapları halk dili ile beraber yasaklanmıştır. Ayrıca Katolik dünyasıyla eskiden beri etkileşen dinbilimci Ukrayna okulu tamamen mahvedilmiştir. İsyan eden keşiş ve papazlar imparatorluk tarafından sert bir biçimde baskılanmıştır.[440] Hatta bu dönem içinde Artemiy Vedel ve Maksım Berezovskıy gibi dünya seviyesinde meşhur olan, Ukrayna halk melodilerine dayanarak Kilise müziğini yazan ünlü Ukrayna bestecileri devletin baskılarını katlanmayarak zor bir yaşam koşullarında ve genç yaşlarında ölmüşlerdi.[441]

Sıraladığımız eylemler yüzünden XIX yüzyılda Kıyiv Metropolitliğinin üst ve orta tabakaları artık Ukrayna'da Rusya İmparatorluğunun Ukrayna halkını III. Roma nazariyesine uygun fikirlerle körleşen en önemli koruculları, ideolojik temsilcileri ve sömürge politikası idarecilerine dönüşlerdi.[442] Onun için 1917'de Rusya'da çarlık rejiminin devrilmesiyle 1918'de Ukrayna topraklarında bağımsız halk cumhiriyeti ilan edince bağımsız bir kilise fikrinin de ortaya çıktığında Ukrayna'da bulunan Ortodoks piskoposları ve onların etkilediği keşiş ve papazları bu fikri hiç desteklememiştir.[443] Ayrıca Rusya'da 1917'de ihtilal olayların sebebiyle canlandırılan Moskova Patrikhanesi, Kıyiv Metroplitliğini Rusya Kilisesi için bir esas olarak algılanıyordu. Yeni seçilen Moskova Patirği Tihon Kıyiv Metropoplitliği bağımsızlığına razı olmamıştır.[444] Bununla birlikte bağımsız kilisesi fikri Bolşevik Rusya'ya karşı savaşan Ukrayna Halk Cumhureti (UHC) askerleri başta olmak üzere Ukrayna halkı ve basit papazların bir kısmı arasında desteği bulmuştur.[445]

Bunun neticesinde 1919 yılının başlangıcında UHC hükümetinin kararıyla Ukrayna Bağımsız Ortodoks Kilisesini (UBOK) beyan edip onun Sen Sinodunu

---

[440] Ohiyenko, **a.g.e.**, C. II, s. 91-102.
[441] Hanna Kuzemska, **Pomolısya Za Nıh Ukrayino. Maksım Berezovskıy. Artem Vedel**, Kıyiv, Parafiya Sv. Arkhystratyha Mykhayila, 2009, s. 4-22.
[442] Geniş bilgi için bkz. O. M. Ihnatuşa**, Instytutsiynıy Rozkol Pravoslavnoyi Tserkvy V Ukrayini: Geneza İ Kharakter (XIX St. – 30-i Rr. XX st.)**, Zaporijjya, Polihraf, 2004.
[443] Bkz. V.I. Ulyanovskıy, **Tserkva V Ukrayinskiy Derjavi 1917-1920 Rr. (Doba Ukrayinskoyi Tsentralnoyi Radı)**, Kıyiv, Lıbid, 1997, s. 147-170; a. mlf., **Tserkva V Ukrayinskiy Derjavi 1917-1920 Rr. (Doba Hetmanatu Pavla Skoropadskoho)**, Kıyiv, Lıbid, 1997, s. 231-314.
[444] T. M. Yevsyeyeva, **Rosiyska Pravoslavna Tserkva V Ukrayini 1917–1921 rr.: Konflikt Natsionalnıh İdentıçnostey U Pravoslavnomu Poli**, Kıyiv, İnstıtut İstoriyi Ukrayinı NANU, 2005, s. 179-217.
[445] Sahan, **a.g.e.**, s. 10.

kurmuştur.[446] Bundan itibaren Ukrayna'da Ortodoks Kilisesi zaten iki teşkilata bölünmektedir. Bir tarafran yeni doğmuş ve cemaatları henüz çok az olan UBOK diğer bir taraftan ise Moskova Patrikhanesine bağlı olup artık özerk sanılan ve cemaatları çok olan Kıyiv Metrpopolitliği mevcudiyetlerine devam etmektedirler. Fakat 1921'de bağımsız UHC Bolşevik Rusya'ya karşı sürdürdüğü savaşı tamamen kaybedip toprakları bağımsızlığı kazanan Polonya ve yeni kurulan Sovyet Birliği arasında parçalanıp istila olunmuştur. UHC yerine Batı Ukrayna bölgelerine kadar artık Sovyet Birliğine dâhil olan Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (USSC) gelmektedir. Ateistik ve acımasız olan Sovyet rejimi zaten toplulukta bütün dinlerin unsurları ve temsilcileriyle mücadele başlamaktadır. Sovyet yönetmenleri, 1930 yıllarında diktatör bir şekilde şiddetleyen Stalin iktidarı döneminde başta olmak üzere 1918-1945 yılları arasında bütün Sovyet Birliğinde on binlerce Ortodoks dindarı, papazı ve keşişi hapishanelere atılmakta ya da hemen öldürülmektedir. Aralarında binlerce bağımsız Ukrayna Kilisesi taraftarı, keşişi ve papazı da bulunmaktadır.

Bununla birlikte Ortodoks Kilisesi zayıflanmış bir şekilde kendisini demokratik ilan eden Sovyet Birliğinde mevcudiyetine devam etmektedir. Ayrıca 1920 yıllarında Sovyet Birliğinde geri kalan dünyaya sahte bir şekilde demokratik bir hayatı gösterimlemek amacıyla yerel halkların kültürü ve dilinin geliştirilmesini öngören sözümona "yerlileştirilme" siyaseti yer almaktadır. Onun için 1921'de USSC'de buna kadar küçük bir teşkilat şeklinde faaliyetlerini gösteren UBOK'un kuruluşu resmen sonuçlanmıştır. Hatta 1921'den itibaren Sovyetler tarafından Rusya Kilisesine karşı bir rakib olarak algılanan UBOK 1930'e kadar faaliyetlerini göstermektedir.[447] Bu durum analiz edildiğinde genel olarak Sovyet Birliğinde Ortodoks Kilisesinin parçalanmış halinin Sovyetlere onu tamamen mahvetmek fırsatını sağlamlaştırdığını söylenmek mümkündür. Bir taraftan bu sebepten diğer bir taraftan "yerlileştirilme" sebebiyle UBOK hemen yasaklanmamıştır. Hatta zamanla UBOK, USSC hudutlarında mevcut olan cemaatların yüzde yirmisine sahip olmuştur. Ancak UBOK 1921'de Ortodoks Kilisesi kanunlarına dışı olarak kendi piskoposlarını

[446] Yevseyeva, **a.g.e.**, s. 45-46.
[447] I. Bukharyeva, V. M. Danılenko, V. M. Okipnyuk, I. M. Prelovska, **Represovani Diyaçi Ukrayinskoyi Avtokefalnoyi Pravoslavnoyi Tserkvı (1921–1939): Biohrafiçnıy Dovidnyk**, Kıyiv, Smoloskıp, 2011, s. 2-8.

cemaatlarının basit üyeleri ve papazları vasıtasıyla takdis etmiştir. Onun için diğer Ortodoks Kiliseleri onu bir Kilise olarak tanımamaktadır.[448] Her halükarda henüz 1930'da resmen dağıtılmış olan UBOK'ın kalıntıları 1937'de Sovyelter tarafından tamamen mahvedilmiş, metropoliti Vasıliy Lıpkivskıy idam edilmiştir, etkili papazlar ve dindarları 1926-1937 yılları arasında hapsedilmiş veya öldürülmüştür.[449]

Öbür bir taraftan 1924 yılında bağımsız Ukrayna Yunan-Ortodoks Kilesesi (UYOK) Amerika ve Kanada'da yaratılmıştır. Ayrıca diğer bir UBOK artık Ukrayna'da İkinci Dünya Savaşı zamanında Bağımsız Polonya Ortodok Kilisesinin bir parçası olarak yaratılmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra bu iki kilise Amerika ve Kanada'da UBOK adı altında birleşmiştir. Aynı zamanda Batı'da Ukrayna bağımsızlığı uğruna savaşan, savaşmalarını da kaybedip göçetmeye mecbur kalan Ukrayna göçmenleri iki Ukrayna Ortodoks Kilisesini yaratmışlardır. Birincisi ABD'de ikincisi ise Kanada'da faaliyetini gösteriyordu.[450] 1990 yıllarında Batı'da faaliyetlerini gösteren ve yüz binlerce Ukrayna göçmenlerinden ibaret olan bütün bu Ukrayna Ortodoks Kiliseleri, Konstantinopolis Patriğinin himayesine girmişlerdir. Bundan itibaren onların hepsi Konstaninopolis Patrikhanesine aittir.[451]

Fakat Ukrayna'da İkinci Dünya Savaşından sonra Rusya Ortodoks Kilisesi artık bütün bölgelerinde tamamen hüküm sürmektedir. Ancak 1921 yılından itibaren 1990'e kadar Ukrayna'da bulunan Rus Kilisesi cemaatları Kıyiv Metropolitinin yönettiği Ukrayna Eksarhatı adını taşımaktadırlar. 1949'da Moskova bu eksarhata Papa'ya bağlı olan Ukrayna Yunan-Katolik Kilisesini zorla dâhil ettirmiştir.[452]

Lakin 1990'da Ukrayna'da ABD'den gelen UBOK piskoposu Mstıslav'ın önderlik ettiği UBOK canlandırma hareketi başlamaktadır. Bu hareketten korkan Moskova Patrikhanesi Ukrayna Eksarhatına Moskova Patrikhanesi Ukrayna Ortodoks Kilisesi (MP UOK) adını vermekte, onu da özerk beyan etmektedir. Ancak Kilise Kanunlarına göre MP UOK bugünlere kadar Moskova Patrikhanesinin sıradan bir

[448] Bkz. İ. Prelovska, **Lıstı Hromadskıh Diyaçiv, Predstavnıkiv Ukrayinskoyi Naukı, Kulturı İ Tserkvı do Ivana Ohiyenka (Mıtropolıta Ilariona) 1910—1969**, Kyyiv, Olena Teliha Publishers, 2011, s. 30,41, 50, 193.
[449] Bkz. Bukharyeva, **a.g.e.**, s. 8-16.
[450] Geniş bilgi için bkz. Prelovska, **a.g.e.**, s. 41-44.
[451] Anatoliy Babınskıy, Ukrayinska Avtokefalna Pravoslavna Tserkva, https://risu.org.ua/ua/index/reference/major_religions/~UAOC/33294, (ET: 18.07.2019).
[452] İhor İsiçenko, **İstoriya Hrıstovoyi Tserkvı V Ukrayini**, Harkiv, Akta, 2003, s. 320-370.

bölgesi kalmakta, gerçek özerklikten istifade etmemektedir.[453] Ayrıca 2019'da onaylanan yeni Ukrayna kanunlarına göre kendi gerçek ismi olan Rusya Ortodoks Kilisesi adını taşımak zorundadır.[454] Bununla birlikte MP UOK'un Kıyiv Metropoliti Filaret 1960 yıllarından itibaren Rusya Kilisesinde yüksek makamlarda bulunduğundan 1990 yılında Moskova Patriği makamına aday olmuştur. Fakat Rusya Ortodoks Kilisesi Sen Meclisi onu patrik seçmediğinden, dolayısıyla kendisi de Ukrayna Kilisesi bağımsızlığı hareketine katılmaktadır. Böylelikle 1992'da UBOK'un bir kismı Filaret'in idare ettiği birkaç cemaatlerle birleşip dünyada diğer Ortodoks kiliselerinin bağımsızlığını hiç tanımadığı Kıyiv Patriği Ukrayna Ortodoks Kilisesini (KP UOK) oluşturmaktadır. Aynı zamanda UBOK'un başka bir kısmı Filaret ile birleştirmek istemeden UBOK olarak mevcudiyetine devam etmektedir.[455]

Zamanla KP UOK 2018 yılına kadar beş bin yüz beş cemaata kadar genişlemektedir. UBOK da 2018'de yaklaşık olarak 1000 cemaata sahib olmuştur. Aynı zamanda Rusya Kilisesinin bir kısmı olan MP UOK'a yaklaşık olarak 12 300 cemaat ait olmuştur.[456] 2018 yılının sonunda Ukrayna başbakanı Petro Poroşenko'nun vasıtasıyla KP UOK'un UBOK ile birleştiği zaman yeni Ukrayna Ortodoks Kilisesi (UOK) oluşturulmuştur. Bundan sınra Konstantinopolis Patriği Bartolomeos çalışmamızda anlattığımız 1686 yılı namelerinin Yunanca orijinallerine dayanarak Ukrayna'daki Kilise topraklarının Konstantinopolis Patrikhanesine ait olduğunu beyan etti, UOK'a da bağımsızlığı bağışladı. Bu eylemler yüzünden Moskova Patrikhanesi Konstantinopolis Patrikhanesiyle ilişkilerini tamamen bozdu. Ukrayna Kilisesi yüzünden iki patrikhane arasında şiddetli bir mücadele ve tarihi rekabet devam etmektedir.[457]

[453] **A.e.**, s. 370-403.
[454] Bkz. **Zakon Ukrayiny Pro Vnesennya Zminy do Statti 12 Zakonu Ukrayiny**, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-19, (ET: 18.07.2019).
[455] İsiçenko, **a.g.e.**, s. 404-431.
[456] **Relihiyni Organizatsiyi V Ukrayini**, https://risu.org.ua/ua/index/resourses/statistics/ukr_2019/75410/ (ET: 18.07.2019).
[457] Bkz. **Relihiyno-İnformatsiyna Slujba V Ukrayini**, https://risu.org.ua/, (ET: 18.07.2019).

SONUÇ

Çalışmamız neticesinde Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanması sürecinin yarım yüzyılı kapsadığı sonucuna ulaştık. Bununla birlikte klasik Ukrayna Kilisesi tarihçileri genel olarak bu süreci 1686 tarihiyle bitiriyorlardı. Bu tarihi de Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrilhanesi'ne bağlanmasının son noktası olarak nitelendiriyorlardı. Fakat ilk olarak analiz ettiğimiz Kıyiv Metropolitliği meselesiyle ilgili Osmanlı vesikaları, Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius'un Kıyiv Metropolitliği'ne dair 1686 tarihli namelerinin Yunanca orijinalleri ve Kıyiv Metropolitliği yaşamıyla ilgili olup 1686-1700 yılları dönemine ait olan belgeler, teklif ettiğimiz tarihlemeyi doğrulamaktadır. 1686 yılında Moskova Patrikhanesi'nin Kilise kanunlarına göre sadece Kıyiv Metropoliti'ni takdis etme hakkı kazanmış fakat Ukraya Kilisesi resmi olarak Konstantinopolis Patrikhanesi'nden ayrılmamıştır. Dolayısıyla süreç genel olarak Ortodoks Kilisesi tarihinde bu yeni bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Kanaatimizce sürecin başlangıç noktası Kosak Hatmanı Bohdan Hmelnıtskıy'ın (1648-1657) Moskova Çarı Aleksey Mihayloviç Romanov'un himayesi altına girdiği 1654 tarihi kabul edilmelidir. Sürecin sonu ise 1686-1700 yıllarında süren Moskova-Osmanlı savaşının bitmesiyle ortaya çıkmıştır.

Bu dönem içinde (1654-1700) vuku bulan Kilise olaylarını teferruatlı bir şekilde analiz etmenin şartı ilk önce Osmanlı-Kosak Devleti münasebetleri ve Osmanlı İmparatorluğu-Moskova Çarlığı-Kosak Devleti tarihsel üçgenini değerlendirmekle mümkün olabilir. 1648-1681 yılları arasında Osmanlı-Kosak Devleti münasebetleri Karadeniz'in kuzeyinde hızla değişen siyasal ortamda gelişmiştir. İncelediğimiz kronikler ve arşiv belgelerine bakıldığında Kosak Devleti'nin Osmanlılarla ilişkilerini sağlamlaştırmakla ilk önce bağımısızlığı kuvvetlendirmek, arazilerini Leh Krallığı, Kırım Hanlığı ve Moskova Çarlığı hucumlarından korumak gibi amaçlar güttüğünü vurgulamak gerekir. Ünlü Kosak hatmanı Bohdan Hmelnıtskıy'ın 1651, 1653 ve 1655 tarihlerinde, halefi İvan Vıhovskıy'ın 1658 yılında Osmanlılarlarla sürdürdüğü müzakerelerini buna misal olarak göstermek mümkündür.

Aynı zamanda Kosak Devleti'nin dış siyaset seçimi Orta ve Doğu Avrupa ile Karadeniz bölgesinin durumunu önemli bir ölçüde etkiliyordu. Ukrayna Hatmanlarının 1654 yılından itibaren Moskova Çarlarının himayesi altına girmesi

Karadeniz'in kuzeyinde Osmanlıları tehdit eden yeni bir güç oluşturmaya katkıda bulunuyordu. Osmanlı hudutlarının 1672 yılında olduğu gibi Ukrayna arazileri sayesinde gerçekleştirilebilen genişlemesi ise Lehistan-Litvanya Birliği'nin zayıflanması, Moskova Çarlığı'nın tarihi sahnesine çıkmaması demekti. Kosak Devleti'nin 1658'deki gibi Lehistan-Litvanya Birliği hudutları içerisinde kalması, eskiden olduğu gibi, ikbalde de Karadeniz bölgesinde mevcut olan dengeyi hem Moskova Çarlığı'nın hem Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarına karşı değiştirebilirdi.

Tespit ettiğimiz bu siyasal değişiklikler, Bohdan Hmelnıtskıy başta olmak üzere, Ukrayna Hatmanları'nın dış siyaset seçimlerini de aynı ölçüde etkilemiştir. Bu yüzden Hmelnıtskıy, 1648'de Lehistan Krallığı'na karşı çıkardığı isyanıyla Kosak Devleti dış siyasetinde farklı komşu hükümdarların himayesini aramıştır. Hmelnıtskıy kendi hatmanlığı dönemi boyunca hem Kırım Hanı III. İslam Giray'ın, hem Moskova Çarı Aleksey Mihayloviç'in hem de Osmanlı Padişahı IV. Mehmed'in himayesi altına girmek için başvurmuştur. Hatman bu değişik siyaseti sayesinde farklı komşu devletleri Lehistan Krallığı'na karşı kışkırtmayı planlamış, aynı zamanda aralarında rekabet yaratmayı amaçlamıştı.

Hâlbuki 1667'de Andusovo Barışı neticesinde Ukrayna resmen Moskova Çarlığı ile Lehistan-Litvanya Birliği arasında paylaşılmıştır. Bununla birlikte Hmelnıtskıy'ın varisleri dış siyaset modelini yeni koşullarda da olsa kullanmaya devam etmişlerdi. Çalışmamızın birinci bölümünde analiz ettiğimiz bu dış siyasetin prensiplerinin kalıntıları ancak Osmanlıların 1672'de Ukrayna arazilerinde açtığı Kamaniçe seferiyle tamamen son bulmuştur. Artık üç farklı devlet -Lehistan-Litvanya Birliği, Osmanlı Devleti ve Moskova Çarlığı- farklı Ukrayna Hatmanlarını açık bir biçimde desteklemeye başlamışlardı. Bununla birlikte birkaç Ukrayna Hatmanı da birbirleriyle savaşırlarken belli bir şekilde sadece bu üç devlete dayanıyorlardı.

Aynı zamanda Osmanlı kroniklerinden istifade ile Osmanlıların 1672 ve 1674 yılllarında Ukrayna'da açtığı önemli seferler ile ilgili olarak özellikle Rus ve Leh tarih yazımındaki birçok yanlış bilgiyi ortaya çıkardık. 1669-1675 yıllarında Ukrayna Hatmanı Petro Doroşenko'nun gerçekleştirdiği "Osmanlı projesi" ya da Kosak Devleti'nin İstanbul'un himayesi altına girme projesi, Osmanlı zulümleri yüzünden değil Kosak üst tabakasının çatışma ve kavgaları yüzünden yenilgiyle sonuçlanmıştır.

Bunun neticesinde 1654 yılında Kosak Devleti tarihinde ortaya çıkan Moskova tehdidi, Ukrayna halkı için üç asırlık sömürge dönemine dönüşmüştür.

Bu tür tarihsel temele dayandırılarak Kıyiv Metropolitliği'nin işgalini açıklama imkânı bulduk. İlk önce Kıyiv Metropolitliği liderleri, Kosak üst tabakaları gibi gerek kendilerini gerekse de Ukrayna halkını bağımsız görmek istiyorlardı. Bu liderlerin büyük bir kısmı ya da çoğu, 1654-1676 yıllarında Kosak Devleti'nin Moskova Çarlığı'na dâhil olunmasına karşı da çıkıyorlardı. Çalışmamızda kullandığımız Moskova arşiv belgeleri sayesinde bu durumu açık bir şekilde ortaya koyduk. Bunun neticesinde Ukrayna ruhban sınıfının görüşleri Kosakların 1659-1681 yılları arasında Moskova Çarlarına karşı savaşmaları ve isyan çıkarmalarının mühim sebeplerinden birisi olmuştur.

Bununla birlikte XVI. yüzyıldan itibaren Moskova "III. Roma" nazariyesini geliştirdiğinde, bütün Ortodoks dünyasının himayecisi olmayı planlaması dolayısıyla XVII. yüzyılda Kıyiv Metropolitliği'nin işgali bu imparatorluk fikirlerinin gerçekleştirilmesinin ilk adımı haline gelmiştir. Moskova'nın planlarına göre Kıyiv Metropolitliği'nin işgali ona bütün Ukrayna'yı kontrolü altına tamamen almasını sağlayacak, bu ise Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ortodoks halklarına kadar devlet hudutlarını genişlettirecek, onları da Osmanlılara karşı kullanma imkânlarını verecekti. Böyle bir strateji de Osmanlı Devleti'nin fethedilmesi ve Rusya İmparatorluğu'nun Kudüs'e kadar ilerleyişi, Osmanlı arazilerinde oturan Ortodoks halklarını kendi hâkimiyeti altında birleşmesini öngörüyordu. XVIII. yüzyılın sonunda Kosak Devleti kalıntıları ve Kırım Hanlığı'nın yıkılması, XIX. yüzyılda ise Rus askerlerinin artık Balkanlar'dan Kafkasya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada hareketleri Moskova'yı hedefine yaklaşıyordu. Bu bakış açısından Pskov manastırı keşişi Filofey'in "III. Roma" nazariyesini beyan eden 1504-1505 tarihli yazıları ve Moskova Çarlığı'nın Posolskiy Prikaz kuruluşu başkanı olan Ordin-Naşçokin'in Kıyiv Metropolitliği'ne dair 1669 tarihli raporları özellikle değerlidir.

1651 yılından başlayarak Osmanlıların Konstantinopolis Patrikhanesi vasıtasıyla Ukrayna ruhban sınıfı ve Kosak önderlerini etkilemesi Moskova'nın planlarını ciddi şekilde engellediğini söylemek mümkündür. Onun için çalışmamız sırasında Moskova'nın düşman olduğu Osmanlıların Ukrayna üzerinde Kilise tesiri

vasıtasıyla hangi şekilde etkilediğini ortaya koymaya çalıştık. Bu amaçla konuya dair nadir ve değerli gerçekleri farklı kaynaklarla mukayeseli bir şekilde birleştirdikten sonra tefferruatlı bir şekilde analiz ettik. Neticesinde Osmanlıların bu tür etkilerini Ukrayna tarihinde XVI. yüzyılın sonundan itibaren izlemenin mümkün olduğu sonucuna ulaştık. Konstantinopolis Patrikhanesi'nin tesiri de Kosak Devleti'nin Petro Doroşenko Hatmanlığı döneminde, 1669 tarihinde, Osmanlıların himayesi altına girmesine katkıda bulunmuştur. Bu yüzden Moskova Çarlık hükümeti için Kıyiv Metropolitliği'ni kendi patrikhanesine bağlamak, Kosak Devletleriyle Osmanlıların eski münasebetlerini yıkmak demekti.

Tespit ettiğimiz koşullar Kıyiv Metropolitliği'nin işgalini önemli ölçüde etkiliyordu. Onlara göre Moskova Çarlığı, Ukrayna ruhban sınıfına karşı bir siyaset geliştirmişti. Genel olarak Bohdan Hmelnıtskıy'ın 1657'de vuku bulan vefatından sonra Sol Yaka Ukrayna'da bulunan Ukrayna keşiş ve papazlarının daima Moskova baskısı altında bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer taraftan Lehistan-Litvanya Birliği'nin Beyaz Rusya ve Sağ Yaka Ukrayna'da sahip olduğu bölgelerde oturan Ortodoks ruhban sınıfı, Katolik piskoposlar, Leh asilleri ve Kral tarafından **Unia**'yı teslim etmeye zorlanmıştır. Kanaatimizce bu durumda Ukrayna Hatmanı Petro Doroşenko'nun gerçekleştirdiği Kosak Devleti'nin Osmanlıların himayesi altına girme projesi Kıyiv Metropolitliği'ni Moskova ve Lehistan işkencelerinden kurtarabilir, Konstantinopolis Patrikhanesi de hâkimiyetini doğrudan Ukrayna arazileri üzerine yayma imkânından faydalanabilirdi.

Mamafih Osmanlı projesinin başarısızlığı Moskova Patrikhanesi'ne Kıyiv Metropolitliği'ni işgal etme imkânı sağlamıştır. Böylelikle Osmanlı projesinin en önemli ideoloğu olan Kıyiv Metropoliti İosıf Tukalskıy, 1675'te ya da 1676'da vefat ettikten sonra Konstantinopolis Patrikhanesi ile Kıyiv Metropolitliği arasında yüzyıllarca mevcut olan kadim ilişkiler, 1681 yılına kadar tedrici olarak kopmaya başlamıştır. Bu sürecin en mühim meselesi, Kıyiv Metropolitleri'nin Moskova Çarlığı'nın savaştığı, Osmanlı Devleti'nin başkentinde yerleşen Konstantinopolis Patriği tarafından artık takdis edilememesi sayılabilir. Moskova hükümeti, Ukrayna ruhban sınıfına bir taraftan baskı yaparak diğer taraftan da rüşvet vererek bunu aktif bir şekilde engellemişti. Onun için 1685'te Moskova Çarı hükümetinin müdahalesiyle

seçilen yeni Kıyiv Metropoliti Hedeon Çetvertınskıy, Moskova Patriği tarafından Ortodoksluk kanunlarına mugayir takdis edilmiştir.

Bununla birlikte Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius Muselimis'in 1686 yılında Moskova Patriği, Moskova Çarları, Ukrayna Hatmanı ve halkına Kıyiv Metropolitliği'ne dair nameler göndermesi Kıyiv Metropolitliği'nin işgali sürecinin en mühim noktasını oluşturmuştur. Çalışmamızın asıl gâyesi olan ve tezimizin III. Bölümünde detaylı bir şekilde incelediğimiz bu olay ile ilgili olarak birçok sahte bilgiyi teşhir ettik. Rusya tarih yazıcılığının etkisi altında bugünlere kadar bu namelerin Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Kıyiv Metropolitliği'ni Moskova Patrikhanesi'ne devrettiği sanılmıştır. Aynı zamanda bu süreçle ilgili mühim arşiv malzemelerinin büyük bir kısmı hiç yayımlanmamış, namelerin Moskova ve Konstantinopolis Patrikhanesi arşivlerinde korunan Yunanca orijinallerinin tek bir vesika dışında kayıp olduğu düşünülmüş, bu cehitle bütün Ortodoks Kilisesi tarihini önemli ölçüde etkileyen nameler yalnız Rus çevirisiyle bilinmiş, ona göre yorumlanmıştı. Ancak Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius ve Sen Sinod'un 1686 tarihli iki mühim namelerinin Yunanca orijinallerinin 2017'de Rus tarihçisi V. Çentsova tarafından keşfedilmiş kopyaları, manasının Ukrayna Kilisesi'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanmasını değil sadece Kıyiv Metropoliti'nin Moskova'da zorunlu ve geçici olarak takdis etme iznine karşılık geldiği açık bir şekilde ifade edilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla bu izin 1686 tarihinde Moskova Patrikhanesi'ne Konstantinopolis Patriği IV. Dionisius ve Sen Sinod Meclisi tarafından verilmiştir.

Söz konusu namelerin gerçek anlamını ve Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Kıyiv Metropolitliği'ne dair kararını önemli ölçüde çalışmamızda kullandığımız bugünlere kadar tarihçiler tarafından hiç kullanılmayan birinci elden dört Osmanlı ve Eski İtalyanca bir kaynak da doğrulamaktadır. Onlar sayesinde Moskova'nın 1686 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda hangi şekilde Kıyiv Metropolitliği ile ilgili diplomatik faaliyet gerçekleştirdiğine dair mevcut eserlerdeki bilgi yanlışlarını da belirleme imkânı bulduk[1]. Bütün bu yeni kaynaklar Moskova Çarlığı'nın 1686'da

[1] Kullandığımız yeni kaynakları şu şekilde sıralamak mümkündür: **1686–1687 Tarihli Atik Şikâyet Defteri**'nin iki sayfalık kısmı, Mehmed Silahdar Ağa'nın **Tarih-i Silahdar** adlı eserinin bölümü, Osmanlı Sadrazamı Sarı Süleyman Paşa'nın Moskova Çarları'na ve Knyaz Vasiliy Gölitsin'e yönelik 1686 tarihli iki mektubu, Eski İtalyanca'da yazılmış **Relazione di Costantinopoli** adlı kroniğin metin kısmı.

Osmanlılara Kıyiv Metropolitliği hususunda gönderdiği, Konstantinopolis Patriği'nin meşhur namelerini teslim ettiği nameresanının faaliyetine dair olup, XIX. yüzyılda bu meseleyi anlatan bütün Rus tarihi eserleriyle ciddi bir şekilde çeliştiğini çalışmamız ile açık bir şekilde ortaya koyduk.

Hülasa olarak Moskova **Posolskiy Prikaz** Arşivine dayanan Rus tarihçileri Moskova nameresanının Osmanlı İmparatorluğu'na genel olarak Konstantinopolis Patriği'nden Kıyiv Metropolitliği'ne dair namelerini almak için gönderildiğini anlatsalar da Osmanlı kaynakları onun ancak bir elçi olarak iki devletin 1681'de imzaladığı Bahçesaray Antlaşması'nın bazı koşullarını doğrulamak için geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca Rus eserlerinin aksine yeni kaynaklar Osmanlıların 1686'da Moskova çarlarına önemli imtiyazlar bağışlamak istemediğine, hatta sırf kendi menfaatlerine göre Bahçesaray Barışı'nın bazı şartlarını doğruladığına bariz bir şekilde işaret etmektedir.

Bununla birlikte Ortodoks Kilisesi'nin Osmanlı-Kosak Devleti münasebetlerinde mühim roller oynadığı bilinen bir gerçektir. Konstantinopolis Patrikhanesi'nin XVII. yüzyılın sonunda Osmanlı idari sistemine artık sıkı bir şekilde girmesi, manevi nüfusunun ise Osmanlı siyasetinde Kosak üst tabakası ve Ukrayna halkını etkileyen mühim bir faktör olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bütün bu hakikatler IV. Dionisius ve Sen Sinodu'nun Kıyiv Metropolitliği ile ilgili her türlü önemli kararları sırf Osmanlıların izniyle onaylayabileceğini göstermektedir. Bu kapsamda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde korunan Bâb-ı Defteri'ye bağlı Evâmir-i Maliye Kalemi'nin bir bölümü ile oluşturulan Piskopos Kalemi'nin birinci dosyasının IV. Dionisius'un 1686-1687 yıllarındaki patrik tahtında oturmasıyla ilgili 44 belgesi birinci elden önemli bir ek kaynak olarak çalışmamızda kullanılmıştır. Söz konusu Piskopos Kalemi dosyasında IV. Dionisius dönemiyle ilgili çok sayıda evrakın korunduğu halde Osmanlı Padişahı'nın Ukrayna Kilisesi'ne dair mühim bir emrinin mevcut olmadığını vurgulamak gerekir. Bu hakikat göz önünde alındığında onun da yukarıda sıralanmış belgeler gibi Konstantinopolis Patrikhanesi'nin Kıyiv Metropolitliği'ni Moskova'ya hiçbir şekilde devretmediğine işaret ettiğini söylemek mümkündür.

Böylelikle son birkaç yıl boyunca Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanmasıyla ilgili bütün yeni keşfedilmiş kaynaklar, iki asır boyunca Kilise tarihi alanında geniş siyasal ve dinsel ölçülere ulaşan ahlak dışı bir manipülasyon ile yer aldığına işaret etmektedir. Rusya Ortodoks Kilisesi haksız olarak Konstantinopolis Patriği'nin hiçbir iznini almadan Kıyiv Metropolitliği'ni işgal etmiş, akabinde Ukrayna Ortodoks Kilisesi'ni idare etmekle, onun yapısı ve insan kaynakları vasıtasıyla Ukrayna'nın manevi, ruhani, kültürel ve siyasal hayatını ciddi derecelerde etkilemiştir. Bu manipülasyonun esası da Rus tarihçileri ve din adamlarının Konstantinopolis Patriği'nin 1686 tarihli namelerinin eski Rusça çevirilerini kendi menfaatlerine göre yorumladığı, manasını da kaba bir şekilde değiştirdiği gibi eylemlerinde saklanmıştır. Konstantinopolis Patrikhanesi'nin 1686 tarihli nameleri orijinallerinin kopyaları keşfedilmeden önce XXI. yüzyılın başlangıcında Hıristiyan teologları K. Vetoşnikov ve B. Lourie bu manipülasyolara da teolojik bakış açısından dikkat çekmişlerdi. İki akademisyen IV. Dionisius'un namelerinin eski Rusça karışık çevirilerine dayanarak, manasının Ortodoks Kilisesi hukuku açısından iki asır boyunca Rus yorumlarına uygun olmadığını, sırf Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova'da takdis edilme hakkıyla ilgili olduğunu izah etmişlerdi. Çalışmamızda kullanılan ana kaynaklar, teolojik değil tarih alanıyla ilgili olmakla beraber, 2017 yılında keşfedilen Yunanca metinleri gibi bu fikirlerin teoloji manasını da doğrulamaktadır.

Fakat gerçekler gerek teologlar gerekse tarihçilerin daha teferruatlı bir şekilde incelemek ve tetkik etmek zorunda olduğu yeni bir meseleyi ortaya koymaktadır. Bu mesele Kıyiv Metropolitliği'nin 1686'dan sonra Moskova tarafından hangi şekilde işgal edilmiş olduğu, bu işgalin de Konstantinopolis Patrikhanesi en başta olmak üzere diğer Ortodoks Kiliseleri tarafından hangi sebepler dolayısıyla genel olarak suskunlukla karşıladığı sorularına cevap aramasıdır. Bu kapsamda 1686'dan sonra hem Osmanlı-İmparatorluğu-Moskova Çarlığı-Kosak Devleti münasebetleri hem de 1686 tarihli namelerin, Kıyiv Metropoliti'nin savaş yüzünden İstanbul'da takdis edilme imkânı olmadığını belirten metin kısımları göz önüne alınmalıdır. Moskova Çarlığı'nın Osmanlılara karşı yürüttüğü savaş Moskova Çarlığı hükümetine ve Kuzey Kilisesi hiyerarşine Konstantinopolis Patrikhanesi namelerinin gerçek manasını değiştirmek, Kıyiv Metropolitliği'ni gittikçe işgal etmek fırsatı vermiştir. Denilebilir

ki, savaş ve Moskova baskıları koşullarında Konstantinopolis Patrikhanesi ile Kıyiv Metropolitliği hiyerarşisi arasında eskiden beri desteklenen ilişkiler tamamen kopmuştur. Ayrıca belirttiğimiz gibi bu ayrılık henüz 1676'da başlamıştır. Nihayet XVII. yüzyılda 14 yıl süren ikinci Osmanlı-Moskova savaşından sonra Kıyiv Metropolitliği meselesi de gittikçe unutulmuştu. Moskova Çarlarının XVIII. yüzyılda büyük bir Rusya İmparatorluğuna dönmesi, bu yeni kuvvetin Karadeniz bölgesinde Osmanlılara karşı rekabeti, söz konusu Ukrayna Kilisesi durumunu, tarih gerçeğinin kaybedilmesini de tamamen şekillendirmiştir.

Çalışmamızda bu tarihi teoriyi, Konstantinopolis Patriği'nin 1686 tarihli namelerinin Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova'ya bağlanma izni vermediğini belirten ana kaynaklara dayandığı bir sürü diğer gerçekler de doğrulamaktadır. Onlardan en mühimi Kıyiv Metropoliti'nin 1686'da sonra bile Konstantinopolis Patriği Eksarhı unvanını taşıması olarak ifade edilebilir. Ayrıca bu gerçeklere dayanarak Konstantinopolis Patrikhanesi'nin iki asır boyunca Ortodoksluk kanunlarına göre Ukrayna Kilise arazilerine resmen sahip olduğunu unutmadığı da söylenebilir. 1924'de Konstantinopolis Patriği VII. Gregorios, Moskova'nın Kıyiv Metropolitliği'ni haksız olarak işgal ettiğini beyan ederek, eskiden beri arazileri ona ait olan Polonya Ortodoks Kilisesi'nin bağımsızlığını bağışlamıştır. Nihayet Konstantinopolis Patriği Bartholomeus'un 2018'de yaptığı açıklamalar, Moskova Patrikhanesi'nin 1686'da sırf Kıyiv Metropoliti'ni takdis etme hakkı verildiğine işaret etmektedir.

Bu kapsamda çalışmamızda yapılan diğer özel bir araştırma XVII. yüzyılın sonunda Konstantinopolis Patrikhanesi ile Kıyiv Metropolitliği arasında mevcut olan ilişkilerin yedi asırlık bir geçmişi olduğunu da göstermektedir. Bu dönem ise hem Katolik mezhebine karşı ortak mücadelelerini hem de birkaç Konstantinopolis Patriği'nin Ukrayna ile ilgili siyasal meselelerden dolayı idamını kapsamaktadır. Buna ilaveten X. yüzyılın sonundan itibaren Ukrayna kültürü gerek Latin dünyasının gerekse Yunan Kilisesi'nin tesirleri altında gelişmişti. Ukrayna tarihi boyunca Doğu Kiliselerinin en ünlü temsilci ve aydınları, Kıyiv Metropolitliği'ni ziyaret ediyor, onun hayatını önemli ölçüde etkiliyordu. Diğer taraftan XVII. yüzyılın birinci yarısında artık Kıyiv Metropoliti Petro Mohıla en başta olmak üzere Ukrayna Kilisesi aydınları Osmanlı Devleti hudutları içerisinde bulunan bütün Doğu Ortodoks Kiliselerinin din

öğretimine etki yapmışlardı. Konstantinopolis Patriği'nin 1681'de Kamaniçe Metropolitiliği'ni kurduğu göz önünde alındığında, analiz ettiğimiz olayların önünde Kıyiv Metropolitliği ile yüzyıllarca tutan kadim münasebetleri koparmaya niyet edemediği anlaşılacaktır. Genel olarak Kıyiv Metropolitliği ile Konstantinopolis Patrikhanesi'nin kadim ilişkilerinin tarihi, onları Kilise kanunlarına dayanıp koparmak, Ukrayna Kilisesi'ni birkaç name ile Moskova'ya resmen devretmek mümkün olmadığına, böyle bir işgalin sırf Çar hükümetinin aktif bir müdahalesiyle gerçekleştirildiğine işaret etmektedir.

Aynı zamanda gerek araştırdığımız Ukrayna Kilisesi tarihi ve Konstantinopolis Patriği ile münasebetleri gerek çağdaş Konstantinopolis Patrikhanesi, Ukrayna topluluğu ve tarihçilerin 1686 tarihli olaylara karşı gösterdiği yoğun ilgi, Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanması bütün Hıristiyan Kilisesi tarihini değiştirdiğine işaret etmektedir. Diğer bir taraftan bu süreç XVII. yüzyılda var olan Batı Ukrayna Hıristiyan cemaatlerinin Katolik mezhebine katılıp, günümüze kadar Papa'nın Doğu Avrupa'da iktidarını genişletmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan ise gerek Ortodoks Patrikliği gerekse Katolik dünyası bile aralarındaki diyalogları teşvik eden, birbirine yakınlaştıran, Yunan Ortodoksluğu'na ait olmasına rağmen Latin kültürüyle çok yoğun etkileşim içinde olan Kilise arazilerinden mahrum kalmışlardı. Fakat modern dünya ve Avrupa'nın son yüzyıl boyunca siyasal ve kültürel değişmesi bu iki mezhebin diyaloğunu özellikle zaruri hale getirmiştir.

Çalışmamızın diğer önemli bir sonucu da Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanmasının Rusya İmparatorluğu'nun "III. Roma" nazariyesi uyarınca yükselişine ve bu cihetle Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflanmasına sebep olan en mühim etkinlerden birisi olduğu hususudur. Aynı şekilde bu süreç Osmanlı-Kosak Devleti münasebetlerinin bozulmasına neden olmuştur. Moskova Patrikhanesi'nin ve Rusya Kilisesi'nin Ukrayna arazilerini işgal etmesiyle Ortodoks dünyasının ön plana çıkması ise nüfuzunu bugünlere kadar hem Balkanlarda hem Orta Doğu'da yaşayan Hıristiyanlar arasında arttırmıştır. Bu meseleye dair diğer önemli bir soru da Rusya İmparatorluğu'ndaki Türk halklarının vaftiz edilmesiyle ilgilidir. Bu doğrultuda Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanması süreci "III.

Roma" nazariyesi uyarınca planlanmış olup, Moskova Çarlığı hükümetinin amaçları büyük bir ölçüde gerçekleştirilmiştir.

Bütün bu veriler Kıyiv Metropolitliği'nin Moskova Patrikhanesi'ne bağlanması süreci üzerine araştırmaların devam edilmesi gerektiğini kanıtlamaktadır. Hıristiyan Kilisesi, Osmanlı ve Kosak Devletleri ile Rusya İmparatorluğu tarihleri ilgili bu mühim mesele hakkında bugünlerde farklı ülkelerin ana kaynaklarının teferruatlarında saklanmış olmakla beraber, onun sonuna kadar araştırılması siyasal ve tarihi manipülasyonların yenilmesine, modern uluslararası kültürel ve dinsel ilişkilerin değişmesine katkıda bulunabilecektir.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

BOA, A. DVNS, ŞKT, d. 010.

BOA, D.PSK, 1/1-98.

RGADA, F.89, Op.2, N 60.

RGADA, F.89, Op.2, N 61.

Abdurrahman Abdi Paşa: **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-nâmesi**, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2009.

Abrahamowic, Zygmund: "Comments on Three Letters by Khan Islam Girey III to The Porte (1651)", **Harvard Ukrainian Studies**, C.14, 1990, s. 132-143.

Açan, Özge: Tur-i Sina (Balatkapi Ioannes Prodromos Metokhion) Kilisesi Koruma Projesi, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Istanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2012.

Ak, Mahmut: "Sivayuş Paşa", **DİA**, C.37, İstanbul, TDV Yay., 2009, s. 310-311.

Aktaş, Necati: "Atik Şikâyet Defteri", **DİA**, C.IV, İstanbul, TDV Yay., 1991, s. 68.

Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii, Sobranıye İ İzdannıye Arheografiçeskoy Komissiyey, C.III, Sankt-Peterburg, Tipografiya P.A. Kulişa, 1861.

Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii, Sobranıye İ İzdannıye Arheografiçeskoy Komissiyey, C.VI, Sankt-Peterburg, Tipografiya Eduarda Pratsa, 1869.

Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii, Sobranıye İ İzdannıye Arheografiçeskoy Komissiyey, C.VII, Sankt-Peterburg, Tipografiya V.V. Prats, 1872.

Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii, Sobranıye İ İzdannıye Arheografiçeskoy Komissiyey, C.VIII, Sankt-Peterburg, Tipografiya V.V. Prats, 1875.

Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii, Sobranıye İ İzdannıye Arheografiçeskoy Komissiyey, C.IX, Sankt-Peterburg, Tipografiya M. Ettingera, 1877.

Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii, Sobranıye İ İzdannıye Arheografiçeskoy Komissiyey, C.X, Sankt-Peterburg, Tipografiya Bratyev Panteleyevıh, 1878.

Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii, Sobranıye İ İzdannıye Arheografiçeskoy Komissiyey, C.XI, Sankt-Peterburg, Tipografiya M. Ettingera, 1879.

Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii, Sobranıye İ İzdannıye Arheografiçeskoy Komissiyey, C.XII, Sankt-Peterburg, Tipografiya Bratyev Panteleyevıh, 1882.

Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii, Sobranıye İ İzdannıye Arheografiçeskoy Komissiyey, C.XIV, Sankt-Peterburg, Tipografiya F. Eleonskogo İ K., 1889.

Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Yujnoy İ Zapadnoy Rossii, Sobranıye İ İzdannıye Arheografiçeskoy Komissiyey, C.XV, Sankt-Peterburg, Tipografiya A. Katanskogo İ K.,1892.

Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii, Sobranıye İ İzdannıye Arheografiçeskoy

Komissiyey, C.II, Sankt-Peterburg, Tipografiya II Otdeleniya Sobstvennoy E. I. V. Kantselyarii, 1848.

Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii, Sobranıye İ İzdannıye Arheografiçeskoy Komissiyey, C.IV, Sankt-Peterburg, Tipografiya Eduarda Pratsa, 1851.

Aktı, Otnosyaşçiyesya K İstorii Zapadnoy Rossii, Sobranıye İ İzdannıye Arheografiçeskoy Komissiyey, C.V, Sankt-Peterburg, Tipografiya Eduarda Pratsa, 1853.

Andrusyak, Mıkola: "Do İstorii Borotbı Mij P. Doroşenkom Ta P. Suhoviyem V 1668-1669 rr.", **Zapıskı Naukovoho Tovartıstva İm. Şevçenka**, C.150, Lviv, 1929, s. 197-227.

Anonim Osman Tarihi (1688-1704), Ankara, TTK Yayınları, 2000.

Arheografiçeskiy Sbornik Dokumentov, Otnosyaşçihsya K İstorii Severozapadnoy Rusi, İzdavayemıy Pri Upravlenii Vilenskago Uçebnago Okruga, C.II, Vilnius, Peçatnya Gubernskago Pravleniya, 1867.

Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, İzdavayemıy Vremennoy Komissiyey Dlya Razbora Drevnih Aktov, C.I/I, Kıyiv, 1859.

Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, İzdavayemıy Vremennoy Komissiyey Dlya Razbora Drevnih Aktov, C.I/V, Kıyiv, 1872.

Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, İzdavayemıy Vremennoy Komissiyey Dlya Razbora Drevnih Aktov, C.III/VI, Kıyiv, Tipografiya İmperatorskago Universiteta Sv. Vladimira, 1908.

Arkas, Mıkola: **İstoriya Ukrayinı-Rusi**, Vinnipeg, Vıdannya Z. Kondratyuka, 1967.

Arnakis, Georgiades, G.: "The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire", **The Journal of Modern History**, 24/3, 1952, s. 235-250.

Askoçenskiy, V.: **Kıyiv S Drevneyşim Ego Uçilişçem Akademiyeyu**, C.I, Kıyiv, Universitetskaya Tipografiya, 1856.

Babınskıy, Anatoliy: **Ukrayinska Avtokefalna Pravoslavna Tserkva,** https://risu.org.ua/ua/index/reference/major_religions/~UAOC/33294, (ET: 18.07.2019).

Balcı, Sezai: **Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası, Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 2006.

Bantış-Kamenskiy, D.N.: **İstoriya Maloy Rossii**, C. II, Moskva, Tipografiya Semena Selivanovskago, 1830.

Bantış-Kamenskiy, D.N.: **İstoriya Maloy Rossii, Primeçaniya**, C. II, Moskva, Tipografiya Semena Selivanovskago, 1830.

Bantış-Kamenskiy, N.N.: **Obzor Vneşnih Snoşeniy Rossi (Po 1800 God)**, C.I, Moskva, 1894.

Bantış-Kamenskiy, N.N.: **Obzor Vneşnih Snoşeniy Rossi (Po 1800 God)**, C.III, Moskva, Tipografiya E. Lissnera İ Y. Romana, 1897.

Bantış-Kamenskiy, N.N.: **Obzor Vneşnih Snoşeniy Rossi (Po 1800 God)**, C.IV, Moskva, 1902.

Baran, Oleksandr: "Mandrivnık Piyetro Della Valle İ Ukrayinske Kozatstvo", **Ukrayina XVII St. Mij Zahodom Ta Shodom Yevropı. Materialı I-go Ukrayinsko-İtaliyskogo Sımpoziumu 13-16 Veresnya 1994 r.**, Kıyiv-Venezia, 1996, s. 248-261.

Bartl, Peter: "17 Yüzyıl'da ve 18 Yüzyıl'ın İlk Yarısında Kazak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu", **İlmi Araştırmalar**, No: 6, İstanbul, 1998, s. 301-330.

"Basic Facts About Ukraine", Ukrainian consul in New-York, (Çevrimiçi)

http://www.ukrconsul.org/BASIC_FACTS.htm, 6 Temmuz 2018.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2010.

Bayraktar Tellan, Elif: The Patriarch and the Sultan: The Struggle for Authority and the Quest for Order in the Eighteenth-Century Ottoman Empire, **PhD Dissretation**, İhsan Doğramacı Bilkent University, Ankara, 2011.

Belobrova, O. A.: "K İstorii Biblioteki Patriarha Adriana", **Trudı Otdela Drevnerusskoy Literaturı**, C.33, Moskova, 1979.

Belokurov, S.A.: **O Posolskom Prikaze**, Moskva, 1906.

Belokurov, S.A.: «Yuríy Krizhanich V Rossíi», **Çteniya V İmperatorskom Obşçestve Istorii İ Drevnostey Rossiyskih Pri Moskovskom Universitete**, C.III (206), Moskva, 1903, s. 1-306.

Boguslavskiy, V. V.: **Slavyanskaya Entsiklopediya. XVII Vek**, C.I, Moskva, OLMA Media Group, 2004.

Boguslavskiy, V.V.: **Slavyanskaya Entsiklopediya**, C.II, Moskva, OLMA Media Group, 2004.

Bukharyeva, I. – Prelovska, I. M.: **Represovani Diyaçi Ukrayinskoyi Avtokefalnoyi Pravoslavnoyi Tserkvı (1921–1939): Biohrafiçnıy Dovidnyk,** Kıyiv, Smoloskıp, 2011.

Bulgakov, Makariy: **İstoriya Russkoy Tserkvi**, C.IX, Sankt-Peterburg, Tipografiya R. Golike, 1879.

Bulgakov, Makariy: **İstoriya Russkoy Tserkvi,** C.X, Sankt-Peterburg, Tipografiya R. Golike, 1881.

Bulgakov, Makariy: **İstoriya Russkoy Tserkvi,** C.XI, Sankt-Peterburg, Tipografiya S. Dobrodeyeva, 1882.

Bulgakov, Makariy: **İstoriya Russkoy Tserkvi**, C.XII, Sankt-Peterburg, Tipografiya R. Golike, 1883.

Butsinskiy, P.N.: **O Bohdane Hmelnitskom**, Harkiv, 1882.

Cholak, Hasan: **The Orthodox Church in the Early Modern Middle East: Relations between the Ottoman Central Administration and the Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria**, Ankara, TTK Yayınları, 2015.

Çentsova, V.G.: "Sinodalnoye Reşeniye 1686 G. O Kıyivskoy Mitropolii", **Drevnyaya Rus. Voprosı Mediyevistiki**, № 2 (68), Moskova, 2017, s. 89-110.

Çetin, Firdevs: "Batılı Seyyahlara Göre İstanbul'un Gayrimüslim Ahalisi (1553-1673)", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, **Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2011

Çistoviç, İ.: **Oçerk İstorii Zapadno-Russkoy Tserkvi**, C.I, Sankt-Peterburg, Tipografiya Departamenta Udelov, 1882.

Çistyakova, E-Rogozhın, N.: **Oko Vsey Velikoy Rossii**, Moskva, Mejdunarodnıye Otnoşeniya, 1989.

Çolak, Hasan: "Worlds Apart and Interwoven: Orthodox, Syrian and Ottoman cultures in Paul of Aleppo's Memoirs", **Studies in Travel Writing**, 16: 4, 2012, s. 375-385.

Çuhlib, T.: "Bahçısarayskıy Mır 1681 r.", **Entsıklopediya İstoriyi Ukrayını**, C. I, Kıyiv, Naukova Dumka, 2003.

Çuhlib, T.: **Kozakı İ Monarhı**, Kıyiv, Olena Teliha Publishing House, 2009.

Çuhlib, T.: **Kozakı Ta Yanıçarı. Ukrayina U Hrıstıyansko-Musulmanskıh Viynah 1500-1700 Rr.**, Kıyiv, Vıdavnıçıy Dim "Kıyevo-Mohılanska Akademiya", 2010.

Çuhlib, T.: "Lvivskıy Yepıskop Yosıf Şumlyanskıy — Viyskovıy Diyaç Ta Dıplomat Koronı Polskoyi (60-ti Rokı XVII — Poçatok XVIII St.)", **Ukrayina: Kultruna Spadşçına, Natsionalna Svidomist, Derjavnist**, S. 21, Lviv, 2012, s. 787–801.

Danişmend, İsmail: **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. III, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1972.

Daşkevıç, Yaroslav: **Postati. Narısı Pro Diyaçiv Politıkı, İstoriyi, Kulturı**, Lviv, Literaturna Ahentsiya "Piramida", 2007.

Daşkevıç, Yaroslav: "Proturetska Oriyentatsiya XVI–XVII St. V Ukrayini Ta Mijnarodni Vidnosını", **Hronika 2000. Ukrayina-Tureççına 95,** Kıyiv, Ukrayinskıy Pısmennık, 2014, s. 4–15.

Daşkevıç, Yaroslav: "Ukrayina Na Meji Mij Shodom İ Zahodom (XIV-XVIII St.)", **Zapıskı Naukovogo Tovarıstva İmeni Şevçenka**, C. CCXXII, Lviv, 1991, s. 28–44.

Davies, Brian L.: **Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe**, **1500–1700**, London and New-York, Routledge, 2007.

Derjavna Slujba Statıstıkı Ukrayını, Çıselnist Nayavnogo Naselennya Ukrayını Na 1 Siçnya 2016 Roku, Kıyiv, Konsultant, 2016.

Defterdar, Sarı Mehmed: Zübde-i Veqayi'at, Ankara, TTK Yayınları, 1995.

De la Croix: **Guerres des Turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie par le sieur de la Croix, sy-devant secrétaire de l'ambassade de France à la Porte**, Paris, Gueroult, 1689.

De la Croix, Édouard: **Mémoires contenans diverses relations très-curieuses de l'Empire othoman, du sieur de La Croix: 2 ciltte**, C. I, Paris, Chez la Veuve A. Cellier, ruë de la Harpe, a l'Imprimerie des Roziers, 1684.

Demidova, N.F.: **Slujilaya Byurokratiya V Rossii XVII V. İ Yeyo Rol V Formirovanii Absolyutizma**, Moskva, Nauka, 1987.

Demir, M.: 1686-1687 (h. 1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2010.

Demir, U.: Târîh-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2006.

Demiroğlu, Hasan: "Rus ve Ukrayna Kaynaklarında İvan Mazepa (1639-1709)", **Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri**

Sempozyumu:Kazak Dönemi (1500-1800). Bildiriler, İstanbul, Çamlıca, 2015, s. 431-453.

Derin, Fahri Çetin: Abdurrahman Abdi Paşa "Vekayinamesi", İstanbul Üniversitesi, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 1993.

Dokumentı ob Osvoboditelnoy Voyne Ukrainskoho Naroda 1648-1654 gg., Kıyiv, Naukova Dumka, 1965, s. 383-386.

Dokumentı Bohdana Hmelnıtskogo. 1648-1657, Kıyiv, Vıdavnıtstvo AN URSR, 1961.

Dopolneniya K Aktam İstoriçeskim, Sobrannıya İ İzdannıya Arheografiçeskoy Kommisiyey, C.IX, Sankt-Peterburg, Tipografiya Eduarda Pratsa, 1875.

Dopolneniya K Aktam İstoriçeskim, Sobrannıya İ İzdannıya Arheografiçeskoy Kommisiyey, C.X, Sankt-Peterburg, Tipografiya Eduarda Pratsa, 1867.

Dopolneniya K Aktam İstoriçeskim, Sobrannıya İ İzdannıya Arheografiçeskoy Kommisiyey, C.XI, Sankt-Peterburg, Tipografiya Eduarda Pratsa, 1869.

Doğan, Muzaffer: "Osmanlı İmparatorluğunda Makam Vergisi: Caize", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,** S.7, İstanbul, 2002, s. 35-74.

Dovgan, G. -Stadnık, O. G.: **Geografiya. Pidruçnık Dlya 8 Klasu**, Harkiv, Ranok, 2016.

Doroşenko, Dmıtro: **Hetman Petro Doroşenko,** New-York, Vıdannya UVAN U SŞA, 1985.

Doroşenko, Dmıtro: **Narıs İstoriyi Ukrayını**, C.I, Muenchen, "Dniprowa Chwyla", 1966.

Doroşenko, Dmıtro: "Poçatok Hetmanuvannya Petra Doroşenka", **Pratsi Ukrayinskogo İstorychno-Filologichnogo Tovarystva V Prazi**, C. IV, Praha, 1941, s. 120-145.

Doroşenko, Dmıtro: "Stepan Opara, Nevdalıy Hetman Pravoberejnoyi Ukrayını", **Pratsi Ukrayinskogo İstorıçno-Filologiçnogo Tovarıstva V Prazi**, C.II, Praha, 1939, s. 30-42.

Dorošenko, D. - Rypka, J.: **Hejtman Petr Dorošenko a Jeho Turecká Politika, Zvlastni Otisk Z Çasopisu Narodniho Musea**, Praha, Tiskem Pražské akciové tiskárny, 1933.

Dosifeya Patriarha İyerusalimskogo, İstoriya Episkopii Svyatoy Gorı Sinaya, **Materialı Dlya İstorii Arhiyepiskopii Sinayskoy Gorı, Pravoslavnıy Palestinskiy Sbornik**, S.58/B.2, Sankt-Peterburg, 1909.

Drevnyaya Rosiyskaya Vivliofika, C.III, Moskva, Tipografiya Kompanii Tipografiçeskoy, 1788.

Dubrovskıy, V.: "Bohdan Hmelnıtskıy İ Tureççına", **V. V. Dubrovskıy (1897-1966) Yak Shodoznavets**, Kıyiv, PP Medoborı-2006, 2011, s. 260-267.

Dyakonov, M.: **Vlast Moskovskih Gosudarey. Oçerki iz İstorii Politiçeskih İdey Drevney Rusi, Do Kontsa XVI Veka**, Sankt-Peterburg, Tipografiya İ. N. Skorohodova, 1889.

Ecumenical Patriarch Bartholomew: "As the Mother Church, it is reasonable to desire the restoration of unity for the divided ecclesiastical body in Ukraine", The Ecumenical Patriarchate of Constantinople, https://www.patriarchate.org/news-archives/-/asset_publisher/N2gTPQxXwPlE/content/oikoumenikos-patriarches-einai-logikon-na-epithymomen-os-meter-ekklesia-ten-apokatastasin-tes-enotetos-tou-en-oukrania-dieremenou-ekklesiastikou-somat?_101_INSTANCE_N2gTPQxXwPlE_languageId=en_US (ET: 29.07.2018).

"Ekthesis Abo Krotkie Zebranie Spraw", **Russkaya İstoriçeskaya Biblioteka**, C.XIX, Sankt-Peterburg, Senatskaya Tipografiya, 1903, s. 329-376.

Energetıçna Haluz Ukrayinı: Pidsumkı 2015 Roku, Kıyiv, Tsentr Razumkova, 2016.

E.P.G. "Dionisiy IV Seroglanis", **Pravoslavnaya Entsiklopediya**, C.XV, Moskva, Moskovskiye Uçebniki, 2007, s. 305-307.

E.P.R. "Yevgeniy (Bolhovitinov)", **Pravoslavnaya Entsiklopediya**, C.XVII, Moskova, Moskovskiye Uçebniki, 2008, s. 63-68.

Evarnitskıy, D.İ.: **İstoçniki Dlya İstorii Zaporojskih Kosakov**, C. I, Vladimir, Tipo-Litografiya Gubernskago Pravleniya, 1908.

Evgeniy, M.: **Opisaniye Kiyevo-Peçerskoy Lavrı**, Kıyiv, Tipografiya Kiyevo-Peçerskoy Lavrı, 1847.

Evliya Çelebi: **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, 7. Kitap, 2. cilt, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Evliya Çelebi: **Kniga Puteşestviya. Zemli Moldavii İ Ukrainı**, C.I, Moskva, İzdatelstvo AN SSSR, 1961.

Evliya Çelebi: **Seyahatname, C.VII**, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1928.

Eyngorn, Vitaliy: **O Snosheniyah Malorossiyskoho Duhovenstva S Moskovskim Pravitelstvom V Tsarstvovaniye Alekseya Mihayloviça**, Moskva, Universitetskaya Tipografiya, 1890.

Faroqhi, Suraiya: **The Ottoman Empire and the World Around İt**, New-York, I.B. Tauris, 2004.

Fasmer, Maks: **Etimologiçeskiy Slovar Russkogo Yazıka**, C. II, Moskva, Progress, 1986.

Fedoriv, Yuriy: **İstoriya Tserkvı V Ukrayini**, Toronto, Ukrainian Publishers Limited, 1967.

Fedoruk, Yaroslav: "Osmanska İmperiya U Vidnosınah Z Ukrayinoyu Ta Riççyu Pospolıtoyu U 1655 Rotsı", **Hronika–2000:**

Ukrayinskıy Kultorologiçnıy Almanah, No:1 (95), Kıyiv, 2013, s. 253-301.

Fedoruk, Y.: "Komentari", **Ukrayinskıy Arheografiçnıy Şçoriçnık**, No:10/11, Kıyiv, 2006, s. 180-196.

Fedoruk, Y. O.: **Mijnarodna Dıplomatiya İ Politıka Ukrayinı 1654–1657**, C.I, Lviv, Misioner, 1996.

Filalet, Hristofor: "Apokrisis"**, Russkaya İstoriçeskaya Biblioteka**, C.VII, Sankt-Peterburg, Tipografiya A. M. Kotomina İ K., 1882, s. 1003-1820.

Filaret: **İstoriko-Statistiçeskoye Opisaniye Harkovskoy Yeparhii**, C. I, Moskva, Tipografiya V. Gotye, 1852.

Fisher, Alan, W.: **The Crimean Tatars**, Stanford, Hoover Institution Press, 1978.

Florja, B.N.: "Dionisiy", **Pravoslavnaya Entsiklopediya**, Moskovskiye Uçebniki, C.XV, Moskva, 2007, s. 282-284.

Florja, B.N.: "Bohdan Hmelnıtskıy İ Turetska "Protektsiya", **Kıyivska Starovına**, No: 3, Kıyiv, 2001, s. 87-107.

Florja, B.N.: "New Evidence on the 1630 Zaporozhian Cossack Uprising", **Harvard Ukrainian Studies**, Vol. 16, No. 1/2, Harvard, 1992, s. 167–173.

Florja, B.N.: "Mitropolit İosif (Tuklaskiy) İ Sudbı Pravoslaviya V Vostoçnoy Evrope V XVII Veke, **Vestnik Tserkovnoy İstorii**, S. 1-2 (134), Moskova, 2009, s. 123–147.

Florja, B.N.: "Zapadnorusskaya Mitropoliya", **Pravoslavnaya Entsiklopediya**, C. XIX, Moskva, Moskovskiye Uçebniki, 2008, s. 612–615.

Galland, Antoine: **Journal d'Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople (1672-1673)**, C.I, Paris, Ernest Leroux, 1881.

Gardaşkanoğlu, Ferhad: "Osmanlı-Ukrayna Münasebetleri", **Tarih ve Medeniyet**, S. 13, Istanbul 1995, s. 43-45.

Gardaşkanoğlu, Ferhad: "Ukrayna, Osmanlı Himayesinde", **Tarih ve Medeniyet**, S. 15, İstanbul, 1995, s. 41-43.

Gedeon, Manuil, İ.: **Patriarhiki Pinakes: İdisis İstorike Viografike peri ton Patriarhon Konstantinupoleos**, Konstantinupolis, Otto Keil, 1885- 1890.

Geraskova, L. S.: "Peçenigı, Torkı, Polovtsi Na Kordonah Kıyivskoyi Rusi. Koçivnıkı İ Kıyivska Rus", **İstoriya Ukrayinskoyi Kulturı**, C. I, Kıyiv, Lıbid, 2001, s. 1008–1014.

Gibb, H. – Bowen, H.: **Islamic Society and the West: A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East**, Vol. I, Part II, London, New York, Toronto, Oxford University Press, 1957.

Grelot, Joseph: **İstanbul Seyahatnamesi**, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret, 1998.

Golb, N.- Pritsak, O.: **Hozaro-Yevreyskiye Dokumentı X V.**, Moskva-İyerusalim, Geşarim, 1997.

Golubev, S.T.: "Gedeon Odorskiy (Bıvşiy Rektor Kıyivskoy Akademii V Naçale XVIII stol.)", **Trudı Kıyivskoy Akademii**, C. III / N 10, Kıyiv, 1900, s. 147–190.

Goryuçi Korısni Kopalını Ukrayını, Kıyiv, 2009.

Gökçek, Mehmet Fatih: Behceti Seyyid İbrahim Efendi "Tarih-i Sülale-i Köprülü" (Transkripsiyon ve Tahlil), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2006.

Grabyanka, Grigoriy: **Letopis Gadyaçskago Polkovnika Grigoriya Grabyanki**, Kıyiv, Universitetskaya Tipografiya, 1853, s. 118-119.

Grygorieva, Tetiana: "Mırni Uhody Mij Riççyu Pospolytoyu Ta Osmans′koyu İmperiyeyu Protyahom 1569-1619 Rokiv: Osnovni Polojennya Ta Faktorı Vzayemın", **Mahisterium. İstorıçni studiyi**, S. 41, Kıyiv, 2010, s. 46-50.

Grygorieva, Tetiana: "The Victory near Khotyn" (1621) in the Ukrainian Historical Discourse of the 17th Century", **Türkiye-Polonya Ilişkilerinde "Tema alanları" 1414-2014, Uluslararası Konferansı Bildiriler Kitabı**, Ankara, TTK Yay., 2017, s. 120-143.

Gvozdık-Pritsak, Larısa: **Ekonomiçna İ Politiçna Viziya Bohdana Hmelnıtskogo Ta Yiyi Realizatsiya V Derjavi Viysko Zaporizke**, Kıyiv, Oberegı, 1999.

Gubonin, M.: **Aktı Svyateyşego Patriarha Tihona (Materialı Po İstorii RPT),** Moskova, Izdatel'stvo Pravoslavnogo Svyato-Tikhonovskogo Bogoslovskogo Instituta, 1994.

Guckin Mc, J.A.: "Constantinople, Patriarchate of", **The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity**, Vol. 2., Oxford, Blackwell Publishing Ltd, 2011, s. 135-142.

Gurbık, A.: "Dıplomatiçna Misiya A. Jdanoviça 1650 R. Do Stambula V Konteksti Nabuttya Ukrayinoyu Osmanskoho Protektoratu", **Ukrayine V Tsentralno-Shidniy Yevropi**, No: 9-10, Kıyiv, 2010, s. 66-92.

Hacı Ali Efendi: **Tarih-i Kamaniçe**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.

Hajda, Lubomyr Andrij: Two Ottoman Gazanames Concerning the Chyhyryn Campaign of 1678, Harvard University**, Basılmamış Doktrora Tezi**, Cambridge-Massachusetts, 1984.

Halımonenko**,** G. İ.: **Türkska Leksıçna Skıba Ukrayinskogo Slovnıka**, C.I, Kıyiv, KNU İm. Şevçenka, 2010.

Hammer-Purgstall, J.: **Büyük Osmanlı Tarihi**, T.VI, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1994.

Hammer-Purgstall, J.: **Geschichte des osmanischen Reiches**, C.VI., Pest, C.A. Hartleben's Verlage, 1830.

Harışın, M.V.: **İstoriya Pidporyadkuvannya Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvı Moskovskomu Patriarhatu**, Kıyiv, Venturi, 1995.

Harkavets, O. M.: "Ukrayinsko-Tyurkski Movni Kontaktı", **Ukrayinska Mova: Entsıklopediya**, Kıyiv, Ukrayinska Entsıklopediya, 2000, s. 687-688.

Harlampoviç, K.V.: "İosif (Kurtseviç), arhiyepiskop Suzdalskiy, b. Vladimirskiy İ Brestskiy (1621-1647)", **Volınskiya Yeparhialnıya Vedomosti**, S. 13, Kremenets, 1900, s. 404–416.

Harlampoviç, K.V.: **Malorosiyskoye Vliyaniye Na Velikorusskuyu Tserkovnuyu Jizn**, C. I, Kazan, Knijnıy Magazin M. A. Golubeva, 1914.

Hazin, V.: **Hetman Pavlo Teterya: Sotsialno-Politıçnıy Portret**, Kamyanets-Podilskıy, Aksioma, 2007.

Hazin, V.V. "Krım-Ukrayina: Politıçni Stosunkı Periodu Hetmanuvannya Pavla Teteri (1663-1665 pp.), **Ukrayinskıy İstorıçnıy Jurnal**, No:1, 2001, s. 62-73.

Hezarfen Hüseyin Efendi: **Telhisü'l-beyan fi Kavanin-i Ali Osman**, Ankara, TTK, 1988.

Holubev, S.: **Kıyivskiy Mitropolit Petro Mohila İ Yeho Spodvijniki**, C.I, Kıyiv, Tipografiya G.T. Korçak-Novitskogo, 1883.

Holubev, S.: **Kıyivskiy Mitropolit Petro Mohila İ Yeho Spodvijniki**. **Prilojeniya,** C.I, Kıyiv, Tipografiya G.T. Korçak-Novitskogo, 1883.

Holubev, S.: **Kıyivskiy Mitropolit Petro Mohila İ Yeho Spodvijniki. Prilojeniya,** C.II, Kıyiv, Tipografiya S.V. Kuljenko, 1883.

Horobets, V.M.: "Adrian", **Entsıklopediya İstoria Ukrayinı**, C.I, Kıyiv, Naukova Dumka, 2003, s. 42.

Horobets, V.M.: "Konotopska Bıtva 1659", **Entsıklopediya İstoriyi Ukrayinı**, C.V, Kıyiv, Naukova Dumka, 2009, s. 34.

Hrıtsenko, Mıkola: "Prizvışça Meşkantsiv Zin'kivşçını Ta Mistsevi Nazvı Shidnogo (Tyurkskogo) Pohodjennya", **Ridnıy Kray,** No:1 (30), Poltava, 2014, s. 69-75.

Hruşevskıy, Mıhaylo: **İstoriya Ukrayını-Rusi**, C.I, New-York, Knıhospilka, 1954.

Hruşevskıy, Mıhaylo: **İstoriya Ukrayını-Rusi**, C.V, New-York, Knıhospilka, 1955.

Hruşevskıy, Mıhaylo: **İstoriya Ukrayını-Rusi**, C.VI, New-York, Knıhospilka, 1955.

Hruşevskıy, Mıhaylo: **İstoriya Ukrayını-Rusi**, C.VII, New-York, Knıhospilka, 1956.

Hruşevskıy, Mıhaylo: **İstoriya Ukrayını-Rusi**, C.VIII/I, New-York, Knıhospilka, 1956.

Hruşevskıy, Mıhaylo: **İstoriya Ukrayını-Rusi**, C.VIII/II, New-York, Knıhospilka, 1956.

Hruşevskıy, Mıhaylo: **İstoriya Ukrayını-Rusi**, C.VIII/III, New-York, Knıhospilka, 1956.

Hruşevskıy, Mıhaylo: **İstoriya Ukrayını-Rusi**, C.IX/I, New-York, Knıhospilka, 1957.

Hruşevskıy, Mıhaylo: **İstoriya Ukrayını-Rusi,** C.IX/II, New-York, Knıhospilka, 1957.

Hudzyak, Borıs: "İstoriya Vidokremlennya: Kıyivska Mıtropoliya, Tsargorodskıy Patriarhat İ Geneza Beresteyskoyi Uniyi", **Kovçeh. Naukovıy Zbirnık Statey Z Tserkovnoyi İstoriyi**, S. 1, Lviv, 1993, s. 1-23.

Hudzyak, Borıs: "Tsarhorodskıy Patriarh Yeremiya II, Utvorennya Moskovs′koho Patriarhatu Ta Tserkovnykh Reform U Ukrayins′ko-Bilorus′kıh Zemlyah Kintsya 80-h Rokiv XVI Stolittyas", **Zapıskı NTŞ**, C. CCXXXVIII, Lviv, 1999, s. 7-45.

Ihnatuşa, O. M.: **Instytutsiynıy Rozkol Pravoslavnoyi Tserkvy V Ukrayini: Geneza İ Kharakter (XIX St. – 30-i Rr. XX St.)**, Zaporijjya, Polihraf, 2004.

İlgürel, Mücteba: "Kösem Sultan", **DİA**, C.26, Ankara, TDV Yay., 2002, s. 273-275.

İlgürel, Mücteba: "Köprülü Mehmed Paşa", **DİA**, C.26, İstanbul, TDV, 2002, s. 258-260.

İnalcık, Halil: **Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III**, C. III, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

İnalcık, Halil: "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", **Belleten**, C.12, Ankara, 1948, s. 349-402.

İnalcık, Halil: "Ottoman Archival Materials on Millets", **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, Vol. I, New York and London, Holmes & Meier Publishers, 1982, s. 437-449.

İnalcık, Halil: "The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans", **Turcica**, S.21-23, 1991, s. 407-436.

İnbaşı, Mehmet: **Ukrayna'da Osmanlılar: Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)**, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2004.

İncil, İstanbul, Yeni Yaşam Yayınları, 2015.

Iorga, Nicolae: **Byzantium after Byzantium**, Lasi, Portland, Center for Romanian Studies and Romanian Institute of International Studies, 2000.

İsa-zade: **İsa-zade Tarihi**, Istanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1996.

İsiçenko, İhor: **İstoriya Hrıstovoyi Tserkvı V Ukrayini**, Harkiv, Akta, 2003.

Jerela Do İstoriyi Ukrayını-Rusi, C.XII, Lviv, Drukarnya Naukovoho Tovarıstva İmenı Şevçenka, 1911.

Jitnev, S. Y.: **İstoriya Russkogo Pravoslavnogo Palomniçestva V X-XVII Vekah**, Moskova, İndrik, 2007.

Jorga, N.: **Geschichte des Osmanischen Reiches,** C.IV, Gotha, Friedrich Andreas Perthes, Aktiengesellschafts, 1911.

Jukoviç, P.: "Protestatsiya Mitropolita İova Boretskoho İ Drugih Russkih İyerarhov, Sostavlennaya 28 Aprelya 1621 Goda", **Statyi Po Slavyanovedeniyu**, S. III, Sankt-Peterburg, 1910, s. 135–153.

Jukovksıy, Arkadiy: **Petro Mohıla Y Pıtannya Yednosti Tserkov**, Paris, Piuf Première Imprimerie Ukrainienne En France, 1969.

Kantor, V.: "Moskva-Tretiy Rim": Realii İ Jizn Mifa", **Vestnik Yevropı**, S. 36, Moskva, 2013, s. 144-152.

Kapterev, N.F.: **Harakter Otnoşeniy Rossii K Pravoslavnomu Vostoku V XVI İ XVII Stoletiyah**, Sergiyev Posad, Tipografiya Vilde, 1914.

Kapterev, N.F.: **Snoşeniya Iyerusalimskogo Patriarha Dosifeya S Russkim Pravitelstvom (1669-1701)**, Moskva, Tipografiya A.İ. Snegiryovoy, 1891.

Kapterev, N.F.: **Tsar İ Tserkovnıye Soborı XVI İ XVII Stoletiy**, Sergiyev Posad, Tipografiya Svyato-Troitskoy Sergiyevoy Lavrı, 1906.

Karaca, Z.: **İstanbul'da Osmanlı Dönemi Rum Kiliseleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006.

Karaçay Türkal, Merve: "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın Hayatı ve Eserleri (1658 / 1726-27)", **Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S.1, GÜZ 2013, s. 28-50.

Karaçay Türkal, N.: Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa. Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106/1654-7 Şubat 1695) (Tahlil ve Metin), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2012.

Karatay, Zafer: "Bahçesaray", **DİA**, C.IV, İstanbul, TDV Yay, 1991, s. 482-483.

Karpat, Kemal H.: **Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays**, Brill, 2002.

Karpov, G.F.: **Kıyivskaya Mitropoliya İ Moskovskoye Pravitelstvo Vo Vreymya Soyedineniya Malorossii S Velikoyu**

Rossıyey, C. III, Moskva, Universitetskaya Tipografiya, 1876.

Kâtib Çelebi: **Fezleke**, C. I, Istanbul, Cerîde-i Havadis Matbaası, 1869.

Kâtib Çelebi: **Fezleke**, C. II, Istanbul, Cerîde-i Havadis Matbaası, 1869**.**

Kefeli İbrahim Efendi: **Tevarih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerinindir**, Eskişehir, Kırım Halk Bilim Araştırma Derneği, 2005.

Kenanoğlu, Macit M.: **Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek,** İstanbul, Klasik Yayınevi, 2004.

Kermeli, Evgenia: "An Example of Polemic/Apologetic Literature in the Early Modern Ottoman Empire", **Bilig**, S.82, 2017, s. 153-173.

Klımenko, V. G.: **Gidrologiya Ukrayinı**, Harkiv, HNU İm. Kazarina, 2010.

Kniga Posolskaya. Metriki Velikogo Knyajestva Litovskogo, Soderjaşçaya V Sebe Diplomatiçeskaya Snoşeniya Litvı V Gosudarstvovaniye Korolya Sigizmunda Avgusta, C.I (s 1545 Po 1572 god.), Moskva, Univetsitetskaya Tipohrafiya, 1843.

Klüçevskiy, Vasiliy: **İstoriçeskiye Portretı**, Moskva, Eksmo, 2008.

Kocaaslan, Murat: **IV Mehmet Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi. İktidar, Sınırlar ve Mimari**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014.

Koçegarov, K.A: **Reç Pospolitaya İ Rossiya V 1680-1686 gg. Zaklyuçeniye Dogovora O Veçnom Mire**, Moskova, İndrik, 2008.

Koçubinskiy, A.: **Graf Andrey İvanoviç Osterman İ Razdel Turtsii. İz istorii Vostoçnoho Voprosa. Voyna Pyati Let (1735-1739)**, Odessa, Tipografiya Ştaba Odesskogo Voenogo Okruga, 1899.

Kohut, Z.: "The Problem of Ukrainian Orthodox Church Autonorny in the Hetmanate (1654-1780s)", **Harvard Ukrainian Studies**, C.XIV, S.3/4, Harvard, 1990, s. 364-376.

Kolodziejczyk, Dariusz: ‘‘Kamaniçe’’, **DİA**, C.24, İstanbul, TDV Yayınları, 2001, s. 274-275.

Kołodziejczyk, Dariusz: “Tertium Non Datur? Turetska Alternatyva V Zovnişniy Politytsi Kozatskiyi Derjavı”, **Hadyaska Uniya 1658 r.**, Kıyiv, 2008, s. 67-80.

Kołodziejczyk, Dariusz: **The Crimean Khanate and Poland-Lithuania**, Leiden-Boston, Brill, 2011.

Komninos-Ypsilantis, Atanasios: **Ta Meta tin Alosin (1453-1789)**, Konstantinopolis, Tipografeio I. A. Vretou, 1870.

Konisskiy, Georgiy: **İstoriya Rusov**, Kıyiv, 1991.

Kopıstenskiy, Zahariya: “Palinodiya”, **Russkaya Istoriçeskaya Biblioteka**, C.IV, Sankt-Peterburg, Tipografiya A. Tranşelya, 1878, s. 313-1200.

Korotki Ukrayinski Regionalni Litopısı [Uporyadnık Valeriy Şevçuk], Kıyiv, Klio, 2016.

Kostomarov, N. İ.: “**Bogdan Hmelnitskiy Dannik Otomanskoy Portı”**, Vestnik Yevropı, C.VI/12, Sankt-Peterburg, 1878, s. 806--817.

Kostomarov, N. İ.: **Russkaya İstoriya V Jizneopisaniyah Ee Glavneyşih Deyateley**, C.II, Moskva, Svarog, 1995.

Kostomarov, Nikolay: **Ruina**, Moskva, Çarli, 1995.

Kravtsiv, B.: "Mala Rus", **Entsıklopediya ukrayinoznavstva**, C.IV, Lviv, Svit, 1994, s. 1446–1447.

Krıjanivskıy, O.– Plokhy, S.: **İstoriya Tserkvı Ta Relihiynoyi Dumkı V Ukrayini**, C.III, Kıyiv, Lıbid, 1994.

Krıkun, Mıkola: “Korsunska Kozatska Rada 1669 Roku”, **Zapıskı Naukovoho Tovarıstva İm. Tarasa Şevçenka**, CCXXXVIII, Lviv, 1999, s. 117-148.

Krıpyakevıç, I.: "Ostafiy Astamatiy, Ukrayinskıy Posol Do Tureççını V 1670-ıh rr.", **Ukrayina**, C.VI, Kıyiv, 1928, , s. 3-27.

Krıpyakevıç, İvan: **Bohdan Hmelnıtskıy**, Lviv, Svit, 1990.

Krıpyakevıç, İvan: **İstoriya Ukrayını**, Lviv, Feniks, 1991.

Krıpyakevıç, İvan: "Kozaççına V Politıçnıh Kombinatsiyah 1620-1630 Rokah", **Zapıskı Naukovoho Tovarıstva İmenı Şevçenka**, C. CXVI-CXVIII, Lviv, 1913, s. 65-114.

Krıpyakevıç, İvan: "Turetskaya Politika Bohdana Hmelnitskogo", **Ukrayinskıy Arheografiçnıy Şçoriçnık**, No:10/11, Kıyiv, 2006, s. 111-160.

Krupnıtskıy, Borıs: **Hetman Pılıp Orlık (1672–1742). Yoho Jıttya İ Dolya**, Münih, Dniprova Hvılya, 1956.

Krupnıtskıy, Borıs: "Z İstoriyi Pravoberejja 1683-1688 rr.", **Pratsi Ukrayinskoho İstorıçno-Fililohiçnoho Tıovarıstva V Prazi**, C.IV., Praha, 1942, s. 1-32.

Kurat, Akdes Nimet: **Peçenek Tarihi**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937.

Kurat, Akdes Nimet: **Rusya Tarihi,** Ankara, 2014.

Kuzemska, Hanna: **Pomolıs̈ya Za Nıh Ukrayino. Maksım Berezovskıy. Artem Vedel**, Kıyiv, Parafiya Sv. Arkhystratyha Mykhayila, 2009.

Laats, Alar: "The Concept of the Third Rome and its Political Implications", **ENDS Proceedings**, S.12, Tartu, 2009, s. 98-113.

Letopis Gustınskogo Monastırya, **Çteniya V İmperatoskom Obşçestve İstorii İ Drevnostey Rossiyskih**, N.8, Moskva, 1848.

Levkivskıy, S.- Rusınov, O: "Vnutrişni Vodı", **Ukrayinska Radyanska Entsyklopediya**, C.XI, Kıyiv, Poligrafknıha, 1984, s. 43-47.

Lısenko, O.- Mukovskıy, İ.: "Vtratı Lyudski Ukrayinı V Druhiy Svitoviy Viyni", **Entsıklopediya İstoriyi Ukrayını**, C.I, Kıyiv, Naukova Dumka, 2003, s. 666–667.

Lıskovets,Y.-Naumenko,N.: "Uçast Ukrayinskıh Tovarovırobnıkiv V Realizatsiyi Silskogosopdarskoyi Produktsiyi Na Rınku ES", **Materialı III Mijnarodnoyi Naukovo-Praktıçnoyi Konferentsiyi "Aktualni Pıtannya Ekonomiçnıh Nauk" (13–14 Travnya 2016)**, Kıyiv, 2016, s. 13-16.

Lisove Hospodarstvo Ukrayinı, Kıyiv, Derjagenstvo Lisresursiv, 2015.

List of Patriarchs, Ecumenical Patriarchate, (Çevrimiçi) http://www.ec-patr.org/list/index.php?lang=en, 10 Ekim 2018.

Listy Oryginalne Zygmunta Augusta Do Mikołaja Radziwiłła Czarnego, Wojewody Wileńskiego, Marszałka İ Kanclerza W. X. L., Wilno, Nakładem i drukiem T. Glücksberga, 1842.

Litopıs Samovıdtsya, Kıyiv, Naukova Dumka, 1971.

Lototskıy, O.: **Avtokefaliya**, C.I, Varşava, Ukrayinskıy Naukovıy İnstıtut, 1935.

Lotman, Y.-Uspenskiy, B.: "Otzvuki Kontseptsii "Moskva-Tretiy Rim" V İdeologii Petra Pervoho", **Hudojestvennıy Yazık Srednevekovya**, Moskva, Nauka, 1982, s. 236-249.

Lourie, B.: "Pravoslavnaya Tserkovnaya Yurisdiktisya Na territorii Ukrainı Soglasno Kanoniçeski Znaçimım Dokumentam", **Zbirnık Dopovidey Mijnarodnoyi Naukovo-Praktıçnoyi Konferentsiyi "Konstantınopolskıy Patriarhat V İstoriyi Ukrayinı: Mınule, Suçasne, Maybutnye"**, Kıyiv, 2017, s. 57-68.

Luçık, V.V.: **Etımologiçnıy Slovnık Toponimiv Ukrayinı**, Kıyiv, Akademiya, 2014.

Lujnıtskıy, Hrıhor: **Ukrayinska Tserkva Mij Shodom İ Zahodom**, Fİladelfiya, Vıdavnıtstvo "Amerıka", 1954.

Lukaşova, L.L.: "Hedeon", **Pravoslavnaya Entsiklopediya**, C.X, Moskova, Moskovskiye Uçebniki, 2005, s. 517–518.

Lunyak, Y.: "Perebuvannya Yuriya Hmelnıtskogo U Turetskomu Poloni Za Svidçennyamı Frantsuzkoho Dıplomata De

la Krua", **Siçeslavskıy Almanah**, S.6, Dnipropetrovsk, 2001, s. 5-16.

Lurye, Vasiliy: **Russkoye Pravoslaviye Mejdu Kiyevom İ Moskvoy,** Moskva, Tri Kvadrata, 2010.

Lyikovskıy**,** Edvard: **Beresteyska Uniya (1596)**, Jovkva, Peçatnya OO. Vasılıyan, 1916.

Majewski, W.: "Opara Stefan", **Polski Słownik Biograficzny**, C.XXIV, Warszawa, 1979, s. 113.

Maksimoviç, Mihail: "Skazaniye O Mejigorskom Monastıre. Hlava Tretya", **Kıyivskiya Yeparhialnıya Vedomosti**, S.7, Kıyiv, 1865, s. 263-286.

Malılevskiy, İ.İ.: **Aleksandriyskiy Patriarh Meletiy Pihas İ Yeho Uçastiye V Delah Russkoy Tserkvi**, Kıyiv, Tipografiya Kievopeçerskoy Lavrı, 1872.

Malinin, V.: **Starets Eleazarova Monastırya Filotey İ Ego Poslaniya**, Kıyiv, Tipografiya Kiyevopeçerskoy Lavrı, 1901.

Marınıç, O. M.: "Relyef", **Ukrayinska Radyanska Entsyklopediya**, C.XI, Kıyiv, Poligrafknıha, 1984, s. 32-33.

Markeviç, Nikolay: **İstoriya Malorossii**, C.II, Moskva, Tipografiya Avgusta Semena, 1842.

Masters, Bruce: "Christians in a changing world", **The Cambridge History of Turkey** (edited by Suraiya Faroqhi), Vol. 3., Cambridge, Cambridge University Press, 2006, pp. 272-283.

"Materialı Dlya İstorii Russkoy Tserkvi", **Hristianskoye Çteniye**, S.11-12, Sankt-Peterburg, 1883, s. 670-738.

Maykov, L.N.: "Lev Orlov İ Yego Pismo K Rodstvennikam (1743), S Predisloviyem", **Russkiy Arhiv, İzdavayemıy Pri Çertkovskoy Biblioteke**, S.7-8, Moskva, 1868, s. 1058-1064.

Medlin, W.: **Moskow and East Rome**, Genève, Librairie E. Droz, 1952.

Mıtropolıt İlarion: **Knyaz Kostyantın Ostrozkıy İ Yoho Kulturna Pratsya**, Vinnipeg, The Christian Press Ltd., 1958.

Mıtsık, Y.: **Djerela Z İstoriyi Natsionalno-Vızvolnoyi Viynı Ukrayinskogo Narodu 1648-1658 rr.**, C.IV, Kıyiv, PP "Foliant", 2015.

Mıtsık, Y. A.: "Ohmativska Bıtva 1655", **Entsıklopediya İstoriyi Ukrayinı**, C.VII, Kıyiv, Naukova Dumka, 2010, s. 1704.

Mıtsık, Yuriy: **Sv. Petro Mohıla**, Harkiv, Bibkolektor, 2015.

Mıtsık, Yuriy: **Uman Kozatska İ Haydamatska**, Kıyiv, Vıdavnıçıy Dim "Kıyevo-Mohılanska Akademiya", 2002.

Mıtsık, Yuriy: "Yuriy Hmelnıtskıy", **Volodari Hetmanskoyi Bulavı**, Kıyiv, Varta, 1994, s. 237-252.

Mineralni Resursı Ukrayinı, Kıyiv, Geoinform Ukrayını, 2014.

Morozov, A.: "Sertsa Otdanıye Ellade", **Sertsa Otdanıye Ellade**, Nejin, 2009, s. 12-53.

Mulık-Lutsık, Yuriy: **Narıs İstoriyi Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvı**, C. II, Winnipeg, St. Andrew' College, 1979.

Murayev, A.N.: **Snoşeniya Rossii S Vostokom Po Delam Tserkovnım**, C. II, Moskva, Tipografiya III Otd. Sob. E. İ. V. Kantselyarii, 1860.

Murkos, G.: "Predisloviye Perevodçika", **Puteşestviye Antiohiyskogo Patriarha Makariya V Rossiyu V Polovine XVII Veka,** C. I, Moskva, Universitetskaya Tipografiya, 1896, s. III-X.

Müneccimbaşı Ahmed: **Sahaifü'l-Ahbar. Müneccimbaşı Tarihi**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1869.

Münir, M.: "İpşir Mustafa Paşa", **DİA**, C.22, İstanbul, TDV, 2000, s. 375–376.

Naima, Mustafa: **Tarih-i Naima**, Haz. Mehmed İpşirli, C. II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2007.

Naima, Mustafa: **Tarih-i Naima**, Haz. Mehmed İpşirli, C. III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2007.

Nalıvayko, Dmıtro: **Oçıma Zahodu, Retsepsiya Ukrayinı V Zahidniy Yevropi XI-XVIII St.**, Kıyiv, Osnovı, 1998.

Neale, John Mason: **A History of the Holy Eastern Church**, Vol. II, London, Joseph Masters, 1847.

Nikolayevskiy, P.: "İz İstorii Snoşeniy Rossii S Vostokom V Polovine XVII St.", **Hristianskoye Çteniye**, S. 1–2, Sankt-Peterburg, 1882, s. 245–267.

Nikolayevskiy, P.: "İz İstorii Snoşeniy Rossii S Vostokom V Polovine XVII St.", **Hristianskoye Çteniye**, S. 5–6, Sankt-Peterburg, 1882, s. 732–775.

Nikolayevskiy, P.F.: "Patriarşaya Oblast İ Russkaya Eparhiya V XVII V., **Hristianskoye Çteniye**, S. 1-2, Sankt-Peterburg, 1888, s. 150-189.

Novoselskiy, A. A.: **Borba Moskovskogo Gosudarstva S Tatarami V XVII Veke**, Moskva-Leningrad, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1948.

Ohiyenko, İvan: **İstoriya Ukrayinskoyi Literaturnoyi Movı**, Kıyiv, Naşa Kultura İ Nauka, 2004.

Ohiyenko, İvan: **Ukrayinska Tserkva Za Ças Ruyinı (1657-1687)**, Winnipeg, Ukrayinkse Naukove Pravoslavne Bohoslovske Tovarıstvo, 1956.

Ohiyenko, İvan: **Ukrayinska Tserkva**, C.II, Praha, Vıdavnıtstvo Yuriya Tışçenka, 1942.

Ohloblın, Oleksander: **Hetman İvan Mazepa Ta Yoho Doba**, New York-Paris-Toronto, Organizatsiya Oboronı Çotıroh Svobid Ukrayinı, 1960.

Ohloblın, Oleksander: **Moskovska Teoriya III Rımu V XVI-XVII St.**, Münih, Drukarnya Apostolskoyi Vizıtaturı, 1951.

Ojczyste Spominki w Pismach Do Dziejów Dawnéj Polski, Krakow, Nakładem Józefa Cypcera, 1845.

Okinşevıç, Lev: "Heneralna Rada Na Ukrayini-Hetmanşçını XVII-XVIII St.", **Pratsi Komisii Dlya Vıuçuvannya Zahidno-Ruskoho Ta Ukrayinskoho Prava**, C.VI, Kıyiv, 1929, s. 253-425.

Opisaniye Kiyevosofiyskaho Sobora İ Kıyivskoy İyerarhii, Kıyiv, Tipografiya Kievopeçerskoy Lavrı, 1825.

Oreus, I.I.: «Turetskiye Voynı Rossii», **Entsıklopediçeskiy Slovar Brokgauza İ Efrona**, C.XXXIV, Sankt-Peterburg, Tipolytohrafiya Aktsionernogo Obşçestva Brokhauz–Efron, 1902, s. 122-159.

Ostapchuk, Victor: "Cossack Ukraine In and Out of Ottoman Orbit, 1648–1681", **The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries**, Leiden and Boston, Brill, 2013, pp. 123-152.

"Otvet Klirika Ostrojskaho İpatiyu Poteyu 1598 Goda", **Russkaya İstoriçeskaya Biblioteka**, C.VII, Peterburg, Tipografiya A. M. Kotomina İ K., 1882, s. 377-432.

Öksüz, Mustafa: "Şemdânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,** İstanbul, 2009.

Özcan, Abdülkadir: "Çehrin Seferi", **DİA**, C.VIII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s. 249-251.

Özcan, Abdülkadir: "İbrahim Paşa, Kara", **DİA**, C.XXI, İstanbul, TDV Yay., 2000, s. 329-330.

Özcan, Abdülkadir: "Süleyman Paşa, Sarı", **DİA**, EK-2, İstanbul, TDV Yay., 2016, s. 541-544.

Öztürk, Mustafa: "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", **Türkler**, C.X, Ankara, Yeni Türkiye, 2002, s. 802-822.

Öztürk, Yücel: **Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1**, İstanbul, Yeditepe, 2004.

Pamuk, Şevket: **A Monetary History of the Ottoman Empire**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

Pamyatniki, İzdannıye Vremennoyu Komissyeyu Dlya Razbora Drevnih Aktov, C.III, Kıyiv, Universitetskaya Tipografiya, 1852.

Patriarşiy İ Sinodalno-Kanoniçeskiy Tomos, **Vestnik Pravoslavnoy Mitropolii V Polşçe**, S.8, Varşava, 30 Aprelya (Nisan) 1925, s. 1.

Pestuşko, V.-Uvarova, G.: **Geografiya. Pidruçnık Dla 8 Klasu**, Kıyiv, Heneza, 2016.

Petrovskıy, Mıkola: **Narısı İstoriyi Ukrayinı**, Kharkiv, Derjavne Vıdavnıtstvo Ukrayinı, 1930.

Petrovskıy, Mıkola: "Z Materialiv Do İstoriyi Ukrayinsko-Turetskıh Vzayemın", **Shidnıy Svit**, No:1-2, Kıyiv, 1997, s. 206-215.

Plokhy, S.: **Nalıvaykova Vira: Kozatstvo Ta Relihiya V Rannyomoderniy Ukrayini**, Kıyiv, Krıtıka, 2005.

Plokhy, Serhii: **The Gates of Europe. A History of Ukraine**, New York, Basic Books, 2015.

Plokhy, Serhii: **The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine**, Oxford, 2001.

Polonska-Vasılenko, Nataliya: **İstorıçni Pidvalını UAPTs**, Roma, PP. Basiliani - Via S. Giosafat, 1964.

Polonska-Vasılenko, N.: **İstoriya Ukrayinı**, C.I, Kıyiv, Lıbid, 1995.

Polonska-Vasılenko, N.: **Teoriya III Rımu V Rosiyi Protyagom XVIII Ta XIX Storiç**, Münih, Drukarnya Apostolskoyi Vizıtaturı, 1952.

Poznyak, S. P.: "Çornozemı Ukrayinı: Geografiya, Geneza İ Suçasnıy Stan", **Ukrayinskıy Geografiçnıy Jurnal**, No:1, Kıyiv, 2016, s. 9-13.

Pravila Pravoslavnoy Tserkvi S Tolkovaniyami Nikodima, Episkopa Dalmatinsko-İstriyskogo, C.I, Troitse-Serhiyeva Lavra, Otçiy Dom, 1996.

Pravila Svyatıh Apostol İ Svyatıh Otets S Tolkovaniyami, Moskva, Palomnik, 2000.

Pravila Svyatıh Vselenskih Soborov S Tolkovaniyami, Moskva, Palomnik, 2000.

Predisloviye, Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, C.I/V, Kıyiv, 1872, s. I-XI.

Prelovska, İ.: **Lıstı Hromadskıh Diyaçiv, Predstavnıkiv Ukrayinskoyi Naukı, Kulturı İ Tserkvı Do Ivana Ohiyenka (Mıtropolıta Ilariona) 1910—1969,** Kyyiv, Olena Teliha Publishers, 2011.

Pribavleniye K Opisaniyu Kıyivosofiyskaho Sobora İ Kiyevskoy İyerarhii. Opisaniye Kiyevosofiyskaho Sobora, Kıyiv, Tipografiya Kievopeçerskoy Lavrı, 1825.

Pritsak, Larısa: **Osnovni Mijnarodni Dogovorı Bohdana Hmelnıtskogo. 1648-1657 rr.**, Harkiv, Akta, 2003.

Pritsak, Omelyan: "Etımologiya Ta Zmist Nazvı Kozak", **Ukrayinskıy istorık**, No:3-4 (7-8), New York-Münhen, 1965, s. 76-78.

Pritsak, Omelyan: "Odın çı Dva Dogovorı Pılıpa Orlıka Z Tureççınoyu Na Poçatku Druhoho Desyatılittya Visimnadtsyatoho Stolittya?", **Ukrayinskıy Arheografiçnıy Şçoriçnık**, S.1, Kıyiv, 1992, s. 307-320.

Pritsak, Omelyan: "Polovtsi", **Ukrayinskıy İstorık**, No:1-2, New-York, 1973, s. 112-118.

Pritsak, Omelyan: "Soyuz Hmelnıtskogo Z Tureççınoyu 1648 roku", **Zapıskı Naukovogo Tovarıstva İm. Şevçenka**, Vol. 156, Münhen, 1948, s. 143-164.

Pritsak, Omelyan: "Şçe Raz Pro Soyuz Hmelnıtskogo Z Tureççınoyu 1648 Roku", **Ukrayinskıy Arheografiçnıy Şçoriçnık**, No: 2, Kıyiv, 1993, s. 177-192.

"Pro Kilkist' Ta Sklad Naselennya Ukrayını Za Pidsumkamı Vseukrayinskogo Perepısu Naselennya 2001 Roku", **Derjavnıy Komitet Statıstıkı Ukrayını**, (Çevrimiçi) http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/, 6 Temmuz 2018.

Prokopyuk, O.B.: "Kiyevskaya Eparhiya V 1686-1786 gg. (Na Territorii Rossiyskoho Gosudarstva)", **Pravoslavnaya Entsiklopediya**, C. 33, Moskova, Moskovskiye Uçebniki, 2013, s. 174-181.

Pro Zatverdjennya Pravyl Napısannya Ukrayinskıh Heohrafiçnıh Nazv Na Kartah Ta V İnşıh Vıdannyah, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-14#n13, (ET: 01.07.2018).

Puteşestviye Antiohiyskogo Patriarha Makariya V Rossiyu V Polovine XVII Veka, Opisannoye Yego Synom Arkhidiakonom Pavlom Aleppskim, C.II, Moskva, Universitetskaya Tipografiya, 1897.

Pyatnitskiy, Y.A.: "Jalovannaya Gramota 1689 Goda Monastıryu Sv. Ekaterını Na Sinaye", **Rossiya İ Hristianskiy Vostok**, C.II-III, Moskva, 2004, s. 434-450.

Quartaert, Donald: **The Ottoman Empire, 1700-1922**, New York, Cambridge University Press, 2005.

Racine, Louis: **Memoires sur la vie de Jean Racine**, C.II, A Lausanne et a Geneve, 1747.

Ransimen, S.: **Velikaya Tserkov' V Plenenii**, Sankt-Peterburg, İzdatelstvo Olega Abışko, 2006.

Rasim, Ahmed: **Osmanlı Tarihi (Seçmeler)**, İstanbul, Devlet Kitapları, 1968.

Râşid, Mehmed Efendi: **Târîh-i Râşid ve Zeyli (1071-1114/1660-1703)**, İstanbul, 2013.

Rawita-Gawroński, F.: **Ostatni Chmielniczenko: Zarys Monograficzny**, 1640-1679, Poznan, "Ostoji", 1919.

Relihiyni Organizatsiyi V Ukrayini, https://risu.org.ua/ua/index/resourses/statistics/ukr_2019/75410/ (ET: 18.07.2019).

Relihiyno-İnformatsiyna Slujba V Ukrayini, https://risu.org.ua/, (ET: 18.07.2019).

Riedlmayer, A.-Ostapchuk V.: "Bohdan Xmel'nyc'kyj and the Porte: A Document from the Ottoman Archives", **Harvard Ukranian Studies**, Vol. 8, No:3-4, (1984), pp. 453-473.

Rigelman, Aleksandr: **Letopisnoye Povestvovaniye O Maloy Rossii İ Eya Narode İ Kozakah Voobşçe**, C.II/IV, Moskva, Universitetskaya Tipografiya, 1847.

Rogozhın, N.: "Rus Diplomatların Raporlarında Osmanlı Devleti (XVI-XIX. Yüzyıllar)", **Osmanlı**, C. I, Ankara, Ankara, Yeni Türkiye. Yayınları, 1999, s. 527-536.

Rogozhın,N.-Boguslavskiy, A.: "Fond 89-Snoşeniya Rossii S Turtsiyey". **Posolskiye Knigi Kontsa XV-Naçala XVIII vv.**

http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Russ/XVI/Posolbook/PosolBook.html#fd89, (ET: 21.07.2018).

Rudakov, V. E.: "Holmskaya Yeparhiya", **Entsiklopediçeskiy Slovar Brokgauza İ Efrona**, C.XXXVIIa, Sankt-Peterburg, Tipolytohrafiya Aktsionernogo Obşçestva Brokhauz–Efron, 1903, s. 520-521.

Rypka, Jan: "Další Přispěvek ke Korespondenci Vysokй Porty S Bohdanem Chmelnickym", **Časopis Narodniho Musea**, C.105, Praha, 1931, s. 209-231.

Sahan, Oleksanrd: **Yedına Ukrayinska Pomisna Pravoslavna Tserkva**, Kıyiv, Svit Znan, 2017.

Saka, P.: Derviş Abdullah - Risale-i Teberdariyye Fi Ahval-i Darü'sSa'ade, Değerlendirme Çeviri - Metin, Marmara

Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2007.

Salman, İ. - İbatullin, M. İ.: "Rol İ Mistse Ukrayinskıh Tovarovırobnıkiv Na Svitovomu Rınku M'yasa İ M'yasoproduktiv", **İnvestıtsiyi: Praktıka Ta Dosvid**, No:20, Kıyiv, 2015, s. 43-46.

Sas, P.M.: "Rigelman Oleksandr İvanovıç", **Entsıklopediya İstoriyi Ukrayinı**, C.IX, Kıyiv, Naukova Dumka, 2012, s. 217-218.

Sas, P. M.: "Sarmatızm", **Entsıklopediya İstoriyi Ukrayinı**, C. IX, Kıyiv, Naukova Dumka, 2012, s. 459-460.

Sebta T.- Sinkevıç, N.: "Pidtverdjuvalna Hramota Petra I 1708 R. Şçodo Postavlennya Na Kıyivs′ku Mıtropoliyu Yoasafa (Krokovskoho): İstoriya, Proveniyentsiya Ta Publikatsiya Dokumenta", **Ukrayinskıy İstorıçnıy Jurnal**, S. 5, Kıyiv, 2018, s. 136-162.

Senyutovıç, Vyaçeslav "Ostap Daşkovıç (Daşkevıç)-Vojd Kozatskıy", **Ukrayinskıy İstorık**, No:1-3 (21-23), New York, 1969, s. 118-126.

Sergiyçuk B. - Sergiyçuk V.: **Na Meji Dvoh Svitiv**, Kıyiv, PP Sergiyçuk M.İ., 2012.

Sereda, Oleksandr: **Osmansko-Ukrayinske Stepove Porubijja V Osmansko-Turetskıh Cerelah XVIII St.,** Odesa, Astroprınt, 2015.

Shaw, Stanford: **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, Vol. I, Cambridge University Press, 1976.

Siçınskıy, Volodımır: Veja İ Dim Kornyakta U Lvovi, **Bohosloviya**, C.IX/4, Lviv, 1932, s. 287-304.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa: **Silahdar Tarihi (1090-1106)**, C.II, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1928.

Skoçılyas, İgor: **Halıtska (Lvivska) Yeparhiya XII-XVIII Stolit: Orhanizatsiyna Struktura Ta Pravovıy Status**, Lviv, Vıdavnıtstvo UKU, 2010.

Skoçılyas, İ.Y.: "Polske "Pravo Patronatu" Ta Osoblyvosti Pravovoho Stanovyshcha Halytskoyi (Lvivskoyi) Yeparkhiyi V XV–XVII Stolittyah", **Visnyk Lvivskoyi Komertsiynoyi Akademiyi**, S.10, Lviv, 2011, s. 101-106.

Skoçılyas, I. Y.: "Terıtoriya yak Sakralnıy Prostir Ta Regulyarnıy Partıkulyarızm Ruskoyi Tserkvı: Prıklad Podillya XIV-XVIII Stolit", **Kościół Unicki w Rzeczypospolitej**, Białystok, Wydawnictwo IBnDKE 2010, s. 133-174.

Smirnov, N.A.: **Rossiya İ Turtsiya V XVI-XVII vv.**, C.II, Moskova, 1946.

Smirnov, V.D.: **Krımskoye Hanstvo Pod Verhovenstvom Ottomanskoy Portı Do Naçala XVIII Veka**, Sankt-Peterburg, Universitetskaya Tipografiya, 1887.

Smoliy, V. - Stepankov, V.: **Petro Doroşenko. Politıçnıy Portret**, Kıyiv, Tempora, 2011.

Smotrıtskıy, Meletiy: "Trenos, Tobto Plaç", **Ukrayinski Humanistı Epohy Virdrodjennya. Antolohiya**, C.II, Kıyiv, Naukova Dumka, 1995, s. 284-332.

Sobieski, Jan: **Listy Do Zony Marii Kazimiery,** Krakow, Wyd. A.Z. Helcel, 1860.

Sobraniye Gosudarstvennıh Gramot İ Dogovorov, Hranyaşçihsa V Gosudarstvennoy Kollegii İnostrannıh Del, C.III, Moskva, Tipografiya S. Selivanovskago, 1822.

Sobraniye Gosudarstvennıh Gramot İ Dogovorov, Hranyaşçihsa V Gosudarstvennoy Kollegii İnostrannıh Del, C.IV, Moskva, Tipografiya S. Selivanovskago, 1826.

Solov'yanenko, Nina: "Vıkorıstannya Zemelnıh Resursiv Ukrayinı Na Suçasnomu Etapi Rozvıtku Produktıvnıh Sıl", **Zemlevporyadnıy Visnık**, No:7, Kıyiv, 2012, s. 41-44.

Solovyov, S. M.: **İstoriya Rossii S Drevneyşih Vremen**, C.I/I-V, Sankt-Peterburg, Tipografiya Tovarişçestva "Obşçestvennaya Polza", 1896.

Solovyov, S. M.: **İstoriya Rossii S Drevneyşih Vremen**, C.II/VI-X, Sankt-Peterburg, Tipografiya Tovarişçestva "Obşçestvennaya Polza", 1896.

Solovyov, S. M.: **İstoriya Rossii S Drevneyşih Vremen**, C.III/XI-XV, Sankt-Peterburg, Tipografiya Tovarişçestva "Obşçestvennaya Polza", 1896.

Solovyov, S. M.: **İstoriya Rossii S Drevneyşih Vremen**, C.IV/XVI-XX, Sankt-Peterburg, Tipografiya Tovarişçestva "Obşçestvennaya Polza", 1896.

Sonyel, Salahi R.: **Minorities and The Destruction of The Ottoman Empire**, Ankara, TTK Yayınları.

Stamatopoulos, Dimitris: "Çhapter 5. The Poor Men of Christ and their Leaders. Wealth and Poverty within the Christian Orthodox Clergy of the Ottoman Empire (18th-19th c.)", **Wealth in the Ottoman and Post-Ottoman Balkans: A Socio-Economic History**, London, New York, I.B.Tauris, 2016, s. 85-102.

Stanislavskıy, V.: "Hetman Pravoberejnoyi Ukrayinı Andriy Mogıla", **Ukrayinskıy İstorıçnıy Jurnal**, S.4, Kıyiv, 2002, s. 110-121.

Stanislavskıy, V.: "Statti" İvana Samoylovıça Şçodo "Viçnogo Mıru", **Ukrayina V Tsentralno-Shidniy Yevropi**, S. 1, Kıyiv, 2000, s. 348-385.

Stateynıy Spisok Stolnika Vasiliya Tyapkina İ Dyaka Nikitı Zotova, Posolstva V Krım V 1680 Hodu, dlya Zaklyuçeniya Bahçisarayskoho Dohovora, Odessa, Gorodskaya Tipografiya, 1850.

Stradomskiy, A.: "Lazar Baranoviç, Arhiyepiskop Çernigovskiy İ Novgorodseverskiy (okonçaniye)", **Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşçeniya**, C. LXXV (Avgust), Sankt-Peterburg, 1852, s. 37-104.

Stradomskiy, A.: "Lazar Baranoviç, Arhiyepiskop Çernigovskiy İ Novgorodseverskiy", **Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşçeniya**, C.LXXV (İyul), Sankt-Peterburg, 1852, s. 1-36.

Strelçevskiy, S. K.: "K Voprosu O Snoşeniyah Polşi S Kozakami V 1657-1659 Hodah", **Universitetskiya İzvestiya**, No:9, Kıyiv, 1873, s. 15.

Stremouhov, D.: "Moskva-Tretiy Rim: istoçnik doktrını", **İz İstorii Russkoy Kulturı. Kıyivskaya İ Moskovskaya Rus**, C.II/I, Moskova, 2002, s. 425-441.

Studınskıy, Kırılo: "Adelfotes", Gramatıka Vıdana U Lvovi V R. 1951, **Zapıskı NTŞ**, C.VII, Lviv, 1895, s. 3-4.

Subtelnıy, Orest: **Ukrayina. İstoriya**, Kıyiv, Lıbid, 1991.

Suşınskıy, B.I.: **Kozatski Vojdi Ukrayinı: İstoriya Ukrayinı V Obrazah Yiyi Vojdiv Ta Polkovodtsiv XV-XIX stolittya**, C.II, Odesa, VMV, 2004.

Şelyag-Sosonko, Y.: "Roslınnıy Svit", **Ukrayinska Radyanska Entsyklopediya**, C.XI, Kıyiv, Poligrafknıha, 1984, s. 49–53.

Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi : **Mür'i't-Tevarih**, İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1922.

Şevçenko, İhor: **Ukrayina mij Shodom İ Zahodom**, Lviv, Jovkivska Drukarnya "Misioner", 2001.

Şevçenko, O.: "Pro Pidporyadkuvannya Kıyivskoyi Mıtropoliyi Moskovskomu Patriarhatovi Naprıkintsi XVII St.", **Ukrayinskıy İstorıçnıy Jurnal**, S.1(394), Kıyiv, 1994, s. 54-61.

Şlyapkin, İ. A.: **Svyatoy Dimitriy Rostovskiy İ Ego Vremya (1651-1709) (Prilojeniya)**, Sankt-Peterburg, Tipografiya İ Khromolitografiya A.Tranşel, 1891.

Şubinskiy, S.N.: **İstoriçeskiye Oçerki İ Rasskazı**, Sankt-Peterburg, Tipografiya A.S. Suvorina, 1911.

Tairova-Yakovleva, T.G.-Muşçinskaya, V.V.-Bagro, A.V.: **Malorossiyskiye Dela: Opisi Fonda № 124 Rosiyskogo Gosudarstvennogı Arhiva Drevnih Aktov**, Moskva, Drevlehranilişçe, 2016.

Talberg**,** N.: **İstoriya Russkoy Tserkvi**, Moskva, İzdaniye Stretinskoho Monastırya, 1997.

Tayyâr-zâde Atâ: **Osmanlı Saray Tarihi: Târîh-i Enderûn**: 5 Cilt, Haz. Mehmed Arslan, İstanbul, Kitabevi, 2010.

Ternovskiy, S.: "İssledovaniye O Podçinenii Kıyivskoy Mitropolii Moskovskomu Patriarhatu", **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, Kıyiv, Gubernskaya Tipografiya, 1872.

Predisloviye, **Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii**, C.I/V, Kıyiv, 1872, s. I-XI.

The Ecumenical Throne and the Church of Ukraine: The Documents Speak, https://www.patriarchate.org/theological-and-other-studies (ET: 03.11.2018).

The Travels of Macarius, Patriarch of Antioch: Written by His Attendant Archdeacon, Paul of Aleppo, C. I, London, Oriental translation fund., 1836.

The Travels of Macarius, Patriarch of Antioch: Written by His Attendant Archdeacon, Paul of Aleppo, C.II, London, Oriental translation fund., 1836.

Toloçko, O. P.: "Normanska Problema", **Entsıkpolediya İstoriyi Ukrayinı**, C.VII, Kıyiv, 2010, s. 491-493.

Toraman, Ö.- Uçurum M.: "Alternatif Fosil Enerji Kaynağı: Bitümlü Şeyl", TÜBAV Bilim Dergisi, C. 2, S. 1, Niğde, 2009, s. 38.

Tuğluca, Murat: **Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi**, Ankara, TTK, 2016.

Tukin, Cemal: "Girit", **DİA**, C.14, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, s. 85-93.

Turanlı F.G.: "The military cooperation between the Crimean Khanate and the Zaporozhian Host in the second quarter

of the XVIIth century", **Shidnoyevropeyskıy Istorıçnıy Visnık**, 11, Kyiv 2019, s. 39-55.

Turanlı F.G.: "Zaporog Kazaklarının Güney Karadeniz Sahillerine Düzenledikleri Seferler", **Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi, Sempozyum-III**, Kocaeli, 2017, s. 703-722.

Turanlı, F.G.: "Ukrayins′ki Kozakı: Pohody Na Pivdenni Berehı Çornoho Morya", **Hileya: Naukovıy Visnık**, S. 118, Kıyiv, 2017, s. 7-17.

Tyapinskiy, Vasilei: "Predmova", **Kıyivskaya Starina**, S.1, Kıyiv, 1889, s. 1-9.

Udod, G.: **Prıyednannya Ukrayinskoyi Tserkvı Do Moskovskogo Patriarhatu 1686**, Vinnipeg, Vıdavnıtstvo UGPTS, 1972.

"Ukraine-United Nations Statistics Division", United Nations, (Çevrimiçi) http://data.un.org/CountryProfile.aspx?crname=Ukraine, 6 Temmuz 2018.

Ulyanovskıy, V. I.: **Tserkva V Ukrayinskiy Derjavi 1917-1920 Rr. (Doba Hetmanatu Pavla Skoropadskoho)**, Kıyiv, Lıbid, 1997.

Ulyanovskıy, V. I.: **Tserkva V Ukrayinskiy Derjavi 1917-1920 Rr. (Doba Ukrayinskoyi Tsentralnoyi Radı)**, Kıyiv, Lıbid, 1997.

Ulyanovskiy, V.: **Smutnoye Vremya**, Moskova, Yevropa, 2006.

Uspenskiy, F.: **Kak Voznik İ Rozvivalsya V Rosii Vostoçnıy Vopros**, Tipografiya E. Evdokimova, Sankt-Peterburg, 1887.

Ustryalov, N.: **İstoriya Tsarstvovaniya Petra Velikago**, C.I, Sankt-Peterburg, Tipografiya II Otd. Sob. E. İ. V. Kantselyarii, 1858.

Ustryalov, N.: **Skazaniya Knyaza Kurbskaho**, Sankt-Peterburg, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, 1868.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, C.III/1, Ankara, TTK Yay, 1973.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, C.III./2, Ankara, TTK Yay., 2011.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, C.IV/2, Ankara, TTK Yay., 2011.

3 Numaralı Mühimme Defteri: 966- 968/1558-1560 (Özet ve Transkripsiyon), Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1993.

Vasilenko, Nikolay: "Mitropolitı Yugo-Zapadnoy Rusi", **Entsiklopediçeskiy Slovar Brokgauza İ Yefrona**, C. XIX, Sankt-Peterburg, Semenovskaya Tipo-Litographiya, 1896, s. 468-469.

Vasiliev, A.A.: **The Goths in The Crimea**, Cambridge-Massachusetts, Mediaeval Academy of America, 1936.

Veliçko, Samoil: **Letopis Sobıtiy V Yugo-Zapadnoy Rossii V XVII Veke, 1720,** C.I, Kıyiv, Lito-Tipografiçeskoye Zavedeniye İosifa Valnera, 1848.

Veliçko, Samoil: **Letopis Sobıtiy V Yugo-Zapadnoy Rossii V XVII Veke, 1720,** C.II, Kıyiv, Lito-Tipografiçeskoye Zavedeniye İosifa Valnera, 1851.

Veliçko, Samoil: **Letopis Sobıtiy V Yugo-Zapadnoy Rossii V XVII Veke, 1720,** C.III, Kıyiv, Lito-Tipografiçeskoye Zavedeniye İosifa Valnera, 1855.

Veliçko, Samoil: **Letopis Sobıtiy V Yugo-Zapadnoy Rossii V XVII Veke, 1720,** C.IV, Kıyiv, Tipografiya Fedorova, 1864.

Veselovskiy, S.B.: **Dyaki İ Poddyaçiye XV-XVII vv.**, Moskva, Nauka, 1975.

Vetochnikov, Konstantinos: "La 'concession' de la métropole de Kyiv au patriarche de Moscou en 1686: Analyse canonique", **Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies, Belgrade, 22-27 August 2016: Round Tables, Edited by Bojana Krsmanović, Ljubomir Milanović**, Belgrade, 2016, s. 780-784.

Vışenskıy, Ivan: **Vıbrani Tvorı**, Kıyiv, Vıdavnıtstvo "Dnipro", 1972.

Vlasovskıy, İvan: **Narıs İstoriyi Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvı**, C.I, New-York, UPTS V ZDA, 1955.

Vlasovskıy, İvan: **Narıs İstoriyi Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvı**, C.II, New-York, UPTS V ZDA, 1990.

Vlasovskıy, İvan: **Narıs İstoriyi Ukrayinskoyi Pravoslavnoyi Tserkvı**, C.III, New-York, UPTS V ZDA, 1957.

Vovk, O. B.: "Konstıtutsiya Pılıpa Orlıka: Orıhinal Ta Yoho İstoriya", **Politıçni İnstytuty Ta Protsesı,** S. 1, Kyiv, 2016, s. 145-166.

Voznyak, M.S.: **İstoriya Ukrayinskoyi Literaturı**, C. II, Lviv, Svit, 1992.

Vossoyedineniye Ukrainı S Rossiyey, Dokumentı İ Materialı V Treh Tomah, C.III, Moskva, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1953.

Yakovenko, Nataliya: **Narıs İstoriyi Serednyoviçnoyi Ta Rannyomodernoyi Ukrayinı**, Kıyiv, Krıtıka, 2006.

Yakovenko, Nataliya: **Narıs İstoriyi Ukrayinı**, Kıyiv, Geneza, 1997.

Yakovenko, Nataliya: «Ukrayinska Kultura XVII St. Yak Poşuk "Tretogo Şlahu", Şlyah U Çotırı Stolittya: **Materialı Mijnarodnoyi Naukovoyi Konferentsiyi "AD Fontes-Do Djerel" Do 400-yi Riçnıtsi Zasnuvannya Kıyivo-Mohılyanskoyi Akademiyi**, Kıyiv, NUKMA, 2015, s. 12-23.

Yakovenko, Nataliya: **Ukrayinska Şlyahta Z Kintsya XIV-do Seredını XVII Stolittya. Volın İ Tsentralna Ukrayina**, Kıyiv, Krıtıka, 2008.

Yakovliv, Andriy: "Ukrayinsko-Moskovski Dogovorı V XVII-XVIII Vikah", **Ukrayinskıy İstorıçnıy Jurnal**, S.1, Kıyiv, 1994, s. 129-138.

Yavornıtskıy, Dmıtro: **İstoriya Zaporizkıh Kozakiv**, C.I, Lviv, Svit, 1990.

Yefimenko, G. - Kulçıtskıy, S.: "Kordonı Derjavni Ukrayinı", **Entsıklopediya İstoriyi Ukrayinı**, C.V, Kıyiv, Naukova Dumka, 2008, s. 137-148.

Yemtsev, V.: "Rozvıtok Svitovogo Rınku Moloka V İsnuyuçomu Konkurentnomu Seredovışçi", **Prodovolça İndustriya APK**, No:6, Kıyiv, 2014, s. 7-11.

Yerınyuk, R.: "Pidporyadkuvannya Kıyivskoyi Mıtropoliyi Moskovskiy Patriarhiyi 1685-86", **Yuvileynıy Zbirnık Prats Naukovogo Kongresu U 1000-littya Hrışçennya Rusı-Ukrayinı**, Münhen, 1988/1989, s. 732-750.

Yevsyeyeva, T. M.: **Rosiyska Pravoslavna Tserkva V Ukrayini 1917–1921 rr.: Konflikt Natsionalnıh İdentıçnostey U Pravoslavnomu Poli**, Kıyiv, İnstıtut İstoriyi Ukrayinı NANU, 2005.

Yücel, Mualla Uydu: "Hazar Kağanlığı", **Türkler**, C. II, Ankara, Yeni Türkiye, 2002 s. 448-452.

Yücel, Mualla Uydu: **İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler**, Ankara, TTK Yay., 2007.

Yücel, Mualla Uydu "İsnuvannaya Turkıv Na Teritoriy Ukrayni U IX-XIII Storiççayah", **Ukrayna-Tureççina: Mınule, Suçasne Ta Maybutne,** Kıyiv, Deneb, 2004, s. 180-212.

Yücel, Mualla Uydu: "Kıpçaklar", **DİA,** C. 25, İstanbul, TDV Yay., 2002, s. 420-421.

Zaborovskiy, L.V.: **Rossiya, Reç Pospolitaya İ Şvetsiya V Seredine XVII V.,** Moskva, Nauka, 1981.

Zakharii, Roman: **A Review of Modern Historiography and Major Sources on Varangian Controversy and Other Scandinavian Concepts of The Origins of Rus**, The University of Oslo (Basılmamış Doktora Tezi), Oslo, 2002.

Zakon Ukrayiny Pro Vnesennya Zminy Do Statti 12 Zakonu Ukrayiny,

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-19, (ET: 18.07.2019).

Zızıkin, M.V.: **Patriarh Nikon: Eygo Gosudarstvennıye İ Kanoniçeskiye İdei**, C.II, Varşava, Sinodalnaya Tipografiya, 1934.

Zızıkin, M.V.: **Patriarh Nikon: Eygo Gosudarstvennıye İ Kanoniçeskiye İdei**, C.III, Varşava, Sinodalnaya Tipografiya, 1939.

Znamenskiy, P.V.: **Rukovodstvo K Russkoy Tserkovnoy İstorii**, Kazan, Universitetskaya Tipografiya, 1880.

Zorin, A.: **Kormya Dvuglavogo Orla. Literatura İ Gosudarstvennaya İdeologiya V Rossii V Posledney Treti XVIII-Pervoy Treti XIX Veka**, Moskova, Novoye Literaturnoye Obozreniye, 2004.

Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego wojewody chełmińskiego do Turcyi w latach 1677-1678, Warszawa, Nakł. Świdzińskich İ Ordynacyi Krasińskich, 1907.

EKLER

Ek 1: XVI-XVII. Yüzyıldaki Kıyiv Metropolitliği Haritası

Kaynak: Likbez, İstorıçnıy Front, Haritacı Dmıtro Vortman, http://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-kiyivska-mitropoliya-ta-inshi-pravoslavni-tserkvi-pered-1686-r-karti.html (ET: 14.05.2019).

Ek 2: BELGELER

Ek 2, Belge I: "1686–1687 Tarihli Atik Şikâyet Defteri". 1686 Tarihli Moskova Elçiliğinin Faaliyetine Dair 16 ve 17 Sayfaları.

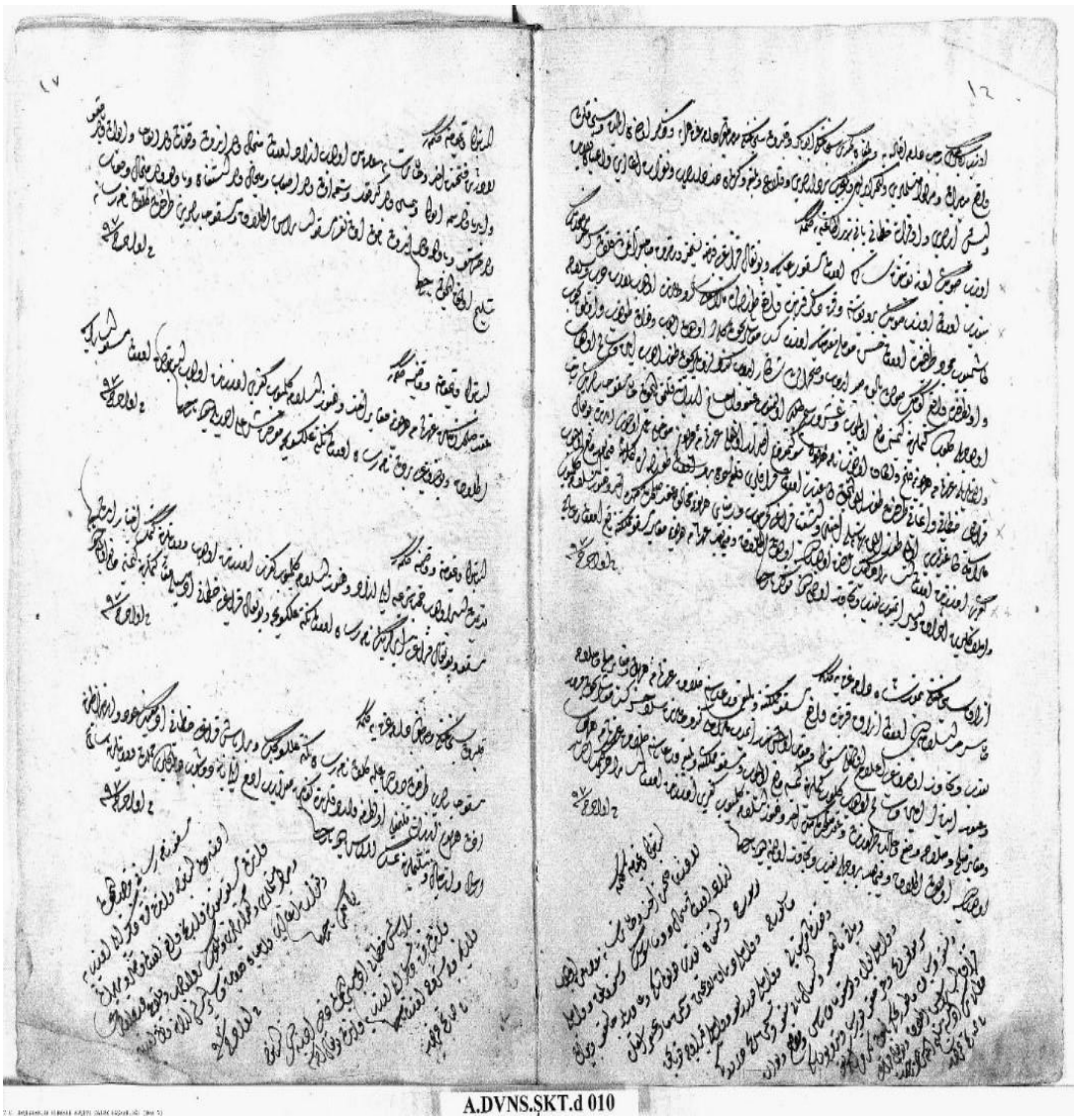

Kaynak: BOA, A. DVNS, ŞKT, d. 01, s. 16–17.

<u>Ek 2, Belge I</u>, Latinize Edilmiş Metni:

[s. 16/h. 54]

Özi Beylerbeyisi Receb -dâme ikbâluhû-'ya ve Doğangeçidi Sancakbeyi Ebûbekir ve Kılburun Sancakbeyi Mustafa -dâme izzuhû-'ya ve zikr olunan eyâlet ve sancaklarda vâkı‘ mîr-i mîrân ve mîrlivâ mütesellimleri ve kethudâ yerleri ve yeniçeri serdârları ve kılâ‘ ve palanga ve kirman dizdârları ve neferât ağaları ve a‘yân-ı vilâyet ve iş erleri ve Ukrayna Hetmanı Yani -zîde itâ‘tuhû-'ya hüküm ki, Özi suyunun öte yakasında sâkin olan Moskov re‘âyâsı ve Potkal Kazâğı kabza-i teshîr-i tasarruf-ı Sâhib-kıranımıza kalan serhadd-i mansuremin sınırı olan Özi suyunun berü yakasına ve Karadeniz kurbünde vakı‘ tuzlalarda mademki kendü hâllerinde olup, âlât-ı harb ve silah taşımayup, mücerred tarafında olan hüsn-i muâmele muktezâsı üzre kesb-i ma‘âşları-çün geleler odun alup, ve kovan tutup, otlak biçüp ve ol tarafda vâkı‘ küçük sulardan balık sayd edüp, ve sahralarda şikâr edüp, kendü lüzûmları içün tuz alup emîn ü sâlim olup, ol vechile gelüp gitmelerine kimesne mâni‘ olmayup, öşr ve rüsum taleb olunmayup afv ve ihsânım erzânî kılınmak içün hâlâ Moskov çarlarının recâ ve iltimâslarıyla ahidnâme-i hümâyûnuma zam ve ilhâk olunup, nâme-i hümâyûnum-ı şevket-makrûnun ısdâr olmağla ahidnâme-i hümâyûnum mûcebince amel olunup, ellerinde Potkal Kazâğı Hetmanı ve atmanı tarafından tuz almak içün kâğıdı olan kazâkları kal‘alar da tuzlalara gitmelerine fî-mâ-ba‘d mâni‘ olmayup, madem ki kâğıdları olmaya tuz almak behânesiyle ecnebi ve eşkıyâ kazâğı girmeyüp, rızâ-yı hümâyûnuma muhâlif akd-i sulhdan sonra ahz ve henüz İslâm'a gelmeyüp, küfri üzerinde olan üserâ her kimin elinde olursa olsun ıtlâk ve fî-mâ-ba‘d ahidnâme-i hümâyûnuma mugāyir Moskov memleketine tâbi‘olan re‘âyâyı ve emlâkların ihrâk ve esîr etmeyüp, te‘addî ve tecâvüz olunmaya deyü müekked yazılmışdır.

Fî evâhir-i C[umâde'l-âhıre] sene [10]97.

[s. 16/h. 55]

Azak Sancağıbeyi Timurşah -dâme izzuhû-'ya hüküm ki, hâlâ serhad-i İslâmiyye'de olan Azak kurbünde vâkı‘ Moskov memleketine ve palanga re‘âyâsına hılâf-i ahidnâme-i hümâyûn ve mugāyir-i sulh u salâha te‘addî ve tecâvüz olduğu i‘lâm olunmağla mes’ûl ve mu‘âteb olmuşsundur. İmdi madem ki kendü hâllerinde silâhsız kesb-i ma‘âşları-çün mürûr u ubûr edeler emîn ü sâlim olup, gelüp gitmelerine kimesne

mâni‘ olmayup, Moskov memleketine ve palanga re‘âyâsına hılâf-i ahidnâme-i hümâyûn ve mugāyir-i sulh u salâha vaz‘ u halet zuhûrundan ve akd-i sulhdan sonra ahz ve henüz İslâm'a gelmeyüp, küfrü üzerinde olan üserâ her kimin elinde olursa olsun ıtlâk ve fî-mâ-ba‘d bir vechle te‘addî ve tecâvüz olunmaya deyü yazılmışdır.

Fî evâhir-i C[umâde'l-âhıre] sene [10]97.

[s. 16/h. 56]

İstanbul kāim-makāmına hüküm ki, (…) fethinde ahz ve hâlâ Tersâne-i Âmîremde olup, azâd olan Mihal Domasoski ve Sinolmak ve Vasili Yuri ve Stefan Teodori Kolomaski ve Avrilir Caliskov ve Yivan Maslovic ve Vasili (...) Lancelott ve Semire Maricmer Skala ve Kuzma Mazkali ve Vasili (...) ve Vasili Kravcha Kurick ve banı Malniçokof ve Stefal banı Niko ve Semiraseric (...) ve Vasil Poul (...) ve Maksim Bolan (...) Trobolaski ve Niko ve (...) Maturicki yanında yirmi iki nefer Kosak üserâsı ve Potkal Kosak'ı Hetmanın âdemisine teslîm eyleyesiz deyü yazılmışdır.

Fi't-târîhi'l-mezbûr.

[s. 17/h. 57]

İstanbul kāim-makāmına hüküm ki, (...) fethinde ahz ve hâlâ Tersâne-i Âmirende olup azad olan Mihail veledi Andon ve Kuzma? veled-i İvan veled-i (...) veled-i (...) Sem? İvan ve Kirkor Veled-i (...) veled-i (...) ve Mihail veled-i Stefan (...) Mihail ve (...) veled-i Hristo (...) Andon (...) nâmında on nefer Moskov üserâsı ıtlâk ve Moskov çarları tarafından gelen nâme-resâna teslîm olunmak içün yazılmışdır.

Fî evâhir-i C[umâde'l-âhıre] sene [10]97.190

[s. 17/h. 58]

İstanbul kāim-makāmına hüküm ki, Ve akd-i sulhdan sonra ahidnâme-i hümâyûnuma mugāyir ahz ve henüz İslâm'a gelmeyüp, küfrü üzerinde olup, İstanbul'da olan Moskov üserâsı ıtlâk bulunduğu yerden nâme-resân olan Nekta Aleksevic ma‘rifetiyle şer‘ıle alıverile yazılmışdır.

Fî evâhir-i C[umâde'l-âhıre] sene [10]97.

[s. 17/h. 59]

İstanbul kāim-makāmına ve kādîsına hüküm ki, Kadîmden esîr olup, hüccet-i şer‘ıye ile azâd ve henüz İslâm'a gelmeyüp, küfrü üzerinde olup, vilâyetlerine gitmek ihtiyâr eden Moskov ve Potkal Kosak'ı esîrlerinin nâme-resân olan Nekta Aleksevic

ve Potkal Kosak'ı Hetmanı âdemisiyle ma‘an gitmelerine kimesne mâni‘ olmaya deyü yazılmışdır.

Fî evâhir-i C[umâde'l-âhıre] sene [10]97.

[s. 17/h. 60]

Kılburun Sancakbeyi Mustafa -dâme izzuhü-'ya hükümki: Moskov çarları tarafından Devlet-i Aliyye'ye gelen nâme-resân Nekta Aleksevic ve Barabaş Kosak'ı Hetmanı âdemisin avded avd u insiraflarına izn-i hümâyûnum erzânî kılınmağla ol tarafa vardıklarında kifâyet mikdârı âdem ile yanına düşüp ve bildikleri mahalden vilâyetlerine sâlimen irsâl ve isâl ve tesellümlerine temessük alasın deyü yazılmışdır.

Fî evâhir-i C[umâde'l-âhıre] sene [10]97.

[s. 17/h. 61]

Moskov nâme-resânı mezbûr içün Edirne'den İstanbul'a ve andan Karadeniz ile Özi'ye ve andan Moskov sınırına varınca vâkı‘ olan kādîlar ve mîr-i mîrân ve mîrlivâ mütesellimleri ve kethudâ yerleri ve yeniçeri serdârları ve kıla‘ dizdârları ve neferân ağaları ve â’yân-ı vilâyet ve sâ’ir iş erlerine kanûn üzre yol hükmü yazılmışdır.

Fî evâhir-i C[umâde'l-âhıre] sene [10]97.

[s. 17/h.62]

Barabaş Hetmanı âdemisi içün dahi Edirne'den İstanbul'a ve andan Karadeniz ile Özi'ye ve andan Potkal adasına varınca vech-i meşrûh üzre yazılmışdır.

Fi't-târîhi'l-mezbûr.

Kaynak: M. Demir, 1686–1687 (h.1097-1098) Tarihli Atik Şikâyet Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2010, s.188-191.

<u>Ek 2, Belge II</u>: Sadrazam Süleyman Paşa'nın Moskova Knyazı Golitsın'a 1686 Tarihli Mektubu

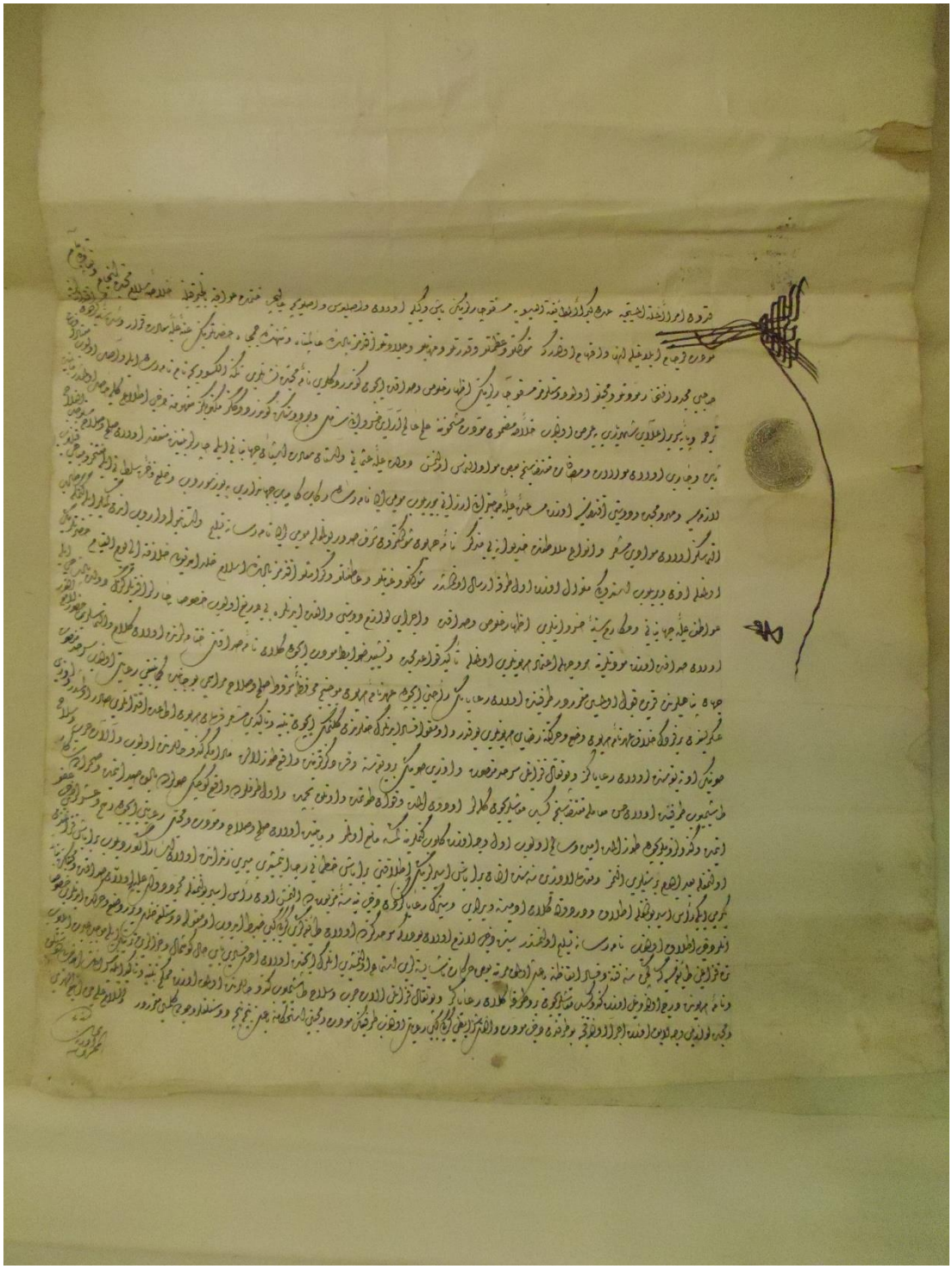

Kaynak: RGADA, F. 89, Op. 2, № 61.

Ek 2, Belge II, Latinize Edilmiş Metni:

1. Kıdvet-ü'l-ümerâ-i'l-milletü'l- Mesîhhiyye, umdet (ü'l)- küberâ-i'-t tâifei'l-'İseviyye Moskov Çarlarının başvekili olan Vasilius Vasilyeviç Galiçin – hutimet avâkibehü bi'l-hayr – kıbeline hulâsa-yı selâm-ı muhabbet-encâm ve nekâde-yi peyâm-ı

2. Meveddet-i fercâm iblâğıyla inhâ' ve iftihâm olunur ki şevketlü ve azimetlü ve kudretlü ve muhabbetlü ve celâdetlü efendimiz padişâh-i âlempenâh ve şehinşâh-i cemcâh hazretlerinin atebe-yi aliyye-yi saâdet karâr ve südde-yi seniyye-yi kerdûn-i iktidârlarına

3. Sâhib-i mecd ve iftihâr mürüvvetlü ve muhabbetlü ulu dostlarımız Moskov çarlarının izhâr-ı hulûs ve sadâkat içün gönderdikleri nâme-yi muhabbet nişânları Nekta Alekseyeviç nâm nâmeresân ile vâsl olub mu'tâd üzere

4. Tercüme ve pâye-yi serir-i 'alây-i şehriyârîye arz olunub hulâsa-yı mazmûn-i meveddet-i meşhûnuna ilm-i âlem-i ârâyı-yı hüsrevânî-yi şâmil ve bu dostunun gönderdüğünüz mektûbunuz mefhûmuna dahi ıttılâ' külli hâsıl olmuştur mâ-beynde

5. Sâbit ve câri olan muvâlât ve musâfât muktezâsınca baz' mevâdd-i iltimâs olunmuş Devlet-i Aliye-yi Osmânî ve Âstân-i Saâdet-âşyâne-yi cihânbânî ile çarlar beyninde mün'akid olan sulh-u salâh-ı müstevcibü'l-felâh

6. Lâzım ise ve mühr-ü muhabbet-ü dost iktizâsı üzere müsâade-yi aliyye-yi sâhib-kırânî erzânî buyurulub mûmâ-ileyh nâmeresân rikâb-i kâmyâb-i cihândârîye yüz sürüb ve hila-yı fâhre-yi -i sultânî ile müftehir ve mübâhî kılınub

7. İltimâsınız olan mevâddî müşâr ve envâ'-yi mülâtafât hüsrevânîyi müzekkir nâme-yi hümâyûn-i şevket-makrûn şeref-sudûr bulmağla mûmâ-ileyh nâme-resâna teslim ve İstanbul'a varub andan gemiler ile gitmeği tâleb

8. Olmağla izn virilüb istediği minvâl üzere ol tarafa irsâl olunmuştur. Şevketlü ve inâyetlü ve azimetlü ve kerâmetlü efendimiz padişâh-i İslâm – halledâllahu teâlâ hilâfetu ilâ yevmü'l-kiyâm hazretlerinin

9. Avâtıf-aliyye-cihânbânî ve mekârim-i seniyye-yi hüsrevânîleri izhâr-i hulûs ve sadâkat ve icrâ-yi levâzım-ı dostî ve ülfet idenlere bi-direng olub husûsen Çarlar efendilerin gerek devlet-i padişâhî ile

10. Olan sadâkat üzere meveddetlerine her veçhile itimâd-i hümâyûnları olmağla te'kid-i kavâid-i muhabbet ve teşyid- zavâbıt-ı meveddet içün gelen nâme-yi sadâkat-ı hitamelerinde olan kelâm ve iltimâsları huzur-ı lâmiü'n-nur

11. Cihân penâhîlerinde karin kabul olması mukarrerdir tarafında olan reayânın râzı içün ahidnâme-yi hümâyûn mucibince muhâfaza-yı şurut-ı sulh-u salâh merâsimi bu cânibe kemâyenbağı riâyet olunub serhadd-ı mansûre

12. Askerisinden bir ferdin hılâf-i ahidnâme-yi hümâyûn vaz'u hareketine rızâ-yı hümâyûnları yoktur ve ol ma'kule fesâd idenlerin haklarından gelinmek içün tenbih ve tekidleri müş'ir fermân-ı hümâyûn itâat ikzânları sâdır olmuştur ve Özi

13. suyunun öte yakasında olan reayânız ve Potkal Kazağı serhadd-ı mansûre ve Özi suyunun berü yakasına ve Karadeniz kurbunda vâki' tuzlalara mâdamki kendü hâllerinde olub ve âlât-ı harb ve silâh

14. taşımayub tarafında olan hüsn-i muâmele muktezâsınca kesb-i ma'âşlarçün geleler. Odun almada ve kovan tutmada ve otlak biçmede ve ol taraflarda vak'i küçük sularda balık sayd itmede ve sahrada şikâr

15. itmede ve kendü lüzumlariçün tuz almada emîn-ü sâlim olub ol vech üzere gelüp gitmelerine kimse mâni' olmaz ve mâ-beyinde olan sulh-u salâha ve meveddet ve muhabbet riâyeti içün resm ve öşürler dahi afv

16. olunmağla ba'de'l-yevm bir şeyleri alınmaz ve mukaddemâ Ladjin[1] senesinde alınan Barabaş esirlerinin itlâkını Barabaş hatmanı ricâ itmişti. Mîrî zindânda olan üsârâ kurtulub Barabaş Kazağı'ndan

17. yiğirmi iki re's esir bulunmağla ıtlâk ve derd kalmaya gelen adamına virildi ve sizin reâyânızdan dahi yine sene-yi mezbûrda alınmış on re's esir bulunmağla mücerred devlet-i aliyyeye olan sadâkat ve muhabbetine binâen

[1] Ladjın, Sağ Yaka Ukrayna'da bulunan şehirdir. 1673 yılında Osmanlılar Sağ Yaka Ukrayna'ya sefer yaptıklarında Ladjın kalesini fethedip muhafızlarından esirler aldılar. Fakat Osmanlı belgelerinde "Ladjin senesi" gibi ifadelere hiç rastlanmadığından, bu mektupta "Ladjin" kelimesi okunuşu şüpheli görünüyordu. Bununla birlikte Rus tarihçisi Vera Çentsova, Moskova nameresanı Nikita Alekseyev'in 1686 tarihli eliçilik defteri üzerine çalıştığında bize sayfalarının Ladjin'de alınan esirler hakkında anlattıklarını bildirdi. Bu sebeple "Ladjin" kelimesinin sadrazamın mektubunda kullanıldığına hiçbir şüphemiz kalmadı.

18. anlar dahi ıtlâk olunub nâmeresâna teslim olunmuşdur. Size dahi lâzım olan budur ki, serhaddinizde olan tâifenizi gereği gibi zabt idüb ol ma'kule dostluğa halel virür vaz'-u hareket idenleri husûsen

19. Tere Kazağı tâifesi ki, geçen sene fenâ ve fesâd ikâzına bâis olmak mürettib bazı harekât na-şâyesteleri istimâ' olunmuştu. Anların içinde olan ehl-i fesâdî pâymâl-i gûşmâl ve cezâların tertib ile mûceb-i gayret eyleyüb

20. Ve nâme-yi hümâyûnda derc olduğu üzere kendü kesb-i maâşlarıçün berü tarafa kalan reâyânız ve Potkal Kazağı âlât-ı harb ve silâh taşımayub kendü hâllerinde olmak üzere muhkem tenbih ve tekid eylesiz. İnşaâllahu teâlâ dostluk

21. Ve mecd-i levâzımı vech-i lâyık üzere icrâ olundukça bu taraftan dahi meveddet ve ülfet şerâiti gereği gibi riâyet olunub tarafınız meveddet ve muhabbet istihkâmına bâis nice nice dostluklar vücûda gelmesi mukarrerdir v-es-selâm-ü alâ men-it-tebe '-al hudâ.

Mahmiye-yi Edirne el-mahrusa.

<u>Ek 2, Belge III</u>: Sadrazam Süleyman Paşa'nın Moskova Çarlarına Yönelik 1686 Tarihli Mektubu

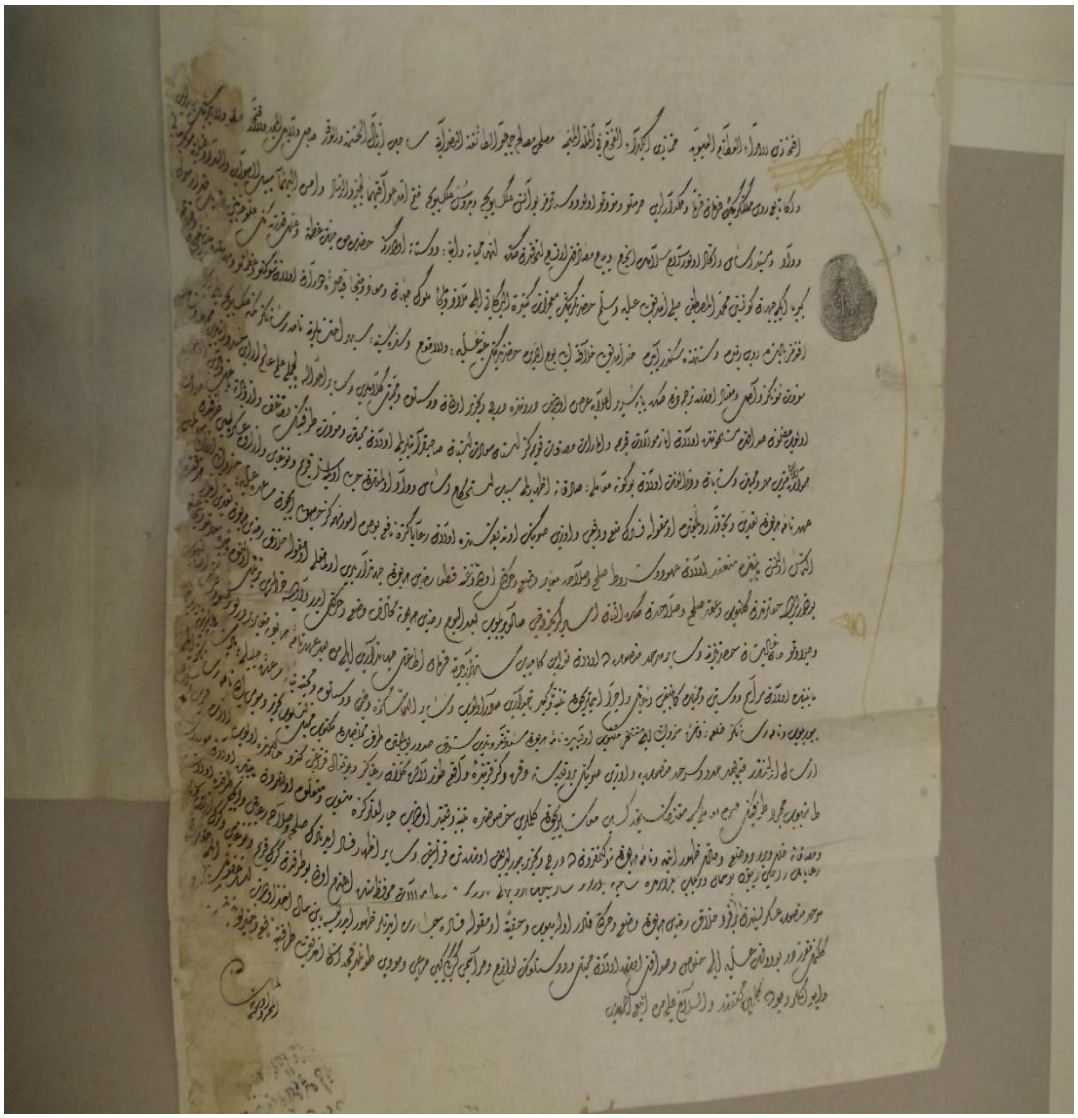

Kaynak: RGADA, F. 89, Op. 2, № 60.

Ek 2, Belge III, Latinize Edilmiş Metni

1. İftihâri-ü'l-ümerâi'l-'izâm'il-'İseviyye muhtâri'I-küberâi'l-fihâm fi'l milleti'l-Mesîhiyye muslih-i masâlih-i cemâhîrü't-tâifetü'n-Nasrâniye sâhıb-ı ezyâlü'l-haşmet ve'l-vekâr sâhib-i dâreyni'l-mecd ve'l-iftihâr Moskov vilâyetlerinin Çarları

2. Ve ana tâbi' Rus memleketlerinin fermân-fermâ ve hükümdârları hürmetlü ve kuvvetlü ulu dostlarımız İvanis Alekseyeviç ve Petrus Alekseyeviç – hatemâllahu avâkibehü bi'l-hayr ve'r-reşâd ve âhsen-i ileyhimâ sebîli's-sevâb ve's-sedâd – kıbeline müekked-i mebânî-i

3. vedâd ve müşîr-i esâs ve ittihâd olur selâm-i selâmet-encâm ve peyâm-i musâdakat-ı irtisâm ithâfından sonra inhâ'-yi muhibbâne ve inbâ'-yi dostâne olur ki, hazret-i hak-ı cellet-i azimet ve illet kudretinin uluvv-i inâyetî [……] Hudâ Resûl-i

4. Kibriyâ iki cihân güneşi Muhammedu'l-Mustafa – sallâhu teâlâ aleyhi ve's-sellem – hazretlerinin mu'cizât-i kesiretü'l berekâtî ile melâz-u melce'-i -mülûk-i cihân ve mekâd-u mencâ-yi kayser-i devrân olan şevketlü ve azimetlü ve muhabetlü ve inâyetlü ve kudretlü

5. efendimiz padişâh-i rûy-i zemin ve şehinşâh-i skender ayîn –halledâllahu teâlâ hilâfetullah yevm-i âhirde – hazretlerinin atebe-yi aliyye-yi vâlâ makâm ve südde-yi seniyye-yi sipihr-i ihtişâmlarına nâmeresânınız Nekta Alekseyeviç ile [kelâm(?)….]

6. meveddet-nümûnunuz vâsl ve mu'tâd üzere tercümeden sonra pâye-yi serir-i a'lâya arz olunub derununda derc ve tahrir olunan dostluk ve muhabbet kelâmları ve sâir ahvâle bi'l'cümle ilm-i âlem-ârâ-yi hüsrevânîleri muhît ve şâyân

7. olub mazmûn-i musadâkat-ı meşhûnunda olan âsâr-i mevâddât-i Kırım ve imârât-i musâfât-i kavmiyeniz Âstân-i Saâdet-âşyâne-yi sâhib-kırânları ile olan muhabbet ve meveddet tarafının tezâuf ve izdiyâdına bâis ve bâdi [……]

8. hemvâre kurb-u mihr-ü muhabbet ve şâyân-i vüdd-ü ülfet olan bu gûne mu'âmele-yi sâdıkâne izhârıyla sebeb-i istihkâm-i esâs-vedâd olmaktan hâlî olmayasız Kırım ve Nogay ve Azak askerisi tarafından hilâf-i

9. ahidnâme-yi hümâyûn teâddî ve tecâvüz olmağın o ma'kule fesâdın men'i-ü def'i ve Özi suyunun öte yakasında olan reâyânızın vâki bazı umûr-i mühimmiyeniz hâsli içün müsâade-yi aliyye-yi hüsrevânî-i erzânî buyurulması

10. iltimâs olunmuş mâ-beyninde müteakıd olan uhûd-i şurût-i sulh-u salâha mugâir vaz'-u hareket olunduğuna kat'a rızâ-yi hümâyûn-cihândârları olmamağla o ma'kule hilâf-i rızâ-yi hümâyûn teâddî idenler her kanda

11. bulunurlar ise haklarından gelinüb ve akd-ı sulh ve salâhadan sonra alınan esirleriniz dahi salıverilüp ba'de'l-yevm rızâ-yi-hümâyûna muhâlefet vaz' ve hareket ider varise cezâları tertîb olunmak bâbında saâdetlü ve muhabbetlü ve

12. ve cilâdetlü Han-ı alişân hazretlerine ve sâir serhad-ı mansûrede olan nüvvâb kâmyâb şehriyârına fermân-i itâ'at-ı cihândârı ile minbaad ahid-nâme-yi hümâyûna mugâir bir dürlü vaz'-u hareket olunmayub

13. mâ-beyninde olan merâsim-i dustî ve muhabbet kemâ-yenbâği riâyet ve icrâ itmelerçün tenbîh ve te'kid tâcdâri sâdır olub ve sâir iltimâsınıza dahi dostluk ve muhabete binâen müsâade-yi celîle-yi pâdişâhâneleri […….]

14. buyurulub ve nâmeresânınız hila-yı fâhre-yi hüsrevânî ile müftehir kılınub ol bâbda nâme-yi hümâyûn-i saâdet-makrûnleri şeref-sudûr bulmağın taraf-ı muhlisin mektûb-i muhabbet isteyüp tahrir ve mûmâ-ileyh nâmeresânınız ile

15. irsâl olunmuştur. Fi-mâba'ad hudud-u serhad-ı mansûreye ve Özi suyunun berü yakasına ve Karadeniz kurbunde vak'i tuzlalara gelen reâyânız ve Potkal Kazağı kendü hallerinde olub âlât-i harb ve silâh

16. taşımayub mücerred tarafının hüsn-i muâmelesi muktezâsınca kesb-i maâşları-çün gelmeleri husûsunda tenbih ve tekîd olunub çarlıklarınıza mensûb ve müteallik olanlardan mâ-beynde olan muvâlât

17. ve musâfâta halel virir bir vaz'-u hâlât zuhur etme ve nâme-yi hümâyûn-i şevket-makrûnda derc ve tahrir buyurulduğu üzere Tere Kazağı ve sâir izhâr-i fesâd idenlerin sulh-u salâh riâyeti ve iki tarafta olan

18. reâyânın râzı içün bu [….] virilüb [….] her veçhile [….] muvâlât muhafazasında ihtimâm oluna. Bu tarafdan gerek Kırım ve Nogay ve gerek Azak ve sâir

19. serhadd-ı mansûre askerisinden bir ferd hilâf-i rızâ-yi hümâyûn vaz'-u harekete kâdir olamayub ve hafiyeten o ma'kule fesâda cesâret idenler zuhûr ider ise pâyi [….] ahz olunub eşedd-i ukubet ile haklarından

20. gelinmek mukarrerdir. Bu devlet-i aliyye ile hulûs ve sadâkat üzere olan muhabbet ve dostluğun levâzım ve merâsimi gereği gibi mer'î ve müeddî tutuldukça inşâllahu teâlâ tarafeyne nâfi' ve hayırlu [……]

21- ve eyülükler vücûde gelmesi muhakkaktir v-es-selâm-ü alâ men-it-tebe '-al hudâ.

Mahmiye-yi Edirne el-mahrusa.

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında Ukrayna'nın Ternopil ilinde, Kremenets şehrinde doğdu. İlk, orta ve Lise tahsilini Kremenets'te tamamladı. 2003 yılında Ukrayna tahsil sistemine göre Kıyiv Taras Şevçenko Milli Üniversitesi Filoloji Enstitüsü Şarkiyatçılık Bölümü'nden uzman unvanıyla mezun oldu. 2010 yılında Ukrayna Milli Bilimler Akademisi Ahatanhel Krımskıy Şarkiyat Araltırmaları Enstitüsü Dilbilim Anabilim Dalı'na doktora yapmak üzere araştırma görevlisi olarak ataması yapıldı. 2013 yılında YTB vasıtasıyla İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora yapmaya hak kazandı. 2014 yılında Ukrayna'da "Tarih-i Naima" Kroniğinin Özel Üslubu (XVIII. yüzyılın başlangıcı)" adlı çalışmasıyla dilbilim alanında doktora eğitimini tamamladı. Aynı yıl doktora yapmak üzere İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Tarih Bölümü'ne görevlendirilmesi yapıldı.